

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:

RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:

ÁPRILY LAJOS

TÁRSSZERKESZTŐK:

PRÖHLE KAROLY és RÉVÉSZ IMRE

1936.

Negyvenötödik évfolyam

I—XII. füzet

Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet R.-t. Budapest

TARTALOM

Cikkek és tanulmányok.

<i>Buza László</i> : Polner Ödön 70 éves — — — — —	118
<i>Dóczy Jenő</i> : Arany János vándorszínész korából — — — — —	444
<i>Draskóczy István</i> : Valláspedagógiai feladatok — — — — —	498
<i>Hamvas Béla</i> : A jövő árnyéka — — — — —	206
<i>Herepei János</i> : Skarica Máté halála ideje — — — — —	17
<i>Horkay László dr.</i> : A háromszáz éves Öreg Graduál — — — — —	485
<i>Joó Tibor</i> : A filozófia Magyarországon — — — — —	62
— Új folyóiratok — — — — —	112
— A kétségbeesés bölcselete — — — — —	361
— Régi kérdések az új világban — — — — —	473
<i>Kerecsényi Dezső</i> : Romon virág — — — — —	102
<i>Kolozsi ári G. Emil</i> : Egy közönyös író — — — — —	72
<i>Kutas Kálmán</i> : Hutten utolsó napjai — — — — —	1
<i>László Dezső</i> : Az erdélyi magyar sors az irodalom tükrében — — — — —	53
<i>Makkai Sándor</i> : Az egyház missziói munkája — — — — —	319
<i>Mályusz Elemér dr.</i> : A jezsuiták a XVIII. sz. közepén — — — — —	275
<i>Mátrai László</i> : A harmadik Thomas Mann — — — — —	336
<i>Merényi Oszkár</i> : Berzsényi Dániel könyvtára — — — — —	221
— Berzsényi Dániel néma barátja — — — — —	331
<i>Miklós Ödön dr.</i> : Valóban két Sztáray Mihály élt-e? — — — — —	378
<i>Halasi-Nagy József</i> : Aristoteles — — — — —	323
<i>Nagy Miklós</i> : A budapesti református egyházközség főgondnokai — — — — —	417
<i>Patay Pál dr.</i> : Az anglikán egyház jelen élete és szervezete — — — — —	151
<i>Pröhle Károly</i> : Az evangélikus egyházak harmadik világgyűléséről — — — — —	49
<i>Ravasz László dr.</i> : Vallás, egyház, társadalom — — — — —	193
— Az egykönyvű ember — — — — —	257
<i>Reményi József</i> : Stephen Vincent Benét — — — — —	385
<i>Révész Imre dr.</i> : Kálvin és a gályarabok — — — — —	263
<i>Schulek Tibor</i> : Újabb adatok Balassa Bálint életéhez — — — — —	492
<i>S. Szabó József</i> : Méliusz nyelvtudása és fajrokoncsági elmélete — — — — —	267
— A reformációnak egy változatos küzdőtere — — — — —	368
<i>Cs. Szabó László</i> : Ifjú szívekben — — — — —	106
<i>Szondy György</i> : Ifjúsági könyvek szemléje — — — — —	167
<i>Tatay Zoltán dr.</i> : Az egyke-probléma, annak okai és orvosszerei — — — — —	429
<i>Trócsányi Zoltán</i> : A rutén irodalom története — — — — —	59
<i>Vajthó László</i> : A Nemzeti Színház feladatai — — — — —	145
— Reviczky és a fiatal Ady — — — — —	451
<i>Varga Zoltán</i> : A magyar romantika korának vallásossága — — — — —	213

<i>Wellmann Imre</i> : A megszábadított Buda — — — — —	313
<i>Wiczián Dezső</i> : Luther lelki arcképe — — — — —	97
<i>Zoványi Jenő</i> : A főiskolai disputatiók és szerzőik — — — — —	12

Nekrológok.

<i>Szabó Imre</i> : Baltazár Dezső — — — — —	317
<i>Vajthó László</i> : Kosztolányi Dezső — — — — —	481

Költemények.

<i>Aprily Lajos</i> : Szilveszter — — — — —	150
— Kálvin, 1535. — — — — —	262
<i>R. Berde Mária</i> : Bölcsen — — — — —	335
<i>Csuka Zoltán</i> : Csokonai temetőjében — — — — —	52
<i>Gulyás Pál</i> : Ecsedi István után — — — — —	503
<i>Gyökössy Endre ifj.</i> : Egyszer csak megérkezünk — — — — —	11
— A halál verse — — — — —	484
<i>Heredia (José Maria de)</i> : A hajótörött (Marconnay Tibor fordítása) — — — — —	443
<i>Jankovitch Ferenc</i> : Sárréti alkony — — — — —	488
<i>Jékely Zoltán</i> : Almatlanság — — — — —	377
<i>Kónya Sándor</i> : A gond — — — — —	71
<i>Marconnay Tibor</i> : Város, csönd — — — — —	16
— Beethoven újra — — — — —	111
— Feltámadás — — — — —	225
<i>Oláh Gábor</i> : Vágta vaktában — — — — —	322
— Rég elfeledtek — — — — —	384
<i>Reményik Sándor</i> : Vissza — — — — —	58
— Lámpám — — — — —	284
— Dalokból piramist... — — — — —	284
— Egy tőről — — — — —	479
<i>Szegedi István</i> : Sirató — — — — —	316
<i>Tanka János</i> : Hó esett — — — — —	105
— Az uccán — — — — —	122
<i>Vályi Nagy Géza</i> : A Mindenség belőled árad — — — — —	20
<i>Weöres Sándor</i> : Holdkóros biciklista — — — — —	76
— A kő és az ember — — — — —	117
— Dolgozószoba — — — — —	166

Kritikai szemle.

<i>Albrecht Ferenc</i> : — — — — —	243, 514
<i>Bánkúti Dezső</i> : — — — — —	38, 127

Bodor Aladár:	---	---	---	---	---	---	---	---	---	188,	352,	411			
Csányi Zoltán:	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	88			
Csuka Zoltán:	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	35,	408			
Domján János	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	399			
Draskóczy László	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	36			
Fehér Gábor:	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	83,	132			
Gádl Endre:	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	135			
Gárdonyi Albert:	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	400			
Gönczy Lajos:	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	173			
Gyalóka Jendő:	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	297			
Hamias Béla:	---	---	---	---	---	---	---	---	30,	229,	296,	351,	355,	519	
Hamias József:	---	---	---	89,	130,	173,	178,	231,	302,	406,	460,	506,	517		
Ila Bálint:	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	242		
Incze Gábor:	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	227,	508		
Jóó Tibor:	---	---	---	---	---	---	---	---	---	179,	234,	291,	462		
Karácsony Sándor:	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	118,	187,	292		
Kállay Kálmán	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	21		
Kerecsényi Dezső:	---	---	---	---	---	---	---	---	---	31,	85,	186,	232,	511	
Kolozsvári G. Emil:	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	33		
Kovács Máté:	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	91		
Lovass Gábor:	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	133		
Makkai László:	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	246		
Marczonay Tibor	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	303,	404		
Mátrai László:	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	518		
Merényi Oszkár:	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	301		
Nagy István:	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	242		
Gesztelyi Nagy László:	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	294		
Nyiró Gyula:	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	240		
Oroszlán Zolán:	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	90,	183		
Pétery Aladár:	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	285		
Pongrácz József:	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	77,	78	
Révész Imre	---	---	---	---	---	24,	79,	123,	177,	341,	344,	357,	392		
Schulek Tibor:	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	84		
Sólyom Jendő:	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	124		
S. Szabó József:	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	80,	464		
Szabó Richárd:	---	---	---	---	---	---	29,	38,	131,	181,	248,	457			
Szegedi István:	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	512		
Szilády Zoltán:	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	460		
Szondy György:	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	244		
Szlávik Mátyas:	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	504		
Takács János:	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	28		
To'nai Gábor:	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	184,	301		
A. Tóth Sándor:	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	34,	92	
Török István:	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	175,	349	
Török Pál:	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	77,	509	
Trócsányi Dezső:	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	226,	237,	350

<i>Trócsányi Zoltán:</i>	— — — — —	134
<i>Turóczy Zoltán:</i>	— — — — —	346
<i>Varga Endre:</i>	— — — — —	299
<i>G. Vargha Zoltán:</i>	— — — — —	37, 463
<i>Vác Elemér:</i>	— — — — —	288
<i>Ványi Ferenc:</i>	— — — — —	402
<i>Wellmann Imre:</i>	— — — — —	347
<i>Wiczián Dezső:</i>	— — — — —	228

*

Ajtay Endre: A volt cs. és kir. 46. gyalogezred világháborús története. — A volt m. kir. kassai 5. honvéd huszárezred története 1868—1918. <i>Varga Endre</i>	— — — — —	299
Alszeghy Zsolt: A tizenhetedik század, <i>Kerecsényi Dezső</i>	— — — — —	85
A váradi püspökség története. IV. kötet. A váradi püspökök a száműzetés és újjraalapítás korában. (1566—1780). <i>Révész Imre</i>	— — — — —	24
Az ötvenéves Katholikus Szemle. <i>Török Pál</i>	— — — — —	77
Baktay Ervin: Szanáтана Dharma. Az örök törvény. <i>Hamvas Béla</i>	— — — — —	351
Balázs László: A felekezetek egymáshoz való viszonya 1791—1830., különös tekintettel az egykorú nyomtatványokra. <i>Révész Imre</i>	— — — — —	123
Balog Jolán dr.: Kolozsvár műemlékei. <i>Makkai László</i>	— — — — —	246
Barabás Gyula: Domáldi jegenyék. <i>Hamvas József</i>	— — — — —	406
Baránszky-Jób László: Bevezetés az esztétikába. <i>Mátrai László</i>	— — — — —	518
Barta István: Egyház és állam viszonya Magyarországon a középkor végén. <i>Révész Imre</i>	— — — — —	357
Bartók György: A középkori és újkori filozófia története. <i>Joó Tibor</i>	— — — — —	179
— Az erkölcsi értékeszme története. <i>Joó Tibor</i>	— — — — —	179
Bikácsi László: Egy korszak irodalmi élete. (1861—1867). — A ketté- szakadó magyar irodalom. <i>Tolnai Gábor</i>	— — — — —	301
Boda István: Az értelmi nevelés feladatairól. <i>Bánkuti Dezső</i>	— — — — —	38
Bónyi Adorján: Uri világ. <i>Szabó Richárd</i>	— — — — —	131
Brunner Emil: A mi hitünk. <i>Török István</i>	— — — — —	175
Buston Henrik, U. A.: Szent Lukács evangéliumának magyarázata. Átdol- gozta: Lukácsy Imre. <i>Pongrácz József</i>	— — — — —	77
Cholnoky Jenő: Égen, földön. <i>Ványi Ferenc</i>	— — — — —	402
Clavier, Henri. Études sur le Calvinisme. A legújabb francia Kálvin- irodalomból. <i>Révész Imre</i>	— — — — —	341
Csernák Béla: A református egyház Nagyváradon. <i>S. Szabó József</i>	— — — — —	80
D'Arcy C. F.: Isten a tudományban. <i>Domján János</i>	— — — — —	399
Dékány István: A társadalomfilozófia alapfogalmai. <i>Trócsányi Dezső</i>	— — — — —	237
— Pedagógiai elvek. <i>Trócsányi Dezső</i>	— — — — —	350
Die Martin Luther-Universität Halle-Wittenberg. Dr. <i>Szlávik Mátyás</i>	— — — — —	504
Dolgozatok a M. Kir. Ferenc József-tudományegyetem Archaeologiai Inté- zetéből. <i>Oroszlán Zoltán</i>	— — — — —	183
Eckhardt Sándor: Magyar-Francia Szótár. <i>Kovács Máté</i>	— — — — —	91
Egyed Aladár: Küzdő, szenvedő, építő ember. <i>Hamvas József</i>	— — — — —	517

Egyházunk külmisziói szolgálata. <i>Draskóczy László</i> — — — — —	36
Enyedy Andor: Ezek a boldogok... Krisztus és... <i>Pongrácz József</i> —	78
Fischer Julia: A nevelés gondolata Bossenyei György munkáiban. <i>Bánkúti Dezső</i> — — — — —	127
Flachbarth Ernő: A csehszlovákiai népszámlálások és a felvidéki kisebbség nyelvi jogai. <i>Csányi Zoltán</i> — — — — —	88
Gaál István: Amit rosszul tudunk. <i>Szondy György</i> — — — — —	244
Gedat G. A.: „A bumerang visszaröppen...“ <i>Turóczy Zoltán</i> — — — — —	346
Gelléri Andor Endre: Kikötő. <i>Marczonnay Tibor</i> — — — — —	303
Giraudoux Jean: Harc az angyalal. <i>Hamvas Béla</i> — — — — —	30
Gratz Gusztáv: A dualizmus kora. — A forradalmak kora. <i>Váczi Elemér</i>	288
Gyökössy Endre, ifj.: Tavaszról akartam írni. <i>Szegedi István</i> — — — — —	512
Györffy László: Asztrológia. <i>Hamvas Béla</i> — — — — —	296
Házy Albert: A XVI. sz. társadalomszemlélete Senecceus Miklósnál és Szegedi Lőrincnél. <i>Merényi Oszkár</i> — — — — —	301
Hegedüs, R. von: Jesus im Bienenkorb. <i>Hamvas József</i> — — — — —	231
Incze Gábor: Új „Kis Tükör“. <i>Karácsony Sándor</i> — — — — —	292
Joó Tibor: Bevezetés a szellemtörténetbe. <i>Kerecsényi Dezső</i> — — — — —	232
Juhász Vilmos: Az aranyföld hajósai. <i>Marczonnay Tibor</i> — — — — —	404
Kemenczy Gábor: Vissza az ősi alkotmányhoz. <i>Albrecht Ferenc</i> — — — — —	514
Kerék Mihály: A telepítés félévszázada. <i>Albrecht Ferenc</i> — — — — —	243
Kodolányi János: A vas fiai. <i>Csuka Zoltán</i> — — — — —	408
Kolozs Gyula: Aforizmák. <i>Lovass Gábor</i> — — — — —	133
Kolozsvári G. Emil: Dr. Csibráky szerelmei. <i>Kerecsényi Dezső</i> — — — — —	186
Komáromi János: Vihorláti szél fúj. <i>Karácsony Sándor</i> — — — — —	128
Kováts J. István: A keresztyénség és a társadalmi kérdések. <i>Trócsányi Dezső</i> — — — — —	226
Kristóf György: Szabolcska Mihály Erdélyben. <i>Szabó Richárd</i> — — — — —	29
Kunst Irén élete és munkája. <i>Hamvas József</i> — — — — —	178
László Dezső: A siető ember. <i>Joó Tibor</i> — — — — —	234
Liber Miserorum. <i>A. Tóth Sándor</i> — — — — —	34
Lotz János: Történelmi világkép. <i>Joó Tibor</i> — — — — —	462
Ludmann Ottó. <i>Hamvas József</i> — — — — —	173
Lukinich Imre: II. Rákóczi Ferenc felségárulási perének története. <i>Takács János</i> — — — — —	28
Macartney C. A.: Magyarország. <i>Szabó Richárd</i> — — — — —	457
Maggiorotti L. A.: Architekti e architettura militari. <i>Gyalóky Jenő</i> —	297
Maksay Albert: Idegen partok. <i>Kolozsvári G. Emil</i> — — — — —	33
Mannheim Mór és Grosz Ernő: Héber-Magyar Szótár. <i>Kállay Kálmán</i> —	21
Marczonnay Tibor: Világtükör. <i>Hamvas Béla</i> — — — — —	355
Matolcsy Mátyás: Az új földreform munkaterve. <i>Gesztelyi Nagy László</i> —	294
Mihálik Sándor: Adatok a felvidéki ötvösség történetéhez. <i>Csányi Zoltán</i> —	88
Molnár Ákos: A császár dajkája. <i>Bodor Aladár</i> — — — — —	352
Móra Ferenc: Parasztjaim. <i>Fehér Gábor</i> — — — — —	132
„ „ A vadember és családja. <i>Karácsony Sándor</i> — — — — —	187
„ „ Napok, holdak, elmúlt csillagok. <i>Hamvas József</i> — — — — —	460

Muraközy Gyula: A Sionnak hegyén. <i>Gönczy Lajos</i> — — — — —	173
Nagy Lajos: Az aquincumi orgona. <i>Oroszlán Zoltán</i> — — — — —	90
Nagybákay (Rickl) Antal: Simonffy Sámuel élete, munkássága, családjája és kora. <i>G. Vargha Zoltán</i> — — — — —	463
Pannier, Jacques: Les origines de la Confession de foi et la Discipline des Eglises Réformées de France. A legújabb francia Kálvin-irodalomból. <i>Révész Imre</i> — — — — —	342
Pápa megyei város multja, jelene és környéke. <i>Incze Gábor</i> — — — — —	508
Papp Ferenc: Gyulai Pál. <i>Szabó Richárd</i> — — — — —	181
Pável Ágoston: Felgyújtott erdő. <i>Szabó Richárd</i> — — — — —	248
Payr Sándor: A magyar protestáns papi öltöny története. <i>Sólyom Jenő</i> —	124
Pomarius Sámuel naplója Eperjes deformációjáról 1673-ból. <i>Hamvas József</i>	506
Prahács Margit: A zeneesztétika alapproblémái. <i>Gaál Endre</i> — — — —	135
Ranke L. von: A pápák története. <i>Wiczián Dezső</i> — — — — —	228
Ravasz Boriska: A magyar állam és a protestánsizmus Mária Terézia uralkodásának második felében (1760—1780). <i>Révész Imre</i> — —	123
Regnum. Egyháztörténeti évkönyv. <i>Révész Imre</i> — — — — —	392
Révai József gróf: A megismerés antinomiája Kantnál. <i>Joó Tibor</i> — — —	291
Révész Imre dr újabb művei: 1. A Debrecen-Egervölgyi Hitvallás és a Tridentinum. — 2. Méliusz és Kálvin. — 3. Debrecen lelkiválsága, 1561—1571. <i>S. Szabó József</i> — — — — —	464
Russel, Bertrand: Egy évszázad élettörténete, 1814—1914. <i>Török Pál</i> —	509
Schlumberger Jean: A családfő. <i>Hamvas Béla</i> — — — — —	519
Scholtz Gedeon: A Németországi Ág. Hitv. Ev. Egyház mai jogi helyzete. <i>Pétery Aladár</i> — — — — —	285
Schrenzel: Abesszinia, Afrika kánaánja. <i>Nagy István</i> — — — — —	242
Schweitzer, A.: Orvos az őserdőben. <i>Hamvas Béla</i> — — — — —	229
Segesváry Lajos: Magyar református ifjak az utrechti egyetemen 1636—1836. <i>Révész Imre</i> — — — — —	79
Somogyvári Gyula: A Rajna ködbevész. <i>Csuka Zoltán</i> — — — — —	35
Spiess O.: Basel Anno 1760. <i>Szilády Zoltán</i> — — — — —	460
Szabó Richard: Kozma Andor költészete. <i>Kerecsényi Dezső</i> — — — —	511
Számadó Ernő: Arccal borulok a földre. <i>Bodor Aladár</i> — — — —	188
Szántó György: Fekete éveim. <i>Fehér Gábor</i> — — — — —	83
Szekfü Gyula: A mai Széchenyi. <i>Wellmann Imre</i> — — — — —	347
Szent-Iványi Béla: A pietizmus Magyarországon. <i>Révész Imre</i> — — — —	344
„Szép otthon — boldog élet.“ <i>A. Tóth Sándor</i> — — — — —	92
Szirmay—Pulszky: Genie und Irrsinn im ungarischen Geistesleben. <i>Nyirő József</i> — — — — —	240
Szombathy Viktor: Zöld hegyek balladája. <i>Schulek Tibor</i> — — — — —	84
Szöllösi Mihály: Az Urért és a hazájokért elszéledett és számkivetett bujdósó magyarok füstölgő csepüje. <i>Révész Imre</i> — — — — —	177
Sztojka László: Tárogató. <i>Hamvas József</i> — — — — —	89
Telekes Béla: Fekete gályán. <i>Hamvas József</i> — — — — —	302
Thirring Gusztáv: Dr. Schwarz János Mihály életrajza és a Schwarz nemzetség multja. <i>G. Vargha Zoltán</i> — — — — —	37

Török István: Egyházpolitika. <i>Incze Gábor</i> — — — — —	227
Török Sándor: És mégsem forog a föld. <i>Bodor Aladár</i> — — — — —	411
Trócsányi Zoltán: Észak nomádjai. <i>Nagy István</i> — — — — —	242
Vajthó László: Két költőnemzedék arca. <i>Tolnai Gábor</i> — — — — —	184
Vass Albert: Farkasverem. <i>Szabó Richárd</i> — — — — —	38
Viszkok Lajos: A hit által való megigazulás elve egyszerű evang. hívek lelkivilágában. <i>Török István</i> — — — — —	349
Viszota Gyula: A Széchenyi-híd története az 1836. XXVI. t.-c. megalkotá- sáig. <i>Ila Bálint</i> — — — — —	242
Waldapfel József: Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből. Kerecsényi <i>Dezső</i> — — — — —	31
Walpole Hugh: A Herries család. <i>Hamvas József</i> — — — — —	130
Zoltai Lajos: Debrecen város könyvnyomdájának 18. századbeli működése, termékei. <i>Trócsányi Zoltán</i> — — — — —	134
— Ismeretlen részletek Debrecen multjából. <i>Gárdonyi Albert</i> — — —	400

Színházi és zenei szemle.

<i>Vajthó László</i> : Színházi Szemle — — —	46, 95, 141, 249, 305, 414, 468, 520
<i>Gál Endre</i> : Zenei Szemle — — — — —	40, 93, 139, 189, 252, 308, 522
<i>A. Tóth Sándor</i> : Képzőművészeti Szemle —	136, 190, 255, 411, 359, 471, 525

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
APRILY LAJOS

TÁRSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

KUTAS KÁLMÁN: Hutten utolsó napjai.
ZOVANYI JENŐ: A főiskolai disputációk és szerzőik.
HEREPI JÁNOS: Skarica Máté halála-ideje.
IFJ. GYÖKÖSSY ENDRE: Egyszer csak megérkezünk (vers).
MARCZONNAY TIBOR: Város, csönd (vers).
VÁLYI NAGY GÉZA: A Mindenség belőled árad (vers).

KRITIKAI SZEMLE.

XLV. évf. 1. sz.

1936. január.

Ara 2 pengő.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,

Budapest.

Hutten utolsó napjai

— Meyer F. C. műve. —

Megérdemelné úgy Meyer, Svájcnak egyik legnagyobb, s mindenesetre legprotestánsabb írója és legnagyobb költője, mint a magyar protestáns társadalom, hogy Meyernek Huttenről írt költői műve végre magyar nyelven is megjelenjen. Meyer minden prózai munkája olvasható már magyarul s a költeményeiből is többen fordítottak, de ez az egész német irodalomban magasra értékelt könyve eleddig ismeretlen előttünk. Annnyival is inkább kívánatos volna ismernünk ezt a könyvet, mert ez a világirodalomban talán a legjellegzetesebb nagyobb arányú protestáns költemény a reformáció küzdő, hősi korát jeleníti meg. Első alakjában Meyer 1871-ben adta ki; a haláláig, 20 év alatt 10 kiadásban egyre jobban tökéletesített alakban jelent meg, mert a költő állandó történelmi tanulmányokkal mind több realiztikus vonással gazdagította a reformáció korának is, Huttennek is jellemzését. Nagy értékelését jelentette e műnek, hogy a reformáció 400 éves fordulóján népies olcsó kiadásban adták ki Németországban. Ma már alig van művelt német protestáns, aki nem olvasta volna.

Ami a költeménynek magyar nyelven való megjelentetését ajánlja, a költői érteken felül az, hogy e műben a svájci Ufenau-szigetre halálos betegen érkezett Hutten nemcsak a maga változatos életsorsát írja le, hanem megemlékezése a reformáció viharos korából maga elé idézi ennek legjellegzetesebb alakjait és jeletereit is, s az egész költeménybe belesűriti a reformáció levegőjét. A nagy emberektől népes galériában látjuk Luthert és Zwinglit, V. Károly császárt, a német fejedelmeket, a tudósok nagy és az embernek kicsiny Erasmust. Szerető tisztelet idézi elő Holbeint és Dürert, Sickingent, s Ariosto romantikus világát. A költő megjeleníti a nagy csillagász Copernicust, s a sarlatán Faustot. Összetalálkozik e szigeten Hutten a kalandos életű orvos és természettudós Paracelsusszal, s az ellenreformáció nagy alakjával, Loyola Ignáccal. Meyer akként jelenteti meg őket Huttennek, mint aki az alakjait a legbensőbb lényegükben látja meg, s egyrészt a legtisztább költői eszközökkel másrészt teljes történelmi hitellességgel állítja őket elének.

Az események a legnagyobb térbeli és időbeli tömörítéssel játszódnak le. Az alakokat néha egy-egy kéz- vagy lelki mozdulat jellemzi, akkép, hogy a mozdulat az egész embert adja; a történelem sodrából kiszakított jelenetek oly részletek, amelyeken át a történések egész sorozatát szemléljük, a

kor sajátos hangulatát, lelkiségét, s megérezzük a protestantizmus és katolicizmus közötti világnézeti ellentétet.

E költői mű románcszerű 71 darabból álló kép-, élmény- és hangulatsorozat. Meyer Huttenről nem mint harmadik személyről szól, — első személyben beszélgeti, aki a maga élményeit és érzéseit, a nagy alakokkal s a nagy eseményekkel való találkozását naplószerűen írja le. A költemény középpontjában azonban, s annak minden részletében, még ott is, ahol másról beszél, mindenkor ott látjuk a gondolkodó és az álmódzó, a győzelmes és a leveretett, a szenvedő és a természetélvező, a diadalmas és a csüggedő, a multon merengő és a jövőbe bizodalommal tekintő Huttent annak a nagyarányú kontrasztnak keretében, amelyet a sziget merengő, álomszerű magánya és a reformáció világharcának ellentétes vonalai adnak. S a közeli halálát érző Hutten víziószerűen látja és láttatja mindazt, amit leír. A haldoklás gazdag hangulati skálájába belecsillog a svájci havasok nagy csöndes ragyogása, beleszövődnek remény és bánat, szeretet és ironia, szent harag és a közeli halál érzésének bizonyossága.

A naplószerűen megírt egyes képek nem epikusan szélesek, hanem balladásan tömörek. Hutten víziónárius látása tisztán és töretlenül láttat. Az aránylag rövidre szabott jelenetezés, az erős tagoltság, s a hangulati és helyzeti ellentétek mellett is egyetlen részlet sem esik ki az egésznek egységéből. A részleteket pompás architektónikus szerkezet fogja össze. A szerkezet nagyvonalú, s a költemény, 8 fejezetére osztottságában, világosan áttekinthető tagozódású. A jelenetek apró fametszeteit elkészítő művész biztos kézzel, műértő szemmel, finom ízléssel dolgozik, — egységes, bensőleg összefüggő egészbe illeszti azokat.

A rövid kétsoros jambikus versszakok változatosan hatnak, mint: melódia, elégia, hullámzajgás, ritmikus pörölyütés, fegyvercsörgés, s harsogó diadalmi ének. Majd meg egy-egy arc merül fel jellegzetes vonásokkal. Nagy lélek, s nagy idők lehelete árad ki a költeményből.

Meyer azt írta e költeményéről, hogy úgy küzdött anyagával, mint Jákób az agyalokkal. E nagy lelki küzdelem eredménye a „Hutten utolsó napjai“, Huttennek és a reformációnak egyik legnagyobb szabású s egyik legmaradandóbb költői emlékműve.

*

Alább ismertetem a költői mű gondolatmenetét néhány magyarra fordított részlet idézésével.

Hutten halálos betegen a zürichi tónak Ufenau-szigetére megy, ahova Zwingli hívta pihenni, s ahol várja a lelkész, aki egyúttal orvos is. Hutten csónakon part felé közeledik.

Kutas Kálmán: Hutten utolsó napjai

Kígyózva barnán füstfelhő lebeg...
Túl kis templom. Nyájasan integet.

A parton férfi áll. Köszönt felém.
Isten szolgálja, — látszik öltönyén.

Az orvos az, akit Zwingli ígért...
Éden nyugalma lengi át a tért.

Sötét-merészen áll őrt ott a tölgy,
A kis rév tőle mély árnyékú zöld.

Szélesre tárult esti árny alatt
A révész lassú csapással halad.

Gazdám, a pap, reám lágyan tekint:
A tisztas arc mily tiszteletre int...

„Jó Hutten úr, lépj partra, add kezed!
Hutten vagy. Jelzik a sólyom-szemek.“

Szállást te adsz tetőd alatt nekem?
— „Vendégszobád hajlékomban leszen.“

Lovag, lépj által! Ám hajolj alább!
Törpére szabták házuk' s ajtaját:

De szabad tér köríti a helyet,
E hegyi lég orvosság lesz neked.

S e kék varázs megnyugtat, — nézz oda:
Előtted Svájc legragyogóbb tava.

Amottan távol, — itt a part közel.
Magányt nem érezel. Lovag, jövel!

Meggyógyulsz itt. Érezd otthon magad!“
Itt véget ér kínom, — hiszem szavad.

Az első éjszakát Hutten így írja le:
Ébren vagyok? Álom játszik velem?
Harangok csengnek csöndes éjjelen.

Nem dóm-harang, mely tompán elborong,
Körültem zeng és cseng a nyáj-kolomp.

Közel-rétekről hozzám elhatott,
S álmom honába halkan ringatott.

Az ősi vár előttem felmerül.
A nyáj-kolomp zengé azt is körül.

Könnyű vándorbatyummal — jó atyám
Hajlékát — húsz év mult, hogy elhagyám.

Munkám javát megtettem. Vége már.
S a nyáj-kolomp most ismét csengve jár.

S amely bölcsőm bezsongta: im a hang
Zeng újra most — miként a sorsharang.

Hutten otthonában elhelyezi két kincsét:

Minden szegényes holmim itt: a toll,
S a kard, — segítő társim annyiszor.

Harcokban edzett kézen, mint a kard:
A toll is csak viaskodni akart.

S ha egykoron elernyed a karom:
Örökségül tollam s kardom hagyom.

Ha nem birom: jöjjön hát más, derék,
Ki jó pengém bizvást forgatja még —

De a tollat, amellyel Hutten írt:
Más kéz ne fogja! — vívja harcait

Mind vakmerőbben egyre az tovább,
Ha már fedi itt föld testem porát.

Az orvos-lelkész megvizsgálja Huttent, s éneke az egészségi állapotáról szól:

..... „Uram nagy a veszély:
Erőd' emészté fel a szenvedély.

Mit szellemed, az éles kard művelt:
Szétroncsolá a testet, a hüvelyt.

Kutas Kálmán: Hutten utolsó napjai

Hiába bőjtől váltig ott a test,
Ahol a lélek bőjtöt nem keres.

Égész valóddal élj e szigeten!
Ne ügyelj ezen túlra, Huttenem!

E most zúgó világharcot feledd,
Emészti lázban vergődő szived!

Idő-vihar öblünkben elsimúl:
Hogy Hutten vagy: feledd ó Hutten úr!“

Böles oktatásodért hálám vegyed!
Már látom én: halálán a beteg.

Hogyan? A pápa csal —, s ne mondja ki
Ez ajk: imé, hazud' a római?

Hogyan? Lobog igazság zászlaja —
S hallgasson itt ujjongásom szava?

Hogyan? Ha német had vívódva küzd:
Ne szédítsen mámorba puska-füst?

Hogyan? Lehull Sickingen véresen
S ne fájjon sebe, mint az én sebem?

Mit előírsz: csodálatos recept —
Ne éljek én, ha ekkép élhettek!

A sziget csöndjében Hutten előtt felmerülnek az emlékei:

E csönd szigetén útnak indulok.
Mögöttem halkán az emlék susog.

Tölgylombban, bükksövényben zsongva szól,
Part csobbanó hullámjában dalol.

Megyek gyorsan, megállok csendesen —
Suttogva bűg át méla lelkemen.

Pázsitra fekszem inkább, jöjj el, és
Szólalj meg hangosan: emlékezés:

Heverj mellém, tárjad ki könyvedet,
Idézzük fel a tűnt szót s képeket! . . .

S Hutten leírja emlékeit az „Epistolae obscurorum virorum“-
ról, Bayardról, a félelem- és gáncsnélküli lovagról, s a római út-
járól. Ekkép szól a bűnbocsátócédulás bódéről:

Térült, fordult a nagy idő-kerék,
S olasz erővel volt vitánk elég.

Kiálték: Férfiak! Figyeljetek!
Elönti nép a bódét, rengeteg.

Aranyért kapható itt léleküdv
És nemsokára így lesz mindenütt.

Ifjú, öreg, lám, áruért szalad,
A pénztelen meg átkozott marad.

Fordítsd zsebed ki és ha már üres,
Beléphetsz táborunkba szemfüles.

Te üdvsóvárgó, kinek pénzed nincs:
Tanácsaimból biztatást meríts!

A menny felé szabadon áll az út,
S a szegény ingyen üdvösséghez jut!

S mint órskürt templom tornyában, szavam,
A gyorsharagú, rengett zordonan.

S válasz dörgött, mint tengerzaj, vadul:
„Fel, tisztító munkára, Hutten úr!“

V. Károly császárral való találkozását így mondja el:

„Kilovagol a császár“ — híre jött
A brüsszeli országháza előtt.

Kire főtisztét bízta a hazám:
Az ifjú főt eddig nem láthatám.

Korunk nemes mén. Zúzza a rögöt.
Bátran nyerít. Cimpája gőzölög.

Kutas Kálmán: Hutten utolsó napjai

Megfékezi-e bátran s okosan
A császár? Vagy ledobja, s elrohan?

Kigondolék sebtében egy varázs-
Igét, mert költők népe kabalás:

Az első szó, mely szájából kihull:
Illik reá majd változatlanul.

Jött. Rajta kócsagtollas kiskalap,
Vadonatúj. Beborult ég alatt

Tanácestalanul lógtak fellegek,
Mint hogyha kérnék: ejtsünk cseppeket?

Az út kövén koppant pár csepp eső —
S már gyült az ifjú homlokon redő

Kémelve felhőt. A császár beszélt:
„Szolgám, szaladj az ócska kalpagért!”

Nem biztató — gondoltam — mondatod!
Első szavad: a régi kalapot!

Elbeszéli azután zaklatott életét, s egy kedves emlékét az üldözött Lutherről. Egy mainzi kis kocsmában van:

És egy korsó sör mellé ülve le,
Hozzám simul a gazda gyermeke.

A kis leány négy esztendősen talán,
Kezem szép szőke hajkoszorúján.

Mi az imád, mondd, hogyha jó az est?
„Atya, Fiú, Szentlélek...” — szólni kezd —

„Dicsértessél! E hármat messze tartsd:
Tüzet, vizet és szörnyű harei zajt!

Viharban légy hajósnak oltalom,
S Márton barátnak vár s erős torony!

Ha gyilkos tőre várja őt lesen:
Erős pajzsoddal fedjed Istenem!

S ha éhezik választottad: Te véd!'
Hollóiddal küldd el a kenyerét!"

Kitől tudod ez imát, gyermekem?
„Anyám mondatja reggel, estelen“.

S ó én tudom: nem lát oly férfi bajt,
Kiért imádkozik egy gyermekajk!

Vágyat érez, hogy a tó hullámaiban megfürödjön:

Csak messze el! Ó én forró szívem,
Majd enyhet lelsz a mély és hús vizen!

Hullámok éle: kék zászló lobog,
S közelgenek felém új hadsorok.

Megannyi enyhén mellemnek szökik,
S megtör, mint had, ha falnak ütközik.

Büszkén érzem: karom lendül elő.
Csak óvatosan, — kell itt az erő.

Az ifjú ügyessége még e kart
El nem hagyá, — de messze már a part.

Mint gyermek pajkosan szeltem habot
A szelíd Majnán, melle ringatott.

Alant feltűnni véltek e szemek
Nádkoszorús szelíd isten-fejet.

A part karomnak mily közelbe' volt!
A folyamisten játszva rásodort.

Min a fiú, mint játékon, kacag:
Most munka már s veszély a férfinak.

A férfi tudja, hogy míg küzd: lebeg
Halálosan komoly mélység felett!

Felfigyel:

A tavon egyre harangszó szalad —
Új éltet hirdet, holtat elsirat.

Kutas Kálmán: Hutten utolsó napjai

Ha új ereken embervér kering,
A tespedt szellem felfrissül megint.

Az a harang, mely ott búsan zenél,
Sírjába — szól — vénhedt pápista tér.

A víg harang csendít üzenetet:
A földre kis protestáns született.

Ismét megemlékezik Lutherről:

Szabadságát ki harecal szerzi meg,
Reánk varázsa annál teljesebb.

Iszony nekem, ki korán hagytam el
Cellám: meddig vívódott ott Luther.

Ő titkolá, hogy keble hare tere,
Mely harecal most a févilág tele.

Vívódva győzött szerzetnyűg felett —
Az tesz nagyot, ki másképp nem tehet.

Hasadni érzi szörnyen a korát,
S a bibliáját féltve fogja át.

Lelkében vív: keményen egybeforrt
Küzdő testvérpár: ami *lesz*, s mi *volt*.

Két korszak haretere a szelleme —
Csoda-e hát, ha démont lát szeme?!

Hutten egy ízben csónakon a zürichi tó partját keresi fel,
látja, hogy a templomból kihozott ereklyéket a tóba vetik.

Kőszobrot látok ott, kérges kezek
Emelik, férfiak, — megrettenek.

Mily gyöngéd alkotás! S az a szelíd
Mosoly, amint Szűzmária tekint

A durva népre! Milyen megható!
Miként ha mondná: „Mit vétettem, ó!...“

Ily mű e kis templomba hogy' jutott?
Nürnbergben sem láttam, hogy volna jobb.

Látszott: nyüglődött véle mestere
Egy élten át, szeretettel tele.

Lerontni, mit hívó szív alkotott
Követve halk angyal-sugallatot —

Megsemmisíteni azt, amit kegyes
Kedv létre hoz, érzem, hogy vétek ez!

Megmentsem? Én? Hutten Ulrik? Nem én!...
A bálvány vesszen férfiak kezén!

Előlépek. Szavam keményen cseng.
Dobták. Valami nemes tönkre ment.

Egy alkonyati hangulatát így írja le:

Reggel miként egy ifjasszony nevet
E sziget, s mily komor ha este lett.

Sötét vízen a közeli hegyek
Arnyán titokzatosan elmered.

Gyönyörködött a katonahajó
Az ekhóban. Mindkettő hallgat. S, ó,

Elhangzott már a csengő estharang,
Bús béke elterül fent és alant.

Ha volnék ifjú, szenvedélyes én,
Ki megriad a maga erején:

Mi ifjú szívet vad viharba ver:
E kép láttán könnyben szakadna fel.

A munkás lét lefojtá lángomat.
Kivívtam. Itt a békés alkonyat.

S mikor, nap, messze vagy: csönd estelén,
Mely mély s komoly: járok nyugodtan én.

És, természet, komor vonásodon
Megérezem, hogy a lelkünk rokon.

Ifj. Gyökössy Endre: Egyszer csak megérkezünk

Eljön hozzá Paracelsus, megvizsgálja, s ettől kezdve érzi a nagyon közeli halált. Meggyónik:

Bánom: megkésve láttam céloamat.
Bánom: szívem vetett gyér lángokat.

Bánom, hogy harcba kezdve nem vetett
Bátorságom vitézibb tetteket.

Bánom, mikor veszték órát, napot,
S pihent a fegyver, sebet nem adott.

Bánom — szórom fejemre a hamut —
Nem hittem: harcunk diadalra jut.

Bánom: csak egyszer voltam számüzött.
Bánom, hogy néha félelem űzött.

Bánom — s míg gyónom, csikorog fogam —
Nem voltam mindig: Hutten-önmagam.

S megnyugvással, fogadja Hutten a közelgő halált,
mint jóbarátot.

Kutas Kálmán

Egyszer csak megérkezünk

*Ma újra eljött az est,
holnap felébreszt a reggel
és elindulok majd áldott Neveddel.*

*De ismét eljön az est
s lassan rámköszön a reggel,
már sírva kérem: Uram, még ne vedd el.*

*De mégis eljön az est,
majd újra fölkel a reggel
és én tovább alszom: nyitott szemekkel.*

Ifj. Gyökössy Endre

A főiskolai disputatiók és szerzőik

A tanintézetekben, főleg a magasabbrangúakban, elsősorban az egyetemeken a reformáció óta mind a katolikusoknál, mind a protestánsoknál egyik legfontosabb célja volt az oktatásnak arra is kiképezni a növendékeket, hogy akár hitbeli, akár másféle meggyőződésüket meg tudják védelmezni az ellene irányuló támadásokkal szemben. Ennek leghathatósabb módját abban találták, hogy belégyakorolják őket a vitatkozásokba, miért is rendszeresen, a hétnek meghatározott napjain és óráiban tartottak ilyeneket, mint az oktatás kiegészítő részét.¹ A nyilvános disputációkon (mert voltak szűkebbkörűek is) jelen volt hallgatóságul néha egy, néha több tanár is, de multhatatlanul jelen kellett lennie az egész diákseregnek. Tényleges szerepök azonban az elnöki tisztet vívó tanáron kívül csak a defendensnek vagy respondensnek és az opponensnek, esetleg opponenseknek volt, akik persze mind az ifjúság kebeléből kerültek ki. Az opponensek a kitűzött vitatárgyról a defendens által előterjesztett részletes előadás után ugyanarra vonatkozólag, vagy azzal összefüggésben ellenvetéseket tettek, még pedig a defendensnek nemcsak akkor hallott, hanem velők valószínűleg előre is megismertetett állásfoglalása nyomán. Mert hiszen a dolog természetéből folyt, hogy ők szintén tanulmányozás tárgyává tegyék a fölvetett kérdést és tájékozva legyenek a defendensnek előzetesen kidolgozott vélekedése és érvelése felől. A defendens aztán ezekre az észrevételekre és ellenvetésekre, melyek elgondolhatóan jobbra csak a már kidolgozott fejtegetések keretében maradtak, megadta a maga feleletét és velők szemben részletesen indokolta állásfoglalását. Befejezésül aztán bizonyára az elnök is hozzászólt a dologhoz, alkalmilag bírálatot is mondván az elhangzottakról, de mindenesetre összefoglalva a vita eredményeit és tanulságait.

Nem voltak tehát ezek a disputatio, dissertatio, disquisitio, exercitatio, diatribe és még más néven is ismert értekezések, melyek a tekintélyesebb egyetemek körében legtöbbszörre nyomtatásban is megjelentek, sem „vizsgai feleletek“, amiknek Harsányi István megtette őket,² sem pedig egytől-egyig doktori értekezések, amiknek kivétel nélkül az összeset képzelte egynehány más,

¹ Nálunk már a Méliusz-féle „Nagyobb cikkek“ rendelkeznek föléle (Kiss Áron: A 16. században tartott magyar ref. zsinatok végzései. 602. l.)

² Irodalomtörténeti Közlemények. 1910. 429. l.

közöttük legmakacsabb Ferenczi Zoltán,³ még a kellő felvilágosítás megnyerése után is.⁴ Persze, hogy akadt közöttük doktori értekezés, de aránylag véve csekély számmal. Az ilyent inaurális dissertatiónak nevezték. Ám ha mindnyája az lett volna, éppen csak úgy futkároztak volna még hazánkban is a mindenfajta, főként theologiai doktorok, mint manapság némely másfajtajúak, amikor a doktori cím a tudományegyetemeknek már csupán a bölcsészeti (és természettudományi), meg a theologiai karán maradt meg különleges tudományos képesítésnek, ellenben a másik két karon, kivált a jog- és államtudományin óriási devalváción ment át ebből a szempontból.

A doktori értekezéseknek a dolog természetéből folyólag feltétlenül az illető doktorjelöltek voltak a szerzői, viszont a többi értekezéseknek nagyobb része nem azoknak az ifjaknak a tolla alól került ki, akik a kinyomtatott példányok címlapján defendens vagy respondens minőségben meg vannak nevezve. Ők többnyire csupán tolmácsolói voltak az eredetileg az elnöklő professzortól szerkesztett dolgozatoknak, és ilyenkor igazában véve nem végeztek több szellemi munkát, mint azt, hogy az illető professzor fejtegetéseit magokévé tevén s annak a hivatalossal lényegben körülbelül mindig megegyező álláspontját elfogadván, az értekezésben megadott gondolatmenet szerint élőlőszóval előadták a professzoruktól kifejtetteket. Ám ha ez részükről nem is mehetett irodalmi működés számba, valamennyire mégis járt szellemi munkával, és ez adta meg kinek-kinek azt a jogot, hogy az értekezést önálló, alkalmi címlappal és ismerőseiknek, barátaiknak, jóltevőiknek szóló ajánlással ellátva, külön füzetben bocsátották közre, s hogy magoknak is legyen benne némi saját szerzeményök, az utólján olykor néhány vitatételt függesztgessenek hozzá, rendszerint „corollaria“ vagy „annexa“, ritkán „mantissa“ vagy „positio-nes“, esetleg „additamenta“ cím alatt. Azokon a szintén szépszámú értekezéseken, melyeknek nem az elnöklő professzor, hanem valóban a respondens volt a szerzője, ez a körülmény mindig fel van tüntetve valamiképpen, vagy a címlapon, vagy az ajánlás alatt, vagy a tanulótársak, barátok és más jóakarók üdvözlő verseiben, de kivételesen az is megtörténik, hogy csupán magának a mű szövegének valamelyik vonatkozásából tudható meg.

Gyakori volt egy időben nagyon sokáig mindkét fajtájú értekezés: az olyan is, amelynek az elnökül megnevezett professzor a szerzője, és az olyan is, mely a respondensül szereplő ifjúnak a szellemi terméke. Minthogy a magyar felsőbb iskolákon éppen úgy divatban voltak az ilyféle disputációk, magától értődik, hogy

³ Magyarai: Az országokban való sok romlásoknak okairól. 1602—1911. 7. 1.

⁴ Egyetemes Philologiai Közlöny, 1917. 250. 1.

akár a tanár, akár a diák tollából eredt az értekezés, általánosságban véve mindenképpen a magyar szellem termékei közé tartozik. Ellenben a külföldi egyetemek tanáraitól szerzett értekezések, ha csak véletlenül nem magyarországi születésű volt az illető, nem tarthatnak számot arra, hogy magyar szempontból ugyanabban az elbánásban részesüljenek, mint a magyarok dolgozatai.

Ennélfogva némelyik ilyenről én is fölöslegesen adtam ismertetést a magyar coccejanusok és magyar ellenfeleik tudományos munkásságának rajzában.⁵ De minden előtt arra nem volt és nincs semmi szükség, hogy a magyar elmék termékeivel egy kalap alá foglalva részletes és betűhű könyvészeti leírásra tegyenek szert akár a Régi Magyar Könyvtárban, Szabó Károlynak ebben az egyébként igen hasznos és igen becses könyvében, akár a Magyar Könyvszemlében és itt-ott más folyóiratokban. A Régi Magyar Könyvtár III. kötete — miként már egyszer rámutattam,⁶ félannyira ha terjedt volna e nélkül. Midőn beismerem, hogy a szokásokhoz alkalmazkodás folytán nekem szintén van részem ebben a fölösleges helypazarlásban, mindnyájunknál azt az egyet tekintem mentő körülménynek, hogy egyháztörténeti, vagy olykor más szempontból is igen gyakran annyira értékes adatokat szolgáltatnak ezek a közlemények, hogy kimerítő közlésökre más alakban ugyan, de úgy is szükség lett volna, és ha már nem a megfelelő módon és helyen történt is az meg, ez a körülmény mitsem változtat azon a tényen, hogy megbecsülhetetlen kútfők multunk ismeretéhez, legalább is azok közülök, melyek tartalmazzak efféle adatokat.

És hasonlóképpen arra sem bírnak jogcímmel az ilyen, idegen professzoroktól származott értekezések, hogy helyet foglaljanak a magyar írók műveinek más természetű felsorolásaiban. Nem lett volna tehát helyök — a régebbieket nem említve — az id. Szinnyei József „Magyar írók élete és munkái“ című könyvében, de nem az általam szerkesztett és legnagyobb részében, sőt e tekintetben kizárólag általam írt Theologiai Ismeretek Tárában sem. Annyira, hogy ha napvilágot lát valaha vallási irodalmunk könyvészete, mind ki kell maradniok belőle ezeknek a dolgozatoknak, és az íróknak életrajzaiban is csupán mellékes adatként fordulhat elő, hogy hol, mikor, esetleg kinek az elnöklése alatt és minő tárgy kifejtésénél szerepeltek respondensi minőségben.

Még szerencse, hogy Szabó Károly ilyen mű leírásában pontosan számot ad róla, hogy szerző-e, vagy csak felelő az illető magyar diák, aki ajánlja a füzetet valakinek. Egyedül az a baj,

⁵ A coccejanismus története. 1890.

⁶ Theologiai Szaklap, 1916. 54—55. l.

hogy erről a helyesen különböztető eljárásról magában a Régi Magyar Könyvtárban sehol sincs a könyv igénybe vevőinek megfelelő tájékoztatás nyújtva, úgyhogy pusztán ötletszerűnek tűnik fel egyik vagy másik kifejezés használata mindaddig, míg az értekezések eredeti példányaival való összehasonlítások útján rá nem jó valaki arra, hogy ez az eljárás következetesen és rendszeresen végigvonul az egész III. kötetben.

A II. kötetben ahol legtöbbszörre magyarok mind az elnökök, mind a respondensek, mindenütt a tényleges szerzők neve alá vannak beosztva az ilyen disputációk, egy-két, tévedésből ejtett kivétellel. Így tehát alighanem bizonyosra vehető, hogy ha Szabó Károly ki nem dől a III. kötet anyaga összegyűjtésének befejezte előtt, ebben is megtalálta volna valami helyes módját a megkülönböztetésnek, mind a könyvek címeinek elrendezésében, mind szerzőik nevének a cím előtti feltüntetésében, s már az előszóban is mulhatatlanul megvilágította volna ebbeli eljárását.

Azt pedig, hogy az olyan disszertációk, melyeken a respondensek nincsenek egyszersmind szerzőkül is jelezve, valósággal az elnöklő professzorok művei, kétségtelenné teszi az a körülmény, hogy később külön gyűjteményekben szerfelett sokat kiadtak közülök ezek az igazi szerzők. Ennek ugyan ellene lehetne vetni azt, hogy azokban az időkben nem volt annyira megrovás alá eső dolog a plágium, mint az érdekelt idegen országokban manapság. Csakhogy ennek az ellenvetésnek azonnal semmivé válik az értéke, mihelyt meggyőződést szereztünk arról a tényről, hogy a professzoroknak ezekbe a gyűjteményeibe általában nincsenek felvéve az olyan értekezések, amelyeknek ők csak elnökeiül vannak a külön füzetekben megnevezve, de szerzőiül egyik-másik hallgatójuk van feltüntetve. Mindössze egy pár értekezést tudok kivételként e szabályból.⁷ Erre abból meríthetek némi jogcímet, hogy alkalmasint valami részletekbe menő útbaigazítást adhattak illető tanítványaiknak munkájukhoz.

Hogy tényleg az elnöklő professzorok dolgozták ki az olyan értekezéseket, melyeknek a respondensek nem szerepelnek egyúttal szerzőiként is, nyilvánvaló a Régi Magyar Könyvtár III. kötetéhez Miklós Ödöntől adott pár helyreigazítás egyikéből. E sze-

⁷ Egyik a Váraljai G. Lőrinc „De libero hominis arbitrio“ (Groningen, 1648.) c. értekezése, melyet a R. M. K. III. k. 1700. sz. a. ír le, de csak az I. füzetét, holott a II. is megjelent Simándi zempléni esperesnek, Veréczai sárospataki és Zebegyei tokaji lelkészeknek ajánlva, szintén hat levélnyi szöveggel. Ezt kiadta az elnöklő Maresius „Sylloge...“ c. könyve első részében. Másik a Komáromi Csipkés György „De bismortuis“ c. értekezése (1654.), melyet Voetius vett föl „Diatriba de coelo beatorum“ (Goricum, 1666.) c. kötetébe, annak immár harmadik kiadása gyóánát.

rint ugyanis az ott 1790. sz. a. Szathmári István nevével fölvevett értekezést teljesen maga az előzetesen elnökséget vállalt De Maets professzor dolgozta ki s az ő közbejött halála folytán e tisztet magára vevő Voetius — mint éppen ő beszéli el — „egy szó változtatása nélkül úgy hagyta az egészet s úgy is nyomatta ki.”⁸

És hogy ne maradjon ki még egy másik döntő bizonyosság sem, ami az elmondottak igazsága mellett szól, Komáromi Csipkés Györgynek arra a kimutatására utalok, melyben ő maga állította össze műveinek teljes sorozatát.⁹ Ebben egyfelől a nevével előforduló külföldi értekezések közül kizárólag azokat sorolta fel, melyeknek nem tisztán felelői tisztét vitte, hanem címlapjaik tanúsága szerint a szerzőjük is volt, másfelől pedig az itthoni tanárkodása idején elnöklete alatt tartottakat saját szerzeményeinek tünteté fel, mindenben az itt előadottak értelmében, minthogy ezeken az utóbbi értekezéseken valósággal csupa felelőkként szerepelnek a rajtok megnevezett tanítványai. Az ő ebbeli eljárása ennélfogva szintén cáfolhatatlanul megmutatja a valódi tényállást.

Zoványi Jenő

⁸ Magyar Könyvszemle, 1919. 144. l. — Theologiai Szaklap, 1917. 190. l.

⁹ Századok, 1873. 137—141. l. — Protestáns Szemle, 1891. 326—330. l. — Megjelent „Catalogus operum...” címmel önálló füzetben Kolozsvárt 1677-ben, melynek egyetlen fennmaradt példánya a kolozsvári ref. kollégiumé.

Város, csönd

*Villamosok, társzekerek robognak,
teherautó reszketteti a házat,
hová elbujtam, hol csupa alázat
lelkem, kit átadtam a szent robotnak.*

*Itt szörnyű zajok fegyverropogása
húsomba vág... Vér borítja fejem,
s jaj csak csöndben születik értelem;
bolondoké a gyorsaság s a mázsa.*

*Engem magukhoz zártak. Házba. Ablakok
néznek az égbe. Tükrözik. Csipog
egy kis veréb a tar gallyon előttem.*

*Ó, engem odazárt egy sunyi gazda,
hol zaj mozsara tör minden igazra,
míg e világ szilánkba szerteröppen.*

Marczonnay Tibor

Skarica Máté halála-ideje

Barla Jenő Skarica életrajzának tárgyalása közben¹ az 1588. évi pécsi hitvita ismertetése után megáll az események felsorolásában azzal a megjegyzéssel, hogy a „pécsi disputával záródik előttünk Skarica nyilvános szereplése. Hogy a haláláig terjedő még majdnem két évtizednyi időközkhöz életéből mely események fűződnek?... ismeretlen előttünk.“

E gondolatot ilyenformán fűzhetjük tovább, feltéve a kérdést, hogy vajjon volt-e ezután egyáltalában még valamelyes esemény Skarica életében? Elhíhetjük-e azt, hogy ez a tanult, buzgó lelkipásztor, Szegedi Kis Istvánnak nem méltatlan tanítványa és hivatalának örököse ezután egyszerre megszűnt volna tevékenkedni minden különös indok nélkül? Vagy pedig lehetséges-e az, hogy minden ezutáni munkálkodása nyom nélkül elenyészett volna?

Való igaz ugyan, hogy Szegedi (Kis) István: *Tabulae Analyticae* (etc.) c. 1592-ben Schaffhausenben megjelent munkájának² előszavát Waldkirch Ulrich nyomdász 1592. aug. 26-án, a szerzőt dicsőítő verset pedig — időpont megjelölése nélkül — Skarica Máté írta. Ebből tehát azt lehetne következtetni, hogy e vers is a megjelölt időtájban keletkezett. Azonban a rendelkezésre álló 1610. évi baseli kiadásban³ elolvasva e költeményt, annak szerzőjéül *Matthaeus Scaricaeus Kevinus S. Theologiae Candidatus*-t nevezi meg, amiből ezután az következik, hogy Skarica abban az időben írhatta ezt, amikor még nem volt pappá szentelve, hanem mint theologus (papjelölt) az 1572 előtti időben a külföldet járta.

Igaz ugyan az is, hogy egynémelyik kézikönyvben azt olvashatjuk, hogy Skarica az 1600-ik évben megírta Ráckeve város történetét.⁴ Ez azonban valószínűleg Balogh Ferenc egyháztörténetíró kezére visszavezethető tévedés, mert Magdiacs István: *Diplomatarium Ráczeviense* c. művében,⁵ valamint a nagyon pontos Zoványi Jenő⁶ és Szinnyei József⁷ határozottan úgy közli, hogy e munkáját 1581-ben szerzette.⁸

¹ Barla J.: Skaricza Máté élete. (Prot. Szemle 1901. évf. 589—600. és 660—677. lap.)

² Szabó—Hellebrant: Régi Magy. Könyvtár III. (I. köt. 245. lap.)

³ Kolozsvári ref. koll. nagykönyvtárában.

⁴ Pallas Nagy Lexikona 15. köt. 24. lap. — Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vm. monográfiája II. köt. 297. lap. — Ványi: Magy. Irodalmi Lexikon 711. lap.

⁵ Ismerteti Pór Antal Századok 1889. évf. 69. lapján.

⁶ Theologiai Ismeretek Tára III. köt. 209. lap.

⁷ Magyar Írók Élete és Munkái 12. köt. 1182. hasáb.

⁸ Ugyanígy ír az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben. VII. köt. 179. l.

Igy elesvén ezek a téves, de könnyen megcáfolható adatok, maradnának még a ráckevei ref. egyházközség levéltárában őrzött régi feljegyzések, amelyeket Barla Jenő Tóth Pál ráckevei lelkipásztor leveléből idéz.⁹ Tekintettel azonban arra, hogy a közlő maga nem látta e sorokat, sőt a feljegyzés időpontját sem ismerte, — elengedhetetlennek látszott az, hogy visszatérjünk az eredeti forráshoz.¹⁰

A ráckevei ref. egyházközség levéltárában Skaricára vonatkozó négy feljegyzés található, amelyet Veszprémi Fejes Ambrus egykori lelkipásztor az 1812. évben vetett papirosra „az elveszett régi iratokból“, „mivel az eredetiek az idő folyamán elkallódtak s a molyok által elpusztultak“.¹¹ E négy feljegyzés közül kettő megemlékezik Skarica életidejéről is: *Püspök Szegedi Kis István 1572-ben Ráczeviben meghalván, Skaritzza Máthé ugy iratott, hogy a papi hivatalt 1572-ben kezdette folytatni 34 esztendőig, azaz 1606-ig s így Szegedinek Successora lett. Továbbá Skaritzza Máthéről iratik: „Ecclesiae Reformatae Rátzkeviensis antiquitatem indubiam ostendunt scripta Matthaei Skaritzaei Pastoris Ecclesiae Ref. Rátzkeviensis ab anno 1572 usque (ad) annum 1606.“*

Azonban e feljegyzések eredetijének eredete is bizonytalan. Az első közlő, Barla Jenő is megemlíti, hogy annak „kitől lett származását és időpontját nem ismerjük“, amiből azután következik, hogy egyáltalában nem bizonyos az sem, hogy nagytiszteletű Veszprémi Fejes Ambrus által még látott régi, elkallódott feljegyzés Skarica halálidejével bár megközelítőleg egyidőben keletkezett volna.

De nem tekinthetjük a ráczevei feljegyzések mellett bizonyító adatnak az 1647-ben kelt Halasi-Patai-féle levél azon sorait, amelyek az 1607. évi ráckevei püspökválasztásra vonatkoznak,¹² valamint Földváry Lászlónak ezekből levont következtetéseit sem,¹³ minthogy azok mindössze csak tagadó bizonyítékok amellett, hogy Skarica a mondott esztendőben már nem élt.

Mindezekkel szemben azonban egyidejűleg napvilágra került egy olyan egykorú bizonyíték, amelyből a fenti meggyengíthető, vagy meg is cáfolható adatokkal szemben kétségtelenül megállapítható Skarica halálának pontos ideje.

⁹ Prot. Szemle 1901. évf. 676. lap.

¹⁰ Itt mondok hálás köszönetet nagytiszteletű Veszprémi Fejes György ráckevei ref. lelkipásztor úrnak azért a lekötelező szívességért, hogy a Skaricára vonatkozó feljegyzéseket egyházközsége levéltárából készségesen közölte az alulirottal.

¹¹ Ráckevei Ref. Lelkészi Hivatal f. évi március 13-án kelt 8/1935. sz. levele szerint.

¹² Lampe—Ember: Historia Eccl. Ref. in Hung. et Trans. 666. lap.

¹³ Barla J. id. m. (Prot. Szemle 1901. évf. 676. l.)

Van a kolozsvári református kollégium nagykönyvtárában egy 1564-ben kittingeni Eber Pál szerkesztésében Wittenbergben megjelent Calenda = (RIVM HISTORI =) CVM c. öröknaptár,¹⁴ amely XVI. századvégi és XVII. század első feléből származó latinnyelvű kéziratos feljegyzéseket is tartalmaz. A három különböző kéztől eredő feljegyzések közül a legrégebbi — miként az utalásokból megállapítható — Szegedi Lőrincnek, a hasonló nevű író¹⁵ valószínű fiának részben diákkori, részben pedig szathmári rektorkodása idejéből származó kézirata.

Az alig egynehány bejegyzésből megállapíthatólag ez az ifjabb Szegedi Lőrinc 1573-ban született Szegeden. 1580 márciusában adták ugyanott iskolába.¹⁶ 1589-ben pedig már Debreczenben írta alá az iskolai törvényeket (subscribált),¹⁷ ahol előbb collaborator (köztanító), majd a scholának 1597. január 4-én egyhangulag megválasztott seniorává lett.¹⁸ Ha már most az egykorú debreczeni tanulók névsorát átnézzük, Szegedi osztálytársai közt találjuk többek közt Kevi Gáspárt, a schola későbbi seniorát, az egy évfolyammal alább járt Kevi Pált, aki az iskolában decan, collaborator, majd contrascriba tisztséget viselt és végül a három évvel későbbben subscribált Ráczekevei Istvánt.¹⁹ Ezek nyilvánvalóan ráczekevei származásuak lévén, a magyarországi protestánsok körében általánosan ismert, tudós Skaricára vonatkozó híreket Szegedi elsősorban tőlük, mint közvetlen forrásból hallhatta. És így az általa feljegyzett elhalálozási időpont hitelességéhez ezenkívül még annál kevésbé férhet kétség, mivel a kéziratos feljegyzés — a leg gondosabb vizsgálat után is — teljesen egykorúnak bizonyult.

*Matthaeus Scharicaeus Pastor Ecclesiae Keviensis (per insidias Turcarum) occisus 21 die Martii. A. 1591.*²⁰

Tehát e szavakból kétségtelenül megállapítható az, hogy Skarica Máté az eddig feltételezett időpontnál tizenöt évvel hamarabb, még pedig — a feljegyzés szerint — a törökök cselvetése, álnoksága által öletett meg.

E cselvetés hővebb körülményeit azonban se a Calendariumból, se történelmi munkákból nem sikerült megállapítani. Így azután csak feltételezhetjük, hogy — miként 30 évvel azelőtt nagy

¹⁴ 8°, 16. sztl. lev. + 432. l. + 26. sztl. lev. és a számozott lapok mindenike mellett egy-egy üres lap.

¹⁵ Zoványi J.: Theol. Ism. Tára III. köt. 265. lap. — Szinyei J.: Magyar Irók Élete XIII. köt. 553. hasáb.

¹⁶ Calendarium Historicum 134. lap mellé bekötött üres A. levelen.

¹⁷ Thury E.: Iskolatörténeti Adattár II. köt. 97. lap. (Debreceni ref. főisk. tanulók névsorából.)

¹⁸ Calend. Hist. 53. lap.

¹⁹ Thury i. m. II. köt. 96. és 97. lap és részben Calend. Hist. 272. lap.

²⁰ Calend. Hist. 134. lapja mellé bekötött üres A. levelen.

mesterét, a törökök által Kálmáncsán elfogott Szegedi Kis Istvánt Peruiz török vajda korbáccsal agyba-főbe verte, véresre kínoztta,²¹ — ugyanúgy történhetett Skaricával is, azzal a különbséggel, hogy ő az embertelen kínzásokba belehalt. Ezáltal mártirjaink száma egy új, nagy névvel szaporodott, annál is inkább, mert Skarica minden biztonnyal hivatásának vált áldozatává.

Egyúttal pedig valószínűnek tételezhetjük fel azt a körülményt is, hogy meggyilkolása valamelyes török-pusztítás, rombolás alkalmával történt, amikor is Ráckevét újra tönkretették úgy, hogy 15 esztendeig talán még papja sem volt az egyházközségnek. Így azután ezzel lehetne magyarázni azt is, hogy Skarica működési idejét az eseménytelen 15 esztendőre is kiterjesztette a hiányos adatokkal rendelkező későbbi korú ráckevei feljegyző.

Herepei János

²¹ *Skarica*: Stephani Szegedini Vita (Szegedi: Theologiae Sincerae Loci Communes c. művének bevezetőjeképpen). 5. kiadás, 1608. Bazel, 10. B. levél.

*A Mindenség belőled árad**

*A Mindenség belőled árad,
S parányidban is ott él — Uram!
Teremtő titkod örök varázsa
A porszemben is benne van!
A fénylő, rezgő vízcseppek keresztül
Nagy tengerek hullámanak Feléd —
Virágsziromban mosolyog az ég,
S egy röpke neszben — levélzizzenésben
A végtelenség muzsikája rezdül...*

*A kis bogár, ha fű hegyére mászik:
Az örök mozgás lázas ritmusába
Kis csápjait kinyújtja nesztelen,
S ha megpihen — a nyári verőfényben:
Téged talál meg Istenem!*

Vályi Nagy Géza

* A költő most megjelenő „*Kócsag*“ c. verseskötetéből.

KRITIKAI SZEMLE

Mannheim Mór és Grosz Ernő: Héber-Magyar Szótár.
Debrecen, 1935. 2 kötet. 584 + 44 lap.

Ez esztendő nyarán hagyta el a sajtót ez a kétségkívül már nagyon szükséges kézikönyv. Két, tisztanyomású, könnyen kezelhető kötetben gyűjtötték össze a szerzők nemcsak az ó-testamentomi szent könyvek, hanem a rabbinikus irodalom, sőt a modern héber tudományos és szépirodalom szókincsét, nem feledkezve meg a középkori pijutköltészet szavairól sem. Munkájukkal, melyet, méltán, az első modern héber-magyar szótárnak neveznek, még gyakorlati célokat is igyekeznek szolgálni: használni akarnak azoknak, akik Palesztinába készülődve a héber nyelv praktikus elsajátítására törekcszenek. Ez megkönnyítendő, a szótári rész után héber hangtant és alaktant adnak a szerzők. Előbb e függelékre vonatkozólag szeretnők megtenni a magunk megjegyzéseit.

A 4. lap a.) jegyzetéből kimaradt egy pont. Nevezetesen a kámeec nemcsak az ott felsorolt esetekben olvasandó „o“-nak, hanem az u. n. lazán, vagy félig zárt szótagokban is, vagyis a „sevá bénomi“ esetében is, amelyet szerzők a 8. §.) jegyzetében említeneek. — A 4. lap b.) jegyzetére vonatkozólag azt kell megjegyezniünk, hogy az ott említett nyelvi sajátság nem annyira a héber helyesírás „ingadozásával“ áll kapcsolatban, hanem az u. n. scriptio plena és defectiva jelensége, amelyre nézve egymástól eltérő irányzatot mutatnak egymástól nemcsak a fogság előtti és utáni irodalom, hanem azokon belül is egyes írók. — 5. lap 6. §. Itt azt szeretnének megjegyezni, hogy a *res* betű elvértve kaphat dages cházákot (pl. I. Sám. X. rész 24. vers), ahol a resben egy u. n. dages forte dirimens áll. — 6. lap 8. §. Hiányzik a szótagok felsorolásánál az ú. n. lazán zárt szótag és az u. n. éles szótag megemlítése. Előbbire még burkoltan történik célzás a §-hoz tartozó b.) jegyzetben, de az utóbbiról sehol sincs szó. Pedig a hangtan szempontjából ez pl. az igeragozásnál nagyon fontos, mert az ilyen szótag magánhangzója változhatatlan ragozás közben is. — 6. lap 9. §-ában a hangsúly helyzetének meghatározásánál idézhetné a héber grammatikusok szokásos terminus technicusát (Milél és Milra), hiszen az előzőkben is használ héber meghatározásokat. — 7. lap 10. §. Itt a személyes névmás említésénél meg kellett volna jegyezni az u. n. rövidebb alakot is (plur. I szem.: nachnú) és a régies sing. 2. szem. nőnemet (atti) és különösen azt, hogy a Tórában 195-ször van használva a „hu“ a „hi“ helyett. És ha a singularisban különbséget tett hím- és nőnem közt, akkor a plur. I. személynél is meg kellett volna jegyezni, hogy az meg ú. n. közös-nem. — Az „ótó“ és „ótá“ (nyomdatechnikai okokból én mindent fonetikus kiejtésben írok!), pedig nem annyira „az,

amaz“ jelentéssel bírnak, hanem a személyes névmás accusativu-
sának a megjelölésére használatosak, amint ezt szerzők a 15—16.
lapon később maguk is megjegyzik. — 7. lap 10. §. A „zó“ nőnemű
mutató névmásként sokkal ritkábban használatos az Ó-Testamen-
tomban, mint a „zót“, mégis az utóbbit tették zárójelbe. Ugyan-
csak a névmásokkal kapcsolatban kell megjegyeznünk, hogy olyan
birtokos névmások sincsenek az ÓT-ban, mint amelyeket szerzők
felsorolnak, aminthogy — s ezt a Szerzők is jól kell, hogy tudják,
— a héber nyelvnek, általában a sémi nyelveknek nincsenek
is birtokos névmásai, hanem csak birtokos ragjai. A kérdő név-
mások említésekor pedig sokkal fontosabb lett volna szerintem az
u. n. „he interrogativum“-ra rámutatni, mint az „ézé“ stb.-re, ame-
lyek különben is kérdőszavak inkább, mint névmások. Ilyen joron
pl. a „lámmá“, „ajjé“ stb.-t is meg kellett volna említeni. Nem
pontos a határozott névelő magánhangzováltozásainak felsorolása
sem. Hogy csak egyet mondjunk, a névelő patachja nem minden
ajin előtt lesz kámeccé (pedig a szerzők által mondottakból ez kö-
vetkezik), hanem a kámecc csak akkor lesz a névelő patachjából, ha
előtte hangsúlyos szótagban levő *ajin* van (pl. háir = város, de
már: heánán = felhő. — A 12. §-nál meg kellene jegyezni szer-
zőknek azt, hogy a mellénevek is ugyanazon szabályok sze-
rint képzik többesszámukat, mint a főnevek. — Ugyanennél a
paragrafusnál szerintem meg kellene említeni szerzőknek azt
is, hogy amíg a himnemnek a héberben nincs külön végződése,
addig a nőnemű szavak általában „he“-re végzőnek. Ezen az ala-
pon azután könnyebb lett volna ismertetni az u. n. birtokviszony
esetét, ahol szerintem hiba, hogy csak az egyszámú nőnemű főnév
és a többesszámú hímnemű főnév birtokviszony esetében szokásos
változásait ismerteti, de arról, hogy pl. nőnemű szó kámece is pa-
tachba rövidülhet, vagy eredeti „u“ mehet át „o“-ba, nem tesznek
említést. — Nyelvtanilag hibás a 13. §-ban a „cuqqat ólám“ példa.
mert — legalább is az ÓT. nyelvhasználata szerint — a „chóq“ az
ÓT-ban mindig hímnemű. 11. lap, 13. §. Itt a rendhagyó főnevek kö-
zül nem hagytam volna ki a szintén nagyon sűrűn előforduló: „is“
= férfi, „issa“ = asszony, „keli“ = edény, szer, és az „ir“ ≡ város
főneveket. — Szerzők bizonyára elnézték, hogy a 13. lap 15. §-ában a
„selósa“ nem hímnemű forma, a „sálós“ pedig nem nőnemű, ha-
nem megfordítva. — Az igecsotályok és igecsotokról adott átte-
kintést nem látom elég rendszeresnek és kezdők számára könnyen
megérthetőnek. Emellett elméleti szempontból keveslem az összes
igéknek, ideértve ráadásul még az erős (selémim) igéket is, mind-
össze kilenc osztályba való sorozását. Igen fontos igecsotortok,
mint pl. a „pe-vav“ igék, maradnak u. i. ily módon megemlítés nél-
kül, vagy pedig az történik, hogy eredeti „pe-vav“ igét használ-
nak a szerzők a „pe-jod“ igék ragozásának a bemutatására, ami-

lyen pl. az általuk felhasznált „jásab“, amelynek eredeti formája valamikor biztosan „vásab“ lehetett, amit bizonyít az ennél az igénél a hifil, hofal és nifal igetörzsekben visszatérő eredeti „vav“. De nem helyes szerintem a torokhangú igéket sem csupán egy csoportba sorolni, mert ragozás közben jelentős eltérések vannak az egyes csoportok közt és vannak olyan sajátosságok (mint pl. a pótló nyújtás belépése és a virtuális kettőzés a mediae gutturálisoknál, vagy a patach furtivum belépése a tertiae gutturálisoknál stb.), amelyek a többi csoportoknál nem fordulnak elő. És paradigmának is csak egy primaе és mediae gutturálist használnak a szerzők, de tertiae gutturálist már nem. „Ajin-jod“ igét nem is mutatnak be a szerzők, pedig ilyen ige is elég van a héberben. És ragozásuk eltér ám az „ajin-vav“ csoportétól, amelyet szerzők az „ajin-jod“ igék ragozásának bemutatására felhasználnak! (28. lap.) Nincs szó sehol a sziszegő mássalhangzóval kezdődő igéknél a hitpael igetörzsből beálló ú. n. metatheziszről! (34. lap.). A „pe-jod“ igék paradigmájául használt ige tulajdonképp „pe-vav“ ige. Ezt már mondtuk. De hozzá kell tennünk azt, hogy a szerzőknek tudniuk kell — és bizonyára tudják is, — hogy a „pe-vav“ igéknél is kétféle jövőidő lehetséges a szerint, hogy az ige a „jásab“, vagy a „járás“ szerint ragoztatik. (35. lap.) A „nátan“ igenél kimaradt a sorból a szintén sokszor előforduló és rendhagyó képzése miatt feltétlenül megemlítendő infinitivus forma: a „tét“ (44. lap.). Az olyan suffixumos formák, mint pl. „semartini“ legfeljebb csak elméletileg lehetségesek. A héber nyelv ilyenkor inkább a visszaható igetörzset használja.

Ennyit nagyjából a nyelvtani részről. Tudom, hogy a szerzők nem akartak részletes héber nyelvtant adni. De amiket én itt megjegyeztem, azok is nagyrészt nem a részletesség, hanem a pontosság és gyakorlatiasság s ezzel a használhatóság kategóriájába tartoznak.

A szótári részt illetőleg készséggel ismerem el, hogy a szerzők igen nagy munkát végeztek és hatalmas anyagot dolgoztak fel. De nekem e részre vonatkozólag az a benyomásom, hogy a szerzők sokkal nagyobb figyelemben részesítették az Ó-testamentum utáni zsidó és különösen a modern héber irodalmi nyelvet, mint magát a szent könyvek szókinsét, ami a szerzők célkitűzését figyelembe véve, nem írható hátrányukra. Mert a szerzők gyakorlati héber-magyar szótárt akartak adni s ez sikerült is nekik. Munkájuk tiszteletet érdemel, mert ritka szorgalomról és kitartásról tanúskodik az anyaggyűjtésben. Szótárunk azonban vagy csak azoknak való, akik a héber nyelvtannal teljesen tisztában vannak és tudományos, mondjuk etymologiai, vagy philologiai szempontból nincsen szükségük semmi felvilágosításra, vagy azok számára, akiket a héber nyelvtan szóképzési szabályai, vagy belső szelleme

nem érdekel és csak pillanatnyilag van szükségük valamilyen héber, vagy új-héber szó jelentésére. De olyanoknak, akik még csak ezután akarnak behatolni a héber nyelv belső szerkezetébe, szóképzésébe, szellemébe, mondjuk tehát keresztyén érdeklődőknek és tanulóknak ez a szótár szerkesztésének alapelvénél fogva nem felel meg, mert nélkülozi a tudományos szótárszerkesztés követelményeit, ami — ismétlem — nem róható fel a szerkesztők hibájául, mert kifejezetten megmondják, hogy „az etimologizálás, tudományos összehasonlítás, forrásokra utalás helyett a szigorú alef-béth rendben találja meg mindenki annak a szónak pontos és megbízható fordítását, amelyre az olvasott szöveg megértéséhez szüksége van...“ Ez igaz. De a keresztyén egyházak bibliai héber nyelv tanításában bennünket magasabb szempontok vezetnek s ezért szerettük volna, ha a szerzők e tekintetben is kielégítettek volna bennünket és ne csak a közölt szavak sokaságára fektették volna a súlyt.

Kállay Kálmán

A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig. IV. kötet: A váradi püspökök a száműzetés s az újraalapítás korában. (1566—1780). *Néhai Lipovniczky István váradi püspök rendeletére írta nehái Bunyitay Vince c. püspök, váradi kánonok. Előszóval ellátta és kiadta Dr. Lindenberger János, a váradi egyházmegye magyarországi apostoli kormányzója. A váradi káptalan megbízásából sajtó alá rendezte, kiegészítette és jegyzetekkel ellátta Dr. Málnási Ödön. — Két térképpel, 12 képpel és 60 okiratmásolattal. Debrecen 1935. 8°, 489 l.*

A hosszú címben már benne van a kötet megjelenésének története is, amelyhez még hozzá kell fűznünk a minden magyar szívet megható és összeszorító ajánlást: „Az utolsó váradi püspök, gróf Széchenyi Miklós áldott emlékének, kinek nemes lelke tette lehetővé a IV. kötet megjelenését“.

A magyar egyháztörténelem minden hitvallású kutatója jól ismeri a Bunyitay Vince nevét s tanulmányai során sokszor találkozik az ő nagyarányú adatgyűjtő és feldolgozó tevékenységének egyéb alkotásaival is — egyebek közt az „Egyháztörténelmi Emlékek a magyarországi hitújítás korából“ c. nagyértékű adattárnak is ő volt az egyik szerkesztője, — de főképen ennek a legnagyobb szabású művének köszön sokat, amely csonkaságában is mindmáig első helyen áll a római egyház magyarországi püspöki megyéinek tudományos történelmei között. Bunyitay régi református zempléni nemes családból született 1837-ben, őseinek nagyrésze református lelkipásztor volt, csak ő maga lett reverzális következtében r. katolikussá. Igen munkás élet után halt meg 1915-ben, halála előtt egy nappal kapván c. püspökké kineveztetését. A kiegyezés utáni r. kat. paptörténetírók kiváló gárdájában az egyik legelső helyet

foglalta el. Talán valamennyi neves társát fölülmúlta abban a tekintetben, hogy történetírói tevékenysége majdnem kizárólag egyháztörténelmi térre korlátozódott — de kiemelkedett közülök abban is, hogy írásain igazi magyar zamat ömlik el, amiben még csak Karácsonyi János meg Takáts Sándor voltak hozzáfoghatók. A tudományos teljesség és pontosság, meg az alapos kritika mellett kiváló érzéke volt a formai szépség iránt is: művei közül még az aránylag legkevésbé vonzó tárgyúak is valósággal olvastatják magukat. Természetes és következetes egyházi álláspontjának határain belül a tudományos tárgyilagosságra is nagy gondja volt, habár e téren nem ment annyira, mint a magyar protestantizmus művelődési és erkölcsi értékeit mindenkor a legnagyobb őszinteséggel, sokszor merészséggel kidomborító Takáts Sándor. A szűklátókörű és bántóan igaztalan felekezeti elfogultságtól különben Bunyitayt nemcsak református származásának tudatalatti hatása, hanem izzóan magyar érzése is megóvta: dolgozószobájának legbecsültebb dísze egy kuruc ezredes arcképe volt, az egykori plébániáján, Bélfenyéren általa létesített kiseddóvó intézetet ezzel a felírással látta el: „Istenemnek és fajomnak“, s művei mindegyikében, ebben a posthumus kötetében is, minden lépten-nyomon megkap bennünket a magyar öntudat és a magyar észjárás mesterkéletlen megnyilvánulása, olykor kitörése.

A váradi püspökség történetéről írt, 1883—84-ben megjelent hatalmas háromkötetes műve 1566-ig, tehát a protestantizmus előnyomulásának délpontjáig s a tényleges püspöki hatalom és joggyakorlás ötnegyed századra szóló megszűntéig terjed: az első kötet tárgyalja a püspökök életrajzait, a második a káptalanok és a monostorok történetét, a harmadik pedig az egyes helyi egyházakét. Ugyanilyen arányban és ugyanazzal a kútfői hitelességgel és gazdagsággal tervezte a későbbi korszakok kidolgozását is, de más tudományos és egyéb foglalatosságai meg hanyatló életkora már nem engedték meg neki, hogy befejezze ezt a legjobban szívéhez nőtt életművét. Még az a kézirati hagyatéka is csonka maradt itt-ott, amelyből most, halála után húsz esztendővel a nemes kegyelet és a tudományt megbecsülő áldozatkészség ezt a kötetet világ eleibe bocsátja. Ez Radeczy Istvántól báró Patachich Ádámgig bezárólag 20 püspök életrajzát tartalmazza, a fősúlyt természetesen váradi püspöki működésükre vetvén, már amennyiben tényleg is gyakorolhatták püspöki joghatóságukat és nemcsak címzetes püspökök voltak, aminthogy a többségük az volt az egész erdélyi és török korszak alatt. A püspökök életrajzainak tükrében ama századok r. katolikus egyházi tevékenységének szemléletes és sokoldalú keresztmetszeteit kapjuk: a hatalmas és változatos adatkészlet mindenütt igen eleven színekkel, fordulatosan, néha egészen szépirodalmias árnyalattal — de a tudományos komolyság kára

nélkül — van formába öntve. A püspök, mint egyházfő és lelki vezér mellett mindenütt terjedelmes és őszinte részletezéssel megjelenik a püspök, mint közjogi méltóság, mint politikus, mint nagybirtokos és mint barokk magyar nagyúr, és mindebben igen pompásan mérlegre vethető a római egyház magyarországi működésének minden pozitív értéke és minden — tehertétele. Evangéliumi keresztyén szempontból a Krisztus egyháza pásztorolásának *ezt* a módját és pásztorainak *ezt* az életstílusát nem ismerhetjük el a Krisztus akarata szerint valónak, — de viszont kétségtelen, hogy a nemzet életének a török idők romhalmazából ujjaépítésében *ennek* a módnak és stílusnak is volt elismerésreméltó jelentősége s az adott valláspolitikai és világi politikai helyzetben nélkülözhetetlen szerepe és hivatása. Természetes, hogy a váradi püspökség helyreállítása egyúttal magától értődő ellenreformációs munkát is jelentett éppen a Tiszántúl legerősebben református vidékein és a protestáns egyháztörténetírás szempontjából ennek a munkának érdekes és jellemző adatok egész sorával megvilágítása a legértékesebb ajándéka a kötetnek, — de egyben amellet is újabb bizonyosságot tesznek ezek az adatok, hogy ezeken a vidékeken az ellenreformáció a püspökök mögött álló óriási vagyoni erő, közjogi tekintély és közigazgatási hatalom ellenére is csak minimális eredményeket tudott elérni, ami politikai, társadalmi és gazdasági okok összehatása mellett végelemzésben mégis a református nemesi és népi elem hit-hűségének s az erdélyi protestáns szellem tiszántúli utóhatásának volt köszönhető. Bunyitay a maga egyházának hivatalos történet-szemléletéből beszél akkor, amikor a magyarországi protestantizmusnak 1671 után bekövetkezett hanyatlásáról szólván, azt ebben a lapidáris mondatban összegezi: „Amit erőszak és politikai okok szültek, ugyanazok el is emésztették“ (137. l.) — de ott már valahogy magyar nemesi büszkesége és együttérzése szólal meg, amikor előadja, hogy gróf Forgách Pál püspök 1750-ben minden reformátust kisöpört a vármegye tisztkarából: „Látszólag megelégedés volt. De csendben fogamzik a vihar. Bihar vármegye nagy protestáns többsége minél inkább kénytelen volt eltűrni megaláztatását, annál kevésbbé bocsátotta meg azt“. (309. l.)

Nincs terünk részletezni a műnek protestáns egyháztörténet-tudományunkat közelebről érdeklő adatait és fejtegetéseit, melyek ismerete nélkül ezentúl nem lehet el a tiszántúli reformátussággal foglalkozó egyháztörténetírás. Ellenben még tartozunk beszámolni arról, hogy a műnek vannak részben még magának Bunyitaynak, részben a sajtó alá rendezés és kiegészítés nagy munkáját jeles tudással magára vállalt dr. Málnási Ödönnek tollából származó függelékyszerű részletei is. (Két kanonok, Gyöngyösy és Alapy. — A jezsuiták Váradon. — Az új székesegyház építésének befejezése.) Ugyancsak Málnási egészítette ki a kéziratban többhelyt mutat-

kozó hézagokat: az Okolicsányi püspök életrajzát egészen s a Patachichének befejező részét is ő írta meg, lehetőleg még a néhai szerző stílusát is igyekezvén kegyeletesen utánózni, ami ugyan fölösleges jóakarát volt és kevéssé is sikerült. Málnási értékes munkája a Bunyitay jegyzetapparátusának a tudomány mai állásához mért gondos kiegészítése is, amire ő — mint a nagy újjászervező Csáky Imre gróf váradi bíboros-püspök (e folyóiratban is ismeretett) nagyszabású életrajzának írója — elsősorban volt hivatva. Kár, hogy egynéhány dolog elkerülte figyelmét: Bunyitay nem jó helyt kereste a toronyi zsinatokat Mezőtúron 22. l.); János Zsigmondak a 29. lapon emlegetett adománya Méliusz Péter részére nem 1570 körül tétetett — ahogy ebből a szövegből következtethető — hanem még 1566-ban (maga B. közölte az eredeti okmányt műve II. kötete 227—8. lapjain); a Boeckay-irodalomból alapvető művek hiányzanak a M. pótjegyzetében (78. l.); hasonlóképen a szepességi reformáció és ellenreformáció kapcsán sem lett volna szabad említetlen hagynia a Bruckner nagy és nélkülözhetetlen művét (115. l.); a Bársony György majdnem mindenik protestáns cáfolójának kilétét megállapította Zoványi Jenő (139. l.); — viszont a főszövegben tárgyalt dolgokkal csak a lehető legvékonyabban összefüggő nagyon sok könyvészeti és egyéb adatot nézeitem szerint fölöslegesen zsúfolt bele pótjegyzeteibe. Talán csak sajtóhibából maradt benne a Bunyitay jegyzetében a 327. lapon kétszer is a Guatereth Gnatereth helyett — ellenben már súlyosabb lapsus calami a 345. lapon (a Málnási szövegében) a jezuita-rendet megszüntető *bull*a emlegetése, breve helyett.

Az 59 (a címben 60!) darabból álló, nagyobb részben B. kisebb részben M. gyűjtéséből származó okmánytár nagyon hasznos kiegészítése és bizonyító támasza a műnek. Helyeseljük, hogy két első darabja, a tiszántúli reformáció történetére nézve rendkívüli fontosságú 1552-iki jelentések, a nagyobb hozzáférhetőség érdekében újra közöltettek, a B. 1887-i, Századokbeli közlése után. Ellenben nem vagyunk meggyőződve némely most először közölt daraboknak, így Várad 1691-i katonai leírásának közlése szükséges voltáról: ezek egyéb szempontból lehetnek nagyon érdekesek, de az egyháztörténelemre vajmi kevéssé tartoznak. Azt pedig sajnáljuk, hogy a Málnási nagy és aprólékos gondossága megjegyzés nélkül hagyta a B. gyűjtéséből származó darabok némelyikénél, hogy azok szemmeláthatólag nem az eredeti latin szövegben vannak közölve, hanem a B. modern magyar fordításában, vagy tán csak kivonatolásában (ilyen a 43. számú, ahol pedig oda is van írva a végére: „Eredeti...“). A képanyag nagyobb része a Csáky Imre életrajzából már ismeretes: helyette szívesebben vettük volna a többi püspököknek a szövegben is emlegetett arcképeit. A részletes név- és

tárgymutató elmaradása ilyen természetű és terjedelmű munkánál nagyon érzékeny hiány.

A magyar tudomány nyeresége ez a szép kötet, amelynek kiadója, a köztisztületben álló tudós debreceni prépost-plébános, a nemeshangú előszó írója, áldozatkész fáradozásával a mult szellemi munkáját megtisztelte és a jövőndőét szolgálta.

Révész Imre.

Lukinich Imre: II. Rákóczi Ferenc felségárulási perének története 1701. Budapest, 1935. M. T. A. kiadása. (Különlenyomat az Arch. Rák. I. o. XI. kötetéből.) 8°. 143. l.

Miután Rákóczi a bécsi udvar bizalmát megnyerni nem tudta, Magyarországon letepedve összeköttetésbe került azokkal a magyar urakkal, kik az akkori kormányrendszerrel nem voltak megelégedve. A spanyol trón örökségi kérdésében egy Habsburg-ellenes szövetség látszott az európai politikában kialakulni Franciaország vezetésével. Ezért Rákóczi levelet írt egy esetleges magyar fölkelés érdekében XIV. Lajoshoz és hadügyminiszteréhez. A levelek elvitelét sárosi kastélyában gyakran megforduló, hűségesnek látszó Longuevalra, a császári szolgálatban álló francia származású kapitányra bízta. Miután azonban eredménytelenül járt a francia udvarban, a vagyontalan, anyagi elismerés után vágyódó titkos követ elárulta Rákóczit és társait. I. Lipót Rákóczit felségárulás miatt 1701. április 18-án sárosi kastélyában elfogatta. Az ugyancsak elfogott Sándor Gáspár vallomásának terhelő adatai Longueval előadását megerősítették, s így Lipót császár Rákóczit rendkívüli bíróság (judicium delegatum) elé állította. Dr. Hoche Márton lovag vádiratában Rákóczinak XIV. Lajoshoz és Barbesieuxhoz intézett leveleiben a „crimen laesae majestatis“-t beigazoltnak tartotta és vele szemben a törvény szigorú alkalmazását kérte. Rákóczira nézve a helyzet reménytelennek látszott; azonban Sägl Jánosnak, a bécsujhelyi jezsuitarendház főnökének és Wolf Frigyes jezsuitának pártfogó magatartása, s a bécsi angol és porosz követek levelei, hogy parancsuk van kormányuk nevében Rákóczi kiszabadulásának ügyét előmozdítani, az őrség parancsnokát, Lehmann kapitányt Rákóczi oldalára térítették. Lehmann teljes megnyerése öccse révén történt, kit Rákóczi felesége bírt rá a híres fogoly megszöktetésére (1701. nov. 7.). Lehmann kapitányt tettéért ugyanazon év dec. 24-én kivégezték, öccsének, Jakabnak sikerült megmenekülnie. Longueval vagyont és rangot kapott, Sándor Gáspár pedig 1706-ban bárói rangra emelkedett.

E híres per történetét eddig jóformán csak Rákóczi önéletrajzából ismertük, míg végre Baranyai Béla a per-akták egy részének hiteles másolatait a bécsi Hofkammer-Archivban, másik

részének újabkori másolatait pedig Lukinich Imre az Akadémia kéziratárában őrzött Podhraczkgyűjteményben megtalálta. A kihallgatási jegyzőkönyvek, a haditanács ide vonatkozó iratai, Hoche vádirata stb. kiegészítő képet adnak Rákóczi felségárusági perének történetéről. A spekulatív módon és lélektani alapokon megírt munka jórészben ezekre az adatokra támaszkodva méltóképpen egészíti ki a Rákóczi-kor irodalmát.

Takács János

Kristóf György: Szabolcska Mihály Erdélyben. Erdélyi Tudományos Füzetek. Kolozsvár, 1934.

Hogyan került Szabolcska Erdélybe? — ez e tanulmányban a megoldásra váró probléma. Látszatra jelentéktelen, a szerző azonban úgy vázolja fel Szabolcska életének megelőző mozzanatait, hogy azáltal döntő fontosságúvá lesz: miért is került a költő éppen egy kis erdélyi paróchiára. Szabolcska papnak készült s Debrecen városának volt kitűnő s kitüntetett diákja. Irodalmi dolgozatait kezdettől fogva megbecsülik, a Genfben és Párisban töltött évek alatt pedig a fővárosi lapokban is megjelennek beküldött versei. Mire külföldi tanulmányútjáról hazatér: országos hírvű költő, szeretettel, ünnepléssel fogadják s a legszebb jövőt jósolják neki. Útja fölfelé halad. Mégis egyszerre csak a Debrecen-től távoli Erdélybe, annak is egy kis eklézsiájába távozik. Ez a jelentéktelen kis faluba való elvonulás törésvonalat jelent a költő életében, ezt külső körülményekkel megmagyarázni nem lehet. Lelki okokat keres tehát a szerző s ezt Szabolcskának *Medgyessy Piroska* iránt érzett, csalódással végződő szerelmében találja meg. Részletesen rajzolja ennek a szerelemnek belső történéseit és közvetlen adatok, közlések híján csupán a versek alapján rekonstruálja az érzések fejlődését. Kitűnő szem és elmélyedő beleérzés kell ahhoz sok versnél, hogy összefüggést állapítson meg a Piroska-szerelem s a késői fölérzések között s a sorok között olvasva sokszor a költő dachból írt kijelentéseire is rácsáfoljon. Ennek a módszeres analízisnek eredménye Kristóf fontos megállapítása: Szabolcska szerelmi csalódásának súlya alatt egész valója megrendült, saját érzései elől menekült Debrecenből, minél messzebbre: Felfaluba. A szerző maga utal arra, hogy ezzel a megállapításával mind az élő tudattal, mind a közlésekkel ellentétbe kerül. Az elfogadott felfogás szerint Szabolcskának már kiszemelt jegyese volt későbbi felesége, mikor Felfaluba került. Kristóf a látszólag ellene szóló adatokat is a maga érvelése mellé állítja, egész pszichológiai rekonstrukciója rendkívül érdekes és szellemes, szinte várjuk, hogy majd talán ezután felbukkanó adatok — levelek, visszaemlékezések — megerősítik és igazolják ezt az eredeti hipotézist.

Szabolcska Felfaluba kerülésének meglepő tényén kívül részletesen foglalkozik Kristóf a költő erdélyi éveivel. Az életére fontos mozzanatok során nagy gonddal terjeszkedik ki az ott nyert hatásokra. Költészete kifejlődésén mély nyomot hagyott az a hat esztendő. Az anyaság kultuszát dicsőítő versei, a *Hír a falunkból* sajátos szabolcskai verstípus, az erdélyi évek eredményei. Távozása után is gyakran visszatért Erdélybe s a közhatalom változása után is sorsosa marad, nem ok nélkül látja őt Kristóf Erdély fiának.

Szabó Richárd

Giraudoux Jean: Hare az angyallal. Regény. Fordította: Gyergyai Albert. Bp. Franklin. 1935.

Giraudoux egyik művének lefordítása már régen esedékes volt. Meglehetősen nagy választék állott a fordító rendelkezésére, — valamennyi műben van valami határozottan vonzó. Más nyelveken már régen hozzáférhető. Franciául a legjobban olvasott modern szerzők egyike. Giraudoux is diplomata, mint Claudel, de, alig van két író között nagyobb különbség. Claudel a vallásos lírának, az ódai hangnak, pathetikus drámai költeményeknek írója; Giraudoux, ha az ember röviden jellemezni akarná, azt kellene mondania: a par excellence mondain író. Alig van mulattatóbb és szórakoztatóbb, mint meghallgatni valamelyik vigjátékát, ahol éppen a páthoszt teszi komikussá. És Giraudoux sohasem laps, még kevésbé ízetlen. Mesterségét kitűnően érti, elbeszélései éppen olyan jók, mint színpadi művei. Ennek a szerzőnek a könyvei magyarul is meg kellett, hogy jelenjenek.

A választás egyik legutóbbi regényére esett („Combat avec l'ange“), amelynek tárgya egy fiatal francia diplomata és egy délamerikai nő szerelme. A főszereplő tulajdonképpen az asszony, ahogy Giraudoux műveiben a főszereplő mindig az asszony; a tárgy a szerelem leírása, ahogy Giraudouxnál a tárgy mindig a szerelem leírása; az érdekesség a szereplő nő problematikus természetű, ahogy Giraudouxnál az érdekesség mindig egy nő problematikus természetű. Ezúttal arról van szó, hogy Malena, a ragyogóan szép, fiatal és egészséges délamerikai nő, hogyan esik át egy betegségen, amit a szerző „angyal“-nak nevez. A fiatalság, egészség, szépség csak a pillanatnak van, csak azzal törődik; az élet neki annyi, mint a közvetlen öröm; nem ütközik semmibe, gondtalanság, — aranykedély, — ehhez még gazdagság és párisi civilizáció. Malena azonban megbetegszik. Problémái támadnak, elkezd olvasni Bergsont és a Karamazovot, az operában meghallgatja a Trisztán és Izoldát. A közvetlen öröm eltűnik, — felmerül a gond. Egyszerre nehéz lesz élni, elkezd ütközni, elveszti rugalmasságát, már nem repül, hanem botorkál. Nincs egy véle-

ményen önmagával. Az orvos azt mondaná, hogy neuraszthéniás. Giraudoux, aki más szóval ugyanezt állítja, így szól: „hareban áll az angyallal“. Ki az angyal? — az, aki túl van a közvetlen életen, az ember- és világfölötti. Az a valami, ami nem tartozik magától értetődően ide, ami az örömet elhomályosítja, bánat, féltékenység, aggodalom, önkínzás, gond, metafizika, — szóval az „angyal“.

Ezen a ponton az ember elérkezett Giraudoux világszemléletének alapjához és egyszersmind sikerének titkához. Nála az, amit úgy hívnak, hogy „mondain“ — nem íz, nem esetlegesség és nem színház, hanem az élet legmagasabb formája. Párisi civilizáció, selymek, divat, illatszer, expresszvonat, luxushajó, Nizza, parkok, nagy szállók, fényűzés, — és a hozzátartozó könnyű, pezsgőízű életstílus, kicsit felületes, de feltétlenül gondtalan és csillogó élet, az Giraudoux eszménye és ennek az életnek leírása, sőt ennek az életnek ironizálása, ez sikerének titka.

Aki először veszi kezébe valamelyik könyvét, az első néhány lap elolvasása után gyanakodni kezd, mert olyasféle illat csap fel a lapokról, amelyet már érzett Pitigrilli, vagy Dekobraféle ponyvákban. Csak a választékos, ennél több, szikrázó és sziporkázó szellemesség látszik enyhíteni az irodalmi levegő alacsonyosságát. Ezen a rokonságon nem szabad megtévedni. Giraudoux nem ponyva. Nem olyan író ugyan, aki különösképen meg tud ragadni, akinek van mélysége és komolysága. De nem olyan hálókocsi-szerző, akinek könyvét, ha az ember elolvasta, kidobja a vonat ablakán, mint az ujságot. Giraudoux igazi író és jó író. Ha a modern időben hozzá hasonló könnyű és nemes stiliztát kellene keresni, csak Hemingwayben, vagy Huxleyben lehetne megtalálni. Giraudoux stílusa művészi tény: élénk, zenei, szellemes, könnyű, finom, sokszínű és sokfényű. Nagyon nehéz fordítani, de Gyergyai Albertnek, aki ezt a könyvét magyarra ültette, tökéletesen sikerült.

Hamvas Béla

Waldapfel József: Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből. A M. T. Akadémiától jutalmazott pályamű. Bp. 1935. M. T. Akad. kiadása.

Waldapfel József könyve, mint ez az ilyen térbeli keretekhez alkalmazkodó irodalomtörténeti összefoglalások gyakori sajátossága, kettős arculatú. Egyszerre tekiint irodalmunk egészére és a címbe megjelölt részletre. A korszak, melyet az egészből kiemel, irodalmunk fejlődésmenetében is gazdag változatú idődarab. A magyar irodalom életének olyan átalakulása megy itt végbe, mely ennek az életnek máig érvényes megfogalmazását adja. Célkitűzések, sikeres és sikertelen szándékok, szervezkedések és csoporto-

sulások oly nagy gazdagságban jelentkeznek, hogy az „élet“ még a pusztá adatsorokon is átizzik. Waldapfel bőven élt is az adatokkal, melyek már meglévő összefoglalásokban rendelkezésére álltak, de ugyanily bőséggel adott hozzájuk saját szerzeményéből is. Különösen a XIX. század eleji színjátéknak, íróink személyes kapcsolatainak, az írói terveknek kutatói lelhetnek könyvében igen hasznos ismeretekre. Nélkülözhetetlen tájékoztatója lesz mindenkinek, aki ez ötven év magyar irodalmával foglalkozik. Az állandóan egészre való pillantás és a szerző tág ismereteinek érezhető nyomása következtében gyakran messze is húzódik az a határ, melynek tiszteletét a speciális célkitűzés megkövetelné. Adataiban és megállapításaiban nem egy olyan van, mely ebben a könyvben inkább a jegyzetbe kívánkozik, mint a főszövegbe. Pillanatnyi kitérések gyengítik a történeti képnek egyébként biztosan elgondolt egységét.

Buda és Pest irodalmi életének e könyvben foglalt ötven esztendeje az az idő, mikor a majdan egyesülő két város irodalmunk középpontjává lesz. Waldapfel József ezt a középponttá válást, bár több fejezetbe tagolva, három történeti lépésként ismerteti. Az első a Martinovics-féle összeesküvés felfedezéséig tart. Az erők, melyek az irodalmi életet viszik, részben kormányzati intézkedéseknek (igazgatási és műveltségi intézmények áttelepítése), részben a nemzeti ellenállásnak szellemi következményei. A második nekilendülés már a nyelvújítás küzdelmeiből ered és a Tudományos Gyűjtemény megindulása jelezheti időbeli kiterjedését. A vidék kezdeményei egyre szélesedő áramlással kezdenek összefutni Buda és Pest irodalmi életében s az innen indult tevékenység is szaporább, lüktetőbb. A harmadik lépés végső eredményeket ígér. Az említett folyóirat tartós élettereje, a Kisfaludy Károly személye körüli szerveződés és a Magyar Tudományos Akadémia megalakulása jelei ezeknek az eredményeknek. E fejlődésrajz, a lényegét tekintve, nem különbözik attól, melyet Gyulai Pál Vörösmarty életrajzában találunk, de a kép alkatelemei megsokszorozódtak és néhány ott még tört vonal itt megtalálta folytatását. Az az észrevevés pedig, hogy a főváros irodalmi életének felpozítdításában a magyar színjátszásnak döntő szerepe volt, egészen Waldapfel sajátja.

A könyv, minden ténybeli gazdagsága ellenére, az utolsó laphoz ért olvasóban valamelyes hiányérzetet támaszt. Várnánk egy egészen rövid zárófejezetet, mely a központosuló irodalom belső alkatát, mondjuk, szellemét foglalná össze. Azt a szellemet, mely most új helyzetében ismer önmagára, új életformájának lehetőségeire és az ebből adódó feladatokra. Annál is inkább várható volna ez, mert e záró összesítés elemei mind megvannak Waldapfel könyvében (a központ mint az irodalmi élet existen-

ciális feltétele, az írói erő kifejtés magasabb fokának tudata, a „pesti“ szó irodalmi értékjelző voltának feltűnése és erősödése stb.), de elszórtan és a tárgyi természetű anyagtól elnyomottan. A szerző előadó modora, mely nem mentes a stílus időnkénti ideges megrándulásaitól és a hirtelen sokat mondani akarástól, egyelőre nem mutatkozik olyanoknak, hogy ezeket az egymástól messze eső elemeket állandóan evidenciában tudná tartani és mintegy a szöveg felett lebegtetni. A könyv újralapozásakor, midőn szemünk már a kézzelfogható adatok során végigsiklik, érezzük jelenlétüket, összefüggésüket és egy pont felé tartásukat. De hátha szemünk nem mindig a szerző szándékának megfelelő lényegen akad meg? Ettől a kétségtől a kívánt zárófejezet megóvott volna.

Kerecsényi Dezső

Maksay Albert: Idegen partok. Útiképek. Kolozsvár, 1935. Erdélyi Szépművés Céh.

Maksay nem tartozik az élesszemű megfigyelők közé. Nem lehetne elmondani róla, hogy semmi sem kerüli el figyelmét. Egy-két kivételt leszámítva, munkájából teljesen hiányoznak azok az apró, jellegzetes, többé vagy kevésbé érdekes és tanulságos megfigyelések, melyek az útirajzok legnagyobb vonzereje. Maksay úgy megy végig távoli országok sok meglepetést rejtő útjain, mint a szórakozott sétáló az utcán, akit álmodozásából csak a durvább, hangosabb események riasztanak fel. Így aztán cseppet sem csodálatos, hogy az Egyesült Államokról, amelyekkel tizenegy eikke közül nyolcban foglalkozik, Irországról vagy Dániáról, alig egy-két jelentéktelen aprósággal mond többet, mint a nagyközönség számára könnyen hozzáférhető útikalauzok. Itt-ott elmesél egy-egy novellává kerekített epizódot, szürke, becsületes, de közepes íráskészséggel. A Niagara, a felhőkarcolók, egyéb monumentális vagy poétikus látványosságok előtt átadja magát annak a közhelyekből táplálkozó líraiságnak, mely az irodalmi ambíciókkal telített átlagembert hasonló alkalmakkor kínos következetességgel mindig elfogja. Máshol hozzáértését lelkes jóakarattal, rokonszenvvel pótolva, igyekszik megismertetni olvasóját az amerikai lírával, a négerek költészetével s egy sikertelenebb fejezetben a skandináv költészettel. Egyetlen fejezete tarthat nagyobb érdeklődésre számot, az amerikai magyarokról írott fejezet. Elszakadt testvéreinkről ugyanis oly keveset írnak, hogy minden róluk szóló sort meg kell becsülnünk. A szerző azok közé az utazók közé tartozik, akik lehet, hogy hasznot húztak bolyongásaikból, de akik tapasztalati nyereségükben nem tudják eléggé a közönséget is részesíteni.

Kolozsvári G. Emil

Liber Miserorum. 50 imagines xylographi **Belae Gy. Szabó.** (Nyomorúságok könyve. Gy. Szabó Béla 50 fametszete.)

A fotomechanikai sokszorosító eljárások kivégezték a reproductív fametszetet. Ugyanakkor az engedelmes fadúc újból bevonult a művészek fegyvertárába s különösen az utóbbi két évtized alatt bámulatosan gazdag és fejlődésképes kifejezési eszközévé vált a modern grafikusoknak.

Az angolok, akiknek grafikai kultúrája vitán felül áll, az új fametszet stílusában két lényeges technikai s egyben stílárius változatot különböztetnek meg. „Wood cut“, azaz fametszet meghatározásuk szerint az, ahol a művész erős fekete-fehér hatásokkal dolgozik, vonalai feketék, rudimentálisak, nagy, fehérre kimetszett felületek éles drámai ellentétben állnak a nyomatok fekete részeivel. „Wood engraving“, azaz fa karc ezzel szemben előnyben részesíti a fehéren kimetszett finom kontúrokat, a fekete-fehér mellé a különböző metsző szerszámokkal tarkázott felület tört-fekete (a szem számára szürke) hatása jön, mint kiegyenlítő, tompító, közvetítő tónus, a drámai erőt formai gazdagsággal és technikai rafinériával pótolva.

A magyar fametsző gárda egyaránt felmutathatja mindkét irány képviselőit, míg az angoloknál az utóbbi híveit találhatjuk fel majdnem kizárólag.

Hogy példákra is szabad legyen hivatkoznom, fametszet amit a zsögödi remete, Nagy Imre csinál és fakarc Molnár C. Pál grafikája. Hogy az előbbit, noha a legelsőik közt volt, aki a magyarok közül a fadúchoz nyult, alig ismerik, az a művész elzárt-ságából és szerénységéből eredő sajnálatos tény.

Annál jobban kell örülnünk, hogy szóhoz jutott egy egész kötetre való önálló munkával a szintén erdélyi Gy. Szabó Béla. Egyetlen szedett sor sincs a könyvben és könyvön, minden, még a lapszámozás is, a művész fametsző vésőjének munkája. Ez a körülmény s a jó papír teszik, hogy újként üdvözöljük a nyomtatokat, oha a Páztortűz már szerepeltette néhányszor művészüneket. Gy. Szabó a társadalom kitaláltjainak életét vetíti élénk 50 kisméretű (levelezőlapnyinál kisebb) nyomaton. Eszünkbe jut a belga Frans Masereel néhány metszetsorozata (Egy ember szenvedése), melyek a háború előtt, alatt és után élénk visszhangot váltottak ki. Masereel lázadó. Lapjainak szögletes fekete vonalai, zsúfolt tömegei széttörni indulnak egy pellengére állított társadalmi rendet. Gy. Szabó nem lázad. Hajszálfinom fehér kontúrjai részvétellel ölelik körül alakjaikat, melyek mögött csak itt-ott csillan fel nagyobb vigasztaló fehér folt. Ha Masereel könyve átközödő vádirat, Gy. Szabóé csendes, komoly szemrehányás. Mert lapjai mesélnek. Ezt ő sem tagadja róluk, sőt csoportosításával szájukba adja a mesét. A bevezetésben bemutatja a terepet. Ól-

szerű viskók utcái, kivénült városnegyed, külvárosi nyomortanyák. Öröm, munka, pihenés, szomorúság teszik ebben a környezetben élő emberrongyok életét is, s ezek vonulnak fel egymás után a kötetben, míg a befejezésben maga a művész is megjelenik, munka közben és műtermében. Ezt a sivár életet a takarékos fehér vonalak, nagy sötétségek és modorosán párhuzamos vonalpáasztákkal tarkított felületek találóan és megindítóan jellemzik. Mégis ott a legnagyobb művész a szerző, ahol a fametszet drámai eszközeit juttatja szóhoz. A féltényérnyi fadúc monumentálissá lendül, pl. 47. lapján, ahol egy vödörben kotorászó macska hátán szánt végig az égbolt fénye, amint egy kút és egy csupasz fa mögött felszakad. Hasonlóan ragyog az ég a 36. lap verekedő fickói, a 26. lap rózsecipelői, a 22. lap személgyűjtőinek városa felett. Ezek és a többi hasonló néhány lap a legmegkapóbbak. Utánuk az 1., 18., 19. lapok gazdagabbak, egy szokottnál vastagabb fehér, illetőleg fekete vonal hangoztatásával. A szürke hatású lapoknál viszont a téma áli előtérben s az bizony igen messze esik a fénytől még ott is, ahol a jelenet fényben úszó körhintát mutatna, hiszen ezek az emberek annak is csak robotosai (24. lap). Ez a könyv szemhez, szívhez és lélekhez egyaránt szól.

A. Tóth Sándor

Vitéz Somogyváry Gyula: A Rajna ködbevész. Regény. Singer és Wolfner kiadása.

Régi-régi német dal a mottója ennek a regénynek, egy német dal, amely az író gyermekkorát varázsolja vissza; édesanyja énekelte hajdan ezt a dalt. És a szerző belső sugallatnak enged, mikor végre kalamárishoz ül, hogy megírja a regényt, amelynek alakja ott ködösödik a kis német dalban, a messzi multban valahol. Gottfried Albert Joachim rajnai vértés a Budát ostromló seregben ismerkedik meg a magyarokkal és valósággal szerelmes lesz ebbe a rongyokban járó, de orozslánbátorsággal harcoló katonanemzetbe. A rajnai bajtársak szinte gúnyos megvetéssel nézik ezt a növekvő szerelmet s ez nem is csoda, hiszen a császári hadseregnek szinte gyülevésszámba menő, fegyelmezetlen, hátterbe szorított része a magyar had, amelynek Fiáth János a vezére. De ezek a magyarok, a hajduk, ha kell, halált megvető bátorsággal harcolnak, sokszor parancs nélkül is; ők nem Budát, a törökerősséget, hanem a hazájukat akarják visszaszerezni. Ez a bátorság, ezek a katonai erények furesa varázserővel hatnak a német legényre, aki lázálmában a nép közé kerül s végül is ittmarad ebben az országban, magyar lányt vesz el feleségül s eljegyzi magát mindörökre a magyar nemzettel is.

Somogyváry simán és gördülékenyen mesél, zökkenők nélkül peregteti le a romantikus történetet s világitja meg az ide-

vetődő német lovaslegény lelkét; miért is szereti meg ezt a nációt s a mese végén miért is marad itt mindörökre. Az olvasó szívesen fogadja ezt a magyarázatot, hisz a mese ringó ladikja olyan csábítóan ragadja magával, csak olykor-olykor döbben rá, mennyire egyedül áll a császári seregben a német lovaslegény s messze a háttérben a magyarbarát szavojai alakja, mennyire túlsúlyban van velük szemben az országfosztó, nemzetipró császári had. S megdöbbenünk a budai sváb szavain, aki a rajnai óbeszternek elmondja, hogy még a törökuralom is jobb volt a császárinál s megdöbbenünk, hogy miért is kellett az országnak pogánykézből császári kézbe jutnia. Somogyváry egyetlen német katona lelkét rajzolja meg s igyekszik feledtetni, hogy ez a német kivétel volt — a többség nem gondolkodott, nem érzett így, kedvére rabolt és gyilkolt a meghódított gyarmaton. Buda visszafoglalása után félhold helyett császári sas került a templom tornyára, a magyar lobogót földre dobták a császári hadak. Nem sok idő múlva ezt a lobogót kapja fel a még gyermek Rákóczi s ezért a lobogóért fog harcolni az itt maradt és érzéseiben magyarrá vált német vitéz is. Ő nem császári zsoldos, ezért tudja meglátni az igazságtalanságot. De lehetetlen nem érezni: sziget ennek a német legénynek becsületes lelkesedése, magyarokhoz húzó szeretete, sziget, amely annak is maradt a gyűlölködés későbbi tengerében is.

De azért jól esik hallani a mesemondó hangját s messze időkből felcsendülő kis német dal zengésén jó visszaálmodni a multat s arra gondolni, ha elszórtan is, nagyritkán is, ilyen becsületes idegen vitézek is akadtak és maradtak a viharoktól sujtot, letarolt, fölperzselt magyar földön.

Csuka Zoltán

Egyházunk külmisziói szolgálata. Vezetőkönyv. Szerkesztette: Horváth Jenő. Cluj, 1935. Az Erdélyi Ref. Egyházkerület Iratterjesztésének kiadása.

A romániai két magyar református egyházkerület határozottan felismerte azt, hogy számára életkérdés a külmisziói munka folytatása. Talán sehol a világon nem sikerült oly tökéletesen bibliai és kálvini szellemben megoldani a külmiszió kérdését, mint Erdélyben. A két egyházkerület, az erdélyi és a királyhágómelléki egyformán magáénak tekinti a nemrégiben megindult külmisziói munkát s ugyanúgy magukénak tekintik a már kiküldött misszionáriust, Babos Sándort.

Az otthoni megalapozó és szervező munkát a Külmiszió Barátai c. társaság végzi s ennek a vezetője e könyv szerkesztője, aki megbízatását mindkét egyházkerület közgyűlésétől

½

Ez a könyv eddig szinte páratlan jelenség a magyarnyelvű irodalomban. Eddig még nem dolgozták fel ilyen rendszeresen magyar nyelven és a magyar viszonyokra alkalmazva a külmisszió gyakorlati kérdéseit. A misszió alapkérdéseinek fejtegetése után (Imre Lajos), a külmisszió bibliai alapjáról közöl értékes és kimerítő tanulmányt (Horváth Jenő), ismerteti a külmisszió munkamezőit (Borbáth Dániel) s különösen a magyar protestánsok külmissziói munkáját (Horváth J.), majd Babos Sándor erdélyi misszionárius mandzsuri missziói munkájáról szóló naplójegyzeteit közli. A könyv további fejezeteiben az otthoni munka módszereiről közöl kimerítő tanulmányokat: a külmissziói gondolatot hogyan vigyük közel a gyermekekhez, az ifjúsághoz, a felnőttekhez s hogyan szervezzük meg a külmissziói munka otthoni hátterét a gyülekezeti helyi-csoportok által. Függelékben közli a teljes magyarnyelvű külmissziói irodalmat.

Ez a könyv újabb jele az erdélyiek élni akarásának s egyházi életük különösen szép és erőteljes fejlődésének.

Draskóczy László

Thirring Gusztáv: Dr. Schwarz János Mihály életrajza és a Schwarz nemzetség multja, 10 képpel. Sopron, Székely és Társa könyvnyomda, 1935. 8°, 36 l.

Az európai hírű statisztikusnak rövid idő alatt immár második családtörténeti munkája hagyta el a sajtót; az első az apja, — a mostani édesanyja családjáé. A gondos feldolgozás, pontos anyakönyvi és levéltári adatokon kívül a bennük érvényesített új szempontok révén számíthat mindkettő szélesebbkörű érdeklődésre.

A Thirring-család története nagyjából a család minden tagjával egyforma terjedelemben foglalkozik, míg a Schwarz-család története — igaz, hogy legtöbb tagja iparos sorban maradt — eltörpül János Mihály alakja mellett. Még így is nyújt több érdekes adatot a foglalkozás, vagyoni viszonyok köréből. Érdekes újítás, hogy mindenütt feltünteti, hogy milyen betegségben haltak meg az egyes családtagok, ami tanulságos lehet a jövő generációra nézve is. Általában szerző, a kegyeleti szempont mellett, ahhoz a németországi irányzathoz csatlakozott, mely a fajkiválasztás érdekében gyakorlati célokat követ. Ez az irányzat nem a henye életmódot folytató olygarchák nemzetségére kíváncsi, hanem az akár szellemi, akár fizikai munkát végző emberre, kiről méltán fel lehet tételezni, hogy testben-lélekben egészséges utódoknak ad életet.

Schwarz János Mihály (1774—1858) a jenai egyetem tb. doktora, az eperjesi ev. egyháznak félé századon keresztül lelkésze, húsz éven át esperes, mint egyházi szónok, író, iskolaszervező, belmissziói munkás nagy érdemeket szerzett. Küzdött a gyermekhalandóság ellen; a gyermekápolásról — benne a himlőoltást elsők közt

ajánlva — egy kis munkát is írt. Közbenjárt magyarságuk miatt üldözött lelkésztársai érdekében királynál, főhercegnél. Emlékét őrzi 18 nyomtatásban is megjelent dolgozatán kívül az eperjesi díszes templomkapu s a Schwarz-alapítvány, melyet az ev. konvent létesített.

A kiváló férfiú egyetlen fia gyermektelenül elhalván, fizikai és szellemi örökösévé nőági leszármazottja a Thirring-család lett, közte unokája Dr. Thirring Gusztáv, a könyv jeles szerzője.

G. Vargha Zoltán

Boda István: Az értelmi nevelés feladatairól. Budapest, 1934. Különlenyomat a Magyar Psychologiai Szemle 1933. évi 3—4. számából, 54 l.

A tanulmány első fele a pedagógiával mint tudománnyal foglalkozik, s sajnálattal emeli ki, hogy a lélektani faktorokkal nem törődnek még eléggé nálunk. A gyakorlati nevelés egyrészt értékelméleti célkitűzéseken alapul, másrészt azonban a nevelő lélektani hatásának lehetőségével is számolnia kell. A második rész az értelmi nevelés eddigi hiányairól szól. Ennek főoka a lélektani belátás hiánya. Itt szigorú bírálatot mond a mostani iskolai nevelésről. Szól a nyelvtanítás, irodalmi nevelés helytelen útjairól, s úgy látja, hogy inkább csak felszínes készség adására törekszik a mai magyar iskola. Boda véleménye szerint az egész történelem csak egy nagy nevelőt tud felmutatni, s ez Sokrates, s ezért nem csoda, ha olyan szellemóriás a tanítványa, mint Platon, s ennek tanítványa, Aristoteles. Végül foglalkozik az értelmi nevelés ideáljával, mely az igaztörekvés, s így minden más legnagyobb értékű emberi ideállal összhangban van. Végső konkluziója, hogy helyes önismeretre épített és lélektanilag is jól megalapozott értelmi nevelés sokkal többet tehet az emberiség kultúrája s egy jövőendő magasabbrendű és boldogabb emberiség érdekében, mint azt a mai pedagógusok csak el is képzelhetik.

A jeles lélekbúvárnak a Magyar Psychologiai Társaság ugyanezen évi közgyűlésén tartott, s különlenyomatban megjelent 16 oldalas titkári jelentése is hasonló tárggyal foglalkozik: Embernevelés és lélektan címen.

Bánkúti Dezső

Wass Albert: Farkasverem. Budapest, é. n. Révai kiadás, 227 l.

Mint ahogy a művészi szöttes színes szálai képekké, értelmes mintává: úgy formálódnak Wass Albert regénye alakjainak életfonalai egymással össze-vissza szöve, keresztül-kasul hímezve egységes írásművé. Cselekményt nem épít fel szabályos, szokvá-

nyos módon: embereinek sorsával, lelkével majdnem egyenlő mértékben és mélységgel foglalkozik, alig egy fokkal emelve köztük magasabbra egy központi szereplőt.

Ezt a sokszálú történetet két külső tényező fogja egységbe. Háttérét, a tónusadó aláfestést megadja a hely: a Mezőség. A folyton változó kép keretét az idő adja: egy év leforgása alatt perreg le előttünk ez a színesfilm. Maga a regény: a Mezőség élete, ősztől-őszig és amit írója ezen a körülzárt területen életre hív, az az emberábrázolás, az a finom lélekgyóntatás s a sorsok tragikumának meglátása: tiszta művészet. Az életek fonalainak kezdete és vége kívül esik a kereten, de ami benne megjelenik, elég az *egész* embersors megértésére.

Legélesebben Rápolthy Jenő báró alakját vetíti elénk. Különös családnak, szomorú házasságnak sarja, férfikorában is szeretetlen anyjának van kiszolgáltatva. Tőle függ anyagilag, hozzá van láncolva a kutyákkal, rókával, farkasokkal benépesített ősi és elzüllött házhoz, az egész lelkibeteg környezethez. Ez a kapcsolat és környezet teszi akaratlanná, munkára képtelenné, iszákossá. Ez teszi lehetetlenné, hogy a művelt, nyugatot járt Zenthay Klára grófnővel fonódó szép és felemelő szerelme teljesedésbe menjen.

A regény egyik legnagyobb érdeme, hogy sem alakjainak, sem történetüknek soha, sehol sincs papiros íze, mindenütt eleven, való lények mozognak lapjain, sajátos, egyéni, lelki organizmusok. Rápolthyné pld. tipustól messze eső alak, nem rokonszenves, különösen, mint anya; a történet idején már vén és félbolond, de néhány szóban egész élete, tragikuma kitárul előttünk s megrázó borzalmas halála. A szerző önállósága irodalmi múltú alakok festésénél még inkább feltűnik, így Bedő Ágnes bimbózó leánylelke rajzánál.

A könyv realizmusa az élet realizmusa. Majdnem a fényképező gép hűségével és pontosságával látja embereit, de a külsőnél többet is lát: röntgenszemű gépe keresztülhatol a húson s lelket vesz fel lemezére. Lélekelemzése mély és finom, analitikus regény lenne belőle, ha csak egyes problémákkal s nem mindig az egész embersorssal foglalkoznék.

De nem csak lélekboncolás ez a regény, nem csupa nyers realizmus: van az egésznek valami összefogó tónusa. A Mezőség lélekezik benne mindenütt, a váltakozó évszakok pasztell színei belső egységbe forrasztják a földet a rajta élőkkal, ritmusos hárfakíséretet adnak, mint valami melodráma-hoz és egyénien értékes művé emelik Wass Albert regényét.

Szabó Richárd

Zenei Szemle.

A hangversenyévad első jelentős hangversenye két nagy magyar művész, *Bartók Béla* és *Szigeti József* szonátaestje. Művésztük nem keresi a közönség kegyeit, mégis vonzza a zenebarátok hatalmas tömegét. Temperamentumuk, képzeletviláguk, kifejező eszközeik, formáló erejük más és más. Bartók az objektív, a kemény, az aszkétikus, Szigeti a színes, a szélesen zengő, a lágy szavú, a ragyogó, előkelő tónusú. Hogy ez a két külön világot jelentő egyéniség a legegységesebb művészi produkeiót nyújtotta, annak oka az, hogy nemcsak tökéletes előadóművészek, de remek kamarazenészek is. Bartók és Szigeti művészetét közösen jellemzi az a rendkívüli, mélységesen komoly művészi alázat, mellyel egyéniségüket a tolmácsolandó mű szolgálatába állítják. Nincs semmi egyénieskedés, s a nagyvonalúság nem jelenti a részletek elhanyagolását és a részletmunkától távol áll a fontoskodó kicsinyeskedés. Műsorukat az illusztris művészek *Bach* G-dur szonátájával kezdték. *Bach* e fenséges alkotás hat tételében az olasz hegedű- és német orgona-stílus eredményeit olvasztja egybe. Tökéletesen fejezték ki az előadók a nagy mester anyagon túli metafizikáját, mely a hallgatót a művészet birodalmán túlra utalja. *Schubert* bájos szonatináját, melyhez oly sok zenebarát kedves gyermeki emléke, az első kamarazenei próbálkozások öröme fűződik, derűsebben, tisztább lírai tolmácsolásban álmolni sem lehet. Nem tudunk azonban lelkesedni a vérszegény és új hangszertechnikai megoldásokat kereső *Ravel* szonátáért. E három tételes mű (melynek középrésze a jellegzetes ritmusú Blues) kétségtelenül nem a legsikerültebb szerzeménye alkotójának s tulajdonképen csak Bartók és Szigeti előadásában nyer jeletősebb életet. Formailag és tartalmilag maradéktalan tolmácsolásban hallottuk a *Kreutzer-szonátát* Beethoven titáni elgondolását.

Jelen hangversenyszzezónra esik Liszt Ferenc születésének százhuszonötödik és halálának ötvenedik évfordulója. Ez alkalomból Liszt Ferencnek „a hangok nagy tanárának“ magyar hazája ünnepi évet szentel, melyet az Operaházban Liszt születésének 125-ik évfordulóján, október 22-én a kormányzó, a kormány és fényes meghívott közönség jelenlétében ünnepi hangverseny nyitott meg. A műsor Liszt magyarságának kidomborítását célozta s a *Hungária szimfónikus költemény* indult. E költeményében Liszt az elnyomott nemzet fájdalomának, harci erejének és mély kedélyvilágának kifejezője. Nem mellékel művéhez költői programot, de sejtetni enged, hogy e tulajdonképen nagyszabású zenekari rapszódia alapja Vörösmarty „Liszt Ferenchez“ intézett költeménye. A művet *Raabe* Péter, a neves Liszt-biografus, a német birodalmi zenei kamara elnöke vezényelte teljes megértéssel.

Raabe ezenkívül bemutatta az általa felfedezett és először 1912 májusában előadott *Hungaria-kantátét* is. Ebben a műben — amit Liszt 1848 áprilisában a magyar szabadságmozgalom lelkesítő hatása alatt írt — nem szabad az „érett“ Liszt művészetét keresnünk. Bár a verbunkos stílusban írt kantáta inkább zenetörténeti szempontból érdekes, Raabe szerint „drámai vallomása az idegenbe szakadt magyarnak“. A magánszólamokat *Báthy Anna*, *Losonczy György* és *Rösler Endre* énekelte. Az első magyar előadást hatásos színpadi keretbe foglalta *Márkus László*. — Liszt Ferenc a művészetet a vallás mellett az emberi szellem legmagasabbrendű alkotásának tartotta: a zenei nyelv nemcsak érzelmek, hanem cselekmények, gondolatok, sőt fogalmak kifejezésére is alkalmas. Ennek a meggyőződésének megfelelően rendkívül színes zenei nyelvet teremtett s mint Schiller filozófikus költeménye nyomán írt *Ideálok* című szimfónikus költeménye mutatja, a filozófia kifejezését is sikerrel kísérte meg. *Dohnányi Ernő* vezényelte e művet az ünnepi alkalomhoz méltó ihletettséggel. Éreztük Liszt hatalmas lelkének forróságát, mellyel minden eszményi iránt lelkesedett. Az ünnepi előadás utolsó számaként színre került a „*Szent Erzsébet legendája*“ ötödik és hatodik képe szcenirozottan *Báthy Annával* és *Losonczy György*-gyel. Ezt a művet már a kilencvenes évek végén szcenirozva adták elő Operaházunkban a weimari ilyen kísérlet után. Szerencsés gondolat volt e dramatikus motívus munkát újból műsorra tenni. A rendkívül gondos, stílusos és költői beállítás mély hatást tett a fényes közönségre. A művet *Rékai Nándor* vezényelte.

Molinari Bernardino a római Augusteo főzeneigazgatója immár negyedszer jön el vendégdirigálásra hozzánk. Most a Hangverseny Zenekar és a Székesfővárosi Énekkar élén az új zenei mozgalom két jelentős művét, *Honegger* „Dávid királyát“ és *Kodály* „Psalmus Hungaricus“-át vezényelte. A két mű csaknem egy időben, de földrajzilag egymástól távol keletkezett s jelentősen hangsúlyozza megjelenésével a világháború utáni teljes ártértékelés kezdetén, hogy a keresztyénség az az erő, ami átvezetheti a válságon az emberiséget. *Honegger* művében még nem érkezik el klasszikus magaslatra, műve hatalmas kísérlet, ellenben *Kodály* *Psalmusa* Vég Mihály kecskeméti kálvinista hitszónok zoltárának olyan zenei kifejezése, melyben sikerült klasszikus szellemben, népi alapon a szöveg érzéstartalmát zenébe önteni. Ez a muzsika az emberiség fájdalját sírja s mégis csupa bizalom és törhetetlen hit. *Molinari* izzó vérmérséklettől fűtött elképzelése a két mű közül *Honegger* oratoriumához áll közelebb. Páratlan céltudatossággal foglalja egységbe a több kisebb részből álló művet s részleteiben is tökéletes kidolgozással hatalmas mozaikképet fejez ki. A *Psalmus* puritán prófétai vonásai távol állanak a kiváló olasz karmestertől.

De Sabata Viktor — a milanói Scala főzeneigazgatója — első budapesti szereplése mindenben igazolta hírnevét. A Budapesti Hangverseny Zenekar élén gazdag és változatos műsort vezényelt. Benne fölényes tudású, rendkívül kifejező mozgású, érzelmességében romantikus adottságú muzsikust ismertünk meg, aki alapos munka — hat kemény próba — után állt közönségünk elé. Műsorának első száma *Beethoven* Egmont nyitánya karakteres és értékes művészegyéniséget tükrözött. *Franck* Cézár d-moll szimfóniájának imponált a nagyvonalúsága. Sabata felfogása előkelő és végtelenül finom. Hangulatvilága hűen tükrözi a Franckra oly jellemző elegikus, az élet valóságaitól menekülő világfelfogást. *Bartók* „Magyar képek“ sorozatában Sabata láthatóan ambicionálta a sikeres interpretálást s a pantomimika minden lehetőségét kiaknázta. Határtalan mozgékony-sága rendkívül kifejező és sugallatos, de mi nem érezzük *Bartók* művészetét ilyen játékosnak. *Respighi* „Il Pino di Roma“ műve kitűnő alkalmat nyújtott Sabatának hatásos karmesteri teljesítményre. *Respighi* kitűnően ért finom színezetű pasztellek festéséhez, mestere a zenekari hatásoknak s páratlan kolorista. „Róma piniáiban“-ban is hű marad négy tételes építkezéséhez. A mű virtuóz zenei illusztráció, erősen emlékeztet „Róma kútjai“ hanghatásaira, de inkább külsőséges jelenetek sora. A hangverseny zárószáma *Wagner* „Walkürök lovaglása“ nem való hangversenyműsorra, Sabata indokolatlanul gyors tempójában nem volt tekintettel a fűvósok technikai teljesítőképességére s így szívesebben vettük volna, ha a hatásos *Respighi* mű fejezi be a hangversenyt.

Dohnányi Ernő zongorajátéka az elképzelhető legszebb és legtisztább művészet, mely a kiteljesedettség hangján szól és szeretetet vált ki közönségéből. Előadóművészete nem idegizgalom, nem káprázatos bűvészkedés, hanem az elhivatott beszédes, tiszta, költői kifejezése. Műsorának élén *Beethoven* Esz-dur szonátája és *Schumann* Kreislerianája szerepelt. *Dohnányi* hivatott tolmácsa *Beethoven* műveinek. Formában, tartalomban és kifejezésben az előadott szonáta maradéktalanul kifejezi a muzsika nagy és örök értékeit. A „Kreisleriana“ a mester előadásában megkapó lélekrajz. Álmodozó, titokzatos, szeszélyes és szenvedélyes improvizáció, mely megragadóan kelti életre *Hoffmann* „kiismerhetetlen és különbe Kreisler karmesterét“, akit *Schumann* akar művében kifejezni. A műsor második felében *Chopin* apróságokat és saját szerzeményei közül a varázsos hangulatú Pastoralet, meg a ragyogó Desz-dur tanulmányt játszottá *Dohnányi*.

A világhírű filadelfiai Curtis-Institute igazgatójának *Hoffmann Józsefnek* hangversenye sajnálatosan csekély érdeklődés mellett zajlott le a Zeneművészeti Főiskolán. Kétségtelenül a legnagyobb pianisták közül való, azonban művészete forrása inkább

technikai tudásának gazdagsága, mint felfogása mély költőisége. Műsorát a félelmetes nehézségű Händel-Brahms variációk vezették be, majd Beethoven Asz-dur szonátája és Schumann C-dur fantáziája következett s ezt Chopin és Liszt sorozat egészítette ki. Hatalmas műsor, melynek megvalósítása tökéletes volt. Nem tudtuk, mit csodáljunk jobban, bámulatos billentésmódját, csillogó tisztaságát, rendkívül tökéletes manuális munkáját, vagy egyéni pedáltechnikáját. Hatalmas lendülete, virtuozitása, színezése elragadó.

A másik nagy orosz művész, akit két estélyen is hallottunk *Horowitz* Wladimir. A Hangverseny Zenekar estéjén Beethoven Esz-dur és Csajkovszki B-dur versenyművét játszotta el. Beethoven tolmácsolása megvilágítja ugyan az Esz-dur koncert külső formáját, de ezt belülről nem tudja felépíteni. A mű intenzív belső életét nem tudja igazán megragadni, ennek átélésére még képtelen. Annál ragyogóbb és pompásabb volt Csajkovszki zongoraversenyének előadása. A szélesen ömlő Andantetől a lírikus hangulatú Andantinón át a Finale jellegzetes orosz táncmotívumáig Horowitz páratlan képességei tündököltek. A hangversenyen a műsor tanúsága szerint *Georg Sebastian* látta el a kísérő zenekar vezényletét s egy Mozart nyitánnyal és Csajkovszki ötödik szimfóniájával önállóan is szerepelt. Tolmácsolása erőltetett, túlzott, rosszértelemben vett romantikus vérbőségre valló. Közönségünk érthető hüvősséggel fogadta a fölösleges nyereségben és üres banalitásokban bővelkedő előadást. Neve szerint a karmester külföldi származású s állítólag a moszkvai rádió főzeneigazgatója. Nagy meglepetésünkre azonban kiderült, hogy a *Georg Sebastian* név *Sebestyén György* Oroszországba származott honfitársunkat takarja. Ma, midőn a Tudományos Akadémia azon fáradozik, hogy az idegen nevek magyaros átültetését általánossá tegye s Operaházunk plakátjain már régóta magyarosan szerepelnek a külföldi nevek, komikus hatást tesz ez a mimikri. — *Horowitz* önálló hangversenyének műsora és az Esz-dur koncert műsorra tűzése azt mutatja, hogy a művész közeledni óhajt az élet komoly és magasabbrendű problémáihoz. Műsorán most is szerepelnek etűdök, de előadását Haydn c-moll szonátájával kezdte s majd Franck Prélude-Aria et Finale művét játszotta. Haydn szonátájáért, bár stílusban, hangban, színben kitűnő volt, nem tudunk lelkesedni, mert kívülről közelíti meg a művet. Már Franck polifon stílussal párosult romantikáját jobban sikerült neki visszaadni. Tüneményes volt a Brahms—Paganini-változatok előadása. *Horowitz* itt olyant produkált, amit kevesen vagy talán senki sem tud utána csinálni. A legkülönfélébb billentés és tévedhetetlen biztosság kápráztatta el a közönséget. Pedál-technikája is egész tökéletes. Feltűnő játékában a tompító pedál nagy szerepe. Ennek sűrű alkalmazása

Hoffmannál is feltűnt. Úgy látszik, az orosz művészek lelkeségét jellemzi ez a letompított alaptónus.

Casals Pablo, a gordonkaművészet fejedelme, a Városi Színházban játszott. Műsorán Haydn és Schumann versenyművek, továbbá Bach Esz-dur szólószonátája szerepelt. Sajnos, Casals műsora összeállításánál nem számolt a színház kedvezőtlen akusztikai viszonyaival. Így még a legjobban érvényesülő ragyogó Haydn koncert sem kelthetett maradéktalan hatást. Más környezetben Schumann versenyműve Casals romantikus szenvedélyességgel teli előadásában milyen mély élményt jelenthetett volna. Bach szólószonátájának Casals által kifejezésre juttatott rendkívüli finomságait meg egészen elnyelte a terem. Ilyen zavaró körülmények közt nem lehetett teljes a kapcsolat a közönség és a művész között. Nem a kiváló előadó nagyszerű teljesítményén múlt tehát, hogy hatása nem volt maradéktalan. A kíséretet a Filharmónikusok élén Dohnányi Ernő kitűnően látta el.

A Zeneművészeti Főiskolán lelkes közönség előtt *Kerpely Jenő* és *Ticharich Zdenka* Beethoven, Kodály és Dohnányi művészetét tolmácsolta gordonka-zongora szonáta estéjén. Kerpely ma egyike legnagyobb kamaraművészeinknek. Gyönyörű hang, nagyvonalú formaművészet és finom ízlés jellemzi gazdag és sokszínű előadását. Az igazi muzsikus bensőségét és alázatát érezzük játékában, akár Beethoven, akár a két magyar mester alkotását tolmácsolja. Ticharich komoly és értékes művészete ugyan egész más síkon mozog, mint Kerpelyé, billentési technikája a modern zongorahang világához tartozik, mégis a két művész tökéletes zenei ösztönnel, gazdagon árnyalt és színezett előadásban juttatta kifejezésre a művek tartalmát.

Sajnálattal állapítjuk meg, hogy a hangversenyek jelentékenyebb része az évadban a Vigadóra és a Városi Színházra esik. A Vigadó akusztikai fogyatékosága már Bartók és Szigeti hangversenyén kirívó volt. Kiáltó ellentét van a kamarazene-stílus intim jellege és a terem közt. A Városi Színház akusztikai fogyatékoságát már Casals hangversenyével kapcsolatban megemlítettük. Ugyanaz a megállapítás áll minden művészi megnyilatkozásra, tehát a zenekari hangversenyekre is. Stílustalan és lehetetlen állapotnak tartjuk, hogy a közönség kedvezőtlen akusztikai viszonyok közt kénytelen magasrendű muzsikát hallgatni.

Gaál Endre

Színházi Szemle.

A Nemzeti Színház első nagyobb eseménye szezonunkban *Shakespeare Athéni Timon* c. drámájának repríze. Rég hiányzott a műsorról, s most *Szabó Lőrinc* értékes fordításában kétszeresen örvendünk a felújításnak. A darab nem tartozik Shakespeare elsőrangú alkotásai közé. Nem tekintve, hogy szövegének eredetisége erősen vitatott, s van feltevés, mely szerint nagyrészt nem is a Shakespeareé, meséje feltűnően szegény, mellékalakjaiból szintén hiányzik az az elevenség, mely Shakespearenél a kétszavas szerepnek is valami monogrammszerű, sajátos vonást tud adni. A főhősön kívül csupán Apemantusnak és Alkibiadesnek van határozottabb karaktere, a többi futó kép, elmosódó, halvány háttere Timon tragikomédiájának. A rendezés azonban sokat segített a dráma elemi hiányain, félretolt minden fölösleges epizódot, vagy olyan részletet, mely az amúgy is tételizű történetnek lassú folyamatát még jobban akadályozná. Így is maradt ugyan benne valami a „quod erat demonstrandum“ ízéből, megvalljuk, kevesebb, mint vártuk.

A szereposztás igen gondos, de nem kifogástalan. *Somlay* Artur, a dráma első felében jól megállja a helyét, bár itt is érezzük, hogy más síkban nagy ő. Ahogy elsötétül Timon élete, ha mozdulataiban méltóan ábrázolja is, hangja éppen az extázis perceiben cserbenhagyja, s többször nem is érteni, mit mond. Töretlen egész *Sugár* Károly Apemantusa, az örök koplalására, a gazdagok elleni gőgjére, naplopó életére ostobán büszke, émylyítően kiábrándult és kiábrándító egoista filozófus. *Maklár*y Zoltán mint Flavius, Timon intézője, „az egyetlen becsületes ember“ mélyen átértzett hangot ad, a hűséges szolga megható képét. A többiek, *Lehotay*, *Petheő* Attila, *Timár* József, *Táray* Ferenc, *Kürti*, egy-egy eleven színfolt a tarka együttesben.

Már hetekkel bemutatása előtt mint kivételes szenzáció foglalkoztatta közönségünket Emmet *Lavery* színműve, *Az úr katonái*, Hevesi Sándor szép fordításában. (Magyar Színház.) A rendezés is Hevesi műve, még pedig kivételesen szép. Az előadás után sem tartjuk túlzottnak a hírt, mely a színművet megelőzte. Amennyire „csoda“ drámai életet teremthet színpadon, ebben az esetben hiánytalanul érvényre jutott. Lehetséges-e csoda? Gyógyíthatatlan emberek meggyógyulhatnak-e csoda által, ha erősen hinni tudnak? Ez a kérdés minden más irodalmi műfajban hálásabb téma, mint a színpadon; itt bizonyára sok néző tagadja tamaskodva, akár csak a darab egyik hőse, aki nem tud hinni a csodákban, s mégis leborul Isten kifürkészhetetlen hatalma előtt. Vajjon ez történik a nézővel is, a darab folyamán? Elég-e számára La-

very áhítatos, magasan szárnyaló lelke, hogy elhitesse vele: itt a rendkívüli, az emberfölötti nem csupán hatásosan alkalmazott epizód, hanem szerves része a drámának, logikus fejleménye a cselekménynek? A közönséget magával ragadja a nagyszerű színpadi kép. Annyi bizonyos, hogy ilyenfajta problémát még ritkán virágoztattak ki drámai formában, s a hatásnak ily őszinte, emberi eszközeivel. Az alakok sem vértelen figurák, valóban élnek, egy-egy egyéniség képviselői, a jezsuiták falanszterében csupa külön szólam, egymástól elütő, egymással, önmagával viaskodó, míg végre e sokféle hang, a csoda élményén keresztül, mely valamennyi lelkét, hívőt, hitetlent, át- meg átjárja, felséges összhanggá magasztosul. Lavery színművét nem a dramaturg szemével kell látnunk, különben hasztalan néztük végig. A színészek templomi hangulatot testesítenek meg. Festőien válik ki közülök *Toronyi* Imre fenkölt házfőnöke. *Baló Elemér* a csoda segítségével gyógygyult papot játssza megrázóan, *Szigeti* Jenő egy kedélyesen bölcs atyáról formál figyelemreméltó tanulmányfőt, s rajtuk kívül *Pataky* Miklós, *Vándory* G., *Gonda* József, *Földényi* László nyujtanak még emlékezetesebb alakítást.

Zilahy Lajos legújabb vígjátéka, *Urilány*, melyet a Belvárosi Színház parádés rendezésben, nagy sikerrel mutatott be, néhol nagyon szellemes, de éppolyan hihetetlen romantikájú történet, bohózatosságában is komoly életigazságot szeretne termékenyen beleplántálni a nézők szívébe. Az író a fiatalok mellé áll, minő annyiszor, a munkát követelők mellé, s szatírája könyörtelenül vág végig a vagyonba belesöpönt úri osztály dologtalan, élehetlen, pusztulásra ítélt fajtáján. — Janka, a szegény hivatalnoknő, nem romlik el a főváros romlott levegőjében, hanem állást szerez apjának, anyjának, bátyjának, magának pedig nem is egészen szegény férjet. Mindez kissé tüneményszerűen, alig két-három hét alatt megy végbe, de nagyon sok mulatságos jelenet közepette, s így aztán azt sem igen firtatjuk, hogy Janka kisasszony életreceptje bizony ritkán ismétlődhetik meg az életben, mindazon által egy kellemes színházi estét jelent a nem nagyigényű közönségnek. *Bulla* Elma (Janka) talán az egyetlen színésznőnk ma, aki eleitől végig maga a megtestesült természetesség, s a rábizott szerepnek minden árnyalatát ki tudja fejezni. Kitűnő maszkja van *Mihályfi* Bélának egy öregedő kamarás szerepében; *Rózsahegy* Kálmán, *Páger*, *Vízvári* Mariska, *Bársony* István, *Boray* Lajos, de a többiek is jóízűen tolmácsolják *Zilahy* Lajos humorát.

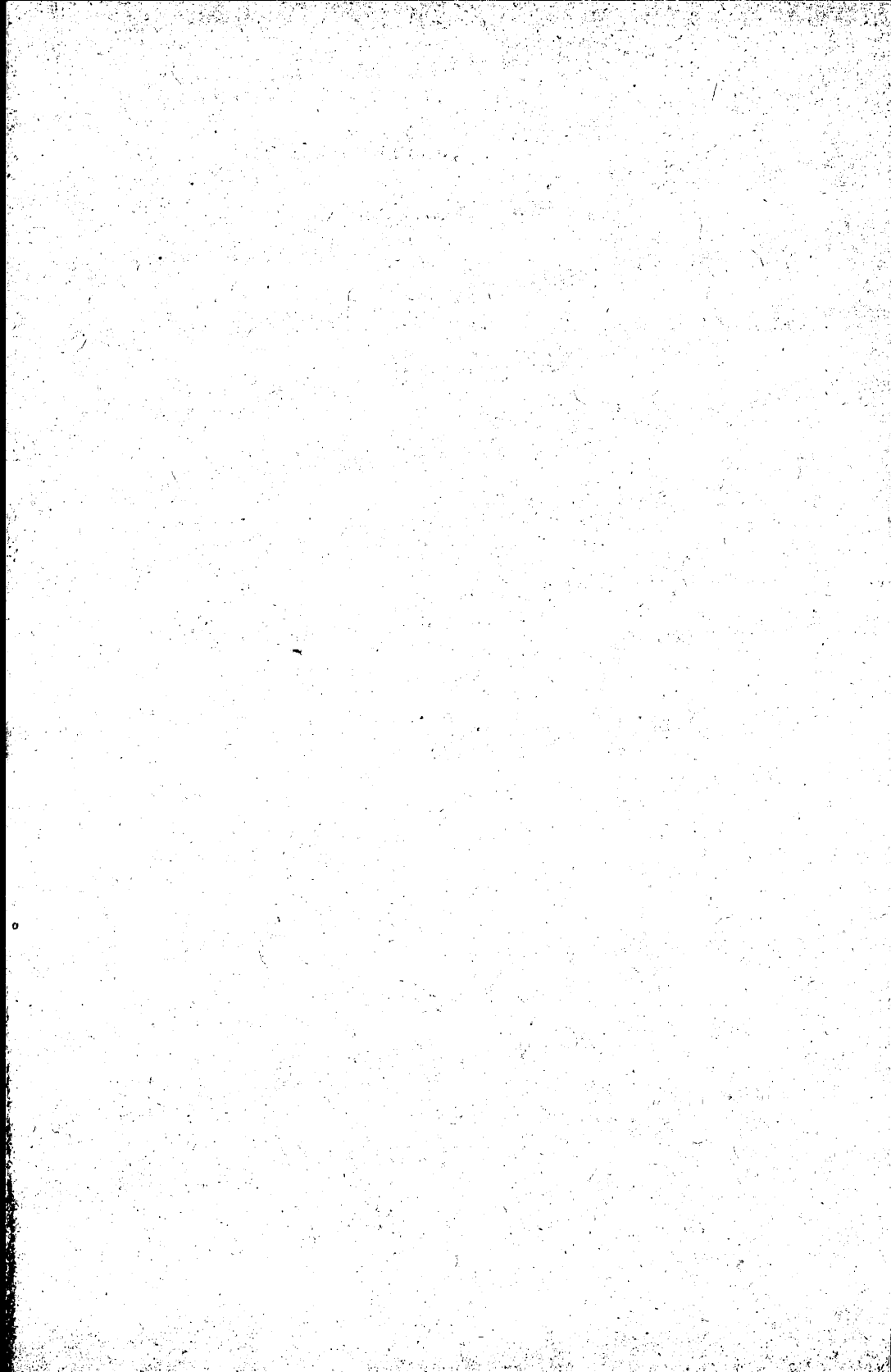
Boross Elemérnek immár negyedik darabját láttuk, alig néhány esztendő alatt. Érzelgősségre hajló, ábrándos társadalomjavító; témái, egy kivételével, mind szétfolytak eddig, túláradtak a

célon. *Világrekord* c. komédiája azonban (mintha egészen más ember írta volna) jelentékeny sikert aratott. Legújabb színműve: *Ti szegény lányok*, megint a régi, a kezdő Borost mutatja. Elvontságra hajló szelleme hasztalan igyekszik, hogy a nagy becsvágygyal kiagyalt mesét, a „bűnös jólét“ és a „tisztá szegénység“ ellentétét, az ártatlanság kálváriáját s ezúttal boldogulását, élő emberekben mutassa meg. Alakjai sokat beszélnek, annál kevesebbet tesznek; cselekedeteikben sok a hézag, a következetlenség. Olyanok állítják persze magukat, amilyenek a szerző akarná őket, de amivé lenni a mesterkéltn bonyodalomban sehogysen tudnak. Az író modorossága, keserű túlzása elveszi a játék életizét, s ezen a kitűnő színészek (*Tőkés Anna, Jávor Pál, Makay, Rajnay*) sem bírnak segíteni. Egyedül *Maklár*ynak van egy nagyon közvetlen jelenete, a harmadik felvonásban. Rendezés, összjáték mintaszerű a szöveg értékéhez képest, de így sem elég kárpótlás ahhoz, hogy ilyen darabot éppen a Nemzeti Színházban hozzanak színre.

Úgy látszik, egyelőre mégis meg kell elégednünk ezzel a színvonallal, mert a *Ti szegény lányok* a Nemzeti Színház legfrissebb ujdonságához viszonyítva még mindig épkézláb próbálkozás. Valóban, *Babay* József falusi trilógiájának második íze, a *Napraforgó*, gondolkodóba ejti az embert. Az elsőt, *Veronika*-t, azzal az érzéssel néztük meg annakidején, hogy telik onnét jobb is. Ekkora hanyatlást, megtévedést, biztató kezdet után, kevés színpadi szerzőnél tapasztaltunk. Mintha Lisznyay Kálmán vagy Szelestey László ízléstelenségeit szedték volna párbeszédbe. Sajnos, a szereplők jobban nevetnek a suta élceken, mint a nehezen fölmelegedő közönség. Somogyország ez? Aligha. A szerző végtelenen elhibázta a „nőuralom“ örök vigjátéki problémáját, mely a legvadabb bohózati stílusban sem sülyedhet ily alacsony fokra. Meséje egészen az adoma keretei közt mozog, alig van bonyodalma, az is gyerekiesen erőszakolt, valószínűtlen. A falu pénzsovár, vajákos asszonya pár perc alatt oroszlánt formál egy pipogya férfiből, ennek példájára egyszeriben a többi papucshős is nekibátorodik, aztán, szintén a vénasszony mesterkedése folytán, az asszonyok kerekednek felül. Hogy mért éppen „napraforgó“ a darab címe, azt a szerző a harmadik felvonás zárójelenetében bizonytalan szimbolizmussal szeretné elhitetni. Egy leendő gyermek emlegetése közben pedig olyan lehetefínom, érzelmes szavakat suttoztat az imént még káromkodós, pofozkodós házastársakkal, hogy a néző nem tudja, minek higgyen. A szerző jellemábrázolásának legkevesebbé. Elhisszük, hogy a durvaságnak-gyöngédségnek végletei, melyeket a *Napraforgó*-ban látunk, mind benne vannak az emberben; de a nyers anyag felhalmozásától a kiformalásig, a művészi mértéktartásig még nagy az út, s ezen az úton még csak

éppen hogy indulóban van Babay József. A színészek, *Berky Lili, Gózon, Lehotay, Somogyi Erzsi, Maklár, Pethes*, élükön *Vaszary Piroskával*, mindent elkövetnek, hogy valamelyes nevetést támasz-
szanak a nézőtérén.

Vajthó László

SYLVESTER
NYOMDAI INTÉZET RT.
—
BUDAPEST
VI, Hermina-út 37.
—
TELEFON: A. 162—48.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:

RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:

APRILY LAJOS

TÁRSSZERKESZTŐK:

PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

PRÖHLE KÁROLY: Az evangélikus egyházak harmadik világyűléséről.

LÁSZLÓ DEZSŐ: Az erdélyi magyar sors az irodalom tükrében.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: A rutén irodalom története.

JOÓ TIBOR: A filozófia Magyarországon.

KOLOZSVÁRY G. EMIL: Egy közönyös író.

CSUKA ZOLTÁN: Csokonai temetőjében (vers).

REMÉNYIK SÁNDOR: Vissza (vers).

KÓNYA SÁNDOR: A gond (vers).

WEÖRES SÁNDOR: Holdkóros biciklista (vers).

KRITIKAI SZEMLE.

XLV. évf. 2. sz.

1936. február.

Ára 2 pengő.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,

Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

TÖRÖK PÁL: AZ ötvenéves Katholikus Szemle — — — — —	77
PONGRACZ JÓZSEF: Buston Henrik U. A.: Szent Lukács evangé- liumának magyarázata. Átdolgozta: Lukácsy Imre — — —	77
PONGRACZ JÓZSEF: Enyedy Andor: Ezek a dolgok Krisztusé — —	78
RÉVÉSZ IMRE: Segesváry Lajos: Magyar református ifjak az utrecht- i egyetemen 1636—1836. — — — — —	79
S. SZABÓ JÓZSEF: Csernák Béla: A református egyház Nagyváradon 1557—1660. — — — — —	80
FEHÉR GABOR: Szántó György: Fekete éveim — — — — —	83
SCHULEK TIBOR: Szombathy Viktor: Zöld hegyek balladája — —	84
KERECSENYI DEZSÓ: Alszeghy Zsolt: A tizenhetedik század — —	85
CSANYI ZOLTAN: Felvidéki Tudományos Társaság kiadványai: Flach- barth Ernő: A csehszlovákiai népszámlálások és a felvidéki kisebbségi nyelvi jogai. — Mihalik Sándor: Adatok a felvidéki ötvösség történetéhez — — — — —	88
HAMVAS JÓZSEF: Sztojka László: Tárogató — — — — —	89
OROSZLAN ZOLTAN: Nagy Lajos: Az aquincumi orgona — — —	90
KOVACS MATÉ: Eckhardt Sándor: Magyar-francia szótár — — —	91
A. TÓTH SANDOR: „Szép otthon — boldog élet“ — — — — —	92
GAÁL ENDRE: Zenei Szemle — — — — —	93
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Színházi Szemle — — — — —	95

Áprily Lajos hosszabb külföldi tanulmányútra indult, az ő távollétének idejére a szerkesztésért Török Pál felel. — A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat a következő címre kell küldeni: Török Pál, Budapest, IX., Kálvin-tér 8. — Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. — A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

A Protestáns Szemle megjelenik havonta. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Ráday-utca 28.) — Felelős kiadó: Török Pál
A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P.
A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.
A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.
Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.
Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

Az evangélikus egyházak harmadik világgyűléséről

Az országoként külön szervezkedett evangélikus egyházak, hasonlóan, mint a református egyházak, évszázadokon át külön-külön életet éltek és köztük legföljebb alkalmi érintkezések voltak személyes ismeretségek, a világi diplomáciával kapcsolatos összeköttetések, ösztöndíjügyek és effélék révén. A szórvány-jellegű egyházak és a reformáció hazájának evangélikus egyházai között elsőként a *Gusztáv Adolf-Egyesület* hozott létre szorosabb kapcsolatot a múlt század harmincas évei óta. A lutheri szellemű egyházas hitvallásos teológiának az uniós törekvésekkel szemben való erősítése céljából hozta létre a lipcei *Luthardt* a múlt század hatvanas éveiben az „Allgemeine evangelisch-lutherische Konferenzet“, melyhez Németországon kívül főképp svéd és norvég theologusok és egyházi férfiak csatlakoztak. Ennek a „Lutherisches Einigungswerk“ címén most is fennálló konferencia-szervezetnek utolsó nagynevű elnöke, *Ihmels* szársországi evangélikus püspök volt. Még kifejezettebben a tudományos teológiai együttműködés érdekeit szolgálta a wernigerodei, majd helmstedti *Apologetisches Seminar*, melyből 1932-ben a sondershauseni egyetemes *Luther-Akadémia* alakult ki. Mindezek azonban nem az egyházak, mint hivatalos egyházak összefogásai voltak és a legújabbban létrejött Luther-Akadémia kivételével teljesen nélkülözték a nagyszámú amerikai lutheránusság közreműködését.

Az Ágostai Hitvallás alapján álló (tehát nem unitált) evangélikus egyházak összességének tömörülésére a háború utáni inségek évek adtak alkalmat, amikor a háborútól kevésbé szenvedett amerikai és skandináv egyházak megindították nagyarányú segélyakciójukat Közép-, Kelet- és Délkelet-Európa súlyosan sínylődő evangélikus egyházaiknak felsegítésére. Ezen segélyakció ügyeinek megbeszélése során vetődött fel az evangélikus egyházak egyetemes tömörülésének gondolata és nem szabad elfelejtenünk, hogy ennek a tervnek az evangélikusság vezető embereinek körében egyik legbuzgóbb szószólója *D. Raffay Sándor* püspök volt. Így jött létre 1923-ban az evangélikus egyházak első egyetemes világgyűlése *Eisenachban*, melyet 6 évre rá, 1929-ben követett a második, *Kopenhágában* tartott világgyűlés. Ez utóbbinak a határozata értelmében vált esedékessé 1935-ben a harmadik világgyűlés, mely *október 13–20-ig* folyt le *Párizsban*.

Az első két világgyűlés imponáns méreteihez képest ez a harmadik aránylag szerény keretek között folyt le, miután a vezető-

ség a gazdasági élet és a nemzetközi közlekedés nehézségeire való tekintettel eleitől fogva legföljebb 100-ra korlátozta az egyházak képviselőinek összes számát. A gyűlés inkább munkaközösségnek, mint kifelé is imponáló reprezentációnak volt szánva s a kisebb keret tényleg csak javára vált a végzett munka intenzitásának és a testvéries érintkezés bensőségének a nélkül, hogy egyetemes jelentőségéből veszített volna. A három világrészben 20 különböző országban mintegy 80 millió lelket számláló 24 evangélikus egyház kiküldöttei nagyobbára az elsőrangú hivatalos funkcionáriusok, érsekek, püspökök, elnökök sorából kerültek ki. Nagy dolog volt már magában véve az a tény, hogy ez a III. evangélikus világgyűlés általában létrejöhett, amikor az olasz-abesszin konfliktus kitörése folytán egy új világháború veszedelme tartotta rettegésben a népeket.

A gyűlésnek Párizsba való összehívása elsősorban a franciaországi kis lélekszámú evangélikus egyház belső erősítésének érdekét szolgálta. Ez az egyház kevéssel több, mint 300.000 lelket számlál s ennek is kétharmada a versaillesi békekötéssel Franciaországhoz visszacsatolt Elzász-Lotharingiára esik. Itt mindjárt megemlítem azt az érdekes tényt, hogy az elzász-lotharingiai evangélikusság a többivel szemben egészen önálló egyházszervezetet alkot. Míg ugyanis a régi Franciaország területén az állam és az egyház teljes szétválasztásának az elve van érvényben, addig az újonnan hozzácsatolt területre nézve a francia állam lényegileg érintetlenül hagyta az illető egyházaknak az állammal való viszonyban kialakult azon jogait, melyek előbb a német birodalmi kapcsolatban fennállottak. Ez a körülmény minket is reáesztméltet arra, hogy a Magyarországtól elcsatolt területeken levő protestáns egyházak is — még pedig *nem csupán* a magyar nyelvűek — elsősorban a magyar szent korona főhatósága alatt élvezett jogjogaikra való hivatkozás alapján biztosíthatják csak új kapcsolataikban közjogi helyzetüket, — a régihez képest így is sok helyütt elég szegényesen. Jó volna, ha az illető egyházakban élénkebben élne annak a tudata, mit köszönhetnek még ma is a szent koronával jelképezett magyar közjognak. Nehány helyen, ahol ezt a gondolatot „elhelyeztem“, ellenmondás nélkül elismerésre találtam. De hogyan is lehetne ennyire nyilvánvaló igazságot tagadásba venni?

De térjünk vissza tárgyunkra. A párizsi világgyűlés kis méretei ellenére, részesült abban a külső megtiszteltetésben is, mely belső jelentőségénél fogva méltán megillette. A francia köztársaság elnöke külön kihallgatáson fogadta a gyűlés elnökségét, Párizs első polgármestere pedig az egész gyűlést részesítette ünnepies fogadásban és gondosan előkészített szép beszédben üdvözölte, miközben *Gillouin*-re hivatkozva emelte ki a lutheri refor-

mációnak a modern emberiség és szabadságjogok kialakulása irányában kifejtett szellemtörténeti hatásait, melyek ott is érezhetőek, ahol magát a lutheri reformációt nem fogadták be.

Ami a gyűlés tartalmi munkáját illeti, ennek anyagát első-sorban azok a nagy problémák alkották, melyek világszerte mozgatják az evangélikus keresztyénséget: a vallásos élet válsága, a népek életének válsága (ennek tárgyalásánál működött közre e sorok írója, mint társelőadó), a szociális kérdés, a belső és a külső misszió problémái, az ifjúsági kérdés, — mindez természetesen a hitvallásos egyháziasság, végső fokon az evangélium világitásában.

Ezen kérdések tárgyalása mellett főképp az egyes egyházak jelenlegi helyzetéről szóló jelentések meghallgatása és a szervezeti kérdések megvitatása töltötték ki a gyűlés idejét. Ezek a jelentések, melyeknek során a magyarországi evangélikus egyházunkról szólót ugyancsak a jelen sorok írója terjesztette elő, nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a különböző országokban élő egyházak egymást megismerjék s a különbözőségek mellett az evangélikusság összeségének lelki-szellemi egysége és sorsközössége szinte meglepően kidomborodjék.

A szervezeti kérdéseket illetően ez a harmadik evangélikus világgyűlés is fenntartotta a két megelőzőnek azt az állásfoglalását, mely szerint sem az elnökséget, sem az állandó, előbb 6, ezentűl 12 tagú választmányt nem ruhazza fel kormányzó hatalommal, sem pedig a maga számára nem veszi igénybe az imperatív jellegű határozathozatal jogát, tehát nem alkot szervezett egyházszövetséget, hanem a szabad társulás és testvéries tanácskozás formájában igyekszik ápolni, kimélyíteni és megerősíteni a lutheri reformáció alapján álló egyházak lelki-szellemi közösségét és egyetemes egységét, mely az átfogó nagy feladatok mellett különösen is a gyengébb tagok támogatását kívánja szolgálni. Ehhez képest határozatait elvi irányításképpen üzenet formájában közli a hozzátartozó egyházakkal. Ezen szabad jellegű szervezkedés keretén belül továbbra is érvényben marad a három főcsoportra, a német, a skandináv és az amerikai egyházak csoportjára való beosztás, míg a kis egyházak a hozzájuk területi vagy nyelvi vagy egyéb szempontból legközelebb eső főcsoportokhoz támaszkodnak. A 12 tagú állandó választmányban a főcsoportok 2—2 rendes és 2—2 póttaggal vannak képviselve, de az elnökségnek joga van az állandó választmány évenkénti üléseire a kis egyházak képviselőit is a mutatózó szükség szerint meghívni. *Morehead* professzornak tiszteletbeli elnökké választása után az elnökség a németországi főcsoportra megy át s így a következő 5 évben — a világgyűlés ezentűl nem 6, hanem 5 évenként ül össze — *Marahrens* hannoveri országos püspök tölti be az elnöki tiszteletet.

A református testvérekkel való közösség dokumentálására szolgált az a fényes protestáns est, melyen a francia református-ság vezérférfiai is résztvettek, köztük az irántunk, magyar protestánsok iránt oly melegen érző *Merle d'Aubigné* is. Hasonlóan testvéries cselekedet volt a párizsi protestáns szabad fakultás részéről az evangélikus világgyűlés két illusztris vezető emberének, *Morehead* newyorki és *Jørgensen* kopenhágai professzornak a tiszteletbeli doktorsággal való kitüntetése.

A világ evangélikusságának tömörülése és belső erősödése mindenkor a világprotestantizmus erősítését is jelenti s azért a párizsi harmadik evangélikus világgyűlés öröndetes és eredményes lefolyásának is együtt örülhetünk, magyar protestánsok,

Pröhle Károly

Csokonai temetőjében

*Mint földbeszúrt, ezernyi furcsa csónak,
mit ősi kéz ácsolt hosszú sorokba,
úgy állnak itt a mohbelepte fejfák
s dülöngnek, erre-arra tántorogva.*

*Cháron járt erre tán, sötét ladikjait
a földbe szurta dolga végeztével,
alföldi Cháron, arca csontja széles,
sok utasát itt szórta szerteszéjjel.*

*Mellenragad, döbbenve fölviharzik
s tolongva a sok fejfa szinte mozdul,
hullámot vet a föld s a fejfa-flotta
kisértet-arccal néz rád a habokbul.*

*S míg reng a tenger — hívhatod időnek —
fölötte, hol a domb az égbe szökken
biztos toronyként áll a költő sírja,
vascsúcsán ég a fény és szerteröppen.*

Csuka Zoltán

Az erdélyi magyar sors az irodalom tükrében

Nem vagyok irodalmi szakértő. Egyszerű olvasó vagyok és ezen felül nagyon elfoglalt gyakorlati ember, akit hivatása az erdélyi magyar ifjúság neveléséhez köt. Életem nagy, izgató kérdése az erdélyi magyarság sorsa. Tíz év alatt megtanultam ezért a sorsért valamit áldozni is, de efelett megtanultam életemnek és a körülöttem zajló világnak minden tényét ezzel a sorssal hozni kapcsolatba. Mostanában négy olyan irodalmi megnyilatkozás került bele érdeklődésem körébe, ami rákényszerített, hogy ezek tükrében az erdélyi magyarság sorsát ismét megvizsgáljam. Nemrégiben zajlott le a *Nyugat* vitája akörül, hogy teljesíti-e az erdélyi irodalom az erdélyi sors által kiszabott kötelességeit. *Németh László* legújabb Tanu-kötete az egész erdélyi sorsot a halállal jegyzi el. Ezzel a két támadással szemben valóságos felüdülés *Móricz Erdély*-ének és *Reményik Romon virág*-jának az olvasása. Jancsó Elemér Erdélyből, Németh László Budapestről emelik a vádat és az ítéletet velünk szemben, Reményik Erdélyből és Móricz Zsigmond Budapestről hirdetik, hogy a romon nemcsak virág, de erdő is tud nőni. Ez a négy írásmű négy különböző szempontból mutatja be az erdélyi magyarság sorsát. Mindenikről külön-külön is lehetne írni, részletesen bemutatván ezt a négyféle sors-látást. Ezt mások már elvégezték, vagy el fogják ezután végezni ebben a szemlében is. Én inkább azt szeretném megmutatni, hogy ezeknek a műveknek hol van a helyük az erdélyi sorsot kiábrázoló magyar irodalmi művek sorozatában. Belső taglalásuk helyett külsőleg állítom be őket az őket megillető helyre. Ismétlem, nem irodalmi értékelést végzek, mint gyakorlati ember elmondom, hogy engemet miképpen segítettek az erdélyi sors szolgálatában. Ezt azonban csak úgy tudom megtenni, ha előbb felvázolom, hogy a velük való találkozás előtt más irodalmi művek miképpen segítettek az erdélyi sors meglátásában és szolgálatában. Nem vagyok irodalmi szakértő, tehát nem lehet vádolni, ha egy-egy erdélyi vagy magyarországi könyvről, vagy íróról, aki szintén foglalkozott az erdélyi sorssal, nem számolok bé. De talán lényeges könyv egy sem fog a cikkemből hiányozni.

I.

Olvasmányaim és megfigyeléseim alapján az erdélyi magyarság világháború utáni életében négy kisebb szakaszt szoktam

megkülönböztetni. Hogy ez a megkülönböztetés nem teljesen önkényes, irodalmi alkotásokkal fogom igazolni.

Az elszakadást közvetlenül követő *hősieskedést* nem sokára nyomon követte az *erdélyi tétlenség*. Ennek a korszaknak irodalmi nyoma eo ipso nem lehet, mert az irodalom, mégha amolyan borúlátó is, már önmagában tett. A tétlenségből való felébredés az *írók* között kezdődött meg. Egyszerre váratlanul új neveket hallottunk: *Reményik, Makkai, Áprily, Koós, Molter, Berde Mária, Nyíró*. Ezek az emberek és mellettük még sokan, akik akkor még kicsi írók voltak, de ma már nagyok lettek, egyszerűen csak írtak magyar betűket, magyar írásokat és nekünk, akik akkor még a gimnázium és a főiskola határán állottunk, esemény volt minden magyar írás. Az volt az érzésünk, hogy nem halhatunk meg, hanem újjászülettünk és élünk. Az új erdélyi szépirodalmi folyóiratokat olyan emberek is megrendelték, akik a régi világban egyáltalán nem is hoztattak kimondottan szépirodalmi lapokat. Az új irodalom üde volt, szokatlan volt, valóban új volt.

II.

Az új erdélyi írók vezették be a politikai aktivitás megkiáltásával elindult második időszakot, az *erdélyi idealizmus* idejét. 1921 elején Koós Károly, Zágoni István és Paál Árpád *Kiáltó Szó* címen cikksorozatot írnak a Napkelet c. inkább irodalmi jellegű kolozsvári folyóiratban. A cikksorozatot különlenyomatban is kiadják és ezzel láthatólag is megindult az erdélyi kisebbségi élet. Az irodalomban számomra különösen *Reményik: Egy eszme indul* c. kötete jelentette a nagy leszámolást a többségi és kisebbségi sors között. Koós, Áprily, Makkai az erdélyi *történelem erőit* tárták fel. Egy-egy jubileum, amin rendszerint szóhoz jutott valamelyik erdélyi író, több volt, mint egyszerű visszaemlékezés a multra. A kövek megszólaltak és nekünk életről beszéltek. Makkai és Koós történelmi regényei mélyen ásott kutak erősítő vizét hozták a felszínre. Ez az irodalom legfeljebb a lírában hozott el a jelen kérdései közé. A történelmi fordulóban álló erdélyi magyarság elé egészen természetes volt történelmi erőket állítani oda. Ha ennek az irodalomnak a szellemét egy szóban kell meghatároznom, nem találok jobb szót: idealizmus, a lélek hatalmában való egyoldalú hit, a kulturális fölénybe vetett teljes bizalom jellemzi ezt az irodalmat. Ennek ellenére sem volt ez az irodalom hatástalan. Sőt éppen ezért volt hatásos, mert ebben az időben az erdélyi magyarság éppen a lelkében és lelkével nem tudott megbékülni. A társadalmi- és pénzkérdés még nem égetett: benne voltunk a gazdasági konjunktúrában. Magyarország kezdett tudomást szerezni erről az irodalomról. Érdekes azonban, hogy az er-

délyi magyar irodalom magyarországi győzelme a kisebbségi élet harmadik korszakában következett be.

III.

Az erdélyi élet *kritikai és kritikus korszakát Makkai Sándor: Magyar fa sorsa* c. könyve vezeti be. Az erdélyi idealizmus életre injekciózta azokat az erdélyi embereket, akik élnivalók voltak. Makkai Sándorban megjelent a bátorság túlmenni ezen az idealizmuson, megkezdeni a kritikát a kisebbségi és egyetemes magyarság irodalmi tudata fölött. Kevés könyv volt akkora felszabadító hatással rám és sok kortársamra, mint a *Magyar fa sorsa*. Ez a könyv és utána a *Magunk revíziója* belevittek a korszak *válságos* tényei-
nek magyarázatába. *Kacsó Vakvágányon* c. diákregegye és *Tamási Címeresek* c. társadalmi regénye ennek a korszaknak jellemző alkotása. Ezzel az idővel esik egybe az erdélyi *ifjúsági mozgalmak* szélesebb megindulása. 1925—26-tól lassanként mind több és több magyar diák iratkozik be a román egyetemekre. 1930 januárjában megindíthattuk az *Erdélyi Fiatalok*-at, hogy ennek a nyomán ifjúságunkat bekapcsoljuk abba a kritikai nemzetszemléletbe, ami a kibomlott gazdasági és társadalmi válság nyomán egyre inkább kezdett kísérteni. Az Erdélyi Fiatalok Ady után Szabó Dezsőnek, a szocializmus társadalom-szemléletének, Szekfü új történelmi látásának és Széchenyi, Zrinyi kritikai magyarságának próbált új honfoglalást biztosítani. Az erdélyi magyar ifjúság ebben a kritikai korban kapta meg első öntudatos magyar élményét. A kritikai szemlélet egyoldalúságának veszedelme az ifjúsági mozgalmaknál látszott meg legelőször. A kritikában mohón önmagára eszmélő ifjúság nemsokára elhallgatott, csendbe merült és azon kezdett gondolkozni, hogy mit kellene *tenni*.

IV.

Az önemésztő kritikával szemben az első hangot *Reményik Sándor* adja *Önkritika vagy szellemi mazochizmus* c. cikkével (Pásztorút, 1933. 7. szám). E tájban jelent meg Hegedüs Lóránt és az én Széchenyi könyvem. A két könyv nyomán Széchenyi kritikai szemlélete ismét felújította önmagunk bűnének tehetetlenségbe dermesztő tudatát. Hitler már közeledik a tetőponthoz, az új nacionálista hullámok között nem akarnak tudni rólunk, senkinek és semmiknek tartanak minket. Reményik a bűnfeltáró Hitel, Világ és Stádium után követeli Széchenyi Blickjét, a magyarság önvédelmét, a magyarság életjogának nagy megbizonyítását. Ennek a tétlenségen, idealizmuson, önemésztő kritikán túli új, mondhatnám *valóban kisebbségi* kornak legigazibb irodalmi alkotása: *Ta-*

mási Abel-je. A régi irodalom mindhárom fokán végighúzódik egy eddig alig érintett új vonás: a *nép felé* fordulás. A tizenegy fiatal író *Antológiája* (1923), Nyirő novellái, Isten igájában c. regénye, az Erdélyi fiatalok füzetei ennek jelentős állomásai. A csúcst a Tamási Ábel-e jelenti. Ábel a kisebbségi sorsban önmagára talált erdélyi magyar. Kicsi világban él, nehézségek között él, de él és minden akadályon győz, sírása nem kétségbeesés, hanem mindig új elindulás kezdete. *Kemény János Kutyakomédiája*, *Vass Albert Farkasverme* egy-egy epizódot mutatnak ebből az új korból. Az erdélyi történelmi regény ebben az új helyzetben is megtalálja a maga szerepét: *Koós Károly Országépítőről* ír, *Makkai Sándor* pedig a kritikus korba illő Táltoskirály és Sárga vihar után, reméljük, megírja az új országépítőt is. *Reményik* új verseskönyve ennek az igazi kisebbségi életnek, az idealizmuson, válságon léleken túljutott kornak a lírája. A *Móricz Erdélyének* a helyét is éppen ilyen könnyen megtaláltam. Móricznál szebben senki sem ábrázolta, hogy az élet mennyire nem idealizmus, hanem örökös válság, megnemszűnő hajsza, de senki meg nem mutatta világosabban, hogy a letarlott Erdélynek volt ereje a nagy fejedelem alatt magát összeszedni. *Jancsó Elemérrel* is könnyen lehet végezni. Az ő felfogása szerinti társadalmi szerepe az erdélyi irodalomnak aligha volt. Az ő szemléletét nem igazolja az erdélyi irodalom, de azokat, akik minden dogmatikus beállítással nélkülözhetetlenül szorongó szívvel lesték az élet továbbhaladásának titkát, az erdélyi irodalom eligazította és továbbsegítette tétlenségen, idealizmuson, válságot jelentő kritikán túli erdélyi feladatokhoz.

V.

Németh Lászlóval többet kell foglalkoznom. Tanú-jában megvallja, hogy Erdélynek sokkal tartozik, mert Erdélyben íróknak tartották akkor, amikor Budapesten szervezett hajszáat indított ellene az írókollégium. Az elmúlt év őszén a Pásztortűz három számában foglalkoztam az általa megindított mozgalommal. Íróknak tartom, igazi, bátor és nagy íróknak. A ma élő tizenöt legeredetibb magyar szellem közé feltétlenül belesorolom. Sokkal tartozom neki, ő az a magyar esszéíró, aki engemet és sok más sorsot figyelő magyart túl segített azon a kritikai irodalmi vízváltáson, amit Ady, Szabó Dezső jelentettek. Ő mutatta meg, hogy az igazi huszadik század a magyarok között még nem kezdődött el. Ami ebben a században velünk történt, vagy folytatása, vagy kritikája annak, amit a múlt század termelt. Ő az az esszéíró, ami *Reményik* új könyve a lírában, Tamási Ábelje a regényben. Az én életemben és munkámban legalább az. *Németh Lászlóra* olyan nagy szükség van, mint *Reményikre* és *Tamásira*. *Németh László* pedig ezt nem meri hinni.

Tanu-jának utolsó számát mégsem tartom teljes értékű írásnak. Nem mert benne Németh László Németh László lenni, hanem a vízvázalasztón álló Ady és az újabb füzetei megindulása előtti Szabó Dezső szemével nézte végig Romániát és benne Erdélyt. Mivel nem a maga igazi huszadik századiságával jött, ennek nyomait más formákban, más csírákban közöttünk megtalálni nem tudta. Utirajza nem a Tanu-ba, hanem az Ember és szerep-be való. Cikke külső látásában Ady-, szubjektív emésztődéseiben Szabó Dezső-utánzás. Eredeti abban, ahogy a románokat megfigyeli. Ebben nagy ajándék nemcsak nekem, hanem minden magyarnak, aki velem együtt komolyan akarja az őszinte békét a Duna-medence népei között. Nagy bátorság, igazi huszadik századi műveltség van abban az elismerésben, ahogy a mai románokról ír. A kisebbségi kritikájától Istennek hála, már nem ijedek meg. Ebben nemcsak én, de már sokan túl vagyunk a vízvázalasztón. Abban, hogy azon túljutottunk, Németh Lászlónak volt talán a legnagyobb szerepe.

Németh Lászlóra nagy szükség van az erdélyi magyarok között. A román nép tiszteletére, duna-medencei összefogásra és munkás magyar életre tud tanítani minket. Neki romániai utirajza után még sokat kell tanulnia Németh Lászlótól, az eredeti magyar írótól és látó embertől. Végzetes lenne őreá és mireánk nézve is, ha nem tudna, vagy nem merne sajátmagának tanítványa lenni.

VI.

Amikor azt hittem, hogy Erdélyben el kell veszni, az erdélyi irodalom ideáлизmusa, belegyökerezve a történelmi gyökerekbe, felülemelt önmagam tehetetlenségén. Mikor elég erős voltam, szétboncolta előttem a reánk szakadt egyetemes és magyar válságot. Értelmezte, magyarázta azt, amitől félttem, ami ismeretlen volt előttem. De nem hagyott benne a válság kritikai tüzeiben sem. Az önemésztés helyett feladatok csendes elvégzésére szólított fel. Engem ez az irodalom nem hagyott egy helyben nyugodni, hanem tovább vitt. Pesszimizmusomból magam fölé emelt, ideáljaim közül lehozott a válság földre és amikor már nagyon rámijsztett, a romok között bátor munkára hívott. Az irodalom ezt velem megtette. Bennem ez a látás nem maradt meg: sokszor beszéltem és írtam róla. Gondolat jött az írótól hozzám és gondolat ment tanítványaimhoz tőlem. Az irodalom társadalmat hozott létre és társadalmat alkotott. De rajtam kívül még hány emberrel megcselekedte ugyanezt? Az erdélyi írókat hazug dalolással, céltalansággal csak az vádolhatja, aki már mindent elfogadott tőlük és meglátta, hogy a kisebbségi sorshoz mért apró munkáknak, kicsi, de innen kinőtt kezdeményezéseknek, az élet előlről való kezdésé-

nek sincsen már értelme és lehetősége. Amit Reményik új lírája, Tamási Ábele és Németh László igazi huszadik százada, mint életlátás és gondolat jelent, még senki sem igényben, sem valóságban túl nem haladta. Hiszek abban, hogy ha az életnek új fordulója következik, akkor lesz valaki, aki azt az erdélyi és magyarországi írók közül tudtul adja.

A modern magyar író nem jár az ideák fellegei között, nem jajgat, hanem dolgozik, nem azért, mert különben megbolondul, hanem azért, mert az élet parancs, mert az élet sokkal egészségesebb, mint a róla alkotott képünk és utirajzunk.

László Dezső.

Vissza *

*Én nem tudom: hova.
Én nem tudom: mire.
Én nem tudom, hogy ki után.
Csak vágyom, vágyom — —
Talán egykor élt életem,
Talán sosem élt életem után.*

*Vágyom, vágyom —
És nem tudom, e vágy
Előre néz, vagy vissza:
A reménység, vagy az emlékezet
Felbuzgó talajvizét issza.
Vágyom, vágyom — —
Én azt hiszem, hogy vissza.*

*Igy vágyhatik a kinyílt és csalódott
Virág bimbókorába —
Igy vágyhatik a meglett és megrendült
Férfi gyerekkorába —
Igy a kipattant rügy a fába vissza —
Igy a fa gyökerébe —
Igy nemzet a talán valaha volt,
Talán sosem volt ősi dicsőségbe —
Igy vissza, vissza
Egyetlenegy nagy fehér békességbe
Az össze-vissza tarka sokaság —
Istenbe vissza,
Vissza, vissza
A teremtetett és megromlott világ.*

Reményik Sándor

* A költő *Romon virág* c. új verskötetéből.

A rutén irodalom története*

A kárpátaljai rutének, az uhroruszok Európa egyik legkülönösebb népe: nincs politikai története, soha nem volt önállósága, nincs kialakult egységes nyelve, soha nem voltak s ma sincsenek mágnásai, nemesei, vagy ha egyik-másik rutén a jobbágysorsból felküzdötte magát nemesi sorba, beleolvadt a magyarságba. A régi időkben nem voltak tanult papjai, nem volt városi polgársága. Itt a Kárpátok alján, a művelt Nyugat keleti határán a XIII. századtól kezdve úgy élt, hogy sem a nyugati, sem a keleti kultúráról nem vett tudomást. Évszázadokon keresztül paraszt-papjai, „batykó“-k tartották fatemplomaikban az istentiszteletet s végezték a papi teendőket, anélkül, hogy valaha is iskolába, vagy legalább is magasabb iskolába jártak volna s csak abban különböztek híveiktől, hogy ők el tudták olvasni az egyházi szertartáskönyveket.

A rutének különböző vidékekről származtak az Északkeleti-Kárpátokba: a máramarosi huculok a bukovinai és halicsi *huculok* közül valók; a máramarosi, beregi és az ungi *bojkák* (hegylakók) a szomszédos halicsi bojkák közül vándoroltak át; a zempléni, sárosi, szepesi *lemákok* a halicsi lemákok átszarmazottai; Máramaros délnyugati, Bereg, Ung és Zemplén déli részén *dolisnyán* rutének laknak, akik Halicsból erednek. Mindezek a XIII. században, és később a magyar földesurak hívása folytán kerültek mostani lakóhelyükre, mint parasztok, földművesek; kereskedők, iparosok, sőt papok sem voltak közöttük. Ezek az uhroruszok a mai napig megtartották külön nyelvjárásaikat s a mai napig sem alakult ki egységes kárpátaljai rutén nyelv, amelyet a ruténség írói irodalmi nyelvvé emelhettek volna. S bár az orosz nyelv csaknem olyan messzire esik tőlük, mint a szerb, vagy akár a bolgár, mégis mind az ukránok, mind a nagyoroszok magukénak vallják a rutének szegényes irodalmát.

Bonkáló Sándor, a rutén kérdés kiváló ismerője a következő korszakokra osztja a rutének irodalmát: 1. A nyelvemlékek kora kezdettől a XVI. század végéig. 2. A nemzeti irodalom kora a XVI. század végétől a XVIII. század végéig. 3. A hanyatlás kora a XVIII. század végétől a trianoni békéig. 4. A keresés kora a trianoni békétől napjainkig.

Ha végig nézzük e korszakokat, részvétellel állapítjuk meg, hogy úgyszólván semmi sem történt bennük, — kivéve a legújabb

* Bonkáló Sándor: *A kárpátaljai ruthén irodalom és művelődés*. Pécs, 1935. 8°. 80. l.

korszakot, amelyben már van nyoma némi önálló törekvésnek, s amelyben már kezd megnyilatkozni az uhrorusz lélek, ha többnyire nem is a maga nyelvén, hanem a vele rokon, de tőle idegen, orosz nyelven. (Mintha a svédek németül írnák nemzeti irodalmukat.)

A XVI. század végéig csak közszükségleti írásaik, egyházi használatra szánt könyvek voltak — egyházi szláv nyelven. A XII—XIV. századból való „Munkácsi és miszticei töredékek“-et, a XIV. század elejéről való „Ungvári imakönyvet“, a XV. század elejéről való munkácsi zsoldárkönyvet az 1588-ban másolt Szkotárszki evangéliumot, a Tereselypataki Prolog-ot és a Gyertyánligeti Triodot Bonkáló nem tekinti uhrorusz nyelvemlékeknek, a Munkácsi krónikát pedig későbbi hamisítványnak tartja. A nyelvemlékek kora tehát üres korszak, amelyet Bonkáló a rendszerezésben bátran mellőzhetett volna. Maga mondja, hogy „a bevándorolt rutén parasztnak a XVI. század végéig nem voltak kulturigényei: nem volt írójuk és nem volt olvasójuk. A nyelvemlékek kora c. fejezet tulajdonképpen cáfolata korábbi feltevéseknek, amelyek ruthén (uhrorusz) nyelvemlékekre vonatkoztak.

A második korszak a nemzeti irodalom kora (XVII—XVIII. század). A rutének érintkezésbe kerültek magyarokkal és tótokkal, s ez úton némi kulturális hatást fogadtak magukba. A magyar Alföld lakosságának egy része ugyanis a török elől az Erdős-Kárpátokba menekült, itt keveredett a ruténséggel, mely sokat tanult tőle. A kuruc-labanc háborúk korában sok rutén harcolt II. Rákóczi Ferenc zászlaja alatt. De kimutatható hatása a reformáció szellemének volt, amely magyar részről jutott el hozzájuk: az erdélyi protestáns fejedelmek a ruténeket is a református hitre akarták téríteni. Ez ugyan nem sikerült, de a rutének átvették a protestánsoktól azt a tanítást, hogy a papnak a nép nyelvén kell hirdetnie Isten igéjét. Nagyjelentőségű mozzanat volt a ruténség életében az 1646. évi unió, amikor a sárosi, szepesi, zempléni és ungi rutén papság megegyezett Rómával.

E korszakban már nem az eddigi használatos orosz szerkesztésű szláv nyelven tartják az isteni tiszteleteket, hanem kárpátaljai rutén nyelven. S prédikációk, zbornikok (gyűjtemények, a Szentírás hőseinek intim életéről szóló apokrif elbeszélések gyűjteményei), hitvitázó iratok, szépprózai elbeszélések (Barlam és Jozafát, Makedoniai Nagy Sándorról szóló regény), krónikák, énekeskönyvek készülnek a nép nyelvén.

A harmadik korszak: a XVIII. század végétől a trianoni békéig. Ezt a korszakot Bonkáló a hanyatlás korszakának nevezi. E korban a kárpátaljai rutén egyház az egri érsek fennhatósága alá került s lassanként ellatinosodott a rutén papság. Legtehetségesebb fiai elszakadtak tőle s vagy egy másik szláv népbe, vagy

a magyarságba olvadtak bele. Aztán a francia forradalom hatása alatt jött a pánszlávizmus, amely azt hirdette, hogy csak egy keleti szláv nép van: az orosz s a ruténnek ebbe bele kell olvadnia. Ettől kezdve állandóan kísért a rutének között a russzofilizmus. A rutén nyelv helyett oroszul, vagy orosz szerkesztésű egyházi szláv és oroszból gyártott műnyelven, rutén-orosz keverék nyelven írták könyveiket, amiket a nép nem értett meg soha. A XX. század elején feltűnnek a világi írók: egyszerű parasztemberek és iparosok. Ezek természetesen már a nép nyelvén írnak, a köznépszámára. Az értelmiség azonban már inkább magyarul olvas. De említsük meg itt azt is, hogy aki a rutének közül magasabb iskoláit sikerrel elvégezte, az a magyar éra alatt hivatali és tanári pályán gyors és gyakran kivételes karriert futott meg. Erre számos példát idézhetnénk.

A negyedik korszak: Trianon után. E korszakot erős művelődési vágy jellemzi. Három irányzat alakult ki az irodalomban: az orosz, ukrán és kárpáti ruszin s ennek megfelelően ma három nyelven írnak a rutén írók: oroszul, ukránul és kárpáti ruténül. Az ukránok az ukránofilizmust, az oroszok a russzofilizmust propagálják. A harmadik irányzat, a népies irányzat, vergődik, mert szemben a másik két irányzattal, semmiféle anyagi támogatásban nem részesül. A népies (és ukrán) irányzat neves képviselője a népdalok hatása alatt író Grendzsa Denszkij Vaszilij költő és Borsos-Kumjatszckij Julij, a prózaírók közt Demjan Luka, Markus Alekszander, Voron Andrej stb. Az első rutén regényt Nevicka Irina írta „Az igazság győzött“ címen. Az orosz irányzat követői Karabeles Andrej, Fedor Powel, V. D. Popovics költők. Sokan foglalkoznak drámaírással, ami azért feltűnő, mert az összes szláv irodalmaknak a dráma a gyöngye oldala.

A ruténeknek (uhrorusznoknak) tehát ma három irodalmi nyelvük van, amelyek közül a nép kettőt nem ért meg. Voltaképen tehát a rutén irodalom ma is csak abból a néhány népies költőből és íróból áll, akik a saját maguk, otthoni, minden ruténtől értett kárpátaljai rutén nyelvén írnak.

Trócsányi Zoltán

A filozófia Magyarországon

Talán még ma is az a közhit, hogy a magyar ember számára idegen a filozófia, a magyar ember „józan, reális“ természetéhez nem illik az „elvolt szócséplés“, amely csak arra jó, hogy „megzavarja az ember agyát és eltávolítja az élettől, elégedetlenné tegye“. Ez a vélekedés a múlt század közepetájának az öröksége, annak a korszaknak, amely Európaszerte filozófiaellenes volt és csak az „exakt, pozitív tudományokat“ becsülte, s növelte ezt a hangulatot a századfordulón a Schopenhauer pesszimista filozófiája elleni ellenszenv. S mint ahogy ebben az időben általában minden divatozó szellemi áramlatot szívesen neveztek ki nemzeti sajtósággá, könnyen általánosították ezt a filozófia-ellenességet is magyar tulajdonsággá, jölehet ennek semmi alapja sincs. A filozófia a lét, az emberi szellem és az ismeret végső alapjainak, elveinek és céljainak a kutatása; tehát az eszes, lelkes, gondolkodó embernek olyan alapvető tevékenysége, amely nélkül el nem lehet, s amelyről hosszabb időre soha még nép vagy kultúra le nem mondott. A filozófia, a bölcsesség szeretete, a lét és élet nagy titkainak oldozgatására hajtó szenvedély valaminő formában megvan a legprimitívebb kultúrában is, módszeressé, tudományossá válása pedig együtt fejlődött az egész kultúra fejlődésével. A magyar művelődésből sem hiányzik ez a gazdag áram, sőt századokon keresztül éltetője volt nemzetünk szellemi életének. A következőkben ezt igyekszünk vázlatosan megmutatni, s megcáfolni azt a közhitet, amely egy fogyatékoságot akar hamis nemzetieskedésből rábizonyítani a magyar szellemre. Nagyon találóan írta Erdélyi János ennek a tévhitnek kialakulása idején 1857-ben: „Talán minden gonoszkodás nélkül állíthatnám, hogy mi magunk között elméletét állítottuk fel a nemgondolkodásnak.“*

De volt még egy körülmény, amely erősíteni látszott a meggyőződést a magyar ember filozófia-ellenességéről, s ez is a nemzetiességnak egy téves értelmezéséből fakadt. Nemzeti irodalom alatt hosszú időn keresztül, csakis a magyar nyelvű műveket értették. Ma már a tudomány kimutatta ennek a felfogásnak a helytelenségét. A nemzeti nyelv Európaszerte az egész középkoron, s az újkor nagy részén át csak igen kis hányadban volt az irodalom nyelve. Bármily nemzethez is tartoztak az írók, latinul írtak. A latin volt az irodalom nyelve. Még inkább a tudományos irodalomé. Még nincs százötven esztendeje, hogy — né-

* V. ö. Joó Tibor: Magyarság és filozófia. Magyar Szemle, 1935. december.

hány korai kezdettől eltekintve — a tudomány nemzeti nyelven kezd szólani. Az egyetemek előadási és nyomtatási nyelve pedig még azután is jelentékeny ideig a latin volt. Ha mereven ragaszkodunk a nemzetiség és nemzeti nyelv szoros kapcsolatához, akkor le kell mondanunk nemzeti tudományosságunkról szinte teljes egészében a XVIII. század végéig. Éppen azokról a művekről kell lemondanunk, amelyekkel nemzetünk fiai hosszú századokon keresztül részt vettek a művelt Európa nagy közéletében és amelyek hazai földön is az európaiságot, a Nyugat nagy népeivel való kulturális egyenrangúságot jelentették. Erre a könnyelmű lemondásra pedig bizonyára nem leszünk hajlandók, s ma már valóban magyar szellemi kincsnek tartjuk mindazt, amit magyar szellem hozott létre bármily nyelven iratott is az.

Nos, mint a tudományos művek általában, a filozófiai irodalmunk is latin nyelven jelent meg igen csekély kivételtől eltekintve. A régi merev felfogás tehát ezeket is kizárta a magyar nemzeti irodalomból, s így aztán csak erősítette a közvélekedést, hogy a magyar nem filozófáló nemzet. Pedig alaposabb utánajáráásra egész más képet nyerünk.

Sajnos, a magyar filozófiai irodalom történelmével még ma is adós tudományunk. Egy-egy bölcselőnkéről, vagy egy-egy korszakról olvashatunk modern tanulmányokat is, de a magyar filozófiai irodalom összefüggő történetéről még ma is csak Erdélyi János 1865—67-ben a Budapesti Szemlében megjelent, be nem fejezett, csak a XVII. század végéig haladó művével rendelkezünk. A bölcsészet Magyarországon. Ilyenformán még nem tekinthetjük át a maga teljességében kulturánknak eme birtokállományát. De annyit már az eddigiek alapján is láthatunk, hogy bár a legnagyobbakkal egyenrangú, önálló rendszeralkotó filozófusunk egészen a legutóbbi időkgig nem volt, a filozófia attól a pillanattól kezdve, hogy Európa kulturális közösségébe beléptünk, magyar földön is talajra talált, elfoglalta és mindmáig birtokolta a magyar szellem életében az őt megillető helyet, s hogy nemzetünk a filozófia fejlődésének történetében is mindig egyvonalban haladt a nyugati népekkel. Azok a magyarok, akik hajlamosak voltak a bölcsesetre, késedelem nélkül, azonnal reagáltak a nyugati szellemi mozgalmakra. Egy-egy nehéz vagy vétkes korszakot leszámítva. Mert az is csak tévhit, hogy a magyar mindig elmaradt volt. Az igaz, hogy a műveltség egész történetünkön keresztül mindig csak egy vékony rétegé. Ennek az okait nem dolgoztuk most vizsgálni. De az a vékony réteg, amely hordozta és képviselte és élte a kultúrát, az mindig együtt haladt a kezdeményező nemzetekkel. Sőt nem egyszer a legeslegelső között volt, mint például a humanizmus idején a XV. század végén. Az elmaradottság tévhitének nyilván abban van az alapja, hogy még nagyon

közel van a XIX. század vége, amikor valóban ellankadtunk a versenyfutásban, s azoknak az évtizedeknek a tényleges elmaradását kivetítjük és általánosítjuk egész multunkra, teljesen jogtalanul.

S az eredetiség reklamációjára is lehet egy megjegyzésünk. Egészen a legutolsó századig az irodalmi eredetiség kérdését lényegesen másként ítélték meg. Egyáltalában nem eredetiségre, ujságra törekedtek, hanem az igazságra és örömmel elfogadták, ha már más megpillantotta. Ezzel természetesen távolról sem azt akarjuk mondani, hogy Szent Tamás, Descartes vagy Kant nem jelentene többet követőinél, s hogy nem tölthetne el bennünket boldog büszkeséggel, ha valamelyik közülük magyar ember lett volna, csupán arra akarunk rámutatni, hogy a maguk idejében egészen másképen ítélték meg a „követést“, mint ma, s így ma epigonnak tekintett régi magyar filozófiai írók sokkal nagyobb becsülésben részesültek Európa „tudós republicája“ részéről, mint ma képzelnénk.

Filozófiai irodalmunk forrásánál is ő áll, aki európai műveltségünk minden kútfejét megnyitotta, az első szent király, István. Fiához intézett „Intelmi“ állambölesei elmélkedések. A szöveg maga, szentenciózus előadási modorában, természetesen vajmi keveset tartalmaz alapvető filozófiai elvekből, de a kor ismerője előtt nem maradnak rejtve azok a szálak, melyek az „Intelmeket“ a középkor egyetemes filozófiai világképéhez kötik. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy abban az időben a filozófia sokkal egyetemesebb tudomány volt, mint a XIX. században; általában minden magasabb ismeretet körébe foglaltak. De az is igaz, hogy a filozófiai szellem, a nagy létösszefüggésekre való tekintés, bármily apró részletről is lett légyen szó, annyira áthatotta a tudományos, sőt általában az emberi gondolkodást, hogy ez a kiterjesztés teljesen jogos volt. A modern tudomány most megint erre az útra tért; s így aztán mi már nagyobb megértéssel is tudjuk nézni ezeket a korai kísérleteket az ókor hatalmas eredményeinek feledésbe hullása és a rákövetkező hosszú szünet után.

Sajnos, igen kevés emlék maradt ránk irodalmunk első századaiból, ami pedig a filozófiát illeti, kizárólag másodkézből vett értesítésekre vagyunk utalva, de annyit megállapíthatunk, hogy a középkorban uralkodó skolasztikus filozófiának nem egy munkása élt magyar földön is, ismerete pedig széltében elterjedt volt a magyar papság — a kor egyetlen művelt osztálya — körében, annyival is inkább, hiszen közülük számosan látogatták a külföldi, olasz és francia egyetemeket, hol azoknak a századoknak a tudományossága legjobban virult. Néhány magyar filozófiai írónak a nevét is ismerjük. Az adatok a XV. században kezdenek sűrűsödni és érdekesebbé válni.

Az első reánkmaradt emlék az úgynevezett Katalin-legenda, melyben a szent pogány bölcesekkel vitatkozik a keresztyén skolasztika teljes fegyverzetével. A legenda természetesen a szent leány skolasztikus érvei pártján van, de a pogány bölcsek annyi elevenséggel terjesztik elő ellenérveiket, hogy joggal érezhetjük bennük annak az előszelét, amit később a felvilágosodás mozgalmának keresztelnek el és a renaissance felvirágzására is vezetett. De van még egy korábbi emléke is a magyar felvilágosodás kezdeteinek, a XV. század legelső éveiből, nem könyv ugyan, de egy embersors. Johannes Nider, a bécsi egyetem tanára írja le, hogy az ő idejében Magyarországon élt egy dominikánus, a nevét nem említi, ki egyszercsak eretnek tanokat kezdett vallani, az egyház dogmáit az ész kritikája alá vetve. Fogságba került és vizsgálat indult ellene. Maga a pápai követ, a piacenzai bíboros, tudós doktorok társaságában igyekezett tévelygéseitől eltéríteni. Hasztalan. Végre a kínzás győzte meg és vonatta vissza tanait.

Mint általában a magyar kulturának, úgy a filozófiának is Mátyás király uralkodása az első virágkora. Ez az a pillanat, amikor a magyar élet az egész nyugatot megelőzve kapcsolódik abba a világmozgalomba, amely Itáliában kél életre, a humanizmusba, a renaissance mozgalmába. Anélkül, hogy neveket és könyvcímeket sorolnánk, melyek magukba véve igen keveset mondanak, csak arra emlékeztessünk, hogy a magyar humanisták a legtiszteltebbek közé tartoztak a tudós közvélemény előtt és a legjelesebb olasz humanisták vágyva gondoltak a budai királyi udvarra. Ezt a tudományosságot is teljesen áthatotta a filozófia, és pedig az újplatonizmus. Minden jel arra mutat, hogy Budán egy platói akadémia is keletkezében volt, amikor a nagy király halála elhervasztotta ezt a dús virágzást. De bármily mostoha idők következtek, bármily hirtelen ellankadása azoknak a friss erőknél, amelyek a XV. század folyamán oly termékenyek voltak, magát a szellem fáját nem korhasztotta el a rosszsors, hajtásai bőven zöldeltek. A magyar humanisták tovább sokasodnak és változatlan tiszteletnek örvendenek. A XVI. század elején már Páris a magyar áhítozások célpontja; a párisi egyetem hallgatói között mindig nagy számban vannak fiaink, sőt nem egy idősebb férfiú is, mint például az egri, később erdélyi püspök, Gosztonyi János, ki arról is nevezetes, hogy három fontos filozófiai mű megírására ad ösztönzést Páris tudósai között. Az ő életmagatartásában is éppen úgy a humanizmus racionalizmusa és erkölcsi szelídsége ismerhető fel, mint Európa minden akkori vezető szellemében. Az amszterdami Erasmus az, akinek akkoriban legnagyobb a tekintélye a Nyugat műveltjei előtt és Magyarországon is jelentékeny a befolyása.

Ezzel a befolyással egyidejűleg kapja a magyar társadalom

az első impulzust a reformáció részéről is. A reformáció a filozófia szempontjából ekkor a platonizmus alkonyát és Aristoteles új uralkodását jelenti; új skolasztikát jelent, továbbá a vizsgálódásoknak bizonyos egyházas megkötését, különösen a metafizika terén és erőteljes moralizáló tendenciát. Ez lesz aztán a szelleme a katolikus ellenreformációnak is. A két mozgalomnak körülbelül egyforma a filozófiára gyakorolt hatása. Más kérdés aztán, hogy a XVII. században ismét ujjáéled a racionálizmus és szabad vizsgálódás, a kritikai szellem, s ez a protestáns államokban mégis nagyobb szabadságot élvez, mint a katolikus birodalmakban.

Mielőtt azonban továbbmennénk, álljunk meg egy pillanatra a XVI. századnál, mely a legkülönösebb és legvonzóbb korszak egyike. A nagy vajúdas időszaka. Tovább él és szélsőségekbe, a fantasztikumba csap a renaissance duzzadó szelleme, ott lapang még a szelíd és szkeptikus humanizmus is, de fellángol már a megújuló vallásosság, egyháziasság buzgósa. Mélyen filozófikus század. Keresi az élet értelmét, keresi mindennek a végső értelmét, a végső bölcseséget. Faust százada ez.

Csak két magyar alakját emeljük ki a sok közül, példázandó e kort, kik valóban tipikus alakjai századunknak, s míg egyfelől azt mutatják, milyen mélyen hatott a magyar életbe az egyetemes európai kultúra szelleme, másfelől azt is megmutatják, milyen intenzíven vett részt ez az ország a Nyugat kulturális életében is.

Az egyik a horvátországi Scalich Pál, egyike a század nyughatatlan, nagyratörő, s bizony kalandor szellemeinek, ötvözte a tudósnak és szélhámosnak. „A hunnok grófja, verónai határgróf, zkradi báró, a magyar királyok örökös utitársa és a szent hit tudora“: ezekkel a címekkel ajándékozta meg magát, amellet, hogy a bécsi és bolognai egyetem valóban filozófiai és teológiai doktorsággal tüntette ki. Rómába is szeretett volna eljutni, hogy háromezer tételét hirdethesse nyilvános vitán, de a jezsuiták nem engedik be. Bécsbe tér vissza, itt I. Ferdinánd udvari káplánja, majd az egyetem tanára. Előadásai protestáns ízűek, s ezért hamarosan távoznia kell innen is. Tübingába, majd Königsbergbe megy, itt ismét sikerül uralkodói kegyekbe férköznie, annyira, hogy hamarosan ő és barátai kitúrják a fejedelem régi tanácsosait, s Scalich „Kreuzberg ura és a porosz herceg örökös tanácsosa“ címét veszi fel a régi méltóságai mellé. De úgy látszik, nyugtalan vére nem hagyja nyugodni. A nemesség hűbérurához, a lengyel királyhoz fordul feljelentéssel, vizsgálat indul ellene és barátai ellen, kik közül egy fejét is veszti; filozófusunk Párisba menekül, nem felejtván el azonban „hercegi követi“ tisztelet ajándékozni magának. Majd visszatér a katolikus egyházba. Münsterben valami csalárdsággal kanonokká is választatja ma-

gát, életét pedig Danzigban fejezi be. E hanyatott élet közepette a természetfilozófia nagy titkait oldozgatja, a titkos tudományok rejtélyeibe hatol, az ötödik elemet keresi, s nyilván az aranycsínálás titkát is. Sokat ír, írja azokat a végeérhetetlen XVI. századi théziseket, amelyekben minden emberi bölcsesség, ami valaha megszületett Keleten vagy Nyugaton, megtalálja a maga helyét egy csodálatos mixtum compositumban.

A másik mozgalmas és korára jellemző élet teljesen ellentéte erkölcsi tekintetben a Scalichénak, mert ezt az erkölcsi komolyság, a mély meggyőződés hatja át. Dudich András igen fiatalon a boroszlói és olasz egyetemekre kerül és csakhamar oly tanultságra tesz szert, hogy már fiatalon a veronai bíboros kíséretének tagjaként járja meg Brüsszelt, Párist, Angliát. Hazatérve, itthon előkelő papi méltóság vár reá. Egy év múlva azonban ismét Olaszország és Páris egyetemlein tanul. E tanulmányútja végétével tinnini püspök lesz és a magyar papság második képviselőjeként küldetik a tridenti zsinatra. Itt előkelő szerepet játszik és egyik reprezentánsa annak a mozgalomnak, mely az egyháznak bizonyos humanista ízü reformjára gondol. Így híve a papi házasságnak. S midőn a zsinatról visszatérve, Miksa császár és király megbízásából Lengyelországba megy, ott a királyné egyik udvarhölgyét feleségül is veszi, annak halála után pedig másodsor is megnősül. Ez a tette a római egyházból való kiközösítést vonta maga után. A protestántizmushoz hajló Miksa kegye azonban az övé maradt, s az ő hűsége is Miksáé, annyira, hogy hamarosan el is kell hagynia az ellenségessé váló Lengyelországot, s előbb Sziléziában, majd Boroszlóban él, s ott is hal meg szelíd humanista studiumaival töltve hátralevő éveit.

A XVI. század végével egyszerre megszaporodnak a magyar szerzőktől való filozófiai munkák. Legnagyobb részük ugyan doktori disszertáció, melyeket valamelyik külföldi egyetemen nyujtanak be magyar ifjak, de mégsem szabad őket lenéznünk, mert jelei a magyar értelmiség, a papok filozófiai műveltségének, mely hazatértük után is ott áll egész életmagatartásuk mögött és áthatja azt. A filozófiai műveltség egyébiránt az egész XVI—XVII. századot áthatja. Igaz, hogy jobbára skolasztika, katolikus és protestáns oldalon egyaránt, tehát bizonyos sablonok között folyik a gondolat árama, s nem hagy a kutatás szellemének szabad utat, de mégiscsak a gondolat él ezekben a sablonokban is. Hogyne volna filozófikus ez a két század, amikor a legfinomabb szellemi dolgok — filozófiai és theologiai tételek — felett folyik véres küzdelem az egész közélet résztvételével! A logikai és metafizikai értekezések mellett egy csomó, s már gyakran magyar nyelvű, moralista munkát is találunk. Különösen a nemes embernek, a politikusnak és a fejedelemnek az erkölcsstanát fejtegetik előszeret-

tel, s ez az irodalom egészen a XVIII. századig egyre szaporodik.

A filozófia skolasztikus megmerevedésének feloldása végett először Bacon folyamodott új módszerhez, éspedig a tapasztalathoz, a természettudomány kísérletező eljárásaihoz. Az új tanokat igen korán Sárospatakra hozza az Angliában tanult Tolnai János, majd a morva származású Comenius, a század egyik legnagyobb jelentőségű férfia, ki egy ideig Lorántffy Zsuzsánna meghívására Sárospatakon működött.

A másik korszakalkotó filozófus, Descartes az új filozófiai módszert a tiszta ráció kritikájában ismerte fel. Először mindenben kételkedik, hogy aztán a kétségtelen helytálló igazságokat megismerhessük. Az egyházak részéről az új tan a leghevesebb ellenállásra talált, hiszen ez a szabad kritika dogmáikat fenyegette, jóllehet maga Descartes kijelentette, hogy módszere csak a filozófia, de nem a theologia tételeit érinti. A tanok mégis elég gyorsan terjedtek, a külföldet járó magyar theologus ifjak hozánk is korán eljuttatták, s ez lett az első alkalom, mikor filozófiai vita magyar földön is széles köröket mozgat meg. A magyar cartesianus irodalom igen jelentékeny mennyiségre nézve is. A gazdag névsorból csak Apácai Cseri János ismert nevét emeljük ki, minthogy ő volt az, aki a filozófiát nagyobb rendszeres mű keretében magyar nyelven megszólaltatta. Filozófiai műveltségét tekintve, van ugyan nála jelentékenyebb honfitársunk is abból az időből, mint a debreceni származású Apáti Miklós vagy Rhégeni Mihály, kinek a Descartes körül folyó külföldi vitában is nevezetes szerep jutott, de Apácait nemzeti szempontból különösen érdemessé teszik általános nemzetnevelői szándékai és az a tragikus sors, mely nemes reformtörekvéseiért oszályrészeül jutott. A magyar iskola ügyét akarta a kor színvonalára emelni, állott levegőjét felfrissíteni. Ezzel a lelkes szándékkal jött haza. Itthon azonban tanártársainak heves ellenkezése, sőt üldözése fogadta. Ellene fordították az erdélyi fejedelmi hatalmat is, úgy hogy gyanú és mellőzés közepette fejezte be korán és eredmények nélkül életét.

A XVII. és XVIII. század fordulója, a kuruckor, a felszabadító háborúk, az erdélyi fejedelemség megszűnése, Bécs elnyomó politikája jó időre a legsivárabb korszakkal sújtják a magyar művelődés, s így a magyar filozófia történetét is. A XVIII. század azonban egészében már nem annak a „tespedésnek“ mutatkozik mai ismereteink előtt, mint nemrégiben is még hitték. A csendes erőgyűjtés szaka volt ez a békés század, oly békés, aminőben régesrégii idő óta nem volt része a magyarságnak. A szerencsétlen bécsi politika folytán ezer akadállyal kellett ugyan küzdenünk, de legalább az állandó hadiállapotnak vége volt, s kapcsolatunk a nyugati művelődéssel ismét helyreállt.

Sajnos, épen a XVIII. század irodalma a legkevésbé ismert

még a filozófia történelme szempontjából. Mindössze annyit látnunk, hogy a katolikus iskolákban a skolasztika, a protestánsoknál pedig a Leibniz, sőt inkább a Wolff-féle filozófia az elfogadott, mely a múlt század nagy, bátor lendületét nyárspolgárivá laposítja. Am csakhamar elérkezik hozzánk is az erőteljes mozgalom, amelyet a felvilágosodás neve alatt ismerünk. Az angol Locke, Hume, a francia enciklopédizmus és Voltaire gondolatai élénk visszhangot keltenek a művelt magyar körökben is. Arisztokratáink elől járnak. Főúri könyvtáraink alapja szinte minden esetben a felvilágosodás gazdag irodalma. Ez a félszázad megint olyan idő, amikor az egész közműveltséget áthatja a filozófia, vagyis az alapvető és általános kérdések lényegességének a belátása, a problémáknak a nagy összefüggésekbe állítása és a világnézet friss és rendszeres átdolgozása. A mozgalmat különösen nevezetessé teszi magyar földön, hogy ebből a szellemből hajtki irodalmunk megújulása. S érdekes, hogy filozófiánk történelmében is az a férfiú a legfontosabbak egyike ebben a korban, aki az egész időszak vezéralakja, akit az új magyar irodalom megteremtőjének tisztelünk, Bessenyei György. Egész művét áthatja a filozófia, s fő alkotása egy remek bölceleti regény, a „Tariménes utazása“, mely irodalmunknak minden időkre egyik ékessége marad.

A század végén lép föl Kant Immánuel. Új filozófiát hirdet: az emberi szellem felé fordul, abból akarja megismerni a megismerés feltételeit, törvényeit, az erkölcs és a szépség mivoltát, szabályait. Természetesen heves ellenállással találkozik a régi bölceség hívei részéről, s a harcba az államhatalom is beleszól, természetesen Kant ellenzőinek oldalán. Kant tanai és maga a körülöttük dúló harc is átterjed Magyarországra. A budai egyetem két tanárát is elűzik kantiánizmusa miatt, protestáns főiskoláinkon is üldözésben részesülnek egyideig az „istentelen tanok“. De az új bölceség útját sem lehetett erőszakkal elállani és a kritikai filozófia hamarosan elfoglalta megillető helyét, elsősorban protestáns főiskoláinkon. Hasonló gyorsasággal terjed át hozzánk a Kant tanaiból sarjadó német idealizmus is; különösen Hegel filozófiájának van nagy hatása. Hegel körül is nagy vita zajlik — ellenzőinek egyik tábora külön magyar filozófiát akar konstruálni, — s ez az az alkalom, mikor a most már igen tekintélyes mennyiségű magyar filozófiai irodalom egészen szakszerűvé válik. És ekkor szerzik protestáns főiskoláink és tanáraink hervadhatatlan érdemeiket a magyar filozófiai fejlődés szolgálatában azzal, hogy az idők szavát ismét megértik. Az újkori magyar filozófia hajlékaikban fejlődik ki.

Ez a szakszerűvé válás egyébiránt világjelenség. A nyugati szellem nagy fordulata ez: a tudományok differenciálódása, elkü-

lönülése. Csakhamar társul hozzá a pozitívizmus, materiálizmus fellépése is. Az ember csak annak hisz, amit az érzékei adnak tudtára, megtagadja a szellemet. Ez az áramlat egy időre egészen háttérbe szorította a filozófiát, mely bizony szellemi dolgokkal foglalkozik. A magyar élet is elejti filozófiai érdeklődését, csak a század végén kap lábba nálunk is Schopenhauer és Nietzsche tanainak követése, majd Bergson is eljut Magyarországra. Ez a századeleji filozófiai irodalom azonban, sajnos, igen vékony és felszínes. Az igazi filozófiai szellem és az önálló átélés hiányzik művelőiből. S ami a legnagyobb baj volt, egyáltalában nem vettek tudomást arról az új ideálista mozgalomról, mely különösen Németországban már a század végén kibontakozott, s ismét áthatotta az összes szellemi tudományokat, s ezzel alapjává lett azok nagy fellendülésének. Magyarország ezen a ponton visszamaradt.

De talán helyesebb lenne Magyarország helyett Budapestet mondani. Mert épen ebben az időben lépett fel Kolozsvár ifjú egyetemén az a férfiú, aki az első nagy, önálló eredeti és teljes filozófiai rendszert megalkotta magyar földön, Böhm Károly. Ő az első filozófusunk, aki nem epigon, nem tanítvány, s nem eklektikus. Hatalmas, a szellem és az ember összes problémáit árjában hömpölygető, mélységes ideálistmustól áthatott rendszer az övé és oly „modern“, mint a külföldi új ideálista rendszerek, anélkül, hogy azoktól kapott volna ösztönzést.

Böhm Károly nem jutott el a budapesti egyetemre, de eljutott előbb a kolozsvári katedrán utóda, Pauler Ákos, aki a második nagy, önálló, eredeti rendszert alkotta meg. Az ő rendszere is ideálista, az örökkévaló értékek megingathatatlan uralmának a logika változhatatlan törvényeinek hatalma áll őrt világképében a lét szilárd egysége felett.

Ez a két rendszer tökéletesen kiegészíti egymást és velük a két férfiú megteremtette végre az önálló magyar filozófiát, lerakták az alapokat, elhelyezték azt a két erőközpontot, melyeknek kölcsönhatása hosszú időkre termékeny ösztönzést adhat filozófiai életünknek. S valóban ad is. A mai magyar filozófiai irodalom, — élők neveit ne említsük, — nem válik nemzetünk szégyenére s intenzív kapcsolatban a nyugati filozófiai mozgalmakkal munkál velük együtt az igazság kutatásán. Munkásainak nem mindenike ült az egyetem padjaiban egyik vagy másik nagy iskolaalapítónk, Böhm vagy Pauler katedrája előtt, de kivétel nélkül mindeniken rajta van szellemük nyoma. Ez a két rendszeralkotó és tanítványaik reprezentálják a mai magyar filozófiát.

Am a két böleselő nemcsak a szakfilozófiában dicsekedhet ilyen nevezetes szereppel. Általános kulturális jelentőségük, hogy ismét helyreállították a szellemi tudományok, sőt a művelt köz-

szellem és a filozófia közti eleven kapcsolatot. Böhm Károly tanítványai sorába tartozik a magyar és különösen az erdélyi közélet számos vezető egyénisége, tanárok és lelkészek nagyobb táboráról nem is beszélve, kikben szelleme elevenen él. Pauler Ákosnak pedig a forradalmak utáni években, a széthullottság és kiábrándulás keserves idején volt rendkívül fontos szerepe: egyike volt azoknak, kik a legnagyobb hatást tették az egyetemi ifjúságra, sokan köszönhetik neki szilárd, etikus és ideálista világnézetük kialakulását. S mindketten beleoltották ismét ismerőikbe annak a tudatát, hogy a filozófia nem valami „elvont“, az élettől merőben idegen és számára semmi jelentőséggel nem bíró elmélet, hanem éppen az élet legnagyobb gondjait, legmélyebb élményeit teszi problémájává, igyekszik őket végső alapjaikból megmagyarázni és így az élet valóban méltó emberi élésének szilárd elveit is tisztázni. Nemzetük nagy tanítóivá váltak.

Joó Tibor

A gond

*Kisebb, mint szálldosó pehely kis árnya,
vagy a sugár, mely tó vizére ül.
Mégis ha rajtad ül, testetlenül,
nagyobb, szorítóbb súlyú, mint a Mátra.*

*Akárhová figyelsz, előre, hátra,
előtted jár, követ szünetlenül,
Ha új nappal derül, vagy éjbe dül,
a szem a semmi színén ott találja.*

*Alatta sasszörny lesz a zaklatott agy,
ezer csőrével szívbe tépdeső,
ezer szárnyával álmod elverő.*

*S midőn egy álmos éj álmatlan ott hagy,
s a rettegett s várt fény szemedbe jő:
őszebb hajú s években is nagyobb vagy.*

Kónya Sándor

Egy közönyös író

Miután a Nyugat-nemzedék a kritika és a közönség tudatában félig-meddig elfoglalta az őt megillető helyet, mind aggasztóbb méretű szélsendő következett. Az évről-évre tűrhetetlenebbé váló ürességbe az egyik tábor Márai, a másik Tamási nevét dobta bele. Egy nemzet hiúsága megköveteli, hogy minden időben legyenek nagy írói.

Márai és Tamási szükség-nagy-írók; szerény, szinte álomsan csengő „hangok vihar után“, erősebb, határozottabb hangok kellemes, de gyenge visszacsengései. Első pillantásra úgy tűnik föl, tehetségében és természetében mélységesen különbözik egymástól ez a két író; látszólag Nyugat és Kelet, poeta doctus és poeta natus, valójában rikitóan középeurópaiak mindketten, írásművészetük pedig rokon, ugyanabból a talajból táplálkozik, ugyanabban a hagyományban gyökerezik. Az anekdotától Mikszáthon és Krudyn keresztül egyenes vonalban vezet az út Máraihoz és Tamásihoz.

Van az íróknak egy bizonyos fajtája, mely körülbelül ugyanabban a mértékben foglalkozik az irodalommal, mint egy fogász vagy szemész az orvostudománnyal. Legszemléltetőbben talán szakírónak nevezhetjük az íróknak ezt a válfaját. A szakíró törekvéseit egyszer és mindenkorra meghatározza az egyszer már megtalált, a mindig készen és üresen várakozó forma, egyszóval az el-sajátított s valamilyen okból megmerevedett mesterségbeli tudás.

Mikszáth és Tamási zamata, Krudy mélabús bizonytalansága, Márai kesernyessége, épúgy, mint Szomory nyakatekert vonaglásai nem egyéb megalkuvásnál, gépiessé vált fogásnál, melynek segítségével az író kikerüli a művészeti problémákat s mesterségbeliekkel helyettesíti őket, ami körülbelül egyenértékű az-zal, ha a fogorvos a vakbélgyulladásban fetrengő betegnek betömi a bölcsességfogát. A szakíró nem az eszközt rendeli alá a célnak, hanem a célt az eszköznek. Eljárásának van egy vitathatatlan előnye, csaknem soha nem vall kudarcot, mert mindig azt csinálja, amihez tökéletesen ért.

Hasztalan látnánk neki bogarászni Márai munkáiban; a zökkenők, a hibák ritkák és jelentéktelenek; megvesztegetően befejezett és egyenletes, amit ír. Célját rendszerint teljes egészében eléri, az eszköz és a nyersanyag viszonya rendkívül előnyös nála. Célja azonban kevés, befejezettsége és egyenletessége megalkuvások eredménye. A szakíró legfontosabb tehetsége mindig az, hogy hiányait feledtetni tudja, a hézagok fölött könnyedén átsiklik,

mindig csak arról beszél, amiről akar s mindig arról akar beszélni, amihez ért. A jó szakírónál a modor bűvölete olyan erős, hogy az olvasó igényei, mintegy varázsszóra elcsitulnak. A beteg fájdalmai megszűnnek, betömött bölcsességfogával boldogan indul haza, aztán összeesik, beszállítják a kórházba és sürgősen megoperálják.

Márai fegyelmezett író; több, mint okosan, bátran mondhatni óvatosan, sőt féltéken az. Főadatait a mesterség számtalan nehézségeit ismerő szakember körültekintésével választja meg, gondosan ügyelve arra, hogy ezek képességeihez képest aránytalanul kicsinyek legyenek. Keveset akar, hogy vállalkozását szakértői fölényvel vihesse sikerre. „Szakmányba készített“ számos krokijában, regényeiben, vallomásaiban következetesen ugyanazzal a főadat-tal harcol nyomasztóan diadalmas kimenetelű harcot. A cél mindig a modor; bizonyos stílusfordulatok és vezérmotívumok ismétlése árán elért félreismerhetetlen „máraiság“, semmi több. A nyersanyag egy-egy anekdotányi mag. Kompozíció, jellemrajzolás, amennyi egy anekdotához szükséges. Ennél többet egyedül a Zendülőekben, ebben a dúlt, egyenetlen, újhangú regényben akart, mely ma is legnyugatibb és egyben legigényesebb munkája.

Művészete a modorral áll vagy bukik. Ma ez a modor divatos, a hústól harminc évesek csupa „máraisággal“ szórakoztatják egymást léha és komoly pillanataikban egyaránt. Ez a modor ámulatra méltóan összetett, egy-egy hanggal szinte valamennyi budapesti települési réteg hozzájárult kialakulásához. A zsidók csodálhatják benne a keresztyén polgárság úri konzervativizmusát, a keresztyének a fáradhatatlan zsidó dezilluzionizmust. Nincs alatosabb ellensége a művésznek, mint a túlzott korszerűség.

Márai szinte soha nem kísérletezik, nem iparkodik művészetét képességei végső határához közelíteni, mint az ugyancsak mesterien fegyelmezett Mikszáth, aki a Beszterce Ostromában a lélektannak az ő számára megközelíthetetlen területére kalandozott s Pongrác gróf örületét magyarázva alig-alig menekül meg a nevetéstől. Márai általában biztosra megy. Ez a kételkedő, kiábrándult, önmagával szemben „rosszhiszemű“ fegyelmezettség, ez az önkéntesen vállalt irodalmi igénytelenség művészete legalapvetőbb sajátja. Könyörtelenül megmarad a kiszabott úton, jobbra vagy balra nem tér, föl nem emelkedik, nem mélyül el, a világért sem időzik sehol; sína fordulatokkal, észrevétlen és természetes képzetársításokkal, bizonyos sietséggel s amolyan elegáns, nagyvonalú nemtörődomséggel siklik témáról-témára, alig csillantva meg, amit a keze között tart, mint a bűvész, aki szemfényvesztő egy-másutánban varázsol elő galambot, tojást, selyemkendőt, virágcsokrot a fekete kendővel letakart cilinderről.

Mikszáth rendkívül büszke volt arra, hogy írása élőlőzónak

hat s ezt becsülte legtöbbször eszményében, Jókaiában is. Márai sem „ír“, ő sem „fogalmaz“ inkább „társalog“, könnyedén, lebilincselően, szellemesen, érzékenyen, nagyvilági bájjal, mint egy szép asszony. A Polgár vallomásainak első kötete nem egyéb, mint színes, változatos vidéki pletykálgatás, élvezetes anekdoták sorozata eredeti alakokról, itt-ott közbeszúrt, anekdotás életbölcsessel díszítve. A második kötet vagy Csutora úgy hat, mint válasz arra a csinos szalonban, tea, sütemény és cigaretta illatban fölített kérdésre: „na mit látott Párizsban vagy Lipesében, milyenek a franciák, a németek?“ — „mit csinál barátunk, Csutora?“ — Márai élőszóban ír, művészi tökélyre emelt, penetránsan korszerű és penetránsan budapesti modorban, a bőbeszédűségnek azzal a ritkán előforduló változatával, amelyért az elnémitott társaság egyetlen tagja sem nehezelt. Élvezetes, szellemes, könnyed előadó. Könnyedsége háttérben azonban bizonyos nehézkesség, bizonyos esetlenség húzódik meg, olyanformán könnyed és franciás, ahogy a németek szoktak könnyedek, szellemesek és franciásak lenni.

Közömbössége talán fegyelmezettségénél is jellemzőbb. Regényalakjai sorában saját személye érdekli leginkább, érdeklődése azonban hűvös, távoli, udvarias, semmi egocentrikus szenvedélyesség nincs benne. Úgy beszél önmagáról, mint hosszú időre eltűnt gyerekkori pajtásról, aki valamilyen véletlen folytán egy nap váratlanul eszébe jut. Csendes unalommal, hágyadt személytelenséggel kotor elő egy-egy emléket a múltból s inkább illendőségből, jólneveltségből hatódik meg itt vagy ott, mint visszafojthatatlan érzésből. Mint mindennel a föld kerekén, felületesen foglalkozik önmagával is, az erősen érző, az erősen gondolkozó ember feszültsége egyformán hiányzik belőle, unott és petyhüdt. Mindenben a felület, a felületi impresszió ragadja meg, mégis talán egyetlen magyar író sem áll olyan távol az impresszionizmustól, mint ő. Amilyen hajlékony és rugalmas a stílusa egy bizonyos körön belül, amelyen túl soha nem kalandozik, ép olyan merev és egy helyben veszteglő írói érzékenysége. A jelenségeknek csak egy meghatározott és veszedelmesen korlátolt mennyisége érdekli.

Megfigyelőnek csak abban az értelemben nevezhetjük, hogy ugyanazokat a tulajdonságokat más és más jelenségeken mindig következetesen megfigyeli. Az élet értelmetlen, az emberek rossz-hiszeműek, ehhez a két alapvető föltevéshez gyűjtöget adatokat, akár a tudós előre megalkotott elméletéhez. Minduntalan figyelmeztet rá, de sehol sem próbál meggyőzni róla, hanyagul tovább siet. Az élet értelmetlenségét túlságosan magától értetődőnek tekint, túlságosan beletörődött, nem csodálkozik rajta s nem tud elkeseredni fölötte, így nem is válik élménnyé benne, kifejezni meg sem kísérli, meghagyja elvont testetlenségében s megelégszik azal, hogy mint axiomára hivatkozik rá.

Márai olvasása közben gyakran az volt a benyomásom, hogy ez a kitűnő szakíró a csömörig únja mesterségét. Szokásává vált, hogy az eléje bukkanó akadályokat kecses tánclépésekkel kikerülje, művészetéből véglegesen kikapcsolja a küzdelmet, a művész legedesebb gyönyörűségét, egyedüli fizetségét, a legyőzött néhezég fölött érzett diadal mámorát, szakja területén korlátlan úrnak éri magát és kibírhatatlanul unatkozik. Történeteit, alakjait, a tájakat, az intériöröket szemmel láthatólag únja, egyedül a jelenségek fölé szőtt modor, az összetéveszthetetlen máraiság jelent számára szórakozást. Nemcsak hogy nem időzik sehol szeretettel vagy gyűlölettel a leírt dolgok körében, de olyan mélységes közönnyel viseltetik irányukban, hogy alig tesz közöttük különbséget. Mintha nem rendelkezne érzelmi minőség-érzéssel, az országos hírnagybácsi ép olyan, vagy ép olyan kevésbé fontos számára, mint Csutora, a „nyomott kedélyű házmester“, a ronda hölgy kapuban vagy az első csók. Az alakok, a dolgok alighogy föltűnnek, már el is illannak, minden összefolyik, elporlad fölidézetlenül, a W. C. és a Dóm ugyanazzal a határozatlansággal jelennek meg, üresen és kísértetiesen. A szerző egyenértékűnek tekinti őket, egyformán múlandónak és lényegtelennek. Márai közönye nem a tárgyilagos író részvétlensége alakjai szenvedéseivel és örömeivel szemben, embertelen, ásító és gögös közöny, azé az emberé, aki belépve a vasúti kupéba, egyetlen pillantást vet utitársára s miután látja, hogy a gallérja piszkos, Budapesttől Berlinig többet rá sem néz. Közönye olyankor enged föl kissé, ha rosszmájúságának tápja akad. A gúnyolódást élvezettel végzi, a szecessziós ízlésben berendezett szoba leírása a Polgár vallomásainak első kötetében, a Szegények iskolájában a nőkről, a gazdagokról, az átköltésről írott részek s krokijai közül a humorosak legértékesebb oldalát mutatják.

Márai művészete a modorral áll vagy bukik. A modor legnagyobb veszedelme, hogy zárt és befejezett, fejlődésképtelen. Ilyen Márai egész művészete; a Zendülőktől a Válás Budán-ig egyetlen vonással, egyetlen új elemmel nem gazdagodott. „Modor ellen nincs orvosság“.

Kolozsvári G. Emil

Holdkóros biciklista

Néha, kinek lelke tiszta,
látja, mint önmagát,
a holdkóros biciklista
hogy megy az éjen át,

a holdkóros biciklista,
aki se hall, se lát —
küllői közt út kavicsa
pendülve ugrik át,

kereke, a porba vájó,
szövi porfátyolát,
fönn zár a szűk ég-istálló
lomha csillaggulyát,

veritékét szél fölissza,
szél rázza dús haját —
a holdkóros biciklista
így megy az éjen át,

a holdkóros biciklista
nyargal az éjen át
(néha, kinek lelke tiszta,
látja, mint önmagát

nappalba néző tükörbe,
vagy kenyerét-borát)
mikor a Hold hinti körbe
hálózó sugarát,

fehér fény hidege rázza
és szél sörény-haját,
kerekeit útpor alázza
s úz szüzetlen csapát,

úz végtelen csapát
s látja, kinek lelke tiszta,
hogy sír az éjen át
a holdkóros biciklista.

Weöres Sándor

KRITIKAI SZEMLE

Az ötvenéves Katolikus Szemle.

A Protestáns Szemle a kommunizmus után három éven át nem jelent meg (1921—23), emiatt az alapítás 1939-re eső jubileumának évében a Szemle még csak 48-ik évfolyamába fog lépni. A Katolikus Szemlének keletkezése két évvel előzte meg a Szemléét, de 1919-ben csak néhány hónapig szünetelt, így teljes joggal ünnepli most az ötvenedik évfolyam megindulását. A liberálizmus fénykorában keletkezett két folyóirat szünetelési idejének tartalmában feltűnő különbség a két fél tudományos és irodalmi kiadványainak arányára általában jellemző. Szemlénk alig valamivel ifjabb a Kath. Szemlénél, de nemcsak most, hanem kezdettől fogva lényegesen kisebb terjedelmű volt, s ha helytelen ez az összehasonlítás az egész hazai vallásos irányú sajtó megítélésének szempontjából azért, mert más katolikus és protestáns kiadványok is jelentek meg a két folyóirat életének idejében, sokkal helytelenebb amiatt, hogy nem veszi figyelembe a két Szemle megindulása előtti időt. A Kath. Szemle fenntartója, a Szt. István Társulat 1848-ban alakult meg, negyven évvel a Magy. Prot. Irod. Társaság előtt, s negyven év alatt, de azóta is, örvedetes buzgalommal és sikerrel a tudományos és szépirodalmi kiadványok olyan tömegét ontotta a magyar olvasóközönség elé, hogy annak láttára nemcsak Társaságunk, hanem az összes hazai protestáns kiadók fáradozásainak aránylag csekély eredményét meglepődve szemlélhetjük. A Szt. István Társulat ismeretterjesztő könyvsorozata, tankönyv- és szépirodalmi kiadványainak nagy száma kielégítheti a középosztályú katolikus olvasóközönség átlagának igényeit. Hol van ettől nem a Magy. Prot. Irod. Társaság, hanem az egész magyar protestáns irodalmi élet? Legjobb kívánságainkat fejezzük ki a hazai katolicizmus előkelő tónusban is vezető orgánumának jubileuma alkalmából, — a mi közönségünket pedig nyomatékosan figyelmeztetjük, hogy ilyen versenytárs fut előttünk a pályán.

Török Pál

Burton Henrik M. A.: Szent Lukács evangéliomának magyarázata. Átdolgozta Lukácsy Imre. Budapest, 1934. IV + 291 l.

Az átdolgozó szerző gazdag irodalmi multra tekinthet vissza. Mindnyájan hálásak vagyunk neki, hogy Dods Márkus János evangéliuma magyarázatát két kötetben kiadta, melynek most jelenik meg a második kiadása. Ezzel nagy szolgálatot tett mindazoknak, akik Isten Igéjét mélyebben akarják tanulmányozni. Egyházi beszédei három kötetben láttak napvilágot, Krisztus

visszajöveteléről is írt egy hosszabb tanulmányt. Megírta azoknak a református gyülekezeteknek a történetét is, amelyekbe Isten őt az evangélium szolgálatára beállította. Mint baranyai lelkipásztor foglalkozott az Ormányság népének ismertetésével is. Nem szólunk kisebb előadásairól, valamint az egyházi időszakai sajtóban megjelent értékes cikkeiről.

A jelen kötetben, melyet gr. Teleky József dunamelléki főgondnoknak és feleségének ajánlott, a *The Expositor's Bible* című, angolnyelvű bibliamagyarázat-sorozatnak egyik részét dolgozta át szerző. Burton könyve nem tudományos exegetikai mű, mely csak theologusok számára készült, hanem gyakorlati útmutató az evangélium mezején, melyet az igehirdetők és bibliaolvasók egyforma lelki épüléssel használhatnak. A templomi igehirdetésnek épügy mint a vallásos estélyeknek és bibliaköröknek nélkülözhetetlen segédkönyve.

A munka annyival inkább értékes, mert hézagpótló. Magyar nyelven nincs újabb magyarázat Lukács evangéliumáról. És Burtont jellemzi a brit bibliamagyarázóknál gyakori vonás, hogy ő nemcsak alapos tudós, de buzgó hívő és amellet jól ír. Tolla színes és eleven.

Lukácsy a kiadást azért határozta el, mert a maga igehirdetésén tapasztalta, hogy e könyv nemcsak megkönnyíti, hanem egyenesen tökéletesíti az evangélium eszméinek, mindenek felett pedig a belőle áramló léleknek és igazságnak megértését.

A 201. lapon a megholtak esetleges megjelenéséről beszél. Mi óvatosabbak volnánk a kijelentésekben, mert abból, hogy Mózes és Illés megjelentek Jézus társaságában, nem következik, hogy az összes holtak visszajöhetnek látogatást tenni. Egyébként átdolgozó maga óv „a spiritizmus képzelődéseitől, mint a gyöngye elme ábrándozásától“.

Mi is azt kívánjuk a könyvnek: legyen áldás minden családban, minden szívben, ahova eljut. Megérdemli az áttanulmányozást.

Pongrácz József

Enyedy Andor: Ezek a boldogok... A boldogság útját keresők szolgálatára a Hegyi Beszéd nyomán írta E. A. Budapest, 1934. 52. l. — **Enyedy Andor: Krisztus és...** Budapest, 1934. 28 l.

Enyedy Andor miskolci lelkipásztor, tiszáninneri egyházkerületi főjegyző, a magyar református belmissziói munkák hivatalos megszervezője és jelenleg a konvent megbízásából azok legfelső felügyelője is, gyakorlati célokat szolgáló két füzetet adott ki, melyek tulajdonképen különlenyomatok a Belmissziói Útmutatóból.

Az első füzet Máté 5—7. fejezetei alapján bibliaórákra dol-

gozza fel a Hegyi Beszédet. Megkapó meghatározásokat tud adni, pl. amikor a sírásról beszél (5. l.). Főleg a műveltebb közönséghez szól. Mindenütt mélyre hatol. Megmondja a fájdalmas igazságot is. Tapasztalat irányítja, nem könnyű keresztyénnek lenni, a boldogság útja a szoros kapun át vezet és keskeny ösvény visz feléle.

Amint kezdtem olvasni, megvallom, nem igen érdekelt, hiszen a Hegyi Beszédet nagyon sokszor olvastam. Arról nehéz újat mondani. De mindig jobban bele kellett melegednem, mert láttam, hogy egy ritkán található emberismerővel állok szemben, aki járt a szív örvényeiben, de feljutott a krisztusi hit napfényes magaslataira. Tisztán látó böles, aki biztosan vezet a mindennapi élet útvesztőiben.

Hangsúlyozza a gyülekezeti nevelést, kimondja, hogy az egyház új törvénye csak akkor ér valamit, ha új lélek is lesz az egyház vezetőiben és tagjaiban. Majdnem minden oldalon kemény, bátor igazságok olvashatók, melyek valósággal márványba kívánkoznak. Pl.: „Az értékek fitogtatása istenellenes, mert Isten elrejtőző Isten“ (37. l.), vagy: „Sok imádság eredménytelenségének a testi, szellemi, lelki lomhaság az oka“ (46 l.).

Nagyon szép a Miatyánk rövid jellemzése.

A második füzet karácsonyi és húsvéti ünnepköri beszédvázlatokat tartalmaz. Mint ilyeneket kell néznünk.

Szerző gyakorlott tollal mondja el mindig érdekes és sok tanulságot magában foglaló mondaivalóját, Krisztusnak Istenhez, az angyalokhoz, a sátánhoz, Keresztelő Jánoshoz, szüleinkhez és testvéreinkhez, a sokasághoz, Péterhez, Pálhoz, a világhoz, a tanítványokhoz és ellenségeihez való viszonyáról. Mindenütt megtalálja az alkalmat, hogy szóljon a prédikátor legfontosabb kérdéséről, Krisztusnak az egyénhez, hozzánk való viszonyáról.

A nagy keresztyén témákról népszerűen és mégis alaposan beszél. Állandóan a kor kérdéseivel foglalkozik, mert ezek örök kérdések is egyúttal. Néhol rövidnek tetszik, de a lelkipásztor kibővítheti, úgyis csak felhasználásra és nem betanulásra szánvák.

A legszemléletesebb a Krisztus és Pál, Krisztus és a világ, valamint Krisztus és a tanítványok című részletek kidolgozása.

Pongrácz József

Segesváry Lajos: Magyar református ifjak az utrechti egyetemen 1636—1836. Theologiai Tanulmányok. Szerkeszti Csikesz Sándor. 44. sz. Debrecen, 1935. Lexikon 8°. 90 l.

A dolgozat — mellyel fiatal szerzője a debreceni egyetem filozófiai karán doktori fokozatot nyert — éveken át nagy szorgalommal folytatott helyszíni levéltári kutatások eredménye. Megjelenésének különös időszerűséget az ad, hogy az utrechti Alma

Mater — megannyi magyar diáknak s általuk a magyar református egyháznak, a magyar theologiai és egyéb tudományosságnak is egyik legdrágább dajkáló édesanyja mind e mai napig — az 1936. esztendőben ünnepli fennállásának harmadik évszázadát. A magyar szellem hálás ünnepi hódolatának egyik palmaágaként tette le ezt a dolgozatot a kegyes anya lába elé a hűséges tanítvány. De ezen az alkalmi jelentőségen túl a dolgozat tudományos — általános magyar művelődéstörténeti és református egyháztörténeti — szempontból is figyelemreméltó. A szerző gondos, magyar lelkesedéstől és valódi tudományoszeretettől fűtött kutatásai az utrechti magyar tanulmányozás első két századának külső történetére — több hiányos előmunkálat után — most már végre körülbelül teljes fényt vetnek: nemcsak az utrechti magyar diákok legelső pontos és kimerítő kétszázados névsorát kapjuk meg tőle, hanem feldolgozott időszak folyamán ott doktori fokozatot nyertek is. Sikerülten és meggyőzően világítja meg a magyar diákok nagy és egészben véve dicsőséges szerepét az utrechti egyetem életében, nem egyszer — a németalföldi egyetemközi versengés, az időnként fenyegető elnéptelenedés miatt — életének *fenntartásában* is; grafikonnal is szemléltethetővé teszi, hogy a 18. század végén abszolút többségben voltak az egyetem összes hallgatói közt a magyarok! Adatai az utrechti magyar peregrináció egyéb részleteiről is újak, érdekesek, nem egyszer meglepők és meghatók. Művéhez értékes okmánytárt csatolt s dolgozata használatát névés tárgymutatóval könnyíti. Dolgozatának használatára pedig elkerülhetetlen lesz minden kutatóra nézve, aki a régi magyar iskolázás és tudomány történetével ezentúl foglalkozik. A szerző kezdő ember — e mivoltát dolgozatának kivált formai és módszerei hiányaiból könnyen fel lehet ismerni — de határozott reményekre jogosító kezdő, akinek e kérdés továbbnyomozásával, s elsősorban mint theologus-embernek az utrechti theologiai oktatás magyarországi hatásának kinyomozásával, a lehetőség szerint foglalkoznia most már — e dolgozat szép ígérete alapján — kötelessége lesz.

Révész Imre

Csernák Béla: A református egyház Nagyváradon 1557—1660. Oradea—Nagyvárad, 1934. 8°. 278. l.

A nagyváradi ősi, nagy gyülekezet jelentősége a reformáció korában és utána 100 esztendeig csaknem egyenlő Debrecenével. De, sajnos, irodalmunkban kevésbé méltatták s így feledésbe merült. E miatt a szerző joggal panaszkodik. Még legtöbbet foglalkozott vele és emelte ki fontosságát *Balogh Ferenc*. Ezzel szemben kiváló román. kat. történétírók, mint *Bunyitay Vince* és *Karácsonyi János* hatalmas opusokban és alapos tanulmányokban tárták a világ elé a nagyváradi katolikus egyház és dioecesis históriá-

ját. (Munkáik, főként Bunyitay nagyszabású műve (A nagyvárad püspökség története) Várad reformációjára is elsőrangú forrás.) Csernák műve több a „szerény próbálkozásnál“, — mint maga nevezi, — noha látszik rajta, hogy „nem történetírással foglalkozó tanítómester“ munkája. De ez is kevésbé látszanék, ha helyzeténél fogva több anyagot tudott volna föl kutatni s különböző okok nem zárták volna el az anyaországi forrásoktól. Mert azokat az adatokat, amiknek sok utánjárással és fáradsággal birtokába jutott (háttul jegyzetben beszámol róluk), kétségtelenül jól, szinte történetírói hivatottsággal tudja földolgozni. De nehéz olyan multat életre kelteni, melyre egyházi levéltári akták egyáltalában nincsenek. Már pedig Csernák azt írja, hogy a váradi református egyház levéltárát a török a város elfoglalásakor teljesen megsemmisítette. A szerző pusztán a könyvforrásokra támaszkodott s a fentebb említett okoknál fogva itt is — mint maga beismeri — hiányosan. A főbb forrásokhoz mégis hozzájutott s ezek alapján érdekesen és tanulságosan rajzolta meg a hajdan nagy és hírneves váradi egyház és kollégium történetét. Az egyházét kimerítőbben, mint a kollégiumét. Ez utóbbira nézve sok adat található *Csiky Lajos* ily című kéziratós művében: „A debreceni református főiskola a XVI. és XVII. században összefüggésben a nagyvárad főiskola s Martonfalvi György életével és működésével“, mely a debreceni főiskolai levéltárban található. Kár, hogy a szerző nem juthatott hozzá. Csiky nem volt történetíró, de rendkívüli mozgékonyásával s kutató szenvedélyével és temperamentumával sok mindent összegyűjtött. Ezeket, megfelelő kritikával, nagyon jól föl lehet használni.

Csernák művét Nagyvárad ősi történetének és helyrajzának vázolásával, valamint a város reformáció előtti keresztyénségének és az előreformációnak rövid rajzával vezeti be. Azután előadja Várad reformálását s az egyház és iskola sorsát a római kath., majd a református erdélyi fejedelmek korában. Végül évek szerint összeállítva közli a nagyvárad lelkészek és tanárok névsorát. Ez a lelkészekre nézve jóformán teljes, de a tanári névsorból még többben hiányoznak. Egy kimaradtat mi is idejegyzünk: *Diószegi Dávid*, 1628. után. (L. debreceni Series Studiosorum). A nagyvárad ref. egyház megalakulása elég gyorsan történt. Erdély restaurációja után a kath. egyház lehanyatlott, utóbb elenyészett, a várad püspökség tényleg megszűnt, a város lakossága a reformációhoz pártolt, amely ott, Várad központi fekvésénél és jelentőségénél fogva olyan fejlődést vett, hogy a szerző 1571-re való hivatkozással ezt a kijelentést kockáztatja meg: „Ekkor már az egyetemes magyar református egyháznak Debrecennel minden tekintetben egyenlő értékű bástyája.“ Ha ezt így nem is fogadhatjuk el, azt mindenesetre el kell ismernünk, hogy Várad a reformáció törté-

netében a Tiszántúl és a Királyhágó mellékén Debrecen mellett a legkiválóbb szerepet vitte. 1660-ban már négy lelkipásztor működött a városban, rektorainak számát is kettőre, majd háromra emelték akkor, amikor a debreceni főiskolában még csak két rektor tanított (1636). E főiskola Erdélyből is vonzotta az ifjakat, többek között Apaffy Mihály fejedelem is ott tanult.

Kétségtelen, amit Csernák ír, hogy a debreceni kollégium akkor kezdett hatalmasan emelkedni, amikor Martonfalvi György a Várad védelmében el nem esett diákokkal Debrecenbe vonult s a két főiskola egygyé olvadt. Az azonban tévedés, hogy a debreceni kollégium előbb alig számlált 60—70 tógátus diákot.

Becses része Csernák művének az egyház három kiemelkedő mozzanatának részletes tárgyalása. Egyik a jezsuitákkal vívott harc, másik Szilvásujfalvi támadása az episcopalizmus ellen, harmadik a puritánus küzdelem, melynek egyik főszíntere éppen Nagyvárad volt az ő puritánus lelkipásztoraival és tanáraival. Erdély kat. fejedelmei alatt a jezsuiták törekedtek visszaszerezni Váradon a katholicizmus elvesztett pozícióját, melyből hosszú éveken át tartó, heves harc fejlődött ki, amit Csernák elevenen és színesen ír le. (Előadásának érdekes kiegészítése *Szittyay Dénesnek* a Magyar Kultúra 1923. évfolyamában megjelent cikke: „A nagyváradai disputa 1584-ben“. E szerint 1584 pünkösdjén a váradai ref. templomban Szántó István jezsuita 300 erdélyi és tiszántúli református prédikátorral vitázott 3 napon keresztül. Akármilyen híres vitázó lehetett is Szántó, mi kissé mégis sokalljuk a 300 református prédikátort.) Szilvásujfalui Aderkó Imre antiepiscopalista mozgalma körül még földéretlen homályok terjengetnek. Csernák főként *Zoványit* követi tárgyalásában, önálló kutatásokat nem végzett. Objektív óhajt lenni, de mégis apodictice állítja, hogy Hodászi püspök „a lelkészeket nemcsak feddte, dorgálta, pénzbírsággal sújtotta, hanem *be is börtönöztette, láncra verette, rabságra vetette*“, holott ezt a püspök rágalomnak nyilvánította és ha a superintendensi jogkör, meg hatalom lehető határát mérlegeljük, nem is hihetjük el. — A puritánus harcokról s ezekben a nagyváradiak szerepéről és üldözéséről megkapó, plasztikus képet ad Csernák.

Kiemeljük még a könyv sok értékes mondanivalója közül azt a sajtósági egyházhatósági szervet, melyet Váradon 1657-ben állítottak föl. Ez a speciális egyházkormányzati és fegyelmezési intézmény a *kúrátorok széke*. Tagjait a birtokos nemesek, a városi tanács és polgárság, továbbá a várkatonaság közül választotta a nép, vezetői a lelkészek. Az egyház és iskola körül jog- és hatásköre ugyanaz, mint a tiszántúli református eklézsiák consistoriumáé, csak összetételében tér el ezektől, ami a váradai egyház különleges helyzetének következménye. Mikor Várad török kézre ke-

rült, a lakosok jó része elhagyta a várost. A nagy és virágzó református egyház, főiskolájától is megfosztva, szűkebb viszonyok között élt, de a török világban is fennállott még Várad visszafoglalásáig (1692), amikor a bécsi uralom megsemmisítette. A könyv ezzel a szomorú akkorddal záródik: „A váradi reformátusoknak II. József türelmi parancsáig kellett várakozniok, hogy 124 évi tetsz-halál után új élet pezsdüljön meg a romok felett és új gyülekezet szerveztessék“.

S. Szabó József

Szántó György: Fekete éveim. Révai kiadás.

Önéletrajz-féle ez a könyv, mely nagy rutinnal rajzolja az író életének körülbelül másfél évtizedét. A szerzőnek eddigi pályája, de különösen az érdekesnek ígérkező tárgy már előre is kedvezően hangolja az olvasót. Magától értetődőleg olyan élmények megmutatását várjuk, amilyeneket csak nagyon kevés művészlélekek adatott végigélni.

A csalódás teljes. A fekete évek helyett — tarkákat kapunk. Ez még nem volna baj; végre is a művésznek joga van azt adni, amit akar. Az igazi baj ott kezdődik, hogy a tarkaság végül szürkeségnek bizonyul. Különösen mondható ez az első kötetre, amely az író egyéni szerencsétlenségének rajzán kívül alig tartalmaz valamit, ami a nyomdafestékre érdemes. Ennek a könyvnek nagyobbik fele: magánügy. A sikerültebb feléből is hiányzik a művészi elevenítő erő. Kietlenül racionális írás ez. Az apának szépen és megható szeretettel festett portréján kívül alig van benne valami, aminek életmelege volna. Kifogástalan stilizta áll előttünk; roppant emlékezőtehetségű és nagy tudású író; de a költő nem jelentkezik sehol.

Önéletrajzot csak egészen kivételes talentumú művész írjon; Szántó György pedig nem tartozik ezek közé. Életének súlypontja nem az írásain, hanem külső életében van. Ebben a külső életben sincs semmi köszönet. Ez az élet egy szép pesti zsúrfiút mutat, aki egyik lokálból ki, másikba be; és ahol megjelenik, ott rögtön szervírozóvá a kaviárt, durrog a pezsgőspalack és vetkőznek a cselédnők. Az író pedig champignonpástétomot eszik, dicséeri erősen a demokráciát, és nem veszi észre, milyen gyilkosul sablon nyárspolgáriság ez, a szónak legócskább, világháború előtti értelmében. A szellem előkelőségéből vajmi kevés van ebben a könyvben. Legfeljebb a hang őszintesége, ami dicsérendő. De ezzel is baj van. Az író ugyanis legtöbbször arra használja fel ezt az őszinteséget, hogy oldalbarúghassa vele azt, amit tévesen polgármorálnak nevez, ami azonban valójában maga az örökérvényű erkölcs. Adél „feleség a szó leggyönyörűbb értelmében, aki férjében úgy hisz, mint az Istenben.“ A férj ezt az asszonyt néger szállodai por-

tásoktól, angol zsokéktól átvett cselédlányokkal csalja. Közben egész mellékesen összehasonlító tanulmányokat végez az aradi román lebuajok borlányainak minéműségéről is. Mindezt a polgármorál lenézésével indokolja; egész tévesen, mert ilyen életmód mellett még az összes úri kaszinók tagja és Ritter ohne Furcht und Tadel maradhat az ember. Ez nem a polgármorál lenézése, hanem annál sokkal rosszabb. Ilyesmit csak sírva szabad elmondani; ezt legjobban Adytól tanulhatta volna meg az író.

Egyes elenyésző részletektől eltekintve sivár élet sivár rajza ez a könyv. Legvonzóbb vonása az őszinteség. Ezt az őszinteséget dícsérjük; egyszersmind azt kívánjuk, hogy ha máskor is őszinte lesz az író, ne fizessen rá olyan súlyosan, mint jelenleg. Ez pedig két esetben lehetséges: Vagy az életét alakítja másként, vagy nem ír önéletrajtot.

Fehér Gábor

Szombathy Viktor: Zöld hegyek balladája. Regény. Franklin Társulat, Budapest.

Az elszakított Felvidék egyik magyar városkájába látogatóba, pihenésre érkezik a hajdan megyei nagyságokat adó ősi Kálmán családnak Amerikába származott s ott világhírű filmrendezővé nőtt fia, John Colman. A helyi lap fürge ujságírója nagy szenzációvá dagasztja az eseményt, azt állítva, hogy művészeket keresni jött Hollywood számára. Colmant ostrom alá veszik az épen ott játszó vándorszínészek, meg más kiesi önjelöltek, híres bécsi sztár, rokonok és álrokonok. A sok intrika közepette megszületik rendezésében Pesten egy bájos gyermekfilm, amelynek kedves főszereplője a mesebeli királyleány, mégsem megy a nagy rendezővel Amerikába filmhírességnek, mert nem tud elszakadni a Nagy Családtól a zöld hegyek alján, amelyben neki rendeltetése van: tanítani jövő nemzedékeket arra, amire még őt tanították.

Magában a regényben nincsen semmi nagyszabású, a szereplők között nincsen egyetlen jelentősebb alakítás, a bonyolítás sem túlságosan eredeti, noha az érdeklődést elejétől végig ugyancsak leköti, — mégis van a könyvnek olyan értéke, amely belső izzást ad neki: az elszakított Felvidék magyar társadalmának rajza, a szociális egymásratalálás, amelynél azonban hiányzik az öregek élményszerű őszintesége, a Prágában, Brünmben nevelkedő fiatal nemzedék új útjai, a birtokon kívülség küzködése, amely az erdélyi élet-halálharetől csak formában s nem lényege szerint különbözik, Budapest megmaradt jelentősége stb.

Akit lelke a Felvidékhez köt, aki fogalmat keres arról, mi csodás ma az élet odafenn, pl. Gömörország hajdani székvárosában, olvassa Szombathy Viktor könyvét: kedves és fehér szórakozása lesz neki, ha a szívét el is szorítja a nosztalgia „a Hallgatás: Völgyének csendes hazaváró dala“ után.

Schulek Tibor

Alszeghy Zsolt: A tizenhetedik század. Budapest, a Szent István Társulat kiadása, 1935.

„A XVII. század a magyar katolicizmus újraéledésének kora.“ E mondattal kezdődik Alszeghy Zsolt irodalomtörténeti összefoglalása s ezzel a mondattal szólal meg a Szent István-Társulat több kötetre tervezett magyar irodalomtörténete. A vállalkozás célja az, hogy a magyar katolikus közönség katolikus világnézetű tudósok művein át ismerkedjék meg irodalmunk fejlődésmenetével. A sorozat szerkesztője maga Alszeghy Zsolt s az ezután megjelenő részek írói az előzetes tájékoztatás szerint: Britsits Frigyes, Gabriel Asztrik és Sik Sándor. Szerkesztő és munkatársak neve kezeskedik a majdani mű bizonyossággal várható értékéről.

Elindulását oly magyar irodalomtörténetnek, melynek szerkesztője a katolikus irodalmi élet egyik irányítója és elvhű figyelője, munkatársai pedig tudós szerzetesek, a felekezetiközi békének nevezett szellemi egymásnak-meredés mindkét oldalán jelentős szemvillanások kísérhetik. Vajjon hoz-e, kérdezhetik az egyik félen, ez a könyv új fegyvereket a multmegismerés területére áttett mai hitvitákban, lehet-e vele harcolni a mindennap politikai és anyagi háttérű küzdelmeiben, jóváteszi-e a régi tudományosság vélt vagy való igazságtalanságait? De a másik oldalnak is vannak kérdései. Nem újabb kísérlet-e büszkeséggel szemlélt értékeink megcsönkítésére, ezeknek az értékeknek a multból s a jelenre hatásból való kitudására, nem göresös bot-e, mely a fejünkre sújt?

Szellemi multunk megismerése nem befejezett életműveget, hanem állandó folyamat. A megismerésnek újra és újra való nekiyűrközés oly isteni megbízatásunk, mely elől kitérni nem lehet. A tudomány módszer- és látásbeli megváltozása sem más, mint az ennek a megbízatásnak való állandó engedelmeskedés. Mindenfajta, méltán ragyogó vagy illetéktelenül rikító szavú módszer-megjelölésnek csak így lehet értelme. Alszeghy Zsolt engedelmeskedett vallásos világnézete parancsának, annak a kívánságnak, mely a vele egy vallási közösségben élő magyarok műveltségbeli igényeiből támadt és engedelmeskedett a saját tudományában megtett előbbremenés követelményeinek. Könyve megírása kötelesség s egyben jog is volt, hogy a belső parancsok érvényesülhessenek. A megjelenés pilanatában kérdéseket feltevő egyik vagy másik oldalnak azzal a tisztelettel kell a munkateljesítmény előtt megállania, mely e kötelességet és e jogot megilleti.

Könyve irodalmi multunk „legkatolikusabb“ századának képét adja. A kezdő mondat, melyet előbb idéztünk, a századnak valóban szellemi hangsúlyát hordozza s a képet rajzoló tudós már az első soroknál a legnagyobbakra, Pázmányra és Zrinyire emel-

heti szemét. Hogy őket méltó magasságban szemléltethesse, nem kell kisebbitenie senkit sem. Ha hívek akarunk maradni ahhoz a tisztelethez, melyre hivatkoztunk, akkor kettejük írói arcképében kell keresnünk azokat a pozitív vonásokat, melyek Alszeghy Zsoltnak katolicizmusától sugallt ábrázoló szándékát irányítják. Pázmány szellemének meghatározásában, egy pillanatra úgy hiszünk, nem megy tovább a katolikus részről eddig megjárt utaknál. Szervező és hódító erejét, a politika nagyon is földi ügyeitől determinált működését, egyetemes írói érdemeit valóban elődeihöz hasonlóan ismerteti, de észrevehető és biztos mozdulattal fordítja a már jólismert arcot az isteni felé. „Pázmány egyéniségében — ugymond — nem szabad az aszkézis által elmélyített istenszeretetről megfeledkezni... Ez az istenszolgálat, nem rendjének hatalmi parancsa teszi őt és rendtársait a katolikus igazság hirdetőjévé, védelmezőjévé.“ Zrinyi arcképében is van ilyen jelentős többlet. Nem mellőzi az irodalmi minták hatását, azt sem, amit Zrinyi katolicitásáról az u. n. „protestáns“ irodalomtörténet már megállapított, a Zrinyi-eposz lényegét azonban még közelebb viszi a vallás ihlető forrásaihoz. De igazság-keresés rámutattat vele arra is, hogy mily küzdelmek éltek a század legnagyobb magyarjában, midőn politikum és vallás emberpusztító egymásrahatását kellett szemlélnie. Az idézet, melyet Alszeghy Zrinyi egyik prózai művéből kiemel, megérdemli, hogy ideiktassuk: „Éjjel-nappal szegény országunkban zélusnak neve alatt luteránusok és kálvinisták ellen declamálnak, ezekre hadakoznak és kiáltanak, nem meztelen igazságnak okaival és az Istentől rendelt instrukcióval, hanem haraggal, gyűlölésséggel, s ha őtőlök lehetne tűzzel-vassal... A mostani világ, mikor szint akar adni a maga hadakozásának, religiót obtendál...“ E két magasan kiemelkedő irodalmi nagyság arcképén kívül főként a bevezető, a szorosán vett irodalomtörténeti tárgyalást megelőző fejezetekben követhetjük világnézete tudományos kifejeződését. Természetszerűen itt azokra a kérdésekre figyel, melyek a ma katolikus olvasóját érdekelhetik. Ismerteti a XVII. század túlnyomóan vallási érdeklődését, hit és politika egybeszövődött ügyeit, a szembenálló felek sérelmeit és vádjait. Kor- és eszmejellemző idézeteit vegyesen veszi protestáns és katolikus szerzők munkáiból. Némely helyen, mint „Az uralkodó vallás“ c. fejezetben, csak protestáns író idéz. A célzatot értjük, de nincs miért tiltakoznunk ellene. A szabadság-bűvölet a XIX. századi katolicizmusnak éppenolyan időleges jegyei közé tartozik, mint a protestantizmusnak. A tolerancia-kérdés tisztázása, mely mai történettudományunkban is eleven vitapont, csak annak fog sikerülni, akinek éles szeme politikumot és theologikumot el tud egymástól választani.

Alszeghy Zsolt könyve teljes egészében az irodalom alkotá-

sain épült fel. Amiről itt szó esik, azon rajta van az elolvasás átélést biztosító bélyege. Gyakran és bőségesen idéz. Sokszor rá is bízza olvasóira a benyomások és ítéletek megfogalmazását. Különösen erősen él ezzel a móddal az említett bevezető fejezetekben. Itt építi meg azt a szellemtörténeti háttérrel, mely a részletes bemutatáshoz szükséges. Gazdag anyagú és világos összefoglalások ezek. A könyv többi része erősebben tapad a régibb szintézis módszereihez. A történeti rendezésben nem kívánt még új utakra lépni. Talán azért sem, mert úgy gondolta, hogy a sok új anyag, melyet hozott, hadd próbálja meg egyelőre a régibb rendszerezések kategóriáiban az életszerű elhelyezkedést. A históriás énekek Zrinyiig, Gyöngyösiig való részleges felnövekedése, a latinság több ismeretlen tudnivalója, a líra és a dráma éppen Alszeghy által újabban feltárt anyaga épült bele könyvébe. Lépten-nyomon érezzük, hogy a megszabott terjedelem szűk maguknak a tárgyi tájékoztatásoknak a befogadására is. Bizonyára a tömörségre való törekvés rántotta össze ezt az igen bonyolult szellemtörténeti háttérű mondatot: „Pázmány Péter még azzal sebezte a protestantizmust a magyar olvasó szemében, hogy hivatkozott Lutherre, Erasmusra, a török ellen való had ellenzőire“. (33. l.) Luther és Erasmus itt való együttes szerepeltetése a mai olvasót is félrevezetheti. Szekfű Gyula (Magyar történet. A XVI. század. 110—111. l.) és Sólyom Jenő (Luther és Magyarország. Bp. 1933. 79—109. l.) igen pontosan megvilágították Luther idevonatkozó theologiai és politikai álláspontját. Ugyancsak Pázmánynál maradván, nem hiszszük, hogy olyan általános irodalmi elvi jelentése van a Hunniust fordító Eszterházy Tamás megrovásának, mint Alszeghy gondolja (42. l.). Ha Eszterházy nem luteránus szerzőhöz nyúl, Pázmánynak a magát a „tanítók tisztibe ártó“ (tehát irodalommal foglalkozó) főúrra írt rosszalása bizonyára elmarad. „A nyelv problémája“ c. fejezetben igen hasznos lett volna, ha e kérdés tárgyalása (itt csupán a magyar nyelv ügyéről van szó), kiegészül azoknak az erőknél a jellemzésével, melyek a latinság virulenciáját még hosszú időkre biztosították. Zrinyi fentebb idézett mondatával kapcsolatban, mely az ő politikai egységekre igyekvő küzdelmeinek hű kifejezője, Alszeghy erősen hajlik arra, hogy e támadásnak is beillő magatartást a Zrinyi közvetlen közelében élő Vitnyédy István befolyásával és politikai irodalmi mintáinak hatásával magyarázza. Mindegyik ok elfogadható, de sok fenntartással. Alszeghy adatai alapján bizonyos, hogy Vitnyédynek volt hatása Zrinyire, sőt prózai írásainak megfogalmazásában is szerepe lehetett, de annak a Zrinyinek, aki nemcsak Pázmány, hanem protestáns Poppel Éva neveltje is volt, szükségszerűen el kellett jutnia annak a felfogásnak a közelébe, hogy a kétfajta keresztényiség nem nyomhatja és nem pusztíthatja el egymást a

magyarság kára nélkül. Hogy az eljövendő békés együttélés de-
rengő, a családi hagyományból fakadó eszméjét, a laicizálódó ál-
lampolitikai gondolat, a török nyomás, valamint Vitnyédy moz-
gékony elméje is erősítette, egészen természetes.

Alszeghy Zsolt könyvét szeretnénk szimbolumnak látni. Szimbolumának a bármelyik vallási vagy világnézeti oldalon ál-
lók igazságkeresésének. A lelkiismeretesség munkája ez a könyv,
a legnagyobb erőé, melyet a vallás a tudomány számára átadhat.
Nekünk nemcsak arra eszköz, hogy irodalmi műtunkban eliga-
zodhassunk, új ismeretekre tegyünk szert, hanem arra is, hogy
a lelket tevékenységében szemlélhessük. A tudomány még gyak-
ran fog az általa végigjárt területen áthaladni és a megtett út-
nak más térképét vázolja majd fel, de e lélekszemléletre soha-
sem elég az alkalom. Ezért az alkalomadásért is köszönet illeti.

Kerecsényi Dezső.

Felvidéki Tudományos Társaság Kiadványai. 1. sorozat.
1., 2.,* 3. szám.

Amint az 1. szám előszava írja, „1933-ban megalakult a
„Felvidéki Tudományos Társaság“, azzal a céllal és faladattal,
hogy a felvidéki kérdés-komplexum kutatóit és tudósait a múlt
és jelen higgadt és tudományos rendszerességgel való ismertetése
és feldolgozása érdekében összefogja. A „társaság“ céljának el-
érésére hármias irányú mukásságot fejt ki: belső tudományos
munkát, külső ismeretterjesztő munkát, ezenkívül a felvidéki
problémakörbe vágó tudományos műveket ad ki...“ Ennek a nagy-
értékű vállalkozásnak első három darabját méltatjuk a követ-
kezőkben.

**1. Flachbarth Ernő: A csehszlovákiai népszámlálások és
a felvidéki kisebbségek nyelvi jogai. Pécs, 1935. 8°. 98. l.**

Flachbart Ernő füzete nem csupán a szakember, de a laikus
számára is érdekes szempontokat nyújtó mű: egyfelől mert a
kisebbségi jog nekünk, sajnos, oly kevésbé ismert területeire vezet,
másfelől pedig mert megismertet a csehszlovák nemzetiségi poli-
tika módszereivel. A szerzőt itt természetesen a magyar
érdekek védelme vezeti. Ezen a körön belül azonban át-
tekintő képet ad a csehszlovák nemzetegység vitás kér-
déseiről, a kisebbségi szerződés elméleti részleteiről s főleg a
magyar kisebbség viszonyairól. Az olvasó talán egyoldalúnak
fogja találni néhol jogászai szempontjait, — viszont ez talán a
szerző hűségét bizonyítja feladatköréhez: ahhoz, hogy megismer-

* A 2. sz. Bonkáló Sándor könyve, melyről külön cikkben emlékezünk
meg.

tessen a kisebbségi jogok elméletével és gyakorlatával. Részletesen foglalkozik a legutóbbi csehszlovákiai népszámlálásokkal, melyek nagy veszteségeket jelentettek a magyarság számára, kimutatja e rendelkezések és eredmények vitatható voltát s végül a csehszlovák hivatalos statisztikák kimerítő közlésével mintegy illusztrálja az elmondottakat. A csehszlovákiai ügyek iránt érdeklődők haszonnal forgathatják Flachbarth Ernő füzetét s értékes tanulságokat nyerhetnek belőle.

Gogolák Lajos

3. Mihalik Sándor: Adatok a felvidéki ötvösség történetéhez. A lőcsei eredetű Novoszády család svédországi szereplése. Pécs, 1935. 8°. 32. 1

A magyar művelődéstörténetnek egy igen érdekes fejezetét írja meg Mihalik Sándor tanulmányában. Azokat a felvidéki származású ötvösművészeket ismerteti és méltatja fennmaradt műveiken keresztül, akik külföldön szereztek elismerést és becsülést a magyar művészetnek. Kürmesz-szer Péter aurifaber Hungarus 1605-ben Lyonban, 1608-ban Párizsban dolgozik, Sommer Mihály (ez erdélyi „legény“) Németországban, Hollandiában, Angliában, Svétiában és Franciaországban, sőt Konstantinápolyban is megfordult mint vándor-mester (1614—1624). A svéd királyt, mint udvari mester négy éven át szolgálta. Egy híres magyar mester Novoszády Kristóf, testvérével Zsigmonddal végleg megtelepszik Svédországban (1697) s családja utána négy nemzedéken át működik az ötvös-ipar, illetőleg művészet terén távol hazájától, Északon. A Novoszády-család Svédországban szakadt ágának utolsó tagjával a XIX. század elején találkozzunk.

Mihalik Sándor füzete (az ismertetett ötvös-művészek néhány művének fényképével) a magyar ötvös művészetnek külföldi kapcsolatait és a svéd-magyar kapcsolatok egyik szálát érdekesen és tanulságosan ismerteti.

Csányi Zoltán

Sztojka László: Tárogató. Versek. Auróra könyvnyomda.

Komoly, mélyzengésű erdélyi verses könyv. A tárogató bűgő hangját hallja lelkében a meghajszolt, kemény kötésű szerző. Az egész kötet hangulata egységes, gazdag lírai változatokkal. Erotikája naív és megható. Hangos követelése az életnek és a szabadságnak. Erősen impresszionista. Az impresszionizmus töredékeit egységes lírai alapfestés köti össze. Visszatérő motívumai a fiatalok fájdalmas szenvedése, állástalan nyomorult tengődése. Sötétnek látja útját. Fekete a nap. Keserű száján fekete dal zöng. Feketék a mezők. A munka és csalárdság azért van, hogy pár ember hizzon, nőjjön. De másképp lesz! „Sápadt testvéreim, látjuk még magunkat szabadnak!“ Hamis istenek és álorcás angyalok

a pokol semmibe buknak.“ Mindennap több leszek, több, tisztább, egyszerűbb.“ Amióta Ady megölte a lírai körmondásokat, az új költőnek nehezebb a formába öntés munkája. Sztojka is küzd ezzel, néha bele is fárad. Ennek a jele, hogy 14 versében hozza befejezésül a kezdő strófát és nem mindig szerencsésen. „Ime az ember, aki szívig égett“, mondja magáról. Nem rokkant össze. Fennsőbbiség érzete emeli. Majd megtalálja még a rejtettebb utakat is önmagához és a napfényes mesgyét a közönség együttérzése felé.

Hamvas József

Nagy Lajos: Az aquincumi orgona. Budapest, 1934. 144 l. 97 képpel és német kivonattal.

Ismeretes a véletlen nagy szerepe a régészet történetében. A véletlennek köszönhetjük jóformán az összes antik kincsleletet, kezdve a hildesheimi és boscorealei leleteken és végezve a szilágysomlyói kincseken. És a véletlen hozta felszínre legutóbb a római régésznek egyik legnagyobb érdeklődéssel fogadott leletét: *az aquincumi orgonát is, az ókornak a maga nemében első előkerült emlékét.* Az aquincumi polgári város tűzoltósági lakatanyájának még a római korban, a Kr. u. III. évszázadban leégett romjai között, a pincébe hullott és ott évszázadok folyamán földdel lepett egyéb törmelékek mellett került elő ez a nagybecsű lelet; egy új ház alapozási munkálatai közben akadtak rá 1931-ben. A véletlen megőrizte azt a bronzlemez, mely pontosan tájékoztat az orgona keletkezésének idejéről is: Q. Julius Viatorius aquincumi decurio, volt aedilis, a tűzoltó testület praefectusa ajánlódkozta a tűzoltók collegiumának Modestus és Probus consulok évében, Kr. u. 228-ban. Bár az orgona már az említett tűzvésznel a pincébe zuhanáskor, azután meg a kiásás alkalmával is több-kevesebb sérülést szenvedett, mégis ez az első olyan lelet, mely az ókor orgonájának tanulmányozását és rekonstrukcióját a fennmaradt orgona-ábrázolásokkal és gyér írott hagyományokkal való összevetés útján lehetővé teszi. Az ókori orgonáról ugyanis eddig az előbbieken kívül csak Heron és Vitruvius leírásaiból tudunk magunknak fogalmat alkotni. Az ókor két fajtáját ismerték: a vizi-orgonát, mely az alexandriai Ktesibios találmánya volt, és a légfújtató orgonát, mely kétségkívül az orgonának már fejlettebb fokát képviselte. Sajnos, orgonánknak csak felső része maradt meg és így ma már meg nem állapítható, hogy milyen rendszerre volt alkalmazva. ellenben az ókori orgonaszekrény egész felépítését, a sípok elhelyezését és működését pontosan rekonstruálhatjuk az aquincumi lelet segítségével.

Nagy Lajosé az érdem, hogy sikerült évezredes fogságából az ókori zenekultúrának ezt a nagyértékű tanúját kiszabadítani, és ugyancsak neki, valamint munkatársainak, elsősorban Kalmár

Jánosnak, sikerült úgy helyreállítani a sok-sok részre tört emléket, hogy egyik főbüszkesége lett az aquincumi múzeumnak és a magyar rómaikori, szegényesnek éppen nem mondható lelettömegnek. Minderre pedig az éppen előttünk fekvő munka tanít meg, mely a Főváros áldozatkészségéből igazán pompás köntösben, szép illusztrációkkal jelent meg. Részletesen leírja a leletdarabokat, majd ezek alapján az orgona szerkezetét és működését rekonstruálja és hasonlítja össze az ókori leírásokkal és ábrázolásokkal, végül az orgona helyét és jelentőségét ismerteti az antik kultúrában, tehát az ókori orgona történetét és fejlődését mutatja be.

Ami régészeti érdekes és fontos volt e leletünkkel kapcsolatban, azt bőven kiaknázta Nagy Lajosnak szép munkája. Hiányzik azonban az aquincumi orgonának zeneelméleti és zene-történeti feldolgozása. A sípok hangjának megállapítását, az alkalmazott skála meghatározását feltétlenül meg kellene mielőbb kísérlnie erre hivatott és képzett zenetörténészeinknek. Azt hisszük, hogy az erre vonatkozó munkálatok jelentős lépéssel vinnék előre az ókori zenére vonatkozó tudásunkat. *Oroszlán Zoltán*

Eckhardt Sándor: Magyar-francia szótára. Budapest, 1935. Eggenberger, 952 l.

Azok a magyar-francia vagy francia-magyar szótárak, amelyek eddig közkézen forogtak, még a középiskolai igényeket is alig elégítették ki, annál örvedetesebb, hogy a magyar és francia nyelv szó- és szóláskincsének összevetésére egymástól függetlenül mindjárt ketten is vállalkoztak.

Eckhardt Sándor, a budapesti Pázmány egyetem francia tanára alapvető nagy művének először a magyar-francia részét jelentette meg. Úgy látszik a feladat nehezebb részét akarta először elvégezni, megfelelő teljes magyar szótár hiányában ugyanis a magyar szókincs összegyűjtését is el kellett végeznie. Nagy erőpróbát jelentett németből táplálkozó műveltségi nyelvkészletünk, a szélteben-hosszában használt népies kifejezések, továbbá a magyar igék formai és tartalmi gazdagságának franciául való visszaadása. De nemcsak a két nyelv között meglévő amúgyis igen nagy szerkezeti különbségek nehezítették meg munkáját, hanem a magyar és a francia élet műveltségi, társadalmi és gazdasági berendezésének sajtáságos különbözősége is súlyos akadályokat gördített eléje. A szótár szerkesztője derekasan megállotta a helyét, sőt a két nyelv szellemébe való elmélyedésével, a nyelvi érdekességek gondos összegyűjtésével és összeválogatásával mintaszerű munkát alkotott.

A szerző a két nyelvnek úgyszólván egész szókincsét feldolgozta. Az irodalmi és köznapi nyelv mellett helyet kaptak a tájszavak, tehnikai, kereskedelmi, hadászati, orvosi stb. kifejezések,

sőt csillaggal jelölve a magyartalanságok és idegenszerűségek is. Mikor a szótár három hasábos, sűrűn telenyomtatott lapjait forgatjuk, lehetetlen meg nem éreznünk, hogy sok esztendő céltudatos munkájának és gyűjtő szorgalmának eredményei tárulnak elénk. Meglepő a sokoldalúság, a szavak és kifejezések finom összetevése, jellegzetes magyar kifejezések francia megfelelőinek leleményes összeválogatása. Pl. az „ablak“ szó használatáról és összetételeiről másfél hasáb, a „lélek“ vagy a „kutya“ szóról két hasáb, az „idő“ szóról pedig hat hasábnyi közölnivalója van.

Holt kincs volna a szótár összegyűjtött gazdag anyaga, ha nem volna minden címszó után egybeállítva a kifejezések, szólásformák, az összetételek egész hosszú sora. A szerző szinte kézenfogja az olvasót s úgy vezeti el a legfinomabb árnyalatú kifejezésekhez. Éppen ez a szótár legnagyobb értéke, ez teszi ezt az alapvető művet annyira használhatóvá mind a szaktudósok, mind a nagyközönség számára. A munka használhatóságát növeli gondos szedése, tiszta nyomása, valamint szerencsésen megválasztott, könnyen kezelhető alakja is.

Kovács Máté

„Szép otthon — boldog élet“, az Országos Magyar Iparművészeti Társulat (1885—1935) félszázados jubileuma alkalmából rendezett Lakás- és iparművészeti kiállítás.

A téli művészeti élet egyik legjelentősebb ténye ez a céltudatos összmunkával, választékos izléssel, szigorú válogatással és propagatív erővel megrendezett kiállítás.

Az Iparművészeti Múzeum kerestetten cikornyás belső térével Koródy György műépítész sima vonalú, jól tagolt, harmonikus terem-, illetőleg fürke sorra fogta össze, melyekben egy-egy munkatárs téralkotó vágya és rendezési tehetsége jutott szóhoz. Keveset, de jót és jól: ez érvényesül az egész vonalon s a közönség a szokásos „kiállítási fáradság“ nélkül sétálhat végig a kijelölt útvonalon.

Kisplasztika fogad balról. A plakettművészek, Beck Ö. Fülöppel élükön dominálnak. Színpadművészet makettjei csábítanak át jobbra s dicsérik Németh Antal rendező kezét. A körcsarnokban Basilides Barna falfestménye mesészerű hangulatra emeli népies tárgyát és nézőit. Népművészeti remekek válogatott példái, a kerámia modern s háború előtti (Zsolnai, Herend) törekvései, a könyvművészet kötésben, szedésben, illusztrációban tökéletes darabjai, mai ötvös remekek foglalnak el egy-egy helyiséget. Iskolapéldája a helyes tálalásnak a női divatnak szánt vitrin. Dédelgetett gyermek a házi ipar, ahol az örök női alkotásvágy teremt minduntalan újat a régi formából. A körfolyosón a leleményes reklám-grafika és a művészi fotografálás olyan értékes darabjai, hogy naív lelkek azt hiszik, ütött a piktúra utolsó órája. (Igy hit-

ték annak idején, hogy a mozi a színházat, rádió a koncertet, technika az iparművészetet fogja megölni — és...) Így jutunk a kiállítás gerincéhez, a minta szobákhoz, ahol fürdőszobától irodán, bolthelyiségen, kirakat-utcán, férfi-női-gyermek-szobákon át a kápolnáig látszólag minden képviselve van. A kiállítási iroda Molnár Farkas irodaterve. Se több, se kevesebb. Önmagáért beszél, világos, áttekinthető egyszerű nyelven. A kirakatok során kellemesen lep meg, hogy a technikailag tökéletes villanyvasaló és a többi háztartási felszerelés esztétikai elismerésünket is kiérdemlik. Zrinszky és Molnár C. Pál kápolnája jó képét adják, mint beszél s használja a katolikus egyház a mai művészet formanyelvét a mai ember meghódítására. Kaesz Gyula és felesége, Lukács Kató bonbon-üzlete maga egy édes kis előkelő bonbonière. Bécsből rendelték egy semmeringi szálló részére. A szobák közül a művész nő fogadó- és hálószobája képviseli a legmagasabb luxust (Novák Andrásról), a legszerényebb pedig a „Garçonne“ nő kombinált szobája. Ez utóbbi találja el legjobban a mai helyiségméretek bútorarányait, s egységet kívánó színharmóniáját is (Vágó Dezső terve). Ez a szerénység azonban 3535 pengő (csak a heverő 620 P). És az a fiatalság, amelyik ma rendezkedik be és nem ilyen „szerény garçonne“ és már rég megszokta, hogy ami szép, azt csak messziről mutatják neki — mint gyerekeknek a drága játékszert — egyet sóhajt és elindul a szomszédos Baross-utcai bútorüzletek felé, vagy még távolabb Újpestre. Erre a mindennél nagyobb horderejű és nemcsak a felsőbb tízezerhez szóló feladatra még nem eszmélt rá a Magyar Iparművészeti Társulat. Pedig: „Csúnya otthon — boldogtalan élet“, s ami a felsőbb tízezeren alúl esik, az is Magyarország s annak is van joga a szépséghez.

A. Tóth Sándor

Zenei Szemle.

A Filharmónikus Társaság hangversenyei. Az évad négy első hangversenyén a társaság Liszt Ferenc emlékének egy teljes hangversenyt szentelt, Saint-Saëns centenáriumára és Sibelius jubileumára való tekintettel e szerzők műveit is előadásra tűzte. Az évadot *Dohnányi* Ernő zongorázása vezette be, aki Beethoven c-moll zongoraversenyét szólaltatta meg utólérhetetlen előadásban. *Dohnányi* hatása nemcsak értelmezésének mély költőiségénél fogva oly magával ragadó, hanem azért is, mert ő még maradéktalanul tud örülni egy szép hangnak, egy színnek, egy frázisnak, s ez az öröm ragadja magával a közönséget, mely művészetében leli fel azt, amit az életben kevésbé talál meg: a derűs optimizmust. *Berlioz* Fantasztikus szimfóniája az ő „idée fixe“-jével a Liszt emlékével kapcsolatosan nyer jelentőséget. *Berlioz* a programzene

reformátora, muzsikájában a belső tartalom gerincévé határozott történést állít, s számunkra mint a Liszt-féle programzenei motivikus szerkesztés színeiben és intenciókban merész előharcosa jelentős.

A második hangversenyt a kitűnő orosz karmester, *Dobroven* Issay vezényelte. Dobroven mint vérbeli orosz nem áll Händelhez közel, annál jobban kifejezésre tudta juttatni Scriabine „Poeme de l'extase“-jának csodálatos, színesen izzó, buja hangvárázsú kompozícióját. Liadov két kisebb műve nem illik be filharmónikusaink műsorába és az eredeti műsorszövegben nem is szerepelt. Chopin f-moll koncertjét *Károlyi* Gyula játszotta, aki a zongora gazdag lelkű poétájának csapongó gondolatait és eszményi líráját előkelő, nemes romantikus páthosszal juttatta kifejezésre.

A harmadik hangverseny vendége a francia *Cortot* Alfréd, Liszt magyarságának lelkes hirdetője. Cortot az Esz-dur zongora-versenyt adta elő, s egészen egyéni módon tolmácsolta. A közönség lelkesen ünnepelte a szárnyaló képzeletű és hatalmas tudású művészt, aki kedves figyelemmel ráadásban Liszt XI-ik magyar rapszodiáját játszotta tüneményes előadással és ragyogó technikával. Zongoraművészi szereplésén kívül Cortot vezényelte a Faust szimfóniát is. A művész nem hivatásos karmester, azonban egyénisége érdekesen világít rá a hatalmas mű szépségeire. Különösen a II-ik tétel mély költőisége érvényesült maradéktalanul.

Negyedik hangversenyén a filharmónia a finn testvéremzet legnagyobb élő zeneszerzőjének, *Sibeliusnak* két művét, a Finnlandiát és a második szimfóniát adta elő. Finlandia Suomit dicsőíti s természetábrázolása a költő hazája iránti mély szeretetét tükrözi. A népszerű d-dur szimfónia ötletesen építi apró mozaikokból és finn népi témákból a hatalmas zenei rapszodiát. Ezen a hangversenyen a fiatal *Busch* Adolf működött közre, Beethoven hegedűversenyének előadásával. A művészt kiforrott technika, beszédesen kifejező tónus és egészséges zeneiség jellemzi.

A hangversenyeken bemutatásra került *Kodály* Zoltán Hány Jánosból elhagyott sárkánytánc, Balettzene címen. Mély humorral érezteti Kodály e művében a mesebeli szörnyek ijesztően fonák világát. A népmese hangulatának ad választékos eszközökkel a szerző kifejezést és műve a megértő bölcs szeretetét tükrözi. *Stefániai* Imre „Magyar képek“ című három tételes karakter-kompozícióját maga a szerző vezényelte. A mű Bartók és Kodály népdalgyűjtésének eredményét hatásosan dolgozza fel szonáta, dal és rondoszerű műformákban. *Weiner* Leó Liszt „Weinen, klagen“ változatát mesteri hangszerelésben ülteti át zenekarra. Ezt a zongoraszerményét Liszt tulajdonképpen háromszor írta meg: először zongorára, aztán orgonára és végül hatalmasan átdolgozva ismét zongorára. Weiner tulajdonképpen Liszt szellemében cseleke-

dett, mikor e művet zenekarra dolgozta át, mi csak halásak lehetünk a sikeres átültetésért.

Gaál Endre

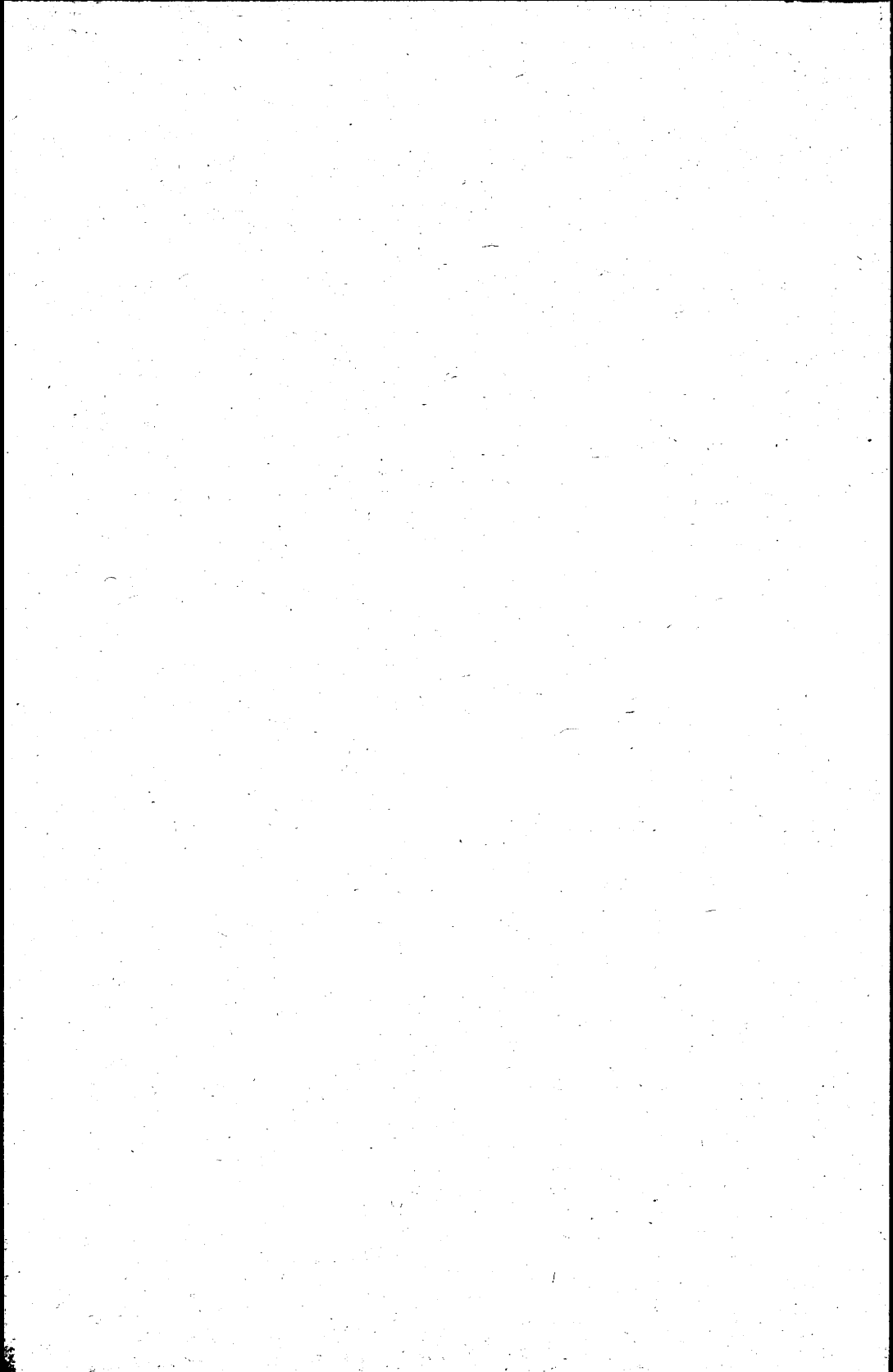
Színházi Szemle.

Amit Shakespeare nem írhatott meg, bőven találja fel az ujdonsült osztrák író, VIII. Henrik c. darabjában. Ő a szörnyeteket vitte színpadra. Hőse ugyan az utolsó felvonásban tesz néhány mozdulatot, mintha egy nagy uralkodó veszett volna el benne, de a dráma lelkiisége szerint egészen következtelenül. A történelmi drámának itt legfeljebb csak a keretei vannak meg, ismert alakok eléggé hiven törekszenek a korhűség illuziójára, sajnós, csak a szemnek. A politika nem történik itten, annál többet beszélnek, érdekek csapnak össze, szenvedélyek, becsvágysok lobognak, mégsem kerekedik belőlük dráma. Pedig sok igaz eseményről hallunk, de mindez inkább homályosan kavargog előttünk s inkább zavarja, mintsem hogy előre segítené a tapogatózó nézőt. Végre megtaláljuk a darab útvesztőiben a vörös fonalat: a nagyehetném szörnyeteg felvonásról-felvonásra elfogyaszt egy nőt; a lazán egybehordott aktusokat tulajdonképpen ez a folytonos ismétlődés tartja össze. Egyedül VIII. Henrik van igazán előttünk, a maga önző, utálatos, háborzongató, de egyoldalúan s panoptikumszerűen beállított egyéniségével. A szerző a hatásvadászatnak minden eszközét mozgósítja, hogy főalakja minél rémitőbb legyen. A szörnyűségek hajszolása árt a darabnak: egyre unalmasabbá válik; a végén már nem is borzongunk, inkább idegenkedésünk növekszik ijesztően. Kár volt egy ilyen darabért messzire fáradni, legalább féltucat drámagyárosunk kiállította volna, sokkal olcsóbbért; s még nagyobb kár volt a szerényebb igényű színházak egyik utolsó mentsvárát a Nemzeti Színházba átplántálni, ha a rendezés, a színészgárda még olyan látványos előadást tett is lehetővé. Csontos Gyula VIII. Henrikje imponáló, néhol lenyűgöző jelenség. Utána mindjárt Abonyi Géza remek tanulmányfejét említjük; minden gesztusa tökéletes. A női szereplők közül főként Tőkés Anna ragad magával; fejedelmi alak; ilyen szépen csak ritkán beszélnek színpadjainkon. Titkos Ilona játékaról már nehezebb határozott véleményt mondani; vérbeli színésznő, van jellemábrázoló tehetsége, de Nemzeti Színházbéli szereplését még nem érezzük komolyan indokoltnak.

Földes Imre többévtizedes drámaírói tanulságait ügyesen kamatoztatja ifj. Horváth Pál c. legújabb darabjában. Mindent megtanult már, ami megtanulható. Nyelve könnyű, sima, dialógjai seholsem válnak unalmassá, helyzetképei elég gyorsan váltják egymást. Egyszóval kerek, nem csekély rutinnal formált színpadi munkát hozott, melynek valószínűleg tartósabb sikere lesz, mint a Nemzeti Színház ezévi ujdonságainak. Földes azzal is meg-

nyeri közönsége rokonszenvét, hogy mai témát talált, az ifjúság elhelyezkedésének kérdését, s komoly háttérrel hevenyészett a mulatságos játéknak. Ifj. Horváth Pálban ugyanaz az érvényesülési hév lángol, mely legközelebbi (de nem egyetlen) őseit, a „Helyet az ifjúságnak“ Tóniját olyan népszerűvé avatta. Csak az a baj, hogy Boronkay Antal, a maga társadalomszerkentő „hórukk!“-kiáltásával, termékeny hazudozásával bohózati jelenség, gazdasági ujjá-teremtést hirdető szaválását csak megtapsoljuk, megnevetjük, ám egy pillanatra sem vesszük komolyan. Ifj. Horváth Pál esete más. Itt Földes Imre kerüli a burleszk hangot, s ha főhősét nem árulja is társadalommentő apostolként, mégis szeretné, ha ezt a fiatalembert komolyan vennők. Már pedig ahogy a kis senki-ből, furfanggal, de annál erőszakoltabb mesterkedéssel, vezérigazgató lesz egy tönkremenő gyárban s ahogy a szerencse fia hamis mérleggel megakadályozza a bukást, sőt az üzemi föllendülését elősegíti, ám maga, a vakmerő kockázat kiderülvén, börtönbe kerül: aligha vehető komolyan. Sőt egyre inkább érezzük az ellenmondást műfaj és a belekényszerített mondanivaló faj-súlya között. Földes Imre szatírája, példának odaállított ifjú zsenije — legalább is, ahogy ő állította be — csodót mondott. Szerencsére a jóhiszemű néző átsiklik ezen a gikszeren, s ösztöneivel a darabnak azt az elemét követi figyelemmel, melyet a szerző is következetesebben szem előtt tartott. Ifj. Horváth Pál csinos fiú, s ha már csakugyan megmentette a gyárat s a gyáros leányát, a csalódott, elvált delnőt, hogyan találhatna boldogságot is hozzá? Fő, hogy a színpadon mindezt így játsszák, az illuziókban oly szegény közönség nagy része hálásan fogadja a happy endet s nem sokat törődik a darab lélektani ellenmondásai-val. A színészek mind jók, *Jávor, Makay Margit, Somlay, Maklár, Gózon*, de a többiek is legjobb tudásukat adják, általában az előadás magasan túljár a szerzőn, aki ezért igen hálás lehet.

Sajnos, ujdonságainkban majdnem mindenütt a rendezés abszolutizmusát s a dramaturgia szunnyadozását érezzük. Nem a darab fontos, hanem a kiállítás. Néhány nappal az előadás után csupán színeket látunk már, pompás kosztümöt, melyből kipszult, akinek benne kellene lagnia, az ember, a lélek. Vajjon ki emlékszik már a „Volt egyszer egy asszony“ cselekményére? (Víg-színház.) *A gazdag ember* (Lakatos László vígjátéka, Magyar Színház) s a *Királyné* (Lakatos László vígjátéka, Víg-színház) legalább ad valami egyebet is, mint merőben kulisszákat, alakok, jövés-menését: egy-egy érdekes karaktert. Amott *Törzs Jenő*nek jut alkalom egy dúsgazdag, külön ügyvéd arcának megrajzolására; itt *Makay Margit* egy királynénak kisebbbértékű, de sokvonalú, parádés szerepét virágoztatja ki. *Vajthó László*

SYLVESTER RT.

BUDAPEST, XIV.,
HERMINA-UT 37. SZ.

PROTESTÁNS SZEMLE

FOSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
APRILY LAJOS

TARSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

WICZIAN DEZSŐ: Luther lelki arcképe.
KERECSENYI DEZSŐ: Romon virág.
CS. SZABÓ LÁSZLÓ: Ifjú szívekben...
JOÓ TIBOR: Új folyóiratok.
BUZA LÁSZLÓ: Polner Ödön 70 éves.
TANKA JÁNOS: Hó esett. — Az uccán (vers).
MARCONNAY TIBOR: Beethoven újra (vers).
WEÖRES SÁNDOR: A kő és az ember (vers).

KRITIKAI SZEMLE.

XLV. évf. 3. sz.

1936. március.

Ára 2 pengő.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,

Budapest.

Luther lelki arcképe

Maj nem érthetetlennek látszik, hogy Luther Mártonnak, a keresztyén. egyház nagy reformátorának, akinek nevét hívei és ellenfelei táborában egyaránt naponként emlegetik, mind eddig hiányzott a modern tudományos eredmények alapján álló és a művelt ember igényeinek megfelelő életrajza. Ennek oka nyilván az olyan nagyszabású tudományos Luther-monográfia hiánya, amilyen például a Doumergue Emilé Kálvinról (hét hatalmas kötet!), s így nincs meg az az alap, amelyre egy igazán megbízható és széles körökben népszerűvé válható életrajzot fel lehetne építeni. Pedig a Lutherral foglalkozó kisebb-nagyobb tanulmányoknak se szeri, se száma. Az 1917. évi jubileumi reformációi évforduló óta Luther annyira az érdeklődés homlokterébe került, hogy sokan már „Luther-renaissance“-ról szeretnek beszélni. Ez az érdeklődés azonban túlnyomó részben az ú. n. „ifjú Luther“-ra irányul, nagyjában a wormszi birodalmi gyűlés időpontjáig. Ennek az ifjú Luthernak a képét jó tíz évvel ezelőtt *Boehmer Henrik*, az azóta elhunyt lipcsei egyháztörténész rajzolta meg a művelt közönség számára a tudós nagyszerű alaposságával és igen élvezetes formában. Nagy kár, hogy Luther későbbi élettörténetét már nem írhatta meg. Azóta sem akadt teológus, aki vállalkozni mert volna a teljes Luthernak az újabb eredmények alapján álló megvilágítására. Ez azonban érthető is, mert a teológus tudja, hogy a Lutherra vonatkozó új szempontú kutató munka még javában folyik, nem mer tehát eléje vágni a végleges eredményeknek.

Egy nem-teológustól azonban nagyobb bátorságot lehet várni. Csak a bátorságával egyenes arányban álljon a rendkívül bő szakirodalomban való tájékozottsága is. Író ember például szívesen választja a ma annyira divatos regényes életrajz kissé kényelmes formáját, ahol a nehezebb kérdéseknél könnyen lehet a kényelmetlen valóságot elbujtatni az idealizáló képzelet leple mögé. Ez azonban nem mindig célravezető. *Stichelberger* Zwingli-regénye bizonyára nem csak mint művészi alkotás nagyszerű, hanem Zwingliről is nagyjában hű és megkapó képet ad. Éppen így kisebb Kálvin-ábrázolása is. De Luther alakja annyira a rosszakaratú ferdítések, és rágalmak pergőtűzében áll, hogy itt még a lényegtelennek látszó részletekben is a tiszta történelmi igazságot kell megmutatni. Ezért nem sikerült pl. *Molo Walter* „Mensch Luther“-je, mert túlságosan az író egyéni látását adja s nagyon is elvezet a történelmi valóságtól. Holott Luther alakját meg kell szabadítani a rátapadt legendás vonásoktól, még ha

azok tetszetősek, vagy éppen Luther népszerűségének leggazdagabb forrásai is. Ez nem jelenti azt, hogy mi semmi egyebet nem akarunk látni a reformátorban, csak az „embert“ a maga nyers valóságában, pusztán külső képe szerint. Sőt nem akarjuk és nem is engedhetjük, hogy olyan nézőpontok szerint szemléljük őt, amilyeneket ellenfelei diktálnak, nyilván nem azzal a szándékkal, hogy megértsék, hanem hogy kicsinyítsék, hitelét tönkretegyék. Egy mód marad csak Luther igazi megértésére és helyes ábrázolására: önmagából kifejteni, legbensőbb szellemi valóságában megragadni ezt a szellemóriást; nem egyszerűen életének külső lefolyását elbeszélni, hanem lelki arcképét adni, mert így válik alakja igazán elevenné és így bontakoznak ki belső összefüggésükben sokszor megnemértett szavai, cselekedetei.

De nem követeléseket akarok felállítani olyasmi számára, ami nincs, hanem inkább örömmel újságolom, hogy a közelmúltban mégis megszületett egy olyan Luther-ábrázolás, amely ezeknek a követelményeknek megfelelni látszik.* Szerzője, *Thiel Rudolf*, könyve megjelenése előtt teljesen ismeretlen volt a teológusok, sőt a hivatásos Luther-kutatók előtt is. Könyve megjelenése után azonban egyszerre ismertté vált, sőt már nagy elismeréssel emlegetik.

Micsoda újat és értékeset nyújt hát ez az új Luther-könyv? Először is az előadás, elbeszélés művészenek bizonyul Thiel. Írása nem száraz és nehezen emészthető adathalmaz, hanem elejétől végig eleven lüktetés, érdekesítő olvasmány. Elevenné, színessé és könnyen olvashatóvá teszi az is, hogy csupa rövid, általában 8–10 lapnyi szakaszokból áll s ezeknek legtöbbször csak egyetlen szóból álló címe is rendkívül megkapó és kifejező.

De vajjon nem válik-e az elbeszélés, a művészi forma öncéllá, amely szinte odatolakodik az olvasó és a megismerni kívánt Luther alakja közé? Ebben az esetben csupán a formailag tetszetős, de a tárgy szempontjából hasznavehetetlen életrajzi regények számát szaporítaná. De nem! Thiel könyvének másik nagy értéke — és ebben van újszerűsége is —, hogy igen sokat beszél-teti magát Luthert. Saját becslése szerint könyvének háromnegyed része Luther szavából áll. S bármily óriási munka Luther rengeteg iratából, prédikációiból, leveleiből, asztalnál foytatott komoly és kedélyes beszélgetéseiből kiválogatni azokat a részeket, amelyek Luther gondolkodását s az egész helyzetet legáltalában világítják meg, s bárha e kiválasztásból nem is küszöbölhető ki teljesen az egyéni látás egyoldalúsága, mégis rendkívül célra-vezető ez a módszer, mert Luthert igazán csak akkor ismerjük

* *Rudolf Thiel*: Luther. I—II. k. 372 + 374 l. 16 + 16 kép. Paul Neff-Verlag, Berlin, 1933—35.

meg, ha őt magát halljuk és olvassuk. Luther őseredeti egyénisége, minden külső fenyegetéssel dacoló hite és Istennel szemben való alázatossága, engedelmissége igazán csak tulajdon írásaiából, szavaiból elevenedik meg. Thiel könyve ebből a szempontból a legjobb Luther-breviáriumnak mondható. Aki nem jut hozzá, hogy Luthernak csak legfontosabb iratait is végigolvassa, itt összesűrítve kapja mindnek lényeges tartalmát. És bizonyos, hogy aki ilyen módon belekóstol Luther írásaiba, az kedvet kap azoknak további olvasásához is. S Thiel könyvének értékét legjobban az igazolhatja, ha minél több lelkészt és nemlelkészt vezet oda Lutherhoz.

Az első kötet három fejezetének címe: az eretnek, a szerzetes, a harcos. Az első és harmadik fejezet kapcsolata meglepő. Az első a tételek kiszögezésével felbukkanó reformátort ellenfelei nézőpontjáról mutatja be, nagyjában a harmadik is ugyanezt az időszakaszt foglalja magában, tehát a tételkiszögezéstől a wormsí ítéletig, illetve a wartburgi tartózkodás végéig, — de Luther álláspontjáról. Bár a két rész ilyenformán egészen más képet nyújt, az ismétlődés kissé mégis zavaró. De igen elevenen mutatja, hogyan kerül bele Luther a harcba s válik előtte egyre öntudatosabbá az, amire a 95 tétel kiszögezésekor igazában még gondolni sem mert: az egyház teljes reformációja. Nagyszerű képekben vonulnak el előttünk az események s még inkább Luther lelkének hullámozásai: a heidelbergi káptalani gyűlésen tapasztalt kitüntető megbecsülése bizakodó örömmel tölti el, Kajetán magatartása haragos megvetést ébreszt benne, ez szent haraggá fokozódik Eck alattomos támadására, míg végre az átokkal fenyegető pápai bulla kemény daccá sűríti érzéseit, amit a Rómával való nyílt szakítással pecsétel meg.

A kötet súlypontja azonban a második részen van: Luther reformátorrá éréseinek, a kolostorban vívott lelki harcainak ábrázolásán. Ebben tűnik ki igazán a szerző szándéka: *Luther lelkének történetét* részletesebben és alaposabban megfigyelni, mint ahogy az az eddigi életrajzokban történt. „Az ember Luthert nem lehet átélni, ha háttérbe helyezük azt a munkáját, amelynek élete minden erejét odaszentelte. Ezért Luther tanítását sokkal bővebben kell előadni, mint ahogy azt egy életrajztól várni szokták... Aki nem képes az akarat megkötöttségéről, minden ember föltétlen eleve elrendeltségéről, az emberi természet romlottságáról szóló sokat vitatott tanításokat saját ismereteként átélni, az sohasem fogja tudni Luthert ábrázolni.“ Ezt egy nemteológus mondja! Könyve előszavát ezekkel a mondatokkal végzi: „Azt hiszem, hogy a huszadik századnak Luther új szemléletére van szüksége. Megkísérlem, hogy ezt a Luthert kialakítsam.“ Valóban meglepő, hogy Thiel milyen alapos teológiai tájékozottsággal raj-

zolja meg az Isten kegyelméért küzködő s végül a döntő reformátori élményhez eljutó „ifjú Luther“ képét. Megragadóan elemzi Luthernak a skolasztikával és a misztikával való küzködését s azután első egyetemi előadásait a zsoltárokról és a római levélről, amelyek a reformátorra érő Luther forrongó lelkének leg-hatalmasabb megnyilatkozásai. De a legnagyobb szerűbb mindebben az, hogy a laikus olvasó is kénytelen felismerni azt, hogy a Luther lelkét gyötrő kérdések az ő számára is egzisztenciális kérdések s megoldásukhoz Luther a legjobb vezető. Ez az a Luther, akire a 20. század emberének szüksége van és amellet ez Luthernak mégsem a modern ember ízlése szerint átfestett, hanem igazi, eredeti képe.

Teológiai szempontból persze lehetne kifogásokat emelni Thiel beállítása ellen. De csak annyit, hogy ő is azokhoz szegődik, akik az „ifjú Luthert“ túlértékelik. Ennek következménye az, hogy a későbbi Luthert nem tudja kellőképpen értékelni. Ezért a második kötete már nem elégíti ki annyira, mint az első. Általánosságban azt kell mondani, hogy Thiel a későbbi Lutherba nem tudott olyan lelkesedéssel elmélyedni, mint ezt a fiatalabb Luthernál tette. S bár előadásának elevensége itt is sok helyen magával ragadó, sőt eredeti szempontokat is hoz, — nevezetesen, hogy Wartburgból való visszatérése után Luther a pápa elleni harc helyett az ördög elleni harcot hirdette ki, — mégsem veszi észre, hogy Luthernak a belső frontokkal (rajongók, szakramentáriusok stb.) való szembefordulása nemcsak elkerülhetetlen, de talán bizonyos tekintetben még nagyobb cselekedet volt, mint a pápaság elleni harc, mert Luther itt előbb szerzett népszerűségét tette kockára s ezt ő éppen az evangélium tisztaságáért vállalta is. Persze, a világ gyarlósága, a hozzá közel állóknak megnevértése, sőt olykor hálátlansága, bizony, sokszor elkeserítette. De igazságtalan az a többször is megisméltató vád, hogy Luther a gyengék kedvéért eltért eredeti határozottságától. Luther nemcsak mint az evangéliumi igazság rettenthetetlen prófétája nagy, hanem mint lelkipásztor is. Lelkipásztori engedékenysége azonban nem jelent megalkuvást az igazsággal, — ezen nem változtat Hesseni Fülöp kettős házassági ügyében tanúsított magatartása sem, mert itt Luther jórészt félrevezetés áldozata volt. Viszont igaz és a lutheri keresztyénség későbbi alakulása szempontjából szinte tragikusá vált, hogy Luther „nehéz hitét“, amely Thiel szerint az üdvbizonyosságról való lemondásban éri el tetőfokát, a gyenge kortársak és utódok nem tudták elsajátítani s a keresztyén szabadságot szeretetnélküli hamis szabadsággá torzították. Még Melancthon sem állotta meg helyét s egyre inkább elhajolt Luthertől. De megint túlságosan éles Thiel ítélete: „Melancthon Fülöp Luther nevében meghamisította Luther evan-

géliumát". (II. k. 209. l.) S ahogyan a Zwinglivel folytatott úrvacsorai vitában Luther alakját beállítja, aki szinte sértett önérzetből, becsvágyból hajszolja bele magát a vitába és Krisztus jelenlétének bizonyításában veszedelmes útra téved, itt mintha mégis a régi liberális Luther-kép hatásai érvényesülnének. Hiszen Luther az úrvacsorai kérdésben soha nem volt annyira engedékeny, mint éppen a marburgi kollokviumon. Önmagát is megtagadja Thiel, amikor ezen a ponton Luther ellenében Zwinglit teszi a „modern lélek vezérévé”. (II. 149. l.)

De nem célozom aprólékos kifogások felsorakoztatására. Bizonyos, hogy Thiel Luther-képe, különösen a második kötetben több ponton kiigazításra szorul. De az egész munka mégis jelenleg a legjobb Luther-ábrázolás, ami elsősorban nem a szakemberek, hanem a Luthert megismerni akaró művelt közönség számára készült. Vannak benne olyan szakaszok, amelyek valóságos gyöngyei a Luther-jellemzésnek. A legfontosabb azonban az, hogy Luther megismeréséhez nem külső, ráerőszakolt szempontok szerint vezet, hanem belülről, önmagából tárja fel lelki fejlődését és arcképét.

Thiel könyve a maga nemében annyira vonzó, hogy felvetődhetik a kérdés: nem kellene-e művelt közönségünk számára jó magyar fordításban is hozzáférhetővé tenni? Erre a kérdésre kénytelen vagyok nem-mel felelni. Először azért, mert a könyv bizonyos mértékig mégis csak magán viseli a mai németországi szellemi szituációnak a bélyegét. Thiel könyvét azoknak a „fiatal németeknek” ajánlja, „akik még hisznek a szellem erejében”. Ez a szempont, ha nem is túlságosan, de itt-ott mégis kiütöközik, pl. Luthernak, mint „Führer“-nek rajzában. Luther egyházfogalmának (egyébként sem elég szerencsés) ismertetésénél ezt a különös hasonlatot találjuk: a komoly keresztyének gyülekezete (ez volna Thiel szerint Luther igazi egyház-eszménye) úgy viszonylik az egyetemes keresztyénséghez, mint a nemzeti szocialista párt eszméje a német államhoz! A másik nehézség a fordítás számára pedig abban van, hogy Thiel a rengeteg idézetet nagyrészt szabadon fordítja, illetve modernizálja, anélkül, hogy lelőhelyüket megjelölné. Márpedig egy valóban lelkiismeretes fordításnak az eredeti szövegeket kellene használnia. Különben is az a meggyőződésem, hogy a magyar közönség számára sokszor egészen másképpen kellene Luther szavait összeválogatni. Thiel könyve ehhez csak hasznos indításokat adhat.

Romon virág

Ezt az allegórikus címet viseli Reményik Sándor legújabb verskötete. A könyv az Erdélyi Szépmíves Céh századik kiadványa. Az erdélyi magyar szellemi élet egyik nagyjelentőségű tartó szervezete ezzel az ünnepet és munkás multat dokumentáló számmal köszöntötte azt a költőt, akinek e szellem megtartásában oly nagy része volt és van ma is. Ez a szám maga is, mint a verskötet címe, allegóriát rejt, a költői életmű és a nemzetsors ritka alkalmú találkozását.

Megszoktuk és gyakran meg is követeljük, hogy ez a találkozás a magától értetődöttségig könnyű legyen. Az életellentmondást nem tűrő törvényeként tapasztaltuk, hogy amikor a nemzet összeomlik, előáll a szellem embere és életet kiált bele a mozdulatlan romokba. Reményik Sándort így ismertük meg s ez az első megismerés, mely a katasztrófa idején szakadt belénk, kitörülhetetlenül lelkünkre véste ennek a találkozásnak ismét igazolt törvényét.

Amit én álmodom:

Nem fényűzés, nem fűszer, csemege,

Amit én álmodom:

Egy nép szájában betevő falat.

— írta megerősítőn maga a költő is. A nyílt önvallomások mellett olyan költő-alkat jelent meg, mely e találkozásnak törvényszerű hitelét tovább erősítette. A versek „értelmetlen“ és „homályos“ költők után szólaltak meg tiszta gondolattal, lépésről-lépésre bontván ki a mondanivalót s legföllebb csak az allegória könnyen fellebbenő fátyolát takarták magukra. A megriadt, bizonytalanságba vagy meredt ellenállásba kergetett közizlés ismét úgy vélte, hogy önmagára talált, a költészet pedig újra a legteljesebb ember- és magyar-közelbe került. A szolgálattevés poétikája régi jogaiba lendült vissza és senkire sem tudtuk nagyobb bizonyossággal kimondani a szót: Erdély költője, mint Reményik Sándorra.

De könnyű volt-e ez a találkozás? Megkérdezhetjük, mert nem egyszer feltette ezt a kérdést maga a költő is. Azokban a versköteteiben, melyek e mostanit megelőzték, gyakran felelt is reá. Így kellett tenni, — mondta, — ezt követelte a közösség felett megzordult idő. A magány fala nem lehetett olyan vastag, hogy a külső sors ne tudta volna áttörni. Szólni kellett, szavakat mondani, melyek fájtak, tagadtak és építettek. A nagyon megfeszített finom ideg azonban, hiába csap bele a legdurvább kéz, huzamosan nem rezeg. „Miért hallgatott el Végvári?“ — kérdezte a talál-

kozásban önmagára lelt közvélemény. Miért nem énekli „a véghe-
tetlen nyomor énekét?” — emelte fel vádoló szavát egy másfajta
találkozást kívánó közösség. A hang halkabb lett s az idegrezgést
egyik kérdező sem láthatta. Atlantisz harangja hallatszott, de kö-
dön át és a tenger mélyéből. „Akkor“ a költő az idővel találkozott
s utána az időtlenség követelte a maga jogait.

Az írói útnak ezeken a pontjain szólal meg a mostani vers-
kötet. Az út az időtlenség felé sokféle lehetett. Indulhat az örök-
emberi banalitások felé. A nagy lázakat egy serpenyő parázs rejt-
heti, a tört hajók zátonyára is eshet napsugár. A fecskék köny-
nyedén ülnek a halálos áramot vivő drótokon s a vért látott ka-
tona-köpönyeg lehet egy alvó kislány takarója, idők és királyok
felett ott állhat a jelentéktelenségében jelentős: az emberi idill.
Volt másik út is. Erővé emelni a sors-vertséget, a magányt és az
esztétikumot, a vers-alchimiát. Nincsen nagyobb és félelmesebb,
„mint a haldokló Ember egymagában“. A költő halott és hideg
szépségek hirdetője, „tisza levegőjű hegyeken“ önmagának napba-
néző túristavezetője. Verse, mely mítikus ölekezések szülötte, a
halállal küzdők narkotikuma. A költészet már magában, a közös
sorstól függetlenül is harc, szabadságharc önszemélyiségért, ön-
bizonyosságért. A harmadik út az elrendelt nyugtalanság paradox
kvietista vágya: meghúzódni Isten ölen, reábizni minden földi
igazságtévést, hinni és megnyugodni az Ő békességében.

Lehet-e ennyi utat egyszerre járni és kecsegtet-e a vándor-
lás földi értelmű végeredménnyel? Az örök banalitásokban újabb
izgalmak rejlenek: a boldogságot sugárzó leánymosoly bele van
szerkesztve az „emberalkonyat“-ba (Vörösmartyra kell gondol-
nunk), az alkotás mégis csak mindig „gejzir-költemény, mely ször-
nyű nyomás alól fellobog“, az isteni és emberi számonkérés elől
nincsen menekvés, az öntudat pedig még megbékélttségében sem
tud felérni Isten „irgalmatlan“ dicsőségéig. A vers megszülethe-
tik kompromisszumokból is, nemcsak a mindent egy lapra felte-
vésből. Érezzük a kiegyezésütötte szikrát, tapintjuk melegét, szem-
léljük formák és arányok egymásba áthatását. De az ember e
kompromisszumban is tovább szenved, a dialektika húsba és idegbe
vág.

Maradnak a halottak és marad maga a halál. Reményik új
verskötetének legmélyebbről jövő hangjai járnak körül e meg-
maradt lehetőséget. A halottak egyre többen vannak és egyre több
az a jel, melyet az élő ember költészetére az ő szelleműjük von.
Az ő parancsuk és számonkérésük már Isten közeléből hallatszik.
Amit mondanak, nem földi rendelés: az időtlenség szándéka ben-
nük is megkapaszkodhatik. Ők a Lélek s a költő nekik önmaga
feláldozása nélkül fogadhat engedelmisséget. A velük való társal-
gásban ember és világ antinomiái oldódnak meg és kielégül a

meghalásra ítélt erosz. A temetők járása még felfedezésekkel is jár s a szem a mélyben magasabbra tekint, feltáruznak eddig nem látott dolgok és színek. Bátorító jóslatok s a sokszor keresett egyensúly nyugtató szava szólal a szellemidézésből. A vers most sóhajos pillanatkép vagy önfelelt elmerülés.

A halál völgyének közelében a költő testileg is járt. A törékeny test maga is megpróbált engedelmeskedni a lélek áthajló mozdulatainak. Az örök dialektikus harc helyét most az ő sorsa foglalta le s az újra talpraállásban a szellem az ő szuggesztiója alá került. Talán most először csendül meg Reményik költészetében az öröm, az ujjongás és a hála sokszor aprólékos, mert végre gáttalanságra törekvő kifejezése. A tudat maga is ráeszmélt e szuggesztió jelentőségére:

Ha kegyelmesen úgy tetszik Neked
Sorsom, vagy Istenem,
Hogy e mostani megpróbáltatás
Vízválasztóm legyen,
Amelyen túljutva
Egészen más a táj —:
Hadd mosolyogjak én
Azon is, ami fáj.
Azon is, ami e
Világban vaksötét,
Fáklyavivó legyek,
Míg tart e furcsa lét.
Legyek összeszedett,
Szelíden is kemény,
S hogy ne ítéltessem,
Mégse ítéljek én,
Nevessek a világ
Játékai felett,
De ez a nevetés
Legyen egy ölelés,
Amellyel mindenkit
Magamhoz ölelek.

Jó volna hinni a test e szuggesztiójának maradandó voltában! Valami új kezdésnek valóban tanúi is vagyunk. A kötet dátumszerűen legújabb versei között nem egy van, melyben a szó és a mondat keményebben peng, mint bármelyik régibb alkotásban. A „kettős élet“ új tudatossága talán legyőzi a „felemás“-ság kínjait. Talán új találkozás készül művész és próféta között s e találkozás ismét a szellem erejével való életteremtés lesz Erdélyben, mint volt amaz első találkozás a kétségbeesés idején. A találkozásból menedék támad a szorongatottaknak, a cselekvő Erdély átveszi a

költő-ember dialektikus életét, a művész pedig új magasságokra lép. Az „ahogy lehet“ prófeciája mindkettejüknek szól egyidőben.

Az új magasságok még ismeretlenek s Reményik Sándor hullámvonalú felfelé haladása a jóslatnak kevés alapot ad. Egy bizonyos: vannak szavak, melyeket csak ő tud kimondani és neki kell őket kimondania. Egyéni és népi predesztináció újra követeli az engedelmeskedést.

Kerecsényi Dezső

Hó esett

*A végtelen horgonya megszakadt:
friss hó esett,
az égnek lehullott darabja,
fönt csipke volt a sugarak bölcsőjén,
mit az örök magasság ringatott,
Isten lehelletének illata még rajta.
— Most már acélkék téli éjszakák
elhullatott csillagtüzét ha tükrözi.
De nappal haldokolva olvad
s remekmívű pehelycsodáknak égi ötvözése
az őszmeleg barázdán szertefoly,
avas tetőkről sárba huppan délre,
templomtetők vidám erekké pazarolják,
alvó rügyek szelekbe engedik,
erdők az őshumuszbba szűrik át a gallyon,
s hó mindenütt az őszi sár fölött.*

*Szent lesz a hó, mely erjed, forr a napban
s friss tavaszok hatalmuknak csodáit
ebből merik arany sugárkehellyel:
a végtelenség új borából.*

*S szent lesz a hó alatt a sár,
ígéreték és életek kovásza,
melyben a télnek holt fagyos keresztje
gyökeret ver majd és rózsákat hullat,
ibolyát szór a március elé,
az ekevasat a napba ragyogtatja,
a néma, dermedt gyökereknek álmát
föltámadás hitével lázítgatja,
és télberozsdált lelkek csüggedését
kalászváró imára ihleti.*

Tanka János

Ifjú szívekben...

(Emlékezés Ady Endrére.)*

Még élnek a megbékélt, behódolt vagy makacs ellenfelek s már él egy fiatal Magyarország, amely csak halála után halott róla. Ötvenkilenc éves volna, ha élne; pályatársait, barátait, kiket Mihálynak, Bandinak, Viktornak hívott, még mi is Mihálynak, Bandinak, Viktornak szólítjuk. Most alkonyodik a férfimunkájuk, most végeznék be Ady is ezt a munkát, hogy a dísztelen, rideg és céltudatos öregkori mesterművekhez lásson. Nagyon rövid ideig élt. De csonka életét néhány esztendő magyar jelképpé kerekítette ki: a versekből mű lett. A halottak gyorsan lovagolnak, de leggyorsabb köztük az Eltévedt Lovas.

Ma három nemzedék találkozik a műnél. Az elsőből származtak leghevesebb ellenségei, „a gémekek az Olimpusz alatt“. Ady a harci indulatban azt hitte, hogy a tanúságot hívott ifjú szívek ellenfeleit az ő sértett szívével gyűlölik tovább. De ez a gyűlölet a hőssel együtt kilobbant. Megalkuvás vagy hízélgés nélkül is megértjük az első tiltakozást; legtöbb ellensége jószándékkal cselekedett és szomorú volna a magyarra, ha semmi hagyományát nem őrizné: a jóval és elpusztíthatatlannal együtt ideig-óráig a mulandót, korhadtat, selejtest is. Egy nemzedék sohasem sejti, hogy a rábízott hagyományból mennyi örök s mennyit vet az idő a mulandóságra: a kettőt együtt védi s ez jobb, mintha egyiket se védné. Csavargó, nomád, rosszul emlékező népen könnyebben győz egy költői forradalom, mint a hagyománytól terhesen és forradalmárnak lenni éppen annyi, mint tudni, hogy a megkövesült hagyományból mennyi maradt eleven, mennyi szól még a változott időhöz. Az igazi forradalmár hagyománytisztelő, akárcsak konzervatív ellenfele, de ő csak az idő rostáján megrostált hagyományt becsüli s hirdeti a kővémeredt nemzeti kincsek papjai ellen. Ady és ellenségei nem kétféle vagy két elütő hagyomány; Ady valódi mesterei nem Baudelaire vagy Verlaine, hanem a prédikátorok, Csokonai, Petőfi. De a halott poraikból áttüzesedő prédikátorok, egy csüggedt Csokonai s egy feldúlt Petőfi. Az ellenfelek azt hitték, hogy egy hamis Csokonai és egy ál-Petőfi! Ady, a forradalmár jobban tudta náluk, hogy mit lehet még nyerni a prédikátoroktól, Csokonaitól, Berzsenyitől és Petőfitől: az új Orpheus éneke a régi istenek hangjait modulálta.

* Szerző elmondotta az Országos Magyar Protestáns Diákszövetség 1936. február 13-án a Ref. Theologia dísztermében tartott Ady-Emlékestjén.

Doch ahnt ihr nicht dass er der staub geworden
Seit soleher frist noch viel für euch verschliesst
Und dass an ihm dem strahlenden schon viel
Verblichen ist was ihr noch ewig nennt,

írja Stefan George a Goethe-kultusz rest papjairól és lomha szer-
tartásmestereiről s csak pár hete mult, hogy nagy muzsikusunk
és tudósunk, Bartók Béla ugyanezzel a megvetéssel sujtott a leg-
több Liszt hallgatóra. Mert a konzervatívok végzete, hogy a ha-
gyományból a hervadót szeretik, a forradalmárok keserű rendel-
tetése pedig, hogy másokat megelőzve kiszabadítsák a hagyomá-
nyból azt, ami ismét sorsunkká eleveníthető. Az utókor — és
ezúttal a tiszteletreméltó cím minket illet — eléggé visszalépett
a küzdőktől ahhoz, hogy lássa: egy-azon hagyomány két olda-
lán álltak és hitvány hagyomány az, amelyet csak újítanak s
nem őriznek ugyanakkor. Ady mindössze ötvenkilenc éves volna,
ha élne, de annyira belenőtt az öröklétbe, hogy az ifjú szívek
a sértett nagy szív haragja nélkül, megbecsüléssel gondolnak
ma is élő legtöbb ellenfelére.

A második nemzedék a kortársaké. Szerették, sodorta őket,
korholták, magasztalták, mentegették. Éppen ez a baj. A kortár-
sak — a legnagyobbak kivételével — még most is mentegetik.
Szereted Adyt? kérdik tapogatózva, előlegzett hálával a tekin-
tetükben. Már a könyörgő pillantásukért is igent kell mondani.
Csupán a verseire emlékeznek: a megjelenés izgatott napjára s
nem látják a sebezhetetlen művet, amely közben föltárult előttük,
mint a Hegy és fogalmuk sincs, hogy a fiataloktól már csak azt
lehet kérdezni: olvasod-e mindennap Adyt? Hű és kitartó kor-
társnak lenni keserű kenyér. Voltak is, akik fölszabadulván em-
léke alól, nem kértek e dicsőségből s még emlékezünk a kanni-
báli ünnepre, mikor a volt barátok az életbemaradtak kaján
elégtételével táncoltak holtteste körül. Eszembe juttatják
III. Henriket, a meggyilkolt Guise herceg holtteste fölött: mi-
lyen nagy! — kiáltotta az elrémült király, — holtan még na-
gyobb, mint elevenen!“

A harmadik a memzedékünk s a nálunk is fiatalabbaké.
Kevesen láttuk s mindnyájan a térdén lovagolhattunk volna.
1914-ben láttam Kolozsvárt, „egy költő van odabenn“ mondták,
mielőtt a vendégszobánkba nyitottam volna. Meghajtottam ma-
gam, mint egy ezredes vagy iskolaigazgató előtt. Sejttemem
sincs, hogy milyen volt. Később Székely Aladár fényképeiről
annyira belémivódott a szeme, hogy eleven emlékké vált: azt hit-
tem, Kolozsvárról emlékszem rá. Másodszor a Nemzeti Múzeum
előcsarnokában láttam, számtanóráról szökve, a ravatalon.

Legtöbbünknek ennyi jutott a testéből. Ady nem szemé-

lyes emlékünknél, hanem a *Költő*, a világmindenség legköltőibb kifejezése. Hibátlan, mint a Hegy, amelyről a repedéseket éppen úgy nem lehet letagadni, mint a csúcsokat. Megkeményedett az időben, mint a Sion, amely alatt a harangköpönyeges Istennel találkozott. Valószínűleg úgy járunk vele, akárcsak hajdani ellenségei Petőfivel vagy Arannyal: *mindenestől* szeretni fogjuk s ahhoz is ragaszkodunk, amit már az utókor kikezdett, fiainkra bízva, hogy megkövesült tiszteletünkből az eleven részeket kifejtsék s egy új, nekünk már ismeretlen Adyt szeressenek. Mert az ifjú szívek, amelyekben tovább él, nemcsak mi vagyunk, hanem öregkorunk ellenfelei: a későbbi fiatalok is.

Ady a legeggyetemesebb költőnk, a költői vízióvá sűrűsödő világmindenség s Németh László igazsággal nevezte egyetlen bölcséleti költőnknek. Határai mindenüvé elérnek; nemcsak hibátlan, hanem kikerülhetetlen is. Minden nagy ügyünk Ady ügye volt, már az Ady-perhez tartozott. Büntetlenül ismétljük azt, amiért üldözték, veszélytelen szólalomokra váltottuk fel a riadt szót, amiért szenvednie kellett. Ha ő mondaná el ezeket, ma is üldöznék s szenvedne értük, mert mi megtanultunk árnyalni s ő sohasem árnyalt, mi mindig kifelejtünk egy szót s ő sohasem felejtette ki a halálosan találó szót:

Ha én szólok, Észak beszél,
Fagy és fátum fogja a számát:
Ember beszél, kinek a sors,
Az élet, évek és napok
Szívének gyökeréig fájnak.

Az élet, évek és napok azért fájnak rettenetesen, mert minden év, minden nap a nemzet életét gyöngíti. Mint egy szomorú, szótlán Eurydike, Adyt a nemzethalál árnyéka kísérte föl a magyar Hádeshől. Mondják, ez a rém csak a zaklatott lelki alkatot szállja meg, a kiegyensúlyozott klasszikus embert nem fertőzi. Holott a valóság az, hogy kezdetben minden nemzeti nagyságunk védekezett a rém ellen; gyűlölte, megvetette, gyáva tehetlenséget gyanított benne. Csak lassú réműlettel eszméltek rá, hogy ők sem erősebbek a tébolyult elődöknél: a magyarság, mely ifjúságukban tiszta képletnek tűnt fel, egyre bonyolódott s a végén megfoghatatlan rejtéllyé változott. Kétkedni kezdtek az előírt gyógyzóban, megrémültek, hogy a beteg természete ellen való kúrát ajánlottak s az élet legtöbbször csakugyan ellenük fordult: megérték, hogy a magyarságot pillanatnyilag megmentették a legnagyobb hibái és boldogtalanná tették a reformok. A nemzethalál réme nem lelki alkat szerint válogatta ki áldozatait, hanem mindig azokat szállta meg, akik legjobban hittek a nemzetben, nem a pesszimisták merültek meghason-

lásba, hanem ellenkezőleg azok, akik eleinte erősebbnek tartották magukat megkínzott, remeteségbe vonult vagy örületbe hullt elődeiknél. Így sülyedt Ady is a nagy vízióba.

Ady nemzete azonban nemcsak négy-öt esett fejű kuruc, hanem az *egész dunai magyarság*, szomszédaival, régi ellenségeivel s a munkássággal együtt. Esze Tamás maradék népén felül dunai hivatásunkat is féltette a pusztulástól. Ebből következik, hogy Adyt csak *egyféleképpen* lehet vállalni; királysága nem osztható jó és rossz királyságra s egyetlen sorát sem szabad mentegezni, mint ahogy ő sem kért kegyelmet ezért vagy azért a soráért. A nagyvárosi és a kuruc Ady nyelve egyaránt a prédikátorok nyelve, a Szent Lélek Karavánja s a Sípja Régi Babonának egy tőről fakadt. Sohasem lehetett félrevezetni vagy megfélemezni; az újabban elhallgatott Ady versekben is bibliai szél zúg. Olyan istenes költő, mint Ady amúgysem tudott volna megrendelt tárgyról a próféták és hitvallók nyelvén szólni. A nemzethalál nemcsak a vonatablakban kísértette meg, a téli, alvó Alföld közepén, de a szomorú pesti utcákon s abban a vigasztalan párizsi városfertályban is, amelyet a franciák pokoli gúnyval Európa Negyednek hívnak.

Halála óta sokat beszélnek magyar feltámadásról, újjáépítéstről, belső megerősödéstről. De idegeinkben tovább borzong a félelem s a félelem azt mondja: kevés történt 1910 óta. Háború, megaláztatás, nyomor mind kevés; egy nemzet életében nem a háború dönt, hanem az erkölcsi újjászületés, megtérés az ősi erőforrásokhoz. Mi pedig nagyon messze estünk azoktól az erőforrásoktól, amelyeket Ady szinte őrvongva próbált kiásni a biblia ódon nyelvéből. Halála óta szüntelen szervezkedünk, de a számonkérő estéken hirtelen meglep Ady rettegése, jelöl, hogy idáig csak egy látszat-életre szerveződünk.

Tőle örököltük a nemzethalál rémét, de általa lettünk protestánsokká is. Ez a második örökségünk. Még a téli Magyarország iszonyú képével is egy protestáns fogadalm jóvoltából találkozott. Ilyenkor ment haza a mindszenti karácsonyra, hogy anyjának tett fogadalmát akkor is teljesítse, ha Párizsban telel. Ő a legvallásosabb költőnk. Egy durva szimbolika hol kipányvázott paripának, hol szívárványos madárnak ábrázolta a költészetét, amelyet csak a *birkózó Jákóbbal* lehet megjeleníteni. Ne tévesszen meg a versciklusok címe: Adynak nincs külön magyar, külön erotikus és külön istenes költészete. Ilyen szépen kirajzolt parcellákon csak a kiegyezéskori zsinoros dalnokok kerestek. Nincs külön magyar költészete. Ahogy Makai Emil dallamosságától egyenesen a *bibliikus* darabosságához fordul vissza, úgy tér meg a milleniumi közállapotoktól a prédikátorok haragos *nemzeti* Istenéhez, ki sorsunkat már zsidó nyelven elrendelte.

Azzal, hogy a multba fordul, egyszerre jut vissza a nyelv ősi erőforrásához és az Istenhez. De külön Léda költészete sincsen: a nyomasztó esókok, a jeges csókpaloták fölött Isten nehéz ködébe lebeg. A meglevesztő címzésű verseiklusokat szabadon átjárja a protestáns hév, Hágár oltára a Sion tövében épült s a két kuruc Illés tüzes szekeren beszélget. Ady *mindig* vallásos verset írt. És ha a halottak visszajöhetnének erre a nyomorult földre, a megtérők közül legjobban a vallásos költők szeretnék. Zrinyi és Kölcsey, kik Istentől bosszút s irgalmat fohászokdtak a magyarság fejére, Baudelaire, ki a szerelem alvilágába középkori büntudattal szállt alá és a prédikátorok, kik Istenben — akárcsak Ady — iszonyú fegyvertársukra ismertek. A magyar, a szerelmi és az istenes verseket egyaránt azok szeretnék legjobban, akik magyarságtudatukkal vagy erotikájukkal vallási vívódásokba merültek.

De leginkább a prédikátorok fogadnák maguk közé. Mint őket, úgy Adyt is a nemzethalál víziója kötelezte a protestantizmushoz: amazok egy vélt katolikus romlás elől, Ady az önelégült és hiú hivatalos Magyarországtól menekült az erős Istenhez. Világgá kiáltotta a nyomasztó rémet, a hajsza megindult s a költő az üldözők ellen égi fegyvertársát hívta segítségül. Az „Új versek”-ben és a „Vér és Arany”-ban már protestáns gyásszal és büntudattal szól a magyarról és a szerelemről, de a *közvetlen párbeszéd* Istennel csak később következik: a harmadik kötetben, jeléül, hogy Illés Szekere már a politikai és társadalmi hajsza közepéből ragadta el.

A mai keserű gyűlölködésben és abban a honpolgári elvadásban, amelyről még Adynak sem volt sejtelme, adjon erőt az ő roppant hatalmú, gyémántos fegyverű Istene. Nehéz vallás a protestantizmus, de aki állja, könnyebben állja az életet is. Mi, akik zavarban és világsötétségben születvén, úgylátszik kard által halunk meg s akik fölött eleve elrendelésként lebeg szegény Kuncz Aladár sírfelirata: pro gladio obtinuit mortem, fohászokdjunk az egyetlen kardhoz, amelyhez folyamodni nem bűn. Ez a kard oszlatta el Ady lelkének barna gyászát is.

De a *nemzethalál rémén* s a nehéz *protestáns morálon* kívül Ady egy *harmadik örökséget* is hagyott ránk. Ez a boldogtalan, zilált, beteges ember nagyon szerette az életet. Sértődött, szikkadt, zárkózott nemzedék vagyunk, civilizációkról s nemzetekről szívesebben hisszük el a pusztulást, mint a fennmaradást. Eny nyiben Ady tanítványai vagyunk. De Ady költészete egyúttal az élet csodálatos törvényét is példázza: élni kell, el kell fogadni az élet bőségét. Túl könnyű feladat volna, ha csupán az örökség felét vállalnók s előkelően befalaznók magunkat abba a gondolatba, hogy hulló nemzet vagyunk. Ez a nemzedék, melyet az

apák békebeli jókedve és gyanútlanlansága a hosszú vérözön után joggal tett gyanakvóvá és pesszimiztává: Adytól, az állítólagos dekadentstől megtanulhatja, hogy sohasem lehetünk túl előkelőek vagy túl fáradtak az életre. Rettegett a nemzethaláltól és ugyanakkor görcsösen hitt az életben. És protestáns volt a szó anti-protestáns értelmében is, mert szenvedett a túl zord protestáns életérzéstől.

Mikor néhány hete egy kedves fiú nehéz halálára készültem, az éjszaka rémeitől félve Ady vallásos verseihez folyamodtam. Az első, amelyikre rányitottam, a Jehovák Jehovájához szólt. Az Élethez. És ebben a levert órában, a kimérten közeledő halál megnőtt visszhangjában ismét ráismertem Ady harmadik s legmélyebb arcára, az élet fényes katonájára, aki áhítattal s győzelemmel vezekli:

Mindenki szent, ki életet nyer,
Mindenki fia és mindenki atyja
S átkozott, ki létjét siratja.

És egyformán szent minden élet,
Megverő vagy rothadt, csírátlan semmi,
Bűn az életet nem szeretni!

Cs. Szabó László.

Beethoven újra

*Beethoven! bánt a kusza zaj, a vad hang
mint hajdan versemben füled idézem,
süket füledet, mely hallott merészen
hallatlant, hősit, felülmulthatatlant.*

*Körül város, buta népek zshivajja!
Ó szabadíts meg e sok betörőtől,
ki mind a kincsemből szemetet öröl.
Tedd, hogy fülem zúgásuk meg se hallja.*

*Te boldog voltál. Csak saját zenédet
hallottad, csak az volt neked az élet
amit dúsgazdag lelked megteremtett.*

*S ezért sajnál az ember. Ugy-e furcsa?
Ó hős! Add, hogy lelkem tőled tanulja
kizárni mind, mi künnről zeng, a szennyet.*

Marconnay Tibor

Új folyóiratok

Új folyóiratoknak szapora jelentkezése és gyors kimúlása sok gúnyos kritikára adott alkalmat az utóbbi húsz év folyamán. S valljuk meg, többnyire nem ok nélkül. Igen kis részük fakadt valódi kulturális szükségből, céltudatos átgondoltságból, igen kis részük mögött álltak komoly tehetségek és meggyőződéssel teljes írói lelkiismeretek, s igen kis részük bizonyult időállóknak. Az egész jelenség azonban aligha intézhető el ennyivel: ugyan mi szükség van új folyóiraatra?, jó írást a régiek is elfogadnak! Alapos okkal is eljuthatunk odáig, amikor nem elégit ki írásaink bárhol való megjelenése, hanem külsőképen is hangoztatni és bizonyítani akarjuk különállásunkat, hogy ezáltal egy különös és eddig kielégítetlen szükségletet dokumentáljunk és kielégítsünk. Új folyóiratok tömeges fellépése az irodalmi élet komoly benső okaira mutat rá.

Különösen áll ez akkor, ha az új folyóiratok alapításának szükségérzete átterjed a tudományos élet higgadtabb, megfontoltabb, pillanatnyi és szubjektív fellángolásoknak kevesebb befolyást engedő világára is. Legutóbb pedig néhány új tudományos folyóirat megjelenése ad hírt ilyen komoly szükségérzetről. Vizsgáljuk meg, mi hívta életre őket.

Legkönnyebb dolgunk a Mitrovics Gyula szerkesztésében megjelenő *Esztétikai Szemlével* van. Az esztétikát tudományosan művelők szervezkedése régi hiány, s ez a hiány különösen megnövekedett azóta, mióta az újabb esztétika az elvi-filozófiai alapok kutatása mellett egyre növekvő buzgalommal veti magát magának a gyakorlati műalkotásnak formai, sőt tehnikai kérdéseire. Az esztétikának mint elvi-filozófiai diszciplinának a művelése megtalálta kereteit a Filozófiai Társaságban és annak folyóiratában, de az alkalmazott esztétika csak szépirodalmi folyóiratokban juthatott szóhoz; itt pedig — a folyóirat természetének megfelelően — inkább a tudományos apparátus nélkül. S nagyon érdekes jelenség, hogy éppen a Pszichológiai Társaság keretében alakult ki az *Esztétikai Szakosztály*, mely a folyóiratot az 1934 óta *Esztétikai Füzetek* címen megjelent értekezések folytatásaként kiadja: rámutat a tudomány újabb mozgalmait eltöltő erősen lélektani érdeklődésre. Természetesen nem marad ki teljesen az elvi-filozófiai alapvetés sem, — főként éppen az elnök Mitrovics területe ez, s szerkesztői bevezetése további kimélyítést ígér ebben az irányban, — de a dolgozatok zömét eddig az alkalmazott esztétika adja. Az új folyóirat jelentősége az eddigi Füzetekkel szemben főként kritikai rovatában áll. Ez lehet a helye nemcsak az annyira szük-

séges komoly bírálatnak, hanem a kül- és belföldi esztétikai események, mozgalmak számontartásának, megismertetésének is.

A másik filozófiai természetű folyóirat a Bartók György szerkesztésében Szegeden megjelenő *Szellem és Élet*. — Gyakran megtörténik a kultúra életében, hogy az új szükség a réginek a megoltalmazásában jelentkezik; a konzerválás feladata sürgetően áll egy eszme hívei elé és friss tevékenységre ösztönöz. Ilyen szükségérzet hívta életre ezt a folyóiratot is. Szellemi eredete messzire nyúlik vissza, a század elejére, Kolozsvárra, Böhm Károly egyetemi katedrájáig. Anélkül, hogy a szerkesztő Böhm nevét leírná, beköszöntőjéből határozottan és hangosan szól hozzánk nagy ideálista filozófusunk szelleme. „A szellem lényegét, jelentését, értékét, kategóriáit akarjuk vizsgálni, hogy ezeknek a vizsgálatoknak alapján meglássuk és megmutassuk a szellemnek nyomait a felsőbbrendű élet minden mezején. Meg vagyunk győződve arról, hogy a valóság talaját megvetve, minden filozófia az Arany János megénekelte sárkány sorsára jut, amely szabályozó terhét levetve, maga is a föld porába zuhan. Azt is tudjuk, hogy a szellem kritikai vizsgálata nélkül minden bölcelet üres és vak marad, mert éppen azt nem látja és ismeri, amiből az ő élete is egyedül fakadhat, a szellemet.“ A kritikai ideáлизмnak ezt az élet-filozófiáját ma újra veszedelem fenyegeti. Mégpedig két oldalról. Egyrészt az új formában újraéledő, különös mitológiákba burkolózó materiáлизм, s az ezzel járó társadalmi, faji, nemzeti, állami utilizmus részéről, mely kritikai magatartásának és szabad ideáлизмának lendületét igyekszik lebéklyózni; másrészt a rosszul értett, túlzott metafizikai, világnézeti, s más filozófián-tudományon kívüli igények túlzásai szabnak elé hasonlóképen külső feladatokat. Egy orgánum, amely bátran és határozottan szembeáll ezekkel a kétoldalú támadásokkal, nagyon is időszerű.

Nem csoda hát, hogy az első szám majdnem teljes egészében a szabadság kérdésének van szentelve. Ezt vizsgálják a dolgozatok különböző oldalról. S egy rendkívül fontos és nagyon örvendetes megfigyelést tehetünk. A munkatársak között csak kettő tartozik iskolászerűen a kritikai ideáлизм Kant—Böhmi irányához, a vizsgálódások eredményei azonban valamennyi tanulmányban megegyeznek a szellem autonomiájának és a filozófia alapvető kritikai feladatának belátásában. Tehát egészen más kiindulású kutatások is annak a tudományos szellemnek a helyességét igazolják, amely a folyóiratot életre hívta.

A legösszetettebb szükségérzetre az Ortutay Gyula szerkesztésében megjelenő *Magyarságtudomány* körül bukkanunk. Mindenekelőtt: ez a folyóirat a legfiatalabb nemzedék alapítása. Jól tudom, milyen nehéz a magunkfajta „harmincévesnek“ úgy írni erről a folyóiratról, hogy szükségesnek vélt objektív meg-

jegyzéseit el ne hallgassa, de ezzel ne kerüljön a „generációs irigység“ gyanújába. Mi ugyanis nem alapítottunk folyóiratot, hanem beálltunk az előttünk járók mellé és az ő társaságukban publikáltuk eredményeinket. Ennek aztán az lett a következménye, hogy a szó szoros értelmében vett „szárnypróbálgatásaink“ a nyilvánosság kizárásával mentek végbe. A nyilvánosság elé mestereink rendre olyan feladatokkal engedtek, amilyenekkel meg tudtunk eredményesen birkózni. A magunk részéről ezt a körülményt távolról sem panaszoljuk. Sőt ellenkezően! Éppen e Szemle lapjain állapította meg e sorok írója, hogy a „harmincévesek“ és „negyvenévesek“ között semmiféle elvi ellentétet nem lehet felfedezni, sőt éppen a teljes egyszelleműséget ismerhetjük fel. E két generáció összetartozik, egyazon célokat követi, tehát felesleges a harmincéveseknek külön táborba szállani.* Úgy látszik, a „húszéveseket“ már nem elégíti ki az a tevékenységi és publikációs tér, mely ebben a közös táborban előttük is nyitva áll, s melyet használnak is. Folyóiratuk arra vall, hogy ki akarják szabadítani magukat az ellenőrzés alól, maguk lábán akarnak megállani, a maguk autonóm körében, s hogy „szárnypróbálgatásaikat“ is a nyilvánosság előtt akarják végezni. Szükséges-e ez, vagy nem, most ne kérdezzük. Mi csak annyit mondhatunk, hogy annak idején a legnagyobb székspezzissel figyeltük azt a nyilvános „szárnypróbálgatási versenyt“, melyet a Szegedi Fiatalk Művészeti Kollégiuma kezdett, s amint folyt a fejlődés, egyre fokozódó örömmel ismertük be, hogy ebből a forrongásból egynehány valódi érték kristályosodott ki. Ebből a körből hajtott ki egyébként ez a folyóirat is; szerkesztője és több munkatársa itt kezdte működését. Ha tehát nem hallgatjuk el, hogy a nyilvánosság előtti forrás képét mutatja az új folyóirat egyik-másik értekezése is, s hogy általában az elvi és elméleti kérdések körül tisztázatlanság uralkodik, ez nem jelent egyebet, mint egy tény megállapítását, s együtt jár vele annak a biztos reménye is, hogy a forrás folyamán az elvi tisztulás sem fog elmaradni. Kétségtelen azonban, hogy a folyóirat színvonala sokkal egyenletesebb lenne, ha minden munkatársa azzal a szigorú önkritikával választaná meg a feladatot, amellyel egyrésztük valóban választotta, s végre is hajtotta. Minden kezdő tudós a tudomány „nagy alapvető problémáit“ akarja legelső sorban is megoldani; csak később látja be, hogy az „alapvetés“ nem lehet első lépés: sok kis kérdésen kell előbb felkészülni. S ezek a kérdések nem is oly kicsinyek és jelentéktelenek. S ezek kínálnak konkrét eredményeket. A folyóirat maradandó sikerei ezek köréből valók, s örömmel figyelhetjük meg, hogy a második szám

* A „harmincévesek“ generációs problémája. Prot. Sz., 1933. 211. 1. V. ö. másik cikkünkkel: A nemzedék fogalma. Válasz, 1935. 52. 1.

tanúsága szerint fejlődése, szerkesztői irányítása ebbe az irányba tart. S úgy látszik, a generációs tendencia is elhalványulóban van. Könnyen lehet, hogy teljesen el is tűnik, s a folyóirat egész tudományosságunk egyik publikációs tere lesz.

A folyóirat alapításának másik célját címe fejezi ki. Új tudományt akar szolgálni: a magyarságtudományt. Az új tudomány tervét először Gragger Róbert vetette fel német mintára, majd új, sajátos feladatot bízott rá Németh László, s úgy látszik, a folyóirat alapítói a Németh-féle magyarságtudományra gondoltak. Igaz, hogy a szerkesztő rövid beköszöntőjében hangoztatja, hogy nem ad programot, de első cikkeként Németh tanulmányát közli „A magyarságtudomány feladatai“-ról. Ennek a tanulmánynak részletes taglalása igen érdekes volna, — márcsak külső fontossága miatt is, melyet írójának személye kölesönöz neki, — de erről kiszabott terünk miatt le kell ezúttal mondanunk. Csak röviden jelezzük aggályainkat. Mindenekelőtt kétségbe kell vonnunk a magyarságtudománynak mint önálló, új tudománynak nem is szükségességét, hanem egyszerűen lehetőségét. Külön tudomány csak olyan tárgy kutatására alakulhat, amely egészen önálló, de egyetemes jelentőségű létkategóriába illik bele. Vagyis lehet tudománya az emberi test anatómiájának, a történetnek, a szépnek, általában a népiségnek, a föld belső struktúrájának és külső tájviszonyainak, stb. De a magyarság fogalma oly komplex, egyes tartalmi elemei annyi különböző kategóriába illenek, — melyeknek mind megvannak az egyes külön tudományai, mint néprajz, történelem, földrajz, stb., — hogy olyan tudomány, amelynek tárgya lehetne az egész magyarság-problematika mindenestől, teljesen elképzelhetetlen. Felesleges is ilyennek konstruálása. A történész kutathatja a magyarság történetét, az etnológus a magyar etnikumot és így tovább. Egyazon ember úgysem végezheti mindet, mert menthetetlenül dilettantizmusba siklik. De elképzelhetlen is olyan módszer, mely az összes magyarság-kérdésekhez alkalmas, — márpedig az egyetlen-közös módszer az önálló tudomány egyik kritériuma, — és elképzelhetetlen olyan *tudományos* szintézis, mely ezeket a heterogén elemeket egyetlen *elméleti* eredménnyé foglalja össze. Németh László nem is ilyesmire gondol. Ő azt tűzi ki a magyarságtudomány feladatául, hogy magatartás-tudomány legyen, vagyis az egész problematika megoldásának eredményeképpen egy gyakorlati álláspontot adjon a magyarság számára, melyről sorsát irányíthatja. Ez az igény azonban teljesíthetetlen a tudomány számára. A tudomány nem lehet magatartástudomány, nem lehet gyakorlat, mert éppen az a lényege, hogy nem gyakorlat. A magatartástudomány fogalma a legkiáltóbb *contradictio in adjecto*. A tudomány is egyfajta magatartás, éppen *nem*-gyakorlati magatartás, bár alapja is lehet,

sőt kell is lennie a gyakorlati magatartásnak, mert az a világkép, amelyet ő szolgáltat, alapja a világnézetnek, az életgyakorlat alapjának. Ezt az áthidalást azonban elmélet és gyakorlat között az emberi egyénnek kell végrehajtania önmagában; csakis ő hajthatja végre; a tudomány pedig éppen csak azáltal szolgálhatja még ezt a gyakorlati feladatát is, ha maga megmarad szigorúan határai között és elméleti objektivitását — mely az emberi szellem életében kijelölt funkcionális feladata, — nem engedi elhomályosodni magatartási célok által.*

Állításaink igazságát mi sem bizonyítja jobban, mint maga a folyóirat gyakorlata. Dolgozatai között egy sem akad, amely akár egyik, akár másik fajta magyarságtudományt mint olyat művelné, jóllehet nem tehető fel, hogy program és gyakorlat illetén szembe fordulása tudatos volna. Ez a tény egyszerűen a program teljesíthetlenségére mutat. A dolgozatok könnyen meghatározhatóan és természetes szakszerűséggel a régen megállapodott szaktudományok keretei között mozognak és a tiszta és valódi elméleti-tudományos lelkesedésből fakadnak. Ez a lelkesedés sohasem állotta útját annak, hogy a tudós emberi hovatartozandóságából következőleg nemzete vagy egyéb közössége életének jelenségeit vegye kutatás alá. Így az új folyóirat munkatársainak tudományos érdeklődése a szaktudományok sajátos magyar problémái felé fordul. És az egész magyar élet, valamennyi szaktudomány magyar problémái helyet kapnak itt. A címlap emblémája — a hármashalom és a gémeskút árnyában meghúzódó tanya képe — nem köti kizárólag a néphez és a néprajzhoz. A Magyarságtudomány cím tehát a gyakorlatban azt jelenti, hogy a magyar népet, történetet, irodalmat, egyáltalán a magyar életet illető összes, különböző tudományokhoz tartozó kérdések kutatására vállalkozik a folyóirat. Az aztán magától értetődik, hogy eredményeivel a nemzeti tudat és magatartás elvi alapjainak gazdagításához termékenyen hozzájárul. Az első két szám, s a harmadiknak a tervezete egyre megnyugtatóbb biztosíték amellet, hogy a „húszévesek Magyarságtudománya“ az egész magyar tudományos élet hasznos és jelentős tényezője lesz.

A negyedik folyóirat, a Gál István által szerkesztett *Apollo*, mint irodalmi életünk jelensége összefügg a Szellem és Élet, valamint a Magyarságtudomány alapításának motivumaival. Ez is a „fiatalok“ organumaként indult. Csakhamar azonban ez is felvette lapjaira a „harmincéves“ generációt, s ezzel megszüntette önmaga által emelt korlátait működésének s talán sikerének és hasznának is. Alapításának másik motívumára pedig neve mutat

* V. ö. Joó Tibor: A művelt ember. Prot. Szemle, 1934. 266. l. és Bevezetés a szellemtörténetbe. Budapest, 1935. utolsó fejezet.

rá: a klasszicizmus és humanizmus szolgálatát tűzte maga elé. Ezeknek az eszményei pedig nyilván közösek az idealizmus eszményeivel, melyek a Szellem és Élet zászlajára vannak felírva. Az Apollo nem csupán tudományos értekezéseket közöl és közleményeinek tárgya sem mindig az antik klasszicizmus vagy a történeti humanizmus, arra azonban gondosan ügyel, hogy minden lapjáról az ő szellemük áradjon. Ennek a lényege pedig emberben rejlő isteninek a tisztelete és szolgálata. A mai idők sok barbár áramlata között erre igen-igen nagy szükség van. S ha egészen mélyére nézünk a dolognak, alighanem mindenik itt ismerttetett folyóirat legvégső ösztönzője ennek az átérzése.

Joó Tibor

A kő és az ember

(Amerikai néger „spiritual song“.)

*Rejtőzködnöm nem lehet.
Rejtőzködnöm nem lehet.
Elmentem a kősziklához,
hogy elrejtsem képemet.
Szólt a szikla:
soha el nem rejtelek!
ó, szólt a szikla:
soha el nem rejtelek!
Rejtőzködnöm nem lehet.
Szólt a szikla: megindulok,
eltiporlak, tángulj tőlem,
megindulok, eltíporlak,
tángulj tőlem, szólt a szikla.
Rejtőzködnöm nem lehet.
Elmentem a kősziklához,
ráhullattam könnyemet.
Szólt a szikla:
én is égek, szenvedek!
ó, szólt a szikla:
én is égek, szenvedek!
Rejtőzködnöm nem lehet.
Szólt a szikla: én is mennybe
mennék, mint te, én is égek,
én is mennybe mennék, mint te,
én is égek, szólt a szikla.
Rejtőzködnöm nem lehet.*

Weöres Sándor

Polner Ödön 70 éves

Polner Ödön 1935. március 15-én töltötte be életének 70. esztendejét s a szegedi Ferenc József tudományegyetem jog- és államtudományi kara ebből az alkalomból két vaskos kötetbe foglalt hatalmas Emlékkönyvet¹⁾ adott ki tiszteletére. Az Emlékkönyv tudományos dolgozatait volt és jelenlegi kartársai írták, mintegy dokumentálni kívánva ezzel azt, hogy az olyan megszívű tudós egyéniség, aminő Polner Ödön, aki maga körül megértést, békességet és a tudományos munkára ingerlő légkört teremt, milyen temékenyítőleg hat kartársainak irodalmi munkásságára is.

Polner Ödön egyike azoknak a kiváló férfiaknak, kik a modern magyar közjogi tudományt megteremtették. Az ő működése döntő jelentőségű az ú. n. jogdogmatikai módszer uralomra juttatása tekintetében.

Az állam jogrendszerének minden részében visszatükröződnek azok a harcok, melyeket a politikai pártok, társadalmi osztályok és világnézetek folytatnak egymással. De legélesebb a visszatükröződés a szorosabb értelemben vett közjog területén: az államalkotmányban, mert a küzdő felek itt a jogban közvetlen és a legtöbbször azonnal használható állásokat és fegyvereket tudnak maguknak biztosítani a további küzdelemhez.

Ez a küzdelem természetesen nem mindig egyformán heves: a közjog fejlődésének vannak nyugodt és vannak harcok korszakai s természetes, hogy a közjog tudományos művelésének módszere is más a nyugodt, mint a harcok korszakban.

A nyugodt korszak lehetővé teszi a közjogi intézmények dogmatikus, jogászai elemzését, a közjogi szabályok tökéletes jogi rendszerben való összefoglalását, melyre a harcok korszak nyugtalan atmoszférája kevésbé alkalmas. Itt a közjogi tudomány maga is a küzdelem képét mutatja: politikai elméletekkel igyekeznek alátámasztani az új politikai céloknak megfelelő új közjog szabályait; ha megalkotásuk nehézségekre ütközik, megkísérik politikai principiumok segítségével hívásával még a tételes közjog rendelkezéseiből is levezetni azokat. Az ilyen közjogi tudományt a dogmatikus módszerrel szemben a politikai módszer alkalmazása jellemzi.

Az a közjogi tudomány viszont, mely a hatályban levő al-

¹⁾ Polner Ödön Emlékkönyv. Dolgozatok Polner Ödön egyetemi ny. r. tanár születésének 70. évfordulójára. Írták kartársai. I. kötet 395 l. II. kötet 371 l. Szeged, 1935.

kotmányt védi, elsősorban a történeti módszert alkalmazza. A történelmileg kialakult jog erejét hangsúlyozza az új célok szolgáltatában álló új joggal szemben, különösen abban, hogy ezt az új jogot erőszakos eszközökkel hozták létre.

A közjog művelésének dogmatikus, politikai és történeti módszerei tehát nem az abszolút helyes és az abszolút helytelen módszerek viszonyában állnak egymással. Hogy a konkrét esetben melyiket alkalmazzák, az elsősorban a kitűzött politikai céltól és az adott viszonyoktól függ. A politikai módszer elsősorban a közjogi reformokra való törekvésnek, a történeti a régi jog konzerválásának a módszere, a nélkül azonban, hogy ne volna lehetséges politikai elméletekre hivatkozással védeni a régi jogot s a meglevő megváltoztatását követelni történeti érvek alapján.

A dogmatikus módszer minden esetre bizonyos közjogi stabilitást tételez fel, de nem szolgál szükségképpen csak elvont célokat, állítható tudatosan politikai célok szolgálatába is és pedig úgy a közjog bizonyos irányú átalakulására, mint a tételes jog megerősítésére az ellene irányuló törekvésekkel szemben.

A magyar közjogi tudomány feladata hosszú időn keresztül a történelmi alkotmány védelme volt. Ebből folyik, hogy művelésénél a történelmi módszer dominált.

Az 1867-iki kiegyezéssel nyugodtabb korszak vette kezdetét; a magyar alkotmány ellen intézett szakadatlan és erőszakos támadások elültek. Adva volt a magyar közjog dogmatikus művelésének politikai előfeltétele.

A német birodalom megalakítása folytán csaknem egyidőben következik be ez a nyugalmi állapot Németországban is. A német közjogi irodalom Laband és társai vezetése alatt hatalmas lendülettel kezdett hozzá az új német alkotmány dogmatikus feldolgozásához. A magyar közjogi irodalom ezzel szemben egy ideig még megmaradt a régi történelmi módszernél, nem véve észre, hogy a külön magyar államiság biztosítása szempontjából milyen nagy jelentőségű az ide vonatkozó közjogi szabályok tartalmának jogi szabadsággal való kifejtése és szigorúan jogászai rendszerbe foglalása.

Nagy Ernő, a magyar közjogi tudománynak szintén kimagasló alakja, akkori nagyváradi kir. jogakadémiai tanár, aki később a kolozsvári, majd a budapesti tudományegyetem professzora lett, dolgozta fel legelőször 1887-ben a dogmatikus módszer alkalmazásával a magyar közjog anyagát. Kézikönyvét Concha Győző, ki a magyar közjogi és politikai tudománynak már akkor is vezető egyénisége volt, éles bírálatban részesítette. Az ő megállapítása szerint Nagy Ernő kézikönyvében annak a törekvésnek, hogy közjogunkat mentül modernebbé és jogászbibbá tegye, áldozatul esett a magyar közjog specifikus magyar jellege. Tulságo-

san átveszi a külföldi közjogi tudomány megállapításait s nincs kellő tekintettel a magyar közjogi intézmények történelmileg kialakult külön sajátosságaira.

Concha bírálata alkalmas volt arra, hogy a dogmatikus módszerrel szemben bizalmatlanságot ébresszen s legalább is hátráltassa ennek a módszernek a magyar közjogi irodalomban való uralkodóvá lételetét.

Ekkor jelent meg 1891-ben az ifjú Polner Ödön első munkája Magyarország és Ausztria közjogi viszonyáról. Ez a munka szerencsésen egyesítette a történeti és a dogmatikai módszert, példát mutatott arra, hogy miként kell a magyar alkotmány történeti jellegére tekintettel a dogmatikai módszert a magyar közjogi kérdések tárgyalásánál alkalmazni. Polner Ödön fellépésének és működésének ez ad különös jelentőséget: az ő nevéhez fűződik a magyar alkotmány történeti sajátosságainak legteljesebb megőrzése mellett a magyar közjogi tudománynak modern jogtudománnyá tétele.

Polner első munkája Magyarország és Ausztria viszonyával foglalkozott, azzal a problémával, mely az összeomlás előtti Magyarország közjogának legfontosabb és legkényesebb kérdése volt. Későbbi munkásságának is ez marad kedvence területe egészen az összeomlásig. Egymás után jelennek meg nagyszerű tanulmányai az államalkotó szerződések jogi természetéről, a közös ügyekről, a *pragmatica sanctio* és a házi törvények viszonyáról, s a magyar trónöröklés feltételeiről. A magyar-osztrák viszonyt ezekben a tanulmányokban szinte minden részletre kiterjedően feldolgozta s megvetette alapját annak a jogi szemléletnek, melyet a magyar közjogi irodalom ezekre a kérdésekre vonatkozólag ő utána elfogadott s amelynek segítségével sikerrel állotta az irodalmi harcot az osztrák centralista közjogászoknak a szuverén magyar államiság ellen intézett támadásaival szemben.

Polner Ödöntől ered az a megállapítás, hogy a *pragmatica sanctio* nem a nemzet és a magyar király közötti szerződés, — amint közjogászaink megelőzően kivétel nélkül hirdették, — hanem olyan szerződés, mely egyrésztől Magyarország, tehát nem a magyar nemzet, hanem a magyar állam, másrésztől a *Domus Austriaca*, mint az örökös tartományok felett teljes állami hatalmat gyakorló fejedelmi ház között kötött s így *nemzetközi szerződés*, mely két állam, két nemzetközi jogalany közt jött létre. Ezzel a megállapítással Magyarország külön államisága a legélesebb kifejezést nyert s megdönthetetlen jogi bázist kapott. Élesen szállt síkra egy magyar közjogásznak, Jászi Viktornak azzal a tételével szemben, hogy a *pragmatica sanctio* szerint a magyar trónörökösödésnek előfeltétele az osztrák örökös tartományok birtoklása, tehát, hogy az örökös tartományok mindenkor uralkodója

a magyar király. Kimutatta, hogy a trónöröklésnek az 1723. évi törvényekben foglalt szabályozása feltételeire és tartalmára nézve teljesen önálló s hogy a trónörökléssel kapcsolatos minden kérdést illetőleg csak a magyar törvények irányadók s nem az uralkodó család ú. n. házi törvényei.

A másik kérdés, mellyel Polner Ödön irodalmilag legtöbbet és legszívesebben foglalkozott, a parlamenti jog, közelebbről a *választói jog kérdése*. Az ő munkái révén lett uralkodóvá a magyar közjogi irodalomban az a helyes felfogás, hogy a választói jog nem alanyi joga az egyes polgároknak, hanem közhatóság, államhatalmi tevékenység, amiből következik, hogy annak gyakorlásánál a választónak a közérdeket kell nézni s nem lehet saját egyéni érdekeire tekintettel. Ebből a megállapításból a nagyfontosságú következtetések egész sorát vonja le tanulmányaiban a választói jog különböző problémáinak mikénti szabályozása tekintetében.

Polner Ödön a választói jog közhatósági jellegére vonatkozó álláspontját egy individuális és liberális korszakban állította fel. Az ő tudományos megállapításai mindig függetlenek az uralkodó politikai áramlatokból. Volt eset, mikor szinte egyedül maradt a joghoz szigorúan ragaszkodó álláspontjával, de mindig törhetetlenül kitartott a mellett, amit igazságnak ismert fel.

Polner Ödön a maga puritán egyéniségének magas etikai szempontjait érvényesíti a közjogi kérdések tárgyalásánál is. Ezzel függ össze annak nyomatékos hangsúlyozása, hogy a politikai jogok gyakorlásánál csak a közérdek lehet irányadó s politikai jogokat, elsősorban parlamenti választói jogot a nemzet csak annak adhat, aki a nemzeti közérdeket felismerni és helyesen szolgálni képes. A közérdek szolgálatának követelményét nemcsak az egyszerű polgárral szemben hangsúlyozza, hanem mint még fokozottabb követelményt, magával az uralkodóval szemben is.

Irodalmi munkásságának igen értékes darabjai azok a pompás összefoglalások, melyekben idegen nyelven adja a magyar közjogi alaptételeit s amelyek nagy mértékben járultak hozzá a alkotmányunknak a külföldi szakkörök által való megismeréséhez.

Polner Ödön munkássága sok tekintetben átalakítólag hatott a magyar közjogi gondolkozásra. Nagy hatását életének külső körülményei is elősegítették. Hosszú időn át a m. kir. Igazságügy-minisztérium közjogi osztályában dolgozott s így közvetlenül részt vett közjogi törvényeink megalkotásában. Az a visszaemlékezés, melyet nemrégiben a szegedi Délmagyarország közölt (1935 dec. 25-iki szám) érdekes bepillantást enged arra a következetes és cél-tudatos munkára, mellyel az Ausztriát is érintő kérdéseknek a független magyar államiséget kidomborító szabályozására törekedett. Nem ilyen közvetlen, de még maradandóbb az a hatás, melyet mint professzor a felnövekvő jogászgenerációra gyakorolt.

1895-től kezdődőleg a budapesti kir. magyar Pázmány Péter tudományegyetemen tartott, mint magántanár előadásokat, 1914-ben a pozsonyi Erzsébet tudományegyetem ny. r. tanára lett, 1923-tól kezdődőleg pedig a Kolozsvárról Szegedre menekült Ferenc József tudományegyetemen működik, ezer meg ezer tanítvány lelkébe ültetve át közjogi felfogását.

Polner Ödön típusa annak az igazi tudósnak, aki nem keresi az érvényesülést és a népszerűséget, nem vágyakozik az elismerés fényes külső jelvényei után. Őt boldoggá a köz érdekében végzett zajtalan munka teszi s ezzel a zajtalan munkával örökértékű szolgálatokat tesz nemzetének.

Buza László

Az uccán

*Falu. Nyár dél. A csönd megalvadt,
forró az árny is. Minden hallgat.*

*Felhőtornyot ringat az ucca,
a fény már szinte porba húzza.*

*Az uccát most egyedül járom,
a porban nézem, mennyi lábnyom,*

*egyik velem jön, másik vissza,
míg mindet a homok fölissza:*

*itt tétova nyomok és mélyek:
nagy volt a súlya keresztjének,*

*itt könnyük, port is alig érők:
szerelmesek, egyszerre lépők, —*

*piciny nyomok, csöpp szürke rózsák,
kacagásuk itt szerteszórták —*

*sarúk nélkül, mezítláb jöttek:
az ősi nádtető mögötték.*

*— Ki látná most, ki venné észre,
ha Krisztus lábnyomába lépne...?*

Tanka János

KRITIKAI SZEMLE

Balázs László: A felekezetek egymáshoz való viszonya 1791—1830, különös tekintettel az egykorú nyomtatványokra. Budapest, 1935. 8° 134 l. — Ravasz Boriska: A magyar állam és a protestántizmus Mária Terézia uralkodásának második felében (1760—1780). Budapest, 1935. 8°, 115 l.

Két doktori értekezés, amelyek némileg kiegészítik egymást. Balázs a Ferenc-korszakot tekinti át majdnem teljes egészében (a határt a vallásügyekkel újra foglalkozni kezdő reformországgyűlések elsejénél tűzve le) a valláspolitikai és a belső vallási helyzet alakulása szempontjából. Ravasz pedig e korszaknak (a jozefin évtized leszámításával) legfontosabb előkészítését, a Mária Terézia felvilágosodottabb időszakának valláspolitikáját vizsgálja meg. Időhatár, nézőpont és anyaggyűjtés szempontjából egyaránt Balázs dolgozott szélesebb körben, de Ravasz hatolt mélyebbre. A Ferenc-korszak kutatója, habár ez a dolgozata címéből nem tűnik ki, a hazai vallásfelekezeteknek nemcsak egymással, hanem (a két protestánsnak) az állammal való viszonyát is tárgyalni kívánta: e végből, bár a legfőbb súlyt tényleg az egykorú nyomtatványokra fektette, levéltári nyagot is felhasznált. Ravasz viszont kizárólag a Mária Terézia és Staatsrat-ja valláspolitikai működésének vizsgálatára korlátozta magát, anyaga a legtekintélyesebb részében levéltári, mely mellett az egykorú és a szaktudományi irodalom csak mint kiegészítő és teljesebben megvilágító tényező szerepel. Ezzel már azt is megmondottuk, hogy tudománytechnikai szempontból Ravaszé a szerencsésebb fogás: anyaga jobban áttekinthető, nézőpontja egységesebb, céljának kitűzése, tárgyának megfogalmazása és körülhatárolása szabatosabb, mint a Balázsé.

Mindketten nagyon alaposan dolgoztak s e két magyar korszaknak már a felszín alá szorult, de még mindig robbanékony elemekkel telített vallási vívódásairól ismereteinket jelentékeny módon előbbre vitték. Balázs érdeme, hogy a tárgyalt korszaknak főként a türelem eszme körében mozgó s annak római katolikus és protestáns eltérő értelmezése körül forgó vallási eszmeveszést a vonatkozó igen számos és ma nagyjából alig ismert röpiratok és terjedelmesebb művek alapján először próbálta egységes képből megmutatni, az elvi álláspontjuk szerint rendezni és értékelni. Ravasz viszont azzal tett jó szolgálatot, hogy legelőször világított bele rendszeres kutatómunkával a nagy királynő létrehívta Staatsratnak a műhelyébe, amikor az a magyar protestáns vallásügyekkel foglalkozik. Az ő munkája nyomán megelevenül előttünk a felvilágosult Habsburg-állam valláspolitikájának lassú, visszaesésekkel teljes, sokszor önmagával is meghasonló ki-

formálódása egy fejedelmi asszony lelkében és egy lelkiismeretesen dolgozó államhivatal aktasáncái mögött. Balázs viszont azt szemlélteti érdekesen, miként árad el ez a felvilágosult szellem — már a romantikával is elegy — a nemzet egész közvéleményében, római és evangéliumi egyházak hívein és lelkészein egyként, ha természetesen nem is azonos mértékben.

Egyháztörténeti tudatunkat mindakét munka örvendetesen mélyíti. Egységes benyomást, gondosan végigvezetett elemzést, itt-ott művészien tömörítő jellemzést és igen talpraesett összefoglalást azonban csak a Ravaszéból kapunk: ez már maga tanít is, amíg a kétségtelenül szép és sokoldalú olvasottságú Balázséból csak úgy lehet tanulni, ha magunk jobban átgondoljuk anyagát, mint ahogyan ő átgondolta. Ravasznál az egykorú és a szakirodalomból jó egynéhány munka tanulmányát nélkülözzük, de ezért kárpótól levéltári anyagának rendkívül pontos kiaknázása, amíg Balázs a széleskörű irodalmi olvasottság mellett levéltári készletével csak igen mellékesen dolgozik. Igaz, hogy nem is igen tehetett másként, mert ha a vonatkozó levéltári anyagot, túlságos tágraszabott témakörében épp oly bőven ki akarta volna használni, mint a nyomtatottat, műve talán ötszöröseire dagadt volna.

Balázsnál, ha volna terünk rá, nagyon sok apróbb-nagyobb tévedést kellene helyreigazítanunk (tenger sajtóhibájáról, amelyeknek csak egy kis töredékét javítja ki, nem is szólva). Ravasz az artikulás helyeket nem határozza meg szabatosan (54. l.) és — egyes apróbb tévedései mellett — főképp azzal az állításával hívja ki ellenmondásunkat, hogy „a hazai protestantizmus nem tud felmutatni olyan egyetemes államkonceptiót, mint a barokk eszmény.“ (53. l.). Amíg egyáltalában volt magyar protestáns államiság, addig bizony ugyancsak megvolt a hazai protestantizmusnak is a maga egyetemes államkonceptiója, amely Erdélyben, ha az 1690-es államfordulat be nem következik, valószínűleg épp oly barokk stílusban épült volna tovább egy darabig, mint a habsburgi.

A Balázs stílusának feltűnő pongyolaságában, egész szerkesztésmódjának bizonytalanságában van valami nőies — amíg a Ravasz szabatosága és érettsége stílusban is, szerkesztésben is bármely férfinak, a már nem kezdőknek is, becsületére válnék.

Révész Imre

Payr Sándor: A magyar protestáns papi öltöny története.
Sopron, 1935. 60 l.

Erős szükségletet jött kielégíteni e tanulmány. Pusztán tudományos érdeklődésből is kíváncsian néztünk az egyháztörténelmi múlt e területe felé, de a gyakorlati szükség még erősebben követelte a magyar protestáns lelkészi ruhák történetének

kutatását. Kit nem bántott eddig, ha sok evangélikus ill. sok református lelkészt látott együtt, hogy mennyire feltűnő a különbség hivatalos ruhájukban? Ez az összevisszaság, ez a rendezetlenség, valljuk meg őszintén, sokkal inkább foglalkoztatja az embereket, még az intelligenciát is, mint ugyanazoknak a lelkészeknek a különbsége igehirdetésük és tanításuk tartalmában. Az egyöntetű ruházatról folyó vita pedig, akár lelkészek, akár mások között megy végbe, rendszerint azzal a beismeréssel fül kudarcba, hogy itt legokosabb nem nyilatkozni a mult alapos ismerete nélkül. Ezért vártuk nagy érdeklődéssel Payr Sándor dolgozatát. A szerző alapossága, az adatok kutatásában való fáradhatatlansága biztosíték volt mindnyájunk számára, hogy jó segítséget fogunk kapni a lelkészi ruha rendezésének feladatához.

A magyar protestáns egyháztörténeteszek nesztórának a tanulmánya valóban nélkülözhetetlen lesz mindazok számára, akik hozzá akarnak szólni a kérdéshez. Nélkülözhetetlen éppen azért, mert alázatosságra kényszerít; nem lesz többé lehetséges, hogy makacsul ragaszkodjunk valamilyen kedves feltevésünkhöz. Minthogy pedig, amint sajnálattal kell megállapítanunk, még a leggondosabb kutatás sem tudja töretlenül és teljesen elének vetíteni a hazai protestáns papi öltöny történetét, arról a bizakodó reménységről is le kell mondanunk, hogy a mult alapján végleg megoldjuk az egység problémáját. Payr Sándor több évtizeden át gyűjtötte e dolgozatához az adatokat, Révész Imre ezenfelül példaadó önzetlenséggel rendelkezésére bocsátotta övéit, úgyhogy alig remélhetjük az adatok gyarapodását; mégis nagy fehér foltok maradnak előttünk a mult rajzában.

Az adatok szűkösségét és korlátolt értékét leginkább a következő körülmények okozzák: a zsinatok határozatai nem tükrözik a valóságot, hanem legfeljebb az elmúlt időszak helytelen szokásait és az akkori elveket; az adatok többnyire a különlegesre, szokatlanra, szélsőségre vonatkoznak, — a multban sem törekedtek, akárcsak ma, a magától értődő, a mindennapi megörökítésére; ha van is adatunk egy korból, kérdés, hogy a leírt ruha templomi használatra szolgált-e, vagy csak olyan jellegű, mint a mai „magas mellény“; végül nyilvánvaló, hogy a ruházathoz igen fontos tényező volt a vidék szokása, gyér adatokból tehát nem lehet az egész országra vonatkozóan megállapítani, mi volt valóban a viselet.

Ilyen körülmények között örülnünk kell annak is, hogy legalább a ma használatos lelkészi ruha magyar multját nagyjából megismerhetjük.

Ma az evangélikus lelkész szolgálati ruhája az u. n. Lutherkabát a táblácskákkal és barettal. A nevezet azt a látszatot kelti, hogy Luther Márton viselt először ilyen kabátot, de jóllehet nem

így áll a dolog, mégis jogos, mert a középkori tudós talár valóban Luther révén vált az evangélikus lelkészek viseletévé — talán az egész világon. A baretnak (biretum, barétum) hasonló a története. Másképp vagyunk a táblácskákkal, viselésük a 17. században alakul ki, az előkelőség, talán udvarképeesség jeléül viselt fodros fehér gallér módosul át idővel a ma ismert táblákká. (Semmi közük sincs a törvény két kötőablájához, s ezért a „Mózes-táblák“ elnevezés teljességgel helytelen.) Nálunk a 17. században általánosan használják az evangélikus lelkészek a Luther-kabátot ilyen táblákká átalakuló gallérral. Mindez azonban még korántsem jelenti hazánkban a multbeli egyöntetűséget, hiszen szinte négyszáz éven át figyelhetjük a küzdelmet a fekete papi ruha fölé, különösen az istentisztelet oltári részénél felvett alba (fehér ing) használata körül. Más irányban viszont a Luther-kabát és palást vetélkedését látjuk. Csak a mult század második felében jutnak az evangélikus lelkészek hallgatólagos megegyezésre a Luther-kabát általános elfogadásában, kivéve az e tekintetben is külön úton járó erdélyi szászokat. Az alba és a barett használatában azonban mindmáig nagy a különbség.

A református lelkészek mai palástjának még kevésbé világos a története. „Valószínűleg a régi r. kath. pluviale (vecsernye palást) maradványa ez a papi ruha, melyet délutáni istentiszteleteken és körmeneteken szoktak viselni. Régente csuklyája is volt, hogy esőben a pap fedetlen fejét megvédje, innen a neve (pluviale, esőköpeny). Későbbi formáját (keskeny, fekete, földig érő, elől nyitott köpenyke, a nyakon szalaggal megkötve) a francia abbék kezdték viselni“. (24. l.) Nálunk a 17. század második felében terjed el. Nem tudjuk azonban, mi az oka annak, hogy miért lesz éppen a magyar református papság viselete a palást (ezzel párhuzamosan az unitáriusé is), amíg mindenütt másutt használatlan marad, vagy csak rövid ideig divatozik. A palást sok nehézséget okozott a fedetlenül hagyott öltözet terén. A reverenda, tóga, attila kemény harcokat vívtak az elsőségért. Ma a legutóbbi, az 1928—33-i zsinat a „hosszú fekete kabátnak“, az u. n. ferencjózsefnek biztosítja ezt, de ezzel a gyakorlati szükség koránt sincs kielégítve, egyszerűen az ilyen kabát hiánya, ill. célszerűtlensége miatt.

Az u. n. Luther-kabát és a palást ma megállapítható történetén felül azért is nagy hálával tartozunk Payr Sándornak, hogy tanulmányában könnyűszerrel kitapinthatók az alakulás tényezői. Ő maga is írja a befejezésben: „Különböző theologiai irányok, a felekezeti különbség, a változó külföldi divat és a magyar nemzeti viselet hatása szerint is az egyes időszakokban másként és másként öltözködtek lelkészeink“ (57. l.). A 18. században az elnyomás tartózkodóvá tette a papokat a hivatalos öltöny viselésében, kerülték a feltűnést. Korszakonként különböző

erősséggel működött a római katolikus szokásokra való ellenhatás, vagy az igehirdetői tisztról való felfogás.

Mindent összevetve, Payr Sándor tanulmánya útján leginkább arra kötelezi a mult a magyar protestantizmust, hogy ne esküdjék valamilyen ruhára, hanem legyen hű a hagyományos elvekhez: 1. a igehirdető és szentségiszolgáló tiszt (hivatal) megbecsüléséhez, 2. ahhoz a reformátori tanításhoz, hogy a lelkészek nem alkotnak külön rendet. E két, egymást kiegyensúlyozó elven felül az ízlés és célszerűség határozza meg a hivatalos szolgálatban és a társadalmi életben használandó lelkészi öltözetet. Hogy az elfogultság a megszokott javára, a külföldön látottak utánzása, a nemzetieskedés és a reformátori keresztyénséggel ellenkező „rendi” felfogás a lelkészi állásról ne legyen kárukra ezeknek a multban is működő elveknek, ehhez ad eléggé meg nem hálálható tanulságokat Payr Sándor munkája.

Sólyom Jenő

Fischer Júlia: A nevelés gondolata Bessenyei György munkáiban. Értekezések a M. Kir. Ferenc József-Tudományegyetem Pedagógiai Intézetéből. Új sorozat, 5. szám. Szeged, 1934. 98 l.

Az Imre Sándor szerkesztésében megjelent nagyértékű sorozatnak eme becses darabja feldolgozza a Bessenyei minden művében található pedagógiai gondolatokat, de a főforrások: a Philosophus, Anyai oktatás, Tariménes utazása s levelezése a sárospataki professzorokkal, melyekből kiderül, hogy Bessenyei mint református ügyvivő a Ratio educationis mellett foglalt állást, mert benne nem látta veszélyeztetve a vallásszabadságot és a felekezetek jogait, s tananyagában is nagy haladást látva, úgy remélte, hogy a magyar műveltség haladására fog vezetni.

Bessenyei látva Bécsben saját és nemzete elmaradottságát, — ő maga csak 14 éves koráig tanult, — pedagógiai elvévé tette: „Emeld nemzetedet, ez legyen törvényed”. Nemcsak bírál, hanem mindig javítani is akar mint olyan, kinek szeme kinyílt, s ki hisz a haladásban, melyet nem forradalmi úton kíván elérni. Az ember alakíthatósága, a nevelés lehetősége kérdésében azt vallja, hogy ugyan nem lehet mindenkit egyenlően formálni, de valamennyire mindenki irányítható. A nevelés célja Bessenyei szerint az ember által elérhető legmagasabb fejlettség kialakítása. Bessenyei pedagógiai gondolatainak részletes elemzése után a dolgozat abban a fejezetben csúcsosodik ki, mely Bessenyei nemzetnevelési törekvéseit ismerteti. Egyén és közösség érdekei a művelődésben közösek: sok művelt egyén művelt nemzetet ad. A magyar népet meleg szeretettel jellemzi; csupa jó vonást lát benne, „csendes, szemérmes, tekintetes magaviseletű, nem csácsogó”, de

sohasem tudja magát kellett. A népet műveltté kell tenni s művelésére a magyar nyelvet irodalmivá. Itt természetesen nem gondol a jobbágyokra, hanem csak a falusi nemességre, mert a paraszt feladata szerinte csak a testi munka. Mivel az anyanyelv fejlődése hozta mindenütt a műveltség fellendülését, ennek gyámolítására akadémia felállítását szorgalmazza, ez lenne „a felnőttek művelője“.

A tanulmányos mű befejezése a Bessenyei-kutatás további feladatait jelzi: részletesen kikutatni kapcsolatát a külföld nevelésügyi irodalmával, s helyét megjelölni a magyar nevelői gondolat fejlődésében.

Bánkúti Dezső

Komáromi János: Vihorláti szél fúj. Regény. Révai kiadás, é. n. 274. l. 8°.

Nincsen ebben a regényben semmi különös. Még azzal a mértékkel mérve sincsen, *mintha* Komáromi János még eddig egyszer sem írt volna hasonlót tárgyban, kompozícióban, hangban, hangulatban, nyelvben. Ellenkezőleg. Mondjuk ki nyíltan: az író, aki régebben is megcselekedte már, hogy műveiben egyes jeleneteket, néha fejezeteket megismételt, újabb időben szemrebbenés nélkül írja meg egész oeuvre-jét immár másodízben. Mintha csak le akarná tisztázni 25 kötetnyi Összes műveinek népszerűvé vált impurumát. Nem én veszem ezt észre legelőször, volt már találkozásom olyan olvasókkal, akik ezt az észrevételüket méltatlankodva közölték velem. A *Vihorláti szél fúj* is ilyen második felelőszítés szerintük: jólismert figurák jólismert sorsának elmesélése jólismert modorban.

Az olvasóknak felületes megfigyelés szerint tökéletesen igaza van. Isten tudja hányadszor látjuk a hányiveti modorú szerelmes főhőst és szelíd kísérőnőjét, a sírig hű, de azért csöppet sem szentimentális kismenyasszonyt, akinek úgyszólván jelmeze a széltől lobogtatott piros vagy fekete ruhácska. Halk, derűs, nyugodt, lassankint sírbahajló szülei is régi ismerőseink. Tudjuk jólőre, hogy rövid időközökben hamarosan meghalnak majd, mint némileg időszzerűsített Philemon és Baucis, mert *szükség*, hogy a kislány egy időre egyedül maradhasson és reménytelenül-reménykedve várhassa messzi párját. A hóbertos öregbácsinak úgyszintén kevés a választanivalója, az eddigi lehetőségek közül a mostani nem keresztretjtvényt fejt, hanem újságot olvas. Mindíg újságot, mindíg a filagóriában. (Elődje mindíg a Dunaparton olvasott, mint bizonyára tetszenek emlékezni.) Az országúti vándor ezúttal sajtóperüldözte-közíró, főmunkatárs, ahogy magát nevezni szokta. A monomániás iparos jelenlegi rögeszméje a repülés technikája, suszternek ellenben változatlanul suszter most is. Aki még hiányzik a felsorolásból, az is ott táncol a szokványos falusi bálon: prakszik, ta-

nítók és partnernők. A *Hé, kozákok* érzelmesen festett parasztjai hadi özvegyek itt, a pataki kollégium ravaszul precióz tolvajnyelvét egy református tiszteletes beszéli és hát — természetesen — a világháború keretezi a történetet, amely kitör, hogy sorozás, kiképzés, búcsúzás, tábori lapok, szabadság, visszautazás, fogságba esés, újabb híradások, szokési kísérlet, újra-találkozás formájában mindvégig kísérje, sőt vigye a történetet. Tagadhatatlan, hogy az élesszemű olvasónak joga van észrevenni holmi suskust és gyanakodni „keveset“ (, hogy az író legkedvesebb és leggyakoribb szavával még fokozzam is ezt a sanda gyanút).

*

Mi ez? Pacuha ez az író, vagy kiírta magát, vagy végkép nem érti a mesterségét, vagy lenézi azokat, akiknek ír? — már ez az első kérdés megoldhatatlan rejtély. De ez a rejtelem még csak nő azáltal, hogy az ilyenkép megbélyegzett irodalmi mű nemcsak olvastatja magát, hanem — rossz magyar kitételrel ugyan, de az igazságnak megfelelőleg — olvastatik is. Annyi sok műgonddal megcsinált, verejtékesen újszerű mesével kiteremtettézett, súlyos és komoly előtanulmányok közepette nehezen-szült regény mellett, sőt azok ellenében.

Mégis csak vissza kell térnünk az olyan esetekhez, mint a Pataki Diákok úgyszólván szóról-szóra egyező első és utolsó fejezete. *Az ott* nagy és ritka művészi hatást váltott ki. Érezte az egyén különvalóságát az örökkévalóság fenséges és kegyetlen egyazonságában. Épen azért, mert Vele és Általa. (Semmi sem változott annak a temetkezési intézetnek a kirakatában, amely mellett naponkint eljárók. Koporsók, temetési díszek, gyászjelentések komor sora. De egy napon az édesapám gyászjelentése is ott függött a többi között. Közöm volt a közömbös képhez.)

Komáromi oeuvre-jében kihangsúlyozódik ez az egyforma-ság. Egyre jobban s mindig nagyobb arányok szerint. Igen, de mindegyre inkább érezned kell nagy személyes és egyéni közödet is hozzá. Ez az élet sohasem változik. A szín és a szereplők azonosak. Unalmas volna, ha te is ott nem volnál. Egyhangú volna, ha a te szerepedre rá nem döbbenhetnél. Művészietlen volna, ha meszterkedéseken, kiókumlálásokon innen és túl: igazán így nem volna.

Érthetetlen ez. Szégyellem magamat, hogy a régóta ismert alakok sorsát előre tudom és mégis olyan lázas érdeklődéssel olvasom végig lapról-lapra, *mintha* most találkoznék velök életemben legelőször.

(Az *als-ob*-ról már írtak egyszer tudományos magyarázatal könyvet. Nem ez a *mintha* az igazi művészet bélyege? Mert akkor nem hibája a megmagyarázhatatlanság, hanem természeté. Sőt egy kicsit kötelessége is.)

Karácsony Sándor

Walpole Hugh: A Herries-család. Regény. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet részvénytársaság kiadása.

Ez a nyolckötetes regény-tetralógia: az angol történelem epizódok tükrében 1730-tól 1932-ig. Mintha nálunk valaki III. Károly korától napjainkig egy magyar család történetét írta volna meg a nemzet történetével kapcsolatban.

Walpole nem a régi történeti regény modorának folytatója. Nem a történetíró tudományos kutatásaival megalapított szemléletével nézi a multat. Utazó angol, aki a mulba váltott jegyet, hogy érdekes embereket és a mienktől elütő viszonyokat lásson a saját szemével. Egyetlen család történetének mesgyéjén járja végig kétszáz esztendő történetét. De erről a mesgyéről kilátás nyílik a történelem eseményeire. Nem a család szűk körének eseményei peregnek le előttünk, hanem egy nagy színjáték, melyet a Herries-család ablakából nézünk.

A multat járó Walpole úgy barangolja be az utóbbi kétszáz esztendőt, mint Dickens annak idején London utcáit, hogy mások által meg nem látott érdekes ember-anyagot gyűjtsön. Meglátásában éppen olyan részletes, mint Dickens. A lélek elferdülésének rajzában éppen olyan aprólékos, de ítélkezésében kegyetlenebb, erotikájában forróbb, jobban hisz a szenvedély nekilendülésében és amikor igazságot szolgáltatva kiegyenlít, Dickens moralizálásával szemben a vallásos miszticizmusban keresi a nyugvó pontokat. Ezért zajosabbak autodafészerű bűnhődései, mint Dickens lepellel borított katasztrófái. Ebben is mindakettő saját korának angol felfogását fejezi ki. Dickens a puritán moralista családi élet világában él, Walpole egy erkölcsében széteső világ embere, aki családok és államok felbomlása fölött az emberfölötti világ titkaiban keresi a segítséget.

Mindenestül angol regény, széles expozíciójával, groteszkül zárkózott, önző, más példányokban nemes lelkesedésükkel mindenüket föláldozó férfiakkal, harmatos lelkű, mellettük kemény vágasú, vagy bizarrul egyéni nőalakjaival, akiket azonban még ilyen egyéniségük mellett is a szívük vezet. Mindezek élesen megvilágított, sajátosan meglátott tájak, viszonyok és események foglatában. Nem csoda, hogy a valóság hű rajzában gyönyörködő angol olvasóközönség megtalálta Walpoleban a maga regényíróját és az angol világhír útát nyitott a művelt nemzetek kiadói felé.

A protestáns olvasó különösen közel érezheti magához Walpole regényét, mert benne egy nagy protestáns nemzet kétszáz esztendőjének lelki életét ismeri meg egy protestáns lelkületű író megvilágításában. 1723-tól, mikor az angol szellemi élet legkiválóbbjai az erkölcsi öntudat felébresztésén és kifejtésén fáradoznak, mikor Defoe Robinzonjában kimondja, hogy az új kor em-

bere annyit ér, amennyire saját erejéből képes és Swift az osztályuralom kegyetlen képtelenségét állítja pellengérré, a mindig mélyebbre ható és szélesebbre terjedő fejlődés, világesemények hatása alatt kíséri a Herries-család történetét, az angol politikai és gazdasági válságokon keresztül, egy világbirodalom alakulása megtorpanásainak és győzelmi nekilendülésének hullámain 1932-ig, a világháborút követő kultúrválság köddel takart útjaiig.

Walpole nem akar történelmet írni. Neki a korszakok változása alkalom regényalakjainak elhelyezésére, mert úgy, ahogy élnek és gondolkoznak, csak abban a korban tehetik, amelyben az író elhelyezi őket. Ez ad különös vonzó erőt ennek a regénynek és ez adja meg eredetiségét is. A protestáns germán író, aki faji lelkületének megfelelően, nem az intézményekben, hanem az emberben látja az élet értékét, bőkezűen ontja ezeket az értékeket és a hatalmas regényt végigolvasva, annyi ember lesz új ismerősünkké, mint a Pickwick-club emlékiratait óta egyetlen regényben sem. De ebben a tömegben az emberek arcán bizonyos közös vonás látszik, melynek sokféle változatában is a Herries-család forrongó lelkének mélységeire ismerünk.

Igy fogja össze századok történetét Walpole és teszi bennük maradandóvá regényének hatását.

Hamvas József

Bónyi Adorján: Úri világ. Regény. 136. l. — Elcsereált élet. Regény. 112 l. Budapest. Singer és Wolfner kiadása.

Nem mindennapi helyzetre épít fel Bónyi regénye érdekes cselekményt. A helyzet egy kicsit korrajz: két generáció szembeállítását egy bizonyos társadalmi csoportnál. Az idősebb a külső fényhez, reprezentatív életformához mindenáron ragaszkodni akar, még akkor is, mikor az már csak álpozíció, mesterségesen életben tartott fény: család. Az ifjabb inkább választja nagy belső felzabadozottsággal a becsületet munkát, munkás szegénységet. Valahogy a kettő között áll a regény főalakja, Lili, az egykor gazdag, ma csak a gazdagság látszatából élő Feliczky bankár leánya. Lili éppen aznap délután ment föl a rokonszenves Conthy grófnak rózsadombi villájába (csak néhány percre, még a Martinit sem fogadta el!), mialatt megérkezett Abessziniából Tóth István, a Feliczky család egykori házi tanítója, Lili szerelmese. A helyzet kényes és élére állított, egyszersmind alkalmas arra, hogy a szereplők lelki vonásai kitűnjenek. De a rossz látszata megvan s egy váratlan gyerekes merénylet csúcsfokra emeli a helyzet feszültségét. A fordulatokban gazdag esetet végül is csak a minden előítéllettől ment nemes lélek oldhatja meg. A küzdésben és lelki megpróbáltatásokban megedzett új generáció fölébe kerül a mult talmi értékeibe fogódzó réginek.

Bónyi kitűnően érti a meseszövé, cselekményfejlesztés művészetét. Gyors tempóban lüktetve követik egymást a jelenetek. A regény-külső mögött egy dráma szabályosan kerekedő vonalait látjuk kialakulni. Ha az író majd színművé dolgozza át munkáját (s az az érzésünk, hogy ezt meg fogja tenni), alig kell változtatni rajta; a szereplők fokozatos bemutatása, a helyzetek előkészítése, poentírozása, a dráma stílusában követik egymást, a beszélgetések annyira készek, hogy néhol csak a jelenetek számát kell már oda írnia. A főszereplő is alkalmas dráma élére: érdekes mai egyéniség, annyira mai, hogy már nem a mindenáron fiús, szögletes típus, a háború utáni idők flappere, hanem az a nő, akiben föl-szabadultsága után újból nőies, finom vonalakká szépül az előbbi szögletesség, belsejéből pedig a szív muzsikáját halljuk szólani.

Bónyi másik regényét — *Az elcserélt élet-et* — a színpadról ismerjük. Hogy regénynek utóbb írta-e át, nem tudjuk, de megleg, hogy mennyire *epikus* ez a téma és nem drámai. Nem a külső cselekménye folytán az, hanem a belső, a lélektani történés finom analízise, az író által interpretált lassú kérése teszi alkalmassá elbeszélő műfajra. Az az érzésünk, hogy így regényformában közelebről és több mozzanaton át tudjuk követni a halott bajtárs életét élő és a sajátjával találkozó *Pongrácz István* lelki konfliktusait. Ezt a különben is nehéz helyzetet Bónyi teljesen élére állítja ott, ahol a fiú az édesanyja elé kerül. Mégis ügyesen és finoman tudja az egész problémát vezetni és megoldani: ez a mélyen átértzett és tiszta lélektani eszközökkel megírt regény legnagyobb érdekessége, értéke és érdeme.

Szabó Richárd.

Móra Ferenc: Parasztjaim. Budapest, 1935. Révai kiadás.

Mórának a magyar parasztról szóló novellisztikus rajzai vannak összegyűjtve ebben a szép kötetben. Az anyag egy része már több, mint tíz éves. Az egyes rajzok különböző céllal íródtak, némelyik láthatólag csak a pillanat számára készült. Ez azonban nem árt a gyűjteménynek, amelyet egy ma élő író legfrissebb írásai gyanánt is el lehetne fogadni. Ami benne elavult, az elenyészően csekély és lényegtelen. A kötet egészében vérezen időszerű; ma sokkal inkább az, mint volt a konjunktúra idején, amikor íródott.

Lényege: az író nagy szerelemvallása népe, közelebről a nincstelen parasztság iránt, amelynek szörnyű sorsát, szenvedéseit, nagyon kevés örömet és nagy igazát mutatja be színes képekben. Teljesen azonosítja magát a néppel, minden sorából látszik, hogy szívügye az, amiről beszél. Éppen ezért rendkívül meggyőző erejű. Különösen a magyar tanyavilág rettentően sötét rajza annyira szuggesztív hatású, hogy néha már nem is szépirodalom, hanem okmányyszerű adatok hitelességével hat; úgyhogy a költészet és va-

lóság határai teljesen egybeforrnak benne. A tragikus hatású részeknél kevésbé sikerültek a humorosak. Humora mindig találó és nem egyszer mély, de sokszor ötletszerű, sőt néha göregáboros jellegű is.

Külön kell méltatni Móra nyelvét. Illyés Gyula azt mondja, hogy a magyar nyelvnek már nincs élő, sarjadzó ereje, s nyelvünknek ma már csak a szókincese magyar. Móra nyelve ragyogó cáfolata ennek a sötét megállapításnak. Nincs ebben semmi, ami idegen. A nép érintetlen, pompás, vérbő nyelve ez. Egész tömegét hordja magával a színesnél színesebb idiomáknak, kifejezéseknek, azzal a bravúros könnyűséggel, amelyre Tamási Áront kivéve nincs példa a jelenben. Nyoma sincsen itt annak az internacionális magyar nyelvnek, amelyben Illyés Gyula a magyar faj pusztulásának egyik lépcsőfokát látja.

A *Parasztjaim* — esztétikai szempontból igen szép, nyelvét tekintve pedig egészen rendkívüli jelenség. De van még egy harmadik jelentősége is. Ez a mű a magyarság sorskérdéseinek a könyve. Ma, amikor íróink mindinkább homokba dugják fejüket, nem lehet ezt a fontosságot eléggé hangsúlyozni. Sajnos, nagyon sok jel van arra, hogy lassanként elmúlik az az idő, amikor az efféle szellemű könyvek felszínre vergődhetnek. Ma is azt látjuk már, hogy a magyar szellem legrobosztusabb képviselői sorra kiválnak a hivatalos magyar kultúrából és az irodalmi remeteség kezdetlegességei közé vonulnak vissza (Szabó Dezső, Németh László). A jelek arra vallanak, hogy ez a folyamat még fokozódni fog. Intő jel ez, hogy becsüljük meg Móra bizonyágtévő könyvét, amely — esetleges kisebb hibái mellett is színes, mély és poétikus alkotás, amellet pedig nagyon magyar és nagyon becsületes.

Fehér Gábor

Kolozs Gyula: Aforizmák. Bp. Légrády Nyomda és Könyvkiadó Rt. kiadása.

Több mint négyszáz aforizmát foglal magában ez a 67 oldalas könyvecske. Maga az aforizma kissé kétes műfaj ma már. Kellemes vagy kellemetlen hangulatok szüleménye. Apró, villanászerű kép. Frappáns észrevétel. Pillanatra meghökkenítő, találó vélemény. Bemondás, — ahogy manapság nevezhetnénk. Olvasás, elgondolkozás, beszélgetés közben született ötlet. Értéke mindenestre attól függ, milyen tapasztalat, életszemlélet áll mögötte s mekkora a találékonysága.

Kolozs Gyula aforizmaiban kétségtelenül sok friss gondolatot találunk. Könyve azonban egészben véve nem annyira a meg gondolt szemlélődés, a böles belátás tanulságainak beszűrődése, mint inkább harciaskodó, ötletszerű szembeszállás az élet apró-cseprő kellemetlenségeivel. Néha naív, néha elfogult, sokszor ok-

talanul cinikus vagy erőszakoltan szkeptikus. Legtöbbször hiányzik belőle az az elhithető és meggyőző erő, amely komoly élettapasztalatra utal, s legfőként hiányzik belőle a fegyelem, amely az észrevételek megrostálásában juthatott volna kifejezésre. Túlságosan sok érdektelen, jelentéktelen gondolat követi egymást a könyv lapjain s nem ritkán akadunk lényegtelenségekre is. Nincs a könyvnek átfogó erejű, egységes szelleme s ami a legkellemetlenebbül érint bennünket: nem látjuk benne a mát, a vajudó, küzködő életet, mindennapi gondjaival, bajaival, visszásságaival. Mindezekért csak részben kárpótol az itt-ott feltűnő friss gondolat, amelyre főntebb utaltunk. Ime az egyik: Az ordító hazaffyság (!) úgy szereti a „Hazát“, mint a francia házassági háromszögben a házi barát az asszonyt. Csak az élvezet legyen belőle az övé: a terhe a másé.

Lovass Gábor

Zoltai Lajos: Debrecen város könyvnyomdájának 18. századbeli működése, termékei. Adalékok a nyomda történetéhez. Kiadja Debrecen szab. kir. város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda-Vállalata. 8°. 36 l.

Ez a kis füzet, amely Csürös Ferencnek a debreceni nyomda történetéről írt jeles művéhez közöl adalékokat, igen becses új adatokat szolgáltat nyomdászatunk történetéhez. Két kérdést old meg: 1. micsoda könyvek, nyomtatványok kerültek ki 1701-től 1800-ig a debreceni nyomdából és hány példányban nyomták azokat? 2. mennyit jövedelmezett a nyomda a fenntartó város pénztárának? E kérdésekre a választ Zoltai a nyomda és a város ránkmaradt számadásaiban találta meg.

Zoltai kutatásai igen meglepő és érdekes új adatokhoz jutattják a magyar könyvtörténetet. A debreceni nyomda 1701–1800 között 147 (száznegyvenhét) művet adott ki. Ezek példányszáma összesen 1.188.619, egy műre átlagosan 11.000 (tizenegyezer) példány esik. Valóságban azonban a példányszámok nagyon egyenlőtlenül oszlanak meg az egyes könyvek és füzetek között. Pl. Lampe: Kegyelem-szövetsége 20890, Rádai Pál Lelki hódolása 21052, Öreg Katechesis 28125, Agenda 29000, Argirus históriája 2000, Benitzky Péter Rythmusai 2000, Tékozlófiú (két kiadásban) 5000, a Leány-ABC (több kiadásban összesen) 111000 példányban jelent meg. Oly példányszámok, amelyeket megirigyelhet bármely mai magyar könyvkiadó. A másik kérdésre vonatkozóan azt állapítja meg Zoltai, hogy Debrecen városa a XVIII. században nem fizetett rá a nyomdájára.

Igen becses könyvtörténeti szempontból az az összeállítás, amely a XVIII. században Debrecenben megjelent magyar könyvek jegyzékét tartalmazza.

Trócsányi Zoltán

Dr. Prahács Margit: A zeneesztétika alapp problémái. Forma és kifejezés a zenében. Budapest, 1935. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 232. l.

Tudományos értelemben vett zeneesztétikáról egész a legújabb időkig nem igen lehet beszélni. A filozófusok ugyan gondolatrendszerükben többnyire megemlékeznek a művészetről is, azonban hiányzik náluk az igazi mesterségbeli szakértelem. A művészek meg általában nem tudnak kifejezést adni a filozófia tudományos nyelvén annak az esztétikai hitvallásnak, ami művészetükben megnyilvánul s nem is ambicionálják, hogy önmagában is helytálló gondolatrendszer megalkotásában érvényesítsék esztétikai tudásukat. A tudományos zeneesztétika keletkezéséhez olyan esztétikusokra volt szükség mint Prahács Margit, aki járatos azoknak az előfeltételeknek rendszeres vizsgálatában, melyek az alkotások önértékűségének természetére fényt derítenek, akit „benső lelki kapcsolat fűz az élő zenéhez“ s megérti az alkotások mesterségbeli részét is.

Prahács Margit a zene tapasztalati valóságából indul ki s az élő zenei szemléletet igyekszik a logika síkjára átfordítani. Kiindulása tehát pszichológiai, esztétikája elsősorban lélekmegismerés, azonban a zeneesztétika mai kialakulásban levő állapotának megfelelően a mű építkezése nem egységes, hanem összefogó s egyéni módszerében a pszichológia, energetika és fenomenológia összetevése. Álláspontja idealisztikus álláspont. Rendszerében a zenei forma az a kiinduló pont, melyhez a szerző lélektani, metafizikai és történeti problémáit fűzi. Prahács Margit a zenei nyelvet, mint mozgásrendszert vizsgálja s miután a kifejezés lényegét általában a mozgásban látja, innen közelíti meg lépésről-lépésre a zene belső értelmét, sajátos lényegét. Módszeres munkájában nemcsak a rokon-művészetek, de a biológia, sőt a fizika területeiről kölcsönzi fogalmait, hogy fogalmi úton minél több oldalról világíthassa meg és tegye szemléletessé a kitűzött célt. Vizsgálatainak eredményét esztétikusunk műve harmadik részében mint alkalmazott esztétikát történeti keretekben szemlélteti s az emberi lélek mikrokozmoszának mintájára keresi azt a lelki gyújtópontot, mely egyformán világítja az emberi szellem egy-egy korbéli minden alkotását. A renaissance kortól a barokk, a romantikus koron át egész napjainkig a különféle kifejezésmódok alaptípusait a kor szellemtörténetébe ágyazva mutatja be Prahács Margit, hogy a muzsika változó elemein keresztül annál jobban rámutathasson arra, ami változatlan. Műve e részében a szerző különösen nagy súlyt helyez a magyar nemzeti szempontra és esztétikai reflektorfénybe állítja a magyar zeneteremtést. Itt kell rámutatnunk arra, hogy a magyar zeneművészet tekintélyes részével a mű azért nem foglalkozik, mert kissé egyoldalúan csak a népdalból kifejlődött új

zenei irányainkat veszi tekintetbe, midőn a legújabb kor zenei megnyilatkozásainak szellemére óhajt új fényt deríteni.

Prahács Margit munkáját az európai zenetudomány magasrendű eszközeivel végzi. Művében mesterének, Pauler Ákosnak méltó tanítványa. Nehéz feladatát irodalmi szempontból is értékes formában oldja meg, gondolatai a stílus művészi és költői formáiban találják meg kifejezésüket, nyelvezete rendkívül gazdag és kifejező. A szerző esztétikájában különös tekintettel van a magyar művelt olvasó közönség befogadó képességére, de műve a szakembernek is élvezetes és megragadó olvasmány, gondolatainak frissesége, a tárgy iránt érzett szeretete és alázata az örök szépség iránt mély hatást gyakorol az olvasóra. Műve magas intelligenciát sugároz és széles ismeretkörről tanuskodik. A külső kiállításában is szép és számos hangjegypéldával illusztrált műértékes gyarapodása úgy a magyar esztétikának, mint zenetudományunknak.

Gaál Endre

Képzőművészeti Szemle.

Dán hivatalos reprezentatív kiállítás. A dánok mint festőnemzet nem zsenik, vagyis nem tartoznak a vezetők közé. A múltban sem jutott olyan szerep nekik, mint például Hollandiának a XVII. században. Mint tehetséges náció azonban alkothatnak maradandót, ha felismerve tehetségük korlátait, azokon belől igyekeznek magukat kifejezni. Hogy mik ezek a korlátok, azt Zahle Eriknek a katalógushoz írt előszava, s a figyelmes szemlélet adja meg. Mikor a kontinens festői megmámorosodnak a fénytől és színtől, a borongós éghajlatú Dánia megtagadja őket fiaitól. Mikor a legújabb festészet szociális indításait kapja, Dániában kiegyensúlyozott jólétben él a lakosság, s a megelégedett polgár fantáziája megmarad a realitások határai közt. És jól teszi, ha megmarad, mert itt nyílik tér számára, mint ezt a kiállítás is bizonyítja. A kimagaszló darabok a mértéktartó realizmus, a szerényebb kompozíciós kísérletek, általában a nem nagy lendületet és fantáziát kívánó művészi feladatok mezejéről valók.

Modern olasz művészeti kiállítás. Azok az országok, melyek a háború után újjászülettek, egyértelműleg a modern művészeti irányt emelték hivatalos rangra. Így történt nemcsak Oroszországban, hanem a nacionalista utódállamokban, Lengyelországban, s így történt az új Olaszországban is. Nálunk az volt a helyzet, hogy a modern művészet első hivatalos elismerésben a kommunizmus részéről részesült, s ez a tény alkalmas volt a kommunizmus bukása után a lehető legrosszabb helyzetbe hozni. Téves logikával általában minden modernet egyszerűen kommunistának minősítettek. És most ugyanazok, akik ezt tették, itt állanak

egy a kommunistaság gyanújával semmiképpen sem illehető ország hivatalos modern művészetével szemben. Vajjon ráeszmélnék-e tévedésükre?

A mai olasz művészet büszkén hivatkozik hatalmas múltjára. Ennek öntudatos vállalására Párison, a modern művészet nemzetközi Mekkáján át vezetett az út. Az olaszok nem tagadják meg ezt a kovászt ma sem, s magukénak vallják a legszélsőségebb kubistáikat, illetve a régi olasz néven illetett futuristáikat is. Ide is elhozták őket, ha nem is jutnak úgy szóhoz, — talán a konzervatív vendéglátó érzékenységét kímélendő, — mint akár a legutóbbi velencei Biennálén. Minálunk még az ú. n. béke kiállítás sem volt hajlandó bevenni magyar stílustársaikat, nemhogy kifelé mutogatná őket. (Még a belgák is kihozták kubistáikat, nehogy maradi elfogultság vádjá érhesse őket.) A csoportosítás ügyi megmutatja, hogy ők csak egy szárnyát képezik az olasz törekvéseknek, de hogy ez a szárny milyen fontos, azt mutatja a főserég nem egy belőlük kinőtt vezére, mint Severini, Carra.

Nem mulasztották el a rendezők bemutatni a tegnapi jelesei közül *Segantini*, *Manzoni*, *Boldini* és társaik néhány jellemző alkotását sem, hogy a nagyközönség ezekhez az ismert nevekhez kapcsolhassa a ma mestereit. Ezekre a szellemesen sziporkázó ösztönös képekre következtek azok a tudatosan komponáló képszerkesztések, amikre mint nemzeti hagyományokhoz való visszaférésre hivatkozik a mai olasz esztétikus. Részint igaza is van, hiszen a legnagyobb tegnapi, *Segantini* „A két anya“ c. megindító vázsza is erőteljes szerkesztést mutat; ne feledjük azonban, hogy Cézannétól kezdve mintegy az impresszionizmus reakciójaként jelentkezik: „az építészettől sugalmazott szerkezeti érzék, ami az elvontat a látható fölé emeli és a természet tanulmányozásán alapuló valóság tisztelete...“ (Antonio *Maraini* a kiállítás előszavában.) Az olaszok tehát megértették a kor szavát s így nemzeti művészetük az egyetemes stílus-törekvések értékes hordozója lesz és megmenekül attól, hogy provinciális kuriózumná váljék.

Szönyi István gyűjteményes kiállítása a Fränkel-szalomba csalja a művészet vigaszára szomjas, hajszolt embert. Az a csendes, zavartalan életöröm, ami itt egy tompított szín, fény és forma skálán át körüllebeg, megejt, elringat, elandalít mindenkit, akinek bármi kis köze is van korunk művészetéhez. Hogy mennyire menekülünk ebbe a Szönyi-látású világba, arra jellemző, hogy a képek harmadrésze már nyitás előtt gazdájára lelt. Ez a művész felülről nézi a világot. Minden képe rálátásos. Természeti részletei nagy tájölelő gesztussal egyek Zebegény hegyes-dunás vidékével. Emberei elmosódó foltok, sem nem jók, sem nem rosszak, csak életjelenségek. Színei a tempera tompa skálájának pasztell finomságain itt-ott gyöngyházcsillogásúvá lesznek. Ahol ezen

egy hangsúlyosabb alkonyati vörössel vagy ruha-kékkel túllép, már szinte sértésnek vesszük. Nem ez volt Szőnyi ezelőtt tizenöt évvel, mikor üstökösként feltűnt piktúránk egén. Abból a generációból való, amelyik a háború után előlről kezdte a tanulást (Uitz, Aba-Novák, Patkó), s egy erős grafikai iskolának vetette magát alá Olgyai körében. (Komjáti és Varga ennél is maradtak.) Ebben a vállvetett munkában szinte káprázatos gyorsasággal értek a művészek. Mikor Szőnyi képei megjelentek, az öregek elképedtek, a fiatalok megrészegedtek tőle. Hatalmas tömegek, harsogó színek tobzódtak vásznain egy parancsoló kompozíciós vonal gyeplőjében. A kritika oda volt. Mi lesz ebből az ifjúból, aki így kezdi? Nyugalomra, lehiggadásra, a természethez való megtérésre intették. És Szőnyi megtért. Multak az évek, s az erőteljesen komponáló, ifjúságnak programot adó forradalmárból halkszavú hangulatfestő lett. De az új Szőnyi sem veszette el a régi férfias erejét és lendületét: megmaradt a képek mélyén lappangó, rejtett, de kérlelhetetlenül erős vonalkompozíció. Sajnos, hogy az új Szőnyi sincsen ott még, ahova már régen való: a Képzőművészeti Főiskola tanárai között.

Sárközy Elemér, aki Ruszkay Gyuláné lendületes, bátor vízfestményeinek társaságában állította ki képeit, már református voltáért is figyelmünkre méltó. De művészetéért is. Sárközy a mai savanyúra hajló, tételődő világban optimista. Nicsenek problémái. Fénnyel pásztázott tájait vagy klasszikus símaságú nagyvárosi részleteit bravúros technikai fölénnyel, zamatos színekkel és ízléssel vetíti elénk. A közönséget elbűvöli, a kritikust lekenyerezi festői kultúrája. És mégis az állam és a főváros mellett alig mutatkozik még egy-két vásárló a látogatók előkelő tömegében. Sárközyt nem veszítjük el a szemünk elől, s szívünkben még tovább zengenek képei.

Nemzetközi Plakátművészeti kiállítás. „Elvi és gyakorlati jelentősége abban áll a plakátnak, hogy századok óta az első eset, hogy a festészet, ha többnyire triviális célok érdekében is, újra kontaktust keres és talál a közönség szélesebb rétegeivel.“ (Hévesy.) Hogy mennyire megtalálta ezt a kapcsolatot, arra jellemző, hogy az utca ezen kikerülhetetlen művészete már régen elfogadtattott olyan stílust akaratlan nézőivel, amiért ugyanaz a néző a képtárlaton tüzet fúj. A kiállítás keresztmetszetét adja annak a megejtő módnak, ahogy nemzetek igyekeznek bemutatkozni egymás előtt az idegenforgalomnak, ennek a modern boszorkánymesternek, egyik legigézőbb eszközén keresztül. „E propaganda szinte misztikus, távolbanyúló erejét tudatosan vagy tudat alatt mindenki érzi és ez az erő mindenkinek fantáziáját foglalkoztatja“, írja az érdekes előszó. A vágykeltés eszközeiben a modern művészet raffinált stílusárnyalatai épp úgy helyet találnak, mint a

Kritikai Szemle

tárgyilagosságával meggyőző fotó. Monumentalitás és intimitás végletei küzdenek figyelmünkért. A plakátnak ugyanis nemesak ütő erejének kell lennie, amivel megszólít, de kell, hogy el is tudjon beszélgetni velünk a váróterem unalmában. Érdekes viszont látni egy-egy rajzot kicsiben a vitrinek uti füzetei közt, vagy megfigyelni, mint rontja le idegen, oda nem komponált, később rányomott szöveg a rajzot. Mulatságos és tanulságos megfigyelések tömegét tehetjük, ha legyőztük az első kábító hatást, amit a felénk harsogó képek gyakorolnak ránk. Itt értjük meg, ebben a kábulatban, hogy micsoda megragadó ereje van egy-egy olyan hihetetlenül kifinomult költői lendületű darabnak, mint amilyenek a magyar *Konecsni* mezőkövesdi márialányokat, alföldi gulyát ábrázoló vagy fürdővárost sugalló plakátjai (valamennyi csak terv még, reméljük rövidesen hasonlóan tökéletes kivitelben). És büszkén, gazdagon hagyjuk el a kiállítást, ahol hazánk egy ilyen kényes és a cél érdekében mit sem kímélő világegyüttesben a legelső közt foglal helyet.

A. Tóth Sándor

Zenei Szemle.

A *Filharmóniai Társaság* ötödik hangversenyén *Bruckner* d-moll szimfóniája került bemutatásra halálának negyvenedik évfordulója alkalmából. *Bruckner* minden szép iránt fogékony, naiv természetrajongó és hívő lélek, aki egyéniségének monumentális formákban ad kifejezést. A d-moll szimfónia nagy szimfonikus formájában is fönséges páthosz, tömjénes ünnepélyesség, hősi hangulat keveredik gyöngéd, szubtilis érzésekkel és egyszerű népi derűvel. *Dohnányi* Ernő ennek a kétségtelenül értékes műnek meggyőző interpretálásával — bár *Bruckner* nálunk ma sem népszerű — őszinte sikert aratott. A műsor magyar száma *Bartók Béla* „Csodálatos mandarin“ táncjátékából készült szvit volt. *Bartók* muzsikájában általában a mozgás kifejezésének, a ritmikus-dinamikus elemek rendkívüli megnyilvánulásaival találkozunk. Ez a muzsika egy modern rémdráma tökéletes zenei kifejezése, zordon és kérlelhetetlen, megdöbbentő és félelmetes ábrázolása az emberi szenvedélyek extázisának. *Dohnányi* a mű előadásával nagy és nehéz művészi feladatot oldott meg. Már magában is elismerésre méltó az ősi indulat jelbeszédének, a rianások, vágyak és szenvedélyek démoni tüzeinek érzékeltetése. A szerző dramatikus illusztratív műve a hangversenyteremben jelentékeny komponensét, a színpadot vesztí el és így a mű megfelelő kivetítése az előadóra rendkívüli feladatot ró. *Dohnányi* remekül formálta a művet és a kitűnő előadás magával ragadta a közönséget. A hangversenyen az egészen kivételes talentumú

Bustabo Guila hegedűművészno mesébe illően tolmácsolta Mendelssohn versenyt. Az ifjúság édes dalolása, a fiatalság szárnyaló költészete és a csodálatos zenei fölény elbűvölte a közönséget.

A hatodik filharmónikus hangverseny két fő száma *Brahms* szimfónikus méretű B-dur zongoraversenye és *Liszt* Dante szimfóniája volt. A zongoraversenyt *Ney Elly* játszotta, aki a nagy női egyéniségek sorába tartozik. Heroikus temperamentum, akinek interpretációja férfi lelkű asszonyt tükröz. Játékának technikai nagyszerűsége fölényesen győzi a nehéz művet, azonban egyes részletek érzésünk szerint melegebb előadásban jobban érvényesülnek. A kivételes művészegyéniség szünni nem akaró tapsot váltott ki a közönségtől s ő *Brahms* rapszodiájának ráadásával köszönte meg az ünneplést. A Dante szimfónia *Liszt* zongorára írt Dante szonátájának zenekari testvére s e műben is az előadó egyénisége áll előtérben. *Dohnányi* nagyvonalú előadásában hatalmasan bontakozott ki a pokol borzalmas víziója, a tisztító tűz szférikus nyugalma és a *Magnificat* átszellemült vallásos áhítata. A műsor bevezető ujdonsága *Siklós Albert* koncertrondója szellemes virtuozitással, friss és finoman hangszerelt ellenpontozó művészettel igen hatásos és értékes magyar műsordarabbá formálódott.

Az *Országos Liszt Ferenc Társaság* *Sauer Emil* közreműködésével tartotta meg emlékhangversenyt. *Liszt Ferenc* a zongora legtekélyesebb és legszellemesebb művésze volt, akinek nevelőhatása páratlan, hisz két nemzedéken át a világ majd minden zenei kiválósága tanítványa volt, tehát hozzátartozik a *Liszt* emlékéhez, hogy a *Liszt* által megalapozott „grand art” is képviselve legyen. *Sauer Emil* *Liszt* élete utolsó periodusának egyik legjelesebb tanítványa, aki 73 éves korában is méltóképp reprezentálja azt a legtisztább költőiséget, azt a magával ragadó temperamentumot, azt a szabadon csapongó és tökéletes formába ömlő művészetet, azt a virtuóz szempontból is briliáns játékot, amit *Liszt* az előadó jelentett. A műsoron az A-dur verseny, az E-dur *Petrarca* szonett, *Valse oublié*, Des-dur *Consolation* és a XII. rapszódia szerepelt, amit egész sor ráadás egészített ki. *Sauer* ma is lenyűgöző, fennkölt páthoszú, páratlanul ragyogó billentésű pianista, aki a legkényesebb helyeket pedál nélkül játssza. A romantikus zongoraművészet képviselőjének előadását a maga természetes problémátlanságában egy világ választja el a ma legtöbb pianistájától, akik mindenben problémát keresnek. A kísérő Hangverseny Zenekart, a bevezető „Amit a hegyen hallani” és befejező „Mazeppa” szimfónikus költeményt körültekintő tárgyilagossággal *Liszt* dédunokája *gróf Gravina Gilbert* vezényelte.

A megszokott hangversenyműsorok közül üdítően emelkedett

Kritikai Szemle

ki a *Korál Kamara Társaság* oratórium estje. Közönségünknek nem igen van alkalma arra, hogy a Bach előtti protestáns zene-kultúra bensőséges odaadó, nagy technikai fejlettsége ellenére is gyermeki áhítatú puritán művészetét megismerje. Gyönyörködve hallgattuk *Buxtehude* ötszólamú ünnepi kantatájának bemutatóját, elragadtatva tapsoltunk *Schütz* Karácsonyi oratoriumának és lenyűgözött a *Bach* Magnificat hatalmas ereje, bár az előadás nem volt egész tökéletes. Azonban ismerve a körülményeket, továbbá azt az apostoli buzgóságot, mellyel *Arokháty Béla* e maroknyi együttes élén a racionalisztikus időkben feledésbe merült protestáns zenei kincseket kiásni és általuk a hívők vallásos életét elmélyíteni igyekszik, e munkában az áldozatos zenei gyakorlatot lényegesebbnek tartjuk, mint a kicsinyeskedő kritikai szempontokat. Ez a becsületes és elismerésre méltó igyekezet megérdemli a figyelmet nemcsak a szakemberek részéről — akiknél ebben nem volt hiány — de a nagyközönség támogatását is. Itt szeretnénk felhívni középiskoláink figyelmét különösen *Schütz* művészetére, aki igen tiszta, könnyen érthető és nem nagy technikai felkészültséget igénylő műveivel ideális muzsikát írt az ifjúságnak. Az előadáson a magánszólamokat *Blank Hilda*, *Lászlóffy Agnes*, *Matuska Miklós*, *Rácz Tilda*, *Réthy Eszter*, *Szabó Lajos* és *Dr. Székelyhidý Ferenc* énekelték, míg *Zalánfy Aladár* orgonázott. *Zalánfy* művészetével igen helyesen kifejezést adott annak a jelentőségnek, amit az orgonaművészet a protestáns egyházban elfoglal. Az orgona szerepe az előadásban nem kíséret; ép olyan hangzótest, mint az énekkar.

Gaál Endre

Színházi Szemle.

Főként a rendezés pazarsága, művészi gondja által hat a Nemzeti Színházban *Márkus* László szomorújátéka, *Agis tragédiája*. Megrövidítve a legragyogóbb operaszövegnek beillenék ez a gyönyörű magyarsággal, nagy költői lendülettel megírt szöveg. A finom érzékű rendező nagyon is elmerült a helyzetek kínálózó festőiségében; lírai hév és epikai terjengősség felváltva senyvesztik a tragikum magvát, pedig az nyilvánvalóan megvan *Márkus* darabjában. Csupa ellentét, alkalom az ütközésre. *Agis* király, *Leonidás*nak győzelmes társa, visszaállítja *Lykurgos* törvényeit, melyek nem tűrik meg az idegeneket s a *Taygetosra* vetik a satnya gyermekeket. De *Agis* felesége idegen, gyermeke pedig állítólag nyomorék. Vérbeli drámaíró ezeket a motívumokat jobban fejlesztette volna. A szerző nem időzik sokáig egy-egy motívumnál, a motívumok sokaságát mozgósítja, tanácskozások, összekülvések kavarnak előttünk, valakit folyvást halálra keres a

nép, valakit mindig éltet, hol ezt, hol azt, a kulisszák mögött is majdnem állandóan zaj van, folyik a vér, nagyon is bőségesen. Magunk előtt látjuk Ágis pályafutását, amint a nép kegye királlyá emeli, egészen a méregpohárig, melyet feleségével egy templomban ürít ki, míg a templomot rájuk gyújtja a tömeg. E sok mozzanat nem elég tragikus feszültségű. Az események összefüggése megvan, mégis mintha a szerző csak külsőleg kapcsolta volna azokat egymáshoz. Talán éppen a sok magyarázó momentum, a párbeszéd uralma zavarja a higgadt áttekintést. A felvonások, különösen az első, túl vannak méretezve. Leggyengébb maga a főhős, Ágis. Ahogy Telonis gúnyolja: „holtan született, tolyongó, holt lélek“. Csakugyan az, önnön szavaitól mámoros szavaló, aki isteni küldetését annyiszor hirdeti, hogy cselekvésben cunctator, s észbekapva, hirtelenkedő. Márkus a világmegváltó ábránd, a makulátlanság örök bukását akarta benne megrajzolni, mi inkább betegességig felzaklatott, tétova embert látunk benne, aki nem tudja határozottan, mit akar. Figyelmünk inkább környezetére irányul s néhány remekül vázolt mellékalakra. A parazita politikai emberek, hadseregszállítók, stb. halhatatlan romlottsága pompás szatirával jut érvényre. Az a gondolat, hogy az ábrándos világjavítónak buknia kell, s hogy a kétszínűek mindig közelebb jutnak az uralkodóhoz, Ágis bizonytalan alakja ellenére szépen kihangzik a drámából. A színészek a rendezéshez méltóan igyekeztek. Sajnos, *Uray* Tivadar sehogyszem tud többet adni, mint egy vértelen, rajongó szavú, magát eleragadtató s megint önmagába hulló, melodramatikus véget érő hőst. Elevenebb alakítást nyújthatott *Bajor Gizi*, a szintén passzív, de legalább következetes egyéniségű *Agiáris* szerepében. *Titkos* Ilona, mint Telonis, végre nagyobb skálájú szerephez jutott s legjobb erőit érvényesíti. *Lehotay* Árpád néhol megkapó, de kissé ijesztően barbár Demokratesén kívül még érdekes figurákat kapunk *Kürthy* Györgytől, *Rajnay* Gábortól és *Makláry* Zoltántól.

Studiójának első előadásaként hozta színre a Nemzeti Színház *Hauptmann* Gerhart *És Pippa táncol* c. regéjét, *Harsányi* Kálmán szép fordításában. *Németh* Antal igazgató tartott hozzá bevezető előadást. Mint hangoztatta, régi adósságot törleszt a színház ezzel a felújítással, s amellet alkalmat nyújt a fiatalabb generációnak a szereplésre, fejlődésre. Bár a választás más alkalmasabb, szükségesebb idegen darabra is eshetett volna, ki kell emelnünk a rendezés tökéletes művészetét, melyért nem csekély mértékben juthat elismerés a játékmesternek, Nagy Adorjának. *Farkas* Ferenc kísérezeneje is sokban hozzájárult a hatás teljességéhez. Maga a színpadi kép, festői változataival, mozgalmas jeleneteivel, a maga rejtelmességével s félreérthetetlenül költői

hangsúlyával, foglalkoztatni tudta közönségünket. Egyébként ez a közönség, s azt hisszük, a legtöbb, bizony elég távol van a darab ködös szimbólumától. *És Pippa táncol* harminc évvel ezelőtt, németországi bemutatásakor sem arathatott valami nagy diadalt, ahogy a leírásokból tudjuk. Igaz, akadtak, még a jelesebb kritikusok közt is dédelgetői, de még többen gáncsolták, s érthetetlennek, drámailag is rossznak nevezték. A szerzővel a nemesebb költészet birodalmában vagyunk, ahhoz kétség nem fér, de ez a darab a nézők kilencvenkilenc százalékára csakis ilyen szép rendezésben hathat, s akkor is jobb nem faggatóznunk a látottak és hallottak sommája felől. Stílusok virágoztak és hervadtak el az első bemutató óta, *És Pippa táncol* ma is, talán inkább, mint keletkezése idejében, kevesektől értett és becsült műve egy jeles írónak. Szörényi Éva Pippája nagy becsvággyal, igyekezettel, engedelmese odaadással van megformálva, csak kissé nehezkesebb és szimplább, mint ahogy Hauptmann elgondolhatta. Egy árnyalattal sikerültebb Várkonyi Zoltán Michel-je, de ő is még mindig a jeles színinövendék keretei közt felejtkeznek. A játék legsikerültebb alakítása Juhász Józsefé, Pippa apjának szerepében. Sugár Károly Huhnja megdöbbenően reális, lenyűgöző, néhol erőszakosan túlrajzolt. Lehotay Árpád és Kovács Károly játszanak még főbb szerepeket, nagyon stílusosan.

Szent Johanna repríze a Belvárosi Színházban szezonunknak eddig legszebb sikerét jelenti. Ahogyan Bárdos Arthur rendezői keze a szűk keretek közé messzi perspektívákat nyitóan elhelyezi ezt a sokat vitatott drámát, azt az érzést kelti, hogy másként nem is lehetne ez, minden más hangsúly hamis volna. Úgy érezzük, hogy ebben a beállításban igazabb értelmet is nyer *Shaw* színműve, komolyabbat, nemesebbet. Igaz, a rendezésen, a szép fordításon, mely *Hevesi* Sándor munkája, *Gara* Sándor artisztikus díszletein kívül szezonunk legjobb együttese dolgozik egy nagyon szép gondolat tökéletes kihangsúlyozásán. *Bulla* Elma mindvégig a játék lelke, még akkor is, ha nincs közvetlenül a színpadon. Természetes, egyszerű, de istentől sugallt lényt kellett adnia a legtarkább s legtragikusabb, a szörnyűséggel határos emberi vonatkozásokban. Rajongania kell, lelkesítenie, harcolni, győzni, koronázni (mintha a háttér mögül is kiragyogott volna ránk egy csak elbeszélt jelenetből); értetlenül kell állania a törvény szerint élők cselekedeteivel és ítéletével szemben, bilincsekben kell vallania, s eldobni magától a szabadság szerelméért az életfogytiglani börtön-élet sivár kegyét. Angyali látomásként kell megjelennie s megbocsájtania, érteni és éreztetni, hogy sorsa minden természetes lényével közös, akinek képzelete van a képzeletben oly szegény, vaksi átlagemberek között. Ezt a nagy utat, a paraszti sortól, diadalokon és kínhalálalon át a megdicsőü-

lésig, pompás ívben, a természetesség pátosztalan, mégis velőkig ható, mesteri eszközeivel, sok-sok árnyalattal gazdagon juttatja kifejezésre egyik legnagyobb élő művésznőnk. *Páger* Antal nagy egyénítő erővel ábrázolja az ügyefogyott dauphint, kinek alakítására egy pillanatig nem is gondoltuk volna a legalkalmasabbnak. Félelmetesen igaz, megkapó *Nagy* György fanatikus angol káplánja. *Mihályfi* Béla Cauchon püspöke, *Toronyi* Imre inkvizitora, *Fenyő* Emil rheimsi érsekje emlékezetes alakítások, s a pompás galériát kivált még *Baróthy* József, *Baló* Elemér és *Boray* Lajos gazdagítják. Egyetlen gyöngye szereplő sincs a játékban.

Vajthó László

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság

f. é. március hó 26-án d. u. 6 órai kezdettel

VÁLASZTMÁNYI ÉS EZT KÖVETŐLEG KÖZGYÜLEST

tart a budapesti ref teológia tanácstermében (Budapest, IX., Ráday-u. 28.).

Tárgyak: Az újonnan megválasztott és az új választmányi tagok üdvözlése,
titkári és szerkesztői jelentés,
zárszámadás.

Mindkét ülésre tisztelettel hívjuk *Társaságunk minden tagját*, különösen választmányunk tagjait.

Budapest, 1936. február 20.

az *Elnökség.*

AZ

EGYHÁZTÖRTÉNETI ADATTÁR

két kiváló kötetrel fog gyarapodni a közeljövőben.

A RÁKÓCZI-KOR VALLÁSI VISZONYAI

címen Takács Lajos dr. a kurucok, —

AZ 1708—15-Í POZSONYI ORSZÁGGYÜLES VALLÁSÜGYI TÁRGYALÁSAI

címen Paulinyi Oszkár dr. a Habsburgok valláspolitikáját fogja megvilágítani eddig ismeretlen levéltári adatok közlésével.

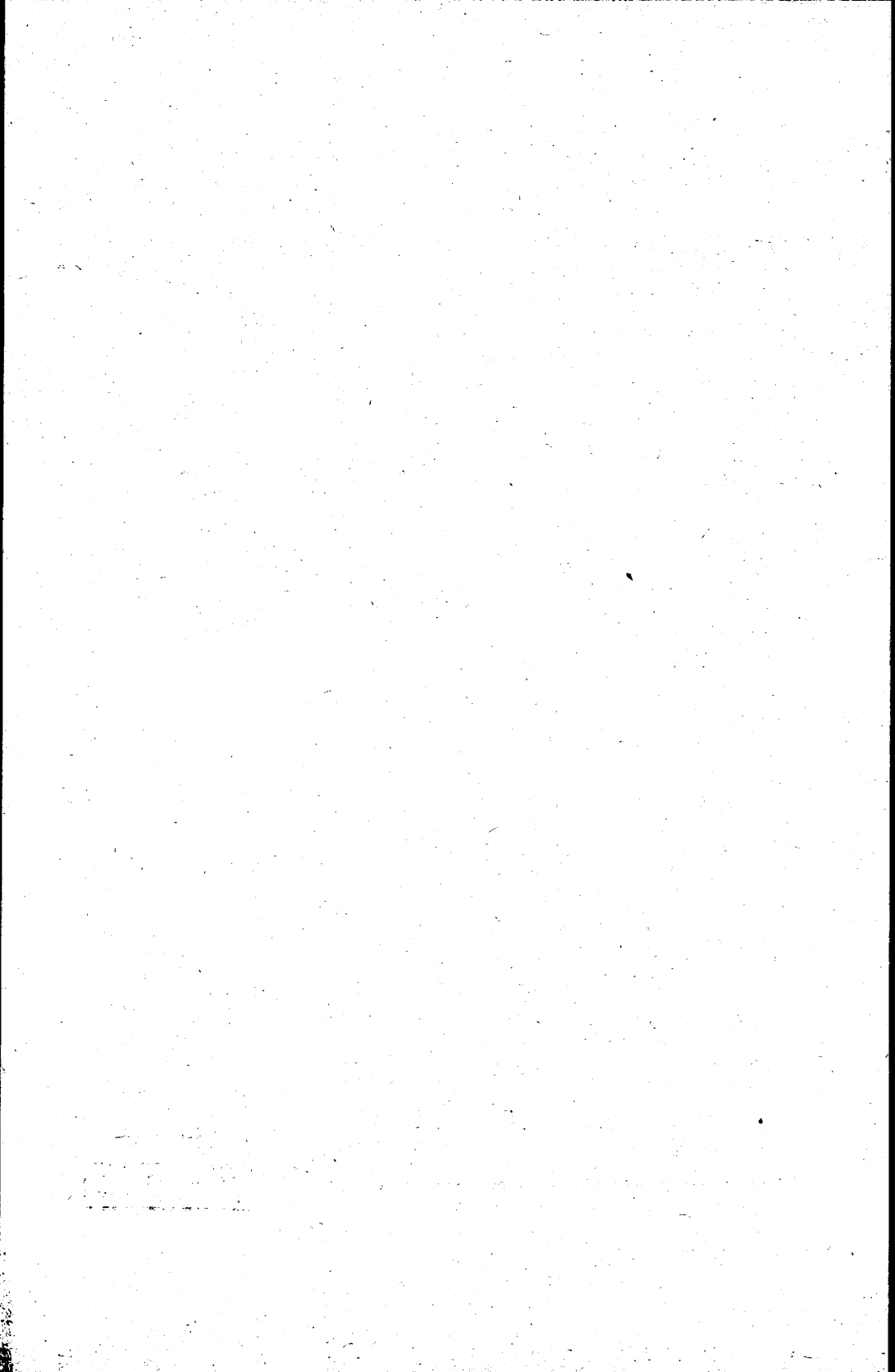
Előre is felhívjuk t. tagtársaink figyelmét erre a sokat ígérő két kötetre, amelyek előfizetési ára együttvéve 8 P lesz. Az előfizetési díj a Magy. Prot. Irodalmi Társaság 4170. sz. póstatakarékpénztári számláján is befizethető.

Tagjaink egy része már befizette az 1936. évi tagdíjat, ezért hálás köszönetünket fejezzük ki, egyben tisztelettel kérjük a még hátrálékosokat, hogy a mult évről vagy még régebről elmaradt tagdíjbefizetést pótolni és a *már esedékes 1936. évi tagdíjat* mielőbb befizetni szíveskedjenek. *Kérjük valamennyi tagtársunkat, hogy Társaságunkat új tagok megnyerésével is támogatni szíveskedjenek.*

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság

1936 december 30-án tartott közgyűlésén újabb három évre megújította az alapszabályszerűen kilépő választmányi tagok megbízását, ezenfölül a közben megüresedett választmányi tagsági helyeket betöltötte. Választmány névsora ezek szerint a következő:

Aprily Lajos tanár	Kemény Lajos ev. lelkész
dr. Balogh Jenő	Kiss Ferenc egyet. tanár
dr. Baltazár Dezső	Kolosváry Bálint egyet. tanár
Bancsó Antal ny. ev. theol. tan.	Kovács Sándor ev. püspök
dr. Bartók György egy. tan.	Kovács J. István ny. államtitkár
dr. Baross Gyula tanár	Maday Gyula orszgy. képviselő
dr. Bánffy Miklós v. min.	Makkai Sándor püspök
Benedek Sándor közig bírós. másod- elnök	Mályusz Elemér egyet. ny. r. tanár
Bernát István dr., a Magy. Nemzeti Bank aleln.	Melich János egyet. tanár
Bruckner Győző egyet. tanár	Mikler Károly jogakad. tanár
Czeplédy Sándor ref. lelkész	Mitrovics Gyula egyet. tanár
Czinke István ref. püspök	Muraközy Gyula ref. lelkész
Csikész Sándor egyet. tanár	Németh Károly ev. lelkész
Deák János egyet. tanár	Némethy Károly v. b. t. t.
Mágócsi Dietz Sándor egyet. tanár	Osztrólczy Miklós dr. nagybirtokos
Buday Gergely	B. Papp István theol. tan.
Mátyás Ernő	Papp Ferenc igazgató.
Marton János	Payr Sándor egyet. tanár
Szabó Imre	Podmaniczky Pál br. egyet. tanár
Tóth Lajos	Pongrácz József theol. tanár
Vasady Béla	Pröhle Károly dr. egyet. tanár
Kiss Jenő	Pröhle Vilmos dr. egyet. tanár
Magassy Sándor	Raffay Sándor ev. püspök
Túróczy Zoltán	Erdős József egyet. tanár
Zongor Béla	Ravasz Árpád ny. főigazg.
Duszik Lajos ev. lelkész	Révész Imre egyet. tanár
Domanovszky Sándor egyet. tanár	Schneller István ny. egyet. tanár
Erdős Károly egyet. tanár	Soltész Elemér tábori püspök
Farkas István ref. püspök	Szabó Aladár ref. lelkész
Geduly Henrik cv. püspök	S. Szabó József főgimn. igazg.
dr. Gratz Gusztáv	Szász Károly v. b. t. t.
Gyökössy Endre máv. osztályvezető	Szlávik Mátyás ny. theol. tanár
Imre Sándor ny. államtitkár	Sztehló Kornél ev. egyh. ügyész
Ieoz Kálmán Zeneműv. Főisk. fő- titkár	dr. Tankó Béla egyet. tanár
Karácsony Sándor tanár	dr. Tolnai Vilmos egyet. tanár
Kállay Kálmán theol. tanár	Zsigmond Ferenc egyet. tanár
	Victor János theol. tanár
	Vargha Zsigmond egyet. tanár

SYLVESTER ST.
BUDAPEST, XIV.
HERMINA-UT ST. SZ.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
APRILY LAJOS

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

VAJTHÓ LÁSZLÓ: A Nemzeti Színház feladatai.
DR. PATAY PÁL: Az anglikán egyház jelen élete és szervezete.
SZONDY GYÖRGY: Ifjúsági könyvek szemléje.
APRILY LAJOS: Szilveszter (vers).
WEÖRES SÁNDOR: Dolgozószoba (vers).
KRITIKAI SZEMLE.

KRITIKAI SZEMLE.

XLV. évf. 4. sz.

1936. április.

Ara 2 pengő.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,

Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

HAMVAS JÓZSEF: Ludmann Ottó — — — — —	173
GÖNCZY LAJOS: Muraközy Gyula: A Sionnak hegyén — — — — —	173
TÖRÖK ISTVAN: Brunner Emil dr.: A mi hitünk — — — — —	175
RÉVÉSZ IMRE: Szöllösi Mihály: Az Úrért s hazájokért elszéledett és számkivetett bujdosó magyarok füstölgő csepüje — — — — —	177
HAMVAS JÓZSEF: Kunst Irén élete és munkája — — — — —	178
JOÓ TIBOR: Bartók György: A középkori és újkori filozófia története. Bartók György: Az erkölcsi értékeszme története — — — — —	179
SZABÓ RICHARD: Papp Ferenc: Gyulai Pál — — — — —	181
OROSZLAN ZOLTAN: Dolgozatok a M. Kir. Ferenc József-tudomány- egyetem archaeologiai Intézetéből — — — — —	183
TOLNAI GÁBOR: Vajthó László: Két költőnemzedék arca — — — — —	184
KERECSENYI DEZSÓ: Kolozsvári G. Emil: Dr. Csibráky szerelmei — — — — —	186
KARACSONY SANDOR: Móra Ferenc: A vadember és családja — — — — —	187
BÓDOR ALADÁR: Számadó Ernő: Arccal borulok a földre — — — — —	188
DR. GAAL ENDRE: Zenei Szemle — — — — —	189
A. TÓTH SANDOR: Kiállítások' — — — — —	190

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat a következő címre kell küldeni: Aprily Lajos szerkesztő, Budapest, II., Lorántffy Zsuzsanna-utca 3. (Baár—Madas ref. leánynevelő-intézet.) Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

A Protestáns Szemle megjelenik havonta. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Ráday-utca 28.) — Felelős kiadó: Török Pál
A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P.
A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.
A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.
Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.
Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

A Nemzeti Színház feladatai

A Nemzeti Színház válságának egyik nyilvánvaló jele a gyakori igazgatóváltás. Paulay Ede egymaga közel két deceniumig állt az ország első színházának élén, s európai méretekhez igazította, műsorát gazdaggá, változatosá tette. Utó dai közt sem igen akadt jelentéktelen, s mégis, egy idő óta egyik a másiknak adja a kilincset, noha valamennyien azzal a sugárzó hittel köszöntöttek be, hogy végre rendet teremtenek. De ez még mindig a jövő zenéje. Miért?

Ha a válság jele a gyakori igazgatóváltás, mindjárt az okát is megnevezhetjük: az egyre rosszabbodó viszonyok, a háború utáni élet. Ez bizonyos társadalmi, izlésbeli rétegeknek érvényesülésért való szenvedélyesebb harcát is jelenti, ami ugyan érdekes lehet a klikkek páholyából szívdobogva figyelő közönségnek, de a művészi folytonosság elvének árt, a hagyománykultusz törvényének, melyre pedig annyiszor hivatkoznak. Az új igazgató valahogy mindig előlről kezd, mert hiszen az az érzése, hogy elődjét követni annyit jelentene, mint annak korán beteljesedett végzetére jutni. Valóban, három év, átlag, igen kevés idő, kivált ha lázas nyugtalanságban, barátok és ellenségek indulatától zavarva telik el. Legalább egy esztendő kell, amíg az új igazgató belemelepszik hatáskörébe. Ekkor még inkább a jellel van elfoglalva, közvetlen terveivel, de még nyakán egy sereg kötelezettség, melyet előde hagyott rá, s rajta ezrek szeme, sajtóé, közönségé, hivatalos tényezőké. Még jó, ha nem szédül bele s bírja ennyi szándék és befolyás kereszttüzeiben. A második év lenne a higgadtabb munka ideje. Ám ekkor már, az utolsó tizenöt év sajnálatos tapasztalatai szerint, kisebb-nagyobb bajok mutatkoztak, egyelőre ugyan csak tünetményszerűen, akár az az Ősz, mely első hírnökét csupán a Szent Mihály útján ballagó Adynak küldte még. Szép eredményekre váratlan kudarcok következtek, lassú elfásulás. Volt igazgatónk, akinek egy egész esztendejét ennek a bizonyosra vett elmenetelnek előérzete színezte.

Manapság annyi önkéntes orvosa akad a társadalom minden rétegében a Nemzeti Színháznak, nehéz kérdésekre annyian és annyiféleképpen felelgetnek esküszzerű meggyőződéssel, hogy a magam hozzászólása csak jelentéktelen mértékben gyarapítaná a helyes-helytelen találgatásokat. Én tehát csak néhány olyan elvet említek, melyet a Nemzeti Színház bármelyik igazgatójának szem előtt kellene tartania.

Két nagy hiányban látom a baj okát. Egyik az, hogy klasszikus előadások nagyon ritkák, ötletszerűen, egyenlőtlen

időközökben vannak. Másik: a színháznak nincsen elég határozott mértéke az ujdonságok megítélésére. Tudtommal a szubvenciót azért kapja a Nemzeti, hogy a hagyományt ápolja s a jövő drámájának irodalmi útjait egyengesse. Nem nagyon érezzük ezt az egyengetést, viszont a mult ápolása is elég meddő. Mily komikus, hogy az állami segélyt magánszínházak olyan nagyra tartják. Pedig kár irigykedni: egy színház rendszerint csak azzal a pénzzel teremt igazi életet magának, melyet maga szerez, mint vállalkozás. Én legalább a szubvencióban benne érzem a támogatottság magabizás-lanyhító hatásának veszedelmét. De hagyj! szubvenció kell, mert a Nemzetinek súlyosabb feladatai vannak, mint a többi színháznak. Rá háramlik a hagyomány kultusza. Úgy látszik azonban, ez a szubvenció sok mindenre kell, ám egy irányban sincs igazi látszata.

Pedig a klasszikus előadások már csak azért is fontosak, mert hovatovább az „ifjúsági“ előadásokkal azonosak. A felnőttek részvétlensége az ifjúsági keretek közé tuszkolja a hagyománykultust, viszont az ifjúsági előadások rendezése harmadrangú kérdése a színháznak. Csak éppen megtartják, hogy egy rubrikát betöltsenek a hagyománykultusz listáján. Már az, hogy mennyiszor adnak egy klasszikus darabot, hányan nézik meg azt, mellékes. Emlékszem Bornemisza Elektrájának egyik előadására, melyet alig hatvanan élveztünk végig, ennyien is csak a harmadik felvonásra seregettünk össze. Általában az idők folyamán az a vélemény alakult ki, hogy az ifjúság nem szereti az ilyen előadásokat, s ezért nem is érdemes gyakran rendezni. Pedig éppen az ellenkezője igaz. Hát lehetséges volna, hogy az ifjúság, mely az önképzőkörben állandóan műveli a szavalást, házi színpadon előadásokat rendez, stb. éppen a Nemzeti Színház, a klasszikus darabok iránt ne érdeklődnék? Én egészen mást tapasztalok. Tanítványaim évről évre gondot okoznak nekem, hogy bizonyos előadásokra a jegy megváltásában, árendedmény szerzésében segítségükre legyek.

Emlékszem, egyszer azt kértem a Nemzeti Színház volt titkárától, hogy adjanak bérletre tíz méter padot. Hányan ülnek rá, az én gondom. A tanuló attól is fázik, hogy sok gondja legyen a jegyváltással, az utánajárással. Inkább váltana olesó tanulóberletet egész évre, csak tudná előre a programot. Akadémaversenyen kell átesnie, s mire átesik rajta, elmegy a kedve, s moziba megy. Én nem is elsősorban a budapesti s a pestkörnyéki ifjúságra gondolok. Annak még van lehetősége, ha pénze van, hogy néhanapján elmenjen a Nemzetibe s megnézze Athéni Timont. De a vidék! Vidéki egyetemeken végző magyarorszákos ifjak és leányok nem látták soha a Halotti Beszédet, s nem jártak soha a Nemzeti Múzeumba. Eljutnak-e oda valaha később?

— nem egészen biztos rá a válasz. Persze, hogy örültség elgondolni, hogy tanulók, ha egy évben egyszer is, Pestre jöjjenek, csupán egy Nemzeti Múzeumi látogatásért, egy színházi estért. Ez legalább 20 pengő kiadás. De hátha a színház, a Nemzeti elsősorban, mivel klasszikus darabokat mégis csak ott láthatunk, folytonos kapcsolatot teremtené a városokkal, iskolákkal, a Mávvval, s a Kultuszminisztérium felügyelete mellett megvalósítaná az állandó ifjúsági színházat? Sajnos, oly közel esnek országhatáraink, hogy a legmesszebb városokból legfeljebb 4—5 pengőbe kerül oda-vissza a filléres gyors. A színházi jegy ára átlag egy pengővel növelné ezt az összeget (talán egységes ár is lehetne, egyszerűség kedvéért; kisebb tanulók ülnének közelebb a színpadhoz). Reggeltől délig bárhonnán ide érhetne a színházlátogató vidék ifjúsága, szülők, rokonok, akik mint kísérők szintén élveznék a kedvezményt. Délben a Nemzeti Múzeumba vagy más tanulmányi helyre mennének. Az előadás délután lenne. S éjfélre már otthon is lehetne mindenki, egy szép nemzetiszínházi este élményével. Hat pengőből átlag bőven kitelnék mindenkinek, közelebbi helyekről valóknak jóval kevesebből. Magyarországon, a nagy szegénységet is figyelembe véve, még mindig van százötvenezer tanuló, hozzátartozóival, akik évente egyszer elbírnák ezt a költséget. Vagyis, egy előadásra átlag ezerötyszáz nézőt számítva, évente száz ifjúsági, délutáni előadás volna, hetenként átlag kettő. Évente elég lenne 10—15 darab. De a programot már jó előre ismernünk kellene.

Persze, ez így hirtelenében lázalomnak látszik. Igen, mert verejtékes munkával járna. Tessék csak irodát alakítani erre a célra, okleveles, állástalan fiatalemberekből. A bevétel, a kiadás aránya? Én nem részletezem, de érzem, hogy a Nemzeti nem fizetne rá, forgalmat csinálna, foglalkoztatna egy sereg fiatal színészt, s felvirágoztatná a klasszikus előadásokat. Talán még az idősebbek is tartósabban ráfanyalodnának. Öt évenként áttekinthetnének, hacsak nagyjában is, a világirodalom drámatermésén s a magyarén.

Ifjúsági előadások, gyér számban, minden évadban voltak, időnként nagy zajjal hirdették őket, aztán elmaradoztak, vagy kiköltöztek a Nemzeti Színház otthonából. Ott kellene maradniok, délutánonként. S állandó felszínen kellene maradniok. Az ifjúság nem szereti a következetlenséget. Csak rendjén menjen minden, hogy számítani lehessen rá. Ha a darab, a játék jó, érdekes és változatos, az ifjúság özönlik a színházba, persze olesó pénzért. Ha én 1925 nyarán negyven estét tölthettem a Comédie-ben 32 pengőért összesen, ezt ma is megkaphatják a tanulók. Hogy időnként rendezett ifjúsági előadásaink nem mindig sikerültek, éppen a bizonytalan alkalmakban látom az okát. A másik ok pedig nyil-

ván az, hogy az ifjúság nem szereti az „ifjúsági“ előadásokat, mint ahogy nem szereti a „serdültebb“ ifjak számára kiadott könyveket. A tanuló álma: felnőttnek lenni, esti méretű darabokat, előadásokat látni. Emlékszem, egy Vörösmarty-dramát adtak jó néhány évvel ezelőtt. Micsoda tragikomikus bukás volt ez. A gyerekek rosszul viselkedtek az előadáson. Mikor egy gyerektőmeg, mint néző, rosszul viselkedik, annak megvan az oka. Az előadás nem kötötte le őket. Egy rég nem játszott vagy időközökben fel-felújított stílus a színész egyébként buzgó játékában is éretlenül ébredesz teméntelen álmából. S a gyermekek, akik úgy látszik, minden iskolai előkészítés nélkül mentek színházba, únták magukat. Nem érthető ez?

De nemcsak a klasszikus előadásokat kell rendszeressé, állandóvá tenni egy országos hálózatban. Az igazgatóság pontosabban különböztesse meg a jövő útjának egyengetését — keresztülélté újtonságoktól. Sajnos, az annyi hévvel hirdetett reform ezen a téren alig más, mint az igényeknek — nem tudni, mi okból — mérhetetlenül lejjebb való szállítása.

Az utóbbi időben ugyanis mindinkább kialakult a Nemzetiben az a nézet, hogy ha kiváló új darabot nem adhatnak, hát adják az aránylag legjobbat. Ez az „aránylag legjobb“ pedig többnyire a „kevésbé rossz“. Az Akadémiában már leszoktak róla, hogy az aránylag legkiválóbb, vagyis akárhányszor csapnivaló munkának adják ki a „pályabért“. Éppen az új korszakot nyitogató Nemzetinek kell folytatnia ezt a szokást? S még ha kasszasikert jelentene a rossz darab! Pár este játsszák, a néző kellemetlen szavakat mormol a foga közt, a szerző bizonytalanul imbolyog a nézők előtt, anyagi haszna nincsen, a Színház esetleg ráfizet. Megéri ez? Kell-e kímélnünk a szerzőt, ha rosszat ír? — Régi darabokat nem hozhatunk unos-untig — halljuk az ellenvetést. Hát az átlagon aluli mire jó? Újabb meg újabb korosztályok tolonganak egymás hegyén-hátán, ezeknek a régi is új, s velük, ha jó színházat kapnak, még mindig megtelik a nézőtér.

De hát a Nemzeti Színházat még mindig fogva tartja az álbecsvágy, hogy az újtonságok terén a magánszínházakkal versenyre keljen, bár ez nem hivatása. Látja, hogy más színház megél egy-két mutatós életképből, revüből, nosza, őt is elfogja a kasszasiker láza. Vajjon méltó-e ez a Nemzetihez, végső mentésként, ha néhanapján sikerül is? Két különböző világ nem állhat fenn ugyanazon törvények szerint. A Nemzetinek s a magánszínházaknak egészen más a rendeltetésük. Arra valók, hogy kiegészítsék egymást. A Nemzeti folytatja, nemesíti, amit a többi végez. Ezek a jelent adják, mindazt, ami érvényre, elismerésre törekszik, az újság, a forrongás folyamatában. Ami másutt divatos siker, az ő falai közt esetleg egyszerű felsülés. Irodalmilag érték-

telen daraboknak akárhányszor zajos sikerük van magánszínházakban, semmivel sem rosszabbak sorra buknak a Nemzetiben. Itt a rendezés egyeduralma s a dramaturgiai fogyatékoság a szezon halálát jelentheti. Ám mutasson be a Nemzeti szigoruan megválasztott jó ujdonságot, de ne sülyessze az alsóhatárt. S újítson fel olyan darabokat, melyek magánszínházakban már megállták a próbát. Ha fórummá küzdi fel magát, ezeknek megvásárlása nem lesz olyan nehéz, mert emelkedést jelent a szerzőjüknek s azoknak a színházaknak is, melyekből diadalmasan kiszállottak.

Ha a színház anyagilag függetlenítené magát az országos ifjúsági előadásokkal vagy legalább is függetlenebbé válnék, nem kellene a kérészéletű ujdonságok tünékeny szenzációjának hamis álmában ringatóznia, mert abból felépülni rendszerint fáj. Lassanként kiépülné a színház átlagos színvonala, melyen alul senki ia-fia be nem juthatna. Ennyi önállóság, rendelkezési jog csak megillettehet egy igazgatót a társadalmi protekció ellen! De a hangsúly mindíg elsősorban a multon volna, idegen és magyar hagyatékon, az éló hagyományon, melyet csak arravaló mai művek gyarapíthatnak, különben az egész színház évi élete rövidül meg bele, s ezek az évek minden kiválóságaik mellett is halott éveknek tünnek fel.

Vajthó László

Szilveszter

*Ezt a napot nem várta senki még
úgy, mint anyám. Még támadott a tél,
a frissen hullt hó ablakunkig ért,
a borostyánkő-csőrű hímrigó
dermedve hullt a vadszőlő közé,
a temető-út hóleplek jegén
— jaj, babonás jel — elesett a pap —
S ez a nap mégis bölcső volt neki,
mely a tavasz-csecsemőt rengeti,
és szólt: Hiába hull. Holnap, fiam,
egy kakasléppel megnő a nap.*

*Nőtt, nőtt. Pár nap s az olvadás kicsalt.
Jaj, a hóember milyen furcsa rom.
Eltemetem a meggyászolt rigót,
nézem a nagy kakast az udvaron,
parancsoló, piros királyfejét,
izmos lábát, az idő-mozdítót —
Egy kakasléppel — milyen csodás —
s este, mikor a fejem leteszem,
milyen félelmes, milyen óriás.*

*(Idő-kakas. Ó hány titokzatos
kakaslépés mért illanó időt,
amíg kilépte mind az éveket,
patak hány indul, pázsit hány újul,
amikre kék szemével nem nevet.)*

*Szilveszter volt. Éjjél. A levegőben
szivárványos rakéták tűzszaga.
A mámor és rakéták versenyében
süvöltött a berlini éjszaka.
S egy képet láttam, messze, keleten:
Fenn a hegyoldal fehér hóalap,
madár áll rajta, misztikus, magas,
sirdomb felett az óriás kakas,
emeli lábát —
S egy kakasléppel megnő a nap.*

Áprily Lajos

Az Anglikán egyház jelen élete és szervezete

A negyedik Róma.

A világháború előtt a pánszláv eszme harcosai, az orthodox egyház hívei Moszkvát szerették a harmadik Rómának nevezni.

A második Róma: Konstantinápoly, a mohamedán hódítás óta elveszítette igazi jelentőségét, Moszkva lett a harmadik Róma s a minden oroszok cárja és az orthodox egyház védelmezője egy személyben Cézár és Pápa.

A bolsevizmus megdöntötte a harmadik Róma eszméjét s most, a világháború után, a negyedik Róma körvonalai bontakoznak ki: The Anglican Communion — az anglikán közösségben.

Tudom, hogy vakmerőség volna azt mondani, hogy a Faith and Order — a Hit és Szervezet világmozgalma ezt a célt szolgálja, akkor, amikor a keresztyén egyházakat egy újra-egyesült Apostoli Katholikus Egyházba akarja megszervezni, de kétségtelen, hogy ez a törekvés emeli a leghatalmasabb és legalkalmasabb közvetítő: az anglikán egyház tekintélyét.

A negyedik Rómának Canterbury-t szánják. Az autokefaleleti egyházak, az ó-katholikus egyház, az amerikai episcopalis egyházak, a brit dominiumok episcopalis egyházai lassan a canterbury-i érseki székkal találnak kapcsolatot. A messze néző brit viágpolitika észrevétlenül is felhasználja az egyházi kapcsolatoka. A tisztábban látó intelligens magyar reformátusok észrevetették, hogy pl. Erdélyben az anglikán egyház soha fel nem emelné szarát a magyar református egyházi érdekek védelmére a görög keleti román egyházakkal, sőt a kormányokkal szemben sem. Nemsak politika, — hanem egyházpolitika is ez részükről, amelyek olyan szembeötlő módon összhangban vannak egymással.

Más kérdés azután, hogy a keleti egyházak hogy tekintik a dolgot. Bulgáriában élő neves magyar református tudósunk az egyikismert anglikán rokonszenvű szerb g. keleti püspökről csak mint nagy szerb politikusról hajlandó beszélni, akinek a kezében és szívében az egész reuniós mozgalom is csak eszköz és nem cél.

A világháború előtt a nagy egyetemes protestáns keresztyén mozganak vezérférfiai Budapestet tartották stratégiai pontnak s a magyar protestantizmustól várták a Balkán, az orthodoxia evangélizálását s a közel kelet misszionálását — ma, sajnos, nem igen tudunk ilyen „látomás“-ról, ma Prága, Bukarest, Belgrád a stratégiai ponts az orthodoxia és a „The Anglican Communion“

közelhozása s ha lehet — összeolvasztása a cél. G. kel. theologusok közül többen anglikán theológiákon tanulnak. A csere-tanár intézmény megvalósítása nem tartozik az álmok világába. Az „Anglican and Eastern Churches Association“ célkitűzése sokat mond. Ennek a társulatnak az elnöke London püspöke és Germanos Thyatira metropolitája. A cél az, hogy kölcsönös rokonszenv, érintkezés és tanulmányozás által előmozdítsák a közeledést, el egészen az úrvacsora közösségéig. Eszközök: konferenciák tartása, irodalmi művek kiadása, tanári előadás-sorozatok rendezése, felvilágosító cikkek elhelyezése, hírszolgálat.

Az orthodox egyházak megnyeréséért folyik ma elsősorban a szívós küzdelem az első és a negyedik Róma között, egyházi és diplomáciai eszközökkel.

Az anglikán egyház nem egységes belső életét és külső egységét és szervezetét jó megismernie a művelt magyar protestáns közönségnek.

Az anglikán egyház belső élete.

Az anglikán egyház belső élete, theologiai felfogása és kegyességi gyakorlata talán születése óta nem egységes. Nem a multjáról, hanem a jelenéről szeretnék ismertetést adni, ezért csak érintem a multat.

A VIII. Henrik-féle reform csak „tiarás fejét“ ütötte le az Egyháznak Angliában, egyébként mindenben maradt „katholikus“. Ez az angol-katholikus irány hol rejtetten, hol nyíltan megmaradt akkor is, amikor VI. Edward idejében a református szellem is rányomta letörölhetetlenül a bélyegét Anglia Egyháza litvallsására és hívei másik csoportjának kegyességére. Az armiriánus felfogás, majd a latitudinárizmus és a liberális-kritikai felfogás a harmadik s talán a legnagyobb csoportot hódította meg.

A taneli szakadás — the doctrinal disruption — megtörtént.

A három nagy egyházi párt a jelenben a következő: 1. A magas egyházi párt — High Church Party — vagy angol katolikus párt. 2. Broad Church Party — a széles egyházi párt, vagy szabadelvű párt. 3. Low Church Party — alacsony egyházi párt, vagy Evangelical Party.

Az anglikán egyházban a nagy theologiai és vallásos mozgalmak e három irány valamelyikét erősítették, így a Pusey Newman-féle tractarianizmus — az Oxford mozgalom — az angol-katholikus irányt tette tudatosá és folytonosan erősödővé; a liberális — racionalista — modern theologiai irány a középpárt szerepét játssza; a harmadik: az evangéliumi párt pedig a

Wesley-féle és más reviválok, legújabbán a Buchman-féle Oxford Group Movement és a disszenterek hatását hordozza.

Az angol katolikus párt.

Az angol katolikus párt tiltakozik a protestáns név ellen, Luthert, Kálvint eretneknek tartja.

Templomai alig különböztethetők meg a római kath. templomoktól, mert naponként tartanak bennük misét, szabályszerű római papi szertartásos öltözettel, tömjénnel. Az úrvacsorát szent misének nevezik és a consecrált ostyát a szentségtartóban megőrzik. Hatalmas ujságjuk: The Church Times még a segédlelkészi állásoknál, vagy nyári helyettesítéseknél a hirdetésben is feltünteti: catholic priest wanted — katolikus irányú pap kerestetik.

Meglepheti a magyar olvasóközönséget, milyen sok férfi és női szerzetrendje van az anglikán egyháznak.

A reformáció idejében eltörölték a szerzetrendeket, vagyonuk egy részéből új püspökségeket és lelkészsképeket állítottak fel, másik részét pedig állami célokra fordították, vagy magánosoknak juttatták.

Az újabkori szerzetesrendek közül a legrégebb 1865-ből való.

A férfi és női szerzetesi intézmények túlnyomó részben az angol-katolikus irányhoz tartoznak.

Férfi szerzetesrendjeik a következők:

1. *Szent János evangélista Társasága*. Alapítója Rev. R. M. Benson 1865-ben, a szegénység, szüzesség, engedelmesség hármasság fogadalmára szervezte papokból és laikus testvérekből, a keresztyén nevelés és a külmisszió szolgálatára. Ma már Amerikában is vannak — az oxfordi rendháztól független — testvérszervezetei.

2. *Assisi Szent Ferenc Testvérei*, a névnek megfelelően, a Poverello példájára, szerzetesi szegénységben, a szegényeknek a testi-lelki szolgálatára szentelik életüket. Számos üzemük van, ahol kosárkészítéssel, festéssel foglalkozva, a munkanélkülieket is befogadják egy időre. Több rendházuk van Angliában. Vizitoruk Salisbury anglikán püspöke.

3. Franciskánus ideál szerint élnek a *Szent Kereszt Testvériség tagjai*, akik az elhagyott, züllésnek induló fiúk gondját veszik fel, átmeneti otthonokat vezetnek. 1933-ban ismerte el és erősítette meg rendjüket Southwark püspöke.

4. Ugyancsak a Ferencrend szabályai szerint és szellemében élnek *Az Isteni Szenvedés Társaságának tagjai*; harmadrendjében úrvacsorával élő laikusok vannak.

5. *Szent Benedek Rendje* az oxfordi és worcesteri püspök engedélyével a két püspökség területén tart fenn rendházakat.

6. Benedek szabályai szerint élnek a *Szent Pál Rendjének* tagjai, akik főleg tengerészek között végeznek lelkipozítói munkát.

Női szerzetesrendjeik:

1. *Szent Ferenc Közössége*. A legszigorúbb Ferencrend szabályai szerint élnek ezek az anglikán szerzetes nők; rendjüknek sincs semmi vagyona, a legelhagyatottabbak között végzik szolgálatukat — a terciáriákkal együtt. Stepney püspöke a vizitoruk.

2. *A Keresztnél lévő Szűz Mária Rendje* 1866-ban alakult a gyógyíthatatlan betegek és a legszegényebbek szolgálatára. Vizitoruk London püspöke.

3. *Magyarországi Szent Erzsébet Rendje*. Franciskánus alapelveket követ, főleg külmisziói munkát végez és lelkipozítói munkát tart nők számára.

4. *Győzelmes Mi Asszonyunk Női Kanonok Rendje*. Célja: „Kánoni életideál”, közös ima-élet szerzetesi alapon.

5. *Benedekrendi Női Közösség* — ima-élet ápolására.

6. *A Szegények Testvérei*, vagy más néven *Megváltónk Testvéri Közössége*. Paulai Szent Vince szabályai szerint élnek. A legnehezebb munkák egyikét végzik: az elhagyott idős nők gondját veszik fel. Egyébként szabályaik szerint minden szolgálatra vállalkoznak, amelyre Egyházuk hívja őket. Vizitoruk Leicester püspöke.

7. *Szent Giles Közösség*. 1934-ben alakult a Franciskánusrend szabályai szerint, a bélpoklosok ápolására. Vizitoruk Chelmsford püspöke.

8. *Szent Mihályról* és az összes angyalokról elnevezett női tanító rend. Vizitoruk Chelmsford püspöke.

Férfiak és nők számára alakult *Az Isteni Szeretet Közös Testvérisége*.

Célja: az imádság erejének mélyebb megtapasztalása és Isten szeretetének gyakorlati viszonzása. A rend lelkésze: Rev. Lord Victor Seymour.

Nagyon tévedne az, aki a liturgia és a szerzetesi élet hasonlósága és a katolikus név használata alapján azt hinné, hogy az anglikán közösség ezen csoportja titkos római katolikus és csak hónapok, esetleg évek választják el a római egyházhoz való csatlakozástól. Kétségtelen, hogy a pápát *jure humano* elismernék az Egyház fejének, de csak a nagyobb arányú egyházi reunió esetén. Csalatkozhatatlannak azonban akkor sem. Nagyon érzékeny ez a csoport a római egyház vegyes házasságról szóló törvényével és gyakorlatával szemben s éppen olyan keményen

visszaautasítja sértő magatartását ebben a kérdésbe, akár csak a protestáns rész.

A romanizmussal szemben védi az anglikán püspökök apostolica successióját s nem tartja véglegesnek a minden kétséget kizáró pápai nyilatkozatot, amely éppen úgy érvénytelennek tartja az anglikán püspöki és papi hivatalt, mint akár a református, evangélikus vagy methodista püspöki, superintendensi tisztséget, vagy baptista prédikátorságot. Ezért jól tudják Rómában és az angliai római katolikus körökben is, hogy tömeges „visszatérésre“ nem számíthatnak s úgy látszik, nem is számítanak, mert a jelszó és gyakorlat ez: egyenként kell rábírni a magas egyházi párt híveit a visszatérésre.

Ez a módszer meglehetősen eredménnyel is jár. Mindez a esalódás nem nyitja fel az angol katolikus párt szemét; ő éppen olyan magatartást tanúsít az angliai disszenterekkel, skót presbiteriánusokkal, Amerika és Európa protestáns egyházaival szemben, amilyenben neki van része a római katolikusoktól. A püspök és pap elnevezést megtagadja tőlük és nem jó szemmel nézi az anglikán Egyháznak a protestánsokkal való egyesülési törekvését. A Church Times kellő tisztelettel ugyan, de helytelenítette Dr. Temple yorki érseknek a magatartását, aki a finn evangélikus egyházzal az intercommuniót szívesen felvette volna. Az egyik főérve a Church Timesnek az volt, hogy a finn evangélikus egyházban nincs történelmi püspökség, megszakadt az apostolica successió, mert 1884-ben egyszerre meghalván a három finn püspök, egyik egyetemi professzor, aki csak lelkészi — presbiteri — helyet foglalt el a hierarchiában, „szentelt püspököt“, ezért nincs többé érvényes püspöki hivatal s nincs érvényes papszentelés sem.

A yorki érsek a következő módon próbálta megoldani a kérdést: Elismeri a felhozott akadályt, de helyreállítható az apostolica successió oly módon, hogy az anglikán püspök szentelné fel az új finn püspököt s ilyen módon a történelmi püspökség helyreállhatna.

Az angol-katolikus párt jólesően vette tudomásul, hogy a skót presbiteri egyházzal a sokak által nagy reménységgel kísért reuniós tárgyalás a mindkét részről felmerült akadályok miatt jelenleg szünetel.

Az angol-katolikus párt mozgékony, hatalmas szervezete: The Church Union a „katolikus hit“ érdekében nemcsak Angliában, hanem a brit dominiumokon és az Egyesült Államokban is eredményes propagandát fejt ki.

A liberális párt.

Az anglikán Egyház második leghatalmasabb csoportja: a Broad Church Party a modern liberális kritikai theologiai irány

híve. Ennek a csoportnak is éppenúgy megvannak a maga egyesületei, jótékony intézményei, nevelő-intézetei, mint a másik két iránynak. Vannak természetesen sokan olyanok, akik egyeztető irányúak s kifejezetten egyik párthoz sem csatlakoznak és a dolog természete szerint ennek a középpártnak a nagy táborát szaporítják.

The Church of England's News Paper című hatalmas hetilap talán legjobban mutatja azt, milyen nehéz megvonni a határvonalat a Broad Church Party és az Evangelical Party között. Az Oxford Group Movement hódító irányának éppen úgy vannak lelkes cikkírói, akik rendes rovatban számolnak be ezen mozgalmról, mint ahogy Dean Inge, Canon Raven és Storr modern írásai szívesen fogadott csemegék a szerkesztő és az olvasóközönség részéről.

A Broad Church Party egyik szervezete az Anglican Evangelical Group Movement, elnöke Ven V. F. Storr. Célja: félelem nélkül összeegyeztetni a mai étellel az anglikán hit igazságait. Hasonló célú egyesülés a Modern Church Men's Conference, továbbá az 1898-ban alakult és 1928-ban újra szervezett Modern Church Men's Union for the Advancement of liberal religious thought. Ez utóbbi szervezet elnöke Rev. E. St. G. Schomberg. Minden év őszén konferenciára jönnek össze a modern irány hívei. Folyóiratuk The Modern Churchman, minden harmadik hónap közepén jelenik meg.

Az evangéliumi párt.

Az anglikán Egyház harmadik csoportja: az evangéliumi párt hívei szervezetten is küzdenek az anglikán Egyház reformátori protestáns és pozitív bibliai értékeinek megőrzéséért és harcolnak a rituális és liberális törekvések visszaszorításáért, vagy legalábbis ellensúlyozásáért. Hetilapjuk a „Record”. Legmunkásabb szervezeteik a következők:

National Church League a reformáció gyümölcseit védelmezi az anglikán Egyházban, főleg a középiskolai nevelés, röpiratok és irodalmi munkák eszközeivel.

Az evangéliumi munkát végző papság belmissziói szövetsége: a *Clergy Home Mission Union*.

Ezen a fronton küzd a bibliai nevelés eszközeivel a *Church of England Union of Christian Endeavour*, amely az amerikai presbiteriánus lelkész: Dr. Clark által kezdeményezett keresztyén szövetségi munkát karolja fel.

Oxford Evangelical Conference, amely az elmúlt évben a tizennyolcadik évi konferenciára gyűjtötte össze az evangélium öntudatos munkásait.

Northern Federation and Union of Evangelical Churchmen.
A yorki érsekség alá tartozó 13 püspöki megye evangéliumi egyesületeit foglalja magában. Legharcosabb szervezetük a *Church Association*, amelynek célja a hit és istentisztelet tisztaságának megőrzése az anglikán Egyházban és elnyomása minden, az Egyház törvényeivel ellenkező gyakorlatnak; határozott törekvés arra, hogy visszaállítsák az egész Egyházban jogos helyére az evangélium tiszta tanítását. A társaság megragad minden alkalmat gyűlések, előadások, missziók tartására, megfelelő irodalom létrehozására, hogy a nyilvánosságot tájékoztassa. Felhasználja a nemzeti zsinatot és a parlamentet is az Egyház evangéliumi jellegének a megvédésére.

Igyekeznek anyagi alapot teremteni arra, hogy evangéliumi lelkületű és meggyőződésű fiatal papi nemzedéket nevelhessenek.

Egység a Nemzeti Egyházban.

Ha valóság is az Anglikán Egyházban a doctrinal disruption, ha küzd is mind a három nagy párt elveinek győzelméért, a püspöki, kanonoki, esperesi tisztségekért a vezető emberei számára, mégis csak egy testet alkotnak azok s hűséggel ragaszkodnak Nemzeti Egyházukhoz, amelynek olyan nagy része volt és van a British Empire nagyságának, dicsőségének a létrehozásában és fenntartásában.

Az anglikán egyház minden tagja tudja és érzi Nemzeti Egyháza értékét s még akkor is, ha vallásilag közönyös, ragaszkodik hozzá, mint nemzeti intézményéhez. Tudatosan szembehelyezi főleg az amerikai és Amerikából átplántált szekták felfogásával, amely az Egyházat klubja mintájára olyan emberi társaságnak tekinti, ahonnet könnyűszerrel kiléphet.

Számos egyesület van az anglikán egyházon belül, de rendet, fegyelmet, tekintélyt ismernek s nem esnek bele abba a hibába, ami protestáns talajon olyan könnyen felburjánzik: az egyleti keresztyénségnek a hivatalos egyházzal való ellentétébe. Nem aprózzák fel a külmisszió iránt való érdeklődést, megvan magának az egyháznak a szerve a külmisszió végzésére: a Church Missionary Society. A nagy városok elidegenedett és lerongyolódott munkásai között az evangélizáló és szociális munkát nem hagyják rá a szinte külön felekezetet képező Salvation Army-ra, hanem megszervezték maguk a Church Army-t, amelyik hasonló módszerekkel dolgozik, mint az előbb említett Salvation Army. Az Egyesült Államokban, Kanadában, Dél-Afrikában, Kínában Tanga-Nyika területén, Indiában, Ausztráliában, New-Zeelandon, Jamaikában, Honolulu és Trinidadon dolgozik.

Hogy milyen nagy jelentőségűnek tartja az egyház ezt a

munkát, mutatja az, hogy egyik kiváló egyházi javadalmasát, a theologia doktorát: Wilson Carlile-t állította az élére. Az elmúlt két évben közel 400.000 font sterlinget fordítottak a Church Army céljaira. Külön kiemelik a jelentésben: a Church Army minden munkája püspöki felügyelet alatt, szívélyes egyetértéssel végzetik az illető parochus lelkészekkel. Sok segédlelkész itt kezdi meg szolgálatát.

Az anglikán Egyháznak sok itt fel nem sorolható egyesülete és szövetsége gondjaiba veszi az árvákat, az elhagyottakat, a vakokat, süketnémákat, gyógyíthatatlan betegeket csakúgy, mint a halászokat, tengerészeket, vagy a külföldi fürdőhelyeken tartózkodó honfitársaikat. Nincs valamire való fürdőhelye, vagy téli szórakozást nyújtó üdülőhelye a világnak, ahol anglikán istentiszteletet ne tartanának. Külön egyesület *The Colonial and Continental Church Society* gondoskodik a káplániák fenntartásáról anyagilag s ez a társaság terjeszti elő kinevezésre a megfelelő lelkészeket London, illetve Gibraltár püspökének. Ötven ilyen állandó káplánia van a kontinensen, Ostende-től Biarritz-ig.

Kiterjed a figyelmük a színész és muzsikus világra is, Bradford püspöke az elnöke az u. n. *Actor's Church Union*-nak, amelynek az a célja, hogy a művészek lelki és társadalmi szolgálatára álljon. 500 tiszteletbeli káplán foglalkozik a művészekkel Angliában és külföldön olyan módon, hogy a színházban, vagy hangversenyteremben kifüggeszti az illető lelkész a névjegyét, megjelölve az órát, amikor istentiszteletet tart, vagy fogadó-órát a művészek számára. West Kensingtonban külön internátust tart ez az egyesület utazó művészek gyermekei részére.

A *vivisectio elleni egyházi liga* éppen úgy mutatja érdeklődésüket, mint az u. n. *Church Socialist League*, vagy a *Church Esperantist League*.

Vannak olyan természetű keresztyén munkák és szolgálatok, amelyekben az összefogás szükségességét minden egyházaságuk mellett is ők is hangoztatják és gyakorolják. Ilyen pl. a nagyszerű Dr. Barnardo' Homes, amelyet 1866-ban alapított egy melegszívű, komoly keresztyén, spanyol eredetű atyától és angol anyától származott orvos: Dr. Barnardo János, otthontalan, teljesen elhagyatott, züllésnek kitett gyermekek számára. Felekezeti ez a nagyszerű intézmény, amely ma már 188 különálló kis otthonban gondozza és főleg a gyarmati életre készíti elő a különben elzüllő és a társadalmat terhelő és veszélyeztető gyermekeket. Évenként kb. 8.000 gyermeket gondoz, nevel és tanít, közülök 1935-ben 6.000 volt anglikán vallású. A nagyszerűen felszerelt műhelyekben az otthon fennállása óta 1935-ig 10.784 „Barnardo gyermek“ készült fel a hasznos életre és telepedett le, mint

gyarmatos, Kanadában és Ausztráliában. Amióta ezen áldott intézmény kapuja megnyílt, 118.000 gyermek lépte át küszöbét.

A szociális munkák mellett lelki és szellemi téren is együtt dolgoznak az anglikánok más egyházakhoz tartozó testvéreikkel.

Felekezeti munka.

A legáldottabb felekezeti szervek egyike a *Brit és Külföldi Bibliaterjesztő Társaság*, amely fennállása: 1804. óta cca 465 millió példányban terjesztette el a szentírást, 700 nyelven. Még kb. 100 nyelvről tudnak, amelyen még eddig egy sor sem jelent meg a Bibliából. A Társaság elnöke anglikán, a királyi család egyik tagja, jelenleg Connaught hercege. Az alelnökök között Canterbury, York és Wales érsekei foglalnak helyet, továbbá 20 angol és walesi megyéspüspök és a szabad egyházak kiváló vezetői. Tiszteletbeli külföldi tagok között ott találjuk Upsala és Finnország érsekét, a konstantinápolyi patriárkát, Sziria g.-keleti érsekét, az örmény patriárkát és Szerbiából Ochrida anglikán körökben nagyra becsült és a világprotestantizmus előtt is ismert püspökét: Nikoláj Velimirovicsot.

Felekezeti munka a *cserkész-mozgalom*, amelynek a megteremtője a világ főcserkésze, a cserkészek által Bi Pi-nek nevezett angol generális, anglikán papnak a fia: Baden Powel.

A *Keresztény Diákok Világszövetségének* egyik legértékesebb része a *Student Christian Movement of Great Britain and Ireland*, amelynek egyik ismert munkása Tissington Tatlow, ma már anglikán kanonok, munkás tagja az anglikán Egyház azon bizottságainak, amelyek a viláskereszténységgel való összeköttetések ápolását szolgálják.

Felekezeti szervezetek még a következők: Universal Christian Council for Life and Work; World Alliance for International Friendship through the Churches; World Conference on Faith and Order; Young Men's Christian Association és Young Women's Christian Association; mindezekben Anglia Egyháza vezetőszerepet játszik.

Nagyjelentőségű hivatalos szerv a *Church of England Council on Foreign Relations*, amelyet 1933-ban szervezett meg a Church Assembly óhajtatásával egyetértve Canterbury és York érseke. Négyes tagozata van ennek a tanácsnak: 1. a róm kath., 2. a g.-keleti, 3. az asszir, kopt, abessziniai, a sziriai jakobita és az örmény, 4. a kontinens protestáns evangéliumi Egyházaival való érintkezés és tárgyalás céljára.

A magyar református egyház a XIX. század közepéig gyakoribb összeköttetésben volt az anglikán egyházzal, mint pl. a skót presbiteriánussal, mert az egyházszervezet és ünnepek tekin-

tetében közelebb volt hozzá. A debreceni kollégium még ma is kapja egy XVIII. sz.-beli anglikán segély-összegnek a kamatát.

A magyar református egyház fejlődési iránya eltért az anglikánétól, de a skót református egyházzal való bensőbb összeköttetés áldásainak hálás elismerése mellett is nem ártana ápolni a kapcsolatot a világ vezető protestáns Egyházával s a negyedik Rómával.

A tudományos munka.

A tudományos theologiai munkából is kiveszi részét az anglikán papság, ápolva a nemzetközi és felekezetközi tudományos theologiai munka-közösséget. Jellemző az angolszász tudományos theológiára általábanvéve a konzervatív álláspont. A fundamentalista és a modernista irány nagyon mély szakadékot jelent a világprotestantizmusban. Akik magukat modernistáknak nevezik az anglikán theologusok között, nem olyan destruktív értelemben véve liberálisok, mint voltak a német liberális theologusok, akik közül sokan már-már nem is voltak keresztyének. Az angol modernisták kritikai irányukkal is mérsékeltebbek és pozitívabbak s feltétlenül egyházasabbak, mint kontinensi elvbarátaik. Vannak természetesen közöttük is német, vagy mondjuk inkább így: kontinensi értelemben vett romboló kritikusok.

Tisztán tudományos folyóiratuk: *The Journal of Theological Studies*. Negyedévenként jelenik meg, főleg ó- és újtestamentumi szöveg-kritikai dolgozatok, patrisztikai és ritkábban egyháztörténelmi tanulmányokat közöl.

The Society for Propagation of Christian Knowledge havi folyóirata egyszerűen „*Theology*“ nevet visel, angol és külföldi protestáns írók tollából közöl tanulmányokat.

A legismertebb, szinte nemzetközi modern theologiai folyóirat az unitárius Hibbert által alapított *Hibbert Journal*, Anglia, Amerika és a Kontinens modern theologusai és filozófusai közlik benne dolgozataikat. Szerkesztője ma is unitárius ember.

James Hastings skót presbiteriánus lelkész által alapított *The Expository Times* anglikán szerzők dolgozatait is közli.

Modernista orgánum *The Church Quarterly Review*, amely a theologia, filozófia és természettudományok köréből nyújt tanulmányokat.

Az angol-katholikus irány tudományos folyóirata: *The Green Quarterly. The Modern Churchman* — című s irányát nevében jelző tudományos magazinról már említést tettem.

A British Weekly és *Christian World* felekezetközi folyóirat, amely az általános érdekű cikkek mellett a tudományos világ köréből is ad tudósítást.

A tudományos kutatás, gondolkozás és rendszer érett gyümölcseit a sajátos angolszász formában: a „lectures“-ben nyeri az érdeklődő művelt világ. Tekintélyes alapítványok jövedelme szolgál arra a célra, hogy ismert nevű tudósok bizonyos számú előadásban, — amelyeket nyomtatásban is kötelesek megjelentetni, — tárgyalják kutatásaik eredményét.

A legjelentékenyebbek a következők: Gifford, Hibbert, Bampton, Kerr, Schweich és Hulsean-Lectures.

Az angolszász theologiai tudományosság nagyra, talán túl nagyra is becsülte, de bátran mondhatjuk, kiegészítette a német theologiai munkásságot, bizonyos területeken felülmúlta azt.

Az archeológiában, az ó- és újszövetségi textus-kritikában, geografiában és topografiában, a biblia szír és kopt fordításainak tudományos feldolgozásában, a septuaginta-kutatásban, a papirus-kutatásban, az apokrifusok és pseudepigrafusok feldolgozásában úttörő munkát végeznek.

Az egyháztörténelmi kutatás terén főleg a patrisztikában végeztek és végeznek nagy jelentőségű munkát. Az apostoli atyákkal kezdődik az igazi tradíció, amelynek különös jelentősége van a Szentírás mellett az anglikán egyházban; ez inspirálja őket ezen a területen való kutatásra.

Érdekli őket az aszketikus irodalom is.

Természetes dolog, hogy az angol egyház multját különös gonddal kutatják.

A reformáció korát más szempontból tárgyalják a három említett nagy egyházi párthoz tartozó historikusok. A főkérdés az: a Church of England a leghatalmasabb protestáns egyház-e vagy pedig a legrégebb katolikus egyház-e, egyenes folytatása az ó-keresztyén egyháznak?

Azok, akik a protestáns álláspontot képviselik, az angol reformátornak: Crammernek a reformátorokhoz való viszonyát kutatják.

A jelenben valóságos tudományos renaissance-a van a Luther-hatás kutatásának. Bár letagadhatatlan Kálvinnak, a puritánizmus szellemének a befolyása a politikai és lelki életre, újabban az anglikán Egyház hivatalos úrvacsora-tanára nézve a Bucer közvetítő felfogásának a hatását látják.

A szisztematika-theológiában az érdeklődés központjában az anglikán részről az incarnatio áll. Míg a szabad egyházak és a skót presbiteriánusok theologusait a váltság tana — The Atonement — érdekli és a keresztyénység lényegét ebben látja, addig — mondhatnánk — anglikán felfogás szerint a keresztyénység egyszerűen és röviden definiálva nem más, mint a megtestesülés vállalása: The Religion of the Incarnation. Az incarnatióval kapcsolatban különösen az a probléma érdekli az anglikán theologusok

kat: Isten immanentiája és incarnatiója milyen viszonyban vannak egymással. Logikailag élesen különbséget tesznek az immanencia és incarnatio között. A Broad Church theologusai az isteni immanencia legmagasabb fokát látják a Názáreti Jézus személyes életében, a High Church és a Low Church theologusai pedig Istennek az incarnatio-ját.

A két felfogás közötti szakadék áthidalhatatlan.

A High Church párt theologusai a sákramentumokat úgy tekintik és értékelik, mint az incarnatio továbbfolytatását: Extension of the Incarnation.

Nincs terünk részletesebben számot adni az anglikán theologusok gazdag tudományos munkásságáról, még csak azt említjük meg, hogy a Faith and Order mozgalom következtében az összehasonlító és részben egyeztető munkálkodás a hitvallások, egyházalkotmány és liturgia terén hatalmas lendületet nyert. A cél nemcsak az igazi katolikus lelkületnek, hanem a gondolkodásnak is a kialakítása. A mozgalom hívőinek a véleménye szerint az eredmény a differenciálódás helyett integrálódás lesz, egy nagyszerű szintézis, kritikusi szerint a legjobb esetben szinkretizmus, rosszabb esetben indifferentizmus, a legrosszabb esetben még nagyobb eltávolodás és szakadás. Az ökuménikus munka folyóirata The Review of the Churches.

Az erlangeni professzor: Wilhelm Vollrath szerint az ökumenikus munka a furor theologicus helyett megalkotja a „ritterliche Wissenschaft“-ot, a megértő, elfogulatlan theologiai tudományt.

Az anglikán egyház szervezete.

A szorosán vett Angliában a nemzeti egyház, a Church of England 43 püspöki egyházmegyéből áll, amelyek közül 30 a Canterbury, 13 pedig a Yorki érsek metropolitai joghatósága alatt áll. Mindkét érsek az u. n. Convocation által gyakorolja alkotmányos jogait. A Convocation két házból áll: a felső és alsó házból, Upper House and Lower House. A felső ház tagjai az érseki provincia valamennyi megyés püspöke, elnök a Canterbury, illetve a Yorki érsek.

A Canterbury Convocation alsó házában 220 tagja közül 80 hivatalból tag, 140 pedig választott. A Yorkinál a 101 tagból 34 a hivatalból tag, 67 a választott. 1852 óta küzdöttek az alsó papság legjobbjai, hogy a választott tagok számát emeljék, de a mindenkori kormányzat, illetve az angol parlament, amely a nemzeti egyház alkotmányának ügyében a legfőbb fórum, — közönyösen szemlélte az ilyen törekvést s csak 1921. ápr. 14-én adta hozzájárulását az angol király, az anglikán egyház látható feje, a „De

Representatione Cleri in Inferiore Domo Convocationis“ e. kánonhoz, amelynek az eredménye azután az alsó ház mostani összetétele. Hivatalból tagok az érseki provincia minden püspöki székesegyházának dékánja, bizonyos számú főesperes; azonkívül Canterbury alsó házában hivatalból tagja még a westminsteri és windsori dékán és az etoni prépost.

Az egyházi ügyek intézésében a laikusok részvételét legújabbban 1929-ben rendezték, amely szerint az egyházközségi — parochiális — tanácsban, amelynek elnöke a parochus lekipásztor; a több egyházközséget magában foglaló szervezetben — u. n. „Ruri-decanal Conferences“ — amelynek elnöke a Rural Dean — körzeti esperes; azután a püspök elnöklete alatt a püspöki egyházmegyei gyűlésen s végül a Church Assembly-ben az u. n. Laikusok Házában — The House of Laity — van képviselőjük.

A Church Assembly három házból áll: House of Bishops = a püspökök háza, House of Clergy = a papság háza, House of Laity = a laikusok háza.

A Church Assembly elnöke a Canterbury érsek, helyettes elnöke a yorki érsek.

A püspökök házában elnöke és helyettes elnöke a két érsek. A püspökök házában tagjai a két érseki provincia 43 megyés püspöke.

A klérus házában az elnöke jelenleg a norwichi dékán, helyettes elnöke az auklandi főesperes.

A laikusok házában elnöke jelenleg: The Earl of Selborn, helyettes elnöke: Lord Daryngton.

*

Az anglikán közösséghez — The Anglican Communion — tartoznak:

1. *Church in Wales.* A walesi érseki provincia 6 egyházmegyéje, amely 1920-ban vált ki a canterbury provinciából.

Az első walesi érseket, St. Asaph püspökét a canterbury érsek intronizálta.

2. *The Episcopal Church in Scotland.*

Hét püspöki megyét foglal magában, élén a skót primással.

3. *Church of Ireland.*

Két érseki provincia 13 püspöki megyével alkotja az Ir Egyházat. A General Synod elnöke Írország Lord Primása, Ar-magh érseke.

4. *The Protestant Episcopal Church in the United States of Amerika.*

A protestáns püspöki egyház az Amerikai Egyesült Államokban.

Az elnöklő-püspök Rhode Island püspöke.

A 48 amerikai államban 105 püspöki egyházmegye alkotja. Nincsenek beleszámítva az amerikai birtokokon lévő püspöki egyházmegyék, Alaska, a Hawai szigetek, a Panama-csatorna zóna, a Philippini szigetek és a külmissziói püspökségek.

5. *Argentína, Bermuda, Egyiptom, Sudan, Folkland szigetek Iran, Jeruzsalem, Korea, Labnan-Sarawak, Madagascár, Mauritius, Newfoundland, Singapore — püspökségei.*

6. *The Church of India, Burma and Ceylon.*

India, Burma és Ceylon anglikán egyházai — szerves részei voltak az Anyaország egyházának, a The Established Church of England-nak. 1927 decemberében the Indian Church Act — elválasztotta és külön szervezet felállítását engedélyezte.

A fejlődést bizonyítja az a tény, hogy 1843-ban még egyetlen anglikán püspök volt ezen az óriási területen, 1936-ban 18 püspök és 3 segédpüspök van.

7. *Church of England in South Africa.*

Amint a neve is mutatja, úgy tekintik a délafrikai anglikán egyházat, mint az Anyaország Nemzeti Egyházának egyik érseki provinciáját. Így is nevezik: Province of South Africa. Érseke Cape-Town püspöke, akinek metropolitai jurisdictio-ja alá 14 püspöki egyházmegye tartozik.

8. *The Church of England in Canada.*

A canadai, ontarói, rupertlandi és brit-columbiai érseki provinciák tartoznak hozzá, 27 püspöki megyével.

Élén a primás áll, jelenleg Torontó érseke.

9. *The Church of England in Australia and Tasmania.*

4 érseki provinciában 24 püspökség tartozik hozzá.

10. *New Zealand egyháza, 9 püspökséggel.*

11. *West Indies 8 püspöksége.*

12. *The Holy Catholic Church in China.*

6 anglikán missziói társaság hosszabb idő óta tartó munkálkodása következtében annyira megérett a helyzet Kínában, hogy az 1930. évi anglikán püspöki konferencia hozzájárult a kínai nemzeti egyház önálló szervezetéhez. A 12 egyházmegyéből álló kínai anglikán közösség a „Szent Katolikus Egyház Kínában“ nevet vette fel.

13. *Japan Holy Catholic Church.*

A keresztyén missziói bölcsesség és önmegtartóztatás Japánban is megtalálta a megoldást a nemzeti törekvés és a misszionáló egyházak jogos érdekei között, amikor elérkezettnek látta az időt, szárnyára bocsátotta az ifjú „Japán Szent Katolikus Egyházat“, amelyet ma már 10 püspöki megyében angolok és amerikaiak mellett japán püspökök is kormányoznak. A japán papok száma 228, az idegen nemzetiségűeké 38. Érdekes pl. a tokiói egyházmegye

élete, amelynek japán származású püspöke Rt. Rev. Peter Jonetaro Matsui a theologia tiszteletbeli doktora, 27 japán és 3 európai papjával 24 templomban gondozza 5582 japán és 60 európai hívét. Az ő püspöki gondviseléséhez tartoznak a Mandzsuriában lévő japán hívek is.

14. *Kelet-Afrikában* 8 püspökség.

15. *Nyugat-Afrikában* 15 püspökség.

16. *Gibraltári egyházmegye.*

Püspöke lelki felügyelete alá tartozik Gibraltáron és függvényein kívül Spanyolország, Portugália, Itália, Görögország, a Földközi tenger partvidéke és szigetei, — Egyiptom, Cyprus, Szíria kivételével, — a Fekete, Kaspai és az Adriai tenger vidéke, a görög Archipelagos, Törökország, Románia, Bulgária, Jugoszlávia, Dél-Oroszország és Kis-Ázsia anglikán lakossága.

Londoni látogatása alkalmával tréfásan mondták neki és írták róla: Gibraltár püspökének van a világon a legnagyobb és legelőkelőbb egyházmegyéje, őhöz tartozik a római pápa és a konstantinápolyi pátriárka is.

17. *Észak- és Középeurópai egyházmegye.*

Ehhez tartozik Magyarország is. 1911-ben alapították. Jelenlegi püspöke, aki egyébként London püspökének a suffraganeusa: Rt. Rev. Basil Staunton Batty.

Lambeth-conference.

Hatalmas világegyházzá növekedett a XVI. sz.-beli Anglia Nemzeti Egyháza a British Empire kialakulásával és a missziói munka következtében. Már régen nincs törvényhozási joga az angol parlamentnek az Anglican Communion minden részének számára. Lassan kinő a parlament gyámsága alól maga az anyaország egyháza is. Észrevétlenül fejlődött ki egyelőre különösebb jogok nélkül egy új összefogó szerv: az anglikán püspökök tanácskozó gyűlése, a *Lambeth-conference*.

Lambeth — Londonnak olyan városrésze, mint Rómának a Vatikán. Lambethben van a Canterbury érseknek hivatalos rezidenciája, a Lambeth-palota.

Az első Lambeth-conference a canadai egyház 1865.-i zsinatának a határozatára és sürgetésére született meg. E zsinat kérésére Longley Canterbury érsek az angliai püspökök elé terjesztette a tervet: a világ minden részén lévő anglikán közösség püspökeinek tanácskozásra való összehívását. A terv heves ellenzésre talált az angliai püspökök egy részénél, akik a yorki érsekkel együtt veszedelmesnek találták ezt az újítást, féltve tőle a General Synod jogkörét.

A canterbury érsek az ellenzés dacára 1867-ben összehívta

az első püspöki konferenciát a Lambeth palotába. A meghívott 144 püspök közül 78 jelent meg, akik közül csak 18 volt Angliából és Walesből való, 19 Amerikából jött, a többi Ir- és Skótsországból és a kolóniákból.

1878-ban Tait canterbury érsek elnökletével már 100 püspök vett részt a Lambeth-conference-en; 1888-ban Benson érsek alatt 145, 1897-ben Temple alatt 194, 1908-ban Davidson alatt 242, 1920-ban — ugyancsak Davidson idejében — 252 és 1930-ban Cosmo Gordon Lang canterbury érsek alatt 307 püspök.

A Lambeth konferencia elnöke a mindenkori canterbury érsek, aki mellé a 10 éves intervallumban egy 18 tagú tanácskozó testületet választ a konferencia az ügyek vitelére és a következő gyűlés előkészítésére.

A konferencia tisztán tanácskozó testület, zsinati tekintélye vagy törvényhozó hatalma nincsen. Befolyása azonban úgy az egyházi életre, mint a világpolitikai és szociális ügyekre mindig erősebb lesz.

A Lambeth-conference és annak elnöke ma már világtérenyöző.

A negyedik Róma hatása lassan versenyre kél az első Rómáéval.

Dr. Patay Pál

Dolgozószoba

*Nyitott ablaknál szoktam írni este,
míg lepkék szállnak asztalom felett.
Elmázolják tinta-vetésemet,
csapkodnak, zúgnak, mindig megzavarnak.*

*Körbe röpködnek s a tüzet keresve
nekicsapódnak a lámpaharangnak
és ottmaradnak, odasülve, holtan.*

*A versemen még itt van a nyomuk:
elsúrolt betűn arany himporuk.*

A szárnyukon szederjes tintafolt van.

Weöres Sándor

Ifjúsági Könyvek szemléje*

Ifjúsági irodalmunk már vagy két évtized óta adventi időket él: új korszak új embereit várja. Régi, híres művelői rendre elhúnytak vagy elnémultak s velük együtt eltűnt az a világ is, amelyben éltek. A régi Magyarország rombadólt, új problémák merültek föl a társadalom és a nemzet életében, erkölcsi és gazdasági válságok viharai zúgtak el az emberiség fölött, amelynek sorsát a legfantasztikusabb lehetőségeket nyújtó technikai találmányok sem tudták jobbra fordítani. Megváltozott a nevelés módszere is; az öntevékenységre, az élményekre épült s ezeknek hangsúlyozása az ifjúsági olvasmányt a modern iskola munkájában fontosabb szerephez juttatta, mint amilyennel régen bírt. S e világformáló átalakulások közepette megváltozott a két egymásra utalt tényező, a magyar ifjúsági író és könyvkiadó helyzete is. Az új határok a magyar könyvvásárlók tekintélyes hányadát vonták el a magyar könyvpiacról, vagy legalább is megnehezítették a magyar könyv útját a határokon túlra; a csonka hazában viszont megnövekedett a könyvkiadók száma, ennek következtében fokozódott az üzleti verseny s vele a kockázat: a könyvkiadó rendkívül óvatossá vált, csak biztos siker reményében mert árújjával a piacra jönni. Míg ilyenformán a vajudó szellemi és gazdasági élet friss problémái dús anyagot nyújtottak az írói képzelet számára, az anyagi körülmények rendkívül megnehezítették az új tehetségek felbukkanását és érvényesülését. S az ifjúsági irodalom még a beérkezett író számára sem jelentett többé megélhetést; a háború előtti korban több író is teljesen az ifjúsági irodalomnak szentelhetette munkásságát: ma az ifjúsági irodalom mellékfoglalkozás, esetleg lépcső a felnőttek irodalma felé. A vezetőszerpet a férfiak kezéből átvették a nők; egyik-másik ifjúsági kiadónk úgyszólván teljesen női írógárdával dolgozik, ami pedig mindig több-kevesebb dilettantizmust jelent, hol irodalmi, hol pedagógiai téren, hol mind a kettőn. Ebben a tekintetben hosszúra nyúlt adventi korszakunk az ötvenes és hatvanas évek viszonyaira emlékeztet s szembeszökvé teszi a világháború előtti idők kivételesen szerencsés adottságait, amikor ifjúsági irodalmunk vezéralakjai nemcsak elsőrangú írók voltak, de pedagógiai képzettséggel is bírtak, vagy éppenséggel pedagógiai pályán működtek: Benedek Elek, Gaál Mózes, Móra Ferenc, Pósa Lajos, Sebők Zsigmond.

Valószínűleg a fentebb elmondottakban rejlik az oka annak,

* Ezt a könyv-szemlét 1935. január 12-i keltezéssel küldte be szerzője.

hogy két kiadvállalatunknak néhány év előtt kiírt ifjúsági irodalmi pályázata a további fejlődésre nem volt számbavehető hatással, s ma csaknem változatlanul ugyanaz a helyzet a magyar ifjúsági irodalom frontján, ami öt vagy tíz évvel ezelőtt volt: van néhány kitűnő csengésű új nevünk, — *Atányi István, Babay József, Fábíán Gyula, Komlós Aladár, Radványi Kálmán, Tamás István* s a tudósok sorából *Hankó Béla, Lambrecht Kálmán, Madarassy László, Tóth Tihamér* — de ők általában kevésbé érvényesülnek, mint néhány szerencsés, de igen szerény tehetség, aki egyszerre két-három kiadónál is ontja irodalmi értékkel nem bíró könyveit.

E tekintetben azonban a kiadók mellett a szülőket is méltán érheti vád, mert nem törődnek gyermekeik olvasmányával, nem ismerik az ifjúsági irodalmat. Ha ifjúsági könyvet kell vásárolniok, tanácstalanul állanak a könyvesbolt, esetleg éppenséggel a bazár könyvespolcai előtt s megveszik azt, amelyiket leghangosabban ajánlja a kiadói élelmesség, a díszes kötés, vagy, leggyakrabban az olcsósága. Ezért van, hogy ma legelőkelőbb ifjúsági könyvkiadóink is alig merészkednek 1—2 pengőnél drágább könyvekkel a nyilvánosság elé, aminek viszont a rendkívül szegényes külső a következménye, mint egyik jellemző vonása napjaink ifjúsági irodalmának.

Arról is kellene gondoskodnunk, hogy egyes problémák ne hulljanak ki az ifjúsági irodalom érdeklődési köréből csak azért, mert a kiadó számára üzleti szempontból nem előnyösek, mint pl. a revízió kérdése, az elcsatolt területekkel való összetartozás, a magyar feltámadás gondolata. Nem tudom, feltűnt-e már valakinek, hogy nincs egyetlen újabb ifjúsági könyvünk az elcsatolt területekről, azoknak néprajzi, földrajzi, természeti viszonyairól, az ottani magyarság küzdelmes életéről. Ami van, az mind régi, elavult; újról nem gondoskodik senki, pedig ezt az olvasmányt nem tudja pótolni az iskola még oly odaadó munkája sem, s ez nem is volna irredenta-propaganda. Ám az óvatos kiadó fél, hogy mégis zárva marad előtte a határ, tehát nem adja ki. Maga a revízió, akár mint irodalmi téma, akár tudományos szempontból, csak néhány, nem éppen sikerült ifjúsági könyvben került feldolgozásra. Már pedig bármennyire fontos az, hogy az elcsatolt területeken lakó ifjúságunk megfelelő olvasmányhoz jusson, arra talán még sincsen szükség, hogy kedvükért a magunk gyermekei elől is elrejtjük azt a gondolatot, amelynek minden ifjúsági munkánkat át kellene hatnia. Talán itt volna helyén valamelyik irodalmi fórumunk, esetleg az Akadémia hathatós segítsége, ilyen tárgyú, irodalmi értékű ifjúsági munkák iratásával és kiadásával.

Az elmúlt esztendő karácsonyi könyvpiacának újdonságai

sem vettek tudomást arról, hogy Csonkamagyarországban élünk. Pedig legtöbbje mesekönyv s a mese a legalkalmasabb műfaj arra, hogy az író mindent elmondhasson benne, anélkül, hogy rajtakaphatnák: azok, akiknek szánta, minden bizonnal megértenék. Centrális gondolata e meséskönyveknek az újszerűség, a minden áron újat adni akarás. Holott ez megint éppen a mese-műfajban a legbajosabb s legkevésbé is kívánatos: az ősrégen kiforrott formák és fordulatok a lényeghez tartoznak, megbontásuk épp oly hangulatrontó, amennyire téves az a feltevés, hogy a mai gyermeket nem érdekli a „régifajta” mese, csak a technika csodái. A legszebb kiállítású könyv, *Baloghy Mária Babakönyv*-e nem is ezen a téren újít; inkább pedagógiai gondolata új a magyar gyermekirodalomban, végigkísérni a hatéves kisleányt a hónapok során, játékaról, foglalkozásáról gondoskodni papírholmik, babaruhák készítésének megtanításával s közben történetet mondani el a babák életéből. *Baloghy Mária* és munkatársai: *B. Radó Lili* és *Undi Rózsa* azonban túlságosan *egy* társadalmi osztály életigényeit veszik tekintetbe. Könyvük nemesak Trianonról feledkezik el, de 1935. minden nyomoráról is. Alakjai mind gazdagok, ródliznak, álarcosbálba járnak, a Balatonon, a Hűvösvölgyben nyaralnak — a szegényekről alig tudnak többet, mint egy királyi hercegnő tudhat: rongybabát készítenek a szegény gyermekek számára karácsonyi ajándékul s evvel lerótták velük szemben minden kötelességüket. Ez az áldozatkészség kétségtelenül valószínű, de szomorú, ha már a mese is beéri ennyivel. S karácsony alkalmából egyetlen szó sem esik arról, akinek születésnapját ünnepli a keresztyénség; husvétkor is csak a nyúl, meg a festett tojás fontos; s mikor egy elveszett ceruza keresése közben egyik babának eszébe jut, hogy a jó Isten segítségét kellene kérni, im ekképen fohászkozik:

„Istenkém, aki odafent ülsz
A kék ég kellős közepén,
Légy szíves, nézz ma egy kicsit ránk,
Valamit kérek tőled én.”

Alig hiszem, hogy keresztyén ember, még ha baba is, *így* imádkoznék — s mikor a ceruza megkerül, a babák mindenkinek megköszönik a segítséget, — csak éppen a jó Istennek nem. A mai kor levegőjéből igen kevés jutott ebbe a szépen kiállított és dúsan illusztrált könyvbe!

Főleg nyelvében újszerű *Jánosi György* Seholsincs-országa, amely az Athenaeum mese-pályázatán első díjat nyert. Helyes úton indult el, a népmese hangján próbál mesélni, nagy kár, hogy eredetieskedő fordulatai hangulatrontók s a gyermek aligha érti

meg bennük a tréfát. Meseszövése is zavaros, erkölcsi célzata néhol annyira erőltetett, hogy ha a mese végén maga rá nem mutatna, a felnőtt sem jönne rá soha. Jóval sikerültebb *Baloghné Molnár Mária Csuszka Panna* című, 101 mesét tartalmazó könyve, tulajdonképpen új címkiadása tavaly megjelent két mesekönyvnek. Mesélőkészsége a mai magyar mesemondóké között a legkiválóbbak egyike; a baj csak az, hogy önmagával szemben nem elég szigorú s mesének vél minden sefüle-sefarka történetecskét, ami holmi gyermeklapban elcsúszhatnak töltelék gyanánt, kötetben azonban semmi helye sincs. Arról is gyakran elfeledkezik, hogy természetrajzi koholmányokat a mese sem terjeszthet: a kobra kígyó a mesében sem ehetik datolyát, s nem csöröghet a farka; az Afrikából Európába utazó gólyák útközben nem juthatnak el a pingvinek szigetére. Pedagógus-gondolkozással a denevért sem tenné meg boszorkánynak, eleget szenved ez a szegény és igen hasznos állat anélkül is a tudatlan emberek miatt. A meseírónak inkább irtogatni kellene az ilyen megrögzött balvéleményeket! Legsikerültebb a 101 mese közül a *Liboc*, példa arra, miként lehet a népmesét, anélkül, hogy igazi mivoltából kiforgatnók, a mai gyermek technikai igényéhez hangolni. A meseírók között új név a *Tóbisch Iréné*, akinek a Szent István Társulat adta ki *Csodagyöngy* című kötetét. Megdöbbentő mondatai vannak: „meghasonlították egymást“ — értsd: hasonlítottak egymásra; „nem ösmerték szét egymást“ — „megtudatta a gazdáját, hogy áll-e valaki a porta előtt“ — „kapozta az ételt“ — s mellettük efféle szavak: lófrál, rémhedt, curukkolt, puceba tette. Az ilyen esetben a lektor és a kiadó is hibás, mert az ő kötelességük volna az effélet kigyomlálni, ha már a mű kiadására rászánták magukat. Ebben a könyvben is van néhány természetrajzi, illetve néprajzi tévedés: a csikós soha és sehol sem őrzi a ménest *számár hátán*; s akinek a torkát szúrja meg a méh, az aligha menekül meg egy-két órai fájdalommal, ellenben igen valószínű, hogy még légeső-metszés esetén is megfullad. Ez a szerencsétlen történet Salzmanntól ered s ideje volna már végleg kiirtani a magyar irodalomból.

Móra Ferencnek Pankáról írt kis történeteit *Dióbél királykisasszony* címen adta ki a Révai testvérek könyvkiadóvállalata. Mint minden *Móra-írás*, ezek is kedvesek és zengő magyar nyelv muzsikál bennük, de értékük a múltó mának szolt annak idején, amikor a gyermeklap hasábjain megjelentek. Révaiék adták ki *V. Móra Panka Mese, mese, mátká... c. meséskönyvét* is, *Kőszegi Bella* néhány nagyméretű, gyönyörű színes képével. Ez a könyv a *Babakönyv* mellett a legszebb kiállítású az idej karácsonyi könyvpiacon. A benne levő hat mese nem lép fel nagyobb igényekkel: elnyújtott, eseménytelen történetek, kifejezésben sem

elége gyermekiek. Annál értékesebbek az illusztrációk, mindenik egy-egy kis remekmű, a kiadó jól tenné, ha elemi iskolák fali díszéül külön is forgalomba hozná őket. Ezeknél magyarosabb és művészebb képek nem kerülhetnek magyar gyermekek szeme elé. Sokkal szerényebb köntösben jelent meg *Kőszegi Bella* meséskönyve Singer és Wolfner kiadásában. Ebben apró rajzok s igen vegyes értékű apró mesék vannak, legtöbbször bizony inkább a rajz miatt szolgált rá a kötetbe gyűjtésre. Nagy kár, hogy *Kőszegi Bella* művészete nem talált méltó meseíró!

A több mesét tartalmazó meséskönyvek mellett vannak hosszabb mesés történetet elmondó új könyveink is. *Zágon* István Paprika Janesija és *Z. Tábori Piroska* Csavar Petije az örök Pinoccio-témát variálja. *Zágon* könyvében a városligeti bábszínház Paprika Janesija indul el kalandos útra s mindvégig mulatós, kedvesen folyó története ezt a könyvet az ideai karácsony legkülönb ifjúsági munkájává avatja. Csavar Peti a technika, a mechanizmus diadala, játsszó társai is mind csavarok, bádoggályhák, villamosok a gyermekek mellett. Lehetetlen ötlet lehetetlenül ötletszegény feldolgozása, igen gyöngé kiállításban; de — mindezek ellenére — a sorozatnak második kötete! Hasonló sikerületlen erőlködés *Tamás* István Hány János az Olimpiáson c. könyve, ugyancsak a sorozat második darabja. Tamás Istvánnak két igen kedves kötetét ismerjük, annál inkább meglep Hány János teljes értéktelensége. Az ifjúsági irodalomban sem lehet kedv és fantázia nélkül szépet alkotni s aki igen sokat ír, előbb-utóbb megbűnhődik érte!

Üdülés és vigasztalódás *Kosáryné Réz* Lola Földre potytyant két manócskájának olvasása; minden során érzik az istenáldotta tehetség. Bár ismert motívumokból szövi meséjét, az végig érdekes, apró gyermekek számára lebilincselő olvasmány. Jobb kiállítást is megérdemelt volna.

A meseírók között a legnehezebb feladatot *Victor Gabriella* választotta. „Engedjétek hozzám jönni a gyermekeket“ c. könyvében a bibliai történeteket öltöztette gyermekek igényeihez mért, színes köntösbe, mely nem igazi meseruha ugyan, mégis ahhoz áll legközelebb. Vállalkozásának nagy nehézsége abban áll, hogy szigorúan körülhatárolt területen kell mozognia, az eseményeket nem áll módjában megváltoztatni s így újszerűbakké sem teheti a jól ismert történeteket. Legfeljebb hézagaikat tölthette ki, ősi és gyakran idegenszerű mivoltukat enyhíthette — és mégis történetei az újság ingerével hatnak, lekötik a gyermek figyelmét, úgy, hogy gyönyörűséggel hallgatja végig újra azokat a „meséket“, amiket az iskolában már tanult. Szerető gondosság és nagy hozzáértés nyilvánul meg a történetek kiválogatásában is; hogy a nehéz feladat megoldásához mit szólnak a theologusok, nem tu-

dom, de egy bizonyos: gyermeklélektani, pedagógiai és ifjúsági irodalmi szempontból kitűnően sikerült s Victor Gabriella könyve a legjobb református gyermekkönyvek közé tartozik. Nyelve egyszerű, tiszta, a Bibliából átvett részek észrevétlenül símulnak belé, áhítata mély és érzelgősségtől ment, a gyermek kedélyéhez illő. Színes képei — Biczó András készítette őket — kissé kemények s a kötés, bár drága, nem elégíti ki ízlésünket, amin a szerzőkiadó talán segíthet még, hogy szép könyve külsejében is teljesen méltó legyen belső értékéhez.

A serdülő ifjúságnak szól M. *Juhász* Margit történeti regénye, a Meótiszi ének. Az Egyetemi Nyomda ifjúsági könyvsorozatában jelent meg s ez, míg egyrészt értékjelző, másrészt fokozott igényeket is ébreszt. A történet Justinianus idejében játszik, amikor a magyar törzsek a Don és Kubán mentén tanyáztak s Malalas és Theophanes bizánci krónikások pár szavas adata szerint vezérük, Gordas, Bizáncban megkeresztelkedett és törzsének aranybálványait pénzre váltotta be, amiért a magyar papok megölték s helyette testvérét, Mogerist emelték vezérré. A sovány történeti alap bő alkalmat ad a költői képzeletnek a mesefonál szövegetésére, az író azonban nem igen él az alkalommal. A bálványok pénzreváltásának kissé kufár-illatú tényét megmagyarázza ugyan egy szép bizánci leány iránti szerelemmel, meséje azonban egyébként túlságosan átlátszó és egyvonalú, lélekrajza sem eléggé meggyőző. Főleg a bálványdöntő magyar vezér, a regény főhőse papiros-ízű, bár a szereplők általában inkább típusok, mint élő alakok. Az ősmagyar élet aprólékos rajzára nagy gondot fordít s komoly történeti források alapján tárja fel; de ez a rajz nem mindenütt olvad bele természetesen a mese menetébe, néhol leckeszerű betét gyanánt hat. Persze, önkéntelenül kínálkozik minduntalan az összehasonlítás Gárdonyi hún regényével s ez magyarázza meg, ha kissé sokat követelünk a fiatal írónőtől. Pedig jóval több a jó oldala, mint a fogyatkozása: szépen, izesen mesél, nagy szeretettel merül el tárgyában s első kísérlete felettébb biztató kezdet, amelynek érdeklődéssel várjuk folytatását.

Szondy György

KRITIKAI SZEMLE

LUDMANN OTTÓ.

1839—1936.

97 éves korában Budapesten meghalt Ludmann Ottó, aki egész hosszú tanári munkásságát az eperjesi kollégiumban végezte. Agg korában sodorta el őt is onnan az a zivatar, mely a magyar kultúrértékeket kitépte a talajból, melyből sarjadtak és erejüket hozták.

Lőcsén született, a Szepesség legkonzervatívabb városában. Ifjú korának emberformáló korszakát az abszolutizmus idejében élte át, német nyelvű iskolákban, ahová akadálytalanul áramlott a nyugati műveltség, de nem szólalhatott meg a nemzeti öntudat.

Külföldi tanulmányai után 1863-ban az eperjesi gimnázium tanára lett, 1887-től 1902-ig igazgatója. Azután a kollégium igazgatójává választották.

Kezdetről fogva a természettudományok kötötték le figyelmét, geológiai munkáival tekintéllyé emelkedett és mint megfigyelő fizikusnak is kiváló érzéke volt, de éppen olyan lelkesedéssel foglalkozott a német és görög irodalommal. Ithakát Homerosz Odisszeájával a zsebében járta be.

Mert világjáró és természetimádó volt. A Magas Tátrát, mint geológus és turista sok százszor bejárta. Nyolevanadik születése napját a Lomnici csúcson ünnepelte. A kilencvenedikén Egyiptomot járta. Csodálatosan igénytelen ember volt, edzett test és örökké tevékeny lélek vezette kilencvenhét esztendőn keresztül. A magyar protestáns tanítás történetében tiszteletre méltó emléket hagyott maga után.

Hamvas József

Muraközy Gyula: A Sionnak hegyén... Imádságok és elmélkedések. Budapest, 1935. Bethlen Gábor Irod. és Nyomdai Rt. kiadása. 367 l.

Bár az imádságoskönyv a Bibliához és énekeskönyvhöz hasonló szükséglete a hívő lelkeknek, mégis az imádságoskönyv-irodalom tanúsága szerint néha több emberöltő is eltelik anélkül, hogy jó imádságoskönyvet tudna adni a hívők kezébe. Különös öröm azért, hogy Ravasz László, nők számára írt, pompás imakönyve után, annak kiegészítéseképpen, megjelenhetett a Muraközyé, amely a Szikszay imakönyve mintájára minden nemű, rendű és korú hívő szükségletét akarja kielégíteni.

Több, mint másfélszáz imádságot és több, mint ötven elmél-

kedést tartalmaz. E nagy anyagot hat csoportba foglalja. Leggazdagabb az első csoport, „Az imádkozó család“, mely hatvanhét imádsággal próbál a család minden tagjának, az élet minden viszonylatában imádkozó társa lenni. A második csoport 28 imával, „Imádkozatok egymásért“, az állami, egyházi élet munkásaiért, továbbá gazdagokért, szegényekért, betegekért, pogányokért stb. való könyörgéseket tartalmaz. A harmadik csoport 15 imádsága („Imádkozatok minden helyen“) a különböző foglalkozású emberek (katona, kereskedő, bíró, gyáros, bankár stb.) szükségseit, kéréseit viszi Isten elé. A negyedik csoport (37 imádság) „Az idő országútján“ cím alatt a hét minden napjára és az ünnepekre szóló imádságokat tartalmaz. Az ötödik csoportban („A Király az ő Fíának menyegzőt szerzett“) 14 úrvacsorai imádság foglaltatik, míg a hatodik csoport („Akik könyhullatással vetnek, vigadozással aratnak majd“) 5 imádsága közül négy az évszakokra és egy nagy nemzeti örömnemzetre szól.

Az imádságoskönyvtől, amely azzal az igénnyel lép fel, hogy napról-napra, talán egy életen keresztül legyen imádkozó társa az olvasónak, két dolgot követelünk meg: legyen kapcsolata Istennel és az élettel, mert csak így képes minket Istennel kapcsolatba hozni. Muraközy imádságoskönyvében érzik az élettel és Istennel való eme kapcsolatot. Az élettel való kapcsolatot nemcsak a gazdag tartalom, hanem elsősorban az az őszinte, igaz hang bizonyítja, amely minden imádságában arról tesz tanúságot, hogy azok a szükségek, amelyek közül Istenhez kiált, azok az örömök, amelyekért hálát ad, vagy a saját szükségai és örömei voltak, vagy lelkipásztori szolgálata közben találkozott ezekkel az élet országútján. Az Istennel való kapcsolatának — amennyiben erről egyáltalában lehet beszélni — külső jele az Igével való kapcsolata. Amint az Előljáró beszéd-ben a szerző maga jellemzi: „minden könyörgés előtt Isten szól, a legtöbb imádság boldog visszhang, válaszadás arra, amit Ő üzent“. Az igazi imádság az Igéből táplálkozik, nem más, mint az Ige megszólítására adott felelet. E mellett és ezentúl van az imádságainak egy sajátos íze, amely íz csak az olyan imádságok tulajdona, amelyek már jártak Isten előtt, amelyek előbb voltak Isten színe előtt és csak azután kerültek nyomdafesték alá.

Vannak az imakönyvnek apróbb fogyatkozásai is, amelyeket egy új kiadásban ki kellene küszöbölni. Kevés, mindössze egy hétre való köznapi imádságot tartalmaz. Pedig az életben több a hétköznapi, mint a rendkívüli alkalom. Az imakönyv sem készülhet a rendkívüli alkalmakra, hanem elsősorban a szürke köznapokra. Teljességgel hiányoznak a bűnbánati hétre szóló imádságok. Viszont aránytalanul sok az úrvacsorai imádság. Elegendő lenne ebből kettő, mert az úrvacsora jelentése mindig ugyanaz,

akár húsvétban, akár a reformáció emléknepjén. Egészen el lehetne hagyni a különböző foglalkozású emberek imádságait, hiszen ritkán imádkozik valaki úgy, mint mérnök, iparos vagy katoná. Ezek helyett inkább olyan imádságokat lehetne felvenni, amelyek ezeknek a foglalkozásoknak ama kísértéseit, bűneit, szükségéit vinnék Isten elé, amely szükségek, bűnök minden embert fenyegetnek. Például a pénz bálványozása nemcsak a bankár kísértése, bűne, a kapzsiság nemcsak a kereskedőé, az erőszakoskodás nemcsak a katonáé. A legfontosabb kiegészítés pedig az lenne, ha minden imádságot megelőzne egy rövid elmélkedés, miként a három utolsó csoport imádságait. Ezáltal nemcsak jobban előkészítené az imádságra, hanem megszabadulnának az imádságok attól a felesleges tehertől, hogy bennök rajzolja meg az imádkozó lelkiarcának vonásait. És végül elhagynám az Előljáró beszédnek azt a részét, amely az imádságoskönyv szükségét bizonygatja. Akinek lelki szükség az imakönyv, azt csak zavarja ez a fejtegetés, akinek pedig nem az, azt nem fogja az ellenkezőről meggyőzni. Hasonlóképpen elhagynám „Az imádságoskönyv írójának imádságát“ is, mert az imádságoskönyv annál jobb, minél kevésbé érzik rajta a műhely szaga, ahol készült, minél személytelenebbül, azaz úgy szól hozzánk, hogy elfeledjük azt a hosszú és meglehetősen bonyolult utat, amelyen az imádságai hozzánk eljutottak.

Ezek a kifogások nem érintik az imádságoskönyv irodalmi értékét. Kizárólag a gyakorlati használhatóságára vonatkoznak. Mert pld. az „Előljáró beszéd“ okfejtése minden tekintetben igaz és az úrvacsorai imádságok a legmegragadóbbak az egész imakönyvben. A használhatóság szempontjából nézve is jelentéktelenek ezek a hiányosságok azokhoz a jó tulajdonságokhoz képest, melyekkel az imádságoskönyv rendelkezik. Építő irodalmunknak határozott nyeresége ez a könyv. Igazi lelkipásztori szolgálatot tett szerző ez imakönyv kiadásával, és jó szolgálatot tesz mindenki, aki ezt az imakönyvet minél több emberhez eljuttatja.

Gönczy Lajos

Brunner Emil dr.: A mi hitünk. Fordította Biró Mózes. Budapest, 1935. Sylvester kiadás. 180 l. 8°.

Barth és Brunner neve jó egy évtizeden át együtt szerepelt a theologiai köztudatban; nemcsak a közös svájci eredet, hanem a theologiai barátság is összekötötte őket. Ezt az együttest egy nemrég lefolyt, viharos theologiai vita alaposan megbontotta. Svájcban erről a vitáról egy anekdota szállong: Mikor a két ellenfél a vita után először összetalálkozott, „békét kötött“ egymással és állítólag megállapodott abban, hogy Barth lesz „Péter“, Brunner meg „Pál“, s mindenik dolgozik a maga területén. Barth,

mint a „zsidók apostola“ prédikál a híveknek, Brunner pedig, mint a „pogányok apostola“ téríti a hitetleneket. Az anekdota nem egészen rossz: Barth csakugyan eleve az „egy szükséges dologra“, az ige hirdetésére fordítja minden erejét, mitsem törődve azzal, hogy hallgatják-é, vagy sem. Brunner pedig előbb igyekszik megkeresni és megnyerni az ige hallgatására nem nagyon kapható modern embert. Brunnernek ez a theologiai jellemvonása megmutatkozik jelen művében is. Itt is emlékezteti a modern embert azokra a határookra, a lét és értelem szűkös határaitra, amelyek felett olyan szívesen és önáltató módon elsiklik a nyárspolgári gondolkodás. De nem a határ kedvéért, hanem az ember kedvéért emlékeztet bennünket a határra: azért, hogy a határon túli titkot, életünk egyetlen titkát megsejtesse velünk. Persze, ennek a titoknak a leleplezésére Brunner Emil is kicsi; ő csak a leleplezésre, mint megtörtént tényre, a Krisztusban adott *isteni kijelentésre* mutathat rá, amint arról a Biblia nekünk bizonytságot tesz. Nem is csinál végső szándéka szerint mást, mint „lefordítja a Biblia nagy, nehéz és idegen szavait saját életünk nyelvére“. Az *istenfia* szót például így magyarázza: ez a szó annyit jelent, hogy „Isten a mienk Jézus Krisztusban. De nem mindenkié Ő Jézus Krisztusban. Minden attól függ, hogy kicsoda az egyes ember számára Jézus. Olyanformán vagyunk vele, mint az az ember, kinek egy bankjegye van, melyre *1000 frank* van ráírva; ha az illető úgy vélekedik, hogy ez bizonyosan hamis, akkor semmit sem ér vele, olyan, akár valami hasznavehetetlen papír. Az *1000 fr.* nem az övé. Aki nem hiszi, hogy Jézusban Isten maga jött hozzánk, az nem ismeri azt az Istent sem, aki Jézus Krisztusban, ebben az ő hozzánkjövételében magát kijelentette... Hogyan történhetik az meg, hogy az Isten emberként jön hozzánk? Azt én nem tudom; még azt sem tudom, hogy miképpen lesz valami élő lényvé, vagy emberré; ez a teremtő Isten titka. Mennyivel inkább az ő titka az Isten emberré létele!“ Brunner hangjában a vitázó és a lelkipogó hangja érdekes módon keveredik. De ha a nem-theologus olvasó nem találná ezt a hangot érdekesnek, akkor is kénytelen megengedni, hogy Brunner legalább is nem „papol“. A theologailag képzett olvasó viszont túlságosan egyszerűnek ítélheti Brunner könyvét s esetleg csak afféle népszerűsített dogmatikát lát majd benne; azonban ha figyelmesebben olvassa, észre kell vennie, hogy ezt a népszerűsített dogmatikát olyan valaki írta, aki a jelenkori theologianak nemcsak kitűnő ismerője, hanem egyik előmunkása is. Tudja, mit miért mond, s ami még nagyobb dolog, azt is tudja, mikor kell elhallgatnia. Olykor egy-egy igénytelennek látszó rövid mondata mögött theologiai viták és kötetekre menő előtanulmányok húzódnak meg. A könyv etikai tárgyú fejezetei mögött több mint félezer oldalas etikája (Das Ge-

bot und die Ordnungen), a Krisztusra vonatkozó részek mögött meg hasonló terjedelmű christologiai műve áll (Der Mittler). A gondolkodás fegyelmezettsége, a kifejezés precizitása, még a fordított szövegen át is szembeszökő. Lelkipásztorok, vallásoktatók és a nem-theologus olvasók egyaránt haszonnal tanulmányozhatják. A fordító is, a kiadó is érdemes munkát végzett.

Török István

Szóllósi Mihály: Az Urért s hazájokért elszéledett és számkivettett bujdosó magyarok füstölgő csepüje. Kolosvár, 1676. — A reformáció és ellenreformáció korának evangéliumi keresztyén... írói. Szerkeszti és kiadja dr. Incze Gábor. III. Budapest, 1935. Kis 8°, XII + 128 l.

Zoványi Jenő állapította meg, hogy ennek a mindössze egy teljes és egy csonka példányban fennmaradt könyvecskének nem Szántai Mihály nagybányai lelkipásztor volt a szerzője, amint addig vélték (a csupán kezdőbetűs szerző-megjelölésből, ami érdekes, inkább csak keresztyéni alázatosságból, mintsem valami egyéb okból és célból való rejtőzködési módja volt a kor kegyes szerzőinek) — hanem egy Beregvármegyéből elbujdosott s akkor Erdélyben tartózkodó református „lelkitanító“, aki egyéb, ez időtájt megjelent műveiről is ismeretes. A Zoványi páratlan tudásának és pontosságának, meg a régi magyar áhítatossági irodalmunk tartalmi értékei napfényre hozása körül oly fáradhatatlanul tevékeny Incze Gábornak, nemkülönben az új kiadás költségeit magára vállalt, névtelenül maradni kívánt Maecenasnak egyképpen le vagyunk kötelezve ezért az ajándékért. A kuruc korszak kezdeti éveinek mélységes hittől és tragikus magyarságtól áthatott lelkiségébe nyerünk e könyv imádságain át oly közvetlen bepillantást, hogy e lelkiség tüze valósággal megperzsel és egeket ostromló áhítata könnyekre indít. Azt hisszük, teljesen helyénvaló Incze Gábornak ama néhány évvel ezelőtti megállapítása, hogy ez „a legmagyarabb vontkozású imádságos könyve a XVII. századnak“ (A magyar református imádság... Debrecen, 1931. 166. l.). Ma is példa arra, hogyan kell az imádkozó magyaroknak árva és megtaposott nemzete egész sorsát a Kegyelem trónusa elé vinni — de nemzete bűneit is. A könyv ez örök időszerűségén nem ejt csorbát az a jellegzetes korszemlélet, amely a nemzet és az evangéliumi egyház létét és sorsát — a „magyar Izráel“ képében — szinte maradéktalanul eggyéforrasztja. Az Ige legmagasabb szempontjából tekintve, az egyház más, mint a nemzet: az egyház, Krisztusért, szolgálhatja és, hacsak ez a szogálat nem megy bálványozás-számba, kell is, hogy szolgálja a nemzeti ügyet — ámde a hívő ember mégis egészen más viszonyban áll egyházával, mint nemzetével s Isten színe előtt a kettőt egészen egynek

sohasem tekintheti. Csakhogy az ellenreformáció korának a nem-habsburgi oldalon álló magyarja — ami annyit jelent, hogy színmagyarságának nagy többsége — valósággal bele volt kényszerítve ebbe az azonosításba: hiszen hitétől és nemzetiségétől alapjában véve ugyanaz a hatalom akarta egyszerre megfosztani. Ez az oka annak is, hogy a könyvben néhányszor (a 41., 52., 58. lapokon) a kor áhítatossági irodalmának legnagyobb ritkasága, a törökért („hatalmas nemzet”) való imádkozás is megjelenik, bár ez itt sem jelent többet, mint amit már Méliusz Péter megmondott 108 évvel azelőtt: „Most es támaszt Isten Jehut, pogán nemzetet, akikkel ki kergetteti az bálványozást, bálván jegyeket, oltárokat, képeket, ostyát, az parázna barátokat és papokat...” (Jelenések magy. N. levél). Ugyanebből a korból a mégis csak legtöbbit szenvedett gályarabjainknak buzgó imádságai maradtak fenn a Habsburg-uralkodóért, a pogány iga letöréséért. A magyar lélek nem maga volt felelős azért a szörnyű hasadásért, amely rajta és benne ily módon keletkezett. De a Szöllösi Mihályokkal együtt inádkozó magyarság tudta és vallotta azt is, hogy ő maga miért felelős és legnagyobb ellenségének nem a Habsburgot tekintette, hanem a maga bűneit s az azokban regnáló Sátánt — valamint egyetlen igaz barátjának sem a törököt tekintette, hanem „a menyeyi birodalom győzhetetlen szentelt vitézit és itt e földön sok üldözések alatt eltikkadott zarándok szentek fényes vezérit, felséges Úr Jézus Messiást”.

A könyv kiállítása egyszerű, de a célnak — a megérdemelt tömeges terjesztésnek — megfelelő. Szép előszavában kissé túlságosan uralkodik az érzelmi elem.

Révész Imre

Kunst Irén élete és munkája. 1869—1934. Emlékkönyv. Összeállította Gáncs Aladár. Budapest, 1935. Az ev. és ref. külmisszióbizottság kiadása.

Ha ez a könyvet olvasni kezdi az ember, régi kolostorok lelkülete szállja meg. Boldog Margit aszkézise, Ráskai Lea szép lelke szól feléje. Legendát olvas az ember, egy magyar szent leány legendáját. De azután, mikor mindig jobban kitárul a lelkes misszionárius nő gazdag belső világa, az evangéliumból merített nemes derűje és törhetetlen erős hite, mindig jobban eltűnik belőle a középkor természetlen egyoldalúsága, közeledik hozzánk, a mai élethez.

A világtól való elzárkózás helyébe a szeretet tevékeny, önfeláldozó munkája lép. Az aszkézisnek a saját szenvedéseiben való gyönyörködése helyett mások szenvedéseinek szeretettel való enyhítése az élete célja. Fanatikus harcosa a Krisztusnak, keresi a küzdelmet és a veszélyt, de a békés, szép órákért hálás imádságot

mond. Ha tengeren utazik, minden derűs napért hálát ad Istennek. Ha a kikötőben gyönyörű vidék tárul eléje, ebben Isten remekművét látja.

Ha új munka nyílik előtte, hálálkodik, hogy dolgozhat. Szereti Magyarországot, szereti az idegen földet, ahová téríteni ment. Tökéletesen kiegyensúlyozott lélek, aki a harmónia megnyugtató akkordjait hinti maga körül. Az evangélium hőse és magvetője. Ott esett el missziói harca csataterén az első magyar misszionárius nő Kínában. Megdicsőülve jelenik meg ebben a könyvben, melyet kegyeletes szeretettel állított össze Gáncs Aladár, aki hazai missziós lelkesedésének azóta szintén halottja lett.

Kunst Irén, amíg élt, a kínaiak között dolgozott. Lelke, ebben a könyvben, Magyarországon dolgozik tovább. Lelkészeknek és hitoktatóknak feladata, hogy ezt a könyvet minden magyar protestáns leánnyal elolvastassák. Nem azért, hogy a könyv hatása alatt Kínába menjenek misszionáriusoknak, hanem hogy önmagával szemben végezze el mindegyik a missziót és szabaduljon meg attól a közönytől, mely nálunk a külmissziói tevékenységet megbénítja. Kunst Irén lelkének tükrében vizsgálja meg a magyar leány saját lelkét, hogy meg tudja találni azt a lelki biztonságot és harmóniát, ami a hősnőnek törhetetlen erőt adott az élet küzdelmeiben.

Hamvas József

Bartók György: A középkori és újkori filozófia története. Református Egyházi Könyvtár XVIII. k. Budapest, 1935. 8°. XII, 466 l. — **Bartók György: Az erkölcsi értékeszme története.** II. k. Az erkölcsi értékeszme története az egyházatyák, a középkor és újkor filozófiájában. Acta Litterarum ac Scientiarum Reg. Universitatis Hung. Franciscose-Josephinae. Sectio: Philosophica. Tom. VI. Szeged, 1935. 8°. 327 l.

Két, szinte egyszerre megjelent testes kötet ad számot arról a termékeny munkáról, mely tudományosságunk egyik legfontosabb műhelyében folyik, Bartók György szegedi íróasztalán. Ez az asztal messzetekintő és szilárdan bástyázott őrhelye a teljes és valódi öntudatára jutott szellemnek, mely az igazi humanizmus, a tiszta teória, a legnemesebb idealizmus foglalataként kifejlődött kritikai filozófiában nyilatkoztatta ki magát. Ennek az őrhelynek nincsenek felvonva kapui és bereteszelve ablakai. Sőt tárva áll az emberi gondolat nagy országútjának legmaibb vándorai előtt is. Nincs olyan időszerű probléma, jelenség vagy megoldási kísérlet, amelyet az örökös magához ne bocsátana vizsgálattételre. Ennek a vizsgálattételnek pedig nem holmi makacs dogmatizmus a mértéke, hanem egy rendkívül finom és érzékeny elv: a szellem méltósága és szabad kifejlése. Ennek a szolgálata

az a kérdés, mely minden új elmélet mellének szegeztek, ez az a biztos támpont, melyről következetes és határozott ítélet mondható. És ez a következetesség és határozottság távol áll minden elvakult konzervativizmustól, mert hiszen egy valóban időtlen, mák, tegnapok és holnapok felett álló, merőben abszolút és objektív norma és cél szabad és meggyőződésteljes szolgálata, mely a felismert igazság vállalásától áthatott.

A szellem fejlődését kutatja filozófiatörténelmi műveiben is Bartók. S éppen azért első szavunk a sajnálkozásé legyen, hogy előttünk fekvő általános filozófiatörténelmi műve csak a közép-korral kezdődik. (Az erkölcsi értékeszme történeté-nek első kötete, mely a keleti és görög etikát foglalja magában, 1926-ban jelent meg.) Mily páratlan kép tárulna elénk, ha ezt a fejlődést legkorábbi kezdeteitől ábrázolná előttünk! S arra is fájdalommal kell gondolnunk, hogy az időközben megnehezedett idők nem engedték olyan terjedelemben kidolgozni ezt a kötetet sem, mint ahogy szerzője eredetileg elgondolta. Ámbár: ebben a rendkívül tömör formában még talán jellegzetesebben áll elénk Bartók egyre egyszerűbbé, világosabbá és plasztikusabbá váló előadása és történet-szemléleti formája. Bartók nem részletes térképet ad a felmért területről, hanem összefoglaló beszámolót. Ha egy filozófiai rendszert tárgyal, nem terjeszkedik ki a gondolatkör minden egyes kis zugára, s nem úgy rakogatja össze az egyes „tételekből“ a képet, hanem egyetlen lendületes és biztos mozdulattal a rendszer középpontjában álló eszmét ragadja meg, mely a filozófus alapélménye volt és egész rendszerének magvává vált. A filozófia egész története pedig az ő előadásában nem rendszerek egymásutánja, hanem egy folyamatos szellemi fejlődés vonulata. Mindez egy öntudatosan átgondolt módszer alkalmazása. S ha már kiszabott terünk nem engedi meg magának a történelmi ábrázolásnak részletes ismertetését, — bár nem haladhatunk el legalább megemlítése nélkül, hogy a patrisztika és középkori filozófia milyen megértő és jelentőségét méltató ábrázolásban részesül, s a függelékként csatolt áttekintés a mai kísérletek felett milyen kitűnő iránymutatás (ezt nagyon szükséges volna külön tanulmányban kitágítani!) — legalább az elméleti bevezetés gondolataiba vessünk egy pillantást, melynek elvei mindkét műben érvényesülnek.

Mindenekelőtt a filozófiatörténelem és a filozófia rendszere közti viszonyt állapítja meg, s ezt abban látja, hogy a filozófia történelme annak a szellemnek a fejlődését mutatja be, amely szellem a filozófia rendszerében kifejlik, tehát a történelem a rendszer bevezetője. A filozófia történelme az igazság születésének a folyamatát ábrázolva, rávezet arra a belátásra, hogy a rendszer szükségszerűen jön létre, s az egész fejlődés éppen ily

szükségyszerűséggel bontakozik ki a problémák felvetődésén és a feleletek tétélezésén keresztül. Ebből a belátásból fakad minden egyes fejlődési mozzanat megértésének és értékelésének objektív álláspontja és az a nagyjelentőségű felismerés, hogy a filozófiában mindvégig ugyanaz a szellem bontakozik ki az igazság felé haladtában, éspedig szabadon, a maga benső törvényeinek megfelelően. A filozófia történelmének első feladata tehát a tények megállapítása, mely nem merül ki a rendszer struktúrájának megrögzítésében, hanem kiterjed azoknak a tényeknek felkutatására is, melyek a rendszer megértéséhez elvezetnek, vagyis amelyek a filozófus gondolatvilágát kialakították. Ezt követi a rendszer értékének a megállapítása, s csakis immanens kritikával; vagyis nem mérhetjük egyik rendszer érvényét a másik normájával, hanem csakis a logika egyetemes mértékével és azzal, hogy milyen helyet foglal el az egyetemes gondolkodás fejlődésében. Ez az egyetemes fejlődés az, amely a rendszerek egymásutánját egyetlen összefüggő egésszé forrasztja. A filozófia történelmének egyik legelőkelőbb feladatát éppen abban látja Bartók, hogy feltüntesse azokat a szálakat, „amelyek a gondolkozásnak ezt a logikai mozgását a gondolkozó ész egyetemes tevékenységéhez, megelőző mozgásokhoz szükségképpen és szervesen kötik hozzá”, sőt azokat is, amelyeket mintegy az eljövendő rendszerek elé bocsát, „hogy megőrizze és fenntartsa ezen visszanyúló szálacskák segítségével a maga belső, szerves egységét”. Ezt a műveletet természetesen csakis az elmélyedő megértés hajthatja végre, mely a historikust képessé teszi a rendszerek megújító átélésére.

Ezek az elvek vezetik Bartók erkölcs-történelmi munkásságát is. S világos, hogy e munkásság eredménye sem lehet a szokványos etikatörténelem. Ezt a különbséget egyébként munkájának címe is kifejezi, amikor öntudatosan az erkölcsi értékeszmék történelmét ígéri. Könyvének lapjain világosan nyomon követhető, mint tör előre egyre fokozódó öntudatossággal és tisztult formában a cselekvést szabályozni hivatott önérték. S valóban, alig nyujthat valaki becsesebb ajándékot embertársainak a mai időkben, amikor éppen ekörül az önérték körül zavarosodott meg a látás, mint azt a meggyőző beláttatást, hogy „igazi érték, igazi szabadság, igazi kötelezés csak az önértékű szellem mélyből fakad.”

Joó Tibor

Papp Ferenc; Gyulai Pál. I. köt. Kiadja a Magy. Tud. Akadémia. 1935. 602 l.

Papp Ferenc régóta foglalkozik a Gyulai Pál életére és írói munkásságára vonatkozó adatok felkutatásával; búvárkodásainak részleteredményeit eddig különböző folyóiratokban, vagy önálló füzetekben jelentette meg. Most rendszerbe foglalt Gyulai-

monográfiájának első kötetét adta ki. A széles alapokra fektetett munka 1862-ig tárgyalja a kiváló kritikus és szépirodalmi életét.

Hatalmas anyag tömege teszi súlyossá a kötetet. Benne három elem, három témakör bontakozik ki az adatok sokféleségéből, többé-kevésbé az író által is szétválasztva.

Egyik az életrajzi adatok felsorakoztatásából szövődik. Papp megható szorgalma a teljesség kedvéért igyekezett a legaprólékosabb adatot is kinyomozni s művébe beleilleszteni, néhol talán nem téve elég különbséget döntően, vagy kevésbé fontos adat között.

Külön fejezetekben foglalkozik Gyulai költői, szépirodalmi fejlődésével. A legelső írói kísérletektől kezdve végigkíséri ennek útját: látjuk, hogyan lesz a romantikus hatások alól kiszabaduló tehetség a magyar realizmus úttörője lírában, elbeszélésben. Különös figyelmet szentel novellaírói készségének; részletező módszerét Keményével veti egybe. Fokozatosan kialakul Gyulaiban a műbíráló is. Belső adottság készítette erre: idegen hatások mellett saját kvalitásainak köszönhető kritikusi egyénisége legjobb értékeit.

Papp adatokat felsorakoztató módszere ott mutatkozik legáltalánosabbnak, ahol — műve harmadik elemének ezt tekintjük — Gyulainak főként kritikus működésével kapcsolatban, megrajzolja az abszolutizmus korának magyar irodalmi viszonyait. A szabadságharcra következő elalétságból való tapogatódzó kezdeményezések, a cenzura, a szellemi elnyomatás ellenére való ideig-óráig sikerült lapalapítások, majd a lassan izmosodó irodalmi életben Gyulai bátor és kemény, de mindig meggyőződéses és igazságosnak hitt műbírálói szerepének részletes rajza, a szerkesztőségek és munkatársak törekvéseinek, ellentéteinek éles megvilágítása, az írói csoportoknak s Gyulai hozzájuk való viszonyának pontos ismerete — a kitűnő munka igaz értékei.

A terjedelmes kötet minden során kiérezzük az író tárgyiaszeretete mellett bámulatos és tiszteletreméltó szorgalmát, mellyel a legelrejtettebb Gyulai-adatot, anyakönyvek, kollégiumi bejegyzések közléseit, Gyulai s a vele foglalkozók leveleinek nagy tömegét is felkutatta. Papp teljességre törekszik, ezt a törekvését érezzük műve minden fejezetében. Ha egy életrajzi, vagy irodalmi eseményt említ, a körülötte legszélesebb körben is felgyűrűző adatsorral világítja meg ezt a mozzanatot. Néhol azonban az az érzésünk, hogy a külső mozzanatok sokasága és sokfélesége rács módjára zárja el előttünk a belső, a szellemi fejlődés ívének kibontakozását. Talán az összefogó munka három, vagy legalább két eleme külön keretbe foglalva, s a szellemtörténet tanulságainak felhasználásával egy a maihoz közelebb álló nyelven és stílusban megírva elevenebb készséggel domborította volna ki Gyulai

lai Pál egyéniségét szakember számára is. — Az egyébként fentiekben is elismert, kitűnő kvalitásokkal rendelkező munkát a Magyar Tudományos Akadémia adta ki.

Szabó Richárd

Dolgozatok a M. Kir. Ferencz József-Tudományegyetem archaeologiai Intézetéből. (XI. k.) Szerkeszti: Buday Árpád. Szeged, 1935. 8°, 239 l., 41 képes táblával.

Újabb testes kötetben számol be a szegedi egyetem archaeologiai intézete a falai között folyó eredményes és értékes tudományos munkáról. A kötet dolgozatai csaknem kivétel nélkül a szerkesztőtől a folyóirat megindítása óta következetesen keresztülvitt programot követik s főleg a magyar Alföldre vonatkozó régészeti ismereteinket gyarapítják.

A kötetet *Banner Jánosnak* az őskori tudomány súlyos kárára váratlanul elhunyt kitűnő tudósról, Márton Lajosról nagy szeretettel írt nekrológja vezeti be, mely elénk tárja Márton életpályájának és tudományos működésének szép és maradandó eredményeit. *Saad Andor* és *Gaál István* a „diósgyőri barlang felsődiluviális kőeszközei és faunájá”-ról írva megállapítják, hogy az eszközök paleolit koriak és típusaik szerint a protosolutréen és magdalénien korszak termékei közé sorozhatók, s az ugyanezen korból való csontokról is megállapítják, milyen állatok maradványai. *Banner János* és *Bálint Alajos* a Hódmezővásárhely környékén fekvő „szakálhádi őskori telep”-et ismertetik. Az őskorban folytonos települőhely ez: gazdag leletei között a tiszai III. kultúra emlékeitől kezdve ugyanezen kultúra I. periodusának, az aeneolitikumnak, a rézkornak és a késői bronzkornak maradványait találjuk, s a település utolsó nyomait egy Árpádkori temető emlékei őrzik. (Ezeknek ígért ismertetését azonban nem találtuk meg a kötetben.) Ugyancsak *Banner János* tollából ismerkedünk meg a „hódmezővásárhelyi Kotacparton 1933—34-ben végzett ásatások” újabb gazdag leletanyagával. Ezzel és a már korábbi kötetekben közölt anyaggal együtt a tiszai kultúra III. periodusának formakészletéről teljes képet alkothatunk. Ugyancsak *Banner János* állapítja meg a következő dolgozatban, „A badeni kultúra emlékei Hódmezővásárhelyen”, hogy e kultúra kerámikájának emlékei kerültek elő itt — elsősorban! — és pedig az aeneolitikus kultúrétegekkel való érintkezésben. Az emlékek azonban majd csak kiterjedtebb ásatások leleteivel együtt fogják ez érdekes megállapítást teljes hitelességgel megerősíteni. *Bálint Alajos* a bronzkor II. periodusába tartozó „kisapostagi urna-temető” leleteit ismerteti. *Török Gyula* „Bronzkori telep a Hunyadi-halomban” címmel a régészeti emlékekben oly gazdag Hódmezővásárhelyen végzett ásatásról számol be, valamint *Párducz Mihály* is „La Tène- és

népvándorláskori sírok a Solt-Paléban“ című tanulmányában. Az itt feltárt sírok a település évszázadokon keresztül való folytonosságát bizonyítják. A La Tène I. korszakától kezdve a Kr. u. V—VII. századból való gepida emlékeken és a valamivel későbbi avar leleteken keresztül még XII. századból való magyar sírra is rábukkantak. Ugyanitt egy másik, nagyobb érdeklődésre számot tartó ásatást is végeztek. Erről is Párducz ír. Az ásatás értékes „adalékokat“ nyújtott az „Alföld római-kori keramiájához“, amelyben meglehetősen nagy tömegben kerültek elő itt szürke agyagból készült cserépedények és töredékek. Ezeket a szerző összehasonlítja az Alföld más lelőhelyeiről való keramikus emlékekkel és bennök letelpült római cserépedégek kemencéinek termékeire ismer. A műhelyek legkésőbbben a Kr. u. IV. századig lehettek üzemben; a gepidák megjelenése vetett véget működésüknek. Cs. Sebestyén Károly a „krassovavidéki színes szövőminták“ néprajzilag érdekes szövésmintáit és színösszeállításait ismerteti. A *Miscellanea* rovatban Kiss Lajos a neves orvosról és régészről, a nyiregyházi múzeum alapítójáról, Jósa Andrásról emlékezik meg születésének százéves fordulóján. K. Willvonseder Roska Mártonnal szemben bizonyítja, hogy a tetétleni kincs nem a hallstatti, hanem a bronzkor középső szakaszából származik. V. Lengyel E. és Krupinszky L. a soltpáléi ásatások római kori keramiájának köztani és technikai vizsgálatainak eredményéről számolnak be. Implom J. Gyula környékén talált cserépedégek kemencéjéről, Török Gy. egy hódmezővásárhelyi meglehetősen szétduzzadt kőkori telep próbaásatással megállapított helyéről és gyér leleteiről ad rövid ismertetést.

A kitűnő kötetet jól sikerült képes táblák élénkítik és teszik még használhatóbbá. Örömmel olvassuk, hogy e kötet előállításához immár a Tud. Akadémia és a Ferencz József-Tudományegyletem Barátainak Egyesülete is hozzájárult. Így remélhetjük, hogy az értékes folyóirat fennmaradása ezentúl teljes mértékben biztosítva lesz és Buday Árpád gondos szerkesztésében a jövőben még értékesebb szolgálatokat tehet Délmagyarország régészeti emlékeinek közzététele és magyarázása terén.

Oroszlán Zoltán

Vajthó László: Két költőnemzedék arca. (Kortársaink sorozat. Budapest, Studium kiadás.)

Aranytól Adyig és Adytól, Ady pályakezdésétől napjainkig. Két nemzedék, két szembenálló életérzés, ízlés és emberi magatartás. Az első immáron történelemmé kristályosodott. A második: egyik felével élő jelen, másik felével lassan történelmi távlatba kerülő közelmúlt. A múlt század nyolevanes éveitől a századforduló utánig — Vajthó első nemzedékének kora — apáink-

nak még életformája volt; tőlünk azonban már távolabb áll, mint a tizennyolcadik század. Emberei és jellemző alkotásai ismeretlenebbek előttünk, mint Kazinczy kortársainak művei. A századvégről inkább érzéseink és ítéleteink vannak, mint ismereteink. A harminc évvel ezelőtti irodalmi újítás és a vele kapcsolatos irodalmi harcok napjainkig megakadályozták ennek a kornak igazi felmérését. Egyik oldalról a szubjektív elítélés, másik oldalról pedig az érzelmi közelállás valóságos kék fátyolt borított a történelmi megismerés elé. A második nemzedéknek élő és ható tagjai élnek közöttünk: félmult és jelen. Egyik felét már történelemmé patinásodó izlés- és stílusállomásnak kezdjük érezni, másik fele azonban szerves alakító része a mának.

Vajthó László nyolevanoldalas kis füzetében a két nemzedék líráját és lírájának főképviseleőin keresztül a generációs jegyeket elemzi. Elsősorban a vers és a versnyújtotta eredmények érdeklik, de ezen keresztül a szembenállás emberi, műveltségi és stílusbeli ütközőpontjait domborítja ki. — „A lélek még derűs a századvég idején, azután a 20. századra lassanként elkomorul.“ — A tanulmány kiinduláspontját jelzi ez a mondat. A századvég nemzedéke kételkedés nélküli, nyugodt optimizmus jegyében él; az új század költőinél viszont a magabizó nyugalom száalai egyszerűen megszakadnak. Az elsőnek, magyarságán kívül alig van problémája; a második elé a kérdéseknek valóságos zürzavarai tornyosulnak. Egyik legfontosabb eltérés a műveltségbeli különbözés. Az első nemzedéktől eltérően, a második számára széles európai tájékozottság nélkül a költő el sem képzelhető. Még az olyan egyéniségnek is, mint Ady Endre — aki jórészt újságokból szerezt ismereteit — remek ösztöne van arra, hogy megérezze az alaposan nem tanulmányozott alkotások és irányok lényegét. Ady ösztönével európai tudott lenni, Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád, Harsányi Kálmán, vagy Juhász Gyula olvasottsága nélkül. A modern líra nagy műfordítási eredményei is erre az európai tájékozottságra utalnak.

Vajthó tanulmánya a költők egymásutáni tárgyalásában rajzolja meg a két nemzedék jellemző vonásait. A részletrajzokban azonban nem esik munkája mozaikokra. Vizsgálatai kapcsán a mozaikok történelmi folyamatot ábrázolnak. Vajthó helyes érzékkel vázolja elénk a lényegében egymástól legtávolabb álló egyéniségek összefüggéseit is. Füzetének legtanulságosabb oldalai minden bizonnyal azok, ahol a századvégi líra legrugalmasabb költőjének, Vargha Gyulának, a modern lírával való együttfejlődését kimutatja. Az újítók visszahatnak a régiekre, akik ezzel a stílusbefogadással, minden világnézeti különbözés ellenére is, szerves részeseivé válnak az új stílusnak.

Tolnai Gábor

Kolozsvári G. Emil: Dr. Csibráky szerelmei. Regény. Franklin-kiadás.

Dr. Csibráky az Adatgyűjtő Intézet hivatalnok. Szorgalmas, pontos munkás. A boldogságra, a tartalmas emberi életre vágyik. Meg van áldva azzal az igen magasrendű emberi képességgel, hogy tudja kívülről szemlélni önmagát. Apróbb, nagyobb szerelmek után közel is áll ahhoz, hogy boldogság-vágya a családi fészek kereteiben be is teljesedjék, de önszemlélete megállítja az út vége előtt. Megtakarított pénzeszkéjét, mely majdani családi életének alapja kívánt lenni, odaajándékozza egy a haza megmentésén fáradozó politikai pártnak s ő maga is beáll a párt dolgozó tagjai közé.

Ez a regény úgynevezett tartalma. Némi kétségbeeséssel kell néznem ezt a néhány mondatot. Azt, aki ennek a kivonatnak az alapján akar tájékozódni a regény felől, máris félrevezetem. Ez a regény nem hajtása valami magyar nagyvárosi oblomovizmusnak és nem iránymű egyén és közösség vitáját az utóbbi javára való eldöntés érdekében. A regény utolsó mozdulataira ráfoghatunk még valami tanulságfélélt. Az imbolygó kisembert magához húzza a közösség ma egyetlen konkrét képviselője, a százkezü párt, mely már jóideje bejelentette azt az igényét, hogy a messze emberiség, a bizonytalan haza s a megfoghatatlan valóság minden értékét a magáéval helyettesíti.

Alig hihető azonban, hogy ez a tanulság volt az igazán lényeges Kolozsvári G. Emil számára. Sokkal fontosabb neki saját ábrázoló kedve, mely hol emberséges derűvel, hol rejtőzködő gúny-mosolykákkal állapodik meg főalakja tevő-vevő életén és elmefuttatásain. A stílus minden pillanatban azon van, hogy fonákjára állítsa a pozitív regény-tartalmat és vele mindazt, ami e tartalomban mint morális mondanivaló kelletti magát. Eszközei ebben igen számosak. Bár a stíleszközök között egy-két olcsóbb fajtájú is akad, a hirtelen kontrasztok, a szóértékek cseréi, a jól célzott tárgyilagosságok lapról-lapra növelik az olvasókedvet. Ezek az eszközök azonban egy mélyebben rejlő erőnek engedelmesskedek. Az életünket elöntő közhelyek ellen úgy szoktunk védekezni, hogy idézőjelbe tesszük őket. Ezzel vesszük el régi életformáló erejüknek mai tolokodó élet s egyben új stílus feladatok elvégzésére kényszerítjük őket. Ez a regény ilyen idézőjelbe tett közhely. Új írói szándék és új moralitás egyelőre egy negatívumban találkozott: egy valamikori stílerdő és egy közhellyé harsonázott életeszmény holtan maradt a porondon. A küzdelem könnyed volt, színezve iróniával és mosollyal. A könnyedség kidolgozott izmokat árul el. Kolozsvári G. Emil egyelőre arra használta fel őket, hogy átlendítsék az időhöz kötöttség akadályain. Az

ugrásban bizonyára rájött arra is, hogy ezeknél távolabbi és magasabb akadályok is vannak.

Kerecsényi Dezső

Móra Ferenc: A vadember és családja. Budapest, 1935. Révai-kiadás 261 l. 8°.

Az első történet (*Legendák az unokámról*) átvétel a „*Nádi-hegedű*“ kötetből, a többi mind a halott író hagyatéka. Kétségkívül kíséri a tiszta örömet, amelyet maguk az írások váltanak ki, valami „érzelmi velejáró“ is olvasásközben, meghatott szomorúságféle, ami azért fogja el az embert, mert az író már nem él. Azt lehetne gondolni, ez utóbbi csak másodlagos jelenség, amelyet a jövő olvasója már nem érez majd. Kiderül azonban apródonkint, hogy ez a hiedelem súlyos tévedés. No de haladjunk csak lassan és szép sorjában.

A Vadember Móra Ferenc unokája, családja pedig: az író maga, az öreg nagysága, mint nagymama, a régebbről ismert Panka, itt anyukai minőségében, az apa, becenevén „a logarléces férfiú“ s végül Mötyő, a főhős hugocskája. A kötet legterjedelmesebb darabja révén még Nácikát, a sündisznót is bizvást családtagnak tekinthetjük.

Szemrefőre ez a társaság nem mutat és nem is igen ígér újat. „Az író intim családi körben“ — unalomig ismert motívum, amely legfeljebb a hangulatával vagy a hangjával kérhet és nyerhet bocsánatot banális mivolta miatt. Bizodalmunk leginkább Móra Ferenc egyéni humorába vetjük, az eddigi ismertetések kivétel nélkül ezt is magasztalják.

Őszintén meg kell vallanom, az író hangja ezekben a darabokban inkább zavaró jelenség az én különvéleményem szerint. Már *mint hang* t. i. Sokszor megcsuklik, néha egész hamisan cseng, épen azért, amiért az orvosok természetsszerűleg elügyetlenednek hozzátartozóik betegágya mellett. *Mint a témákat kísérő zene*, viszont, nagyszerűek ezek a kis kisiklások a maguk őszinte liraiságával. De ezúttal sem rajtuk a hangsúly, mint különben Móra Ferenc egyetlen művében sem.

A hangsúly magán a tárgyon van: a vadember problémáján. A Vadember igazán vadember s a nagyapáság művészete épen abban áll vele szemben: megfigyelni és megmutatni, hogy lesz a vademberből kultürember s közben hogy törik új meg új szírványszínné változó relációja az íróhoz, a családhoz, a környező világhoz.

Nehogy valaki félreértse: az író mindígegy részvéte nem a kultüremberré-létel oldalán „reménykedik“. Az író rezignált, sőt könnyes böleseséggel úgy kíséri ezt a folyamatot, mint amelyben apródonkint egyre több himpor dörzsolódik le az angyalszárnyak-

ról, Isten közeléből magávalhozott értékek halványodnak hétköznapiaikká ebben a csúnya és csöppet sem Isten szerint való világban. A sündisznó, Nácika, valahogy ennek a furesza viszonynak a szimboluma: ide-odaütdök a nem nekivaló világban, közben találkozik a ma történetét mozgató aktualitásokkal minddel, a végén — hiába van mellette jóakarát és rokonszenv — félreáll, megszökik, eltűnik, oda, ahonnan jött: a valószerűtlen és valószínűtlen tegnapha és messziségbe. A megszokottság ajtaja részvétlenül zárul be mögötte.

A kötet összeállítója vagy összeállítói nem egészen ezt a problémát szolgálták a darabok válogatása közben. Az ő keretük a valóságos család. A jövő olvasói ezt sinylik majd meg, ha örömlük nem édesedik teljessé és zavartalanná a könyv utolsó lapja után sem. Azt gyanítjuk, hogy a halott költő egyet-mást kihagyott s ezt-azt talán belevett volna. Az önéletrajznak szánt két kötetre gondolunk akkor is, mikor történeteket odaszánunk, akkor is, mikor más témákat viszont itt szeretnénk látni. A *Vadember*, az emberré rontott gyermek tragikus szobra plasztikusabb lenne ezáltal.

Karácsony Sándor

Számadó Ernő: *Arccal borulok a földre*. Versek.

Pár évvel ezelőtt a Magyarorszában jelentek meg Számadó Ernő első versei. Népdalok a szónak legősibb, legmódosultabb értelmében. Azok közül való ez a nótás ember, akik ezer év óta és még régibb időktől a névtelenek között a népdalainkat költötték. Azokat a népdalokat, melyek napjainkig fennmaradtak, amelyeknek régi voltak és megmaradásuk magyarázza és fémjelzi értéküket. Számadó Ernő egész kötetében egyetlen költemény sem mutatja meg, hogy akárcsak egy évnvi iskolája van. Az Újsütet kenyér című első kötete óta legföljebb önmagából tisztult és mélyült, évei és szenvedései révén, de semmit sem merített tanulmányból. Keletiesen érzelmi és szubjektív kultúra az ő kultúrája, mely semmi közösséget nem mutat fel a nyugati, az európai irodalmi civilizációval. Ismerjük életét és tudjuk róla, hogy legföb gondja és ösztönös akarása: régi élettartalmának és egyéniségének megőrzése, mint ahogy a tiszta lány a pártáját őrzi. Ma is a békési puszták bojtárbéres életét írja, habár mai napjai már nem a Körös partján, nem a békésmegyei pusztákon folynak. Tiszta népdalt ír csupán, nem feszít föl hangszerére új húrt, nem keres új tárgyakat, nem is ír le új fordulatot, csupán a régi népdalkincset írja tovább. De abban tökéletes, maga a klasszikus nép. Olyasvalami, milyent talán kevesebb érintetlenséggel a Gyöngyösbokréta nyújtana a népviseletben, Kodálnak egy-egy darabja a népdallamban. Számadó Ernő már teljesen be is érkezett. Ott van

Kritikai Szemle

a legelőkelőbb folyóirataink főhelyein, mondhatni habitálta a népdalt, eljuttatta minden magyar művelt család asztalára. Költészetének nemes nyelve sokszor szinte roskatag a sok díztől, a paraszti cifrától, de ez előfordul a még oly valódi népköltészetben is, az is hajlamos ugyanerre, ősi természetünk megnyilatkozása, egyébként pedig zavartalan és teljes népköltészet.

Bodor Aladár

Zenei Szemle.

A *Filharmóniai Társaság* rendkívüli Liszt-hangversenyén az újságírók áldoztak a nagy magyar mester emlékének. A hangverseny nemcsak külsőségeiben volt ünnepi, de azzá tették a szereplő művészek is. A műsort *Herczeg Ferenc* ragyogóan szellemes prologusával *Bulla Elma* nyitotta meg. Az A-dur zongoraversenyt a kiváló Liszt-interpretator, *Stefániai Imre* tolmácsolta acélos tónusú, pompás zongorajátékával. *Báthy Anna* a finom muzikalitás kultúrájával és *Svéd Sándor* a ragyogó orgánum erejével 3—3 dalt adott elő *Hercz Ottó* zongorakiséréte mellett. *Bartók Béla* hatalmas tempóban, démonikus erővel idézte a „Haláltánc“ döbbenetes víziójában a halál vonulását és elementáris pusztítását. Sokszor hallottuk már e művet, de *Bartók* mélységesen komoly és mindent elsöprő lendületű előadása után úgy éreztük, hogy igazán csak most ismertük meg. „Tasso“ méltó befejezése volt a díszhangversenynek. *Dohnányi* csodálatos költői tolmácsolásában magától értetődő természetességgel bontakozott ki a hatalmas mű minden szépsége.

A *Pózeni dóm* férfi-fió énekkarának hangversenye a maga pompás mesterségbeli készségével és homogén hangzásával értékes és szokatlan produkció volt a vegyeskari előadásokhoz szokott közönségünk számára. A hangzás teljes egyöntetősége és szépsége kifejezésre juttatta azt, hogy míg a férfi és női „vegyes“ kar csak „keveréket“ képez, addig a férfi-fió kar „vegyületet“ alkot. *Gieburowski* lelkész kiváló vezetése mellett az együttes nagy elmélyedéssel és finom stílus-érzékkel tolmácsolta *Vittoria*, *Palestrina*, *Orlando di Lasso* művei mellett a régebbi és újabb lengyel szerzők: *Szamotołski*, *Zielinski*, *Niewiadomski* és *Maklakiewicz* darabjait. Az énekszámok között *Dr. Rutkowski* tanár *Pachelbel*, *Couperin* és *Surzinsky* egy-egy művét adta elő orgonán s benne hangszerének nagy tudású kiváló művészt ismertük meg.

A *Hősök orgonája* diszhangverseny az évadnak eddig egyetlen orgonahangversenye, mely szerencsés ötlettel három kitűnő művésznket állította a nemes cél szolgálatába. Ezen a hangversenyen *Schmidthauer* Lajos mint az alkalomhoz illő virtuóz szerző, *Wehner* Géza mint a templomi művészet megszólaltatója

és Szokolczay-Riegler Ernő mint a hangverseny orgonaművészet ragyogó tudású kifejezője hozott áldozatot.

Kresz Géza zenekari hegedű-hangversenyén Bach és Mozart lelkivilágának gazdagsága bontakozott ki. Komoly elmélyedéssel az igazi nemes muzsika nyelvén tolmácsolta Bach E-dur hegedű-versenyét, a D-moll szóló-partitát és Mozart A-dur versenyét. Műsorán szerepelt még Reger átiratában egy ária és saját átiratában az E-dur szóló-partita zenekari feldolgozása. Kedves volt e hangversenyen, hogy a kíséretet a Zeneművészeti Főiskola növendékeiből alakult kis kamarazenekar adta. A metser és a fiatalok játéka külsőségeiben is a bachi idők intim házimuzsikáját idézte.

Fischer Edvin hangversenyeit mindig valami különös egyéni hangulat jellemzi, melyben ő közönségével egybeforr. Természetesnek tartjuk, hogy hallgatóságában maradandó emléket hagy a nagy tudású, lelkes muzsikus elképzeléseinek roppant gazdagsága és ereje. Műsora első felét kedvence mesterének, Bachnak szentelte Fischer és Bartók Bélával együtt a c-moll kétzongorás versenyt játszotta. Valóban hatalmas élmény volt e két művész együttes játéka. Bartók és Fischer zongorázása itt a Bach-muzsika lényegében egymásra talál és szervesen kapcsolódik. Hasonlóképp mély hatást keltett Fischer megrendítően gazdag, tökéletes pianisztikus tolmácsolásában a D-dur toccata és fuga, valamint a kromatikus fantázia és fuga. A filharmónikusokkal együtt Fischer még saját átiratában játszotta a „Musicalisches Opfer“-ből vett hatszólamú Ricercart, majd Beethoven C-dur zongoraversenyét és Mozart D-dur (kürt) szonátáját. Tudjuk, hogy Fischer a zenekultúra lelkes magvetője, aki becsületos idealizmussal hajlik a szertelen, a roppant fokozások felé és érezzük, hogy ezzel csak hangsúlyozni kívánja azt, amit lényegesnek tart. A műsor második felében azonban a kivitel nem fedte mindig kielégítően az elképzelést s különösen a Mozart-szonáta felfogásában nem érthetünk egyet a művésszel.

Gátl Endre

Kiállítások.

A Képzőművészek Új Társasága (Kút) újjászületni látszik a Nemzeti Szalonban. Ezúttal zászlójuk alá szólították a be nem szervezett, de elveiket valló fiatalságot is s az eredmény a modern művészet franciás ágának harmónikusan szép felvonulása.

A modern művészetben Párizs régebben irányít, mint Róma és sokkal kevésbé kizárólagosan francia, mint emez olasz. Eredmény: kiforrottabb, egységesebb és magyarabb művészet. A lírikus, lágy, érzelmes franciáságnak és az epikus, kemény, értelmi olaszosságnak a mai művészetben jelentkező ellentétét kü-

lönben akár a Múcsarnok olasz kiállításában is feltaláljuk. Ne külföldi importra gondoljunk hát itt elsősorban, hanem az egységesen fellépő európai szellem két vezérnemzet nevével megjelölt áramlatára, amelytől csak az önmagába roskadt provincializmus marad ment. Ha nálunk a hivatalos fórumok a római orientációra esküsznek, annak politikai mellékszöngéi mellett egész egyszerűen az az oka, hogy nekik inkább epika kell, mint líra. Ez előbbi pedig a Szalon termeiből hiányzik. Itt nem találunk „portrékat“, hanem fejeket, a multba néző szentképek helyett a jelen szociális viszonyaiba néző világi álomképek lebegnek körül s tájképek kézzelfogható geometrikus igazságok helyett, víziós színlapok s röpke impressziók. Hogy mégsem impresszionisták, azt a katalógus előszavában megadott programjuk is mondja: „fel kell szabadítani a látást az optikai materializmusból és úgy át kell szellemiesíteni a modern képzőművészet minden ágát, hogy hatóeleme tudjon maradni a végletek közt hanykolódó lelkiségnek“.

Aba Novák Vilmos a Fränkl képszalonban Szőnyit váltja fel drámai mozgalmasságú derűs képeivel. A régi hollandusok egészséges életvágyával veti bele magát az embersokadalmakba. Vásárosok, komédiások, csoportosulások: kedvence témái. Mindezt pedig olyan virtuóz technikával vetíti elénk, melyben minden odavetett vonás azonnal életre kap. A tempera tisztán csengő, népművészetre utaló pirosai, rózsaszínjei, sárgái, kékjei egymással vetélkedve harsannak elő a feketébe hajló alapból. Ezúttal Erdélyben járt festői zsákmányért *Aba Novák* s művész barátjának, *Nagy Imrének* hazájából, Zsögödről hozza termése javát. De a szolnoki vásárban is otthonosan mozog s egy sor ijedt szemű apostolfej arra utal, hogy a mai nemzetközi kath. egyházművészet legelső közt tartja számon. Életigenlő, filmszerűen káprázatos művészetét különben Olaszhontól Amerikáig ismerik és szeretik.

Az Ernszt múzeum CLVIII. csoportkiállításán Ijjász H. Imre vízfestményei fogadnak. Témában és előadásmodorban azonnal elárulják, hogy *Rudnay* volt mintájuk, de friss lendületük kétségtelenül alkotójuk érdeme.

Kontuly Béla olajfestményei az olaszos modernségnek, az ú. n. neo-klaszicizmusnak szimpátikus példái. Ha *Molnár C. Pál* irányító közlése kétségtelen is, a rajzos komponálás s bizonyos bágyadt finomság a művész régebbi stílusaiiban is fellelhetők már. Csillogó brokátok és ékszeres csecsebecsék izes megfestése az itt főleg kompozíciókkal és tájképekkel szereplő festőt a reprezentatív portrénak ma élő legjobb művelői közé emelik. Ebben a témakörben u. i. a körítés sokszor kell, hogy kárpótoljon az ábrázolt személyiségért.

Domanovszky Endre a neo-klasszicizmusból bizonyos feloldott spiritualizmusba csapott át. Várjuk további változásait.

Vadász Endre intim életlátását most egy felszínesebb festői bravuroskodás látszik háttérbe szorítani. Kár, mert míg előbbivel szinte egyedül állott, ebben sokan megelőzték már — külön képekkel.

Basch Andor, úgy látszik, elmondta már a mondanivalóját. Mostani stílusa azokat a fiatalokat juttatja eszünkbe, akik ezt már jobban tudják nála.

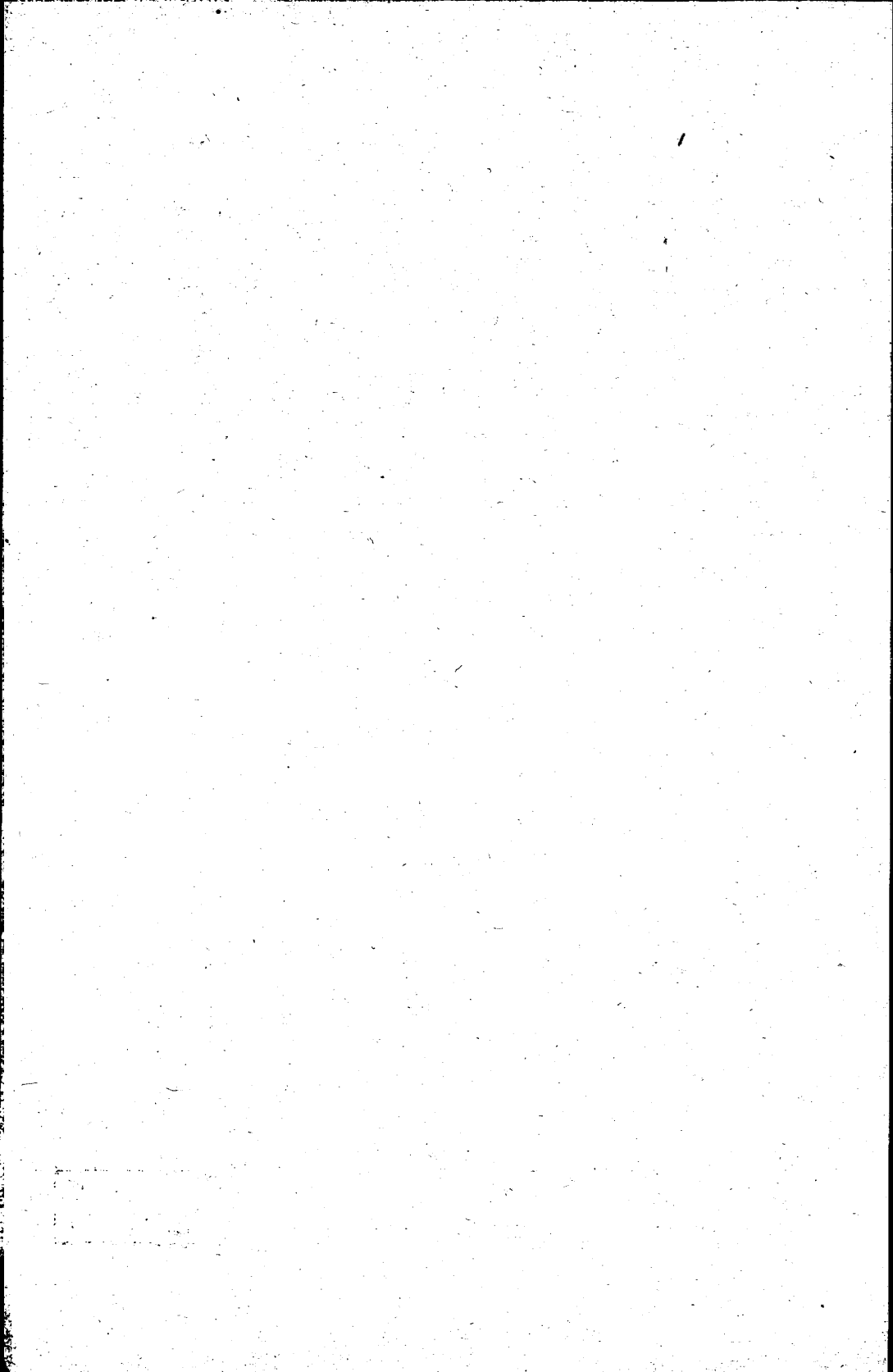
Halmágyi István szobraiban finomság, naturalizmus és monumentális egyszerűség forronganak, itt-ott már komoly értéket mutatva.

A „*Műterem*“-ben *Csabai Ékes Lajos* mint festő-grafikus áll előttünk. Felszínes stílusában ott ad jobbat, ahol inkább rajzol, mint fest.

Takács Ödön új szobrásznév. Nehány finom naturalisztikus feje mellett stilizáltabb állatalakjai keltenek feltűnést. Az állat u. i. elég mostohán kezelt témája szobrászainknak.

„*A Magyar Östehetségek*“ Erzsébet-téri helységébe mindig azzal az érzéssel térhet be a műértő, hogy sok szép eredeti népi kézi-ipari tárgy közepette naív lelkek őszinte művészkedését kapja. Míg az előbbit idegenforgalomra leső elszegényedett úrinők háziipara már-már kiszorította a piacról, az utóbbiak a nagykalapos képgyártó ipar mellett félve húzódtak meg eddig a homályban. Bálint Jenő érdeme, hogy most, ha némi reklám-íztől feszélyezve is, de napfényre jutnak. Megérdemlik. És nincs igazuk a nyomorgó festőknek, ha féltik tőlük kis kenyerüket. Rég elették azt már szervezetlen tömegeik elől a vidéket járó giccsnagyiparosok vigécei. Ez a festegető cselédlány, szoborfaragó postás vagy paraszt, képiró földműves vagy munkás egyformán érdekelheti a pszichológust, pedagógust és műbarátot, ugyanakkor, amikor olyan kérdések elé állítják, amikre be kell vallania, hogy nem tudja a feleletet. Nemcsak a magyar léleknek, de a léleknek egyáltalában olyan rejtélyei ezek, amikre a gyermekcipőkben járó népművészeti kutatás se talált még magyarázatot. Különösen amíg olyan primitív eszközökkel dolgozik, mint a materiálisan megfogalmazott németes tárgyi-szellemi néprajz, ugyanakkor, mikor csak a szomszédos Romániában Gusti professzor világhírű, új szempontjai szerint amerikai támogatással a fiatalok százai vetik bele magukat nemzeti létük, gyökereit érintő kérdések pszichológiai, szociális, gazdasági, földrajzi tanulmányozásába. A „*Magyar Östehetségek*“, vagy hívjuk őket akárhogy, egy elhanyagolt nép mementói.

A. Tóth Sándor

SILVESTER RT.
BUDAPEST, XIV.,
HERMINA-UT 87. SZ.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
APRILY LAJOS

TÁRSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

DR. RAVASZ LÁSZLÓ: Vallás, egyház, társadalom.
HAMVAS BÉLA: A jövő árnyéka.
VARGA ZOLTÁN: A magyar romantika korának vallásossága.
MERÉNYI OSZKÁR: Berzsenyi Dániel könyvtára.
MARCZONNAY TIBOR: Feltámadás.

KRITIKAI SZEMLE.

XLV. évf. 5. sz.

1936. május.

Ára 2 pengő.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,

Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

TROCSANYI DEZSŐ: Dr. Kováts J. István: A keresztyénség és a társadalmi kérdések — — — — —	226
DR. INCZE GABOR: Török István: Egyházpolitika — — — —	227
WICZIAN DEZSŐ: L. von Ranke: A pápák története — — — —	228
HAMVAS BÉLA: Schweitzer, A.: Orvos az őserdőben — — — —	229
HAMVAS JÓZSEF: Hegedüs, R. von: Jesus im Bienenkorb — — —	231
KERECSÉNYI DEZSŐ: Szellemtörténet — — — — —	232
JOÓ TIBOR: László Dezső: A siető ember — — — — —	234
TROCSANYI DEZSŐ: Dékány István: A társadalomfilozófia alapfogalmai	237
NYIRÓ GYULA; H. von Sirmay—Pulszky: Genie und Irrsinn im ungarischen Geistesleben — — — — —	240
ILA BALINT: Viszota Gyula: A Széchenyi-híd története az 1836: XXVI. t.-c. megalkotásáig — — — — —	242
NAGY ISTVÁN: Schrenzel: Abesszínia, Afrika kánaánja. — Trócsányi Zoltán: Észak nomádjai — — — — —	242
ALBRECHT FERENC: Dr. Kerék Mihály: A telepítés félévszázada —	243
SZONDY GYÖRGY: Gaál István: Amit rosszul tudunk — — — —	244
MAKKAI LÁSZLÓ: Dr. Balogh Jolán: Kolozsvár műemlékei — — —	246
SZABÓ RICHARD: Pével Agoston: Felgyújtott erdő — — — —	248
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Színházi Szemle — — — — —	249
DR. GAAL ENDRE—ISOZ KALMAN: Zenei Szemle — — — —	252
A. TÓTH SANDOR: Képzőművészeti Szemle — — — — —	255

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat a következő címre kell küldeni: Aprily Lajos szerkesztő, Budapest, II., Lorántffy Zsuzsánna-utca 3. (Baár—Madas ref. leánynevelő-intézet.) Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

A Protestáns Szemle megjelenik havonta. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Ráday-utca 28.) — Felelős kiadó: Török Pál

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

Vallás, egyház, társadalom*

Induljunk ki abból a kétségtelen tételből, hogy a *vallás viszonyban élés*. Ennek a viszonynak egyik fele én vagyok, a mindenkori ember, másik fele az a bizonyos ismeretlen ismerős, akinek millió neve egy jelentést takar: gyökeresen idegen tölem, más mint én és nagyobb nálam. A viszony éppen azért létesül, mert ennek a másnak megdöbbenő végzetszerűséggel köze van hozzám, ebben dől el lételemnek, életemnek, minőségemnek és sorsomnak kérdése.

Ha már most rendre vesszük ezeket az elemeket, azt kell mondanom, hogy a vallásban az egyik fél, maga az ember, mindig ugyanaz, bár külsőleg hihetetlen változásokon mehet át. Benne van ebben a viszonyban a primitív polinéziai, épúgy, mint Newton, a félkegyelmű emberronc épúgy, mint Goethe, Buddha, Dante, Mózes, vagy a Názáreti Jézus. Ebből az következik, hogy a viszony nem önkéntes, nem is divaton, szokáson, átöröklésen alapuló, hanem valahogyan az ember alkatához tartozik és az emberi lét velejárója épúgy, mint testi vonatkozásban a táplálkozás, vagy a szerelem, lelki vonatkozásban az öntudat, az érzés vagy az akarat. Mindezzel azt akarom kifejezni, hogy e viszonyban egzisztenciálisan vagyunk érdekelve, s az legnagyobb ügyünknek, egyetlen és legfőbb feladatunknak: önmagunk fenntartásának egyik eleme.

A másik félről azt kell elmondanom, hogy szintén ezer és ezer megnyilvánulási formája mögött azonagy valóság rejtőzködik: a mindenkori legmagasabb, a mindenkori legidegenebb, a mindenkori legérdekesebb, legérdekeltebb és legdöntőbb tényező, aki mindig rejtelmes, megfoghatatlan, titokzatos és kikutathatatlan, s ennek ellenére mégis a legreálisabb és leginkább egzisztenciális valóság. Lehet ellenségem és lehet barátom, lehet rabszolgám és lehet uram. Lehet, hogy védekezni kell ellene, lehet, hogy mindennekfelett feléje kell vágyakoznom és vele egyesülnöm, s mindig csak annyit változik, hogy tisztább vagy zavarosabb képet alkotok-e róla, de mindig ugyanaz, mindig megmutatja magát, bár állandóan rejtve marad előlem.

Kettőnk közötti viszony teljes életviszony. Ez azt jelenti, hogy mindenestől fogva érdekelve vagyok benne. Gondolnom kell őt, mert világomnak csak az adja meg a végső magyarázatát, amit róla gondolok, akár igen, akár nem e gondolás eredménye. Szakadatlanul érzem a közellétét, a távolságát, s ez az érzés egész

*) Ez a fejtegetés egy előadás anyaga volt.

kedélyvilágot felkavarja, áthatja, újra rendezi, alapvető indulatokat vált ki belőlem, amelyek egész életemet meghatározzák és színezik, vagy mint félelem, vagy mint bizalom, vagy mint imádat, vagy mint keserű lázadás. Akaratom végső beállítását ő dönti el, mert tőle függ, hogy mit tartok kívánatosnak, mit tartok ártalmasnak, s olyan erősen köt akár fenyegetéseivel, akár ígéreteivel, hogy életemet e szerint rendezem be. Az eszkimó nem élhet úgy, mint az egyenlítő vidékének a lakója; egyik a hideget, másik a meleget kell, hogy életébe beleszámítsa akár tetszik neki, akár nem. Tehát a vallásos ember élete is a szerint alakul, hogy hidegnek vagy melegnek, jónak vagy rossznak, üdvösségesnek, vagy kárhozatosnak tapasztalja azt a valakit, akihez való viszonyában egész élete meghatározódik. Ennélfogva e viszony lényege az, hogy általa vagy megszabadulok pusztító erőktől, vagy megtöltözöm győzhetetlen javakkal, az ő élete az én életemmé válik, s ezáltal biztosítatom és diadalmaskodom. Lényege tehát egy egytetemes életfenntartás, amit ha emberi oldalról nézek, úgy határozhatok meg, hogy az ember életét az embernél ezerszer nagyobb, s talán egyenest örökkévaló erővel tölti meg és biztosítja; ha isteni oldalról nézem, azt kell mondanom, hogy az egyedül valóságos, értékes és örökkévaló életnek egy olyan ténye, amely önmagát az én életem bekapcsolásával, átalakulásával és megdicsőítésével tartja meg.

Természetes, hogy ez a viszony magában véve az emberi életnek legegységesebb és leghatalmasabb alakítója. Mint ahogy bizonyos csigák héjából új földrétegek vagy korallszigetek támadnak; bizonyos hullók összezúzatásából a föld alatt petróleum-tengerek gyűlnek össze; bizonyos sejtek oszlásából, képesolatából őserdők, prairiek, flórák vegetációja támad; az embernek ezzel a láthatatlan hatalommal való viszonyából eljárások, életberendezések, intézmények, közösségek, társadalmak támadnak, s összecementeződik az az óriási alkotmány, amelyet emberi művelődésnek nevezünk.

Különös jellemvonása ennek a viszonynak az, hogy mindig személyesen vagyok érdekelve benne, de sohasem egyedül vagyok érdekelve benne. Kiterjeszkedik arra a közösségre is, amelynek élő tagja vagyok, sőt szükségképpen kapcsol új közösségekbe, amelyeknek élő tagjává kell lennem. Hatalma alá kerül az élettársam, bele születik ebbe a viszonyba a gyermekem, s amint az emberből kinő a család, a családból a törzs, a törzsekből nép és állam, ez a viszony mindezeket átfogja, alakítja, organizálja, s rajtam keresztül őket, rajtuk keresztül engem állandóan hatalma alatt tart. Azt kell tehát mondanom, hogy ez a viszony ugyan mindig egyéneken lesz öntudatosá, de mindig közösségeket tart egybe, s természeténél fogva közösségeket létesít. Azt a közösséget, amely az általános vallásos hit alapján jött létre, nevezhetjük a legmaga-

sabb formáról véve a nevet, egyháznak. Az első egyház a család, amely egy külön isten, a láthatatlan ős, a totem házanépe; a második a nemzetség vagy törzs, amely egy hadakozó főnöknek a serege; harmadik fokon a kiválasztott nép, amely épügy állam, mint organizált gyülekezet, s mint ilyen szövetségben él egy láthatatlan úrral, királlyal, akinek szavára és ígéretere létét tette fel és sorsát bízta rá; negyedik foka egy tisztán vallásos társaság, amely együtt gyakorolja közös hitét, s együtt rendezi az örökévalósággal szemben a maga lelki és erkölcsi életét. Mikor már minden embernek bele kellene tartoznia ebbe a vallásos közösségbe, elérkezik ez az alakulás a szociológiai véghatárhoz, ahol minden egy, s miután ez a szociológiai véghatár egyszersmind a lehetetlenülés pontja, mert a megérkezésnél megszűnik a mozgás: részeire hull az egész alkotmány, s újra kezdődnek a csoportosulások, amelyekben a szakadás és a társulás együttes törvénye végeláthatatlan ismétlődésben uralkodik.

Mindebből világos az, hogy a vallás egyénalakítás céljából közösséget alkot, közösségformálás céljából egyéneket ihlet, s ezért élettörvényét abban ismerjük fel, hogy szükségképpen *egyházzá kell válnia*. Ahol két hívő, vagy két kételkedő összehajol és új reményeiről avagy csalódásairól beszél, már közösségképződés indult meg, amely úgy viszonylik a nagy történelmi egyházszervező mozgalmakhoz, mint egy porszem a Himalájához.

Még mindig kívül vagyunk a vallásos életviszonyon, s mint tárgyat szemléljük egy hűvös és távoli tudományos álláspontról. Erről a pontról szemlélve az egész emberiség vallásos életét, a bonyolultság és összefüggés eme roppant tektónikájában bizonyos lépcsőzetet kell észrevennünk, amely éppen olyan jellemző vonása a vallásnak, mint az emberiség egész művelődésének. Látjuk azt, hogy egyik fokon a hatalmas és titokzatos Más az ismeretlen dolgok mögött rejtőzködő erőknek borzongó megsejtése, amelyet közös névvel démonnak lehet nevezni. Tárgyakban lakik, jelenségek mögött húzódik meg, egyedül jár vagy rajban vonul tova. Benne lakik az emberben, ott ül a tárgyakon, idézi elő az élet változásait, rendesen rosszindulatú, életellenes, akinek rémuralmával szemben irtózatos, kétségbeesett, szinte örült védekezésre van kárhoztatva az ember. Később ezek az erők személyes formát vesznek fel, van nevük, jellemük, egyéniségük, befolyásolhatók és megnyerhetők, mégis mindig ismeretlenek és kiszámíthatatlanok. Harmadik fok, mikor ez az ezer álarcú megnyilvánulás köddé válik és felragyog egy változhatatlan és szellemi Úr Istennek a gondolata, akinek a gondolatai nem a mi gondolataink ugyan, de jóakarataról ezer ígélet beszél és segítő hatalmát ezer példa bizonyítja. Mi növünk isteneinkkel vagy isteneink velünk, erről az álláspontról megoldani sohasem lehet, mert ez nem az ismeretnek, hanem a hitnek

a döntése. A hit pedig lényege szerint nem adhat más feleletet, mint azt, hogy Isten az, aki mindenkori alacsonyabb ismeretről a mindenkor felfogható magasabb állapotra átalvitt. Azért a megelőző állapot mindig téves, az új mindig az igazság s nincs bírói szék, amelyből e kérdést meg lehetne oldani, mert csak az oldja meg, aki maga is egyik vagy másik álláspont hitvallója.

Éppen ezért helyezkedjünk most el a valláson belül arra az álláspontra, amelyet hitünk alapján nemcsak a legmagasabbnak, hanem abszolút igaznak tartunk. Ez, pontosan kifejezve, a református theologiai álláspont.

Ezt az álláspontot az *Isten szuverénitásának a vallásos és világnézeti alapgondolata adja*. E szerint a vallás nem emberi ügy és nem emberi találmány, hanem Isten ügye, műve, az Ő gondolatainak, terveinek a boldog és hódolatos megismerése. Az következik először belőle, hogy nem az emberből kell kikövetkeztetni és megismerni Istent, mert így csak illúziókhöz, álmokhoz, hiedelmekhez jutunk el, s a vallás délibábok történetévé válik, amelyről azért álmodik az ember, hogy életét valamiképpen biztosítsa. Megfordítva áll a dolog. Nem az ember a valóság és Isten a múltó képzet, hanem Isten az egyetlen őszvalóság és belőle kell a múltó és tünékeny emberi életet megérteni. De azt sem mondom ezzel, hogy *csak* Isten a valóság, s az Ő rossz álma a mindenség, amelyben kísért az ember; mert ezt egy másik nagy vallásalak, az indiai pantheizmus vallja, s ezzel nemcsak az embert és a világot, hanem magát az Istent is álommá teszi. Az Isten szuverénitása nemcsak azt jelenti, hogy ő valóság, minden valóság ősforrása, hanem azt is, hogy világa és az ember is valóság, tőle származó, általa teremtett, benne gyökerező, az Ő gondolatával, akaratával, dicsőségével telített valóság. Szuverénitása nemcsak párálló, álmodó felség, hanem mérhetetlen nagy és diadalmas *művészi szuverénitás*. Ez azt jelenti, hogy annyira más ettől a világtól, mint ahogy a művész más, mint az alkotása. De annyira benne van a világban, mint ahogy a művész ihlete, leleménye, alkotó ereje, teremtő lényé benne van a műtárgyban. Képzeljünk el egy olyan Michelangelot, aki nemcsak szobrot, hanem márványt is tud teremteni, s a márványért planétákat, özönvizeket, tengereket, hegyeket és civilizációkat formál. Más a művész és más az alkotása, de a szobor éppen azáltal lesz szobor, hogy a michelangeloi lélek, gondolat, terv, ihletés, erő ölt benne testet és átsugározva azt, egy új, magasabb lét, jelentés, érték és sors hordozójává teszi. Nincs a világon az a pöröly, vegyszer, mikroszkóp, amelyikkel a márványból ki lehetne elemezni a művész lelkét s elválasztani az anyagtól a teremtő gondolatot. Csak együtt, a maga egységében lehet megragadni, hozzáférközni, tudván azt, hogy a kő minden porcikája gondolat és a gondolat mindenestől kő, s ha millió szobor támadt volna is

belőle, ő, a művész, akiből származtak mindezek, semmivel sem fogyatkozott volna meg. Nem vétetett el tőle, ami átment a kőbe, sőt még jobban meg van szellemében a gondolat, a terv, az ihlet, az alkotás, úgy, mint az alkotás előtt volt.

E kép segítségül hívásával Isten művészi szuverénításából bizonyos alapvető megismeréseket vonhatunk el. A művész lelke csak akkor válik ismeretessé, ha elmondja, kiábrázolja, szoborba vési. Éppen e kifejezése folytán művész, tehát mikor elmondja, mi van benne, magát nyilatkoztatja ki, s mikor ezer képben kijelenti, amit üzen: ezer kép mögé rejti el a maga benső lényét, fogyatkozhatatlanul és teljes kikutathatatlanságában. A szuverén Isten is kijelentő Isten, azaz lényéhez tartozik megmondani, ki ő, s e kijelentések mögött mégis egész csorbátlan dicsőségében ő maga rejtőzködött el. Isten gondolatban jelenti ki magát, mert szellem lévén, lénye egy és millió gondolat. De e gondolatok nem elvonások, elméleti kapcsolatok, hanem *teremtő aktusok*, mert amit Isten gondol, azt e gondolattal alkotja is. Azért, mert művész, s azért, mert Isten. A művész is gondolattal alkot, csak hogy a gondolatot a kivitelről az emberi küzködés tragikus éposza választja el; Istennél azonban, mert Isten, a gondolat egyszerre teremtés is; a világ szóra ég és föld, a legyen szóra világosság, az istenkép gondolatára ember, az ember gondolatára történelem áll elő a semmi ségből. De azért az is benne van ebben, hogy a kivitel olyan, mint a gondolat, tehát minden kivitelben a teremtés, a mindenség, az élet mozzanatában e gondolat terve, rendje, előírása érvényesül. Isten művészi szuverénitása magában rejti a kijelentő Isten, a gondviselő Isten, az eleve elrendelő Isten ismeretét, aki benne van alkotásában, mégis örökre más, örökre felette áll; úgy viszonylik hozzá, mint egy köforgács Michelangeléhoz.

Ezt a szemléletet ki kell egészítenünk egy olyan ismerettel, amely benne van a kijelentésben, tehát benne van a világ rendjében, ami nélkül nem értjük meg a teremtést és nem jutunk el Isten tiszta ismeretére. Ez pedig az, hogy a megteremtett, összehangzatos és szabad világba belekerült a *romlás magva*. Nem Istenből került bele, hanem a világból; nem a művész az oka, hanem a műtárgy. A műtárgyra volt bízva, hogy örökké és romolhatatlanul fennálljon, mint hogyha a strassburgi dóm molekuláira, kődarabjaira, pilléreire és csúcsíveire lenne bízva, hogy engedelmességből, az erkölcsi szabadság legteljesebb fensége mellett, döntsön, fennálljon-e vagy megromoljon? E szabadság nélkül nem lenne tökéletes a mű. Kényszerből engedelmeskedő tökéletesség önmagának volna a megrontása, a szabadságból engedelmeskedő tökéletesség a rend és a harmónia. Ezt a szabadságot a teremtmény komolyan vette. Komolyan vette, de rosszra használta. Döntött és a lázadás mellett döntött. Engedetlenné vált alkotójával szemben,

ellene szegült szent és örök akaratának. Ez a lázadás nem egy kis napiparancs megszegése, ez az a lázadás, amit a Leonardo da Vinci Utolsó Vacsoráján indítanak meg a színek, a formák, a foltok, amikor eredeti rendeltetésüktől, értelmüktől eltérnek, fakulnak, lemállanak, széjjel hullanak, s vissza akarnak térni az üres és értelmetlen semmibe, amiből vétettek, elárulván, elejtven az alkotó gondolatot, ami által szépséggé és dicsőséggé váltak. Ez a lázadás az emberben vert gyökeret, a teremtésnek a csúcspontján, mint hogyha az Utolsó Vacsorának képénél először a Krisztus arca romlanék meg. Feltartóztathatatlanul terjedt tovább, hatalma egyre nőtt. Előállt tehát a második teremtésnek, a *nagy restaurációnak* a szüksége. A nagy restaurációt összehasonlítva a teremtéssel, egyformán nagy és dicsőséges műnek kell tartanunk mind a kettőt. De a restaurációval az egész műalkotás élete átalakult; immár nem a vett szépségek klasszikus és zavartalan sugárzásából áll, hanem abból az életmentő, óriási, egzisztenciális folyamatból, amely maga a restauráció. Ez a restauráció nem volt meglepetés a művész számára. Benne van alkotása rendjében, döntött felőle a mű megkezdése előtt, amikor törvényévé a nagy helyreállítást, a nagy jóvátételt tette. Nem lehet másképpen szemlélni és szemléltetni ezt a második teremtést, mint ha régi, ismerős, de kopott szavakat veszünk elé, s azokon sugároztatjuk át ezt a legnagyobb kérdést. Ez a szó: *a váltság*. A váltság kiindulása az volt, hogy a bűn és elmúlás, azaz a halál hatalmát meg kellett törni. Nem lehetett megtörni *erőszakkal*, mert ez az alkotás szétrombolását jelentette volna; más módot kellett keresni. A bűnt nem lehet büntetéssel kiirtani, mert ha a lét maga bűnös, a büntetés csak a lét megszüntetése lehet, tehát a megtorlásra rámegy az élet és az alkotás. A bűnt csak megbocsátással lehet elpusztítani. De a megbocsátás lehetetlen az örök igazság szentsége miatt. Nincs más mód rá, mint ha valaki elhordozza a bűnért való bűnhődést, s ez megnyitja az irgalom és megbocsátás patakjait, s ugyanakkor, amikor eleget tesz Isten igazságosságának és kiengeszteli méltó haragját, olyan változást, megrendülést hoz elé a bűnösben, hogy az irgalom nem lesz hiábavaló, sőt benne újjáteremtő erők válnak fogamatossá. Egy áldozatra, egy szenvedésre, egy halálra volt tehát szükség, ami megválthassa az embert. Olyan halálra, amelyet önként, ártatlan szenved el, mert a bűnös csak önmagáért szenvedhet. Olyan halálra, amely szenvedésben minden bűnnek tökéletes és egyenértékű elégtétele. Ezt pedig senki más fel nem mutathatja, csak olyan valaki, aki tökéletes Isten és tökéletes ember; mint ember emberi szenvedésre képes, mint Isten minden ártatlansággal ékes; mint ember képes szenvedni, mint Isten önként vállalja és elhordozza a szenvedést, amely kereszthalálban csúcsosodik ki. Így került a nagy helyreállítás középpontjába a testté

lett Egyszülött Fiúnak, a Szentháromság második személyének megváltó halála, amely megtörte a bűn hatalmát azzal, hogy eleget tett Isten igazságosságának, ártatlanul elhordozta minden bűnnek egyenértékű bűnhődését, önként szeretetből, boldog áldozatból fakadt, s miután Isten halt meg benne, nem a halál volt az utolsó szó, hanem az élet és a feltámadás, s ezáltal a bűn leányának és testvérének, a halálnak a hatalmát is megtörte, mert a bűnbánatra és mea culpára kényszerített ember abba a helyzetbe jutott, hogy belefogózzék a mentő kegyelembe és átalmenjen vele az örökéletbe. Az embernek ez a megrendülése, bűnbánata, önmagától való elfordulása és Istenbe való belefogózkodása nem az egyéni belátás, jószándék és érdem műve, hanem annak a Szent Léleknek teremtő munkája, aki a második teremtésben épűgy, mint az elsőben, a lelkek ura. Ő végzi az újjászüelő munkát azokon, akiket az Atya kiválasztott, a Fiúnak adott s akikért a Fiú a nagy áldozatot végrehajtotta.

Ezért a Krisztus váltsága egy új emberiséget gyűjtött egybe, magához kapcsolta a lelkek millióit, akik benne találnak szabadságot és életet. Ő lett a feje az új társaságnak, az elhívottak társaságának, amely az ő dicsőséges testévé szervezték, egybefoglalt minden kiválasztottat, a világ teremtésétől a világ végéig. Középpontja fenn van a mennyben, ahol Krisztus mint főpap láthatatlan oltáron egyszeri és tökéletes áldozatának érdemével végzi a kiengesztelést, belenyúlik a földi életbe, ahol hívó, kereső lelkek, mint egy homályos pítvarból figyelnek fel az égi oltárra; onnan vett sugár minden világosságuk, s fennvaló Uroknak térdhajtó engedelmesség életük nagy harca, erkölcsük egész terjedelme. Az egyház tehát az az eleve elrendelt társaság, amely Krisztusban él, aki nekik prófétájuk, főpapuk és királyuk. Egy darabja mindig a földön van, élő nemzedékek tagjait kapcsolja össze, bűnbánatban, nyomorúságban, bukásban, felemelkedésben, de eredete és célja Isten, mert az ő kiválasztásából indultak el és az ő hívogató és megígért dicsőségébe érkeznek. Amíg azonban itt járnak, zarándokok, pítvarban élők, iskolákban nevelkedők, harctereken küzdők, konkolylyal és tiszta búzával elegyes vetés, amely itt hozza e földön gyümölcseit, de gyökere Isten eleve elrendelése és végső megítéltetése az ő orcája előtt fog megtörténni.

Itt is azt látjuk, amit a vallástörténeti szemléletnél, hogy a vallás szükségképpen egyházzá lesz és az egyház egyetlen célja, hogy vallássá válhassék.

*

Még csak egy új dolgot kell elmondanom előadásom harmadik részében. Először vallástörténeti szemlélet alapján beszéltem, aztán theologiai szempontból, most beleállunk a földi és minden-

napi élet valóságába és azt kérdezzük, mi hasznát veszi mindennek a keresztyén állambölcselet?

Induljunk ki abból a tényből, hogy ha az egész emberi művelődés, s benne a vallásos művelődés szerkezetét nézzük, egy olyan egyetemes törvényt fedezünk fel benne, mint a fizikai világban az atomok vonzása és taszítása, vagy az elektromos tüneményekben a sarkiasságnak a törvénye. Kettős ábrázata van ennek a törvénynek a szerint, hogy az állapotot, vagy a benne munkáló erőt nézzük. Azt találjuk ugyanis, hogy az egész emberi művelődést két tendencia tartja fenn: a *szabadság* és *rend* tendenciája, éppen úgy, mint ahogy az egész emberi művelődést két állapot jellemzi, az *egyén* és a *közösség* létformája. Amazt nevezhetjük az emberi művelődés dinamikai törvényének, emezt statikai alaptörvénynek. Amilyen kétségtelen dolog, hogy az ember nemcsak egyén, hanem egy közösségnek is tagja, ennél fogva a közösség egyénéből áll, az egyén közösséget alkot, épúgy kétségtelen, hogy mind a kettő csak akkor élhet, ha a szabadság és a rend élettörvényét egyaránt biztosítja.

A szabadság az életnek feltétele. A szabadság magából az önfenntartásból következik és lényege a személyek és közösségek belső rendeltetésének akadálytalan érvényesülése. A szabadság igény arra, hogy ember és közösség az lehessen, amire predesztinálva van. Ha kényszerűségből kellene azzá lennie, rendeltetése erkölcsi mivoltából kivetköznék és gépiessé válnék, mechanizmus támadna belőle, ami az emberi világból kidobná azt, ami őt igazán emberivé teszi, a szellemiséget és az önkéntességet. Arra, amire az embernek nincs rendeltetése, nem kell szabadság, mert értelmetlen volna a követelmény. A gondolkodás szabadsága csak gondolkozó lényre nézve áll fenn; nem áll fenn fára, kőre, állatra. Az élet maga egy rendeltetés betöltésére szolgáló képesség, s a szabadság az életnek az az igénye, hogy rendeltetését belső indítástól és akadálytalanul betöltse. A rendeltetés pedig bizonyos örök belső rendet, akaratot tételez fel. Nincs bizonytalan, ellenmondó zürzavaros destinatio. Tehát szabadság és rend két olyan fogalom, amelyik egymást kölcsönösen feltételezi, magyarázza és betölti. De miután a világ statikai törvénye az egyén és a közösség, világos dolog, hogy az egyén szabadsága a közösséget mint rendet feltételezi, s a közösség rendje az egyéni szabadságot szűkséggéppen korlátozza.

Ebből támadtak azok a beláthatatlanul bonyolult és nagy kérdések, amelyek végighúzódnak az ember egész művelődéstörténetén, s napjainkban is a legégetőbb, és leggyakorlatibb kérdések közé tartoznak. Maga a történelem is az összefogás és a szétbomlás ritmusában mozog. Összeáll és részekre bomlik. Összeállásában a rendet keresi, szétbomlásában a szabadságot, vagy még

élesebben, mikor a szabadságot keresi, akkor szétbomlik és elveszíti a rendet, mikor a rendet óhajtja, összecementeződik, s áldozatul esik a szabadság drága életigénye. Semmivel sem lehet jobban illusztrálni a bűn miatt megromlott világ bénaságát és balogságát, mint éppen ezzel a tragikus végzetszerűséggel, hogy ezeket az ellentétes léttörékvéseket, a szabadságot és a rendet, az ember nem tudja összhangzatosan, boldogan és egyszerre élni, hanem mikor egyiket keresi, elveszíti a másikat, s ehhez az elveszetthez csak a megnyert javak feláldozásával tud visszatérni. Ezért minden pillanatnak mindig legnagyobb kérdése az, miképpen lehet ideig-óráig e két ellentétes végzetszerűség között átmeneti békét teremteni, hogy lehetőleg mind a kettőnek áldásából minden korszak részesüljön. A politika nem egyéb, mint az embernek ez az állandó és örök erőfeszítése a szakadatlan bukásoknak és szakadatlan újrakezdéseknek örök kísérletezése, amely éppen olyan ritmust ad, mint a táplálkozás vagy a fajfenntartás életritmusa.

Közelebbről nézvéen ezt a kérdést, azt kell mondanunk, hogy a mai korban az egyénnek, az államnak, a társadalomnak és az egyháznak életkérdésévé, azaz egymáshoz való viszonyának a szabályozásává vált ez a kérdés.

Induljunk csak ki az Isten művészi szuverénítésének a gondolatából. A teremtés rendjében benne van az, hogy az emberek mint egyének közösségekbe élhetnek ugyan, de ezek a közösségek is kénytelenek egymással valamelyes viszonyt létesíteni, nemcsak a maguk, hanem azoknak az egyéneknek az érdekében is, akiknek terhére megy a történelemnek nevezett óriási játék. Ezt a viszonyt Isten művészi szuverénítása az által oldja meg, hogy a maga szuverénítésából kölcsön ad és átutal minden közösségnek egy bizonyos átruházott szuverénítást. Ez abból következik, hogy az embert Isten a maga képére teremtette, s azt várja el tőle, hogy ha bűnnel és gyarlósággal keverten is, de az Ő képében, az Ő mintájára oldja meg élete nagy feladatát. A legszélesebb, legegységesebb átruházott szuverénítés az *emberiségnek* jutott. Az ember azért teremtetett, hogy legyen úrrá a földön és adjon értelmet a világmindenségnek, annak az uralkodó értéknek a feltündöklőtelésével, amit emberi szellemnek nevezünk. Az emberi szellem lényege az istenkép, az Istenhez való hasonlóság. Ez is átruházott, művészi szuverénítés, azaz: teremtés, manifesztáció, törvényadás, célhoz juttatás, egység, értelem, pogány szóval: az universum entelecheiája. Ez a kiváltság tehát ajándékba kapott és nem maga által megszerzett; nem végleges állapot, hanem hivatás és rendeltetés; célgondolat, amelynek meg kell valósulnia, s e megvalósulás úgy foglalja egybe az egész mindenséget, mint a csúcs alkata a pyramist. Ebből nem lehet semmit elalkudni, ezt nem szabad semmiért sem feláldozni, mert ez a világalkathoz tartozik hozzá,

s aki ezt elárulja, a teremtés ellen emeli fel kezét. Ez a gondolat élet-, sors- és rendeltetés-közösséget teremt minden ember között, amit a kijelentés azáltal fejez ki, hogy az egész emberiséget egy vérből származtatja, egy családnak veszi és közöttük egyetemes testvériséget, világszolidaritást követel. De átruházott ez a szuverénítás, azaz Isten kegyelméből való és Istenre utaló, s csak az Ő dicsőségének szolgálatában valósulhat meg. Embernek lenni tehát nem ragadomány, kivívott diadal, állati sorsból felverekedő karrier, hanem közös és egyetemes *misszió*.

Az emberiség körén belül a másik nagy átruházott szuverénítás a *nemzeteké*. A nemzeteket Isten alkotta, tehát hozzá tartoznak a teremtés rendjéhez. Nem lehet emberré lenni csak egy nemzethez való hozzátartozás által. A nemzet önmagáért van, de létéért nem dobhatja kockára az emberiséget, s az a nemzetgondolat, amely embertelen: lázadást jelent az Isten örök rendjével szemben. A nemzet teste sok mindentől tevődik össze, de döntő benne az a láthatatlan valóság, amelyet *nemzeti léleknek* nevezünk. A nemzethez nem a vér, a föld, a jog, az érdek, a véletlen által tartozunk, hanem a nemzet lelkében, sorsközösségében, egy szóval a nemzeti öntudatban való öntudatos részesedésünk által. A nemzet szuverén. Ez azt jelenti, hogy öncélú és önmagának adja a törvényeket, de ezt az öncélúságot Istentől nyerte, tehát az ő dicsőségére szolgál s szuverénítésével más szuverénítást nem sért-het meg.

A nemzet saját rendeltetésének szolgálatára államot alkot. Az állam és a nemzet nem egy jelentőségű dolog. Úgy viszonylanak egymáshoz, mint az eszköz és a cél. Az állam a nemzetért van, de a nemzet nincs az államért. Az állam célszerűsége abból áll, hogy biztosítja a rendet, védi a nemzet anyagi és erkölcsi javait, megvonja a határokat a nemzeten belül a különböző életkörök között és azoknak harmonikus együttműködését biztosítja. Jellemző vonás a pallósjog, ami három dologból áll: kikényszerítheti törvényes rendelkezéseit minden polgárral és közösséggel szemben, büntetheti a gonoszságot akár az életnek elvételével is és védelmezheti a nemzet életét idegen és gonosz támadókkal szemben. Az állam éppen azért, mert ilyen mechanikus és célszerű intézmény, sohasem foglalhatja el a nemzetnek a helyét és mindig arra kell törekednie, hogy hatáskörét minél kisebbé tegye s önmagát ne gyarapítsa, hanem inkább feleslegessé tenni igyekezzék.

Az államon kívül helyezkednek el az egyes társadalmi életkörök, mindegyiknek határozottan körülírt, egészen relatív szuverénítésével. Ez a társadalmi autonómia kiépítése, amely a közösség életfeladatait veszi át s körülhatárolt illetékességgel egy ségesen szolgálja. Ipar, kereskedelem, tudomány, művészet, köznevelés, sport, egészségügy, jótékonyosság, tőke, munka, gyarmatok,

vállalkozások mind létesíthetnek a maguk céljai szolgálatára autonóm egyesüléseket. Az állam ezt a munkát nem veheti át, mert nem tudná azzal a szakszerűséggel és azzal a lendítő erővel szolgálni, mint az érdekeltek. Az állam segítse ezt a munkát, biztosítsa akcióképességét, fejlessze erőit, legfőképpen pedig arra vigyázzon, hogy a különböző érdekellentétek szét ne szaggassák az egységes nemzet-testet.

A család szintén szuverén terület, amelyet a családfői hatalom érvénye főd be. Ez is Istentől nyerte hatalmát, Istennek számol vele s kivéve azokat az eseteket, amikor az örök erkölcsi rend ellen támad, az államnak beavatkozási joga nincsen; e szentély előtt tisztelettel meg kell állania minden impériumnak.

Legvégső kölcsönvett szuverénítás az egyén szuverénítása. Isten képére teremtett embernek megvan az a joga, hogy önmaga legyen s egyéni minőségét úgy fejlessze ki, ahogy Isten eleve elrendelése előírta. Minden olyan dologban, ami másra nem vonatkozik: teljes szuverénításában áll a világ előtt és a világ felett. Gondolatairól nem tartozik számot adni senkinek, lelkiismerete felette áll minden kényszernek és erőszaknak. De gondolatait és lelkiismeretét az Isten színe előtt kell, az ő törvényével, megmérnie. Mindenkitől szabad, de Istennek számot adni tartozik.

A nemzet akkor használ az emberiségnek, ha mindent kifejti, ami benne van, úgy azonban, hogy az emberiség nagy közösségét meg ne szakítsa. A társadalmi szuverénítás értéke attól függ, mennyiben viszi előre az egész nemzet anyagi, szellemi és erkölcsi gyarapodását. A család értéke attól függ, mennyiben nő általa a nemzet és fejlődik az emberiség. Az egyén szuverénítása általában telik meg tartalommal, hogy a családban apa, anya, vagy testvér lesz, a társadalomban segítő, szolgáló testvér, az államban hű polgár, bátor katona, jó adófizető, a nemzetben lelkes és hősiess hazafi, végeredményében, miképpen lesz igazán ember, mert emberré lennünk csakis személyiségünk teljes kifejlődésével lehet. Aki nem lesz azzá, amivé lehetett volna erkölcsben, szellemben, munkában, egyszóval istenképességben, az az emberi mivoltot ejtett csorbát és az emberi méltóságot sértette meg.

Rá kell mutatnom, hogy ez a koncepció nem azonos a liberálizmussal, csak annak jó gyümölcseit értékesíti, de hadat üzen hibáinak. — A liberálizmus veleszületett hibája, hogy végletes történelmi reakció volt egy ezeréves túlságosan megkötött társadalmi renddel szemben s ezért túlságosan hangsúlyozta az egyéni szabadságot a felelősség és rend elve nélkül. Naív volt, mint szülőanyja, a racionalizmus és azt képzelte, hogy az ember, ha szabadjára hagyják, csak okosan és jól cselekszik. Nem számolt a legnagyobb világtényezők egyikével, az egyetemes bűnösséggel és nem fogózkodott bele az egyetlen hatalomba, amellyel a bűn átkos

hatalmát meg lehet törni: az Isten igéjébe. — Például azt hitte, hogy a világgazdaság megoldható a szabad verseny alapján s nem gondolt arra, hogy a gyengébbet védeni kell az erősebbekkel szemben s a szegények kenyerét Isten a gazdagoknál tette le; nem azért, hogy alamizsna jusson belőle, hanem azért, hogy a testvér megszegje a testvérnek. Azt hitte, hogy a gondolatközlés csak a teljes sajtószabadságot kívánja s nem ugyanakkor a legszigorúbb felelősséget az írott szóért, mely a tízparancsolatot a gondolatközlőre is alkalmazza, mert a kifejezett gondolat éppen olyan tett, mint az ellőtt nyílvevő, vagy az eldobott tűzcsóva. Ezért a szabadságnak feltétele az isteni törvény, mely két formában zeng felénk: a teremtés szerkezetében és Isten igéjében.

Szükség van tehát egy másik életkörre, melynek szuverénitása abból áll, hogy Isten igéjét hirdeti, törvényét magyarázza s minden lelkiismeretet közvetlenül az Isten színe elé állít. Ez az egyház. Az egyház rendeltetése szerint nem egyéb, mint Isten gondolatainak hirdetője, üzeneteinek nyilvántartója, mindazoknak a fensőbb erőknél gyakorló tere, amelyekkel élethivatásunkat méltóan be tudjuk tölteni. Az egyház szuverénitása nem terjedhet ki az egyén fölé, mert a közösség hitét senkire sem lehet reákönyösíteni s hitéért, lelkiismereti meggyőződéséért, senkit sem lehet üldözni. Az egyház szuverénitását tehát hitvallással önként és szabadon vesszük magunkra s kötelező ereje igazságának elismert tekintélyéből származik. Az egyház szuverénitása nem terjedhet a társadalmi szuverénitás felé. Mert az a munka, amelyet az egyes társadalmi életkörök végeznek el, nem tartozik az egyház illetékessége alá. Helytelen, ha az egyház kereskedést üz, ipart alapít, szövetkezetet szervez, iskolát tart más számára, mint a saját hívei számára; helytelen, ha az egyház a tudományt, a művészetet, a tőkét, a munkát kezébe akarja venni, siralmas vállalkozás, ha az egyház állam akar lenni, vagy pedig az állam alakul át egyházzá. Csak a „szabad egyház szabad államban“ jelszavú megoldás az egyetlen célravezető, ahol az államnak az egyház felett csupán annyi hatalma van, hogy világi jogrendjét, más egyházakhoz való viszonyát felügyeli, de az egyház belső életébe soha semmiféle körülmények között, sem erőszakkal, sem intézményesen, bele nem szól; viszont az egyház sem szól bele az állam vezetésébe, csak Isten igéjének világosságánál megítéli a felelős kormányzók szolgálatait, munkájukat ihleti s a lelkek nagy összefüggésének tudatát ébrentartja. Az egyház e földi életben nem veheti át az emberiség szuverénitását sem, mert éppen földi természetéhez tartozik, hogy élő tagjai mindig kevesebben vannak, mint a mindenkori emberiség, tehát ilyen igénye azt eredményezné, hogy az emberiség egységében állanának elő jóvátehetetlen szakadások. De mindenütt és minden körülmények között, vallásos lényénél fogva,

magába foglalja a hívő lényeket és azokat itt e földön olyan közösséggé organizálja, amelyik műveltség, vagyon, vérség, tér és idő korlátai felett, egy zarándok sereggé, egy nyájja tömörül, hogy a láthatatlan főpásztornak, Krisztusnak vezetése alatt e földi élet siralomvölgyén át, hol nincs maradandó városunk, haladjon az örökkévaló ígéretek mennyei Jeruzsálema felé. Ihlet, de nem parancsol, világoskodik, de nem éget, bizonyosságot tesz, de nem kényszerít s nem ura, hanem jó lelkiismerete kíván lenni az emberi társadalomnak.

A mechanikus világnézet azzal kérkedik, hogy a világon minden csodálatos tüneményt és ezek között a lángészt és az egyéniség csodáit is a véletlenek összekapcsolódásából meg tudja magyarázni. Millió kavicsot egy madár milliárd éven keresztül úgy kaparhatna össze, hogy belőle felragyogjon a legszebb bizánci mozaikkép. Egy írógépen játszó majom, milliárd és milliárd éven keresztül, örült véletlenből egybeállíthat olyan írást is, amely Shakespeare összes remekeit adná elénk. Mennyivel regényesebb, naívabb és hihetlenebb az ilyen úton előállott világegyetem, mint egyetlen egy csodának, az élő Isten szuverénítésének felvétele? Az örökkévaló Isten művészi szuverénítése előtt való alázatos hódolatból érezzük meg, hogy ebben a világban elrejtett örök törvények uralkodnak, amelyeket át lehet ugyan lépni, de büntetlenül sohasem lehet átlépni. Viszont ezeket a törvényeket meg lehet találni, meg lehet ragadni s aki ebben a tervben helyezkedett el, annak lénye csodálatosan kivirul és megdicsőül. Minden öröm, eredmény, szépség, jótett és áldás annak a jele, hogy valaki, valahol rátalált ezekre a rejtőzködő törvényekre és ettől azon a ponton megdicsőült a világ. Mindennél nagyobb kérdés tehát, hogy minél több olyan ember legyen, aki alázatosan, bizakodva, hívő lélekkel és engedelmeskedve tapogatja ki Isten eleve elrendelésének élő törvényeit és ezekre teszi reá a maga és mások életét. Úgy kell keresnünk ezt, mint a növénynek a napot, a szomjazó szarvasnak a híves patakot, a gyermeknek az anyáolt, hajótöröttnek a mentőcsónakot.

Hadd végezzem a világ egyik legnagyobb hívőjének mindenki előtt ismeretes sóhajával, amely csak azért nem közhely, mert mindennapi kenyér, Szent Ágoston mondásával: Magad számára teremtettél Uram minket és nyughatatlan a mi szívünk, amíg nem Tebenned pihen meg!

Ravasz László

A jövő árnyéka

Van abban valami megrendítő, ha az ember olyan hangot, amit nyugodtnak és higgadtnak ismert eddig, hirtelen szenvedélyekkel átfűtve hall kitörni. *Huizinga* történetírót nagy művéből, amit „A középkor őszé“-ről írt, mindenki higgadt történetírónak ismerte. Nem félt azoktól a kétértelmű és veszélyes mélységektől, amiket a történet mindig éppen eleget szolgáltat, — megtartotta nyugalomát. Ez volt éppen a könyv nagyszerűsége, a kimerítő sokoldalúság és a tárgyalás teljessége fölött: a mélység és mégis a nyugalom, az elementáris erők felismerése, mégis a távlat. És most ennek az írónak, aki, úgy látszott, csak megzavarhatatlanul tisztán tud beszélni, hangja szenvedélyes.¹ Új könyvét a jelenkorról írta és tele van nyugtalansággal. Nem tud higgadt maradni: „ez a világ túlszép ahhoz, — írja — hogy az ember nyugodtan nézni tudja, miképen süllyed el az elfajulás és a megvakult szellem éjszakájába“. *Huizinga* belépett azok közé, akik a válság felé fordulnak. A könyv érdekességének két biztosítéka van: az egyik az, hogy olyan tudós írta, akinek történeti érzékéhez szót sem férhet; a másik az, hogy nem ölt ál-objektivitást, abban, amit mond, bevallottan is személyesen érdekelt fél, maga is tudja, hogy inkább szereplő, mint ítélő. Az előbbi tény biztosít afelől, hogy történethez szokott szem lát, az utóbbi afelől, hogy őszinte.

Nem lehetne nagyobb hibát elkövetni, mintha ezt a könyvet egy vonalba állítanók például *Wells* könyvével, amelyiknek címe szintén a „jövő árnyékára“ utal.² *Wells* még a pozitivista gondolkozás híve s nála az, amit egy helyen devitalizációnak nevez, politikai és gazdasági események következménye. Ma már a szoros értelemben vett ökonomisták is túl vannak ezen a véleményen. Aki ismeri *André Siegfried* kitűnő könyvét Európa kríziséről, elcsodálkozhatott azon, hogy a gazdaság problémája hogyan vezet szükségképen túl a gazdaságon és tárul fel a krízisben végeredményben a tisztán emberi, vagyis: a szellem.³ El kell jutni ahhoz a véleményhez, amit *Bergyajev* úgy fogalmaz meg, hogy: „a világ ma nemcsak elviselhetetlen politikai és gazdasági helyzetben van, hanem mindenekelőtt elviselhetetlen szellemi szituációban... maga a szellemi élet lehetősége is mélyen kérdésessé vált... Az elmúlt időben az emberiség abban látta szabadságát, hogy kiszolgáltatta magát a kozmikus és démonikus erőknek s most ezek az

¹ *Huizinga* J.: Im Schatten von Morgen.

² *Wells* H. G.: The shape of things to come.

³ *Siegfried* A.: La crise de l'Europe.

erők elragadták... az emberi élet embertelenné válik“.⁴ Az a de-vitalizáció, amiről Wells csak úgy mellékesen beszélt, a közép-pontba került: — a főkérdés az emberi élet embertelenné válása, a barbarizmus lett.

A modern barbarizmust, amelyről Huizinga azt mondja, hogy „együttjárhat magas technikai tökéletességgel és általános iskolakötelezettséggel is“, — Ortega tárgyalja híres könyvében,⁵ de Ortega a gondolatot *Rathenautól* vette,⁶ aki viszont *Burckhardt-tól*.⁷ Burckhardt, amikor a harmadik francia köztársaságról beszélt, mutatott rá arra, hogy ennek az államalakulásnak „micsoda szörnyű személyzete“ (furchtbare Personal) van és ő emelte ki azt, hogy ez az „Aufruhr aller Kräfte von unten — ez az alvilági erők feltörése egy új, technizált, civilizált és éppen ezért a primitív-nél sokkalta veszélyesebb és rombolóbb barbarizmust készíthet elő. Rathenau ezt a szemléletet elmélyítette úgy, hogy kiemelte az inferioris néprétegek feltörését (vertikale Einfall der Barbarei). Így került a gondolat Ortegához, aki a tömegeknek ezt a lázadását tette a jelenkori válság középpontjává. Ami ennek a válságnak nyomán megjelenik: „a teljes emberi egzisztencia dekadenciája, egész fizikai és metafizikai hátterével, a szellem akarátának hiánya“.⁸ Elvész az emberből ama bizonyos anima passio-nata, a tüzes, meleg, mély életérzés, amit mechanikus értékek iránt közömbös, fantáziátlan, szellemtelen erők helyettesítenek.⁹

Bizonyos naivitás kell ahhoz a nézethez, amit egyébként oly kitűnő gondolkozó, mint *Strachey* hirdet, hogy a mai válság a „kapitalizmus krízise“ s így a bajok középpontja az ökonomiában van s minden egyéb zavar: filozófiában, államban, társadalomban, művészetben, irodalomban, vallásban, csak ennek függvénye s mindennek csak egyetlenegy megoldása van: a szocializálódás.¹⁰ Sokkal inkább az ellenkezője az igaz: „a modern világ — mondja *Evola* — oly pontra érkezett, ahol már teljesen haszontalan bármilyen reakció hatásosságának illuziójában hinni és azt remélni, hogy más is segíthet, mint a gyökerekig lehető szellemi megváltás... a mai világ belső magját kell megsemmisíteni és alapjában megújítani, mert enélkül mindaz, amivel az ember gyógyítani kívánna, maga is megromlik a középpont romlottságától... ez a központ pedig a kollektivista-mechanizált-proletár-prakti-

⁴ Berdjajew N.: Schicksal des Menschen in unserer Zeit.

⁵ Ortega y Gasset: *Rebellion de las masas*.

⁶ Rathenau W.: *Von kommenden Dingen*.

⁷ Burckhardt J.: *Weltgeschichtliche Betrachtungen*.

⁸ Bense M.: *Aufstand des Geistes*.

⁹ Sorel G.: *Reflexions sur la violence*.

¹⁰ Strachey J.: *The coming struggle for power*.

¹¹ Evola G.: *Imperialismo pagano*.

cista-merkantil barbarizmus“. És ebből a kivezető út „nem a megfordulás (Umkehr), hanem a megváltozás (Umwandlung)“;¹² vagyis: „szakítani az alacsonyodással, a tömegszerűséggel“, ahogy Guénon mondja: a teendő „réincarnation et du retour éternel“¹³ — mindennemű szocializálódást, demokratizálódást elhagyva, túllépve a gazdasági, társadalmi kérdéseken újra ahhoz állni, ami a világban az örök.

Huizinga könyvének kiinduló gondolata mindjárt olyan tényre mutat, amit az eddigi krízis-könyvek mellékmondatban intéztek el. Ez a gondolat: a „Nichtumkehrbarkeit des Weltgeschehens — a világtörténés visszafordíthatatlansága“. Ha az ember e tényt csak mint magától értetődő dolgot hallja, olyannak is fogja fel és igazi jelentőségét nem láthatja meg. Huizinga a gondolat súlyát egész valójában megmutatja. Mit jelent az, hogy a világtörténés visszafordíthatatlan? Azt, hogy: „nem fordulhatunk vissza, át kell törnünk“. Nem lehet visszatérni semmiféle korhoz, semmiféle világszemlélethez, társadalomhoz, államformához. Nincs vissza. A szerző nem mulasztja el, hogy rámutasson arra a pszichológiai tulajdonságra, amely a visszatéréshit mögött áll, nemcsak a magánembernek, hanem a nagy lapok szerkesztőinek, minisztereknek, pedagógusoknak, íróknak, még tudósoknak, sőt történetíróknak gondolkozása mögött is. A visszatérés lehetőségében való hit, akár olyan rejtett reménykedés, amelyben a tömeg él, akár magasabb szellemmel párosul, két forrásból fakad: az egyik az, hogy az emberiség a jövőtől fél, a másik az, hogy azok, akik az emberiséget vezetik, nincsenek tisztában a történeti valósággal és annak természetét nem ismerik. Ebből a helyzetből a modern kornak két alapvető jellemvonása tűnik ki: a menekülésvágy és a kontárság.

A modern ember menekül: abba az illúzióba éli bele magát, hogy visszavarázsolhatja akár a háború előtti „boldog békeidőket“, — egész világot, egész irodalmat, egész hamis képzeletbeli életet épít, amelyek mind ezt az álmod táplálják. A békevilág-illúzió primitív és naív. De itt vannak a különböző teóriák, moralisták, filozófusok elméletei, amik programmszerűen, nagy készütséggel alátámasztva hirdetik a visszatérést: a középkorba, az ókorba, a természetes népekhez. Ez az „Angst vor der Wirklichkeiten — valóságtól való rettegetés“ eredménye, amit Huizinga *Spenglerrel* teljesen egyértelműen abból magyaráz, hogy a modern ember csakis és egyedül a városi embert jelenti, aki teljesen elszakadt a primer valóságoktól, mesterséges világban él és nem tudja elviselni azt, ami elvégre mindent szabályoz és intéz: a szükségszerűséget. Az anankétól való félelem „a magas kultúrák

¹² Bannes L.: Platon.

¹³ Guénon R.: Autorité spirituelle et pouvoir temporel.

kései emberének lelki gyengesége, aki városban él, távol az anyaföld parasztjaitól s így távol attól, hogy természetesen és a maga valóságában élje az emberi sorsot“.¹⁴

De hogy a tömeg illuziókban él, az még érthető volna. A visszatérésvágy azonban az emberiség vezetőit is megtéveszti. Nem egyedül ugyanazért, amiért a tömeget. A vezetők visszatéréshite inkább abból fakad, hogy kontárok, nem ismerik a világtörténet rendjét. Huizinga rámutat arra a történeti tényre, hogy valamennyi krízisben, amelyen az emberiségnek át kellett haladnia, a mesterségek konzervatívok maradtak: a hozzáértést a kor bármilyen válsága régebben nem támadta meg. Ma éppen a tárgyi hozzáértés sikkadt el. Az egész társadalom valamennyi területéről, kivétel nélkül mindenünnen letűntek a „mesterek“. Ez az oka annak is, hogy lehetséges volt a „furchtbare Personal — a szörnyű személyzet“ feltörése az államéletben, amiről Burekhardt beszél, hogy a politikát Nyugateurópa legtöbb országában vakmerő hazárdörök árasztották el, a tudományokban és művészetekben hivatottság nélkül nagy pályákat lehetett befutni. A kontárt pedig nemcsak a lelkiismeretlenség jellemzi; ennél fontosabb, hogy: nem tudja mesterségét. A vezető nincs tisztában a vezetés mesterségével; nem ismeri azt, amit azon a helyen, amit betölt, mindenkinek ismernie kell. „Abnehmen in der Tüchtigkeit der Staatsführung — az államvezetésben való jártasság eltűnése“ következtében a vezető, aki kontár, nem láthatja meg a történet törvényeit, mert nem avatott és hivatott, nem láthatja meg azt, hogy: nincs vissza. Illuziókat hirdet, paradicsomi gondolatokat terjeszt, nemcsak azért, hogy uralmát áltatás révén, de fenntartsa, megtévesztés révén is, de felül maradjon, hanem azért is, mert a visszatérésben egy kiesit maga is hisz, vagy legalább is nincsen tisztában azzal, hogy a világ leghiúbb és leglehetőlenebb gondolatát mondja ki és táplálja. „Fáradt, gyáva, elaggott lelkek a mai időből valami másba akarnak menekülni — írja Spengler, akivel Huizinga ebben a pontban is találkozott — s azt csodákkal festetik ki“.

A multhoz képest, írja Huizinga: „az ember ma olyan világban él, amely önmaga felől, lénye felől, lehetősége felől minden tekintetben mérhetetlenül jobban van tájékozva, mint a mult embere“. „Ha egy 1780-ban elaludt Epimenides ma felébredne, azt tapasztalná, hogy a fejlődés gondolata — bizony elég rozsdás; az elemek megváltozhatatlansága — meghaladott dolog; az okság elve — nem tudunk sokat elérni vele már; természettörvény — arról, hogy nincs kivétel alóla, inkább ne is beszéljünk; objektivitás — bizony már csak eszmény és kötelesség, semmi más“. „Die

¹⁴ Spengler O.: Die Jahre der Entscheidung.

Kategorien, mit denen sich das Denken bis dahin geholfen hat, lösen sich auf — azok a kategóriák, amelyekkel magán eddig a gondolkozás segített, feloldódnak“. Mérhetetlenül tovább vagyunk, mint a 18. század, mint akár a pozitivisták, akár a háború előtti kor, sőt, mint akár a tizenöt év előtti idő. Ez a több azonban holt tőke, — talán nem egyéb, mint „doktrinärer Hang zur Theorie aus Mangel an Erfahrung — doktrinér ragaszkodás az elmélethez, amelyhez hiányzik a tapasztalat“. Talán romantika, amely minden téren érvényesül, hiszen az irodalmi romantika mellett ma erősen virágzik a szociálromantika és gazdasági romantika is. Mindenesetre az a tudás, amiből az emberiségnek ma többje van, nem menti meg a kontárságtól, sőt ellenkezőleg, csak annál veszélyesebbé teszi és kiélezi azt a válságot, amiben az emberiség van, mert helyzetét nagyobb belátása miatt világosabban észreveszi, — anélkül a remény nélkül, hogy segíthet rajta, hogy megváltoztassa.

A könyv utolsó fejezetének címe: Mythos és Logos. Ebből kitűnik, hogy amit el akar kerülni, az, amit *Sorel* értelmezésében mythosnak nevez — a fejletlen agyvelők elhomályosodó, amorf, szétfolyó képei — s az, amit ki akar emelni s amit a legfontosabbnak tart: a logos, a szellem. Ebben a pontban találkozik a kor két más gondolkozójával: *Keyserlinggel* és *Ortegával*, akik anélkül, hogy ettől a válság megoldását remélnék, mert hiszen az emberiség sorsa nem a magas szellemiség kezében van, azt tartják, hogy ma a szellem egyedül az „örködők“ birtoka, bennük él és a szellemet, a kultúrát nekik kell megmenteni egy olyan kor számára, amely ismét használni fogja és élni tud vele.¹⁵

Arról, hogy ma a szellem teljes egészében eltűnt az emberiség életéből, alig kell beszélni. Tény az, hogy: „a kritikai követelmény csaknem egészen megszűnt... a háború 1918 óta is folyik, csak megváltozott eszközökkel... a morális normák lealacsonyodtak... ez nem bírósági statisztikákon múlik, hiszen az őszinteségnek, hűségnek ezer árnyalata van, amely nemcsak a bíróság, de még a társadalom ítélete alól is kivonja magát... nem az erkölcsök sülyedtek, hanem az erkölcsi normák, ami mérhetetlenül veszélyesebb; nem az általános értelmiség csökkent, hanem az értelmi követelmények... így jutott uralomra nem az átlag, hanem az aljas, nem a félművelt, hanem a tudatlan“. Ez a tudatlan és elaljasodott emberfaj mindent a maga hasonlóságára fog fel: mert ő nem tudja, mi a becsület, azt mondja, hogy ilyesmi sohasem volt, mert nem tudja, mi a tisztesség, azt mondja, hogy a tisztesség világcsalás, mert nem tudja, mi az állam, azt hiszi, az állam

¹⁵ Ortega y Gasset: *Rebelion de las masas*. Keyserling H.: *Revolution mondiale*.

a hatalmasok és kizsákmányoltak együttese.¹⁶ „A tömeg azt hiszi, hogy az államalakulás alapja és az államok egymás között levő viszonyának talaja: a rablás”.¹⁷ Ez az eredménye annak, hogy a szellem, a logos eltűnt és helyébe a mythos lépett. Hogy mi a modern európai mythos, azt legjobban nem is Európában lehet látni, hanem más földrészeken; a haladás mindenütt annak éppen ellenkezőjét idézte fel: a primitív népeket a mai Európa materiális kultúrája mindenütt a legborzasztóbb módon tönkretette.¹⁸ Nem a négerek, indiánok, malájok, pápuák a materialisták; ennek ellenkezője igaz: „a primitív ember számára rendkívül megerőltető anyagi módon gondolkozni”,¹⁹ mert a világot természetes és valóságos transzcendens összefüggésében látja és éli át. A haladás-vallás szétrombolta a közvetlen és természetes emberi világerzést és behelyettesítette a maga brutális és mechanikus felfogását. Huizinga kifejti azt, amit már többen érintettek: hogyan vész el a modern korban a háború igazi értelme és miért kell a modern embernek megrettennie a háborútól. Mert a ma háborúja technikai, vagyis itt az embernek semmi szerepe, számításba sem jut a bátorság, az erény, a hősiesség. A mai háború aljas és nemtelen, mert nem a bátrabb győz, hanem a kegyetlenebb, nem az, aki többet kockáztat, hanem, aki gazdagabb és több pénze van felszerelésre. „A világ már nem tudja elviselni a háborút a maga valóságában, hanem eltorzítja” — mondja Huizinga. „Elveszett az, amit minden kor ismert: a háború szentsége”.²⁰ És tovább: „ami itt jelentkezik, nem erő, hanem gyengeség, nem ifjúság és életképes energia, hanem éppen ellenkezőleg: szenilitás”. A szellem távolléte felfedi azt a mythost, ami a mai emberiséget vezeti: ez a materiális mythos. Az anyagot tartja az európai az ősválóságnak. Hogy nem az, ez éppen abból tűnik ki, hogy Európa válságba jutott. Ez a modern kultúra összetörésének oka. A világban mindenütt és mindig jelen van valami az anyagon túl is. És amikor ezt az újkori világ nem veszi észre, nem hajlandó akceptálni, az élet egyik felét mellőzi, talán fontosabbik felét félreismeri és letagadja. Itt kell a modern kultúrának megbuknia és itt is bukik meg. Amit ma látni, mind ennek a materiális kultúrának az eredménye. A technika éppen úgy az, mint a gazdasági rentabilitásra épített állam, a szociális gondolatra épített társadalom, az életstandardra épített emberi sors, a kiemelkedéseket lefaragó kollektív szemlélet, amely a „bourgeois-szellem” átütése a valláson, po-

¹⁶ Sorel G.: *Reflexions sur la violence.*

¹⁷ Mannheim O.: *Mensch und Gesellschaft im Zeitalter des Umbaus.*

¹⁸ Dawson Chr.: *Progress and religion.*

¹⁹ Kingsley M.: *Primitive culture.*

²⁰ Behn S.: *Das Ethos der Gegenwart.*

litikán, tudományon, ahogy Bergyajev mondja: ez az, ami tulajdonképpen győzött a kommunista Oroszországban.²¹ Ez az amorf materia, az egymással felcserélhető atomok előjeltelen tömege: a modern anyagi, technikai, pénz-életre berendezett kultúra mythosa. Ezért kellett az egész emberi egzisztenciának „minden fizikai és metafizikai járulékával együtt tönkremenni, mert hátat fordított a szellemnek, amelyet világából száműzött”.²² Ez az oka annak, hogy a mai világ „az undorító luxus és a másik oldalon az éppoly undorító nyomor” szélsőségei között él. Ez az oka annak, hogy a „puerilismus” árasztotta el a világot, a komolytalanság, nyegleség, kapkodás, amikor „a legfontosabb pozíciók éretlen kamaszok színvonalán álló emberek kezében vannak”. És végül ez az oka annak, hogy a gondolkozók nagy része is méltatlan ahhoz a helyzethez, amelyben van és méltatlan a helyzet komolyságához, amellyel szemben áll, a válságot jelszavakkal, gyerekes elméletekkel igykszik megoldani. „Ez az anyag, a pénz, a gép, a számkora, amelyben nincs levegő, szabadság és fény. Ez a kor, ahol elveszett a parancs és az engedelmeskedés szelleme. Ahol cselekedni éppoly kevésbé tudnak, mint szemlélődni... A természetet éppoly kevésbé ismerik, mint a bölcseséget. Nem ismerik az államot, az értékeket. Elvesztette középpontját s ezzel elvesztette saját életét. Ezt tette a dicsőségteljes európai kultúra”.²³

Huizinga könyve utolsó mondatáig történetíró és csak történetíró marad. Nem prédikál, nem moralizál és nem tünteti úgy fel, mintha birtokában volna annak a gyógyszernek, amely az emberiséget ebből a válságból meggyógyítja. A helyzetet írja le és csak ezt: pontosan és mélyen. Pontosán, mert torzítás nélkül, mélyen, mert nem marad meg a tüneteknél, hanem visszamegy a lényegre. Amit oly nehéz megtenni, megtette: nem jósol. Aki találgatni akar, forduljon más szerzőkhöz, ott akad bőven utópia és rémlátomás, minden árnyalatban. Huzinga tudja, hogy az ilyesmi milyen komolytalan. A helyzet megállapítása után egészen tudatosan azt írja: „az emberiség viszonyainak változása olyan formában történik, amely egy előbbi korszakban élő ember számára mindig elképzelhetetlen marad”.

Hamvas Béla

²¹ Berdjajew N.: *The bourgeois mind.*

²² Bense M.: *Aufstand des Geistes.*

²³ Evola G.: *Rivolta contro il mondo moderno.*

A magyar romantika korának vallásossága

Farkas Gyula a magyar romantika megszületését Kölcsey és Vörösmarty világnézetének találkozásával szemlélteti és azt e találkozásból magyarázza: „Vörösmartyt a racionalizmus vallási indifferentizmusra vezette, Kölcseyt a katolicizmus szellemének megértésére. Ebből a találkozásból született meg a magyar romantika.“ Farkas a főváros kiegyenlítő, asszimiláló hatásának tulajdonítja a felekezeti ellentétek elsímulását, melyeknek színtere éppen olyan kevésbé van világnézeti gyökerek, mint a megelőző korban. Az ő felfogása szerint ennek az asszimilációnak következménye a „táji származás röghöz kötő hagyományának“ elmosódása. (*A magyar romantika*. Bp. 1930. 129—130. l.) Korántsem lehet feladatunk rövid fejtegetésünk során Farkas e második tételének vizsgálata; részint tárgyunktól igen messze vezetne ennek felvetése — részint úgy hisszük, az utóbbi évek irodalmának idevonatkozó, meglehetősen bő anyaga felment ez alól bennünket. Célunk Farkas Gyula felvetett álláspontjával kapcsolatban a magyar romantika vallásosságának meghatározása és jellemzése. Rövid fejtegetésünk nem kíván polémia lenni. Az idézett meghatározással szemben éppen Farkas könyvének több ponton elért eredményei azok, amelyek a magyar romantika vallásosságának lényegére rámutatnak és amelyek meggyőzően bizonyítják, hogy e vallásosságot semmi módon sem elég a vallási indifferentizmus formáival azonosítanunk.

A magyar romantika korának vallási tekintetben egyik leg-sajátosabb jelensége a széles irodalmi vitát kihívó katolikus-protestáns unió terve. (A vitairodalomra l. *Filó* L. tanulmányát a *Sárospataki Lapok* 1860. évfolyamában.) Ezen — egyébként leg-ellentétesebb világnézeti forrásokból táplálkozó — mozgalomnak, mint általában a magyar romantikának is, legjellemzőbb tulajdonsága a vallás és nemzet fogalmának szoros kapcsolata, a vallási és nemzeti érzés összeolvadása. Az unió-vita egy névtelenül író katolikus egyházi férfi Elmélkedésével és Hille Agoston magyarra is lefordított „Fennmaradjon-e még továbbra is a közfal“ című munkájával indult meg. Ezek a munkák a reformáció háromszázados fennállása jogosultságát vették kérdés és vitatás alá. Az Elmélkedés írója még csak a százados fegyvereket forgatja: a reformáció kezdete nem örömnapra és nem víg ünneplésre, hanem szomorú sóhajtásokra és fájdalmas érzésekre méltó csupán. A lelki szabadság a törvények megvetésére s a fejedel-

mek elleni fegyverkezésre vezetett, megfojtotta az emberek egymás iránt érzett bizalmát és az „emberi társaságot“ szomorú zűrzavar fellegével borította be. A reformáció egy hazának, nemzetnek és anyaszentegyháznak fiaiban egymástól elidegenedett, viszályt és gyűlöletet szült és így hazánk boldogságát is megzavarta. A gondolat első felvetése után azonban *Agoston* és *Guzmics* polemikus irataikban, valamint az utóbbi Kazinczyval folytatott levelezésében a vallás és nemzeti lélek szorosabb kapcsolatát egészen más dialektikával igyekeznek kimutatni. *Agoston*, amellet, hogy nemzetünk szerencsétlenségének főokát a vallási megosztásban találja meg és ennek a következményeként tekinti a nemzettest szétszakítottságát, a történelem szakadatlan példáinak világos bizonyítékára hivatkozik, hogy a vallási egység mily hathatós befolyást gyakorolt „a nemzeti lélek élesztésére“. *Agoston*nál a felvilágosodás nyomai még fellelhetők, nála a „polgári társaság“: „szerződés“, az állam szerződésből származik, amely szerződés megkötésénél a társaságok első alkotói a „nemzeti megállapított religio“ szellemében szereztek szerződéseiknek és törvényeiknek tekintélyt, erőt és állandóságot. *Agoston* mechanikus vallás- és államszemléletével szemben *Guzmics* a vallás és állam megjelenési formáit, mint a nép, a nemzet szellemének organikus megnyilvánulásait tekinti. *Guzmics* szavai szerint az egységes nemzeti vallás éppen úgy szükséges a nemzet boldogságára, mint az egységes alkotmány s a közös nemzeti nyelv. E „három-egy“ teszi egyggyé a nemzet lelkét és szívéét s ha közülök megoszlik egy, utána oszlanak a lelkek és szívek. *Guzmics* *Kazinczy*hoz intézett levelében nem akar sem saját, sem barátja vallásáról beszélni, hanem csupán a „nemzeti religióról“ s ezt a római katholicizmusban találja meg, amely a nemzet alkotmányával összefonódott. *Guzmics* egyháza tanításához híven ragaszkodik. „A Római Anyaszentegyház minden oszlopa, barátom, az, hogy tanítását isteni tekintetekken építi s azért abban semmi változtatást nem tesz, tenni nem enged“, — írja *Kazinczy*hoz intézett levelében. Nyíltan hirdeti, hogy a keresztyén anyaszentegyház — az állammal ellentétben — nem ismer és nem ismerhet toleranciát, vagyis, ha valaki az ő tanításával ellenkezik, azt kebelében nem tűri és „minden ellenkező tanítást megátkoz“. Másrészről a változhatatlan dogmákhoz való szilárd ragaszkodás mellett a nemzeti élet kívánalmaihoz óhaját alkalmazkodni: s ez rendszerének egyik, szempontunkból különösen figyelemre méltó vonása. A lelkeknek az egységre való előkészítése után nem zsinaton, hanem egyenesen országgyűlésen akar az istentisztelet módját, a külső szertartásokat és az egyházfegyelmet illetőleg törvényes intézkedéseket hozatni. Ezeket — saját szavaival élve — „a nemzet karakteréhez és szükségéhez“ kell alkalmazni, hogy bennük nemzeti jelleg is le-

gyen. A követendő eljárást röviden így jellemzi: „A katolikusoknak kell ezekből némelyeket vagy egészen elbocsájtaniok, vagy módosítaniok, a protestánsoknak elfogadniok“. Guzmics katolikusságáról szólva nem szabad megtévesztenie bennünket azon körülménynek, hogy ő a protestánsoknak a róm. katolikus egyházhoz való csatlakozásának szükségéről beszél. Noha ő a „*változhatatlan dogmák*“ megtartását kívánta, a szertartások és egyházi fegyelem ügyének a magyar országgyűlés elé utalásával olyan elveket vallott, melyeket egyháza hivatalos szervei s annak feje, a pápai szék sem ismert volna magáénak, ha javaslata a tervezetés szűk köréből kilépve a megvalósuláshoz közeledett volna. (Kazinczy Ferenc Levelezése.) A nemzeti tagjainak egymás és a haza iránt érzett szeretetben való összeolvadása, a teljes lelki egység utáni vágy indítja Kölcseyt is a vallási egység korának dicsőítésére, az egységes nemzeti vallás követelményének felállítására: „Ki fogja tagadni, hogy az egyféle Istentisztelet a honszeretetnek erős köteléke volt, a többféle Istentisztelet pedig milliókat kapott ki a patriotizmusnak határiból? Ugyanazon földnek két különböző oltárnál áldozó lakosa gyűlölte egymást s... az idegen föld rokon-hitű lakójához érzett rokon vonzódást, s a Hazafinak lángéreményeit vagy a Fanaticusnak vad dühe, vagy a Kosmopolitának hidegsége fojtotta el.“ (Minden Munkái.)

Az egységes vallás kívánsága a Guzmics képviselte romantikus felfogástól egészen elütő formában jelent meg az ízig-vérig racionalista Pap István vámosi református lelkipásztornak „A vallási egyesülés ideáljá“-val foglalkozó munkájában. Pap István tagadja, hogy a keresztyéneknek a vallás dolgában egyértelemre jutása lehetséges, ez ellenkezik az emberi lélek természetével, de mégis a „Hazafiak tsendességére és boldogságára“ szükségesnek nyilvánítja ki az összes keresztyén híveknek egy egyházban egyesülését. Mivel racionalista gondolkodása a vallásban csupán az erkölesség és értelem tökéletesedésének előmozdítóját látja, elfordul a dogmáktól, melyek „pro et contra demonstrálhatók“ s nem a „Vélekedés“, hanem a „Morálban“ találja meg az egyesülés kiinduló pontját. A közös egyház kialakulásánál tehát a vallások egyesülésének alapja az volna az ő elgondolása szerint, hogy „olyanok legyenek vallási tzeremóniáid s rendtartásaid, hogy azoknak befolyások legyen a Gyülekezet értelmi s erkölcsi tökéletesedésébe.“ Míg Pap István egész munkájának okfejtése a racionalizmus gondolatköréből táplálkozik, műve szellemén annak okfejtéseivel szöges ellentétben egy romantikus vágy tükröződik vissza: vágy a lelkek tökéletes egységbe olvadása, a gyűlölség forrásaitól való megszabadulás után.

Hányszor találkozunk a magyar romantika korában a vallási szétdarabolás sajnálatával; ez a sajnálkozás azonban a leg-

gyakrabban nem a protestánsokkal szemben elhangzó vád, — mint hogy még azzal is megismerkedünk — de még csak nem is szemrehányás, hanem ennek mélyén a nemzeti lélek egységes megnyilvánulásának kívánsága él: „Az a nemzet a legboldogabb, melynél egy vallás vagyon“, mondja az 1830. évi országgyűlés egyik követje. Ez a vágy hatja át azokat a hitvallásukhoz híven ragaszkodó egyházi férfiakat is, akik, mivel hitük feladása távol áll tőlük, arra hivatkoznak, hogy a római katolikus és az evangéliumi vallások lényegükre nézve teljesen megegyeznek egymással s így egymástól való különállásuk ellenére is úgy tekinthetők mint egyesült vallásos felekezetek, tehát az egységre törekvő apostolai ne az unió hasznos és szükséges voltának, hanem a valóssággal fennálló és meglévő uniónak legyenek barátai. Így Szikszai Benjámint egyik könyvében egyenesen „A római katolikus és protestáns keresztyének között fennálló unió“-ról beszél s fejtegetéseivel célja nem egyéb, mint annak kimutatása, hogy a különböző vallásfelekezetek közti különbségek nem olyanok, amelyek miatt azoknak tagjai egymást szeretettel testvérek gyanánt ne tekinthetnek.

Nemzeti és vallási egység kívánata, minden további gyakorlati politikai programmtól távol, kizárólag a nemzeti lélek kifejtésének előmozdítását célozza az ismertett romantikus elképzelés szerint s így jutnak el annak hirdetői közül egyesek a magyar alkotmánnyal összenőtt katholicizmus egységes nemzeti vallásként való beállításához, a katholicizmus dícséretéhez. Ebben a korban két más szellemi áramlat, a magyar tradicionálizmus és restauráció elméleti alapvetése is megragadja az állam és egyház viszonyának és szellemi kapcsolatának gondolatát. Eredményük ugyanaz, mint a romantika ismertett szemlélete: figyelmüknek a római katholicizmus irányába fordítása. Csakhogy míg Guzmics a vallást s így a római katholicizmust úgy tekinti, mint a nemzeti lélek szerves részét, addig a vallás a restauráció korának reakciós politikája kezében csupán az eszköz szerepét játssza. A gondolat voltairei eredetű, de a reakció ügyes fogással fegyvert farag önmaga mellett legnagyobb támadója szavaiból. Ez az a szemlélet, mely a vallást nem a hit szempontjából tekinti, hanem csak a fegyelem őrének szerepében látja, s melynek hatása alól még a széles látókörű Kazinczy Ferenc sem tudja magát kivonni. Ebből a meggyőződésből kiindulva általános szokássá válik a római katolikus vallásnak az államéletre gyakorolt előnyös befolyását hangsúlyozni a protestantizmus rovására. A restauráció célja a romantikus egység utáni vággyal szemben merőben gyakorlati: az egyház munkába állítása a konzervatív eszmék keresztülvitelére.

Nem kerülheti el figyelmünket a magyar tradicionálizmus

és a római katolicizmus kapcsolata. A francia forradalmat követő évtizedek a forradalmi újításokból kiábrándulva, a régiségben találják meg a jóság és hasznosság zálogát, az alkotmányos és társadalmi újítások vágyát a régiség tisztelete váltja fel. A XIX. század második és harmadik évtizedének hazafias irodalmában állandóan ismétlődő, szinte nélkülözhetetlen és még később is ismételten felbukkanó motívuma a múlt és jelen ellentétének felmerülése, annak szembeállítására. A költőt jelene sivárságával szemben „párducos” Árpád s hadrontó népe hatalma, a nagy nemzeti erőpróbák, „a régi erkölcs s spártai férfi kar” győzelme lelkesíti, feltámad előtte a magyarság fénykora s a nagy tettek, a nemzeti eszmények ábrándvilága, az egész kiszínezett nemzeti múlt — s szembe árja megindul. Még inkább találkozik a régiség kultuszában a tradicionálizmus és katolicizmus: a keresztyén vallásra nézve csak az az igazság, ami régi, — írja az egyik római katolikus vitázó.

A protestantizmus, mint a hitben való állhatatlanság képviselője jelenik meg a vitairódalom vádlottainak padján. A hitbeli állhatatlanság hangoztatásának pedig politikai jelentősége van: a protestantizmus, mely maga is forradalom útján keletkezett, a lázadás csíráit rejti magában. A katolicizmus vele szemben isteninek ismeri el az egyházban magától Istentől felállított emberi tekintélyt s az Ő rendeletének önhatalmú vizsgálata nélkül aláveti magát annak, csupán azért, mert meg van győződve róla, hogy Isten úgy akarja ezt, mint az üdvösség egyetlen útját. Hit és engedelmesség, az akarat megtagadása és alávetése a világ legfőbb Urának és az ő földi helytartójának, ebből a gyökérből származnak. Az egyház alkotmánya szerénységre, alázatosságra, engedelmségre, türelemre támaszkodik, nem monarchikus, nem oligarchikus és nem demokratikus. Nem igazodik semmiféle elmélethez, hanem minden építő elvet gazdagon egyesít magában, mint a természet, mert mind a kettő Isten kezéből került ki. A római katolikus egyház minden államrendszert — kivéve az anarchiát — Isten-rendelte hatalomnak ismer el, melynek engedelmeskedni kell. A katolikus egyház szelleméből, rendszeréből és elveiből következőleg a népeket felelőségük iránt engedelmesekké teszi. A történelem a pápai széket a trónok leghűségesebb szövetségeseinek, a népek leggondosabb anyjának mutatja. A katolikus egyház célja a paternitás és filialitás elvének megvalósítása s amennyire csak lehet, a patriarchális korszak felújítása. Ezzel szemben a protestantizmus forradalmi színezetét domborítják ki s Mirabeau szavaira hivatkoznak, aki szerint a forradalom az állam római katolikus jellegének megszüntetésével együtt jár. Külföldi protestáns országok szabad szellemére hivatkozva készül a vád a protestantizmus ellen és ezzel ellentét-

ben az állam egészséges restaurálása eszközének felmutatása a katolicizmusban.

Katolicizmus és restauráció szelleme találkozik Széchenyi Ferencben, aki a felvilágosodás szellemétől elfordulva, Zeitgeist-jében fektette le írásban elveit. Széchenyi látván kora általános elégtelenségét s „már semmit sem merve, elveszítve minden akaraterejét, helyes, korszerű reform útján orvosolni a beteg közéletet, a mult tűnik fel előtte a boldogság szigetének, amikor még megelégedett embereket látott maga körül. Ezt a multat, a paradicsomi naívság korát kell tehát visszavarázsolni.“ Széchenyi a munkát a felnövő nemzedéknél kívánja megkezdeni. Ennél a munkánál a szerzetesrendeknek vissza akarja adni régi szerepüket, úgy hogy teológiát, bölcsészetet, észjogot, történelmet és természettudományt csupán ők taníthassanak. A cenzura örködjék, hogy veszedelmes könyvek, amelyek az államba befogadott vallásokról szólva, csak nyugtalanítják a kedélyeket, el ne terjedhessenek. A néptanítókat — mert ők hathatnak leginkább a nép elégtelenségének megszüntetésére — egy püspöki és világi biztos vizsgálja meg s a püspök nevezze ki.

Széles vonalban indul meg a támadás az atheizmussal, naturalizmussal, deizmussal szemben. (Igen sokszor ezekkel kapcsolatban az egész protestantizmus ellen is.) De rosszalja e kor az elvont kérdések tárgyalását s a felvilágosodás vallásosságára jellemző moralizálást is. Kis János a vallástalanság okait kutatva felpanaszolja, hogy „Kant követői, vagy inkább majmai a sok híjába való szörszál hasogatások által elsóványították a vallást, különösen a keresztyén vallást, úgy hogy az utóbbi tsak abstraktiókból álló tsonttá és bőrré lett a szívnek semmi foglalatosságot nem adott s következképpen maga eránt buzgóságot gerjeszteni sem tudott.“ Rosszalja az erkölcstudomány — „még pedig sokszor az Oskola szavaival előadott száraz erkölcsitudomány“ nagy térfoglalását, melynek következtében egészen kiszorult sok templomból a vallás valóságos lelke. Sokan únták a „száraz és velőtlen“ moralizálás hallgatását s elmaradtak a templomból. „A kik még bejártak, azoknál is kitsinyenként meg kellett fagyni a buzgóságnak, mert semmi nem hevítette.“ A felvilágosodás a vallástanítás alapját az erkölcstan és főként a kötelességek magyarázatában találta meg. Az új teológia tiltakozik ez ellen s meggátolni kívánja azt a visszaélést, hogy a bibliai történeteket csupán az erkölcs kedvéért tanítsák. Tagadja, hogy ezek ugyanannak a szerepnek a betöltésére hivatottak, mint Aesopus meséi és más parabolák. Úgy találja, hogy ha a gyermek Isten és Jézus iránt bizalommal és szeretettel van: az ő parancsolata, vagy intése minden okoskodás nélkül is nagyobb hatással lesz annak szívére és akaratára, „mint a mi egész morálunk“.

Semmi kétségünk sem lehet abban, hogy a vallási indifferenzizmus, vagy a racionalizmus fogalmával megközelítőleg sem tudjuk meghatározni a magyar romantika kora vallásosságának lényegét. Kölcsey vallásosságáról szólva annak legfontosabb ismertető jegyét Farkas abban találja meg, hogy ő az Élet és Literatura hasábjain között tanulmánya eredményét tisztán gondolkodás útján érte el és az abban hangoztatott elvek nem hitvallását, hanem tudományos nézetét tükrözik. Farkas Kölcsey célját saját szavaival jellemzi: „a valónak lámpást gyujtani s a vallási tárgyakat már egyszer a történet és philosophia sinorjához nálunk is mérni, ez vala céloom“. Távoláll tőlünk Kölcsey gondolkodása racionalista vonásainak tagadása, — noha a fenti idézet inkább csak racionalista dialektikára vall — de szerintünk az ifjúkori racionalizmus Kölcsey lelkében idők folyamán vesztett intenzitásából. A vallás nem az értelem, hanem az érzelem körébe tartozik — mondja Kölcsey — s arra nézve a filozófiától ne várjunk sokat: a vallásban az értelmi megfontolásnak nincs semmi helye. Ezzel szemben egy bizonyos vallásos érzelem szükségéről beszél, amely nélkül olyan az ember, mint a filologus, aki Horatius költeményét minden költői érzék nélkül, pusztán nyelvtani alapon magyarázza s költői értékét méltányolni nem képes. Számára azon szertartások a vallásosság legerősebb támaszai, melyek az értelem által megfoghatatlan dolgokat a szív sejdítéseié teszik. E mellett azonban tagadhatatlan, hogy racionalizmus nyilvánul meg, midőn szellemi értékeket, művészetet és tudományt minden más fölé helyez. Kölcsey vallásosságát az elmondottak alapján nem jellemezhetjük a pusztá racionalizmussal. Érzelem-kultusz, az esztétikai értékek megbecsülése, a tudományosságnak a reformáció hatására bekövetkezett hátravetése feletti sajnálkozás csatlakozik nála az egész magyar romantika korán végig vonuló vágyhoz: a nemzet belső, lelki egységének kívánatához.

Ugyanzek a vonások jellegzetesen domborodnak ki Kazinczy egyéniségében is. Róla is ismeretes, hogy erős racionalizmus mellett Rousseautól antifilozófikus, antiracionalista hajlandóságot vett át s tanult és hajlamot a vallásos fikció iránt. Így Kazinczy már ifjúkorában elfordul a naturalizmustól, mely csupán az észet elégíti ki, holott az ember eszből és szívből áll. Kazinczy értékrendszerének középpontjában a művészi érték állott, s ez a körülmény — természetesen — vallásosságára is reányomja bélyegét. Meggyőződéses református: vallásáért — mint mondja — világi értelemben véve többször kárt vallott, „de, ha hitem mián olly károkat kellene is szenvednem, mint a zsidó szenved a magáért, mégsem változtatnám meg“ — mégis az esztétikai értékek keresése a római katolicizmus felé fordítja tekin-

tetét, az evangéliumi egyházakat és a római katolicizmust szembeállítva azt kérdi, vajjon nem inkább annak kell-e az elsőséget adni, amely pótléku zenét, festő- és építőművészetet ad, mint annak, amely nem ad pótléku semmit. A katolicizmus felé fordítja figyelmét — Voltaire hatására — azon körülmény is, hogy benne a fegyelem őré és politia eszközét: a társadalmi rend és az alkotmány legerősebb biztosítékát látta meg.

Kazinczyban azonban nemcsak az esztéta szólalt meg, hanem a költő is s a költői tulajdonságok megnyilvánulását szintén a római katolikus egyházban találta meg. Az evangéliumi egyházak tanításait igazaknak, de ridegeknek mondja s a katolicizmust tévedései ellenére is inkább emberhez illőnek: „Róma hite szelíden sötét — írja Guzmicshoz intézett levelében — a mienk világos, józan, de pusztá. Ott tévedések, itt igazság. De melly sovány igazság ez és melly jóltevők azok a tévedések! Ez próza, amaz poezis. A tied jobb, mert inkább illik emberhez.“ A vallásosság érzelmi jellegének hangsúlyozása Kazinczynál állandóan ismétlődő gondolat, a *szív*, mely az érzelmi beállítottság szimbóluma, ismételten mint az igazi vallásosság kútfeje jelenik meg a racionalista gondolatkörön túlhaladott Kazinczy leveleiben, aki a meggyőződés hangján hirdeti magáról, hogy az ő és Horatius vallása azonos: a szív vallása. Az ember cselekedetek szabályozóját a hitben találja meg s számára erről a filozófia mit sem beszél. A régi görögök vallásosságát kívánja vissza, amely nem a fej, hanem a szív ügye volt s kárhóztatja Luthert, mert nélküle „...a keresztyén vallás is szívnek és imaginationnak szép vallása fogott volna lenni.“

Azt hisszük: e rövid fejtegetés is világosan bizonyítja azt, hogy a magyar romantika korának vallásosságát nem szabad minden további megfontolás nélkül a racionalizmussal azonosítanunk. Az érzelmi és esztétikai elemek hangsúlyozása, a vallás és poezis azonosítása kétségtelenül egyéni szintű és e kor vallásosságának, ezek a vonások és az ezekhez csatlakozó másik jellemző tulajdonság a vallásos és nemzeti érzés szoros kapcsolata egész más világot tár elénk, mint a felvilágosodás értelemre támaszkodó moralizáló vallásossága. A kor mindamellett megegyezik elődjével abban, hogy a dogmatizálásoktól elfordul: az ember nem tudni és elmélkedni kíván, hanem a rajta átáramló vallásos érzésnek akarja ön magát átadni. Ily formán alig beszélhetünk a katolicizmus szellemének megértéséről: esztétika és érzelmi vallásosság nem képezik a római katolikus vallás valódi szellemét, amely ezeknél sokkal mélyebben fekszik.

Varga Zoltán

Berzsenyi Dániel könyvtára

Amikor a niklai lelet alkalmából a régi pöriratok között megtaláltam és összeszedtem Berzsenyi Dániel könyveit, elsuhant előttem a költő élete, s éreztem mély és benső kapcsolatát a könyvekkel.

Láttam magam előtt 1786-ban, amint a kissomlyói iskolában tanul, amely arról volt nevezetes, hogy egyik tantermében a „pá-pisták“, a másikon a „lutheránusok“ tanultak. Az épületet közösen tartotta fenn a két egyház. Szinte hallottam, mint felel a gyermek-költő a „Szent História“ valamelyik részéből, vagy „Magyar Országunk Földéről“, „Polgári Állapotjáról“, vagy a „Magyar Nemzetről“, amint ezt a *Kis Tükör* megfelelő fejezetei előírták.

Azután feltűnt előttem az ifjú ember soproni időszakában, a soproni liceum komoly és méltóságos falai között. De tudom, hogy nemcsak új tankönyvei tartják fogva, hanem a soproni német lányok is, mert Horatiusába beírja *Lotte* nevét.

Majd a városból hazakerülő, egyben indulatos és álmodozó fiatal költőt látom, amint Gessnerével a kezében bolyong a földéken s lelkendezve olvassa: „Midőn azt, a' ki a' Városban lakik, zajgás és lárma veri fel álmából, midőn szomszédjának fala elfogja a fel-jövő Nap kedves sugárit előle 's tömlőltre vetett tekintete nem láthatja a Hajnal hasadását: engemet akkor a Reggel lassú szellőtskéi s a kedvesen tsevegő madarak ébresztenek fel. Üresen hagyom ágyamat s elibe szaladok a fel-feljövő Napnak...“

Később, a komoly gazdaember is szereti a könyveket. Titkon, gyertyája mellett virrasztva elmerül a múlt képeibe és szomorúság és lelkesedés fogja el szívét, míg az ókor klasszikusait forgatja. Úgy tudják, hogy számadásait csinálja, de a gazdasági naplókba, a számoszlopok mellé és alá komoly verssorok kerülnek, Berzsenyi-versek első fogalmazványai, amelyek valamikor annyi gyönyörűséget és annyi kint fognak neki okozni.

Nem is messze van már az az idő, mikor Kazinczy tömjénét szent lelkesedéssel fogadja a költő. De érzi, hogy művelődnie, tanulnia kell és egyszerre, 1810-ben a pesti hajóhídon tűnik fel előtünk, amint egy megtermett német kereskedősegéd cipeli utána frissen vett könyveit: Plátont, Schillert, Montesquieut, Matthiisont, Montaignet, latin klasszikusokat. Szemere Pál a rokon és szerető lélek sejtelmével a hídon ismeretlenül is felismeri Berzsenyit. Kölcsény kineveti őt: ez lenne Berzsenyi Dániel, ez a falusi jegyző? És mégis az! Egy „falusi jegyző“ testében, ahogy Szemere Pál mondja később: mennyei lélek...

Láttuk a költőt, amikor a könyvek a tároló világ elemi ér-

telmét, majd az érzés titkait elevenítették meg előtte. Tanúi voltunk annak, amikor a mult bölcsesége és a jelen szépsége szólt a könyvek lapjairól. De a könyvek hozzá legközelebb élete legtragikusabb korszakában voltak: 1817 után, amikor valósággal fegyvertársai lettek és néma, egyetlen barátul szegődtek hozzá. Ekkor könyvet könyvre halmoz maga mellett, hogy megírja Feleletét Kölcsey ellen. Az ösztönös költői lángelme szorgalmas szobatudós lesz, aki hosszú, hosszú oldalakat ír tele komoly és bölcs német idézetekkel és még komolyabb gondolatokkal a maga igazolására.

*

Igy gyült egybe ez a Berzsenyi-könyvtár. Nem nagy tervszerűség van beszerzéseiben, de sok minden meg lehetett benne, ami a kor literatúrájához hozzátartozott.

Elsősorban benne kellett lennie Matthissonnak. A költő első mélyebb ihletője Matthisson volt s az ő szemével nézte egy ideig az *estvét*, az égig nyúló jegenyéket, az aranyos felhőket, a csendes fényű holdat, a mosolygó rózsabokrokat s a természet egész Elysiumát. Ő tanította arra, hogy kell a csend édességét érezni, hogyan kell szavakba önteni a névtelen vágyakat, s a Visszaemlékezés, a Magabátérés lakhelyét ő mutatta meg neki. A Szerelem, a Múza és a Melancholia dicsőítésére ő kölöszöntött neki szavakat, amelyek a fiatal költő előtt ismerősöknek hangzottak, mintha lelke visszhangjai lettek volna.

Meg kellett lennie ebben a könyvtárban Horatiusnak is, ifjúsága második Vezetőjének, akinek lelki harmóniája vágyott eszményképe lett egész életében. Osztozik ő is Horatius nagy élményében: egy hanyatló, erkölceiben romlott világ vízióját együtt érzi át vele, s azt is tudja, hogy az egyedüli boldogság, az egyedüli megváltás a lélek tisztaságában, egészségében és függetlenségében van.

De természetes, hogy ott kellett lennie ebben a könyvtárban ifjúkora nagy bálványának, Kazinczynak is, akinek költeményeire gyakran történik célzás Berzsenyi verseiben s aki fejlődésére igen nagy hatással volt.

Virág Benedek művei is megvoltak a költőnek. Igazi, mély szeretetet érzett iránta. Pesti találkozásukkor ugyan csak „fejét billentette“ s nem igen szólt hozzá, de ez a félszeg költőnél semmit sem jelent. Virág, az bizonyos, nem szerette Berzsenyit, vetélytársat látott benne. Berzsenyi is tudatában lehetett annak, hogy Virágot túlszárnyalta.

Kis János munkáit is meg kellett szereznie. Kazinczy nem hiába talált rokon hangokat Kis János és Berzsenyi munkáiban. Az akadémiai Berzsenyi-kiadás, amely hozni fogja Berzsenyi verseinek forrásait, meg fogja mutatni ezeket a hatásokat. Ha gon-

dolgozásuk több tekintetben egyezik is, mint költők, mint művészek, ha ugyan lehet Kisnél beszélni ilyesmiről, távol álltak egymástól.

Kevés író volt oly nagy hatással Berzsenyire, mint Plutarchos. Életrajza plutarchozi. Kiemelkedni, különbnek lenni, hősnek lenni: ez volt életcélja. Cato, Lykurgos, Solon, Caesar, Nagy Sándor, Theseus, a plutarchozi hősök nagy hatással voltak világfelfogására és az emberről alkotott nézeteire. Gyakran hivatkozik Plutarchosra és bátran mondhatjuk, hogy egyik legkedveltebb írója volt.

Ugyanezt lehet mondani Schillerre is, különösen költészetének utolsó időszakában. Hogy mennyire telítve volt schilleri eszmékkel, jól mutatja Széchenyihez írt gyönyörű levele, amelyben a magyar táncot fejtegeti: „Én a magyar táncban ideált látok s azt hiszem innét, hogy nemzetünknek valaha aesthetiás kultúrájának kellett lenni s hogy eleinknél a magyar tánc nemcsak mulatság, hanem legvalódibb aesthetiás gimnasztika volt... Ez a tánc oly gazdag különféleséggel bír, hogy az minden kigondolható szép mozdulatokat, erőfejteteket s minden szép érzelmeket egyaránt magába foglal...”

Beszélhetünk Berzsenyi költői világának platoni vonásáról is, de az bizonyos, hogy a költő inkább másodkézből, népszerűsített alakban került idealisztikus filozófiai hatások alá. Mégis megvoltak könyvtárában Plató művei is.

*

A következőkben rövid jegyzékét adom Berzsenyi könyvtárának. A jegyzék nem teljes, mert az egész könyvtár nincs nálam, csak azok a könyvek, amelyeket fel kell dolgoznom a költőre tett hatás szempontjából. Ez a jegyzék a jövőben még nagyobbodni fog, de a legjelentékenyebb művek már most közölhetők:

Geszner Idylliumi. Fordította Kazinczy Ferenc. Kassán. Fűskuti Landerer Mihály költségeivel és betűivel. 1788.

Téli éjtszakák. Faludi Ferentz maradvány-munkája. Közre bocsátotta Révai Miklós. Pozsonban. Nyomattatott Patzkó Ágoston Ferenc költségeivel. 1787.

Q. Horatii Flacci Poemata. Mit Anmerkungen von M. Caspar Gottschling. Wien, zu finden im Krausischen Buchladen, 1770.

Virág Benedek. Thalia. Pesten, Trattner betűivel. 1813.

Friedrich Schiller. Kleinere prosaische Schriften. Vierter Teil. Wien, 1810. In Commission bei Anton Doll.

Kritikai Lapok. Kiadja Bajza. I. füzet. 1831. (Bajza sajátkezű ajánlásával.)

Grundlegung einer Deutschen Sprachkunst. Von Johann Christoph Gottscheden, Leipzig, Verlegt Berh. Christoph Breitkopf. 1748.

Papp Ignác: Magyar Poézis. Wesszprémben, Számmer Alajos betüivel, 1828.

Sämtliche Gespräche des Platon. Übersetzt von Herrn Kleuker. Wien und Prag, bei Franz Haas 1804. (4 kötet.)

Niklas Macchiavells Unterhaltungen über die erste Dekade der römischen Geschichte des T. Livius. Danzig, bei Jobst Herrmann Flörke. 1776. (2 kötet.)

W. Adam Wilhelm Franzens Wiederlegung der französischen Schrift: L'Homme Machine nebst dem Beweis der Gegensätze. Leipzig, bei Carl Ludwig Jacobi. 1749.

Chronologen. Ein periodisches Werk von Werkhrlin. Frankfurt und Leipzig. In der Felsseckerischen Buchhandlung. 1779.

Biographien des Plutarch mit Anmerkungen von J. F. S. Kaltwasser, Wien und Prag bei Franz Haas 1805. (4 kötet.)

A. Siegismund Fleischers Gedanken über die Selbsterkenntnis. Frankfurt und Leipzig, 1785. (St. Boross sajátkezű német ajánlásával 1815-ből, Pátróról.)

Montagne Mihály külömb-külömbféle tárgyak felől való Gondolatjai. Nagy Tóth József által. Pozsonyban, Wéber Simon Péter költséggel és betüivel, 1803.

Aranka György: Elme Játékjai. Nagy-Váradon. Nyomtat: Szigethy Mihály betüivel, 1806-dik esztendőben.

Horatius Poetikája. Virág Benedek által. Pesten, 1801. Trattner Mátyás betüivel. Muzáron, 1833.

Gróf Széchenyi István: Magyar Játékszínről. Pesten, nyomtatva Fűskuti Landerer, 1832.

Christian Heinrich Schmid's Zusätze zur Theorie der Poesie. 4. Sammlung. Leipzig bei Siegfried Leberecht Crusius, 1769.

Nevezetes utazások Tárháza. Kiadta Kiss János. Pesten, nyomtatott Trattner János Tamás betüivel s költséggel, 1817. (3 kötet.)

Uj imádságos Könyv, mellyet közhaszonra eresztett Illyés Péter. Posonban, 1792. Nimethy Mihály Könyvkötő Urnál.

Cristoph Girtanner Historische Nachrichten über die französische Revolution. Berlin, 1793. Bei Johann Friedrich Unger. (6. kötet.)

A pásztorkirály. Szerzette Metastazio Péter. Fordította Csonkai Vitéz Mihály. Nagyváradon, Máramarosi Gotlib Antal betüivel, 1806.

Montesquieu Elmékedései a rómaiak nagyságának és elenyészésének okairól. Fordította egy igaz Magyar. Posonyban s Pesten, Fűskuti Landerer Mihály k. privil. nemzeti Könyvnyomtató költséggel, 1808.

Hafiz perzsa költő versei. Pesten. Petrózai Trattner Mihály-nál, 1824. (Fábián Gábor fordítása.)

Tudományos Gyűjtemény 1817—1818. (Az 1817-es évfolyamból Kölesey bírálata kiszakítva.)

*

Megtaláltam a költő elkallódott könyvállványát is. Szeretettel rájuk rakom a könyveket — annyi idő után! — s magamban mondom mint távoli, késő visszhang, a költő szavait:

„Remélhetünk-e vajjon jobb világot?
Gyaníthatunk-e oly időt, mikor
Az ész világa minden népeket
Megjózánít és összevegyesít,
S kiirt közülünk minden bűnt s gonoszt?...
Reménylek. Amit század nem tehet,
Az ezredek majd megteendik azt...”

Szent hangok, amelyek Vörösmartyban és Madáchban is új életre keltek. Valóban, ha figyelmesen olvassa az ember Berzsenyit, „megzendül az egész Helikon.” S ezek a régi könyvek is olyanok, mint a finom, régi hangszerek. Sok-sok élet és láz van beléjük temetve, s a lélek néha úgy ér hozzájuk, mint a vonó a húrokhoz.

Merényi Oszkár

Feltámadás

*A hosszú böjt alatt s Nagypénteken a gyászos
évszázadok sodorták lehelletüket,
Krisztus szenvedésétől lett sötét a város
s széttárt faágakon nem láttam új rügyet.*

*Igy érkeztem el én a magam halálához,
s lelkem a lemondástól oly keserű lett,
hogy nem bírt dús véremlen feltörni a pátosz
s bár hittem, a tettnél megtört a lendület.*

*Aztán Husvét jött és ablakom messze tárva,
szobámból kitortem a viruló világba,
és örültem a Sír félrezúdult kövének.*

*S tudom most: fa s mező nem hasztalan virult,
győzelmes jövőre vall minden zsenge mult
s minden rügy: feltámadás és örökös élet.*

Marczonnay Tibor

KRITIKAI SZEMLE

Dr. Kováts J. István: A keresztyénség és a társadalmi kérdések. Ref. Egyházi Könyvtár, XVII. kötet. Budapest, 1933. 620 l.

E mű, mondja a szerző, nem igényli az önálló kutatás érdekét a felhasznált anyag tekintetében; célja az, hogy a társadalmi kérdéseket az Evangélium fénye mellett vizsgálja, rendszerbe öntse, s így a szociális problémák útvesztőjében tájékozást, irányítást adjon a lekipásztoroknak.

A mű meg is felel céljának, ezenkívül közelről érdekel minden művelt keresztyént, sőt gondolkozóba ejtené hitetlen olvasóját is sok tételével és a tények felsorakoztatásával.

A könyvnek csaknem felét teszi a szociális kérdés története. Ez az anyag az, amely a magyar olvasó számára eddig is a leg-hozzáférhetőbb volt Földes Béla, Kovács Gábor, Dános Árpád, valamint Sombart és Behr művei révén. Kováts műve azonban mint újabb keletű könyv teljesebb azoknál, ismertetvén a legújabb irányokat — bolsevizmus, fasizmus, nemzeti szocializmus, — valamint a vallási alapú munkásmozgalmakat is.

A mű középső része a fontosabb társadalmi kérdésekre — társadalmi különbségek, magántulajdon, munka, stb. — vonatkozó keresztyén felfogást adja elő. Szerzőnk a szeretet és testvériség nevében a „szolidarizmus“ híve; szolidarizmusa azonban inkább a jótékonykodás körén belül marad. Úgy látja, hogy társadalmunk valamely *kollektív életforma* felé halad, amely ugyan nem zárná ki a magántulajdont és a kapitalizmust; viszont mint a liberális kor neveltje azt is tanítja, hogy a „szélsőséges megoldások... csupán a fejlődés egyik visszacsapódó hullámának az eredményei, melyek nemsokára véget érnek és a fejlődés sodra ismét tovább halad az *egyén szabadsága* és *szabad érvényesülési lehetősége felé*.“ Az a tétel, hogy „a társadalmi kérdés legnagyobb részben alkoholkérdés“, ebben a fogalmazásban aligha írható alá, különösen nem keresztyén könyvben. A kérdés így nem elég gyökeresen van megfogva: az alkohol s a többi élvezeti méreg sok-sok szociális bajt okoz, de az alapvető baj a bűn, melynek engedve az ember, szenvedélyeinek martaléka lesz.

Igen érdekes a mű harmadik része, amely az evangéliumi egyházak társadalmi tevékenységét ismerteti.

Szerzőnk erőssége a nagy olvasottság, buzgó hit s a komoly, érett ítélet.

Trócsányi Dezső

Török István: Egyház és politika. Theologiai etikai tanulmány. Pápa, 1935. 23 l.

Hazánkban évszázadokon át belenyúlott a politika az egyházak életébe, vagy az egyházakból kelt szárnyra minden politika. Jóformán csak az egyházak története, politikája, küzdelme, hatalomratörése és az elnyomás alól való kiszabadulni akarása adja félezer esztendeje nemzeti történetünket. Úgy a róm. kath. egyház, mint az evangéliumi egyházak csaknem kizárólagos életelemüknek tartották a politikai célkitűzéseket, harcokat és teljesítményeket, amelyekkel a magyarságnak vélték szolgálni.

Nagyon nehéz feladatra vállalkozik tehát az, aki az egyház és politika viszonyát a magyar lélekben boncolja avval a feltett szándékkal, hogy a kettőt elválasztja egymástól, mert a legmagasabb szempont, a theologiai ezt követeli. Bár jó ideje él már egyházunkban az a tendencia, hogy a szempontok tisztulása, a theologia követelményei szerint az egyházat egyházzá kell tenni. Nem azért született meg ez a kívánalom, mintha az egyházpolitikai harcokban mi alúlmardtunk volna, hanem éppen azért, mert már olyan magasra jutottunk, ahonnan meg kell ejtenünk a stílusváltoztatást.

„A nagyszerű szervezet, tiszteletet parancsoló reverenda, tömegeket magába foglaló klerikális párt, külön diplomácia, nagy latifundiumok, főúri pompa“ még a nagy „orthodoxus“ erdélyi püspökök napjaiban sem tartoztak a ref. egyház tulajdonai közé. A Max Weber fogalmazása szerinti politika: „a hatalomszerzés és a hatalmon való osztozkodás mestersége“ a reformátusoknak nem válhatott sohasem kenyerévé, így tehát valamivel könnyebb a ref. theologia dolga a magyar politizáló lélek boncolásában, mert a világi javak, az állam mindenhatóságának támogató élvezése és sokszor az egyháznak magának az állammal való összetévesztési hajlandósága nem homályosította annyira el a mi látásunkat, disztíngváló képességünket és készségünket. „Politika alatt nemcsak a hatalomszerzést (mondhatnók: és a hatalomhoz ragaszkodást!), hanem ezenfelül és elsősorban az államélet külső és belső alakítását értjük.“

Theologiai etikai szempontok szerint azonban még az ilyen politika is kívül esik az egyház munkakörén. Az egyház nem azért van, hogy az államot javítgassa, mint „lelki csendőrség“ védje, hasonlóságára alakítsa, a maga érdekében befolyásolja, vagy módszert, elképzeléseket, mankót kérjen tőle kölesön. Az egyház egyház! Csak Istennek szabad szolgálnia, különben „az egyház politikai sikere“ annyi, mint az egyház elpolitizálódása. Az egyház még istenországát sem építi, hanem csak keresi (Máté 6: 33.). Ha mi magunk akarjuk építeni, nem istenországa, hanem Bábel-

tornya lesz belőle, mely nem Istennek, hanem csak egy vallás-erkölcsi társaságnak kegyes szándékú, de vétkes és átkos elgondolása“. Még akkor is, ha a pártpolitika esetleg Biblia-idézetekkel tüzdeli tele a programját.

Török István világos fogalmazásban, szellemes megjegyzések kíséretében egész sereg problémát, részletkérdést (pl. lehet-e a pap képviselő?) vet fel amellett a főmegállapítása mellett, hogy „theologiailag hitelesített keresztyén politikai program nincs és nem lehet“. Gyors képekben peregnék a kérdései, amelyekre tudományával, előadásaival, életével fogja megadni a választ. Ez a tanulmány theologiai irányának, működésének bemutatása, annak a nemes és manapság legmodernebb református keresztyén programnak izelítője, hogy „a hívőnek nem programot kell csinálnia s nem kell sem magát, sem mást programhoz kötnie, hanem készenlétben lenni és figyelni annak a parancsszavára, aki kormányoz és az elhangzott vezényszónak még a bordákat recsegető viharok idején is, jó hajós módjára, bátor hittel engedelmeskedni.“

A politikamentes egyház sokkal jobban láthatja hivatását, könyebben, ruganyosabban reagálhat és így a mindnyájunkra tartozó ügynek, a politikának is nagyobb hasznára van, mint a politizáló és Istenről megfélemedező, vagy Istenre ritkán tekintő egyház.

A bátorhangú tanulmány biztos ítéleteivel új idők biztató magvetése.

Incze Gábor

Leopold von Ranke: A pápák története. — Hely és név nélkül. Hungária kiadás. 750 lap és számos képmelléklet.

Ranke történetírói munkássága bizonyos értelemben már maga is történelemmé vált, hiszen két nemzedék távolsága választ el tőle, nem is szólva a történettudomány módszereiben azóta bekövetkezett változásokról. De azért Ranke történetírói egyénisége még ma is elevenen ható erő, mesterművei érdekesítő, szinte az aktualitás erejével bíró olvasmányok. Az újabbkori pápaságról szóló nagysikerű munkája, mely először kereken száz évvel ezelőtt jelent meg, a pápaságra vonatkozó legújabb katolikus és protestáns irodalom (Pastor, Caspar, Haller, Krüger stb.) mellett is hasznos tájékoztatást nyújthat, különösen a művelt közönség szélesebb rétegeinek. A Magyar Tudományos Akadémia fél évszázaddal ezelőtt ugyan kiadta már Rankénak ezt a munkáját Lehr Albert és Acsády Ignác fordításában, de nem fölösleges most annak új fordításban való kiadása. A Hungária-kiadóvállalat nyilvánvalóan a bécsi Phaidon-cég példáját akarja követni a klasszikus mesterművek kiadásával, még a könyv külső formájában is. Örvendetes volna, ha sikerülne a magyar művelt közönség

számára egy megfelelő tudományos-klasszikus sorozatot létrehozni, de nem valószínű, hogy a magyar könyvpiac egy ilyen Phaidon-féle vállalatot csakugyan elbír. Ha azonban a vállalkozás folytatódni fog, úgy annak komolysága érdekében meg kell kívánnunk, hogy azt ne csupán üzleti szempontok irányítsák, hanem a tudományosság követelményei tekintetében is megbízható legyen, úgy a kiadandó művek kiválasztásában, mind a fordítás kifogástalanságában.

Ranke munkájának új fordítójával: Horváth Zoltánnal szemben elég sok kifogást kell emelnünk. Először is megtévesztően helytelen a könyv címe: A pápák története. Ranke munkájának első kiadása csak a 16. és 17. századi pápaság történetét tartalmazta, később kibővült egy a 18. és 19. századot (a vatikáni zsinatig) felölelő vázlatos toldalékkal. A későbbi kiadások „A római pápák az utolsó négy évszázadban” címet viselték, így jelent meg az Akadémia magyar fordítása is. Horváth Zoltán fordítása a maga egészében nem elég magyaros, helyenként az érthetlenségig magyartalan, erősen szótárízű. Szinte borzalmas a „kivált” igének rendkívül gyakori használata a kelt, támaszt, ébreszt stb. helyett. A nevek írásában is a magyar nyelv szabályait kellene már követni (v. ö. pl. a címlapon a szerző nevét!), amint az Akadémia is kívánja.

A vaskos kötetet számos jó és szép képmelléklet díszíti, bár a rokon Phaidon-kötetek színvonalát nem érik el.

Wiczián Dezső

Schweitzer, Albert: Orvos az őserdőben. Fordította: Klopstock Gizella. Bp., Franklin 1936. 165 l.

Sajátságos érzés, ha az ember érett férfikorban találkozik ifjúságának hőisével. Akkor May Károly volt a példa, jellemben és erőben egyaránt, a nagyszerű Old Shatterhand, Kara Ben Nemzi, lovagias törökök, indiánok, arabok, de fölöttük mindig az őket észben, tudásban, jellemben, erkölcsben messze meghaladó May. És nem a kaland volt az, ami akkor a gyermeket megragadta; távolról sem a romantika és exotikum, de még a bámulatraméltó tevékenység sem, a cselekvő genialitás, vagyis a történet, ami az emberi sorsban megnyilatkozott. May hősének titka: a megrendíthetetlen ethos; ez volt az, aminek már nem is kellett győznie, ha már egyszer megvolt. Az ethos hatott a regény szereplőire is és hatott az olvasóra. Győzött, de ha nem győzött volna, akkor is ő maradt a hős. Aki gyermekkorában Mayt olvasta és húsz évvel később kezébe került Albert Schweitzer élet-története, vagy valamelyik könyve: akár a „Mitteilungen aus Lambarene“, akár a „Weltanschauung der indischen Denker“, vagy a „Bach“, vagy a „Kultur und Ethik“ — azt kellett, hogy

érezze: Ime újra találkozott a gyermekkor megszeretett alakjával, a szellemi, az érett férfi May-al. Ugyanaz a megrendíthetetlen ethos, az a tevékenység, bátorság és cselekvő genialitás. Schweitzer orvos, tanár, orgonaművész, filozófus, kitűnő előadó, beszél egy csomó nyelvet, nagyszerű író; mesterségein kívül még ért ethnológiához, theológiához, zeneelmélethez. Otthagyjá tanári székét, elmegy Afrikába, kórházat alapít. A kórház elpusztul; akkor hangversenyeket, felolvasásokat tart, pénzt gyűjt és újból felépíti; közben kitűnő könyveket ír, munkabíró, energikus, gyakorlati, ugyanakkor, amikor a dolgok lényegébe lát és bölcséleti problémákkal foglalkozik: — a szellemi, a gondolkozó, a magasrendű May-típus, túl az exotikumon és kalandokon íme megjelenik a férfikorban az ifjúság hőse.

Magyarul most megjelent könyvéből (Orvos az őserdőben) Schweitzer egyéniségének és életének konkrét realizmusára esik fény. A német és protestáns férfi keménysége, az igazi lutheri germán embertípus egyszerű valóságtényei tárulnak itt fel. A lambarenei kórház története, — tulajdonképen Schweitzer energiájának és akaratának története. Európai katedráján eszébe jut, hogy elmegy Afrikába és miután már elég fehér ment a négerek közé vagyont gyűjteni, elefántra és oroszlánra vadászni — hogy egyébről ne is legyen szó, — ő elmegy és csinálja mindennek ellenkezőjét: beteget ápol, gyógyít, orvosságot oszt és operál. Ennek az embernek belső világára más könyveiből hívebb és mélyebb fény esik. Mindenekelőtt a schweitzeri ethos: „az ethos igazi alapelvében — mondja — minden általánosság mellett kell, hogy legyen valamilyen átütően elementáris és belsőleges, olyan-nak kell lenni ennek az ethosnak, ami az embert soha többé nem ereszti el... ami nem hagyja magát sarokba állítani és ami folytonosan szembenáll a valósággal és kihívja azt“. Semmi sem jellemző jobban Schweitzer kemény germán protestantizmusára, mint ez az ethos-felfogás, ilyen tettekre kész, harcias, merész, cselekvő öntudat. Csak ebből a magatartásból lehet megérteni mind-azt, amit tett: sokoldalúságát éppen úgy, mint vállalkozókedvét, bátorságát éppen úgy, mint kitartását. És semmi sem jellemzi jobban ezt a típust, amihez éppen Schweitzer is tartozik: az ethostól megszállott ember, akiben a maga igaza egyszerre belsőség és elementáris erő, sőt, ami a valóságot állandóan provokálja. Ez benne a lényeg: semmi sem áll tőle távolabb, mint a nem realizálható absztraktum, az improduktív eszmeiség. A tudásról azt mondja: „a legmagasabb tudás tudni azt, hogy életemhez hűnek kell lennem“. „Az az ismeret, amit közvetlenül életemből merítetek, mindig mérhetetlenül gazdagabb, mint az, amit az élet szemléletéből meríthetek“. „Az az élet, amely gondolkodóvá lett, feleszmélt, amit áthatott a mély világ és életvágy, örömet és si-

kert akar, mert az életvágy nem más, mint vágy arra, hogy az ember ideálokat valósítson meg. De ha akarja is a sikert és örömet, nem belőle él. Ez csak erősítés, amit hálásan fogad. Tovább működik azonban akkor is, ha sohasem ér el sem örömet, sem sikert. Vet, anélkül, hogy számítana rá, megéri-e az aratást...“ És végül a legsajátosabb és legszebb Schweitzer magyarázata a rezignációról: „az igazi rezignáció — írja — nem a világban való elfáradás, hanem az a csendes diadal, amit az életvágy nehéz időben a körülmények fölött arat. És ez a rezignáció csak a legmélyebb élet- és világ-vágy talajából fakadhat“... „A rezignáció ethosa a szenvedő ember ön-tökéletesedése, — a teljes szabadság. Éppen ezért Schweitzer és a schweitzeri ember nem optimista, vagy pesszimista. „Optimizmus és pesszimizmus nem ítéleti különbségek, hanem akarat-típusok“. Az egész ember az akaratlan nyugszik — az egész sors legfontosabb pontja: a cselekvés, az ethos.

„Az orvos az őserdőben“ beavat e nagyszerű emberi jelenség világába, tetteinek rugóiba, ízelítőt ad gondolkozásából, törekvéseiből és megismerteti az embert úgy, ahogy közvetlenül viselkedik és beszél. Nem kaland, legalább is nem olyan értelemben, ahogy általában ezt a szót értelmezni szokták, hanem kaland olyan értelemben, amilyen lehetett egy apostoli vállalkozás, tudományos felfedezés, technikai találmány, nagyszabású hadjárat, vagy ahogy kaland a misszió. Mert a háttérben nem a primitív tettvágy áll, nem az értelmetlen cselekvőösztön a rugó, hanem a szellemi ember ethosa.

Hamvas Béla

Jesus im Bienenkorb. Von Roland von Hegedüs. Aus dem Ungarischen übertragen von Karl Sebestyén. — Verlag Sylvester. Budapest.

Az egyetemes papság eszméjének nálunk kevés a világi követője. Olyan bensőséggel, tudni vágyással és lelkesedéssel senki sem éli bele magát, mint Hegedüs Lóránt. Angol példák biztatják és lírával telített bölcselkedő természete alkalmassá is teszi erre.

Ennek a lelkületnek érdekes és lélekre ható terméke a könyv, mely „Uram, Jézus!“ címmel jelent meg magyarul, németül pedig „Jesus im Bienenkorb“ lett a címe a könyv első cikke után.

A fordítás nemcsak a költői munkákat kénytelen újraönteni. A próza átültetésénél is meg kell történni ennek az újraöntésnek. Különösen két annyira ellentétes nyelvnél, mint a magyar és a német. A magyar a főnévnek, az egyesszámnak, a cselekvő alaknak és a jelentő módnak a nyelve. Ez erősen józan jellegét mutatja. A német ezzel szemben a melléknév, a többesszámé és a feltehetőes módé. Ebből tűnik ki a magyar gondolkodás realitásával szemben a német elvontság.

Igy a gondolatoknak is megvan a maguk nemzeti jellege: Német nyelven a magyar józanság hidegen hagy ott, ahol a magyar írónak már forró elmerülés, amit mond. Az axiómák játéka is franciásan idegen a németnek, míg magyarul sokszor népiesen természetes.

Ez üt ki Hegedüs Lóránt könyvéből is, mikor németül szó-lal meg. A fordítás lelkiismeretesen jó munka, de színben gazda-gabb volna, ha az evangéliumi vonatkozásokat biblikus nyelven írta volna, ódonabb lutheri stílusban.

A könyv a német olvasóközönség körében is nagy érdeklő-désre számíthat. Lélekbe nyitó villanásai megdöbbennek, fel-emelnek, újszerűségükkel nemcsak építőleg, hanem művészileg is hatnak.

Szellemi életünk jelenének jellegzetes munkását mutatja be ez a könyv a németeknek. Azt a kutató protestantizmust, mely a formákba merevedő keresztyénséggel szemben az egyénnek állan-dóan továbbépítő munkáját követeli.

Hamvas József

Szellemtörténet. Jegyzetek Joó Tibor könyvéhez.*

Ha ez a könyv tíz vagy tizenöt évvel ezelőtt jelenik meg, termékeny elindítója lehetett volna nálunk is elvi természetű har-coknak. Bizonyára akkor hiányzott volna az ilyenfajta munká-ból a diadalrajutásnak az a fölénye, mely Joó Tibor könyvéből kihangzik, kevesebb lett volna benne a megtett út kiépítőire való magabízó visszapillantás, de bizonyára több az új szemléleti mód küzdelmes lendületéből, az úttörés fáradtságából. Most a könyv-ben már csak a harcok távoli emléke él. E harcokat nem is ná-lunk vívták meg. A szellemtörténet szó el is vesztette mindazt a hangulati velejárót, mely a történetiszemlélet változásának kezdő pillanataiban sajátja volt. Joó Tibor bevezetése, amint maga is céloz reá, már nem új kezdeményekre vonatkozik, hanem ki-alakult és egyetlenül lehetséges fajtájú történet-ismeretre.

*

A könyv később kibontakozó alapjellege mindebből szinte magától adódik. A történetiszemléletben a szellemtörténet cím-szava alatt megtörtént változás Joó Tibor könyvében maga is mindenek előtt histórikum. Az út Herdertől Sprangerig vezet és ez az útvonal néhány korábbi vázlat után nálunk e „Bevezetés“-ben jutott el első teljesnek mondható rajzáig. A könyv szerint minden egyes lépés, mely a történet-ismeret haladásában a meg-jelölt kezdőponttól számítva történt, ennek a mai formájú látás-nak az érdekében jött létre. Históriazmusa odáig viszi, hogy a po-

* *Bevezetés a szellemtörténetbe.* Bp., 1935. Franklin-kiadás.

zitivizmust nem látja másnak, mint egyszerű fejlődéstörténeti intermezzónak, mely az egyedül lehetséges szemléleti módot a meghatározott haladási irányból egy pillanatra kitérítette. Noha a pozitívizmusnak általában igazságot szolgáltat, rajzában nem kicsiny szimplifikálási hajlam érezhető. Ez a hajlam a legbeszédesebb maradványa a „harcos“ szellemtörténet korának. A pozitívizmusnak éppenúgy megvolt (természetesen legnagyobb képviselőiben) az egész történeti ember- és világkép-magyarázatra vonatkozó igénye, mint a szellemtörténetnek. Hogy az akkor megadott magyarázatok a mai ember igényeinek már elégtelenek, magától értetődik, de a pozitívizmus nem azonosítható a puszta anyaggyűjtéssel és a szerzett anyagnak valamely mechanikus rendbe való állításával, rendszerezésével. Hegel őse volt nemcsak a szellemtörténetnek, hanem Taine-nek is. Joó Tibor maga írja, hogy „a pozitívizmus nagy történelemírói is áttörték gyakorlatukban az elmélet szűkös határait“. Nos, éppen ezek az „áttörések“ volnának a legérdekesebbek abból a szempontból, hogy mennyiben különbözött e régebbi ember- és világkép-magyarázat a maiétól. A kettő egybevetése csak így történhetik meg az egyik hátránya nélkül.

*

A pozitívizmus e vélt „közjáték“-a különösen kétes hitelűvé válik, ha a magyar fejlődésre vonatkoztatjuk. Itt is első helyen az irodalomtörténetírásra. A magyar irodalomtörténetírásban a pozitívizmus hozta először a tudományá levés jogait, a szakszerűség követelményeit. A következetes pozitívizmus elveit e tudományszak legnagyobbjai (Beöthy, Riedl, Négyesy) talán soha nem is hangoztatták és nem egyszer érezhető ellentétben állottak az „esztetizálás“-t megvető szakszerűséggel, noha mindannyian pozitívista koruk gyermekei voltak. Éppen a magunk életében való tisztánlátáshoz szükséges lesz egyszer azt az immár multtá vált területet a maga teljességében végigjárni. Joó Tibor e mostani könyvének becses kiegészítését alkothatná meg, ha elvállalná ezt a feladatot.

*

A magyar helyzetre gondolás még egy jegyzetet idekíván. Joó Tibor a történeti alakulás rajzában és a megállapodott elvek megfogalmazásában egyesegyedül a német tudományosságra tekint. Kétségtelen, hogy a fejlődés „gros“-ját nézve, joggal tette ezt a megszükitést. A szellemtörténet elvei, nem egyszer mintaadó gyakorlati megvalósulásai a német műveltség területéről jöttek át hozzánk. Közvetítőik túlnyomó részben hazai német filológusok voltak. A „Geistesgeschichte“ szó átvételénél sokkal előzeke nyebb hajlékonysággal alkottuk meg a magyar szót, mint bármelyik más európai nyelv. Mégis, ha a magyar szellemtörté-

netet mai elemeiben, rétegeződésében tekintjük, lehetetlen észre nem venni, hogy a vitathatatlan német színek mellett nagy számban vannak mások is. Hogy csak két lényegesebbet említsünk: Croce intuicionizmusa és Lanson „impressionisme limité“-je lehetnek iránymutatók e más színek megkeresésében. Éppen ezért alig sikerülhetett Joó Tibornak a magyar szellemtörténet teljesítményeinek fejlődésmeneti beépítése a tisztán német rajzolatú útba. Itt adós maradt azzal az elméleti teljességgel, mely könyvét a német mult rajzában oly igen tanulságossá teszi.

*

Ezt az adósságot nemcsak Joó Tibor figyelmének tisztán a német tudomány alakulására irányulása okozta. Oka volt az is, hogy az, amit könyvének történeti részében tanulságként elénk ad, kizárólag elméleti jellegű. A magyar tudományosságban a történet-ismereti változás minden árnyalatára kiterjedő irodalomra nem támaszkodhatott. Az elvek nálunk nem ütköznek össze azzal az élességgel, mint a német tudomány történetében. Így nem lehetett alkalom arra, hogy az elvek egymásra rétegeződése, egymásból való kibomlása oly történeti folytonosságot adhatott volna, mint amilyennek a megrajzolásában másutt a szerző felkészültsége legjobb formáját kifuthatta. Ez a nagy elméleti felkészültség könyve bizonyos hűvösségének is egyik előidézője. Az elvek megmaradnak abban a távolságban, mely éppen a magyar olvasótól esik a legmesszebbre, mivel alig lehetett módjában azok küzdelmét, az új elvek életjelentőségét a saját szellemiségén belül meglátnia. Növeli ezt a távolságot, hogy a szerző állandóan fel is hívja rá a figyelmet, azzal, hogy a kimondott elveken túl újabb elvi nüanszokból, a könyv kereteiben meg nem mutatható mélységekből rántja vissza önmagát. Ezek a mozdulatok nagyon is láthatók és a magabiztos elmélet még hidegebben néz az eligazodni akarókra. A könyv utolsó fejezete, a történettudomány objektivitásáról szóló, szünteti meg ezt a távolság-érzést. A szellem-történet itt maga is védekezésre kényszerül, az eddig biztos elvi magasságokban járó tudós magatartása ismét életközélbe jut. Most látjuk meg az elvek történeti útjának értelmét, a történetírói munka természetét s mindazokat a veszélyes pontokat, melyekről az új szemléletet a leküzdött módszerek és az aktuális hatalmi érdekek fenyegethetik. A tudomány egy-egy lényeges vonása, az önmaga létéért való folytonos harc, a maga feladataira való állandó ráeszmélés világosodik itt meg. *Kerecsényi Dezső*

László Dezső: *A siető ember*. Tanulmányok a magyar multból. Az Erdélyi Fiatalok kiadása. Cluj-Kolozsvár, 1935. 8°, 89 l. —

Ha ezt a könyvet csupán a tünetnek kijáró figyelemmel vennék kezünkbe, gyorsan és könnyen „végezhetnénk vele“. Elmon-

danánk, hogy milyen érdekesen és szépen, s főként milyen örvendetes és megnyugtató módon nyilatkoztatja ki azt az új, egészséges, józan, friss és bátor szellemet, amely Erdély fiatalsága körében, úgy látszik, kezdi átvenni a vezetést. Ez a szellem elég erős és bátor vállalkozni a maga és a magyar mult revíziójára, követvén nagy vezére, püspöke felhívását, s így minden pesszimizmusra csábító körülménnyel dacolva olyan szellemi magyarság kialakításáról biztosíthat bennünket, amely példaadó lehet a határon innen is. Mindennek elmondásával csupa igazságot állapítanánk meg; s beérhetnénk vele, ha — mondom — pusztán tünet gyanánt vennék kezükbe László Dezső könyvét. De ha így tenénk, méltánytalanok volnánk vele szemben. Ez a könyv többet érdemel, mint annak megállapítását, hogy milyen új fiatal erdélyi szellemnek a tünete. Ezeket az esszéket önmagukban, nemcsak szociális jelentőségükben és hatóerejükben, hanem igazságtartalmukban és módszerükben is figyelmünkre kell méltatnunk, mert ebben a tekintetben is olyan kiváló kvalitásokat mutatnak, hogy nem érhetjük be az általuk is képviselt szellem feletti örvendéssel, hanem tárgyilagos szakkritikában kell részesítenünk.

A könyv három esszét tartalmaz, Zrinyiről, Bethlen Gáborról, s „A falu jegyzője“ és „Az elsodort falu“ párhuzamáról, eléjük pedig egy metódikai elmefuttatás járul „Történelmünk helyes szemlélete“ címen. A helyes szemléletet a történelem magistra vitae-ként való értékesítésében ismeri fel, ennél fogva ezek az elvi vizsgálódások, helyesebben tételezések — mert hiszen igen apodiktikus módon hangzanak el — csupán azt veszik tekintetbe, hogyan kell kezelnünk a történeti anyagot és a történelmi ábrázolást, hogy gyakorlati nemzetpolitikai hasznuk legyen. *Ezért*, e cél tökéletesebb szolgáltatásban kell a történet valódi mélyét is feltárnunk és könyörtelenül szétszakítanunk minden hamis romantikus illuzionizmust. László Dezső, miután más elvi irányokba nem tekint, a történelem helyére voltaképpen történetpolitikát sürget. Ebbe az irányba azonban igen következetesen és céltudatosan halad. S ha az ő gondolatmenetét kiegészítjük azzal, hogy a történelemnek elsősorban — tudományvoltának megfelelően — a történeti mult és fejlődés rekonstruálása a célja, de tanulmányozójában a mai élet vitelére nézve is irányítást nyújthat, akkor készséggel elfogadhatjuk László Dezső szempontjait ezen irányítás öntudatos szolgálata számára, s nyilván a legemelkedettebb szempontokat fogadjuk el, amelyeket a történetpolitika — melynek nem kisebb művelői voltak, mint például Ranke vagy Szekfü — egyáltalában magáévá tehet. De hangsúlyoznunk kell, hogy a valódi, helyes történetsszemlélet nem ez.

Hogy a László Dezső által képviselt szemlélet minden jóakarat mellett is milyen képet ad, azt élénken példázza a kötet

címadó esszéje, „A siető ember“ Zrinyi-portréja, mely az eleven ember helyett egy szobrot állít elénk.

Mindenekelőtt pusztá ötlet volt, s nem éppen a legszerencsésebb Zrinyi lényegét a „sietés“-ben jelölni meg. Zrinyi semmivel sem sietett jobban, mint bármely más reformer. Egészen elhibázott dolog volt etekintetben szembeállítani Széchenyivel. Még csak Széchenyi sietett igazán! Ez az ellentét annyira természetellenes, hogy később maga László is elejti és párhuzamba állítja őket. Az az állítás, hogy Zrinyi kiábrándult nemzetéből, teljesen önkényes, — a szerző maga is írja, hogy erre nincs dokumentum. Az ellenkezőre annál inkább van. Ez a feltevés László romantikus Zrinyi-szobra számára kellett. Éppen úgy, mint az az állítása, hogy korai halála egy céltalanná vált élet stílusos, jókorjött lezárása volt. Ellenkezően! Ez a kortársak szerint is oktalan és véletlen halál döntő akciójában állította meg, amikor erőszakkal készült a hatalom után nyúlni, hogy terveit megvalósítsa. Zrinyi személyiségének és életsorsának értelmezésében sajnálattal kell nélkülöznünk a tanulmányban magának a kornak beható ismeretét, mely pedig — Zrinyire is kiterjedő — barokk-kutatások eredményei folytán eléggé könnyen megszerezhető. Így aztán egész gondolatvilága, s főként a középponti sors-probléma, elégtelen és hamis magyarázatot kap. Ebből a tájékozatlanságból fakad nem egy semmiképpen sem tartható megállapítás is. A tájékozatlanság különösen akkor válik súlyos hibák forrásává, amikor az egyetemes európai korképbe igyekszik egy-egy mondattal beállítani hősét. Zrinyi olyan mélyen és szervesen européer volt és anynyira kora színvonalán állott műveltség dolgában — amint ezt László is hangsúlyozta —, hogy teljesen lehetetlen értékelni az általános európai barokk-kultúra ismerete nélkül. De senkit sem lehet megismerni csak a saját irataiból, mert nem kaphat perspektívát. Nem tartjuk szerencsésnek a mai parlamentárizmus jobb- és bal-oldal fogalmát átvinni a 17. századi erdélyi — protestáns és habsburgi — katolikus relációra. Nem értjük, miért „mentes az irányzattól“ Bethlen és Széchenyi, miért „irányzatosan liberális“ Eötvös. Alig hinnők, hogy az ember saját értékének megállapítása sajátosan magyar tulajdon volna. És a magyar mult átértékeléséről szó sincs Zrinyinél: ő a humanista történelemszemlélet közvetlen folytatója volt. — László Dezső akkor kerül biztos talajra, amikor Zrinyi mai jelentőségét fejti ki. Itt igazán szép és meggyőző.

Az elismerésnek és a kifogásoknak ugyanilyen arányát kell felállítanunk a másik két esszével szemben is. Bethlen Gáborról valóban halotti maszket ad — a címnek megfelelően — nem eleven ember képét, s „A falu jegyzője“ és „Az elsodort falu“ párhuzamba állítása hasonlóképpen nem egy erőszakos magyarázatra viszi. Nem

egy értelmezése és megállapítása alkalmas igen heves ellentmondás kiváltására. De ebből a két írásból is gazdag és mély szellem szól hozzánk, mely fontos hely betöltésére hivatott az erdélyi magyarság életében.

Joó Tibor

Dékány István: A társadalomfilozófia alapfogalmai. Akadémia Filozófia Könyvtára 7. kötet. 323. l. Budapest. 1933.

Az első rész az alapvetést adja a valóság és az érték viszonyainak feltárásában, s ebből kifolyólag a norma filozófiájában. Nem fogadja el az újkantiánusok álláspontját, hogy a valóság és az érték egymástól teljes egészében különbözik és külön áll (ami már Rickertre sem áll egészen), hanem azt vallja, hogy ez a kettség egymásért van, egymásfelé hajlik: a valóság változásának az érték szab irányt, lelkünk pedig látja, elismeri, akarja az értéket, a szerint viselkedik, s alkotásában, cselekvésében, viselkedésében az értéket valósítja, azaz lehetőség szerinti létből a tényleges lét síkjába hozza át. Az érték és a valóság közötti híd a norma. Ez a fogalom Dékánynál társadalom- és jogbölcseleti orientációjánál fogva nagyon tágjelentésű; s ha a rómaiak szerint a jog tárgyi értelemben a „norma agendi“ volt, szerzőnk szerint minden viselkedési és cselekvési szabály norma (pl. még a külföldiek rendőri bejelentésének kötelezettsége, sőt egy útjelző tábla is az). A társadalombölcselet alapkérdése e szerint ez: mikép lehetséges egyáltalában társadalmi szabályozás? Magában az alapvetésben pedig ez a probléma: mikép lehetséges szabályozás általában? A megoldást fennebb jeleztük: van egy objektív értékvilág, az önértékek — igazság, jóság, szépség, szentség, igazságosság — világa, amelyet lelkünk felismer, elismer és a bennük levő követelményt formáló tendenciát magára vállalja kötelezettségünk.

Érdekes kérdés volna, hogyan lehetséges az, hogy a társadalomban szabályozók és szabályozottak (mint Dékány nevezi „normaadók“ és „normacímzettek“ vannak); továbbá miért van szükség egyáltalában szabályozásra, ha a „lélekben tendencia van, hogy lássa, elismerje, akarja az értéket“? E kérdéseket Dékány nem veti fel, s így nem is felel rájuk. Az első kérdésre talán abban a gondolatban kell keresnünk a dékányi feleletet, hogy az emberek nem egyenlők, — de ez még nem indokolná a szabályozást —; a másodikra abban, hogy a „hajlamok világa“ csak „legtöbbször vezet a jó felé“, vagy az utóbbi kérdésre már az etikának kell felelnie? Ebben az esetben a „szabályozás“, bár határozottan társadalomfilozófiai kérdés, elsikkad, amit lehetetlen hiánynak nem érezni. Ezt a hiányt nem szünteti meg a későbbi (204—213) „Társadalmi hierarchia (alárendeltségi rend)“ c. fejezet sem.

E rész érdekes és eredeti elemzéseiből kiemeljük a norma-

fajok különbözőségeiről szóló részt; másfelől sajnálattal nélkülöz-
zük ebben a részben *Darvai* Dénes normatani fejtegetéseinek em-
lítését (*Der Begriff des Rechts*, 1922.).

A második könyv a társadalomfilozófia tárgyáról és mód-
szereiről szól.

A társadalomfilozófia tárgya Dékány szerint a társadalom.
De mi a társadalom? Dékány úgy gondolja, hogy a társadalom fog-
almában a kisebb társas életegységeket, — család, nemzet, állam,
szervezetek, tömeg, közönség — is fel kell venni, s akkor a társa-
dalom fogalmának lényege ez: „emberek közti életösszefüggés“ (97.
l.). Dékány maga is aggályokat táplál: nem válik-e semmitmon-
dóvá az ilyen tág meghatározás. Az aggály nagyon is indokolt, hi-
szen a fennebbi definíció szerint pl. a barátság is „társadalom“. A
lényegkeresés két irányát illetőleg nem lett volna-e jobb az indi-
viduálizmust és az univerzalizmust megemlíteni, csirái már ott
vannak *Protagoras*nál, s egész sereg idevágó gondolatot vet fel a
görög filozófia — mint a „mechanisztikus monizmus“-t és az „or-
ganicista monizmus“-t?

Dékány élesen elválasztja egymástól a szociológiát és a tár-
sadalomfilozófiát, az előbbi a társadalmi élet tényeit írja le és fog-
lalja össze, az utóbbi a társadalom szerkezetét vizsgálja, s a „he-
lyes szerkezet“ irányában tapogatózik előre. A különbségtétel
nem jogtalan, úgy gondolom azonban, hogy a szociológia nem áll
kívül a társadalomfilozófián, hanem annak első része, amely a tár-
sadalmat történeti, statisztikai, fejlődési szempontok szerint vizs-
gálja, s a tények feltárásaival elősegíti a társadalomfilozófia má-
sik főrészének a tények mögött az elvi alapot kereső lényegtannak
a munkáját, amire nézve különben Dékány is hasonló véleményt
táplál.

Mindez már a módszert is illető kérdés, s Dékány művének
második része főcímmel éppen „A társadalomfilozófia tárgya és
módszerei“ felírást viseli. Különös, hogy a módszerről vagy mód-
szerekről nem szól külön fejezet (amint nincs „a társadalomfilo-
zófia tárgya“ című fejezet sem), de több fejezetben érinti a mód-
szer kérdését. Dékány szerint a társadalomfilozófia módszere, mi-
vel a társadalom szerkezetét kutatja, helyes szerkezetét keresi, egy-
felől struktúraelemző, másfelől értékleíró és értékkutató, s együt-
tal, sőt ezeket megelőzőleg mindenkor lényegvizsgáló is. A lényeg-
vizsgálatot szerzőnk Pauler úziológiája értelmében veszi, s okfejté-
sében egyébként is nem egyszer érvel Pauler Ákos módján.

A módszer értéke az alkalmazásban válik el, s ezzel (mellőzve
számos részletkérdést) a harmadik részhez értünk Dékány művé-
ben, melyet bízva a legjobb résznek tekinthetünk.

A társadalomban mint életösszefüggésben, szerkezetben bizo-
nyos értékek, értékeszmék hatnak, mint az igazságosság, tagozott-

ság, szabadság, egyenlőség, szervezettség, szerveztség, alárendeltség, felemelkedés stb. A „helyes társadalom“ az lesz, amelyikben — igazi görög elgondolás szellemében — a kellő mérték érvényesül, s mindenik értékeszme a maga jelentőségéhez képest jut szóhoz. Az értékeszmék közül Dékánynál sorrendileg az igazságosság áll első helyen, sőt jelentőség, érték szempontjából is. „Mint a legáltalánosabb körre érvényes társadalmi értékeszme jelentkezik előttünk az igazságosság“ (143. l.), „Az igazságosság legközönségesebb körülírása ez: *suum cuique*“ (144. l.). Ezekből a megállapításokból el lehetne indítani a fenomenológiai vagy úziológiai vizsgáldást, de Dékány a módszer behatóbb alkalmazásával adós marad, s fenomenológiája alig lesz több, mint az általánosság megtalálása, — mely veszélynek a fenomenológus könnyen áldozatul esik, ha nem alkalmazza a preszuppozíciókat kereső represszív eljárást, vagy ami ezzel lényegileg rokon, a transzcendentális eljárást. Ebből látható, hogy Dékánynál a módszer inkább program, mint munkaeszköz, ami viszont azt eredményezi, hogy a társadalomszerkezet értékeszmék nem kapcsolódnak egységbe, nem erednek egy forrásból, röviden nem egy elvűek, s így nem válik meggyőzővé, hogy valóban ezek volnának a társadalomszerkezet rendező értékei. Szerzőnk szerint (mint a római jog szerint is) az igazságosság a társadalomszerkezet alapértéke, a *suum cuique*; s hasonló gondolatot látunk Plátónál is. De már nem követi Plátont a Politea metafizikai régióiba (bármily magasra is becsüli egyébként e legelső és zseniális szociológia szerzőjét) — talán a nagyon is jogi színezetű mai szociológia motíválja Dékány hűvös, óvatosan mérlegező, metafizikátlan álláspontját — s így nem gondol arra, hogy az igazságosságon túl lehet és kell keresni az alapértéket, a cselekvés transzcendentálját, a jóságot. Ezzel kapcsolatban rámutatunk arra is, hogy a társadalomfilozófia Dékány-féle önállósítása, valamint az etikától való eltávolítása nem indokolt, s mint az előbbiekből látható, súlyos következményekkel jár), mert hiszen az ember a társadalmi életben mint *cselekvő* vesz részt. A társadalom keretéből ugyan nem esik ki a tudomány, a vallás, a művészet sem, de nélkülük elgondolható a társadalom, — igaz, siralmas képe lesz műveltség szempontjából —, de cselekvés nélkül megáll az élet, a társadalom élete is: a társadalombölelelet tehát csak az általános cselekvéstan egyik része lehet, miként egyik része — bár magasabbrendű — az etika is. Csak utalhatunk rá, hogy a cselekvés általános normája nem lehet más, mint a jóság, hozzátéve, hogy a jóságnorma sokkal gazdagabb tartalmú, hogysen azt gondolhatná valaki, hogy a jóság nem egyéb, mint valami limonádészerű édeskesség, szelíd lágyság, mindent elnéző puhaság. A jóság kemény és sokoldalú regula, mint *Hartmann* N. is megállapítja, akit különben Dékány is ismer, az igazságossággal kap

csolatban álláspontját is jellemzi, de jogászi látása távoltartja ettől a metafizikumtól is.

Recenzióink szűk keretei arra kényszerítenek, hogy részletekbe merülés helyett a mű általános képét vázolják. Azért ebből a részből még csak azt említjük, hogy Dékány szerint az egyenlőség „tartalmatlan“ fogalom, — s szembehelyezzük vele *Ulpianus* tételét „*Quod ad ius naturale pertinet, omnes homines aequales sunt*“. Ezt annál inkább kiemeljük, mert Dékány, mint maga mondja, a természetfelfogásokkal rokonságban állónak érzi magát.

A társadalomszerkezeti eszmék fejtegetésével kapcsolatban szerzőnk sokszor fordul a történehez és napjainkhoz, azaz a mult-hoz és a jelenhez példaként, igazolásért, s higgadt, biztos és tárgyilagos látással ítél tények, vélemények és gondolatirányok felett. Ez utóbbiakkal műve befejező részében önálló áttekintésben is foglalkozik, s tudományos tájékozottságát és higgadt, biztos ítéletét itt is kimutatja. Boldog szerző, aki mielőtt összefoglaló munkáját megírta, számos részlettanulmányban dolgozta fel a társadalomfilozófia különböző kérdéseit, s a bel- és külföldi szerzők közt módjában van — sokszor és sokszor — a maga tanulmányaira is hivatkozni. Fennebbi kifogásaim nem érintik a szerző tudományos felkészültségét — kifogásaim inkább a filozófiai felfogásra s a filozófiai módszer alkalmazására vonatkoznak — úgyhogy könyve az akadémikus társadalomfilozófiának reprezentáns műve marad. Kár, hogy nehézkes írásmódja, mely miatt ő maga is mentetgetőzik Előszavában, útját vágja annak, hogy művén szélesebbkörű olvasóközönség is okuljon.

Trócsányi Dezső

H. von Szirmay—Pulszky: Genie und Irrsinn im ungarischen Geistesleben. München, 1935. 212 l.

A lángész és az elmebetegség összefüggésének kérdése Reibmayr, Kretschmer és méginkább Lange—Eichbaum munkásságának következtében került újból az érdeklődés középpontjába. A szakkörökben különösen az utóbb említett szerző fejtegetései okoztak nagy izgalmat. Lange—Eichbaum azt állítja, hogy a zseni nem egy különálló, sajátos emberfajta, hanem a tömeg esodálata, tisztelete bárkit zsenivé avathat, még a korlátoltat is. Véleménye szerint a tömeg tiszteletét, esodálatát nem annyira a tehetség, mint inkább a különc vonások szerzik meg az egyén számára. Az emberi kultúra történetének kiemelkedő alakjait végig vizsgálva azt látta, hogy azokban az emberekben, akiket általában zseniként tisztelnek, mindig feltalálhatók az átlagtól kóros irányban eltérő bionegatív sajátosságok, melyek sokkal gyakrabban teszik a zseniális alkotások keletkezésének indító rúgóit, mint az egészséges lelki folyamatok. Az átlagtól eltérő kóros tulajdonságok jobban és

hamarább kitűnnek, mint a tehetség és ezáltal a zseni hírnév keletkezésében a legfontosabb lépcsővé válnak.

Szirmayné Pulszky Henriette munkájában Lange—Eichbaum tanainak igazolására törekedik, s könyvében magyar vonatkozásokkal egészíti ki a német szerző „Genie, Irrsinn und Ruhm“ című hatalmas művét. Szirmayné német nyelvű munkájában Balassa Bálinttól kezdve Ady-ig összes kiemelkedő írónkkal és festőnkkel foglalkozik, kiemelve életük történetéből mindazokat a mozzanatoakat, amelyek bionegatív sajátságoknak, pszichopátiás vonásoknak vagy éppen pszichózisnak főnnállását sejtetik. Hosszabban és érdekesen foglalkozik szerzőnk Széchenyivel, Vörösmartyval, Petőfivel, Aranyval, Madáchesal, különösen pedig Ady Endrével. Sok helyes meglátása mellett sem tudunk fejtegetéseivel mindig egyet érteni. De hiszen ez nem is csoda. Egy ilyen munkának megírása elsősorban is pszichiátriai feladat, de amellet irodalmi, esztétikai, kultúrhistoriai nagy jártasságot is igényel. A pszichopathológiai elmélyedéshez nem elégséges még a legelsőrangú szakkönyvek áttanulmányozása sem, hanem a gyakorlati életnek ismerete, a betegekkel való beható foglalkozás szükséges. Szerzőnk ilyen értelemben nem pszichiáter és e fogyatékkossága könyvén kétségtelenül meglátszik. Ha nem így volna, nem fordult volna segítségért oly gyakran a pszichoanalitikusok oly erőltetett magyarázataihoz. Ez az oka annak is, hogy nem egyszer diagnosztikai hibát követ el, pl. Széchenyi és Vörösmarty pszichózisát illetően. Viszont Ady-tanulmányában örvendtünk volna, ha Földessy Gyula megállapításaival foglalkozott volna bővebben, mert egyfelől az Ady-kultusz kifejlődésében neki sokkal nagyobb része van, mint Babits Mihálynak, másfelől, mert nem egy hiba kiküszöbölésére vezetett volna.

A szerzőt mindazonáltal több dícséret kell illesse, mint amennyi gáncs, hiszen saját bevallása szerint szükségesnek tartja, hogy a problémával hivatott pszichiáter foglalkozzék. Ő maga határozottan hasznos építő köveket hordott e munkához. A Bolyaiakról szóló szép tanulmányával, mely a könyv befejező részét teszi, a nagyon szegényes pathográfiai irodalmat gazdagította. Hálásnak kell lennünk iránta azért is, hogy a külföld tudományos képviselőinek figyelmét nagyjaink felé fordította.

Végezetül azonban be kell ismernünk, hogy kitűzött célja nem sikerült. Tanulmánya által Lange—Eichbaum tanai kellő alátámasztást nem nyertek. Mert ha el is fogadjuk, hogy a magyar szellemi élet nagyjai között is sokan voltak pszichopátiás egyéniségek, sőt pszichotikusok is, egyetlen olyant sem találunk közöttük, ki csupán bionegatív tulajdonságának köszönhetné volna hírnevét, sőt határozottan állíthatjuk, hogy a Bolyaiak zseniként való elismertetésében a pszichopátiás és pszichotikus jelenségek egyene-

sen gátló szerepet játszottak. Nagyjaink igazán táalentumok voltak, amint azt szerzőnk sem vonja kétségbe, a zseni hírnévre mindig és elsősorban tehetségük révén tettek szert és csak kivételesen segítette elő a zsenihírnév keletkezését a pszichopátia. Az is egészen bizonyos, hogy alaposan utána nézve nemcsak Kazinczyt és Kossuthot tarthatjuk nagyjaink közül egészségesnek, hanem többeket azok közül is, kikben szerzőnk pszichopátiás vonásokat vél felfedezhetni.

Nyirő Gyula

Viszota Gyula: A Széchenyi-híd története az 1836: XXVI. t.-c. megalkotásáig. (Az eszme megpendítésének százéves évfordulója alkalmából.) Epest, 1935. Akadémia, 8°, 144 l.

1934-ben még mindössze egy rozoga fahíd köti össze Pestet Budával, s télen még ezt is fel kell szedni. Széchenyi István szomorúan látja e nagy hiányt, és orvoslására határozza magát. Tanulmányozza a hidakat Németországban és Angliában, érintkezésbe lép hírneves angol hídmérnökökkel és hosszas megfontolás és előkészítés után 1834-ben előáll az állandó híd tervével, s fáradságtalan buzgalommal küzdve viszi sikerre.

Viszota részletesen ismerteti a híd építését elrendelő, s közvetlen eredményén messze túlterjedő elvi jelentőségű 1836. évi XXVI. t. c. létrejöttének történetét és azokat az országgyűlési és városi közgyűlési harcokat, amelyek hosszú vajadás után mégis csak megérelelték az eszmét. Széchenyi naplójának, mint főforrásnak az alapján felvonultatja előttünk a terv barátait, lelkes híveit és ezek között is a leglelkesebbet, József nádort, bemutatja igen befolyásos ellenségeit, akiknek vezérei gr. Cziráky Antal országbíró és gr. Pálffy Fidél tárnokmester. Már-már úgy látszott, hogy az ellenzék vezérei felbujtására cselekvő pesti polgármester és hívei ellenállásán megtörik az egész terv, amikor Széchenyi kérésére József nádor minden tekintélye latbavetésével kedvező irányba terelte a híd ügyét. Majd a köznemesség ellenállása is megtört és a rendek beleegyeztek, hogy a hídon tőlük is vámot szedjenek annak fenntartására, s mi sem állott többé útjába a törvény létrejöttének.

Ila Bálint

Schrenzel: Abesszínia, Afrika kánaánja. Fordította Kőszegi Inre, a kultúrtörténeti függelékét írta Juhász Vilmos. Budapest, é. n. 254 l. — **Trócsányi Zoltán: Észak nomádjai.** Budapest, é. n. 278 l.

Napjaink egyre fokozódó érdeklődését a világ messzi tájai, az emberiség exotikus törzsei, a kultúra idegen formái iránt igen szerencsés módon elégíti ki az Athenaeum kiadásában megjelenő néprajzi könyvek sorozata, melynek értékes darabja ez a két mű

is. Schrenzel éveket töltött Abessziniában, alaposan megismerte ennek a különös országnak egész társadalmát, s bár az a gyanúnk, hogy erősen Rousseau-ízű rokonszenve a „benszüllöttek“ és ellenérzése az európai kultúra „természetellenessége“ iránt túlzásokra ragadtatja ítéleteiben, az általa rajzolt kép rendkívül érdekes, tanulságos, s hozzá vonzó előadásban kerül elénk. Mindenestre bőséges felvilágosítást nyújt a magyar olvasóközönségnek az országról, mely hosszú évtizedek előkészületei után bár, de mégis oly hirtelenül került az egész európai külpolitika középpontjába. A könyv az európai-abesszin kérdés történelmét is előadja. Juhász Vilmos függeléke pedig tudományosan mélyíti el az abesszin kultúrára vonatkozó ismereteinket, ha magyarázataiban kissé talán romantikus is.

Trócsányi a nyelvész és etnográfus szakember felkészültségével és a legjobb források bőséges használatával, s a vérbeli elbeszélő vonzó előadásával vezeti el olvasóit Szibéria pusztáira és őserdeibe, hol „halszagú atyafiságunk“ is éli küzdelmes életét. Az anyag feldolgozásának igen szellemes módját választja Trócsányi. A legelső, még középkori krónikákban olvasható néprajzi, meg történelmi értesítéseken kezdve, a XVII—XVIII. századi útleírásokon és a XIX—XX. századi tudományos expedíciók jelentésein át egészen a legutolsó évek irodalmáig haladva, ezeknek a forrásoknak az ismertetésével rétegni fel szemünk láttára azt, amit a tudomány máig megállapíthatott „észak nomádjairól“. Ilyen módon nemcsak róluk nyerünk szinte izgalmas módon egyre bővülő képet, hanem feltárul előttünk a küzdelem is, amelyet részint az orosz hatalom folytatott e népek és területeik meghódításáért, részint a tudomány megismerésükért. Ebben a hallatlan fáradalmakkal járó munkában magyar tudósok is előkelő szerepet játszottak, és Trócsányinak gondja van rá, hogy ez kellőképpen ki is domborodjék.

Nagy István

Kerék Mihály dr.: A telepítés félévszázada. A mezőgazdasági telepítés rendszere és eredményei Németországban 1886—1935-ig. Budapest. A Magyar Ut kiadása, 214 lap.

Kerék Mihály dr., a fiatal agrárpolitikus nemzedék kiváló tagja nyolc hónapos tanulmányutat tett Németországban, a német telepítési kérdés tanulmányozására. Tanulmányútjáról ebben a kötetben számol be és ma, midőn Magyarországon is aktuális lett a telepítés kérdése, Kerék Mihály könyve különös érdekeséget nyer.

Könyvében megfelelő beosztásban tárgyalja a kérdést, a történeti áttekintés után, a föld, a telepes, a pénzügyi megoldás, a szervezet, a telepesek gondozása, a telephely jellege és a telepítés eredményei című fejezetekben.

A történeti áttekintésben reámutat arra, hogy Sering professzor számítása szerint a magánkézben levő nagybirtok területének egyharmada valamikor a parasztság tulajdonához tartozott. 1886. április 26-án jelent meg az első telepítési törvény, amelynek alapján létesített Királyi Porosz Telepítési Bizottság 1886—1918 közti működésével főleg lengyelelles irányzatot szolgált, de a századforduló óta előtérbe nyomultak a telepítés gazdasági és szociális vonatkozásai is. Az 1919. augusztus 11.-i törvényben már az utóbbiak nyernek hangsúlyozást. De a weimari Németország komoly súlyt nem fektetett a telepítésre. Az 1933. július 14.-i törvény, melyet már a nemzeti szocialista uralom alkotott, a harmadik birodalom gondolatkörének megfelelően a német parasztság újjáalakításának jegyében készült.

Nagyon érdekes, amit a poroszországi lengyel telepítésről ír, mert a lengyelek, mint nemzeti kisebbség 1898—1906. között 132.000 ha.-t osztottak fel lengyel kigazdák között. A német birodalom 1919—1935 között folytatott telepítési politikájának eredményeként 1.341.569 hektár osztatott fel. A telepítés céljaira a nagyobb parasztbirtokok is hoztak áldozatot. A német nagybirtok sorsa — Kerék szerint — beteljesedett, mert a közterheket és szociális terheket nem bírván el, kénytelen lesz helyét a kisüzemeknek átengedni.

A telepes személyének, az embernek megválasztása a döntő jelentőségű a telepítés szempontjából. A telepítési statisztika az 1933. évre mutatta ki először a telepesek felekezeti viszonyait. Eszerint az új telepesek 78,5% volt evangélikus és 20,3% katolikus.

Nagyon fontos a pénzügyi megoldás módja is. Eleinte csakis a porosz állam finanszírozta a telepítéseket, úgyhogy a porosz telepítési bizottság 30 év alatt 550 millió márkát használt fel. Ezenkívül azonban a magántőke is komoly részesedést vállalt a telepítési tevékenységben.

Részletesen ismerteti Kerék Mihály az egyes telephelyek felszerelésére és üzembehelyezésére irányuló tevékenységet.

Könyvéből egy hatalmas, minden részletében kidolgozott telepítési tevékenység története olvasható ki. Nagy tárgyismeretén kívül éppen az a legfőbb érdeme, hogy megismertet a német telepítések történetével és az azokból fakadó tanulságokkal.

Albrecht Ferenc

Gaál István: Amit rosszul tudunk. Kir. Magyar Egyetemi Nyomda. 438 l.

Mentől terjedelmesebbé, részletezőbbé válik a tudomány, annál nehezebben áttekinthető az átlagember számára. Minthogy pedig manapság minden tudományszak ilyen, egyáltalán nem csoda, ha a szerencsétlen átlagember lassanként teljesen elveszti kapcsot

latát magával a tudománnyal s csak harmad-negyed-kézből sze-degeti a maga „tudományos“ értesüléseit, amelyek ilyenképen bi-zony gyakran nem egészen megbízhatók. Holott pedig a közvetí-tők néha teljesen megbízhatóknak látszanak; talán valamelyik neves tudós népszerűsítő munkája a forrás, amelyből a téves adat kisugárzik, talán valamelyik író, esetleg prédikátor terjeszti tel-jes jóhíszeműséggel a „tévtanokat“, olyan valaki, akinek neve biz-tosíték a nem-tudós olvasó előtt. (Most jelent meg pl. egyik ki-váló népszerűsítő tudósunknak egy öt kötetes nagy munkája, nem egy feltűnő elirással; bizonyos, hogy évtizedek múlva is lesznek olvasók, akik épen ezeket a tévedéseket „merítik“ majd jóhíszemű forrásukból.) Maga az iskola is igen gyakran terjesztője nem-helytálló adatoknak; hiszen az iskola munkasai is többnyire mesz-sze esnek a tudományok közvetlen forrásaitól, néha még akkor is, ha tankönyvet szerkesztenek. Bízunk abban, hogy ami megtalál-ható az előző kiadásokban, az már kiállotta a kritikát, tehát megbízható adat — és átmentik a tévedést nemzedékről-nemze-dékre.

Gaál István a biológia, az ásványtan, földtan és a földrajz mezejéről gyűjtött csokorba egy sereg tévedést; könyve egyike a legérdekesebbeknek és legszellemesebbeknek az elmúlt év könyv-teremtéséből. Innen-onnan egy emberöltő telt el azóta, hogy Tóth Béla a történelem anekdotáit egybehordta Mende-mondák című kedves könyvében; *Gaál István* ilyenforma munkát végzett most a természettudományok körében. Bámulatraméltó türelemmel és sokoldalúsággal sorakozik adat adat után; a tudós szerző nem röstelt átböngészni ifjúsági iratokon kezdve, tankönyveken át a legfrissebb folyóiratokig mindent, amiben csak egy-egy természet-rajzi „koholmány“ felfedezését remélhette. S munkája valóban meglepő eredménnyel járt: mennyi a téves adat még tankönyvek-ben is! Azonban *Gaál István* szándéka nem ennek a kiderítése volt, hanem a megjobbítás: megmagyarázza, miért téves, helyte-len az, amit eddig helyesnek tartottunk. S ezen a réven válik könyve a legérdekfeszítőbb olvasmánnyá, nélkülözhetetlen tarto-zékává minden művelt ember, de főként — az elemitől az egyete-mig — minden iskola könyvtárának: ráébreszt bennünket arra, hogy tudásunkban mily kevés a valódi érték, mennyi benne a csillogó kavics. Jó az ilyen számbavétel néha, jó az ilyen lélekéb-resztő könyvet olvasgatni, kivétel nélkül, mindenkinek. A termé-szetrajz és a földrajz tanárának azért, mert szakmájába vágó kér-désekről van szó; a többi népművelőnek — tanároknak, tanítósk-nak, lelkészeknek — azért, mert nem szakmájukról ad felvilágosí-tást, ahol tehát a tájékozódás mindig kívánatos, kívált, ha olyan problémákról van szó, amelyekről nap-nap után beszélünk, amik-ről példázatokot mondunk, amikre csalhatatlan tények gyanánt

hivatkozunk. De olyannak is jó elolvasni, akit nem fenyeget az a veszély, hogy a saját tudatlansága mások tudatlanságát fogja előidézni vagy növelni, — ha ugyan van ilyen ember; jó azért, mert Gaál István nemcsak tudós, de író is, a legkülönbek közül való. Könyve mint írásmű is elsőrendű, rendkívül kedves olvasmány, felnőtt és serdültebb ifjú számára egyaránt. Gyönyörű kiállítása mellett örömmel üdvözljük a tárgymutatót, amelyről magyar nyelvű könyveink még mindig hajlandók el-el felejtkezni.

Kívánatos volna, hogy ez a páratlan szorgalommal és nagy tudással készült, pompás magyarsággal írott könyv valóban eljusson minden iskolába; melegen ajánljuk mint jutalomkönyvet is az illetékesek figyelmébe és szívből kívánjuk, vajha minden szerkesztőség, minden tankönyvbíráló-bizottság megszívlelné azokat a bölcs tanácsokat, amelyeket Gaál István könyve végén a természetrajzi koholmányok terjedésének meggátlására ad!

Szondy György

Dr. Balogh Jolán: Kolozsvár műemlékei. A Kolozsvári Református Kollégium Öregdiákjai Egyesületének kiadása. (Budapest), 1935. 8°. 52 lap és 68 tábla.

Eszterházy János gróf írásai óta, melyek először ismertették teljes szakszerűséggel Kolozsvár templomait, mostanig, hetven év alatt számos részletfeldolgozás jelent meg; de ma a művészettörténet új szempontjai eddig figyelembe alig vett irányokba fordítják az érdeklődést és a feladatok állandóan bonyolódnak. Kelemen Lajos és Herepei János kutatásai alapján újabban éppen Balogh Jolán és Biró József kísérelték meg Kolozsvár művészetének néhány kérdését az új igényeknek megfelelően tisztázni, de kiderítetlen probléma még bőven akad. Még nagyobb nehézséget jelent az, hogy Jakab Elek félszázadosnál régebbi műve óta komoly várostörténet nem jelent meg s így a művészeti mozgalmak politikai, gazdasági és szélesebb kultúrtörténeti hátterének megrajzolásánál nincs mire támaszkodni.

Pedig különösen Kolozsvárnál lenne szükséges ez, mert egyetlen erdélyi városnak sem ilyen változatos és tisztázatlan a multja, mint éppen ennek. Máig zavaros kérdéseinek nagyrésze abból a kettős jellegből fakad, melyet művészeti sikon Balogh Jolán is észrevett s amely az egységesebb összetételű Szebennél, Brassónál nincs meg; a németségnek és magyarságnak a városi jelleg meghatározásáért folytatott küzdelméből. Amint már az alaprajz (a nyugati rész szűk utcái, zártabb házsorai s a keleti fél szinte alföldiesen széles útai a kertes házakkal) mutatja, két életforma települt itt egymás mellé s hatásuk a város kulturális fejlődésére magátólértetődő. A középkori művészetben főként a né-

met és olasz irányok váltakozása bizonyítja ezt a belső ellentétet. Sajnos, nem tudjuk, újabb kutatások hijján, hogy a legérdekesebb XIV. század, mely a Kolozsvári-testvérek olaszos lovasszobrát kitermelte, arisztokratikus, családuralmi városalkotmányával mennyiben befolyásolta a művészetet s mi volt ekkor a magyarság szerepe? Azt is csak sejthetjük, hogy valami összefüggés lehet a városi szervezetnek bécsi hatásra történt megújíttatása és az ugyanakkor, a XIV. és XV. század fordulóján ugyancsak osztrák hatás alatt épült Szt. Mihály-templom gótikus felfogása közt. Már tisztábban áll előttünk a XV. század: az iparosság céhei veszik át a vezetést, a magyarság is előretör az eddigi szász fölényvel szemben s a két kolostortemplom, szerzetesek építményei, az óvári és farkasutcai, megtelnek a barátok népszerűbb, egyszerűbb beszédére éhes polgárokkal. Templomaik az u. n. magyar templomtípushoz tartoznak, igénytelen, de nemes gótikát és magyar vallásosságot képviselnek. Ugyanekkor a régi várostatyái családból származó Schleunig Gergely, a Szt. Mihály-templom szász plébánosa elkezeredett harcot folytat a hódító koldulórendek ellen, templomát németes freskókkal díszítteti s ugyanilyen stílusban épül plébániája is.

A magyar külvárossal szemben, amelyik benn lépésről lépésre nyert teret, a központi Szt. Mihály-templom úgy látszik, az újkor elején is a németiség fellegvéra. Klein János plébános Ausztriából hozatja a gyönyörű puttós sekrestyeajtót, de nagy hatást nem ér el. Elhatározó azonban az az *olasz* renaissance, amelyik a szász Wolphard Adorján főtéri házából indul el, hogy aztán magyar mesterek kezében jellegzetes kolozsvári művészetté fejlődjék. A múzeumban s a házakban még itt-ott található ajtó- és kandallókeretek, a házsongárdi temető sírkövei nemes klasszicizmusukkal közvetlen elődjei az „erdélyi virágos renaissance“-nak, annak a feltűnően ízléses virágdíszítéses stílusnak, amelyik pl. a farkasutcai templom szószékalapzatának Benedek mesterét és a királyutcai sarokház ablakkeretét készítő Sipos Dávidot az elsőrendű magyar kőfaragók közé emeli. Sajnálatos, hogy a renaissance-Kolozsvárt, amelyik igazán magyar volt, a múlt század újtóheve lerombolta és köveit széthurcolta.

A Biró József munkásságáig oly kevéssé méltányolt nagyszerű kolozsvári barokk eredete is német. De a század végén már Ugrai Lászlónak, az unitárius templom tervezőjének a személyében helyivé vált s megmagyarosodott ez az irányzat is. A világi épületeken a barokk még kevésbé tudta a helyi renaissance emléket kiölni: az empire-jellegű református kollégium belső árkádsorai pl. ennek a hagyománynak az örökösei.

Ilyenformán olvasztotta lehetőségeihez képest kedves vidéki-

ségébe Kolozsvár a különböző stílusokat s a gótika, renaissance, barokk és empire közös hatása alatt a mult század közepére kialakult az az egységes városkép, amelynek maradványa különleges, bájos légkörével ma is megbűvöli a szemlélőt. Ettől kezdve aztán bomlott a sajátos Kolozsvár s mindinkább beleolvadt abba a modernebb fejlődésbe, amelyik egy-egy sikerültebb alkotás mellett olyan vigyorgó gicceket is termelt, mint a Szamospartra épített velencei-utánzatú palota. Balogh Jolán ezt a kort már nem tárgyalja, érezhetőleg el is ítéli s csak a Mátyás-szobornak kegyelmez. Kétségtelen, hogy ma még ennek az eklekticizmusnak műemlékjellege nincs, de talán eljön majd az az idő, mikor az új-tárgyilagosságba beleunt szem, már mint „történeti“ stílusra, erre is vissza fog térni.

A tanulságos könyv elsőrangú tájékoztató, amellet pompás képgyűjtemény is és a lehetőségig kimerítő és szemléltető képe annak, amit a magyar Kolozsvár évszázadok alatt mint sajátost kitermelt.

Makkai László

Pável Ágoston: Felgyujtott erdő. Versek. 1936. A Nemzedékek kiadása. 104. lap.

A *Felgyujtott erdő* szimbólum és szimbólumok a hozzákapcsolódó cikluscímek is. A *Láthatatlan gyökerek* csoportja gyermekéveire vonatkozik, a *Napbanéző Sudarak* a küzdő ember versei, a szerelmes férfi érett hangja szól a *Madárfütytös terebélyekben*, az emberiség szenvedései jajdulnak fel a negyedik ciklusban (*Morajlik, zúg a rengeteg*). Végül ismét szubjektív hanggal zárul a kötet: a költő mintha hirtelen elöregednék; telet és temetést emleget s porszemnek látja magát az évmilliók országútján (*Didergő, zuzmarás avar*).

Pávelnél a lírai költő szubjektívizmusa kilép önmagából: kívülről nézi az *én-t* s nem egymagában látja, hanem kettős kölesönhatásban: a természettel és az emberiséggel kapcsolatban. Ebből az önszemléletből fakad megnyilatkozási módja is: nem arra törekszik, hogy egy lírai helyzetnek, hangulatnak közvetlen kifejezést adjon, hanem a gondolatok rétegén át bocsátva hozza életre mondanivalóit. Így a Pável-vers legtöbbször elmond s nem megjelenít, mult időben beszél el képzeletében élő folyamatokat is. (Kivétel a *Télapó fehér ünnepén*.)

Belső ösztönzői közül egyfelől a természet vonja maga felé, azokban a versekben, melyekben a természet hangja szól, egy kicsit ifjúsága is megjelenik, azon keresztül érzi és szereti a természetet. Ezek a versek tiszta és egyszerű színfoltok összerakásából készültek, mesélő hangjuk a primitívizmusig jut el. A falu hívogatja a multból (*Valaki rám üzent*), de a város már elvágta

Kritikai Szemle

visszaszimatoló lábait (*Reámszuhan a város*), jóleső nosztalgiával gondol vissza az elhagyott vidékre (*Télapó fehér ünnepén*, *Szirmok*, *bimbók értelek*) s egykori tehenükre (*Riska*).

Ez utóbbi vers legjobb példája annak, hogy természetet, állatot, gyermekkort festő s hangulattal átítatott versében is menyire uralkodó a kontemplatív elem.

Nem a fantázia spontán termő, dús erdejében fakadnak versei, inkább tépelődéseinek, meditációinak eredményei. Pável igazi eleme a gondolati líra. Gondolati skálájának egyik oldalán a szerelem férfias és mély tónusa zendül meg, másik végén eljut a lemondás, bevégződés, a halál gondolatához, és — mint egyszer már legelső verskötetében — ismét megálmodja a saját temetését.

A két véglet között küzdő, néha csüggedő, majd újra erőre kapó embernek érzi magát s szenvedő embertársaiban is meglátja a közös sorsot. Erős szociális érzés jellemzi, ennek nem elmosódott szölamokkal ad hangot, hanem újszerű helyzetekre világít rá éles reflektorokkal s véleményét bátran meg is mondja (*Egy emberseges lóca, Így tudtam újra meg...*)

Stílusa mondanivalója szerint hol egyszerű, mesélő stílus, hol nehezkesebb és rétorikus. Nyelve néha Adyra emlékeztet, bár inkább a kifejezésmód hasonlósága köti hozzá, mint a szavaké. Vannak eredeti és jó jelzői és szófüzései is.

A versek formája szabad. Szabályos strófaszerkezetet ritkán találunk nála, sorai terjedelme a tartalom szerint rövidül, vagy hosszabbodik. Ritmusa erősen széttördelt jambus, néha teljesen szabad verssé változik. Ríme alig van. Csak úgy találomra, szinte véletlenül csengenek össze a sorvégek.

Pável Ágoston, a nyugati végen őrtálló *Vasi Szemle* fáradhatatlan szerkesztője, versei által is megérdemli, hogy nevét elismeréssel jegyezzük föl.

Szabó Richárd

Színházi Szemle.

Már a harmadik regényt és a második darabot írom a gimnáziumi életről, mely negyven év óta foglalkoztat — híreskedik *Móricz* Zsigmond a *Forr a bor* bemutatása előtt tett egyik nyilatkozatában. Mennyire át tudta érezni eltűnt ifjúságát, valamennyiünkét, „Légy jó mindhalálig“ c. remek regénye mutatja. Színpadi változata már kevésbé tudott megkapni, Nyilas Misi után Nyilas Mihályról, újabb darabjának hősről, minden jószándék ellenére, még kevesebb a mondanivalója. Érezhette ezt már az első tollvonásnál s úgy segített magán, hogy szaporította az epizódokat, a felserdült Misiből pedig tanulmányszerű, lélektani rajzot igyekezett alkotni. De ez a tanulmánykép a színpadon nem tud

cselekménnyé lombosodni. Féltség, rajongó diák vívódását látjuk önmagával, környezetével; körülötte nagy a mozgás, voltaképp alig történik valami. A diákok meg akarják kaparintani az érettségi tételeket, azonban inkább csak készülődnek rá. Mikor végrehajthatnák a csinyt, nem hajtják végre. Ez sem előttünk történik, a szereplők beszédéből tudjuk meg. Mihály egyelőre hallani sem akar a vállalkozásról; ebből sem lesz eleven konfliktus, csak ifjonti tétovázás. A nagyjellemű ifjú végre féltékenységből megtántorodik, mikor rájön, hogy imádottjának, Sáríkáknak, egy kellemetlen tanár udvarol. Nosza, elkeseredésében a csínytevők élére áll. De éjjel, az igazgatói irodában is szerelme foglalkoztatja; tudni akarja, mi van Sáríka és a tanár közt, egy levél egészen egzaltálttá teszi, Sáríkáék lakására siet, hogy mindenkivel leszámoljon. Három alak tétova játékát látjuk: egy házasulandó tanárét, egy érettségi előtt álló rajongó fiút és egy csitriét, aki okosan élvezi — az állásban levő férfi felé gondolkozva s a diák iránt érezve —, hogy milyen kapós portéka. Drámai élete azonban ennek — a darab fő elemének — is alig van. Az alakok legfeljebb mint epizódfigurák jöhetnek számba. Érthető, ha komolyabb cselekmény híján a színészek játékában könnyen módosulnak, kiéleződnek, s nem azt a formát kapják, melyet az író elgondolt, de nem véglegesített. A tehetséges *Ungvári Lászlónak* jutott a legnehezebb feladat: hecsvággyal végzett játéka önkénytelenül kimutatta a szerep elhibázott, töredékes voltát. *Somogyi Erzsi* sem adhatott többet egy nagyon kedves, okos, ám jelentéktelen bakfisnál. *Vizvári Mariska* sem tudott épkezláb mamát formálni; amit játszania kell: nyersségnek és jószágnek eléggé valószínűtlen keveréke. *Ódry Árpád* igazgató-figurája írónak és színésznek szerencsés találkozása, töretlen kép, idealizáltan is igaz. *Gózon Gyula* (öreg, bohókás tanár), *Kovács Károly* (a Móricz-féle „sötét tanarak“ egyikének szerepében) a szerző két leggyakoribb tanártípusát adják, színes kontraszttal. Kitűnő *Matány Antal* egy vén iskolaszolga groteszk maszkjában.

A Nemzeti Színház igazgatója tervbe vette értékes, de részben már elavult magyar darabok átdolgozását. Következézetesen végrehajtva, ez eseményt jelenthetne a színház életében. Csak aztán avatott kézzel nyúljunk e tisztas hagyományokhoz, hervadtságuktól fosszuk meg őket, anélkül, hogy elevenbe vágnánk. Ahogy Arany János a Szigeti veszedelmet kezdte „modernizálni“, bátran mintául szolgálhatna minden ilyen törekvésnek. Az az átdolgozás, mellyel a nemes vállalkozás megindult, igen mutatós, de célját téveszti. *Emőd Tamás*, a finom tollú poéta, kabaréirodalmunk egyik ritka művelője, önkényesen oltotta bele a szövegbe a maga frissítő anyagát, talán éppen ott, ahol azt az eredeti legkevésebbé kívánta. A *Liliomfi*, legjobb bohózatunk A peleskei nótá-

rius óta, még mindig van olyan életrevaló humorú, hogy jó előadásban mesterséges injekciók nélkül is hatni tudjon. Emőd Tamás operettkönnyedségüvé idomította át, betétjei gyakran rikitóan ütnek el Szigligeti nyelvétől, s bátran elmaradhattak volna az előjátékul költött jelenettel egyetemben, mely minden csinosága és érzelmessége mellett igen ásatag-ízű. A színészek közül egyesek, *Olty* Magda, *Hosszu* Zoltán, *Somogyi* Erzsi, *Gabányi*, *Matány*, *Apáthi* Imre, elég jól alkalmazkodtak a darab eredeti stílusához, már *Gózon* karrikatúrát csinált Szilvai professzor uramnak még a gyászából is, humoros alak helyett ugyancsak ügyefogyottá túlozta. *Uray*, *Csartos*, kivált *Vaszary* Piroska, az új beállítás szellemében, inkább az olcsóbb komikum felé gravitáltak. Közönségünk jóízűen nevetett, meg kell hagynunk. De nem ugyanúgy mulathatott volna egy finomabb, művészebb átdolgozáson?

Még a *Bánk bán* új rendezésébe is belecsúszott, egy estére, néhány felesleges sor, egy kis jelenet, mely ellen a tragédiának egész szelleme tiltakozik. A darab zárójelenetében, II. Endre szavai után, papság vonul fel harangzúgás közepette, felmegy az emeleten felravatalozott királynéhoz, s a „Circumdederunt“, az „Et lux perpetua luceat ei“ hangzik. Minden kegyes gesztusa ellenére bántóan hatott ez a toldalék, mert egy szinte minden ízében belénk rögződött, könyv nélkül tudott jelenetnek valódi képét zavarta, a dráma engesztelő s mégis markáns fináléját oldotta fel, melyet évtizedek óta a legellentétebb rendezésben is minden magyar csak egyféleképpen tud maga elé képzelni. Nem is szólva arról, hogy Katona József tud sem tud ilyen pótlásról. Szerencsére hamar ráeszméltek a gixerre s már a második estén a régi befejezés szerint élvezhettük az előadást. *Németh* Antal új rendezése (Vargha Mátyás tekintélyes díszleteivel) igen sok helyes ötletet mutat. A forgószínpadon egyszerre több helyen játszanak, ami alkalmat ad a darab homályosabb részleteinek világosabbá tételére, bizonyos ellentétek látványos kihangsúlyozására. Viszont az apróbb aláfestések sallangossá is teszik az előadást, a mulatozók csoportjai gyakran elvonják a figyelmet a dráma gócpontjáról. Aztán meg az emeleti forgószínpad nagyon is zsúfolt, nem egyszer bizony bukdácsolnak a szereplők, valami kényszerű óvatosság érzik egyiken-másikon, a csekély mozgási lehetőségben, az emeleten játszóknak pedig mindig a szédülés képzetét tartják ébren az aggódó nézőben. Az összeesküvők éjjeli jelenete a régi rendezésekhez képest igen nyomott: alacsony boltívek közé szorítva ülnek a békétlenek, kalodaszerű helyzetben. Kérdés, ki tudja-e forrni magát ez az új rendezés, mely szűk kereteitől, adottságánál fogva, aligha szabadulhat?

A játék a jobb *Bánk bán*-előadásokra emlékeztetett. A színészek nagy részét már ismerjük ebben a szereposztásban. *Kiss* Fe-

renc ma leghitelesebb Bánk bánunk, Petur lázas igéi *Kürti József* nemes magyar nyelvén szárnyalnak igazán. *Somlai Tiborca* is értéke az előadásnak. A koros Gertrudisok után üdítően hatott *Mát-ray Erzsi* alakítása; egyelőre azonban csak külső, megvalljuk: fedjedelmi képét adja szerepének, különösebb élet nélkül. Melindát *Tőkés Anna* játszotta, ragyogó dialektikával.

Csathó Kálmán új vigjátéka, *Az én leányom nem olyan* (Vígszínház) igénytelen, de legalább mulattató darab. Az író minden különösebb bonyodalom nélkül is elének tud hozni néhány eleven figurát, mai fiatalokat, értük aggódó szülőket, roppant erkölcsi szigorúságú s amellettt igen gazdag nagynénit s ügyesen gazdálkodik a meglepetésekkel. Előbb jól bemártja a mai generációt, hogy aztán annál inkább a pártját fogja. Katicáról például megtudjuk, hogy olyan helyeken fordul meg, ahova a régi erkölcs szerint úrileány nem teheti be a lábát, s ha úgy esik, reggelig mulat felügyelet nélkül a barátaival. Aztán csak kiderül az ártatlansága, mint a nap. Viszont az erkölcsbíró és ezerszemű nagynéni nimbusza, fő meglepetésnek, megnyugtatóan csökken az események során: maga vallja meg egyik végzetes fiatalkori ballépését. A humorista szelíd mosolya van ezeken az alakokon: *Csathó jóízűen* játszatja velük a társadalmi komédiát. *Ismeri a színpadot*, az embereit s talpraesetten ki tudja használni a kínálkozó helyzeteket. A színészek is jók, *Muráti Lili*, *Gombaszögi Ella*, *Aczél Ilona*, *Ajtay Andor*, *Ráday*, *Perényi*, gondosan rájuk szabott szerepekben.

Vajthó László

Zenei Szemle.

A mult élő zenéje. *Yves Tinayre* több alkalommal tolmácsolta a régi s elsősorban francia zenét. Érdeme kettős. Egy az, hogy mint kutató és lelkes propagátor, úgy az egyházi, mint a világi régi francia zenei kincsek hosszú sorát szólaltatta meg. (Első estélyén érdekes bevezető előadásával ismertette hangversenyének tárgyát.) Másik érdeme, hogy mint énekművész mintaszerű teljesítményekkel igazolta dologbeli tudását. Amikor *Guillaume de Machaut*, *Dufay* vagy *Goudimel* s annyi más régi mester hivatott tolmácsaként mutatkozott be — hisz e szerzőkről inkább csak történeti, mintsem gyakorlati ismereteink vannak — ugyanakkor elsőrangú *Bach*, *Mozart*, *Schubert* énekesnek bizonyult, hogy végül is *Debussynek* a francia nyelv zenéjét kótába vivő művészetét tegye valósággá.

Ugyancsak a régi énekzenét szólaltatta meg a *The New English Singer* vokál szeksztben, mely a kamarazenének rendkívül magas kultúrájával ejtett ámulatba. Az angol 16—17. század pom-

pás motettáit, madrigáljait, tánc- és népdalait hozta az együttes. Két-hatszólamú énekeikben, lettek légyen kegyes vagy világi szövegűek, az együtténeklés, a szólamvezetés, a szólamoknak egymáshoz simulása, alárendelése, kiemelése s ez mind rendkívül finom árnyalatokon belül, tette e művészi teljesítményt oly nagy értékűvé. Nem a hanganyag, hanem a zenei tudás, a társaséneklés százados gyakorlatának ma is eleven mivolta a döntő fontosságú az énekegyüttes művészi munkásságában, sikerében.

Isoz Kálmán

A *filharmóniai társaság* hetedik hangversenyét Brahms F-dur szimfóniája vezette be. *Dohnányi* Brahms művészetének hivatott tolmácsolója. A műsor magyar újdonsága *Rékai* Nándor „Délibábos rónaságon“ hangulatképe volt. Szerző a magyaros műzene romantikus kifejezőeszközeivel kaleidoszkópszerűen érzékelteti a puszta hangulatait: a pásztorsíp mélabúját, a legelésző nyáját, a közeledő ménes robaját. A mű korunk orkesztrális technikájának színvonalán álló kidolgozásmódjával színes és választékos eszközökkel fejezi ki *Rékai* hazai rögszeretétét. Legsikerültebb része a délibáb szellemes kifejezése. A hangverseny szólistája *Thibaud* Jacques tipikusan francia művész, vonótechnikája bámulatos, hegedűhangja bensőséges és természetes, frazeálása eszményi. Ha Mozart tolmácsolása szabadabb is volt, benne a művész magasrendű zenekultúrája révén általános érvényű formarend nyert kifejezést. E hangversenyen kívül *Thibaud Dohnányival* szonáta-estet rendezett. Ez a kamarazene est az évad egyik legvarázsosabb, legjelentősebb eseménye volt. *Franck* Cézár szonátája — mely kétségtelenül *Dohnányi* egyik legkiválóbb interpretációja, tökéletes élményt jelentett tolmácsolásukban. Ennek az előadásnak tempói, frazirozásai, színei egészen egyéniek s már az első tétel kezdetén megleptek. Az A-dur Mozart-szonáta teljes Mozart-stílust jelentett. Schubert B-dur trióját *Kerpely* Jenő közreműködésével adták elő. *Thibaud* puha, szinte súlytalan hangját, *Kerpely* selymes tónusát *Dohnányi* utánozhatatlanul finom és mégis erőteljes, hallatlan feszítőerejű zongorajátéka kormányozta. A három művész egyénisége a legtisztább és legmagasabb zenei régiókban maradéktalanul oldódott fel a legtökéletesebb egységgé.

A *nyolcadik filharmóniai hangversenyen* Dobroven Issay nemcsak vezényelt, de Bach D-dur brandenburgi koncertjét is tolmácsolta zongorán Melles Béla hegedű- és Dömötör Lajos fuvolajátékával együtt, Dobroven kiváló zongorajátékos, jellegzetesen szlávós temperamentum, aki magával ragadó ritmusában inkább a versenymű külsőségeit csillogtatta meg. Izig-vérig muzsikusz, pá-

ratlan technikusa a dirigálás művészetének. Megragadó erővel szólaltatta meg a III. Leonóra nyitányt, egyénisége súlyával vonzóvá tudta tenni Csajkovszki negyedik szimfóniájának már kissé megfakult problémáit.

Az új magyar vonósnégyes harmadik bérleti hangversenyén a bécsi bemutató nálunk is előadta *Bartók V.* vonósnégyesét. A mű, miként a IV. quartett, öt tételű, a két szélső tétel dacos és féktelen, a páros számú tételek lassúak, míg a harmadik a bulgár népi zenélés gyökeréhez nyúló scherzo „alla Bulgarese“. Már az első tételnél éreztük, hogy a mű szellemében újszerű, új világ arcát mutatja, melyben a szerző arca is mélyül és előttünk új vonásokkal gazdagodva válik teljesebbé. Bartók rendkívüli technikai fölényrel, fölülmulhatatlan fantáziával fejez ki itt egy szigorú szuverénitást. Művében a szellem és anyag állandó összhangban áll egymással, hatalmas erővel, hajszálfinom intuícióval biztosan építi az örök kísérletező merészségével, a látszólag összeegyeztethetlent egységes mesterművé. Az együttes, — mint ahogy azt az előadott Beethoven op. 95. vonósnégyesből láttuk — rendkívül hajlik az absztrakcióra, a merev stilizálásra, tónusuk édeskés és elágyuló. Szeretnénk látni egy kis fiatalos szertelenséget, erőt, életkedvet, a szép hang örömét és szeretetét. *Végh, Halmos, Koromzay* és *Palotai* hangszerük elismert művészei és így az új együttestől még sokat várunk.

Dohnányi—Morini—Piatigorszky hangversenyét a gyilkos akusztikájú Városi Színházban a filharmónikusok kamarazene-kara kísérte. A műsoron Mozart A-dur hegedűversenye mellett a ritkán hallható Beethoven hármas és Brahms kettős versenyműve, továbbá Boccherini G-dur gordonkaversenye szerepelt. Dohnányi a zongora mellől vezette a zenekart s a komoly műsor a három kiváló művész hiteles tolmácsolásában a kedvezőtlen körülmények ellenére is élményt jelentett.

Ambrózy Béla dícséretes gondossággal összeállított műsorán Mozart, Beethoven, Liszt, Schubert és Chopin szerepel. Ambrózyban kitűnő kvalitásokkal rendelkező romantikus hajlandóságú, nemes ízlésű muzsikust ismertünk meg, kinek férfias billentése, egészséges muzikalitása, nemes idealizmusa, komoly elmélyedése méltó figyelmet érdemel.

A „Basler Gesangverein“ az Operaházban tartotta díszhangversenyét. A műsor főszáma *Suter Hermann* Szent Ferenc nap-himnusza volt. A kilenc teteles hatalmas együttest mozgó mű nem mindig eredeti kifejező eszközű, de igen hatásos, finom romantikus munka. A több mint százéves együttes pompás interpretációja előkelő kultúráról tesz tanúságot. A magánszólamokat *Fahrni* Helén, *Durigo* Ilona, *Bauer* Ernő és *Löffel* Félix kiválóan adta elő. A műsor elején Beethoven Elégikus énekét adták elő.

Az Egmont-nyitányt a kiváló Münch János jól vezényelte. Külön ki kell emelni a közreműködő Budapesti Orvosok Kamarazene-egyesületének fegyelmezett gyermekkarát.

„*Azra*“. Az Operaház első bemutatóját tulajdonképpen az évadban Miklós-napon tartotta a Rip van Winkle műsorra tűzésével. Miután az Operaház feladatával nem tartjuk összeegyeztethetőnek, sem menthetőnek ezt a ténykedését, vele nem is foglalkozunk, hanem Zádor Jenő operáját tekintjük az évad első operaházi eseményének. Ismeretes, hogy Heine tizenhatsoros verséből Szép Ernő írt nagyszerű poétikus mesejátékot, amit *Lányi* Viktor ügyesen dolgozott át látványos operaszöveggé. Az Azrák törzséből való Mohamed és a kalifa leánya: Leila történetének megzenésítésénél Zádor Jenő nagy mesterségbeli tudással pompásan uralkodik a zenekar felett. Izléses muzsikája, bő dallaminvenciója és dús fantáziája szerencsésen közel hozza őt a színes keleti mesevilághoz. Az expresszionista törekvésektől most elfordul és az impresszionista-utóromantikus formanyelven szól közönségéhez. Bár a szöveggönyv lélektani finomságait sikeresen tolmácsolja, a keleti milió színei új zenei nyelvén kissé elmosódnak. Az Operaház elsőrangú kiállításban és jó szereposztásban mutatta be a darabot. *Dobay* Livia, *Rösler* Endre, *Kálmán* Oszkár és *Polló* Imre énekelték a főszerepeket, énekben és játékban kiválóan, míg a kisebb szerepekben *Bársony* Dóra, *Kóréh* Endre, *Szügyi* Kálmán és *Lendvai* Andor jelentkeztek. A körültekintő rendezés Rékai Andrást, a szép — és sziltszíni tapsokat kiváló — díszletek *Oláh* Gusztávot dícsérik. A zenekart elismerésre méltóan vezényelte *Ferenčík* János.

Gál Endre.

Képzőművészeti Szemle.

Mattyasovszky-Zsolnay László emlékkiállítás a *Ernszt* műzeumban egy biztos célkitűzésű korán elhunyt mester munkásságának javát mutatja. A pécsi Zsolnay unoka, aki nagyatyja gyárában is aktív munkát végzett — amint arról néhány szép dísz tárgy is tanúskodik — a mesterségből hozta magával az egymásba omló lágy színek szeretetét. A francia impresszionizmus egész életére irányító maradt s a látható dolgok érzéki örömetől sohasem kalandozott el értelmi vagy érzelmi absztrakciók felé. Játszi könnyedséggel, sokszor egész rajzos modorban veti vászonra tájképeit, csendéleteit s főleg aktjait. Ezek adják érdeklődése fő tárgyát s itt mutatkozik a síma felületek, pasztelles színek kedvelésében művészi rokonsága *Hatvány* Ferenccel. Tavaly bekövetkezett hirtelen halálával a Szinnyei Társaság jelentős tagját veszítette el az ötven éves művészen.

Egry József festőművész gyűjteményes kiállítása Fränkl-

nél ezzel szemben egy teljesen spirituális beállítottságú művészt mutat. Az érzékelhető világ legegyszerűbb jelenségei, balatoni tájak, alakok, egy öntudatos és hosszás tépelődéssel felépített festői stílus szárnyain elvesztik testiségüket s a végtelenbe lendülnek. Fény jár itt át mindent, párás színekkel és erélyes vonalpásztákkal szemlélhetővé tett fény. A művész ennek áldoz fel mindent s olyan szintéziseket ér el ezen a téren, ahova csak a legalázatosabbak juthatnak el. Ha tekintetünk az ötvenkét éves művész ezer rántótól barázdált arcára esik, ezt az utat látjuk reá róva. A befelé élő, alázatos, lelki ember örök vívódásait. Az eredmény ott ragyog felénk arról a 30 képről, mely előtt levett kalappal áll meg a látogató.

Újabb római magyar művészek kiállítása a Nemzeti Szalónban mintha csak felelet akarna lenni a modern művészet párizsi irányát követő K. U. T. kiállításra. Egy tucat fiatal művész, aki megjárta Itáliát s a szobrászian komponáló epikus művészetben talál egymásra. Festők, rajzolóok, szobrászok. Emőd Aurél tűnik először szemünkbe sok könnyen előadott képpel. De hamarosan átpártolunk tőle azokhoz, akik kevesebbet, de magvasabbat hoztak, mint Kákai Szabó György s a grafikusok: Jeges, Dex, Dudás, Mégis a legmélyebb benyomást a szobrászaik teszik reánk Boldogfai-Farkas, Ispánki, Madarassy (érmek) Grandtner s meglep Borberek K. Zoltán, aki erőteljes képei mellett olyan súlyos szavú monumentális szobrászi munkássággal áll elénk, hogy egyszerre a legelsőok közé kell sorolnunk. Szobrászi téren Kisfaludi-Stróbl mondain sikereitől eltekintve, eddig csak kis plasztikusaink számíthattak európai jelentőségre. Az újabb generáció ezen a téren is komoly figyelmet érdemel, ha ugyan szóhoz engedik s nem úgy jár, mint kisplasztikus társai, akik a magyar pénzek megalkotásánál a szürke középkor hivatalos barokkja mellett számításba sem jöttek.

A. Tóth Sándor

1911
1912
1913
1914
1915
1916
1917
1918
1919
1920
1921
1922
1923
1924
1925
1926
1927
1928
1929
1930
1931
1932
1933
1934
1935
1936
1937
1938
1939
1940
1941
1942
1943
1944
1945
1946
1947
1948
1949
1950
1951
1952
1953
1954
1955
1956
1957
1958
1959
1960
1961
1962
1963
1964
1965
1966
1967
1968
1969
1970
1971
1972
1973
1974
1975
1976
1977
1978
1979
1980
1981
1982
1983
1984
1985
1986
1987
1988
1989
1990
1991
1992
1993
1994
1995
1996
1997
1998
1999
2000
2001
2002
2003
2004
2005
2006
2007
2008
2009
2010
2011
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022
2023
2024
2025

SYLVESTER RT.
BUDAPEST, XIV.,
HERMINA-UT ST. 22.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:

RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:

APRILY LAJOS

TÁRSZERKESZTŐK:

PRÓHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

DR. RAVASZ LÁSZLÓ: Az egykönyvű ember.

DR. RÉVÉSZ IMRE: Kálvin és a gályarabok.

S. SZABÓ JÓZSEF: Méliusz nyelvtudása és fajrokonsági elmélete.

DR. MALYUSZ ELEMÉR: A jezsuiták a XVIII. sz. közepén.

APRILY LAJOS: Kálvin 1535. (Vers.)

REMÉNYIK SÁNDOR: Dalokból piramist... — Lámpám. (Versek.)

KRITIKAI SZEMLE.

XLV. évf. 6. sz.

1936. június.

Ára 2 pengő.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,

Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

DR. vitéz PÉTERY ALADÁR: Scholtz Gedeon: A Németországi Ág. Hitv. Ev. Egyház mai jogi helyzete — — — — —	285
VACZ ELEMÉR: Gratz Gusztáv: A dualizmus kora. — A forradalmak kora — — — — —	288
JOÓ TIBOR: Révai József gróf: A megismerés antinómiája Kantnál —	291
KARACSONY SANDOR: Incze Gábor: Új „Kis Tükör” — — — —	292
GESZTELYI NAGY LASZLÓ: Matolcsy Mátyás: Az új földreform munkaterve — — — — —	294
HAMVAS BÉLA: Győrffy László: Asztrológia — — — — —	296
GYALÓKAY JENŐ: Leone Andrea Maggiorotti: Architetti e architettura militari — — — — —	297
VARGA ENDRE: Ajtay Endre: A volt cs. és kir. 46. gyalogezred vilá- háborús története. — A volt m. kir. kassai 5. honvéd huszárezred története 1868—1918. — — — — —	299
TOLNAY GABOR: Bikácsi László: Egy korszak irodalmi élete (1861—67) A kettészakadó magyar irodalom — — — — —	301
MERÉNYI OSZKAR: Házy Albert: A XVI. sz. társadalomszemlélete Senecceus Miklósnál és Szegedi Lőrincnél — — — — —	301
HAMVAS JÓZSEF: Telekes Béla: Fekete gályán — — — — —	302
MARCONNAY TIBOR: Gelléri Andor Endre: Kikötő — — — — —	303
VAJTHÓ LASZLÓ: Színházi Szemle — — — — —	305
DR. GAAL ENDRE: Zenei Szemle — — — — —	308
A. TÓTH SANDOR: Képzőművészeti Szemle — — — — —	311

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat a következő címre kell küldeni: Áprily Lajos szerkesztő, Budapest, II., Lorántffy Zsuzsánna-utca 3. (Baár—Madas ref. leánynevelő-intézet.) Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

A Protestáns Szemle megjelenik havonta. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Ráday-utca 28.) — Felelős kiadó: Török Pál.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

Az egykönyvű ember*

Kálvin János *egykönyvű* ember volt. Ez jelenti először azt az egyszerű tényt, hogy Institutiojában egész életén át dolgozott. Huszonhatéves volt, mikor első kiadásában megjelentette, ötvenéves, mikor a latin szöveg nyolcadik kiadását, háromszorta nagyobb terjedelemben közrebocsátotta; közben megírta és többször átdolgozta franciául. Tartalomban mindenik kiadás azonos; de a ráfordított munka szerint nemcsak az 1559-ikire áll: „ut propemodum opus novum haberi possit“. Ebből az is világos, hogy Kálvinnak minden megírt és elmondott gondolatát, mint egy Summa Theologia, az Institutio foglalja össze, nem szóserint, hanem az alapelvek tömör tisztaságában és egy élő rendszer belső összefüggésében. Egész életének irodalmi hagyatéka, amelyben mindenféle műfaj található, a levéltől a kátéig, a röpirattól az írásmagyarázatig, tulajdonképpen az Institutio szétágazása, száz és száz gyökerhajtása, mint ahogy a magnak való óriási tölgy körül egy egész liget támad, amelynek sötét lombja, kemény fája kirí a sok puha és sűrke nyár közül. Sőt azt is elmondhatjuk, hogy Kálvin egész életműve: a református keresztyénség középpontjának és diasporahálózatának megszervezése az Institutioiban összefoglalt igazságok politikai és szellemtörténeti vetülete s úgy viszonylik az Institutiohoz, mint egy óriási zenedráma elviharzó valósága a partitúrában összefoglalt hangjegyekhez.

Mindez csak azért volt lehetséges, mert Kálvin műve: *maga az ember*. Mindenestől fogva benne él művében, mert Isten kegyelméből *magához hasonlót alkotott*. Mikor tehát művét olvassuk, alakja rajzolódik elénk és személyisége kalauzol e nagyszerű alkotmány csodái között; s ha művét megértettük, megismertük őt is.

Az első meglepetés annak láttára ér, hogy ez a mű csak bővült, nőtt, terebélyesedett, de nem változott meg, egy rendkívül gazdag élet roppant viharai között sem. Azért nem változott, mert *élő könyv* volt: a tölgy sem lesz akác, vagy jegenye, akármeddig él. Ami rügy volt: felsarjadt, szétágazott és meglombosodott, a virágzásból gyümölcsök értek; a lemetszett oltógallyakból új kertek virultak: a nagy Gondolat-fa mindig a régi maradt, sőt nőttében váltotta be lénye nagy ígéreteit.

Éppen azért, mert ennyire élő mű, nem részleteiben, hanem egészében: lénye titokzatos életerejében rejlik hatásának oka. Nem az a nagyszerű benne, hogy magába foglalja kora egész theologiai

* Ünnepi beszéd az Egyetemes Konvent Kálvin-ünnepélyén 1936. máj. 6-án.

műveltségét; még az sem, hogy logikájának belső erői milyen biztosan, szilárdan tartják össze merész boltjait és égbetörő falait; az sem, hogy kifejező erejének szinte babonás hatása van: Luther sustorgó lírája és Augustinus boszorkányos gondolatbűvészeté helyett olyan írást ad, amelyben szemünk láttára a szenvedély logikummá válik, az elvont gondolat tárgyiasul; a szellemi tapintható lesz, viszont a természeti szellemivé finomul, még pedig úgy, hogy ezáltal a jelentés realitásban és a láthatatlan tapasztalatlanságban még nyer; hanem az a csodálatos benne, hogy miképpen ragadja meg a lényegest, törvényadó szóval miképpen tud végleges ítéletet hozni századok legnagyobb szellemeinek elméleti pörében úgy, hogy gyakorlati tanításait az egyszerű hívő is megérti, tudományos tisztaságban a legnagyobb tudós is álmélikodik. „Az együgyű is érti részben, de a tanult se teljesen“. Ide nem elég a *philosophia*: ide a Példabeszédek könyvében megénekelte Chokma kell; ez több mint *theologia*: ez próféta-ság; ez már nem vitatkozás, hanem törvényadás; az a különös műfaj, amely nem tudományos fejtegetés, nem költői alkotás, nem káté és nem vitairat, hanem mindenik együtt: az élő Igének emberi fejtegetésekben való tovább-sugárzása. Egy mondatban így jellemezhetnők: Óriási írásmagyarázat egy gondolatrendszer egységében és organikus szétágazásában. Igehirdetés, amelyet egy nagy század harsog el következő évezredeknek.

Ezzel azt is megmondottuk, hogy az *Institutio tolma-csolás*. Ha kivonnók belőle a Szentírást, egyszerre olyan lehetetlenné válnék, mint a visszhang, amelynek elnémult ébresztő kiáltása. Kálvin sem akart semmi egyéb lenni, csak tolmács s ha nem lett volna üzenet, amelyet tovább adjon, éppúgy megsemmisült volna, mint az a követ, akinek királyát szemeláttára elnyeli a föld mondani-valójával együtt. A jégmadár nem tud megélni sem a földön, sem a levegőben, csak akkor él, ha rátelepedhetik a tenger hullámára s vele viteti magát mélység és magasság szédítő hintajátékába. Kálvin is így tett az isteni kijelentéssel. Nem költött, nem képzelt, nem spekulált, hanem rászállt az élő Isten kijelentett gondolataira és teljes hittel és teljes engedelmisséggel *engedte vitetni magát*.

Nagysága és új volta éppen az, hogy *miképpen* tolmácsol. Ez azonban — érdekesen — nem a formának, hanem a *tartalomnak* a kérdése. Annak a kérdése, miképpen ragadja meg a Szentírás központi gondolatát, miképpen teszi ezt egy rendszer gyökérigazságává s milyen teljességgel, milyen dinamikával és milyen szerves tagozással tudja ezt a gyökérgondolatot élet- és világnézetté szétágaztatni. Kálvin ezt a gondolatot az *Isten szuverénítésében* találta meg, ha nem is ezzel a szóval fejezte ki. Ennek az álláspontnak jelentőségét nem lehet eléggé megbecsülni. A nap, a föld és a csil-

lagseregek ugyanazt a tárgyat nyújtják az emberi ismeretnek, mióta a világegyetem mibenlétét gondolkozó elmék meg akarják érteni, de egészen más világképet nyerek, ha a földet teszem központnak s onnan nézem az égi nyáját, vagy ha a napból szerkesztem és értem meg a csillagrendszert. Amaz a ptolemeusi világkép, emez a copernicusai. Kálvin János hasonló lépést tett, midőn az élő Istenből magyarázta az ember^t és világát. Isten dicsőségére ezzel eddig nem hallott éneket mondott s az ő felségét, mint terem^{tő} és gondviselő Úrnak a felségét eddig nem hallott erővel prédikálta. Így került főhelyre az a gondolat, hogy Isten ezt az ő dicsőségét mindenekfelett ki akarja jelenteni, tehát ő terem^{tő}, törvényadó, beszélő *akarata*. Vele szemben nem lehet az embernek más célja, üdve és rendeltetése, mint megismerni ezt az akaratot nemcsak hittel, hanem engedelmességgel. De ennek akadálya a bűn, amely képtelenné tette az embert az Isten teljes ismeretére és szolgálatára és megrontotta az egész teremtett mindenséget. Nincs nagyobb ügy tehát, mint a bűn hatalmának a megtörése, az ember megszabadítása és az Isten és az ember közötti viszony helyreállítása. Ezt a helyreállítást Krisztus végzi el azzal, hogy a bűnért eleget tesz és ezzel utat nyit Isten kegyelme számára. A Szent Lélek mindazokat, akiket Isten a maga számára kiválasztott és a Krisztusnak ajándékozott, újjászüli és megszenteli, azaz megvilágosítja őket, hogy Istent megismerjék; hitet olt szívébe, hogy kegyelmét elfogadják; Krisztus életének titokzatos részeseivé teszi, hogy a vele való közösségben ő emberük megölköltessék és új emberük megépüljön, míg átalakulnak Annak az ábrázatára, akinek érdemét, örökségét: az istenfiúságot Isten rájuk ruházta. Ezeket Isten ígéje és Szent Lelke által egybegyűjti, ígéreteivel vigasztalja, fegyelmeivel neveli, atyai hűségével pásztorolja s átviszi majd egykor az Ő dicsőségébe.

A Kálvin rendszerének monumentálítását és nagyszerű tagozódását az adja, hogy Ő a Szentháromság theologusa. Az Atya művében ott munkálkodik a Fiú és a Szent Lélek; ez a predestináció gyökere is. A Fiú műve magába foglalja az Atya és Szent Lélek munkáját s ez adja a Krisztus személyének és váltságművének központi jelentőségét; végül a Szent Lélek által létté válik a teremtés, a váltság, a megszentelődés és a megdicsőülés. Az ember pedig mindenütt egy kozmikus csomópont, amelyen átvonul, szemléltetik és új terem^{tés}sé csírázik ez a transcendens tevékenység.

Az Isten szuverénitásának ebből a központi gondolatából támadt az Isten dicsőségének legtündöklőbb világossága s az ebből fakadó legszárnyalóbb optimizmus; ez mutatja meg az emberi romlottság és bűn legteljesebb sötéttségét és aláz meg a föld porráig; a kettő közötti kibeszélhetetlen feszültséget megoldja azzal, hogy kezünkbe adja a hit által való életnek lámpását, amely csak

egy parányi foltot világít be ugyan, de éppen azt a pontot, ahová a zarándok embernek hazafelé tartó útján éppen itt és éppen most lépnie kell. Csak egy lépés, de az mindig biztos és mindig előbbre visz; merőben ajándék, de soha cserben nem hagy s mindaddig kijár, míg meg nem érkezünk. Nem tudóskodik, nem kísérletezik, nem kalandozik és nem kétségeskedik: kalauzol és halad. Ebbe az életmentő lámpásba töltött olajat az Institutio is.

Kálvin elébb volt keresztyén s azután volt reformátor. Reformátorra is a jobb és tisztább, az igaz keresztyénség érdekében, mint ahogy a protestantizmus sem egyéb, mint a keresztyénség következményeinek egy adott történelmi pillanatban való gyökeres levonása.

E szerint Kálvin egész életműve egy óriási syllogismus keretén belül a következmények levonása volt. Könnyebb megállítani az elszabadult árvizeket, mint ennek a következtetésnek vasléptű haladását. E syllogismusban a főtétele a magát kijelentő Isten dicsősége. Az altétele az ember nyomorúsága most és itt. A következmény a kálvinizmus, mint hit és engedelmesség. És ő a következményeket megalkuvás nélkül levonta.

Rómával szemben levonta a tisztaság és szellemiség következményeit. Felvetette a kérdést, miért biztos a keresztyén istenismeret? Nem adhatott más feleletet: azért, mert maga Isten tanít meg reá Igéjével és Szent Lelkével. Isten a maga beszédét a Szentírásban mondja el; a Szentírás az Ige irodalmi teste éppúgy, ahogy Krisztus a testté, az emberré lett Ige. Tehát minden szava azért és annyiból Ige, mert a Krisztusról szól. De Krisztust a Szentírásban csak a Szent Lélek belső bizonyágtételére ismerem fel, tehát maga a Szentháromság tesz benne önmagáról bizonyosságot. Mindent kisöpört az egyházból, amit a Szentírás nem rendelt, de az egész Szentírásból Krisztust és az Ő Lelkét elégségesen, teljesen és kizárólag megtalálta. Ebből a szempontból művét így jellemezhettem: nem az egyház teszi az ígét, hanem az Ige az egyházat. De levonta a szellemiség következményeit is. Isten szellem, aki igében él, igével teremt, igével vált meg és igével üdvözít. Az Ige pedig gondolat és szellem. Kiirtott az egyházból minden menynevei materializmust, amely a szentséget tárgyhoz kötötte, érzéki képből kiábrázolta és az isteni erőt anyagiasította.

Ugyanakkor balfele minden romboló és tagadó támadással, forradalmi szubjektívizmussal és álcázott humanizmussal szembe szögezte a kijelentés nagy történelmi tényeit és Isten gondolatainak transzcendens teleológiáját. Nem tűrt semmi léha elemberiesítést és semmi kandiságot az elhallgatott dolgok iránt. *Deus dixit*, ezt mondja az Úr, Kálvin ebbe a valóságba fogódzott bele, mikor a különböző és idegen tanítások szele elsöpréssel fenyegette. Ezért állott meg olyan acélkeményen akkor, mikor az emberi bölcsesség

kikezdte az isteni kijelentés alapjait, s az Úr felségjogát akkor is megvédte, ha a léhaság vagy pártütés korbácsot, pallóst, vagy máglyát hívott ki maga ellen. „Itt állok, másképp nem tehetek, Isten legyen irgalmas nekem” — ezt a vallomást nemcsak a wormszi fejedelmek előtt kellett elmondania Luthernek, hanem el kellett mondania Kálvinnak. Servettel és társaival szemben is. Kálvin nem tehetett másképen, mert különben hite szerint megtagadja önmagát és rombadönti a tulajdon kezével, amit a Szent Lélek martyr-testvérei vérével épített. Adjunk hálát az Istennek, hogy mi már másképen látunk, mint Kálvin; de értsük meg, hogy aki itt elfordul tőle, nem volt sohasem mellette. Minél inkább megértjük Kálvin tragikumát, annál inkább csodáljuk Isten bölcsességét, aki ezzel is *minket* nevel. Ez az a tövis, mely a kálvinizmus testébe adatott, hogy el ne bizakodjék.

Kálvin levonta a következményeket reformátor társainak tanításából is. Az a reformáció, melyet Luther átélt, megtapasztalt, Kálvinnál lett élet- és világnézet, nála lett rendszer. A reformáció öntudatosítása és theologiai igazolása az ő nagy műve volt. A reformátorok, mint hívő személyiségek és vallásos típusok különböznek egymástól s mindeniknek más a szellemi alkata, sorsa és más-más történeti fejlődés lelki patriarchái, de a reformáció szellemi alkotmányában Luther és Kálvin épügy nem választható el, mint az alapfal és a kupola. Azért elítélek minden olyan törekvést, amely Lutherrel szemben Kálvint, vagy megfordítva, kiját-szódja. Az a tétel, hogy Kálvin csak epigon volt, ép oly téves, mint az, amelyik Luthert Kálvin előreformátorává alacsonyítja. Ha fény hull a Jungfraura, vele tündöklük az Eiger és a Mönch is; ha pedig valamelyik homályban marad: bizonyosan irigy felhő úszik az égen.

Végül Kálvin levonta a következményeket önmagával szemben is. Életét eltékozolta, testét megtagadta; Isten igájába törte szabad és büszke szelleme sasszárnyait és semmi egyéb nem akart lenni, csak szerszám az Úr kezében. Akkor is engedelmeskedett, mikor az Úr ölt, vagy elevenített vele. Ember volt, egy megromlott világ gyermekéül született s az általa előkészített új világba áthozta korának egy-két tévedését, mert önnön árnyékától legkevésbé az szabadul meg, aki szövétneket tart a kezében; de mi ne az árnyékot nézzük, hanem a világosságot, amelyet századoknak ajándékozott.

Tanuljuk meg tőle, hogy a kálvinizmus a tiszta és teljes kereszténység s Kálvinnak minden jelentősége abból áll, hogy Krisztushoz vezet. Ez sem az ő érdeme, mert annak is az oka Krisztusban van, hogy a Kálvin útján lehet legjobban és legteljesebben eljutni hozzá. Soha sem akart több lenni, csak egy olyan testvér, aki előre ment, hogy nekünk utat mutasson. Emlékét nem lehetne

jobban megbántani, mintha engednők, hogy Isten dicsősége helyett az ő dicsőségére terelődjék figyelmünk. Könyve nem törvénykönyv, tanítása nem kijelentés, hanem módszer és út a Szentháromság egy örök Isten igaz ismeretéhez. „Azért senki se dicsekedjék emberekkel. Mert minden a tiétek. Akár Pál, akár Apollós, akár Kéfás, akár világ, akár élet, akár halál, akár jelenvalók, akár következőendők, minden a tiétek. Ti pedig Krisztusé, Krisztus pedig Istené.“ (I. Kor. 3: 21–23.)

Ravasz László

Kálvin, 1535

*Ott ül a tornyos, vén Basileában,
fiatalon, a zord idők fokán.
Helvét magasság ég a messzeségben
s a kor viharsugára homlokán.*

*Páris felől piros máglyák lobognak,
jajgatva sír egy messzi, tompa kar.
Adám esendő, átkozott fájában
lázad a bűn és zúg a zürzavar.*

*Vergődve látja lázmeleg szemével,
igaz hit annyi hőse hogy zuhan.
S kitör a jajszó nyugtalan szívéből:
Meddig a próba, medig még, Uram?*

*A vörös Münster várja már Erasmust,
az ősz, ki hullva is világtudás.
De Pál apostol óriás alakja
fölébe nő, mint égő látomás.*

*S feleletül mögötte felmagaslik
a vérestestű embernek-fia.
Fény hull sebéből és a fény zenéje:
egyedül Istené a glória.*

*S két szót kiált a bibliás magasság,
hogy megkondul belé a végtelen:
eleveelrendeltetés az egyik
s megváltó arcú társa: kegyelem.*

*S fut-fut a tolla lázas éjszakákon,
és növekedve ír és írva nő.
Amit leír, a századokba csendül,
sors lesz belőle, lélek, új erő.*

*Acélos rend és győzelmes tanítás,
világformáló s mégis ősi szó.
S teremtve hull a szomjazó szívekbe:
Igaz tudomány. Institutio.*

Aprily Lajos

Kálvin és a gályarabok*

Az *Institutio* végső alakját 1597-ben spanyolul is kiadták. E kiadás címlapján, díszes tojásdad renaissance-keretben, felhők-ből alányúló kéz egy babérlombok övezte horgonyt tart ezzel a bibliai eredetű körirattal: „*Anchora Spei*“ (v. ö. Zsid. 6:18–19).

Mintha csak erre volna felelet az a megrázó kép, amely a magyar gályarabok szenvedéseinek leírását s igaz ügyének védelmét tartalmazó híres 1684-i Van Poot-féle kiadvány (a „*Naauwekeurig Verhaal*“) legelső lapját foglalja el. Térítő pap és bitóval fenyegető katona kétfelől szorongatják és kísérik a rab prédikátort: lábán bilincs, a ruhája rongy, arca kintől torzult. De égnek emelt két keze görcsösen és letéphetetlenül fogódzik bele egy horgonyba, mely felnyúlik a fellegek közé és ez az ige van felírva rá: „*Houd dat ghy hebt*“ — „tartsd meg, amid van“ (Jel. 3:11; v. ö. 2: 25).

A mi gályarabjainknak csakugyan nem volt egyebük, mint ez a horgony; de azt megtartották és most már, az Úr beteljesült ígérete szerint, senki el nem veheti tőlük az ő koszorújokat. Testi és lelki erejük végső megfeszítésével csüggték ezen a horgonyon: de mégsem azért tudták megtartani, mert *ők* tartották, hanem azért, mert *az* tartotta őket. A remény horgonyát nemcsak földi kezek fogták: a hitnek kezei; hanem fogta, tartotta és az örökkévalóság sziklájába beágyazva őrzötte és oltalmazta a mennyei kéz is: a mindenható Kegyelem, a mérhetetlenül szabad fenséggel predestináló Isten rejtelmes, csodálatos és áldott üdvözítő akarata.

Spanyolra az *Institutiót*, eddigi emberi látásunk szerint, gyümölestelenül fordították le: Murillo és Loyola népének lelkében nem tudott visszhangot verni a tiszta és teljes Igéről szóló reformatori bizonyágtétel. A spanyol haditengerészet hajóin sem igen emlegették négyszáz év folyamán máskor a Kálvin nevét és tanítását; de 1675. május 8-ától 1676. február 11-éig, háromnegyed esztendőn át annál többet emlegették. Nagy többségükben helvét hitvallású gályarabjainknak semmit sem kellett annyiszor hallaniok lelki kínzóiktól, mint a Kálvin nevét, mint a csúfságból fejükhöz vert „kálvinista“ jelzöt és mint a Kálvin tanításainak, legelsősorban predestinációtanának becsmérélsét: „hiszen a ti mesteretek szerint Isten a bűnnek is oka!“

Amikor most, az *Institutio* négy századának hálaadó ünnepén,

* Ünnepi beszéd a magyarországi református egyház egyetemes konventje által rendezett Kálvin-ünnepélyen, a gályarab-emléktábla leleplezése alkalmából, 1936. május 6-án.

a gályarabok és szabadítói kétszázhatvan éves emlékezete előtt is meghajlik, egyedül Istent dicsőítve, a magyarországi református egyház s a magyar református lélek: akkor magasodjék fel előttünk legelőször az a tény, hogy e hitvallóink és vértanúink nagy többségének az Institutio tanítása, még pedig kiváltképen a predestinációról szóló tanítása volt emberi részről legnagyobb segítségük abban, hogy mindvégig megállhattak és megtartattak. A predestinációt csak a rajta kívül álló ember értheti úgy, hogy „Isten a bűnnek is oka” — a benne álló ember azonban tudja Kálvintól azt is, hogy „Jézus Krisztus a tükre a mi predestinációnknak”, s ezért az ilyen ember a predestinációt mindig úgy fogja érteni, hogy: Istennek a Jézus Krisztusban megjelent örök és elveszítethetetlen kegyelme az egyedüli és kizárólagos oka annak, hogy én a bűnnel szemben — a magam és a más bűnével szemben — meg tudok állani. A predestináció a gályarabnak és Krisztus minden hű és igaz bizonyosságának ezt jelenti: fogom a horgonyt, de tudom, hogy valójában az fog engem; átkarolom az én Megváltómat, de tudom, hogy csak az Ő erejével karolhatom Őt át; tudom, hogy Ő előbb szeretett engem és tudom, hogy ez az Ő hozzám való szerelme ott gyökerezik a Békességnek öröktitkú, felséges tanácsában, ahol az Atya a Fiúval és a Szentlélekkel öröktől mindörökre, eleve elvégezte minden Ő választottainak üdvösségét, az enyémet is; öröktől mindörökre, eleve megformálta szívökét a Krisztus számára — az enyémet is.

Nem véletlen, hogy az evangéliumi protestantizmus történetében a gályarabság kiváltságos megpróbáltatása csaknem kizárólag az Institutio iskolájába jártaknak jutott osztályrészül. Gályapadon ért reformátorra a Kálvin egyik leghívebb tanítványa, skót népe lelkének az élő Isten igájába hajlítója: Knox János. Ezrével lettek gályarabokká a Franciaországból kibujdosott genfi Tanítónak legjobban a szívéhez nőtt szellemi gyermekei: honfitársai, a hasonlíthatatlan hugenotta vértanúk és hitvallók. És tetszett az Egyház Urának, hogy ebben a kivételes fölmagasztaltatásban odasorozza melléjük a magyar református prédikátorokat is... Ő, a kegyelemről, az üdvösségről s Istennek és az embernek azokban való részéről lehet nagyon különféleképpen gondolkozni az emberi élet nyugodt folyásában vagy kisebbfajta megpróbáltatásai között. De amikor felpeckelt szájjal, félmeztelen testtel, korbácsütésektől serkentve, szennyben fuldokolva, hőségben és jégverésben, tomboló viharban és hulló ágyúgolyók között, az állat engedelmességével és a gép egyformaságával kell vonni napi 2—12 óra hosszat az evezőt; amikor „mélység kiált mélységet” a szónak minden képzelhető fizikai és lelki értelmében bennünk is, körülöttünk is: akkor vagy megátkozva az ember az Istent és meghal kárhozottan, vagy pedig — hiszi a predestinációt,

mert föltétlenül bizonyos a maga üdvösségre kiválasztott voltában, és élve-halva megtartatik.

Azonban gályarab prédikátoraink és tanítóink kisebbsége nem a helvét, hanem az ágostai hitvallás szerint hitte és vallotta az Evangélium igazságait. Ők némely dolgokat másként fogalmaztak meg tanszerűleg, így azt a kijelentett üdvigazságot is, amelyet Kálvin a föltétlen kettős predestináció tanában épített ki és bástyázott körül az Ige iránti engedelmesség alázatos bátorságával, „docta ignorantia“-jával. De megtartani őket is ugyanaz a föltétlen, ellenállhatatlan és elveszíthetetlen kiválasztó Kegyelem tartotta meg hűségükben a gályán, amely református testvéreiket megtartotta. Ennek a Kegyelemnek tetszett ágostai és helvét hitvallású szíveket a gályapadon, a Krisztusért való együttes szenvedés tüzeiben, maradéktalanul egyéforrasztani. Kálvinnak és leghívebb tanítványainak szüntelen imádsága, oly sokszor meg hiúsult és félremagyarázott nagy és tiszta álma: a minden evangéliumi hitűek szoros és bensőséges egysége, a belső protestáns felekezeti ellentétek fölé emelkedés, szomorú testvérharcok véget érni nem akaró sora után, gyakorlatilag itt valósult meg az egyház történetében legegyszerűbben, a magyar gályarabok között. Itt, a nappalt éjszakává és az éjszakát nappallá tevő kínok közepett suhant végig köztük a Kálvin lelke, aki az egész protestáns Európa előtt tett nyilvános bizonyosságot arról, hogy legkedvesebb testvéreinek tartja az Urban Melancthon Fülöpöt, noha az éppen a predestináció-tant illetőleg nem látja szükségesnek a kifejtésben és a magyarázatban odáig elmenni, ameddig — nem profán filozófiai kíváncsiságból, hanem az Ige iránti határtalan engedelmességből — Kálvin maga elment... A teljes Krisztus beveheti és diadalra viheti a néki teljesen átadott szíveket a teljes tanbeli egységnek mindig csak mesterségesen megvalósítható emberi műve nélkül is: Kálvin reformátori gondolkozásának és művének erről a fenséges tanításáról örökre felejthetetlen (s jaj, mégis milyen sokszor elfelejtett!) bizonyosságot tesznek a két hitvallású magyar gályarabok egymásbafonódó nevei, egybefolyt könnye és véres verejtéke, egyéforrott szíve.

Végül magában a szabadulás nagy tényében is a Kálvin szelleme fénylett. A németalföldi református rendeknek és sziklahitű hős admirálisuknak örökké áldott szabadító cselekedetét az evangéliumi keresztyén világszolidaritásnak azok az elvei irányították, amelyeket elméletben is, gyakorlatban is a Kálvin és a Beza Genfje tett először tudatosakká. Ez elvek szerint az Evangélium egyházainak s az Evangéliumot elfogadott népeknek tevékenyen törődniök kell egymással, mert ugyanegy testnek, a Krisztus testének a tagjai, és ha egy tag szenved, vele kell szenvednie a többinek is, és ha egy tag jobban szenved a többinél, a többinek

segítségére kell sietnie. Az újkorban az Institutiótól megnevelt népek között fejlődik ki először aktív keresztyén világpolitika, amely nagyon jelentős *egyéb* politikai érdekeket és diplomáciai szempontokat is félre tud tolni — amint tudtak épp ebben az esetben is Németalföld rendei —, ha arról van szó, hogy a Krisztus egyik élő tagja a Krisztusért való szorongattatásában a másikhoz segítségért kiált. Hollandiának az a drága keze, amely letörte gályarabjaink bilincseit, amely szellemi és anyagi javak bőségével árasztotta el századokon át magyar diákjainknak ezreit, mely ínséges magyar gyermekeink seregeinek szeméből letörölte a könnyeket és sápadt orcáikra rózsákat varázsolt — ez a kéz azonos volt a genfi reformátoréval; azzal a kézzel, amelyben ott látjuk a kinyújtott és megáldozott szívet: *Egészen a Tiéd, Uram — s ezért egészen testvéreimé!*

Ilyen szív — „cor mactatum“, egészen égő áldozat — volt a mi gályarabjainknak a szíve is. Kétféle volt a hitvallásuk, de azért egy népe voltak a Krisztusnak: a tan eltérő vallása fölött egygétette őket az élet s a halál nagy bizonyágtétele. Háromféle volt a nyelvük és a nemzetiségük: de azért mind egyképen magyarok voltak, akik utolsó lehelletükig az ő elhagyott, száz sebből vérző, megalázott és meggyalázott magyar hazájukban és magyar hazájuk javára akarták szolgálni a Krisztust — és ez is egyik oka volt annak, hogy Bécs és Nagyszombat akarataból seprejéig ki kellett üríteniök a kínok poharát. Ő, valahányszor rájuk gondolsz, nem kell-e átrendülnie szíveden, magyar református egyházam, evangéliumi hitű magyar népem, a döbbenetesen szent zsoltáros fogadalomnak: *Ha elfelejtkezem tirólatok, felejtkezzék el rólam az én jobbkezem; nyelvem ragadjon az inyemhez, ha meg nem emlékezem rólatok...* (V. ö. 137. Zsoltár 5—6.). És amikortól fogva az ő és szabadítóik Istentől megszentelt neve itt ragyog ennek a háznak falán, amelyben magyarországi református egyházunk legfőbb életkérdéseiről tanácskoznak és legfőbb életérdekeiben intézkednek az atyák és a vének, — nem kell-e, hogy e márványba vésett betűk úgy égessenek itt mindenkit, ahogy az Ésaiás ajkát égette az eleven szén és az Ezékiel látomásában a választottak homlokát a ráírott jel?

E jeggyel homlokunkon és e tüzszel ajakunkon, „a Jézus bélyegét hordozván szíveinkben“, fogjuk énekelni mi, magyar reformátusok, minden lehetséges új sorsgályán a régi éneket, az ő *éneket*:

Noha mi testünkben eladattattunk;
Úr Jézus Krisztustól de megváltattunk;
Ha ez ínségben meg köll is mind halnunk —
De néma bálványnak mi fejet nem hajtunk!

Révész Imre

Méliusz nyelvtudása és fajrokonsági elmélete

A reformáció korában a minél több nyelv elsajátítása nem volt a művelt emberiség vágya. Nem is érezték annak szükségét, mert a latin nyelv honosodott meg a tudományban, irodalomban, iskolában, az egymással való érintkezésben, sőt még az állami életben is. Ezzel a kisebb nemzetek fiai is mindenfelé járhattak-kelhettek, magukat képezhették, a tudományt és irodalmat művelhették. Erre fektették tehát a fősúlyt az iskolában és a művelt világ közéletében. Mellette a hazai nyelvek is háttérbe szorultak. A reformáció némileg tovább ment és a Szentírás alapos megértése és tanulmányozása végett megkívánta a Biblia két nyelvében, a héberben, de főleg a görögben való jártasságot is. Ennek tanítását tehát beiktatta iskoláinak feladatai közé, minélfogva különösen azok, akik a hittudománnyal foglalkoztak, elsősorban, természetesen, a reformátorok, a héber és görög nyelvet is behatóan ismerték.

Ezeket tudva, bővebb megokolás nélkül föltételezhetjük, hogy *Méliusz Péter* anyanyelvén kívül tudott latinul, görögül és héberül. Mégpedig igen jól tudott, amint azt elhíhetjük nemcsak azért, mert történetíróink állítják,¹ hanem a legmeggyőzőbb tárgyi bizonyítás alapján az ő bibliafordításából és magyarázataiból. Hiszen lefordította a Sámuel, Királyok két-két könyvét, Jób és némely adat szerint még Ézsaiás próféta könyvét, mégpedig elsősorban az eredeti héber nyelvből, ahogy azt maga mondja, pl. így: „A Szent Jób könyvének a *'Sidó nielvből* és a bölc magyarázók fordításából igazán való fordítása Magyar nielvre“. Tanulmányozta és hevesen cáfolta *József* zsidó rabbinusnak Krisztus istensége ellen héber nyelven írt munkáját ilyen című iratában: „Refutatio Rabbini Josefi haeresitatis“. Műveiben általában számos jelét találjuk a héber nyelv tudásának. De méginkább a közelebb eső görögének, főleg az újszövetségben foglalt kolossei levélnek és a Jelenések könyvének magyarázatában. Bár nem maradtak fenn, de följegyzések igazolják, hogy lefordította görög nyelvből előbb a János evangéliumát, azután az egész újtestamentumot. A latin nyelvben való teljes jártasságát a fentebb előadottak és e nyelven írt hittudományi művei és vitairatai után felesleges bizonyítgatni.

¹ *Bod Péter*: Magyar Athenas 173. l. írja: „A Sidó, Görög nyelveket igen jól tudta“. *Weszprémi István*: Succinta Medicorum Biographia szerint: „praeter Latinam Hebraicae et Graecae linguae callentissimus“. 106. l.

További nyelvismeretei könnyen és egyszerre eldönthetők volnának Kiss Aronnak egy passzusa alapján, ha ahhoz kétségek nem férnének. Ő ugyanis azt mondja: „1561. dec. 13-án egy még ma is meglévő okmánynak így ír alá: Méliusz somogyi Péter pap, püspök, zsidó, görög, német, török és arabs nyelvekben jártas.“ És hivatkozik erre vonatkozólag jegyzetben Bod Péter Magyar Athénására.¹ Csakhogy itt ám semmi sincs Méliusznak ezen aláírásáról. Valahonnan mégis vennie kellett Kiss Aronnak ezt az adatot, annival inkább, mert idézete egészen precíznek látszik. De mivel nem tudunk a hiteles forrásra határozottan rámutatni, más módon kell Méliusznak német, török és arab nyelvekben való jártasságáról elfogadható bizonyítékokat keresnünk. Ez már az akkori viszonyokból nem következik olyan nyilvánvalóan, mint a latin, görög és héber nyelv tudása. Az idegen nemzetiségű emberek németnyelvi ismerete is ritka volt, még nagyobb ritkaság számba ment, ha valaki a török és arab nyelvet megtanulta. Kálvin sem tudott németül, éppenígy a magyar reformáció terjesztői és megszilárdítói; hiába jártak és tanultak Németországban, főként a wittenbergi egyetemen. Ennek oka a fentebb mondottakban adva van. Néhány Wittenbergben tanult magyar ifjú mégis magáévá tette a német nyelvet s ezek közé tartozott *Méliusz Péter*.

Asztalos Miklós fáradságos kutatások alapján igyekezett feltüntetni, hogy mennyire nem értették a wittenbergi magyar bursa vagy cetus diákjai a német nyelvet.² Nem végzett haszontalan és felesleges munkát. Mindazt jó tudunk, amit ő nagy buzgósággal felkutatott és napfényre hozott, noha az a következtetés, amelyet belőlük levont és az a szempont, amely őt vezette, a valóságnak nem felel meg, amint arra *Zoványi Jenő* s még tüzetesebben és mélyrehatóbban *Révész Imre* rámutatott.³ Kétségtelenül igaz az is, amit *Zoványi* mond, hogy *Asztalos*nak nem kellett bizonyítania a wittenbergi szervezett cetus tagjainak magyar anyanyelvűségét és magyar faji voltát. Elég lett volna idéznie a cetus anyakönyvéből nem azokat, amiket ő citált, hanem a legmeggyőzőbbet, mely a bursa legrégebbi alapszabályaiban így olvasható: „Fratres ungaricae nationis Wittebergae studiorum honestorum causa congregati, ut *iuventus eiusdem nationis*, certo quodam ordine studiis et gloriae Dei servienti, in officio retinetur, hos Articulos approbaverunt“.⁴ A cetus tagjait, célját és a fentebb vá-

¹ A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. 69. l.

² A wittenbergi egyetem magyar hallgatóinak nyelvismerete a XVI. században. Különlenyomat az E. PH. K. 1934. évi I. füzetéből.

³ *Zoványi Jenő*: A nyelvtudás viszonya a helvét reformációhoz. Különlenyomat a Balassa-Emlékkönyvből. *Révész Imre*: Szempontok a magyar „kálvinizmus“ eredetének vizsgálatához. Századok, 1934. évf.

⁴ *Thury Etele*: Iskolatörténeti Adattár. II. kötet 3. l.

zolt körülményeket ismerve tehát nem új és meglepő Asztalosnak ama megállapítása, hogy a „Wittenbergben tanult magyarajkú ifjúság többsége a német nyelv ismerete nélkül ment ki az egyetemre és úgy is tért onnan vissza“. Sőt állíthatjuk, hogy nem csupán többsége nem tanult meg németül, hanem csak igen csekély része sajátíthatta el a germán nyelvet. Ezek között voltak mindenesetre a cetus szeniorai, akiknek föltétlenül kellett tudniok németül. Nem az ifjúság vezetőivé történt megválasztásuknál fogva gondolható kiválóságuk miatt, hanem mert a cetusnak általuk intézett ügyesbajos dolgai a német nyelv tudását megkívánták.

Ha olvassuk a bursa anyakönyvét, jórészben föltárulnak előttünk annak háztartási gondjai, melyek a szénior vállaira neheztek. Látjuk, hogy mennyi és milyen különböző foglalkozású emberekkel volt összeköttetése és elintézni valója. Az orvos, gyógyszerész, könyvnyomdász, könyvkereskedő, sőt még a borügynök is, (mint magister említetik), akikkel érintkezett, tudtak latinul, de pl. a mesteremberek már aligha, pedig a cetus berendezése, butorzata, hypothécái, a cetus házábanak gondozása, annak tisztán- és karbantartása, aztán a tagok ruházata s egy-más kívánni valója ügyében ezekkel is tárgyalnia kellett. A cetusnak egyebek közt, a matriculából kivehetőleg, külön szabója volt, akit *hospes noster* címmel tisztelt meg. Általán ezzel a címmel tüntette ki mindazokat, akik vele valamelyes viszonyban állottak. Ez a titulus pedig onnan eredt, hogy a cetus az ő ismerőseit, barátait is meg szokta hívni abba az évenként tartott, nagyobb szabású vendégszobai tiszteletére rendezett. Résztvettek ezen az egyetem rektora és tanárai, a cetus vendégbarátai, sőt 1571-ben¹ még a szász választófejedelem kancellárja is megjelent a vendégségen. Miután a följegyzések hiányosan maradtak reánk, ha megírva nem találjuk is, valószínűnek tartjuk, hogy ilyen magasállású, előkelő vendéghez máskor is lehetett a cetusnak szerencséje, ami arra vall, hogy a magyar ifjak társasága nagy megbecsülésnek örvendett. Hol tartották ezeket a görög symposionokhoz hasonló vendégségeket, sajnos, nem jegyezték föl. Aligha a cetus házában, mert az az efféleire nem igen lehetett berendezve. De ha vendégfogadóban tartották is, a széniornak akkor is a vendégséget elő kellett készíteni, kifizetni, stb. olyan emberekkel való közvetlen tárgyalás útján, akik elképzelhetőleg csak németül beszéltek. Azt is olvassuk az anyakönyvben, hogy a diákok olykor-olykor egy kis jó cerevisium ivására kirándultak a Wittenberg közelében fekvő *Pica* faluba. Természetesen a sör, meg a hozzá harapnivalók rendelése, fizetése, a koresmárossal való mindennemű megbeszélés a diákság

¹ Thury E. i. m. I. k. 53. l.

fejét, a széniort illette. Mindebből okszerűen következtethetjük, hogy Méliusz, mint a cetus egyik szénióra, tudott németül.

Révész Imre azt írja,¹ hogy ő Méliusz műveiben eddig németnyelvű és csak ilyen nyelven megjelent reformátori iratok tanulmányozásának nyomát vagy azokra való hivatkozást nem talált. Ugyanígyen eredményre jutottam én is Méliusz azon theologiai műveinek olvasása után, melyeket tanulmányozás céljából módomban állott átnézni. Még egy német szóra sem akadtam bennök. Ez arra vall, hogy Méliusz németnyelvű hittudományi műveket nem tanulmányozott, ami nem igen erősítené meg az ő németnyelvi tudását, ha a *Herbariumot* is meg nem írta volna. Ebben azonban a növények magyar és latin neve mellett mindenütt ott látjuk nemcsak a címben, hanem a szövegben is a németet. Ez a körülmény indította Bod Pétert arra a feltevésre, hogy talán a *Herbariumot* német nyelvből fordította. De ha ezt el nem fogadjuk is, kétségtelennek látszik, hogy német könyv nyomán készítette, amiből az ő német nyelvtudása bizonyosan kiviláglik.

Ha továbbmenve Méliusznak *töröknyelvi* ismereteit vizsgáljuk, figyelembe kell vennünk az azon korbéli török-magyar érintkezéseket. Takáts Sándor műveinek, főleg „Rajzok a török világból“ című három kötetes munkájának megjelenése óta (1915) már sokkal mélyebben pillanthatunk be a török hódoltság belső életébe, mint annakelőtte. Megtanuljuk belőle, hogy a törököknek és magyaroknak sok ponton volt a politikai mellett gazdasági, üzleti, sőt művelődési és baráti olyan összeköttetésük, amelyek egymás nyelvének bírást kölcsönösen szükségessé tették. Takáts állítja és egykorú iratokkal bizonyítja, hogy a magyarok közül többen beszéltek és értettek törökül, valaminthogy a törökök közül is nem egy tudott magyarul. Még azt az állítást is megköckéztetja, hogy minden valamirevaló magyar úrnak volt egy török barátja. Magyar kereskedők, főleg tőzsérek, háborgatás nélkül, sűrűn jártak s vásárokon adtak-vettek nemcsak a hódoltságban, hanem az egész török birodalomban Sztambulig. Viszont török árusok nagy számban és békességben kereskedtek Magyarországon török portékáikkal. Nagyobb kereskedelmi gócpontokon, pl. Debrecenben, Budán stb. a török boltosok állandóan megtelepedtek.² Debrecenben, de valószínűleg más helyen is, rendes török tolmácsa volt a városnak. A bégek, basák iródeákjai, az ú. n. *tyatók* pompásan megtanultak törökül, vagy török tudóstól, ú. n. *cselebitől*, vagy török *ulemáiskolákban*. Ezek, valamint a magyar végházakban, a magyar főurak udvarában és a kancelláriában alkalmazott törökül tudó iródeákok, nemkülönben a különböző,

¹ I. m. 266. l.

² *Zoltai Lajos*: Debrecen város százados küzdelme a görög kereskedőkkel. Debrecen, 1935. 9. l.

főként portai követség tagjai voltak leginkább az összekötő kapcsolatok a magyarok és a törökök között. Az íródeákok — Takáts szerint — majdnem kivétel nélkül protestáns, elsősorban református iskolákból, mindenekfelett Debrecenből, Sárospatakról kerültek ki. A legelső török nyomdát is debreceni diák állította fel. Egy törökké lett debreceni tanuló, akit Takáts a budai basa íródeákjának mond, névszerint ismerünk, s ez *Czeplédi István*. Ő 1608-ban iratkozott be a főiskolába és utána ez a följegyzés van a Series Studiosorumban: „Inaudita ex exsecranda exempla. Budae Mahumedum factus“.¹ Mert bizony ezeket a renegát diákokat, bármily szolgálatot tettek is a magyarságnak, nem igen szenvedték a magyarok; a hódító, zsarnok török hatalom elleni ádáz gyűlölet reájuk is kiterjedt. Takáts optimista szemel nézi és megteszi őket még a török—magyar irodalom terjesztőinek is. *Szekfű Gyula* már vele szemben nagyon sötéten látja és rajzolja általában a hódoltság magyarok életét.² Szerinte a vallási és nemzeti ellentét áthághatatlan falat vont a magyar és a török közé.

Mivel azonban Takáts írásbeli bizonyítékokat hoz fel, előadását teljes figyelemre kell méltatnunk. Annyit mindenesetre megállapíthatunk belőle, hogy a hódoltságban élő magyarnak volt módja és alkalmja, ha akarta, a török nyelv elsajátítására. Olyan tudós embernél, mint Méliusz, a török nyelv ismerete akkor alig lehetett más, mint curiositas, de *Skaricza Máté* éppen azt mondja róla, hogy „mire ad omnia curiosus (fuit)“. És mindent könnyen tanulhatott „pro suo sane admirabili ingenio“, mely szavakkal szintén Skaricza tünteti fel lángeszét.³ Elsajátíthatta a török nyelvet vagy már ifjú korában Somogyban és Tolnában, vagy később Debrecenben magyar és török kalmároktól, esetleg tolmácsoktól stb. Török nyelvtudását bizonyítja a Skaricza-féle Szegedi-életrajznak az a része is, ahol azt adja elő, hogy Méliusz Czeplédi György váradai lelkésszel és *Fegyverneki Balázsszal* személyesen ment Szolnokra Mahmud béghez *Szegedi István* kiszabadítása érdekében, de hiába. Eltávozása után egy jóakarója figyelmeztette, nehogy még valaha a bég elé kerüljön, mert az magyarra akarja vele a Koránt fordíttatni, mivel megtudta, hogy Szolnokon az ABC-t török betűkkel leíratta a maga számára. Nyilván azért tette ezt, mert meg akart törökül olvasni is tanulni, miután már beszélni tudott. A török-olvasás azonban, nem úgy mint a beszélés, a legnagyobb ritkaságszámba ment, amint azt Takáts írja. Tudományos hasznát a török nyelv tudásának Méliusz semmiesetre sem

¹ Thury E.: i. m. 102. l.

² Hóman—Szekfű: Magyar Történet IV. k.

³ Vita Stephani Szegedini. B. 3. és 6. levél. L. Theologiae sincerae loci communes de Deo et homine. Basel, 1608. V-ik kiad.

vette, mégha olvasni megtanult is. Irataiban ilyennek nyoma nincs. Gyakorlati hasznát is aligha látta.

Arab nyelvi tudása nem bizonyítható, én legalább ide vonatkozólag semmit nem találtam. Német, török és arabnyelvi ismereteit sem Bod, sem Weszprémi nem írják mélyebbnek és alaposabbnak. Amaz azt mondja, hogy ezeket *is tudta*, emez pedig így nyilatkozik: „Arabicae vero, Turcicae et Germanicae (lingvae) non prorsus ignarus (fuit)“.

Fentebb azt mondtuk, hogy a török nyelv iránt való vonzalmat alighanem csak a curiositas keltette fel Méliuszban. Közreműködött-e valamely rokonszenv is, nem tudhatjuk. Annyi azonban bizonyos, hogy ő nála találjuk meg legelőször *a török-magyar testvériség gondolatát*. Megvan írva abban a könyvében, mely Váradon 1568-ban jelent meg ilyen cím alatt: „A szent János írásának, akit görögül Apokalypsisnek, azaz eltitkolt dolgoknak megjelenésének hívnak, praediciatiók szerént való igaz magyarázattia“. Az Apokalypsis 20. részének 8. verse így szól: „És kimegy, hogy elhitesse a föld négy szegletén lévő népeket, a Gógot és Magogot, hogy egybegyűjtse őket háborúra, kiknek száma, mint a tenger fővenye“. Ehhez Méliusz a következő magyarázatot fűzi:¹ „A Góg“ a Scithiából támadt török birodalom. A *Magogon* érti a Scithiába és Indiába lakó magyarokat és több népet; miért hogy a Magog, a magyar nemzet volt több, azért nevezi Magognak az egész Scithiát. A Gógot mondja a Magog földje fejedelmének, mert a Magogból, Scithiából jöttek a törökök, a *Thirastól* jöttek és származtak. A Thiras volt az Japhet fia. A Magog, a magyarok atyja második fia Japhetnek. A *Törökkel a magyarok őssi egy ember gyermekéi*.“ Ime ez a legrégebbi török-magyar testvérelmélet, melyet több, mint 350 esztendővel ezelőtt hirdetett Méliusz Debrecenben. Ő tehát a magyar-török rokonsági elmélet ősatyja. Sőt a magyaroknak Magogtól való származtatását illetően is eredeti gondolkodó, mert hiszen akkor még nem ismerték azokat a műveket, amelyek ezt propagálták, ú. m. *Anonymus, Constantinos Porphyrogenitos* históriáit és a *Bécsi Képes Krónikát*, melyek mind jóval később láttak napvilágot. Nem ismerhette Méliusz az Anonymustól használt francia forrást, a *Iustinus*-kivonatot sem.²

Az a kérdés ezek után, vajjon vette-e Méliusz valahonnan, valakitől a magyar-török testvérnép eszméjét, vagy a saját találománya? Erre felelni nehéz. Valószínű, hogy korának ideológiája szerint maga jutott erre a gondolatra, valamint a magyaroknak Magogtól való származtatására is. Akkor még a jövő méhében szendergett mindaz a tudomány, mely ma a népek és nyelvek eredetét

¹ I. m. S. S. S.

² L. Fóti Lajos: Góg és Magog. Irodalomtört. Közlemények. 1913. 53. skv. *Hóman—Szekfű*: Magyar Történet.

s rokonságát kutatja. Elfogadták és évszázadokon át fenntartották a népeknek ama nemzetségtábláját, amelyet I. Móz. 10. részében és utána I. Krón. 1. részében találunk.¹ E szerint a földön északfelé elszaporodott népek Noé harmadik fiának, *Jafetnek* az ivadékai. *Ezékiel* próféta szerint északon lakott, tehát ezek közé tartozott a *Góg* és *Magog* hatalmas, erős, harcos lovas népe, mely, mint felleg, beborította a földet (38. r.) *Magog Jafet* fia volt. Ezen a nyomon *Josephus Flavius* és utána az egyházi atyák (*Eustathius*, *Hieronymus*, *Theodoretus*, *Eucherius*, *Rhabanus*, *Maurus* etcet.) Scithiába helyezték *Góg* és *Magog* népét s *Magogot* hitték a szittyanép atyjának.² Az Európában elterjedt *Góg* és *Magog*-legenda alapja a Nagy Sándorról írt regényes rajz. Ez hirdette, amint Anonymus is említi, hogy a népeket örökösen háborgató *Góg* és *Magog* népét Nagy Sándor kőfállal rekesztette el. A Nagy Sándor-regénynek a XI. században bő kivonatban egy latin nyelvű szövege jelent meg,³ amelyet aztán mindenfelé nagy kedvvel olvastak. Számos kiadást ért. Ebben szó van Magyarországról is, mint amelynek uralkodójául Nagy Sándor az ő testámentumában egyik vezérért, *Isimachust* rendelte. Valószínűnek, ha nem bizonyosnak vehetjük, hogy ez került Méliusz kezébe és adta neki azt a gondolatot, hogy a magyarokat *Magog*tól származtassa.

A Méliusz nemzetség-származtatása nélkülözött minden mélyrehatóbb tudományos ismeretet és módszert. Azt követte, amit korábban és előbb mindenki csinált, t. i. a névalakok hasonlóságán alapuló primitív etymologizálást. Így tett Anonymus is.⁴ Így lett a *Magog*ból magyar. De így lett Méliusznál a *Thiras*ból is török. Miután pedig *Magog* és *Thiras*, mint Noé fiai, egytestvérek voltak, megszületett nála a magyar-török testvériség elmélete. *Thiras* utódaiul ugyanilyen szónyomozással némelyek a thrákokat,⁵ mások a thyrsenusokat tüntetik fel.

Megemlítjük, hogy a debreceni tanács 1649-ben kelt egyik végzésében az odavaló török ároskereskedőket „*atyánkfiai*“-nak nevezi.⁶ Vajjon egyszerűen a tanács keresztyén érületé-

¹ E nemzetségtáblára l. *Czeplédy—Hamar—Kállay*: Bibliai Lexikon I. köt. 778. l.

² *Joh. Henrici Heideggeri*: Historia sacra Patriarcharum exercitationes selectae. Tiguri MDCCXXIX. pag. 440.

³ Historia Alexandri Magni regis Macedoniae de proeliis. Ennek 1494. évi strassburgi kiadásából fordította és adta ki *Haller János* nálunk nagyon kedvelt *Hármas Istorijának* első részét: Nagy Sándornak egy néhány nevezetesebb dolgai (1695). L. mindezt részletesen és tudományos apparatussal feldolgozva *Fóti J.* i. művében.

⁴ *Pais Dezső*: Magyar Anonymus. Fordította, bevezetéssel, jegyzetekkel és térképpel ellátta. Budapest. 1926. 116. l.

⁵ *Heidegger* i. m. 443. l.

⁶ *Dr. Zoltai L.*: i. m. 9. l.

ből fakadt bibliai szólam-e ez, vagy talán a Méliusz prédikációjának a visszhangja? Az kétségtelen, hogy a törököket akkor nem igen tisztelgették atyafi névvel, hanem szel-
tiben-hosszában a becsmérő *pogány* néven emlegették. *Szekfü Gyula* azt írja a Magyar Történetben, hogy a török-magyar egy-
testvér-elmélet az újabb kor politikai gyártmánya. Hogy meny-
nyiben van igazsága, azt a szaktudósok dönthetik el, de hogy nem-
csak az újabb korban merült fel ez a nézet, azt íme Méliusz esete
bizonyítja. Am az is bizonyos, hogy a Méliusz felfogásában szin-
tén volt politikum. Mégpedig pozitív és negatív értelemben. Po-
sitive alighanem az akkor a helvét reformációhoz hajló s így
Méliusz tanirányát pártoló *János Zsigmond* fejedelem állásfog-
lalásának igazolása a törökkel való szövetség ügyében. Az
1562-iki Confessio Catholicá-ban (Debrecen-Egervölgyi Hitvallás-
tétel) a törökkel együttes harcot is helyesli Méliusz az országnak
igazságos és törvényes védelmében, a nyilvános rablások, az áru-
lók és pártütők ellen. Negative a török hatalom és vallás terjesz-
kedése ellen szól Méliusz, midőn a török uralmat Góggal azono-
sítja. Az Apokalypsis magyarázatában u. i. azt mondja, hogy
„testi hadba gyűjti az Török császár a Gógot, azaz az pogán-
van való fejedelmet“. Az izlám terjesztését imígy ítéli el: „mihent
az Török az új hitre kezd haytani, azon túl el vesz birodalma“. Isten
pusztítja el; más nem verheti meg a törököt, hanem csak
Isten az égből. Pokolba vettetik s vége lesz a Góg-Magog hamis
birodalmának. Ez már vallásos motívum, a reformátor prófétai
szózata.

Az újabbkori tudomány azt is földerítette, hogy amit Mé-
liusz kezdetleges felfogással állított, a valóságtól nem esik mesz-
szire. *Hóman Bálint* a Magyar Történetben ekként foglalja össze
az idevágó tudós kutatások eredményét: „A magyar nép ősrégi
időkben egymás mellé sodródott finn-ugor és ogur-török elemek
egyesüléséből született s a későbbi századok folyamán újabb tör-
ök elemeket is szívott magába. Testalkata finn vagy török jel-
legű, nyelve finnugor, kulturája török“. „Kissé furán hangzik —
mondja Takáts —, hogy a mi egykori legnagyobb ellenségünk,
rokonunk és barátunk“. A rokonágnak ezt az érdekes problémá-
ját vetette föl Méliusz éppen akkor, mikor magyar és török a leg-
élesebb harcban állott egymással, a fentebb idézett néhány sor-
ban, amely eddig az ő Apokalypsis magyarázatának nagy folián-
sai között elfeledve rejtőzött. Ezzel előfutarja lett annak a széles-
körű, tudományos mozgalomnak, melyet a múlt században *Vám-
béry* Ármin indított meg, s főként *Thury József* és *gr. Kuun
Géza* vitt tovább.

S. Szabó József

A jezsuiták a XVIII. sz. közepén*

A cím után ugyan többet várnánk, mint a jezsuitarend hivatalos évkönyvei közül kilencnek a feldolgozását (1739—41., 1744—46., (1749—51.), a csak kézirat, másolati példányokban ismeretes „Annuae litterae provinciae Austriae“ adatainak kijegyzésével és rendszerbefoglalásával azonban a szerző igen hasznos munkát végzett, mégha időben meglehetősen szűk körre korlátozta is érdeklődését. Mivel a tanulmány a rend feloszlásához már igen közel eső korról nyújt átfogó képet, a keresztmetszet úgy is tekinthető, hogy az a jezsuiták működését a legkiforrottabb alakjában tünteti fel. Nem valószínű ugyanis, hogy a megszűnésig még hátralévő idő alatt a rend élete sok vagy jelentős új vonással, kezdeményezéssel gazdagodott volna, s az is teljes joggal feltehető, hogy Magyarországon nem volt olyan mozzanata, amelyről éppen a szerző által kiválasztott években ne lett volna szó.

Jánosi az évkönyvek adatait három fejezetben egymás mellé helyezve, előadja mindazt, amit a.) a hitszónoklatra és hitoktatásra, b.) missziókra, lelkigyakorlatokra, lelkipásztorkodásra és kongregációkra, c.) gyónásra, áldozásra, az ünnepek megtartására és a szentek kultuszára vonatkozólag forrásaiban talált. Bármelyik működési területet vizsgáljuk, a rend szereplése óriási méretű. „Jeles“, „ünnepekt“ szónokaik, akik egész városokat ragadnak magukkal, nagy számban vannak. A szerző szerint „sok nevet kellene felsorolnunk, ha elő akarnánk számlálni mindazon hitszónokok nevét, akik méltók volnának az utódok hálájára“. (10. l.) A missziókkal egyenesen „országos arányú lelkipásztorkodást fejtettek ki“, „ezekkel indították meg országszerte a nagy vallás-erköletesi fellendülést, irányították az ország hitéletét“. (25. l.) A gyóntatószékben történekről szóló beszámolásokból pedig, mondja Jánosi, „azt is láthatjuk, mint tartották kezükben a kor lelkipásztorai a lelkek és szinte mondhatjuk az egész élet irányítását“. (65. l.) Mint e kiragadott példák is mutatják — számuk szinte a végtelenségig volna fokozható — a szerző, mint történetíró számára az évkönyvek felfogása és előadási módja az irányadó. Hangoztatja ugyan — igen helyesen — hogy az évkönyveket is, mint minden történeti forrást, „a józan ész és a történelmi tárgyilagosság követelte“ kritikával kell felhasználni, azonban ennek az igyekvésének alig-alig találjuk nyomát. Az még ugyanis nem a kritika érvényesülése, ha a pozsegai áldozók számát 1739-ből

* Jánosi Gyula O. S. B.: *Barokk hitélet Magyarországon a XVIII. század közepén a jezsuiták működése nyomán*. (Pannonhalmi Füzetek. 17.) Pannonhalmi. 1935. 8° 86 l.

59.020-ról 9020-ra helyesbíti annak alapján, hogy 1740-ben 6530, 1741-ben pedig 6215 hívő áldozott. Hasonlóképen nem érinti a lényegét az a feltevés, hogy a győri egyházmegyében a missziókon résztvevők számát az évkönyvek túlozzák s így „a tényleges állapotoknak a közölt adatok $\frac{1}{4}$ vagy $\frac{2}{3}$ -a felel meg”. Ezek jelentéktelen részletek. Kritikai „értékelő” szempont akkor nyerhető, ha a jezsuiták lelkipásztori működését egyetemlegesen behelyezzük a katolikus egyház történetébe és megvizsgáljuk, hogy a világi papság és a többi szerzetesrend hogyan értékelte, milyennek látta azt. Akár dícsérők, akár gáncsolók legyenek a vélemények, valami kiindulópontot mégis nyújtanak ahhoz, hogy egyáltalán kritikát gyakorolhassunk. Talán még az egykorú protestáns nézetek, fel fogás megismeréséből is lehet tanulni. Vagy ha ezt eleve nem akarjuk számbavenni, sem pedig behatóbb és szélesebbkörű egyháztörténeti kutatásokat nem óhajtunk végezni a XVIII. század közepére vonatkozólag, legalább azon újabb történetírók előadását kell megismernünk, akik vallásuknál fogva idegenek mind a katolikus, mind a protestáns állásponttól. A szerző ezeknek a zsidó historikusoknak a véleményét annál inkább figyelembe vehette volna, mivel ők a jezsuitarendhez bizonyára közelebb állanak, mint a protestántizmushoz. Közismert ugyanis, hogy a rend életének volt olyan korszaka, amelyben a zsidó származású tagok a kormányzásban igen nagy szerepet játszottak, s egyébként is a zsidóságnak a jezsuiták iránti szimpátiája általános jelenség. A valóban kiváló Gotheinnek azt a véleményét tehát, hogy a jezsuiták általában ragyogó, de éppen ezért felületes tömeghatásokra törekedtek,¹ minden elfogulatlan ember a magáévá teheti.

Ha a nyugati történetírásnak ezt a megállapítását fontolóra vesszük, egyszerre megérthetjük a szerző adataiból kibontakozó képet, a nagy sikereket, a valódiakat és látszólagosakat egyaránt — Jánosi maga írja, hogy a protestánsok áttérése nem olyan nagy, hogy a számarányt megváltoztatná (15. l.) — de egyszersemind a végső összeroppanást is, amely a rendre katasztrófa volt, a katolicizmus életében azonban múltó epizód. Csak ennyi kritika is kiküszöböli már az értekezésből a tömérdek superlativust, anélkül, hogy az előadás életszerűségéből bármit is elvenne. S ugyanennyi kritika az évkönyvek forrásértékének megállapításához is hozzásegít. Mert milyen jellemző, hogy mit és hogyan jegyeznek fel, mire terjed ki a figyelmük, mit akarnak az utókor számára megörökíteni! Pontosan feltüntetni, hogy egy városban évről-évre mennyi volt az áldozók száma, vagy hogy egy jezsuita szónok hány beszédet mondott el, ez a rekordokra törekvés oly tünet, mely a rend katonás szelleméből magyarázható, és amellyel szemben

¹ Reformation und Gegenreformation. 1924. 123. l.

azok, akiknek más a felfogásuk, a lelkipásztorkodás területén is más módszer követését tarthatják helyesnek. Ha az évkönyvekben így első sorban a jezsuitarend törekvése és „szelleme“ tükröződik is vissza, nem kétséges, hogy ismeretüknek meg kell előznie azt a munkát, amelyet a pozitív adatok feldolgozása, értékesítése jelent.

Az olvasó természetesen arra is gondolhat, hogy a szerző mindezeket a kritikai ellenvetéseket már feltette önmagának s csak azért nem tér ki rájuk, mert súlytalanoknak találva őket, a jezsuiták lelkipásztorkodását abszolút magas fokon álló, felül nem múlható tevékenységnek — ha úgy tetszik: el nem múltó értékűnek — tekinti. Ez a meggyőződés igen tiszteletreméltó s egyáltalán nem szokatlan újabb történetirodalmunkban. Éppen ezért tanulságos legalább egy pontban összevetnünk a régibb, XIX. századvégi katolikus állásfoglalással. Jánosi részletesen szól a Segneri-féle missziókról, elmondva, hogy a XVII. században Olaszországban kezdeményezett töviskoronás, kereszthordozó, önostorozó, bűnbánati felvonulások szokása bécsi közvetítéssel jutott el a következő század első felében Magyarországra. A szerző a missziós tevékenységnek ezt a formáját igen nagyra becsüli, mint következő szavai is bizonyítják: „A másfélszázadon át török, magyar harcokban kiontott vértől átitatott magyar földet most bűnbánatból fakadó önostorozás következtében kiesurgó vér termékenyíti meg“, kissé tovább pedig a 27 éven át Segneri módjára tevékenykedő Mulich Györgyről azt írja, hogy „állandóan saját vérével tette hatásosabbá misszióit és a nép annyira megszerette, hogy közönségesen csak „szentnek“ nevezte.“ (30. l.) A Wetzer—Welfé-féle egyházi lexikon (XI. k. 70. l.) a múlt század legutolsó évében kissé tartózkodóbb véleményt nyilvánított. Noha hangsúlyozta, hogy Isten Segnerit egész különleges célra szemelte ki s bár elismerte, hogy a misszionárius buzgalma és szándékának tisztasága bámulatra méltó, nem hallgatta el, hogy eljárási módja különösnek (befremdlich) tűnhetik fel, hatását pedig abból magyarázta, hogy az önmagát ostorozó, töviskoronás szerzetes látványa hatalmas benyomást tett a hallgatókra. Mivel ennek a cikknek az írója jezsuita, mai történetirodalmunk Jánosi értekezésének tanúsága szerint, a Jézus-társaság törekvései iránt nagyobb elismeréssel viseltetik, mint amilyennel nem is oly régen maga a rend vizsgálta saját multját. Amidőn a jezsuita történetírók tárgyilagosága törekvésének e kétségtelen bizonyítékát felemlítjük, bátorodunk megjegyezni, hogy nézetünk szerint a laikus történetfelfogás, amint az Jánosi tanulmányában is megnyilatkozik, a kelletnél túlzóbb álláspontot képvisel, ha a jezsuiták tevékenységének ismertetésénél minden kritikai szempontot eleve gondosan

kiküszöböl. Azt hisszük, hogy a rend nem szorult rá arra, hogy apologetikus módon homályosíttassék el történeti szerepe.

Ne támasszunk azonban túlságosan nagynak látszó követelményeket egy doktori értekezéssel szemben, hanem helyezkedjünk teljesen a szerző álláspontjára, tekintsük a jezsuiták működését önmagában, figyeljük azt belülről, mintha csak mi magunk is a rend tagjai volnánk s állapítsuk meg ily módon a szerző történetírói eljárását. Ily szemszögből tekintve is érezhető hiányokat találunk, eredményük gyanánt pedig eltorzult képet. A szerzőnek, hogy problémáját ne izoláltan vizsgálgassa, meg kellett volna állapítania, hogy a jezsuiták tevékenysége a hitszónoklat, hitoktatás stb. területén mennyiben jelent változást — elhajlást vagy továbbfejlődést — a XVII. századhoz vagy legalább a kor általános egyházi gyakorlatához képest, vagyis fel kellett volna fejtenie a szálat, amelyek a kiválasztott évtizedet a megelőzőkhöz hozzáfűzik. Azt természetesen nem kívánhatjuk, hogy mindent forrászerűleg az évkönyvek korábbi kötetei alapján figyeljen meg, mivel ily módon hatalmas könyv lett volna kutatásainak az eredménye. A gondosan megszerkesztett korábbi feldolgozások eléggé biztos alapot jelentenek. Sehol sincs azonban nyoma, hogy a szerző ismerné a magyarországi jezsuita kollégiumokról szóló monográfiákat. Pedig ha csak rendtársainak a győri viszonyokat ismertető munkáját figyelembe veszi, már nem írja azt, hogy a Mária-kongregációk „általános elterjedése a XVIII. század első felére esik“ (58. l.). Nemesak Győrött, hanem — éppen az említett egyes iskolatörténetek szerint — máshol is már a XVII. században erőteljes kongregációs élet virágzott Fiumében éppen úgy, mint Kőszegen, Kassán vagy Besztercebányán. A jezsuiták, ahol csak megtelepedtek, sietve megszervezték a kongregációkat, éppen mert azok vezetését működésük fontos részének érezték és nem várták be a XVIII. század beköszöntését.

Mivel a szerző keresztmetszetet ad és általában bizonytalanul tapogatózik ott, ahol XVII. századi előzményekről lehetne szó, nem tudjuk, nem azért datálja-e a népi lelkigyakorlatokat az 1740-es évektől, mert az „annuae litterae“ sorozatát a megelőző korból nem használta fel. Ha valahol, itt igazán sajnálhatjuk a kezdetekre való utalás hiányát, mivel a dolgozatnak ez a része valóban értékes megállapításokat tartalmaz. Az tűnik ki ugyanis, hogy az elmélkedésre a XVIII. század közepén a népet is tanították. Egy-egy képet állítottak a páterek az egyszerű származású és műveltségű hívek elé — ha az ember céljáról kellett elmélkedni, akkor a teremtést ábrázoló festményt, ha a halálról, akkor fehér kereszttel díszített fekete leplet, majd az utolsó ítélet képét — s azután maguk is velük meditáltak, hangosan imádkoztak. Fontos ez a megállapítás, mivel azt bizonyítja, hogy a vallásosság a

középkor óta egyre fokozódott. A XVI. század elején ugyanis nálunk még csak a kezdetei figyelhetők meg annak a törekvésnek, hogy egyes szerzetesrendek tagjai elmélkedjenek, most ellenben már a legegyszerűbb ember számára is megnyílik a lehetőség, hogy ne csak gépiesen ismételgesse imáit, hanem maga is megkísérelje — figyelmét elvont fogalmakra összpontosítva — felbukkanó gondolatlétredékeit folyamatos elmélkedéssé összeolvasztani. A nép értelmi színvonalának feltétlenül nagy mértékben kellett emelkednie, ha vezetői alkalmasnak találták arra a szellemi tevékenységre, amely régi középkori szerzetesreundeinkben kezdődvén, nem egyedül a jezsuiták hatása alatt a XVI—XVII. század egyházi társadalmában és világi műveltebb köreiben fokozatosan meghonosodott. Ily módon a művelődés bizonyos elemeinek a nép körébe leszállását kell látnunk a lelkigyakorlatok történetében és éppen ezért nem közömbös, hogy melyik az az időpont, amelyben a tömegeknek is cselekvő szerepet próbálnak juttatni és kik azok, akik a nép felé fordulnak. Ha a jezsuiták egyedül gondolnak erre és más szerzetek nem követik őket, vagy nem tesznek, függetlenül tőlük, kísérletet, úgy — ez kétségtelen — Loyolai Ignác rendjének nagyobb az érdeme, mint az értekezés alapján gondolni lehetne.

De ha talán ezek az óhajaink még mindig nagy követelményeket jelentenek, — amit azonban kénytelenek vagyunk tagadni — legalább azzal nem kellett volna a szerzőnek beérnie, hogy az évkönyvek egyes adatait minden utánjárást mellőzve értékesítse. Jánosi megelégszik azzal, hogy egyszerűen idézze: 1741-ben, Pozsonyban a jezsuiták a lelkigyakorlatok kivonatát nyomtatásban is kiadták, ugyanott a kamara költségén megjelentették azt a gyászbeszédet, amelyet a szónok III. Károly halálakor tartott, Nagyváradon és Nagyszombatban hasonlóképpen kinyomattak beszédekét, stb., de már nem keresi ki bibliográfiákban, hogy milyen terjedelműek is ezek a nyomtatványok, mi a pontos címük s kik a szerzőik. Az egyszerű tárgyi magyarázatok hiánya után aligha meglepő, hogy a szerző a jezsuita hitszónokok jellemzésénél beéri az egyházi prédikáció történetéről szóló munkák megállapításával és nem adja annak bizonyosságát, hogy maga is elolvasott egy-két eredeti beszédet. Mint látható, a szerzőnek az a meggyőződése, hogy elegendő egyedül a kiválasztott kútfőből merítenie. Feltétlenül ebben a hitében és nem valami felekezeti elfogultságban kell keresnünk ezek után annak magyarázatát, hogy protestáns vonatkozású megállapításai szerfelett különösek. Bizonyára az évkönyvek szavait reprodukálva mondja pl., hogy az úrnapi körmenetek alkalmával „a nem-katolikusok is hallgatták“ a jezsuita szónokokat, akiknek a beszédei közt, éppen ezért, „alig találunk olyat, amelyik ne volna vitatkozó“. (15. l.) A missziókkal kapcsolatosan is kiemeli Jánosi, hogy azokon „a másvallásúak is sok helyen

szép számmal jelen vannak. Szentivánban (Háromszék-m.) sok nem-katolikus is hallgatja őket 13 lelkésszel az élén. *Mind el voltak ragadtatva* és kétségtelenül sokan visszatértek volna az egyházba, ha nem félnék attól, hogy emiatt kitagadják őket.“ (34. l.) Ezek a megállapítások szerfelett ártatlanul hangzanak s a szerző valószínűleg úgy érti őket, hogy a jezsuiták működésének varázsa alól még a protestánsok sem vonhatták ki magukat. A meglepő csak az, hogy a protestánsok nem tudták ily egyszerűnek látni helyzetüket. Ők tiltakoztak az ellen, hogy az úrnapi körmenetre mint a céhek tagjainak ki kelljen vonulniok, számtalan feliratukban, panaszukban mint lelkiismeretük sérelmét emlegették a kényszer, hogy a vallásukkal ellenkező szertartásokon résztvegyenek és csak súlyos bírságok, az iparúzéstól való eltiltásuk, sőt börtönbüntetések szoktatták őket engedelmisségre. Így hallgatták közülük valóban sokan a jezsuiták beszédeit. Ugyan mi mást is tehetek volna, mint hogy hallgattak? Mert akik netán csendesen távol maradtak a processziókról, azokat bizony Mária Terézia uralmának legvégén is utólérte a büntetés. Már II. József uralkodott, de a nagykárolyi megyei börtönben a katolikus szertartások elmulasztása miatt még mindig 13 szatmárnémeti református polgár ült, — más polgárok meg egyetemlegesen több ezer forint bírsággal sújtattak — s szabadon bocsátásukat csak 1781 nyarán rendelte el a cancellária. (Orsz. Levéltár magy. kanc. 1995, 3130, 3472—1781.)

Az erőszak alkalmazását gyengéden már a szerző is sejteti, amikor arról szól, hogy a protestánsoknak a jezsuiták lelkigyakorlatain meg kellett jelenniök. „Pápán — olvassuk — Gr. Eszterházy Károly püspök kívánságára a superintendens is hallgatja őket (t. i. a lelkigyakorlatokat vezető jezsuitákat) lelkészeivel. A páter a végén ünnepélyes vitára hívja ki őket.“ (50. l.) A püspök családja Pápa földesura volt és kívánságának teljesítése elől annál nehezebben lehet kitérniök bizonytalan kisebbségi sorsban élő reformátusoknak, mivel dunántúli iskolájuk bezáratása, ami 1752-ben bekövetkezett, állandó veszélyként fenyegette őket. Ha ilyen támogatással a hátuk mögött a jezsuiták a superintendenst lelkigyakorlataikra kényszerítették s azután vitára hívták ki, ez nem volt nagy dicsőség, még ha a szerző forrása talán annak is tekinti. S éppen ezért sajnáljuk, hogy a tanulmány idézett részlete azon mondatok közé ékelődik, amelyek a lelkigyakorlatokat vezető jezsuiták nagy hatását illusztrálják. Nem érdektelen lenyomatnunk ezeket a mondatokat, mert köztük nyeri el a pápai eset leírása azt a sajtóságot színezt, amely a szerző egész dolgozatára jellemző. „Három páter működött. Hírük mindenütt megelőzte őket, ezért sokan várták őket mindenfelé. Számosan letérdeltek vagy lábuknyomát csókolgatták. A plébánosok igen örül-

tek, hogy elsajátíthatták tőlük a lélekvezetés nagy művészetét“. Most következik a *superintendens-intermezzo*, amely után a szerző a hatást ecseteli: „A nép lelkesedése akkora volt, hogy éjjel sem engedték őket pihenni. Reggel 3-tól este 12-ig gyóntattak. Sokan az eruptív barokk lélek kitörésével fennhangon kiabáltak a tömegben“ stb.

Erről a pontról nem lesz felesleges egy pillantást vetnünk történetfelfogásunk alakulására. A magyar történet nagy szintéziséből azt tanulhatja meg olvasóközönségünk, hogy a XVIII. században a magyar protestantizmust ért sérelmek — tehát, tegyük hozzá: iskolák megszüntetése, templomok lerombolása, papok és tanítók elűzése, jobbágyok földönfutóvá tétele — túsúrások voltak.² Ezt a felfogást, ugyancsak a „túsúrással“ szóval fejezve ki a lényegét, magáévá tette egy újabb tanulmány szerzője is, most pedig Jánosi dolgozatából, azt láthatja a gyanútlan olvasó, hogy a protestánsok nagy rokonszenvvel követték a jezsuiták működését, hiszen szívesen és önként hallgatták őket, úgyanynyira, hogy helyenként csak hajszálon múltott áttérésük. Azzal, hogy a szerző a XVII. századi hivatalos jezsuita évkönyvek felfogását ily maradéktalanul érvényre juttatta tanulmányában, érthetővé lesz a kívülálló számára, hogy mai történetfelfogásunknak mi az uralkodó színe. Az értekezés, mint doktori disszertáció, egyike ugyanis azoknak a tanulmányoknak, amelyek szerzői őszintén, fenntartás nélkül, a fiatal kort jellemző lelkesedéssel, bátran szokták felfogásukat, tudományos meggyőződésüket vagy hitüket kifejezni — ezért is érdemli meg, hogy bővebben foglalkozzunk vele. Számunkra, bevalljuk, korjellemező dokumentum s így kíváncsian várjuk, hogy társai, még tovább haladva, miként fognak túltenni az évkönyveken, s hogyan érzékeltetik majd a jezsuiták működését náluknál is nagyszerűbbnek?

Ugyancsak a szerző lelkesedéséből lehet megmagyaráznunk azt a tévedését, hogy a XVIII. századi jezsuiták tevékenységét nemzeti mázzal vonja be, úgy tüntetve fel, hogy a magyar érzés megerősítése terén kiváló szerepük volt. Mivel a rend nem szorult arra rá, hogy kölcsönzött tollakkal ékesítgesse fel történetírásunk, legelőször is arra kell utalnunk, hogy a szerző az értekezésében közölt adatokkal egyáltalán nem támasztotta alá azokat a lelkeshangú megállapításait, amelyeket az utolsó fejezetben, „a századközép barokk vallási eszményének magyar vonásai“ címen előad. Az összefoglalást népszerűsítő szintézisekből vette át s dolgozatának a befejezése, meg az adatszerű rész között alig van valami kapcsolat. Az évkönyvek adatai, úgy, amint azokat a

² Szekfü Gy.: *Magyar Történet*. IV.² 347, 552. l.

szerző kiszedegette, egyszerűen nem igazolják a „magyar vonásokat“.

Vizsgáljuk meg erre vonatkozólag azt a kérdést, hogy a magyar szentek kultuszának terjesztésében milyen részük volt a jezsuitáknak. A szerző szerint ki kell emelni a rend buzgalmát; úgy látja, hogy „a XVIII. században szinte ők egyedül mentették át nemzeti szentjeink tiszteletét a protestantizmus és a török romboló hatásából“. (16. l.) De a bizonyíték mindössze annyi, hogy Szt. Istvánról Bécsben és Pannonhalmán beszédet mondtak — bizonyára István-napkor — a csíksomlyói Szt. László-kápolnánál pedig, valószínűleg búcsú alkalmával, a magyar lovagkirály érényeit magasztalták. A szerző nem veszi tekintetbe — s e nézeteivel aligha áll egyedül — hogy a magyar szentek kultuszát a régi középkori alapok tartották fent. Zágrábban tehát nem a jezsuita prédikációk vésték az emberek emlékezetébe a szent királyok képét, hanem a székesegyház, amely Szt. Istvánról kapta nevét, a Szt. László kápolna, a Szt. Imréről elnevezett plébániatemplom, azután azok az oltárok és misealapítványok, amelyek javadalmazai és élvezői, kanonokok és oltárigazgatók egyaránt, a magyar szentek kultuszát azzal ápolták, hogy misét mondtak értük, megemlékeztek róluk, ünnepeiket pedig nagy fénnel, körmenetekkel ülték meg, mindezzel a rég elhunyt végrendelkezők akarata szerint járva el. S mint Zágrábban, másutt is, az egész országban, a klérus tagjai voltak a magyar szentek tiszteletének terjesztői, nem pedig a jezsuiták, akiknek templomaiban aligha lehetne sok Szt. István- vagy Szt. László-oltárt összeszámlálni. Ezt korántsem szemrehányásként említjük. Csak kissé ismerve azokat a törekvéseket, amelyek a szerzetesrendeket önálló életet élő organizmusokká tették és csak első tájékozódás alapján tekintve át külföldi kapcsolataikat, a legtermészetesebb jelenségnek kell mondanunk, hogy minden rend a maga szentjeinek a kultuszát ápolta. A jezsuiták tehát csak az általános gyakorlatot követték, amidőn Szt. Ignác, Xav. Szt. Ferenc, Szt. Alajos tiszteletét igazán bámulatos buzgalommal és oly eredménnyel honosították meg nálunk, hogy pl. sok város Xav. Szt. Ferenc oltalmába ajánlotta magát, a „sokszor csodaszerű hatású“ Szt. Ignác-vizet pedig nagy mennyiségben hordták szét betegek gyógyítására, továbbá kísértetek, meg a vetéseket puszító mezei egerek ellen. (71. l.) A szerző e három szent kultuszának ápolására vonatkozólag a bizonyítékok garmadáját sorakoztatja fel, ami mellett a magyar szentekről szóló egyik fentebb említett adat különösen szegényesen hat. A különbség a rend szellemének kissé nemzetfölötti jellegét bizonyítja, amivel teljesen megegyezik régi iskolatörténeti monografiáink azon észrevétele, hogy az óriási tömeg jezsuita iskolai színjáték között magyar tárgyú meglehetősen kevés van. Egyébként azt a kérdést,

hogy a jezsuiták mily mértékben voltak a magyar szentek tiszteletének terjesztői, némi utánjárással el lehetne döntení. Csak azt kellene megállapítani, hogy Csehországban vagy Ausztriában propagálták-e úgy bármelyik királyunk kultuszát, mint nálunk Nepomuki Szt. Jánosét. Azt tudjuk ugyanis, hogy a csehek nemzeti szentjét Magyarországon igen népszerűvé tették s tiszteletére oltárokat vagy szobrokat nagy számban állítottak fel — győri templomuk külső falát éppen úgy felékesítették szobrával, mint a főoltárt — kevésbé vagyunk azonban tájékozva a felől, találtak-e ugyanígy módot arra, hogy a cseh templomokat Szt. István szobraival díszítsék. Mivel nem egészen lehetetlen, hogy műtörténészeink éles tekintete felfedez majd ily emlékeket, messzemenő következtetések mellőzésével egyelőre azt állapítsuk meg, hogy a kutatás mai stádiumában csak könnyed általánosítás juttathatja a jezsuitáknak a nemzeti tudat megerősítésének vagy elmélyítésének szerepét. A ma uralkodó fellengő felfogással szemben nem árt utalni régi monografusaink érdemtelenül mellőzött műveire s pl. a bencés Acsay Ferenc győri tanulmányának néhány megállapítását idéznünk, amelyek szerint a Mária-kongregációban „a magyar szenteket különösen nem tisztelték, Szt. István napját sem ülték meg külön“, „Szt. László ünnepét is csak 1764-ben kezdték megülni“, de a „lelkesedés és buzgóság csakhamar lelohadt“.³

A tények, amelyeket a szerző felsorakoztat, ugyanazok, mint amelyekről régi monografusaink beszámoltak. Az eredmények azonban, amelyeket egy új történetfelfogás szellemében megállapít, függetlenül a tényektől, mások. Ez volna az út, amelyen a magyar történetírásnak haladnia kell?

Kifogásaink mellett, amelyek során a botránnyosan sok sajtóhibát is szóvá kellene tennünk, említsük meg a szerző elismerésreméltó törekvését, hogy a német egyházi néprajzi irodalom legkiválóbb művei alapján igyekezett anyagát etnográfiai szempontból értékesíteni és a jegyzetekben feltüntette, hogy több szokás ma a nép körében milyen formában él. Utalásai az etnografusokat bizonyára eredményesen figyelmeztetik arra, hogy sok babonás szokásnak az eredetét hol is kell keresniök.

Mályusz Elemér

³ Győri bencés főgimnázium 1895—6. évi értesítője. 163. l.

Dalokból piramist...

*Jaj, éjnek éjszakáján
Hányszor riadok fel erre: n i n c s!
Nincs, nincs!
Levelet írnék neki,
Nincs hova.
Verset írnék, nem kapja meg soha.
Dalokból zengő piramist
Építenék sírja fölé,
Magasabbat, mint a Cheops piramisa.
Hogy kérkedve kérdezzem meg:
Kicsoda hengeríti el
Erről a sírról a követ?
Többet ért volna életében
Egy szemernyivel több szeretet.*

Lámpám

*A lámpa az éji szekrényemen.
Ez az ő ajándéka.
Ő vette, mikor utoljára itt járt,
Hogy egyszer már szép kis lámpám legyen.
Most, ha felgyújtom:
Szelíd lobbanással
Ő sugárzik át a zöld üvegen.
Mintha már az örök Világosság
Fényeskednék nekem.*

Reményik Sándor

KRITIKAI SZEMLE

Scholtz Gedeon: A Németországi Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház mai jogi helyzete. Megjelent mint a miskolci ág. hitv. ev. jogakadémia szemináriuma értekezéseinek 7. sz. kötete.

A mai vajúdjó kor zürzavaros állapotában a német átalakulást senki sem látja tisztán. Az irányzatos sajtó sem jobbról, sem balról nem világítja meg úgy, hogy az egészzet láthassuk — mindegyik a maga céljai szerint vagy az egyik, vagy a másik oldalt világítja meg túlerős színekkel. Az egésznek tárgyilagos képét csak az láthatja, aki nem hisz se az egyik, se a másik szélsőségnek, hanem megnézi azt természetes világításnál, tárgyilagos szemmel. Ilyen természetes reávilágítás és tárgyilagos kritika a most megjelent könyv. Már eddig kötetek jelentek meg és újságcikkek légiói, de a legtöbb csak arra volt jó, hogy elhomályosítsa azt a tudomásunkat is, ami rendelkezésünkre állott. Egyiknél elhallgattatta a kritikát a feltétlen rajongás, amivel a „fajtisztaság” és egyoldalú nemzetiesség új isteneinek áldozott, a másikonál — és ez volt a hangosabbik kórus — elnyomott minden józan megítélést az a féktelen düh és gyűlölet, amit éreztek mindenki iránt, akit a nyílt vagy leplezett marxizmus, internacionalizmus és — hogy őszintén beszéljünk — egyes zsidó hatalmi törekvések megakadályozóinak ismertek vagy tartottak.

A magyar irodalomban eddig egy könyv jelent meg, amelyik az eseményeket az evangélikus egyház szempontjából tárgyilagosan adta elő, amelynek a szerzőjét nem vakította el sem fajgóg, sem zsidógyűlölet, de a liberalizmus hamis nemzetközisége sem, — ez Raffay Sándor ev. püspök könyve a német ev. egyház vallási küzdelmeiről.

Scholtz Gedeon — aki különben igen gyakran, hivatkozik erre a könyvre — a saját személyi tapasztalatain felül igen sokban folytatása, kibővítése és kommentátora Raffay könyvének. Talán ennek is köszönheti azt, hogy ebben az igazán kényes kérdésben, amelyik annyi ember tisztánlátását homályosította el, megtartotta a tárgyilagosságot. De — és ezt különösen nagy érdeméül kell betudnunk — a nemzeti szocializmus eszméivel való határozott rokonszenve sem feledteti el vele egy pillanatra sem azt, hogy magyar és evangélikus. Magyar volta nem csökkenti elismerését azzal a nemzettel szemben, amelyik minden más nemzetet alacsonyabb fajnak deklarál. Belátja azt, hogy az ilyen vulkánikus kitörést, mint amilyen a mai német megmozdulás, nem szabad úgy elbírálni, hogy — csak a salakot vizsgálom meg.

De csodálatosan megtartotta tárgyilagosságát akkor is, ami-

kor a nemzeti szociálizmus és az evangélikus egyház közt fennálló ellentétéről beszél. A vallása egyházának a szeretete nem teszi elfogulttá és nem teszi igazságtalanná.

A könyv, mint minden jó könyv, többet ad, mint amennyit ígér. Az evang. egyház jogi helyzete cím alatt voltaképen a mai német viszonyoknak adja hű, tárgyilagos és igen áttekinthető képét.

Ismerteti a német állapotokat a nagy fordulat előtt. Azt az állapotot, amibe az egyes országok országos egyházát sodorta a háborút követő idők zivatara. A megszünt egységet — amit addig a császárság többé-kevésbé biztosított, a destruktív, marxista és nemzetközi irányzatok és a velük szövetkezett, magát kifelé kereszténynek valló „Centrum“ romboló hatását a nép vallásosságára. Ezt ismerni kell, hogy megértsük azt, mit jelentett a nemzeti szocializmus az egyházra.

A nemzeti szocializmusról megállapítja, hogy az nemcsak politikai párt, hanem egyúttal világnézet. De ez a világnézet a pozitív kereszténység alapján áll. Ez a világnézet nemcsak hogy követeli minden vallás szabadságát, de egyenesen feladatává tűzi ki, hogy a vallásosságot és ezzel az egyházakat erősítse. Kellő értékére szállítja le azt a közkeletű propagandát, amelyik a nemzeti szocializmust a modern pogánysággal azonosítja és a kereszténység elnyomója és ellenségeként tünteti fel. Kimutatja, hogy ha azok az eszközök, amelyekkel az egyház egységét és az államhoz való alkalmazkodását akarja elérni, talán nem mindig helyesek, de sohasem a hitelvek, hanem mindenkor csak az egyházigazgatás, az egyházjog terén mozognak. Nem az isteni eredetű tanokat (ius divinum), hanem az emberi eredetű (ius ecclesiasticum) külső tanokat érintik. Még az erőszakos, az egyház önkormányzatát sértő intézkedésektől sem tagadhatjuk meg a jóhiszeműséget — azt, hogy a cél: az egyház erősítése az állam érdekében. Ha nem is találják el mindig a helyes eszközt, de nem érdemlik meg azt a vádat, hogy céljuk az egyház elnyomása és pusztítása. Egyoldalú megítélés az, amikor a modern pogánysággal azonosítva a német mozgalmat — azt a bolsevik valláselleni mozgalommal állítják egy sorba. Mint ahogy nálunk is frázissá vált az, hogy Németországban, Mexikóban és Oroszországban „egyformán“ üldözik a kereszténységet. A mai német uralom azt mondja, hogy megmentette az egyházat a marxizmus által fenyegető pusztulástól, tehát joga van követelni azt, hogy egy egyház se akadályozza őt a nép érdekében való munkájában.

A nemzeti szocialista tan nem alkuszik, nem köt konkordátumot az egyházzal. De miért? Mert a nemzetet, a népet, az államot és az evangélikus egyházat egynek tekinti, és azt mondja,

hogy senki önmagával nem köthet szerződést. Ha nincs discordia, nem kell konkordátum.

A szerző reámutat arra, hogy a német evangélikus egyház azáltal, hogy eddig hiányzott nála minden egységes szervezet, teljesen elyesztette elhatározó befolyását az államéletre és a népre. Széttagoltságában annyit veszített erejéből, hogy a sokkal kisebb, de egységesebben megszervezett róm. kath. egyház befolyásával szemben a gyengébbik fél maradt. Az egységes szervezetre éppen ezért saját létérdekében szüksége volt. De elhibázott dolog lett volna a hitelvi egyesítés. Erről a német protestantizmusnak már volt rossz tapasztalata, amikor a porosz egységesítő törekvések azt eredményezték, hogy két egyház helyett három lett: a két eredeti és az egységesített porosz unió. Ezért helyesebb az az egyesítés, amelyik csak szervezet és vezetés dolgában, az egyház köz-igazgatása, joga terén egyesül — függetlenül hagyva mindegyiknek hitelvit és meggyőződését.

Természetes, hogy az ilyen átalakulás küzdelemmel, kölcsönös féltékenységgel jár.

De éppen ez mutatja a német protestantizmusnak mélységes nemzeti jellegét, hogy a nép és a nemzet minden konvulzióját azzal együtt érzi, nem hagyja semmi sem érzéketlenül, ami a nemzetet éri. Látszólag konszolidáltabb a róm. kath. egyház helyzete, amely a nemzet vívódása és lázas vergődése közepette hideg nyugalommal megáll. De ez a hideg nyugalom mutatja éppen azt, hogy az állam és a nemzet kebelében idegen test.

Vizsont a német protestantizmusnak is csak dicséretére válik, hogy nem követi vakon és szolgai módon a politika útjait, nem rendeli alá magát szolgai módon a mindenkori hatalomnak, hanem bátran ellentáll, ha hitének érdekeit veszélyeztetve látja. De vizsont nem is gördít semmit sem a fejlődés útjába, nem akadályozza meg a nép és a nemzet érdekeinek teljesülését addig, míg azok az egyházat és hitelvit nem bántják. Nem gátolják a nemzet önvédelmét, de nem is állanak oda eszközül igazságtalan üldözésekhez. Mintha megerősödött volna gerince a mai államhatalommal szemben is. Amíg a weimari Németország marxista vallástalan iránya az egyházakban semmi ellenállásra nem talált — az egyházakat megerősítő nemzeti szocialista kormány is kénytelen volt már eddig sokszor meghátrálni egyszerű papok erélyes magatartása elől. Így például mikor Müller birodalmi püspöknek és dr. Jägernek, a „Führer“ bizalmi emberének balkezes intézkedéseit maga a „vezér“ volt kénytelen helyreigazítani.

Az újpogány mozgalmak ismertetésénél megvilágosodik a közvélemény előtt az, hogy mennyire irányzatos az a beállítás, mintha az a német nemzeti szocializmus lényeges eleme volna. A szerző megvilágítja, hogy az nem más, mint a forradalmak-

kor oly gyakori „néplélek megbetegedés“. Helyes az a megállapítás, hogy: „A pogány mozgalmak élettartama az egyházaktól függ, melyek a nép felvilágosítása, a keresztyén igazságok kifejtése után ezen, a némettség előtt idegen, idejüket múlt tanokat minden bizonnyal el fogják távolítani a német szellemi életből“.

Igen megszívlelendő az egyházak magatartása az „árja-mozgalom“ kérdésében, amidőn — anélkül, hogy a nemzetnek a fajtisztaság megóvásához való jogát tagadnák — a kérdést mégis az egyház szempontjából méltányos, igazságos és jogos erkölcsi érdekeket nem bántó módon vezetik le — a Szentírás alapján.

Az új egyházalkotmány szellemét megvilágítja az a kijelentés, hogy „a jog az egyházban a hitvallás szolgája és az alkotmánynak és egyházszervezetnek csak annyiban van értelmük, amennyiben a hitvallást segítik“.

Az egyházpolitikai harcok érdekes történetének ismertetése után azzal a megnyugvással teheti le a könyvet az olvasó, hogy korai volt az örömeik azoknak, akik a protestáns egyházak váltságát látták, hogy csalódtak azok, akik már-már az evangélikus hit pusztulására számítottak. Ellenkezőleg — a tisztítótűzből megerősödve, egységesítve fog kikerülni, hogy elfoglalhassa azt a helyet, ami történeténél fogva megilleti.

De összeomlik azoknak a vádaskodása is, akik minden nemzeti irányban a vallások ellenségét látják. Az eszmék tisztázásához nagyban hozzájárul, ha az ilyen szennázó „elméleteket“ a kellő értékükre szállítjuk le.

Ebben az irányban a szerző derekas és értékes munkát végzett.

Dr. vitéz Pétery Aladár

Gratz Gusztáv: A dualizmus kora. Magyarország története 1867—1918. I. k. 414 l., II. k. 410. Budapest, 1934. 8. U. sz.: **A forradalmak kora.** Magyarország története 1918—1920. 354 l. Budapest, 1935. 8. Mind a kettő a Magyar Szemle Társaság kiadása.

Tárgyilagos és áttekinthető képet nyújt Gratz Gusztáv hozzáértő tollal megírt fenti két munkája a dualizmus és a forradalmak kora történetéről. Mint politikus, aki többféle minőségben — a közös külügyminisztérium osztályfőnöke, bécsi követ, majd külügyminiszter — maga is aktív szerepet játszott a közelmúlt félszázad eseményeiben, természetesen elsősorban a kor politikai történetét írja meg, nagy általánosságban térve csak ki a gazdasági, kulturális és szociális viszonyokra. Munkája kétségtelenül hézagpótló; hozzá hasonló szintetikus, az újjászülető és a lehangoló Magyarország történetéről egységes, átfogó szemléletet nyújtó munkával történetirodalmunk mindezeideig még nem rendelkezett.

„A magyarság politikai eszmevilágának a realizmus sohasem volt erős oldala... A magyarság hatalmas épületeket emelt reményeiből és vágyakozásaiból, anélkül, hogy alapjaikat gondosan megvizsgálta volna“. Ezek a kiragadott gondolatok képezhették mintegy mottóját a munkának. A túltengő nemzeti önréztet, a józanság és bölcsesség nagyfokú hiánya, az egyéni érdekek érvényesítése az egyetemes nemzeti érdekek fölött megadják annak a magyar társadalomnak jellemző tulajdonságait, amely egy félszázadon át nem törődve a legkomolyabb problémákkal rohant a biztos pusztulás felé. Ezek a hibák nyomták rá bélyegüket a kül- és belpolitikára, a magyar nemzet minden életjelenségére, egész életére.

Ma már egyöntetű a felfogás abban a tekintetben, hogy 1867 után a pártoknak közjogi jelszavak szerint való tagozódása végzetes következményekkel járt az országra. „A közügyes palánta meggyökerezéséhez állandó melegre lett volna szükség“ s az uralkodó és Deák is igyekeztek volna ehhez a megfelelő légkört biztosítani. Ferenc József tudta jól, hogy a monarchia különböző népei között az uralkodóház közössége a legerősebb összekötő kapocs és hogy mihelyt ez meglazul, ezek a népek egymással szembe fognak fordulni; de viszont Deák is érezte, hogy a sérelmi politika kiküszöbölése elengedhetetlenül szükséges, hogy a nemzet egész erejét belső megerősödéssre és kulturális, valamint gazdasági haladásra használhassa. Az uralkodó és Deák éleslátása mellett azonban a nemzet, sőt még a vezető szerepet játszó államférfiak legnagyobb része sem ismerte fel a való helyzetet. Míg Magyarország érdeke a kiegyezés fenntartása és megerősítése lett volna, addig a nagy többség a függetlenségi politikáért lelkesedett. Az Ausztriával való közösségből származó ügyek így mindig bőséges anyagot szolgáltattak az ellenzéknek, a parlamenten belül, sőt azon kívül is, a legelkeseredettebb támadásokra. Az obstrukció, melyről Tisza István állapította meg, hogy „az nem egyéb, mint az állam életerőinek következetes felemészítése és az alkotmányos érzületnek a haza polgárai szívéből való lassú, de biztos kiirtása“, évtizedeken keresztül megbénította a parlament komoly, eredményes munkáját. A pártok torzszalkódásairól rendkívül ügyes és korhű képet nyújt a szerző, aki politikai felfogását illetőleg Andrassy és Tisza politikája között állott, sőt igen sok esetben azok összeegyeztetésére törekedett. A munka értékes részei közé tartoznak azok a sorok, amelyekben a dualizmus korának vezető magyar politikusaikról olvasunk rövid, határozott, de tárgyilagos jellemzéseket. Deák, „aki nemzetének hagyományos függetlenségi és jogérzetét tisztultabb — mintegy idealizált — alakban képviselte“; Andrassy, a lángész, akinek egyetlen programpontja volt, hogy „nem szabad ostobaságokat csinálni“; Ti-

sza Kálmán, a „durva despota“, aki az országnak mégis tíz évi nyugodt fejlődést biztosított; Apponyi, akinek nagy politikai képességeit már Tisza Kálmán korában mindenki ismerte, de aki „még nem volt a magyar nemzet titkos vágyainak és reményeinek az a szószólója, akivé később fejlődött“, mind úgy állanak leírása nyomán előttünk, mint a letűnt kor magyar történelmének kimagasló, de kortársaik részéről meg nem értett nagy alakjai. Legszebb mégis Tisza István jellemzése, amikor azt írja róla a szerző, hogy „az egész ember olyan volt, mintha egy darab márványból faragták volna, amelyen semmi repedés nem volt. Akárhonnan nézte az ember, szeme csak nemes anyagot ért.“

A közjogi kérdések mellett belpolitikáknak másik fontos része, amit e munka részletesen tárgyal, a nemzetiségi kérdés volt. E kérdés fontosságát a kiegyezés idejében Andrássy és Deák is felismerte s igyekeztek is azt a magyarság és a nemzetiségek érdekeinek figyelembevételével megoldani. Már az 1865. évi magyar országgyűlés feliratában kijelenti, hogy „nem fogjuk elfelejteni, hogy Magyarország nem magyar ajkú lakosai szintűgy Magyarország polgárai s mi őszinte készséggel akarjuk mindazt, amit az ő érdekeik és a haza közérdeke megkíván, törvény által biztosítani.“ A horvát kiegyezés létre is jött, a többi nemzetiségekkel a megegyezés azonban késett, míg a későbbi kormányok nemzetiségi politikája már egészen szélsőséges irányban tolódott el. A nemzetiségi kérdés jelentékeny mértékben befolyásolta Magyarországot, illetőleg az egész monarchia külpolitikáját. Andrássy, a külügyminiszter, bár nyíltan nem igen hangoztatta, legnagyobb ellenségnek mindig Oroszországot tartotta. Ő vetette meg a monarchia külpolitikájának alapját, amikor Németországgal, majd Olaszországgal lépett szövetségre. Ferenc József teljesen azonosította magát ezzel a politikával, a trónörökös, Ferenc Ferdinánd azonban új elgondolásoknak, egy föderalisztikus alapon nyugvó birodalomnak volt a híve. Érdekesek a munkának azok a részletei, amelyek Conrad vezérkari főnöknek az Olaszország, majd Szerbia elleni preventív háború terveire vonatkoznak. Bosznia annexiójával jelentek meg az első komoly háborús felhők a külpolitika egén, 1913-ban pedig a látóhatár már teljesen elborult. Csakhamar lángba lobbant a sarajevói szikra által a hamu alatt szunynyadó tűz, a világháború, amely lángjaival rövidesen az egész világot elborította. A háború eseménydús, sokszor drámai kül- és belpolitikai eseményeit minden pártpolitikai és nemzetiségi elfoqlultság nélkül, történeti hűséggel ismerteti a szerző.

A magyar nemzet egységesen ment a világháborúba s a győzelembe vetett hit sokáig tartotta is magát. A hosszú háború elkerülhetetlen következményei azonban bő alkalmat adtak az elégetlenség szítására s azok az elemek, melyek Magyarországot a

forradalom felé kergették, ezeket nem hagyták kihasználatlanul. 1918-ban, amikor már nyilvánvaló lett, hogy a háborút elvesztették, teljes fejetlenség lett úrrá a magyar politikában. Amikor a legnagyobb érelyre lett volna szükség a szenvedélyek megfékezése és az elkövetkezendő események elfojtása szempontjából, a kormány és a hatóságok részéről semmi intézkedés nem történt. A király lemondatása, Tisza István meggyilkolása, a népköztársaság kikiáltása mind hihetetlen gyorsasággal követték egymást, akkor, amikor a nemzet széles rétegei a teljes elernyedtség képét mutatták. Már Károlyi Mihálynak, aki abban a fanatikus hitben élt, hogy világforradalom van közeledőben, sem volt annyi ereje, hogy megküzdjön a forradalom által kiváltott szélsőséges áramlatokkal, neki is át kellett adni a hatalmat a kommunistáknak. A népbiztosdiktátúra (45 közül 32 zsidó volt) minden szörnysége és kegyetlensége megelevenedik e könyv lapjain előttünk. Bár a vörös forradalmak s az ellenforradalmi kísérletek csakhamar felőrölték a diktatúra ellenállóképességét is és rövid néhány hónapos uralom után megbuktatták azt, mégis pusztításai végzetes kihatással voltak a nemzetre. Az ellenforradalmi akcióban a szerző is jelentős szerepet játszott s így ezek a részek, valamint a diktatúra után újjászülető országnak fennmaradásáért folytatott küzdelmeit tárgyaló fejezetek mély benyomást keltenek az olvasóban. Az új, nemzeti alapon álló kormányzat megszervezésével, külpolitikai tekintetben pedig a békekonferencia tárgyalásainak ismertetésével fejeződik be a munka harmadik, befejező kötete.

Váczi Elemér

Révay József gróf: A megismerés antinómiája Kantnál. Budapest, 1936. 8. r. 47 l.

Az előadásában és szerkezetében is formás, arányos, mérték-tartó értekezés olyan munkás jelentkezése a filozófia legbensőbb kérdései területén, akitől nyilván joggal várhatunk hasznos eredményeket. Már magábanvéve témaválasztása, — az ismeretelmélet és metafizika érintkezési pontján felmerülő kérdése a valóság és ismeret viszonyának, a filozófiának valóban legalapvetőbb kérdése, — rávall a szerző elmélyülő érdeklődésére, fejtegetései pedig éles és finom kritikai elmét árulnak el. Mozdulatai még óvatosaak, egy-egy irányba nem is hatol el egészen addig a pontig, ameddig előrevetett pillantása pedig elér. Ez az elővigyázatosság és mérséklet azonban mindenesetre jobb, mint a kezdők gyakori titánkodása, s éppen úgy kiérdemli elismerésünket, mint a vállalkozási kedv, amellyel a problémák legmélyét is feltárja. Öntudatosan él benne a meggyőződés, hogy a tudomány nem a mindenáron-megoldások mestersége, hanem elsősorban a kérdések rendszeres feltárása. Joggal idézheti önmaga igazolására Kant

megjegyzését, hogy már magában az is az okosság és belátás bizonyítéka, ha tudjuk, mit kell értelmesen kérdezni.

A dolgozat első fele két lehetséges tipikus elvi álláspontot állapít meg abban a kérdésben, mi a viszony az ismeret és a valóság között. Az egyik szerint az ismeret megfelel a valóságnak, melyben magában is már benne rejlik a jelentés, a másik szerint a jelentést az alany kölcsönzi a tárgynak. A szerző az első álláspontot intelligibilizmusnak, a másodikat nominalizmusnak nevezte el. Majd rámutat a két álláspont viszonyára és ellentmondásaira. Ezzel a metódikus felkészültséggel veszi a második részben vizsgálat alá Kant ismeretelméletének alapkérdését. Gondosan kifejti a logikai szálakat, melyekről kimutatja, hogy egyik és másik tipikus irányba egyaránt húzódnak, s ezzel az analízissel keresi, megtalálta-e Kant a két álláspont közti teoretikus kiegyezést. Felelete tagadó, de rámutat arra a módra is, ahogy az egész Kanti filozófia a gyakorlati kiegyezést megkísérelte. A szerző dialektikai készségéről főként az a rész tanúskodik, ahol a két felelet-típus egyéni elnevezését megindokolja, valamint a Ding-an-sich fogalmának fejtegetése. A végén talán nagyobb határozottsággal lehetett volna rámutatni, hogy végeredményében a megismerés antinómiája is az érték és valóság kérdésével áll szoros összefüggésben, s hogy az „intellectus archetypus“ fogalma egyenesen arra utal. De a szerző csak Kant tanainak vizsgálatát tűzte ki feladatul. Ezt pedig igen sokat ígérően oldotta meg.

Joó Tibor

Incze Gábor: Új „Kis Tükör“. Második sorozat. Tíz magyarországi kép. Debrecen, 1936. 52 l. 8°.

Incze Gábor valósággal szemünk láttára fejlődik ki világjáróvá. Az utazás művészet is, tudomány is egy kevéssé, érzés és tanulmány is kell hozzá s ez utóbbit maga a gyakorlat szolgáltatja igazán. Az „Új Kis Tükör“ utiképeinek már az első sorozatában sok érdekes szempont megcsillant előttünk, ezek miatt a szempontok miatt új beállításban kerültek elénk régi elkopott, megszokott kliésék és azt ígérték nekünk, hogy ennek az új világjárónak még nagyon érdekes észrevételei lesznek, ha egyszer megtalálja azt az egyetlen pontot, amelyet minden fotografus és tájképfestő minden egyes új kép számára megkeres s amely minden látó számára saját egyéniségével aequivalens.

Az „Új Kis Tükör“ második sorozata arra legilletékesebb tanúbizonyság, hogy Incze Gábor megtalálta ezt a pontot. Eddig azért nem volt egészen az övé, mert mindig az akkor aktuális képből indult ki és *onnan nézve* akarta felvenni, objektíve úgy, ahogy a képek magának a legjobbnak. Ez azonban a képeknek bizonyos fotografiaszerűséget kölcsönzött, nem mindig előnyükre. Aztán ösz-

tönösen szempontot változtatott s most már — ez az Új „Kis Tükör“ mostani gyűjteményének néhány darabján még mindig érezhető — azt az útleírásokból jól ismert pontot kereste, amely neki, az utasnak legmegfelelőbb. Nem az a fontos, milyen, hanem az, hogy én milyennek látom. Ebben a pillanatban már túl van a szubjektivizmus kísértésén s a nézőpontját odatette, ahova igazán való: a látvány és a látó egymásrahatásának a képzelt metszőpontjára. Ezért aztán csakugyan érdekes mindakettő: amiket meg-
néz és ahogyan nézi.

Minden város- vagy vidékportréja ad egy jellegzetes vonást magáról, amelyen szimbolikusan ott az egész. A „magyar“ Bécs azzal az ellentéttel válik magyarrá, amely a Kollonits szobra közelében felzendülő magyar nyelvű kálvinista zsoltárokban megtetszik: a jelenet mögött ott villognak a Magyarországról került könnyes és verejtékes kincsek, ott sötétlenek a mult szenvedései. Hiába minden: a magyar zsoltár ma is zeng, Bécsben is zeng, Kollonitsból egy divatból kiment szobor maradt. *Bécestől—Győrig* (az író szereti az ellentét kiváltotta hatásokat) ismét kísért a mult, de kísértő hangulata belevész a magyar kanászfíu rüeskös ostorának s a csendőrszurony kellemetlen csillogásának kelletlen és kietlen mondanivalójába előbb, majd a hivalkodó gyorsvonal csillogásába, kényelmébe és sötétség elől menekülésébe. *Szeged* egy kicsit úgy tűnik fel, mint a mindenkori alacsonyabbrendűség ellen feszülő bástya, amely reménytelen helyzetében egyre romlik ugyan, de egyre áll. *Farkasgyepű* talán legdiadalmasabb vizsgálja utasunk szemének, mert nagy finomságokat vesz észre ott, ahol más ember szeme felét elnagyolná. Sváb vidékre elszigetelt voltát, az etatizmus miatti idegenségét és karitászos folytatással nem törődő nagyképű jótékonykodását kegyetlenül élesen látja és mutatja. *Sopron* az ő szemében „híd“ a germánság felé, de nem új híd, rég megvolt már a próbája az evangélikus egyház kollektív és Petőfi Sándor egyéni szenvedésein keresztül. *Debrecen* pompás lelkirajzát kapjuk, kettős életének, életéért remegő „lapításának“ pontos és igaz megfejtésében. A köfal nélküli város galambszelíd és kigyóravasz lelke él mai napig felemás voltában. *Márianosztra* szomorú világa kicsalja utasunkból a kételyt az apacanevelés célirányos volta felől. *Gödöllő* értelmét legújabbkori szerepében látja, mióta a kormányzó lakik benne s különösen mióta a cserkész Jamboree beszédes emlékei azon örvendeznek, hogy félhivatalos külpolitikánk eredményes és propagatív erejű volt. *A balatonkenesei üdülotelep* mintegy pozitív kiegészítő képe a farkasgyepűi negatív képnek s arról győz meg bennünket, hogy az üdültetés és gyógykezelés nem állami, hanem társadalmi feladat. *Gödöllőtől—Budapestig* szimbolikus álmot lát a szerző arról, hogy minden utazó individuálisan lát és türelmetlen a másfajta látás-

mód iránt. Megnyugtathatjuk: nekünk szimpatikus az ő látásmódja.

Karácsony Sándor

Matolcsy Mátyás: Az új földreform munkaterve. Budapest, 1935. Révai kiadás.

E könyv a szerző „Agrárpolitikai feladatok Magyarországon“ c. művének továbbfejlesztése. Kiinduló pontja itt is az, hogy „a föld elválaszthatatlanul össze van kötve a néppel, amelyre első helyen az 5 milliónyi agrárnépünk élete van rátablázva. A föld nem szabad vagyón, a nép élete hozzá van forrva“. Már a bérleti gazdálkodást is ebből a szempontból nézi, amikor a mélykúti bérliőszövetkezetet példának állítja oda elsősorban a kath. egyház kötött birtokainak hasznosítására. Különösen hangsúlyozza a földbérliőszövetkezeti munkát, amely valóban nagyobb mértékben kellene, hogy bekapcsoltassék a birtokpolitikai feladatok közé. Elszomorító könyvének az az adata, hogy a 100 kat. holdon felüli birtokok kb. 23%-án zsidó vállalkozók gazdálkodnak, amely arány még nagyobb, ha az 500 kat. holdnál nagyobb birtokokat vizsgáljuk. Helyesen látja az egyke veszedelmet és hangsúlyozza, velünk együtt, hogy nem kárpótolja a pusztulást, ha az egyes falvakban a magyarság helyét fajilag idegenek foglalják el, vagyis, hogy a lélekszám nem csökken. Röviden, de helyes meglátással szól a tanyatelepülés legfontosabb kérdéseiről, amelynél különösen a tanyaközi munkások letelepítését említi mint olyant, amely az ottani munkáskérdés megoldását segítené elő. Döntő jelentőségű az ellenkező érvelésekkel szemben munkájának az a része, mely a nagy- és kisgazdaságok szerepéről emlékezik meg agrártermelésünkben és agrárkivitelünkben, s bebizonyítja, hogy a magyar kisgazdatársadalom csak a főterményekből produkál országos átlagban kisebb mennyiséget és értéket, mint a nagybirtokosság; egészében azonban sokkal nagyobbjelentőségű és értékesebb a kisgazdatársadalom által az ország szántóföldi területének majdnem 70%-án folytatott munka. Nehezen tudjuk azonban megérteni könyvének azt az állásfoglalását, mely az utódállamok 500 kat. holdas birtokmaximumát veszi alapul. Ezt mi nem követhetjük, mert ott a földreformot elsősorban a magyarság kiirtására tervezték, másrészt, mert vannak olyan mezőgazdasági feladatok: tenyészállatok előállítás, vetőmagnemesítés és termelés, kísérletek végzése, stb., stb., amelyek 500 holdas birtokon kevésbé valósíthatók meg, úgyhogy az 500 holdas birtokmaximum csak egy messze jövő ábrándja lehet, de jelenleg gyakorlati értékkel nem igen bíró kíváncsi. Nem tudjuk elfogadni azt az álláspontot sem, hogy a kinestári birtokokból 20 ezer kat. hold erdőrészt is fel akar használni. Nekünk minden hold erdő érték az ön-

ellátás és az élniakarás szempontjából, hiszen 1920 óta több, mint ezer millió pengő értékű fát hoztunk be. Azt sem helyeseljük, hogy a korlátolt forgalmú birtokok területéből 110 ezer kat. hold erdőt akar szétosztani, a közlegelő területekből 435 ezer kat. holdat, bár előbb a legelők szaporítását hangsúlyozza. Ellentétben áll ez az ország kisgazdaközönségének érdekeivel, mely már a földreform kapcsán is igyekezett legelőterületet biztosítani. E nélkül nálunk a kisgazdaságok állattenyésztése nem is boldogulhat, különösen az Alföldön. Egyelőre még van más föld birtokpolitikai célokra. Teljesen tévesek Szeged és Kecskemét birtokpolitikájára vonatkozó adatai. Kecskemét évtizedek óta a leghelyesebb birtokpolitikát folytatja.

Nagyon megszívlelendő, amit a szövetkezeti értékesítésről ír, bár itt is vannak tévedései. Értékesek a reklámra, a piackutatásra és az úthálózat kiépítésére vonatkozó fejtegetései, s felette fontos könyvének az a része, amely a mezőgazdasági munkások helyzetének szociális biztosításával foglalkozik. Itt valóban nagyon sok a teendő az ipari munkásokhoz viszonyítottan is.

A könyv súlypontja saját földreformtervezete. Maga is hangsúlyozza, hogy 2—3 évtized folytonos munkájával valósíthatók meg az általa vázolt agrárpolitikai feladatok, s hosszú évtizedes munkával kell őket előkészíteni. Szerinte a 3.1 millió igénybevehető földterületekből évenként százezer kat. hold volna kisgazdaságok részére kisajátítandó. A föld vételárának összesen 1.2 milliárd pengőnek azonnali kifizetésétől eltekintve, az évi 100 ezer kat. hold betelepítésének és az agrárpolitika egyéb feladatának tőkeszükséglete évi 100—120 millió pengőre tehető. Olyan hatalmas összegek ezek, hogy biztosításuk ezidőszerint, sajnos, utópiának tekintendő. Bár Matolesy végez számításokat arra vonatkozólag is, hogy miként lehetne előteremteni: a nagybirtok progresszíve megállapított természetben lerovandó örökösödési illetékével, a nem magyar állampolgárok tulajdonában levő közel egynegyed millió kat. hold föld jövedelmének a mostaninál jóval erősebb igénybevételeivel és a nem fix fizetésből származó nagy jövedelmek igazi megadóztatásával.

Nagyon értékes könyvének IV. fejezete, amely az ország nemzeti jövedelmének és közteherviselésének alakulásáról szól. Hangsúlyozza, hogy a kisüzemek nagyobb mérvű szaporodása a nemzeti jövedelmet kétségkívül emelné, de emelné a nemzeti vagyont is. A kisüzemek szaporításával szerző szerint is párhuzamosan kell haladni a szövetkezeti értékesítés megszervezésének. Nézetünk szerint a kettő egymásól elválaszthatatlan. Szól még a mezőgazdasági adósságok végleges rendezéséről, amely szerinte az új földreform előfeltétele. Súlyt helyez a községi vezetők na-

gyobbfokú mezőgazdasági szakképzésére, amely nagymértékben segítene a falvak mai nehéz helyzetén.

A föld-kérdés ma a megoldandó feladatok előterében áll. Nemzeti szerencsétlenség volna azonban erre az országra, ha alapos előkészítés és megfelelő anyagi alátámasztás nélkül fognánk hozzá a föld szétosztásához. Csak annyi földet szabad és lehet vérről-évre akár telepítés, akár más formában szétosztani, azt kisüzemekkel betelepíteni, amennyit az ország közgazdasági élete meg bír emészteni. *Minél több kisexistencia létesítése kétségkívül a nemzeti erő hatalmas forrását nyitná meg nemcsak a népesedés-politika, hanem a közgazdasági politika számára is és ez irányban minden eszközzel közre is kell működni*, de mindazok a reformok, amelyek a földdel kapcsolatosak, csakis anyagilag megalapozottan érhetik el céljukat. Mert arra, hogy beteg gazdasági egyedeket létesítsünk, mint a régi földreform, vagy amilyen a vagyonsváltáság földek kiosztásánál létesült telepek jórésze, szükségünk nincs. Éppen azért a földhöz, a földelosztáshoz csakis nagyon meggonddal kell és szabad hozzányúlni, de hozzá kell nyúlni először is azért, hogy a páratlan rossz birtokelosztási szélsőségek kiegyensúlyoztassanak, másrészt, hogy minél több önálló kisember forrjon hozzá a földhöz és legyen értékes tényezője a nemzet boldogulásának, végül azért, mert a népesedés fenntartása s a nemzeti erő forrása csakis ezúton biztosítható.*

Gesztelyi Nagy László

Gyórfy László: Asztrológia. Budapest. Kókai kiadás. 1935. 319. l.

Teljesen függetlenül attól a kérdéstől, ami ezzel a könyvvel kapcsolatban felmerülhet, hogy vajjon nem sajtóságos visszaesés jele-e, ha ma az asztrológiát ismét komolyan kezdik venni, figyelembe kell venni azt a tényt, hogy a mai tudomány sok igen előkelő képviselője, egy Dacqué, Keyserling, Driesch, Verweyen félreérthetetlen rokonszenvvel fordul feléje. Már tizenöt-húsz évvel ezelőtt igazolódott néhány alapvető mű hatása alatt, hogy itt nem a régi babonáról és sarlatánizmusról van szó, hanem, legalább is komoly képviselői kezében, a tudomány egyik kritériumát kimeríti: az igazságot keresi. A maga módján természetesen, de keresi. Nálunk Gyórfy László könyve az első ilyen komoly és tudományos asztrológia. Előnye tehát, hogy teljesen friss talajon jár, hátránya, hogy a ki nem alakult terminológia miatt nagy nehézségeket kell leküzdenie.

A könyve világosan, érthetően ismerteti az asztrológia tör-

* A reform alapos előkészítéséhez, annak részletes megvitatása is hozzá tartozik. Matolsy könyve pedig igen becses mozzanata e vitának. *Szerk.*

ténetét, lényegét, felépítését, sajátosságos igazságait, technikáját. Legnagyobb részt kénytelen is ebben kimerülni. Mint úttörőnek előlről kell kezdenie és az alapfogalmakat kell megmagyaráznia. A második rész közepén, ahol a prognózist kezdi tárgyalni, válik el azoktól a tankönyvektől, amilyenek nyugati nyelveken már elég szép számmal vannak. És itt kezd kibontakozni a szerző speciális asztrológia problematikája. A mű középponti magja és filozófiai alapgondolata tulajdonképpen a modern asztrológia egyik legkényesebb pontja: a determináció kérdése. Az asztrológia nem folytatása annak a természettudománynak, amely lassan-lassan teljesen felszámolta az emberi akaratot és beleolvasztotta fajba, fiziológiai alkatba, konstitúcióba, öröklött lelki tulajdonságokba, — s addig magyarázta az emberi akaratot, amíg végre eltűnt; hanem egy újfajta determináció-tant alakított ki, amely nem az anyagi világból, hanem a kozmikus erőkből vezeti le az emberi akaratot. Végül közéletünk néhány vezető egynéiségének horoszkópját állítja fel. Példát mutat a tökéletes és pontos születési képletek felállítására és megfejtésére és eredményeit mindjárt a közönség elé is bocsátja, hogy ellenőrizze, — mi benne a valószínűségnek megfelelő.

Hamvas Béla

Leone Andrea Maggiorotti: Architetti e architetture militari. II. kötet, 49. 443 l. 136 szövegek közötti ábrával és 105 képmelléklettel. Az olasz kir. külügyminisztérium kiadása. Róma, 1936.

Az olasz kormány 50 kötetre terjedő hatalmas kiadványban örökítette meg mindazt, amit az olasz szellem külföldön valaha alkotott. A nagy munka negyedik sorozatának, vagyis az olasz hadiépítészek külföldi működésének megírására, Maggiorotti tábornagynagy, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja, kapott megbízást. Most jelent meg ennek a sorozatnak II. kötete, mely csaknem kizárólag Magyarországgal s a magyar várakkal, főként pedig keletkezésük és továbbfejlődésük történetével foglalkozik, tehát olyan tárggyal, amelyhez minálunk ilyen rendszeresen senki se nyúlt.

Az erődítés nagyon nehéz tudomány; fölötté bonyolódott a története is, éppen ezért csak nagyon alapos felkészültséggel szabad és lehet hozzászólni. A tudós szerző, aki már a békevilágban a torinói műszaki katonai akadémia parancsnoka volt, ezen a téren elsősorú szaktekintély. Legújabb kötete magyar szempontból is határozottan hézagpótló. Eddig is eleget olvashattunk ugyan — sajnos, a történelmi igazságnak többnyire meg nem felelő alakban — hajdan annyira fontos váraink ostromának és védelmének történetéről, de legtöbb esetben még csak nem is sejtettük, hogy ki tervezte, ki építette őket, hogyan alakultak át századok folyamán, s fejlődésük végső fokán meannyire feleltek meg a kor köve-

telményeinek? Már pedig, kivált az utóbbi két körülmény beható ismerete nélkül, nem mondhatunk helytálló ítéletet a várainkhoz fűződő hadieseményekről.

A magyar várak műszaki történetébe vágó eddigi kísérletek — kevés kivétellel — inkább fokozták, mint csökkentették az általános fogalomzavart. Hivatásos történetíróink, ha itt-ott érintették ezt a tárgyat, kellő katonai szaktudás hiányában, összezávarták a legkülönbözőbb korok alkotásait.

Az olasz bástyarendszer kialakulása valóságos „renaissance“ a várépítés terén, s Magyarországra is kiterjedt rendkívüli hatása éppen akkor vált először érezhetővé, amikor az ellenállhatatlan török hatalom hazánkat kettészakította s Erdély, ennek a kényszerítő helyzetnek következtében, különálló fejedelemséggé alakult.

A bécsi Udvari Haditanács, a védelem hatásosabb megalapozása végett, annak a kornak legkiválóbb, eleinte csaknem kizárólag olasz hadiépítészeit szerződtette, hogy immár teljesen elavult várainkat a bástyarendszer szabályai szerint átalakítsák, vagy pedig új várakat építsenek helyükre.

Maggiorotti tábornagy 137 olyan olasz katonai építésszt sorol fel, életrajzi adataival együtt, akik itt dolgoztak minálunk Magyarországon. Csak a leghíresebbeket említjük közülük: Alessandro da Vedano, Francesco Antonelli, Ottavio Baldigara, Francesco Benigno, Antonio da Bufalo, Pietro Ferabosco, Paolo da Mirandola, Domenico Ridolfini, Paolo Santini, Achille Tarducci, Francesco Wimes.

A szerző beható forráskutatások alapján azt is megállapítja, hogy Nagymagyarország területén 121 olyan vár, várkastély, vagy kulcsos város volt, amelynek terve, építése, vagy átalakítása olasz mesterek nevéhez fűződik. Fontosságuknak megfelelően, többé vagy kevésbé részletesen írja le őket s egyik-másik fejezet, így például a Budaváráról, Győrről és Egerről szóló, számos képpel és alaprajzzal bővített valóságos kis monográfiává szélesül. Az olasz hadiépítészek működésének többi színhelye közül megemlítjük Pozsonyt, Érsekújvárt, Komáromot, Kanizsát, Szolnokot, Szegedet, Székesfehérvárat, Kassát, Szatmárt, Váradot, Lippát, Temesvárat, Kolozsvárat, Gyulafehérvárat, Besztercét és Nagyszebent.

A szerző valamennyinél a középkori állapotból indul ki s végigvezeti az olvasót a fejlődésnek néhol igen rövid, máshol századokig tartott, sokszor megszakadó folyamatán. A könyv természeté és rendeltetése szerint, a haditechnikai részleteken van a hangsúly, de az író nem szorítkozik csupán ezekre, hanem — ahol csak lehet — beleszővi az illető várhoz vagy városhoz fűződő fontosabb hadieseményeket is. Ezzel közelebb juttatja a magyar hadtörténelmet az olasz olvasóközönséghez, amely ilyenformán meg-

ismerkedik hazánknak a nyugati kultúra védelmében vívott harcaival is, amelyekben az olasz hadiépitészek tudása és munkája olyan nagy segítségére volt.

Maggiorotti tábornagyszereplője őszinte barátja Magyarországnak és nemzetünknek s ez a rokonérzése különben szigorúan tudományos jellegű könyvéből is lépten-nyomon kicsendül. A legnagyobb köszönettel tartozunk neki nagy munkájáért, amelyben olyan alaposan világítja meg a hajdani magyar-olasz kapcsolatok legkevésbé ismert oldalát.

Gyalóka Jenő

Ajtay Endre: A volt cs. és kir. 46. gyalogezred világháborús története. Szeged, 1933., Délmagyarországi Hirlap- és Nyomdávalalat, XIII + 319 lap. (58 térképvázlattal). — **A volt m. kir. kassai 5. honvéd-huszárezred története 1868—1918.** Budapest, 1935., Held János könyvnyomdája, XVI. + 330 lap. 16 lap illusztráció (46 térképvázlattal).

A világháború egyre gyarapodó irodalmában a szintetikus munkákkal számban lépést tartanak azok a tanulmányok, melyek egyes hadműveletek lefolyását, vagy kisebb seregtestek, csapatok fegyvertényeit írva le, a hosszú harcok számos oly elemét, vonását, epizódját örökítik meg, melyek nélkül a háború képe feltétlenül hiányos és fakult maradna. Nem említve azt a különleges érdeklődést, mellyel azok, akik egy-egy ezred kötelékébe tartoztak, az illető ezred történetét kezükbe veszik, kétségtelen, hogy az ilyen munkák egy pillanatnyi helyzet pontos megrajzolásával, egy kisebb, de adott esetben talán széles arcvonalszakasz sorsát eldöntő egység tevékenységének részletes ismertetésével a nagyobb összefüggéseket kereső kutató számára is gyakran mellőzhetetlen forrásokul szolgálnak. S különben is, egy-egy csapat történetében benne rejlik az egész háború: az ezred napjainak egyhangú krónikájából kibontakozik a kezdet mozgóharcait felváltó állásharcok kialakulása, a megmerevedett frontok élete, a különleges harceszközök (lángszóró, gáz stb.) megjelenése stb., stb., e négy véres esztendő egész panorámája. S mindez így határozott időpontokhoz, helyekhez stb. rögzítve sokszor élelkebb benyomást kelt a tárgyyszerű szemléletre beállított olvasóban, mintha e dolgokat csak átlalánosságban, mintegy személytelenítve olvashatná.

Ajtay alezredes, már több kitűnő hadtörténeti munka szerzője, ezúttal két, az Alföld keleti feléből újoncított ezred történetét állította össze, mindkettő véres harcokkal, súlyos veszteségekkel van tele. A szegedi 46. gy. ezred az ismert mozgósítási zavarok miatt, a szerb arcvonalra tett kitérés után érkezett az orosz harctérre, hogy néhány — nehéz küzdelmek (Rohatyn, Komarno stb.) között eltelt — hónap után a délnyugati frontra vettessék.

Az olasz hadizenettől az összeomlásig szakadatlanul itt, a Monarchia legnehezebb frontszakaszán küzdöttek a 46-osok, kivéven részüket a Karszt-csatából, mind a 12 Isonzó-csatából, a tolmeini át-törésből, a piavei offenzívából s az utolsó harcokból az osztrák-magyar vonalak teljes felbomlásáig.

Az Abaúj- és Szabolcs-megyékből rekrutálódott 5. honvéd-huszárezred (melynek előttünk fekvő történetét Ajtay Máriaassy László és Péczely László közreműködésével állította össze) azonnal az északi harctérre került s az első őszt változatos — a munkában színesen leírt — mozgóhareai után egyre inkább gyalogosan kapott alkalmazást azokban a hadműveletekben, melyeket az osztrák-magyar haderők a két első háborús év folyamán, a Kárpátok és a Pripjet mocsárvidéke között, az oroszok ellen folytattak. 1916. nyarán, a lucki csatában az egész ezred megsemmisült, de csakhamar reorganizálódott s a román hadszíntérre, majd innen Olaszországba szállíttatott, hogy még idejében elérje a szerencsétlen piavei vállalkozást. A Montellon 700 főnyi veszteséget szenvedett ezred a visszavonulás után is a tűzvonalban maradt egészen a fegyverszünet megkötéséig s ekkor teljes rendben vágott neki a hazavezető útnak.

Ajtay a rendelkezésre álló forrásanyag gondos felhasználásával rekonstruálta e két ezred történetét s bár ismertetésében, a munka természetéből következően, kisebb részletekre is igyekszik kiterjeszkedni, az általános hadihelyzetre tett utalások s a sűrűn alkalmazott térkép-vázlatok segítségével az olvasó soha sem veszíti el az áttekintést. A szerző tehát értékes kötetekkel gyarapította a világháborús monográfiák népes sorozatát. Mégis nem csak ez volt az ok, ami miatt munkáival e helyen hosszasan foglalkoztunk. Bizonyára többen voltunk már tanúi a különböző országrészek háborús teljesítményei összehasonlításának s többen tapasztaltuk, hogy e teljesítmények már is, néhány esztendővel a nagy küzdelem befejeződése után, egyenlőtlenül, gyakran egészen tévesen élnek sokak tudatában. Ezért is örültünk, hogy Ajtay méltó emléket állított könyveivel e két kiváló csapattestnek, főleg a szegedi 46. gyalogezrednek, mely dandár-társával, a debreceni közös gyalogezreddel¹ együtt páratlan vitézségről tett tanúságot s mely a mozgósításkor felvonult tábori ezredén kívül a háború végéig 41 menetzászlóaljat adott a ritkuló vonalak kitöltésére.

Varga Endre

¹ A debreceni cs. és kir. 39. gy. ezredet, — mely a világháború alatt egymaga több mint 6000 halottat veszített — a háborús hadijelentések a monarchia összes ezredei között a legtöbbször: 31 ízben említették meg.

Bikácsi László: Egy korszak irodalmi élete. (1861—67.)
— **A kettészakadó magyar irodalom.** Budapest, 1935. 60 oldal.

Szabadságharc utáni irodalmi életünk egyik legérdekesebb és legkevésbé ismert szakaszát dolgozza fel nagy tárgyi felkészültséggel az értekezés szerzője. A Bach-korszak megszűnésétől a kiegyezésig. Bikácsi felfogása szerint ebbe a korba nyúlnak vissza a modern magyar irodalom első csirái. Irodalmi életünknek ebben a hétesztendős szakaszában jut tekintélyhez a Kemény Zsigmond szerkesztette Pesti Napló, az Arany János nevével szignált Szépirodalmi Figyelő, majd a Koszorú körül az ú. n. *irodalmi Deák párt*, amelynek képviselői nemsokára a hivatalos magyar irodalmat jelentik. De velük szemben áll kezdettől fogva egy kicsiny ellenzéki írócsoport, Zilahy Károly köre, akik írói állásfoglalásukkal szellemi jogelődjeivé lesznek annak az irodalmi mozgalomnak, mely művészi kiteljesedését a Nyugat íróiban lelte meg. „Ők az első láncszemek abban a láncban, mely Vajdán, Reviczky, Komjáthy, Tolnain keresztül Adyig vezet.“ Ez az irodalmi ellenzék politikailag is ellenzéki. A Deák pártiakkal szemben ők negyvennyolcasok. Írói törekvésükben a realizmussal szemben a *stíliromantikát* képviselik. Náluk csendül fel először az általános emberi eszménye, amelyet az irodalmi köztudat rendszerint Reviczky fellépéséhez szokott kapcsolni. Még egy kuriózszerű jegyét is kiemeli Bikácsi az irodalmi ellenzéknek: akad köztük író, aki mint egy félévszázad múlva Ady, a nemzetiségekkel való kibékülést és szövetséget sürgeti. Az irodalmi viták és az ellenzék magatartásának értékes felvázolásán túl, hasznos anyagot ad Bikácsi a korszak műveltségi állapotáról, az írók és olvasók viszonyáról, a hírlapírás és a könyvkiadás helyzetéről. Kitűnő anyagot nyújtó tanulmányát esupán ott érezzük hiányosnak, midőn szorosabb értelemben vett kutatási területéről akár a múltba tekint a Bach-korszakba, akár előre a 67-utáni jövőbe. Kellő tárgyismeret híján, hajlandó ilyenkor a tényeknek csak részben megfelelő megállapításokat tenni. Ilyennek érezzük elsősorban a *Nyugat nemzedék Arany szemléletéről* írott megállapításait.

Tolnai Gábor

Házy Albert: A XVI. sz. társadalomszemlélete Senecerus Miklósnál és Szegedi Lőrincnél.

Tartalmas, komoly tanulmány, amely az összehasonlító irodalomtörténet alapján, szellemtörténeti beállítottsággal helyezi el Szegedi Lőrinc Theophaniáját a XVI. sz. szellemi életében, kibővítve a szerzőnek erre vonatkozólag 1921-ben megjelent értekezését.

A Theophania meséjének alkalmosságát a szerző a protestantizmus konzervatívva váló társadalomszemléletében találja

meg. Szerinte a protestantizmus kezdetben újra felvetette a társadalmi struktúra keletkezésének kérdését, de megriadva a forradalmi jellegű társadalmi megmozdulásoktól, visszatért a hagyományokhoz. A társadalmi tagozódás kérdését a mély vallásosságának megfelelően Isten akaratában keresték, visszatértek a bibliai alapra s így nagy buzgalommal és szeretettel dolgoztak fel a protestáns írók oly tárgyakat, amelyek az isteni rendeltetés törvényét hangsúlyozták. Az ókori kaszt-mítoszt azonban a protestantizmusban az érdem-motívum kiemelése színezte és határozta meg.

A tanulmány iskolapéldája annak, hogyan lehet látszólag érdektelen irodalomtörténeti tárgyakat az irodalomtörténeti szociológia eszközeivel aktuálissá, érdekessé és tanulságossá tenni. A statikus, merev fogalmak éléttel telnek meg és egyre tágabb látókör nyílik meg a kutatók előtt, akiket a mélyebb, teljesebb tudás vágya lelkesít.

E tanulmány elolvasásakor új problémakör is tárul fel előttünk: a többi XVI—XVII. sz.-beli írók társadalomszemlélete, különösen azokban a munkákban, ahol a polgári gondolat kezd tért hódítani a bíráló szellemével együtt. Az írók világnézete, amikor mirtegy tetemre hívják a magyar társadalmat, oly dinamikus elemeket foglal magában, amelyekből érdekesen lehetne kibővíteni e kor társadalomszemléletének motívumait és határait. És Házy tanulmányának egyik főérdeme az, hogy rámutat ezekre a megoldatlan kérdésekre is.

Merényi Oszkár

Telekes Béla: Fekete gályán. Versek és Rákóczi, drámái költemény. Budapest, 1936. A szerző kiadása. 148 l.

A múlt század vége felé, az elöregedett magyar lírai hagyományok ellen meginduló forradalomban az úttörő gondolkozók Reviczky és Komjáthy voltak; a zsirondisták Kiss József körül, „A Hét” költői, a jakobinusok Adyék. Utánuk jött az ampir és a bidermejer.

A zsirondisták gárdájából való Telekes Béla. Lírája Reviczky és Komjáthy tanításából fejlett, de belezeng kisebb dalaiba a népies költés természet-szemlélete és mélabúja. Erősebb lendületében Schopenhauer világfájdalma. Felzúg benne Baudelaire támadó riadója is.

Pedig alapjában szelíd, szemlélődő líra a természete. Ha vidéki jómódban él, talán Szabolcskával találkozik. Ha a fővárosban gondtalan lett volna az élete, talán Heltaival együtt művel a víg francia sanzont, vagy Makai Emillel a nyugodt világszemlélet böleselkedő líráját.

De az élet kegyetlenül bánik vele. Úgy érzi, hogy elveszti

az embert a szent erő. Az erős sem legyőzhetetlen, ha a gyengék küzdenek ellene, így panaszkodik. Szabadság csak ott lehet, mondja, ahol mindenki jó. Így lett az ő dala „szétlőtt bátyán roncs katoná.”

Sokat foglalkozik a halál gondolatával. „Meghalni csak úgy üdv, ahogy élni: nem magunkért, csak másért.” Szenvedése táplálja pesszimizmusát. A háború pusztítása elkeseríti: „Kötélen csak az egy ember gyilkosa lóg. A minden élet vesztét koholók hada kap érdemkeresztet.” A gázálarcra azt mondja, hogy ez a korszak arca.

Az élet nagy kérdéseivel való vívódásai inkább drámaiak, mint líraiak. Ezért a tételesség megnehezíti lírája könnyed legegését és az elmélkedés erősebb hangja elnyomja a halk, álmodó érzéseket.

Telekes lírája egy igen jelentős irodalmi korszak legszebb emlékei közé tartozik. A régi formákból való kibontakozást a modern ember és a lélek mélyéből beszélő költő erejével véghez tudja vinni. Bár fejlődésében nem vonhatja ki magát ő sem Ady hatása alól. Például ezt mondja: „Fehér csontkéz indulót ver a koporsón, mint valami fekete zongorán.” Ez azonban csak esetlegesség, lírai egyénisége önmagából teljesedett ki és líránk eredeti egyénisége.

A kötetet Rákócziról írt drámai költeménye fejezi be. A nagy fejedelem halálának emlékűnnepén adták elő a rádióban. Sok szép tételes részlet és lírai hatás van benne. Mint drámai költemény inkább Byron Manfrédjéhez húz, mint az Ember tragédiájához.

Hamvas József

Gelléri Andor Endre: Kikötő. Novellák. Budapest. Athenaeum kiadás.

Több mint tíz éve jelennek meg írásai s a közönség zöme még mindig alig ismeri. Pedig művészete a legnagyobb mértékben rászolgál a figyelemre. Eddig négy könyve jelent meg. A Holducca, a Nagymosoda, a Szomjas Inasok és — legújabban a Kikötő. Kivéve, a Nagymosodát, valamennyi novelláskötet.

Gelléri novelláit olvasva, állandóan az az érzés erősödik bennünk, hogy ez az író egyenesen novellistának született: novellákba sűríti az egész sokarcú életet s egyetlen önmagában jelentéktelen, *de jelentős erővel megragadott* alakjában roppant láthatárt tár föl. Az utóbbi két könyvében megjelent ilyenemű munkái egytől-egyig kitűnőek. Aki mindig csak az előkelő vagy előkelős-ködő világ tarka, villódzó ködét keresi, már le is teheti könyveit, mert ezekben a kendőzetlen élet arca bukkan föl, oly határozott vonásokkal, hogy nem győzünk gyönyörködni a művészetben, mely

az alkotó álmat ily konkrét formába öntötte. Talán legszembetűnőbb vonása a mesterségek boszorkányos ismerete. Inasok, mosónők, mészárosok, üvegvágók, cipészek, kikötőmunkások, szállítók, halászok, iskolásgyerekek, koldusok nagy világa ez s az összesűrített vonásokat senki se tudná csupán külső megfigyeléssel kivétíteni. Ehhez több kell, bensőséges elmélyedés, a tudás és tapasztalat mellé roppant intuición is. Ebben az óriás termésben legfeljebb ha 2—3 novellát lehet kipécézni, mely líraian szétfolyó, mint a rossz vers. Nehéz választani a derűsebb „Szomjas Inasok“ és a zordabb „Kikötő“ között. Mindegyik kifogástalan a maga nemében. Sok derű, humor, amellet kiegysúlyozott erő és fölény nyilvánul bennük. Roppant izmok feszülnek játéokra, erőpróbára. Ha a Szomjas Inasok rubensí, a Kikötő rembrandti. Tele van az élet roppant árnyaival s amellet mégis színesebb, sokoldalúbb világra hullnak itt az árnyak, mint a „Szomjas Inasok“-ban.

Itt már mesterségét pompásan értő győzi az élet matériáját. Föltámad a mesélőkedv, megered a mese. A Kékszemű lány, meg a Farsang címe keveset mond, de tartalmukat alig lehet bírálatba sűríteni. A mesélő kisfiú (a Kékszemű lányban) felidéz egy tündéralakot, akit a társa rögtön a magáénak ismer el s követeli: ez az enyém, nem a tied. S megöli a mesemondót. A Farsang téglagyári munkások lázadása, mely a haldokló gondnok előtt Jézus seregévé változik, angyalszárnyakat tördel. S oly sok életíz van a történetben, hogy a mesébe való átsíklás csak gazdagítja a szimbólikus jelentést. Véra naplója oly lány története, kit szörnyű nyomor s szülői ostobaság lázadásra, léhaságra, kockázatra csábít. A Hárfás a folyton fázó, haldokló Dávid halálának története, aki utolsó lehelletével is bosszút követel, azt a boszszút, melyet ő nem tud végrehajtani s melyet fiára, Salamonra bíz, megáldja, mint királyt. Változhatatlan sorsszerűség dübörög ezekben az írásokban. Nem azt érezzük, hogy „így is történhetik“, hanem azt, hogy csak így lehet. A Tréfa, Csillagok c. novella talán egyik legszebb példa. Egyszerű történet. Mihajlovics Gergely hivatalnok. Eleinte maga is nevetséges s látja, hogy visszaélnék a naivitásával. Talál egy alakot, aki még nála is szelídebb lelkű, a passzív Trieska urat, akinek csodabogár gyűjteménye van s aki boldog közönnyel várja a hivatalra való alkalmatlanságának kiderülését. Ezt kezdi megtréfálni. S tréfája oly jól sikerül, hogy ettől fogva megerősödik a pozíciója, Trieska pedig inog, a nyakát szegi. Miként lesz a Mihajlovics keserűségéből tréfa s mint dönti e tréfa ismét a Mihajlovics keserűségbe, pszichológiailag is mesteri rajz. Van még vagy egy tucat ilyen ennek a könyvnek a sűrű világában. Némelyiknek könnyű összemarkolni a tartalmát. Ilyen pl. a Halászlé, ahol háziasszonyi kvalitásaira hiú asszonyt a vágy, hogy képességét fitogtassa, igen meggyőző módon odajuttat, ahova

épp e jó, szelíd, képességeire büszke nőnek nem szabadna eljutni. A Kikötő durva munkásokat ábrázol, akik roppant erejű társukat oly erőfeszítésre kényszerítik, amelybe belehal. S néhány kurta szóban egész világ villan meg.

Igaz, nem valami kellemes világ. De hát tehet-e róla Gelléri, hogy néki így mutatkozik az élet? S tehet-e róla, hogy velünk is el tudja hitetni azt, hogy ez az igazi arca? Gellérit egyik kritikusa esetlen magyar beszéde miatt rója meg. Ez a megrovás teljesen indokolatlan. Ha nem is vigan csörgedező patak a beszéde, de lávafolyam, mely hatalmas hömpölygéssel szirteket, köveket görget. Bár mindent mérlegelni látszik, épp a szóbősége, a színárnyalatok kifejezésére való nagy készsége oly feltűnően sajátja, amint azt különben csupán prózán nevelkedett íróknál ritkaság látni. Minden műve átszőtt élet, drámai, mozgalmassá ábrázolás. Oly gigászi, sorsszerű kényszer hajtja, hogy csak természetes, ha nem teszi magára a kis illem fékjeit, nem retusál és nem érzeleg. Nagy művész sohasem érzeleg. Gelléri máris nélkülözhetetlen a magyar irodalom életében.

Marconnay Tibor

Színházi Szemle.

Végre két siker, egymásután, a Nemzeti Színházban!

Kállay Miklós „szamurai története“, *A roninok kincse* meglepetésszerűen hatott. Őszintén megvallva, nem gondoltuk olyan jónak, aminő. Egzótikus darabok ritkán tudják megnyerni a közönség szeretetét, nincs elég kapcsolatuk az európai emberhez, s a kosztüm, a recept szerint stilizált helyzetek, bizonyos konvencionális motívumokkal, melyek erősen papiros-zörgésűek, mert nem életből valók, hanem műhelymaskarádák, legfeljebb csak a szemnek tetszenek. Nálunk a *Tájjunt* az juttatta európai sikerhez, hogy a nyugati népek egyik aktuálissá vált problémájába, a fajiság kérdésébe szerves kapcsolatot tudott találni. Már a *Kínai leányt* rémdrámának sem nevezhette egyik kritikusa, hanem „drámai rém“-nek, pedig itten a szerző talán több életmegfigyelést mutatott, mint hírneves színművében. *Kállay* Miklós egyik fő érdeme, hogy nem merült el az egzótikum hajszolásában. Meg tudta éreztetni a japán viselet sajátos díszlete alatt is, hogy embereket ábrázol, kikről csak le kell fejtenünk, ami minden más fajtától megkülönbözteti őket, s egy általános emberi világot találunk a szívükben, csakhogy tisztábban, nemesebben, a legnemesebb fajhoz is méltóan ideális hévvel. A rendezés talán ezért is állította be a gesztusokat olyan merevnek, hogy a mondai, s a keleti karakter legalább ezáltal mindvégig jelezze a színhelyet. A két énekmondó szerepe, amint a jeleneteket kórusszerűen áthidalják, magyarázzák, röviden összefoglalják s az újakat előkészítik, s az

első jelenetek képe: csak rövid ideig tartja a nézőt zárt keleti tónusban: az alakok lassanként megelevenednek, egyre jobban át-érezzük, megértjük minden emberrel közös voltukat, egyre jobban közelebb jutnak hozzánk. A darab meséje nagyon egyszerű, de a történet igen komplikált, díszlet, ruhák és események mintha összefolyának néha, s a dráma veszteni látszik lüktetéséből, de ez csak pillanatokig tart; az alapgondolat, a hűség, a becsület mindennél parancsolóbb ideálja, e máslelkű világot is rokonszen-venné teszük számunkra, legszentebb ideáljainkkal rokonná. Mentől inkább kibogozódik a dráma, annál emberibb érvényű az, az apró-cseprő hibák elmosódnak előttünk s úgy érezzük, hogy él-ményben volt részünk. A színészek játéka, a nehéz feladathoz ké-pest, magasan tülemelkedik az átlagon. *Timár József* évek óta leg-jobb alakítását nyújtja kettős szerepében. Maszkjával egészen egybeforr egyénisége, japánnak érezzük szíve gyökeréig; mozdu-latai plasztikusak s élnek, feszességében is érezni lelkének félel-metesen mély, tragikus hullámzását, hanghordozása végtelen gaz-dag, leghalkabb szava is súllyal esik latba. Mellette *Pethes Sán-dor* igazodik legjobban a szerző elgondolásához; a komikus, a hu-morista itt jelentékeny drámai erőnek bizonyul, két-három ízben a főhős magasságáig ér, s az ő kezében futnak össze a dráma szála. *Somogyi Erzsé* kissé bágyadtabb, szintelenebb a kelleténél, leegyszerűsített játékában így is eléggé érvényesül a női ideál-kép, mely árva galambként repked a végzet viharában. *Sugár Ká-roly* került talán legtávolabb a darab egyéni világától, inkább a bajkeverő ármány típusát játszva meg, a darab leghálátlanabb szerepében. *Abonyi és Lehotay*, énekmondók, szép dikciójukkal keretezik a játékot. *Németh Antal* rendezése kifogástalan, nagy becsvágygal s a legapróbb árnyalatokra is vigyázó, rendkívül szí-nes, gazdag színpadi képet varázsolt a nézők elé, amiben *Milloss Aurél* koreografiája, *Bánky György* stílusos zenéje, *Jaschik Ál-mos* pazar díszletei, jelmezei nagyban segítették.

Török Sándor darabját is, az *Aprilist*, minden szerkezeti fogyatékosága ellenére, eseménynek érezzük a Nemzeti Színház ezévi magyar újdonságaihoz képest. Épen azt kaptuk benne, ami azokból annyira hiányzik: vérbeli tehetséget, fantáziát, szellemes-séget. Igaz, a darab indítékai valószínűtlenek. Valószínűtlen, hogy egy vendégsereg elhagyjen aféle áprilisi tréfát, aminőt a hatvana-dik születésnapját ünneplő kegyelmes úr úz vele. T. i., hogy a sze-gény tanítójelölt: halálraítélt gyilkos, aki néhány maradék óráját — utolsó kívánsága szerint — e kedves körben szeretné eltölteni, persze inkognitóban. S az is furesa, hogy ez az ifjú, bár alkalma ugyancsak volna rá, egyszer sem lát át a szítán. Ezt bizonyára a legkőrmönfontabb színpadi bűvész is bajosan hitené el a néző-vel s *Török Sándornak* épen ehhez van legkevesebb képessége.

Neki az egész áprilisi tréfa csak ürügy, hogy emberi gyarlóságokat, hitványságokat jól megszellőztessen: hogyan lesz szenzáció központja egy rajongó fiatalember, hogyan bolondulnak bele hirtelen a nők, s társadalmi vezetők hogyan használnák ki szívtelesen a céljaikra. Ezt a két nagy tablót akarta Török Sándor színpadra festeni: a társadalmi ember lelkét egy szegény ördög rövid tündöklésén és felsülésén keresztül. Törökben jelentékeny drámai véna van, ez novelláinak, regényeinek is éltető eleme. De lírai temperamentuma ezúttal minden szigorúbb keretet szétfeszített, hogy szatírájának villámaival végigkorbácsoljon az emberiségen. Itt azonban elemében van, s minden gixerét szívesen feledjük. Gyilkosan keserű akasztófahumora bőségesen buzog, néhol folyamszerűen árad. Egy életerős, elgáncsolhatatlan önbizalmú, tehetséges író társadalomszatírója ez, s ha túlzottan egyoldalúan mutatja is a megromlott embert, végül megfogja rokonszenvűnket: irodalmi becsvágya, szándékának tisztasága tagadhatatlan; érezzük, hogy szíve vérével írta tragikomédiáját, mikor nemesak az elbukott rajongót, hanem a társadalmat is siratja.

Ennyire szabadszellemű s az írói ambíciónak ennyire teret engedő intézmény a Nemzeti Színház már régóta nem volt. Azt hiszem, ezen az úton kell fejlődnie, s akkor *egész* világnézete lesz; nem kényszerül semmiféle olesó megkötésre, s igazibb drámaírókat tud nevelni.

A színészek játéka már kevesebbet ér, mint a szöveg, pedig lett volna formálható anyag elég. A főszereplők közül egyedül *Csontos* állt biztosabb talajon, a kegyelmes úr szerepében; a többiek (*Jávor*, *Nagy Adorján*, *Táray*, *Lehotay*, *Petheő*, *Pethes*, *Apáthy*) igen jól kidolgozott, de elszigetelt alakítást nyújtottak, kevesebb összjátékot, mint amennyit Török mondanivalója — hibái ellenére — kínált. *Titkos* Ilona végletekig túlozta a hisztérikát, *Szörényi* Éva a szendét: rokonszenves, de élettelen s a végén érthetetlen. Kegyetlenül igaz volt *Kovács* Károly főlakája.

Heltai Jenő poétikus színműve, *A néma levante*, a magasztalásoknak akkora özöne közben érte meg bemutatóját, hogy egy kissé kevesebbnek éreztük, minden kiválósága ellenére. Itt csupa kipróbált eszköz működik, Török Sándor darabjával homlokegyenest ellenkezőleg. Török darabja egy új színház első szép kísérletének tetszik, talán korszaknyitogatónak; *Heltai* Jenő vigjátéka egy hosszú írói pálya minden tudását érvényesíti s merőben századvégi jelenség. Igaz, Török Sándornál is meg-megvillannak reminiscenciák, s ha mindenáron akarnók, *Molnár*, *Knoblauch*, stb. motívumokat is találhatnánk benne, ezeken azonban eredetien diadalmaskodik egy önmagából kirobbanó szertelen egyéniség biztos hangja, lendülete. *Heltai* Néma levanteje mindvégig adoma marad. Eléggé vérszegény színpadi képekben, de üde a csevegése,

fínom a dikciója, s az az ötlete, hogy egy kacér nő egy csókért háromévi némaságot kér egy rajongó szerelmes lovagtól, s ahogyan a lovag az imádott teremtest vezekelteti s a végső pillanatban boldogságot szerez mindkettőjüknek: igen eredeti. Verselése eléggé konvencionális minden csinosága mellett s legfeljebb Makai Emil kongeniális utódjának mutatja Heltait; egyebekben a „Csók“ és az „Aesopus“ szerzőivel érezzük egyenrangúnak. Ami kellem és báj lehetséges, Heltai franciás ritmusában megvan, a szellem előkelősége, könnyed csapongása. Egészben véve a darab mégis múltó benyomást tesz, kevesebbet, mint amennyit részlet-értékei után gondolna az ember. Így is magasan kiemelkedik mai színházunk átlagtermése közül, magánszínházaink műsorán, magyar ujdonságaink közt, az első az utóbbi időben, melyet maga a Nemzeti Színház is irígyelhet.

A szereplők mind igen jók. *Szakáts Zoltán*, *Péchy Blanka*, *Székely Lujza*, *Földényi*, *Bilicsi Tivadar*, *Pataky*, *Bacsányi Paula* tetszetős pillanatképek a festői háttérben. *Törzs* kissé idős a néma levante alakításához, de így is meg tudott kapni. *Bajor Gizi* az este fénypontja, de inkább csak diszkrét visszhangját adja eredeti önmagának. *Hevesi Sándor* rendezése ragyogó, *Upor Tivadar* díszletei, *Sz. Tüdös Klára* jelmezei tökéletes illúziót keltenek.

Vajthó László

Zenei Szemle.

Operaház. Radnai Miklós tizennyolc évvel ezelőtt bemutatott táncjátékának, *Az infánsnő születésnapjának* felújításával az Operaház műsora gazdag és színes táncműveléssel gazdagodott. Őszintén sajnáljuk, hogy annakidején a puritán Radnai igazgató levette a műsorról ezt a remekbekészült munkát, mely vérbő és finom szerzemény s keletkezésekor merész kifejezője egy nemes szándékú új romantikus törekvésű művész célkitűzéseinek. A felújítás kegyeletes és gondos munkát tükröz, azonban a főszerepet táncoló *Harangozó Gyula* alakítása nem Radnai ügyes gnómja, hanem egy tagadhatatlanul virtuóz tudással kifejezett — időtlen degeneráltja. A színpad a maga velasquezi gazdag színharmonijában pompás elképzelés, csak a tükörterem hat most túl komoran. A rendezés és koreográfia *Cieplinszky Jánost* dícséri, a zenekart a fiatalság lendületével és melegségével *Ferencsik János* vezényelte.

Kósa Györgynek Keleti Artur szövegére írt dalműve „szelmeletes opera buffája“ tulajdonkép paródia. Az élheterlen idealista örök tragikomédiája az, amit Kósa ötletesen humorizál. Zenei tréfái, ahol a muzsika talaján állanak, szerencsések, az operai képtelenségek hangsúlyozott előtérbe állítása hálás anyag s bennük igazi humort érzünk. A mű felépítése érdekes, hangszere-

lése színes és kóruskezelése hatásos. Nem Kósán múlik, hogy a hallgató kedélye nem derül végig a komédián, de nem tudunk nevetni a keresztesvitézek templom előtti jelenetén és a sok reálítással megírt utolsó kép kezdetén már a madárkajelenet összeszorítja szívünket. Lehet, hogy az élet reálításában elbuknak a fantasztá álmódók, de a színpadról sután szól az ily tanítás és a végén a közönség nem ismeri ki magát. *Oláh Gusztáv* színpadi képei — a marionette elképzelés optikai varázslata — bravurosak, *Halász Gitta*, *Koréh Endre*, *Lauriszin Lajos*, *Bársony Dóra* és *Maleczky Oszkár* előadása tökéletes s az együttest fölényes biztonsággal vezeti *Fleischer Antal*.

Több mint háromszáz éve annak, hogy a mantuai herceg udvarában bemutatásra került *Monteverdi* *Claudio Orfeoja*. Most, midőn *Respighi* hangszerelésében Operaházunk előadta e dalművet, az eddig csak történeti adatnak számító mű, mint magas drámai és zenei színvonalon álló alkotás elevenedett meg. Az előadás sikeréből a nagyszerű stílustudásáról tanuskodó *Failoni* *Sergio* ép úgy kiveszi a részét, mint a *Roubál* Vilmost dícsérő finom művészi munkát végző énekkar vagy a szereplők élén haladó *Palló Imre*. A legnehezebb feladat azonban a rendezőé s féltünk, hogy a pásztorjáték közönségünknek egyhangú lesz. *Oláh Gusztáv* azonban a renaissance görög mithológiáját eleveníti meg zseniálisan és szerenés ötlettel a zenedráma mozgalmasságát a zenekarba süllyesztett kórus helyett a balettkar mozgalmasságával tolmácsolja. Különösen nagy sikerű a második felvonás gyászmenetének beállítása.

Hangversenyélet. *Bartók* és *Dohnányi* két zongorás hangversenye nemcsak érdekes, de emlékezetes szereplés volt. A két művész előadása két ellentétes művészi felfogást tükröz, de társulásuk eszményi és előadásukban egyéniségükhöz méltóan domborodott ki a két zongorás irodalomból *Bach* C dur versenyműve, *Mozart* D-dur és *Brahms* f-moll szonátája, továbbá *Liszt* *Pathetikus* *Koncertója*. Őszintén sajnáljuk, hogy e nemzetközi zenei eseménynek számító műsort rádióink nem közvetítette. — *Moór Emánuel* magyar származású zeneszerző özvegye, *Winifred Christie*, férje által felfalált két manuális zongorán a filharmónia kíséretével *Beethoven* G-dur és *Csajkovszki* b-moll versenyművét elismerésre méltóan játszotta. Az érdekesen megszerkesztett berendezés sok virtuóz lehetőséget kínál s a reform-hangszeren könnyen lehet meglepő technikai bravurokat produkálni. — Az *Angol rádiózenekar* (B. B. C.) budapesti szereplésekor az együttesben megragadó volt az egyes hangszercsoportok csodálatos kiegyensúlyozottsága, egy puritán művész etika magasrendűsége. Nemcsak a vonósok, de a fa, sőt a rézfúvósok is nemes finomsággal szólaltak meg, a forték érdekes puhasággal indultak és eszményi szép hangzással

salaktalanul zengettek. Karmesterük Adrian *Boult* kiváló muzsikus, aki meglepő technikai és muzikális fölénytel interpretálta a műsort, melyen Elgar, Bax Arnold művei mellett Bartók ritkán hallható négy zenekari darabja (op. 12.) szerepelt. Hálásak vagyunk a kiváló Bartók interpretációért, de Beethoven sors-szimfóniáját személytelennek és hidegnek éreztük. — A *berlini filharmónia* szereplése az angolok hangversenye után érdekes összehasonlításra adott alkalmat. A berliniek műsora konzervatív, zenekaruk katonásan fegyelmezett, a törzskart a nagyszerű vonósok alkotják, a rézfúvósok vakítóan fényesek. Egyéniségükhöz az erőteljes és zengő zenekari hatások állnak közelebb, a végletekig való erőfokozás pregnáns kifejezője volt a germán öntudatnak. Karmesterük, *Abendroth* Herman jó értelemben vett virtuóz, aki a Mesterdalnokok nyitányának hömpölygő pompájával és derűs optimizmusával remekelt. A műsor kiemelkedő száma a sziporkázóan szellemes Dohnányi Változatok egy gyermekdalra remek előadása volt a szerző közreműködésével. — *Walter Bruno* a filharmónia és a székesfővárosi énekkar élén ragyogó lendülettel dramatizálta az Operaházunk szenirozásában jól ismert Verdi Requiemet. Felépítésében Verdi szerzeménye új megvilágítást nyert s a nagyvonalú, de részleteiben gondosan kidolgozott előadásban fenségesen érvényesült a mű egész színpompája. — *Klemperer* a Városi Színházban a hangversenyzenekart vezényelte. Műsorán Wagner *Tristan* előjátéka, Brahms I. szimfóniája, Sztravinszki *Petruska* suite-je és Debussy *Danse Sacré* műve szerepelt, Luigi *Magistretti* közreműködésével. Klemperer jelentős zenekarművész, nagyképzetségű kiváló muzsikus. A *Petruska* suite pompás teljesítmény volt a maga végsőkig pontos kidolgozásában. Itt külön dícsérettel kell megemlékeznünk dr. *Herez Ottó* zongorajátékáról. — A *Kecskeméti Városi Dalárda* hangversenye kiemelkedő zenei eseményt jelentett. Eltekintve attól, hogy a régi klasszikus mesterművek bemutatásával remekeltek, a modern részben egy Kodály és három Bartók mű első pesti előadása szerepelt. *Kodály* legújabb vegyeskari műve, „*Molnár Anna*“, a balladának megfelelő nagyszabású és megrázó felépítésű kompozíció, melyben az emberi szív számtalan hangját szárnyaló harmóniával szólaltatja meg a szerző. *Bartók* félelmetes nehézségű, rendkívüli követelményeket kívánó kompozícióiban Bach művészetére kell gondolnunk, mely itt a legmodernebb formanyelven rendkívül koncentráltan fejez ki izzó népi erőforrást. A hangversenyen *Gergely Ilos Buxtehude* „*O Gottes Stadt*“ szólókantátájának bemutatásával remekelt. Vásárhelyi Zoltán pompás népdalkórusai mellett a legteljesebb elismerést érdemli az együttesel együtt a nagyszerű előadásért, melynek nagy sikere kifejezte annak művészi jelentőségét is.

Gaál Endre

Képzőművészeti Szemle.

Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat Jubileumi Kiállítása a Múcsarnokban.

75 esztendeje néhány lelkes magyar festő, szobrász és építész Barabás Miklós elnöklelte alatt társulatot alapít, hogy az a már több éve működő két másik hasonló alapítás mellett elsősorban a magyar nemzeti művészet kifejlesztését tekintse céljának. Hogy valóban ez az alapítás találta meg korában a művészekről a közönséghez vezető utat, azt tagjainak rohamos szaporodása bizonyítja. (Alapításkor 105, öt év alatt ezer körül, ötven alatt kilencezer felé.)

Negyedik, vagyis mai helyisége a millenniumkor épült s itt élte a társulat a századforduló önfeléd, sőt öntelt békevilágában aranykorát, mikor a művásárlás összege „a háború előtti évek egyikeben a félmillió koronát is meghaladta” — ami mindennél jobban szemlélteti szerepét annak a kornak a művészi életében. Ez a kor egyúttal a monstre művészeti kiállítások kora is volt. A művészek százai — akiket a naturalizmus és impresszionizmus szabadítottak a szent berkekre — ostromolták alkotásaikkal a szalonok zsűrijeit, hogy bejutva, ezzel mintegy fémjelzést szerezzenek alkotásaiknak. Ez a fémjelzés, bármennyire mulandónak is bizonyult azóta, ma sem vesztette el egészen a varázsát s bár szidják a tömegkiállításokat a művészek, végeredményében mégis beküldik munkáikat. A tömegkiállításnak ma az intímebb csoport vagy egyéni kiállítás az eredményes versenytársa. Ez utóbbi úgy viszonylik az előbbihez, mint egy jó könyv, amit nyugodtan végigolvasunk, egy könyvtárhoz, ahol arra is alig érünk rá, hogy felibe, harmadába tudomást szerezzünk a könyvek egy részéről.

A Múcsarnok a háború óta csak egyszer látta fellobogni a régi idők forgalmát, mikor az Akt kiállítás a művésztől legtávolabb állók érdeklődését is megcsiklandozta. Azóta sok mindent próbált. Meghívta a legellentétebb társulatokat falai közé: „Nemzeti béke kiállítás”-ba szólította a művészeket; de a tömegek erre sem hajlandók a magas belépti díjat megfizetni, a művásárlás pedig szinte ismeretlen fogalom.

Ha mégis belépünk, a megszokott kép fogad: festmény-bábel. Egymást igyekeznek túllícitálni az alkotások s ezúttal úgy látszik, még azt a — legutóbb az olaszoknál tapasztalt — enyhítő fogást is mellőzték, hogy egyazon művésznak egymás mellé tegyék a dolgait, hogy azok így mintegy szigeteket alkotva a műélvezésnek valami biztosabb talajt adjanak. A szobroknál fulasztó az a levegőtlenység, amelyben az alkotások egymást taszítják, semmi helyet nem adva a műélvezőnek. Megint az olasz rendezést kell visszasírunk a bőkezűen mért térelosztással. Az

építészeti rész számban is csekély s hely dolgában egyenesen háttérbe szorul, a szobrok mögött mostohán elhelyezett grafikák között. Új terme nyílt itt a Múcsarnoknak, ahol az alkalomnak megfelelően az alapítók patinás képei szállnak ki a sírból. Mert kevés kivétellel (Székely vázlatai) nem a műélvezés áhítata fog el előttük, hanem az úttörőknek kijáró tisztelet és érdeklődés.

Aki műélvezésre vágyik, az nagy fába vágta a fejszéjét. Úgy kell átvágnia magát a képrengetegen s még kedvelt művészeinek alkotásai is idegenül hatnak rá az ellenük lázadó környezetben. Ha aztán olyan képnél sikerül kikötnie, mint Szőnyi „Este a tarlón“ c. vászna, úgy érzi, hogy egy is kárpótolja az egészért, mert ha valahol, a művészetben igazán nem a mennyiség a fontos.

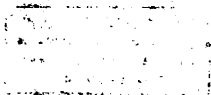
*

Csontváry Kosztka Tivadar 1930-ban lépett húsz évi félreismertség után a magyar művészet pantheonjába. Ennyi idő telt el azóta, hogy a művész maga mutatta be hatalmas méretű képeit, melyek a valóságot egy sejtelmesen bizarr lélek meglátásában mutatták. Akkor félreismerés és gúny volt osztályrésze s most az 1919 óta sírjában pihenő ábrándos idealista képei előtt a Szépművészeti Múzeum is megnyitotta kapuit.

Ezúttal a Fränkl szalon elsősorban az újabban felmerült képeit mutatja be, megtoldva azokat egy-két ismertebb vázzal — a kisebbek közül, mert a legnagyobbak, 12—32 négyzetmétereseek — felesavarva várják, hogy méltó helyre jussanak.

Csontváry művészete esztétikai és pszichológiai probléma. Egy 41 éves patikus elkezdi festeni tanulni, hogy aztán nyakába vegye a világot s főleg a Szentföldön keresse vízióinak mását. A tanultsága kétségtelenül nem állott arányban a vállalt feladatokkal s talán éppen ezért sikerült neki olyan merészen, olyan gátlás nélkül rögzítenie álmait. Különösen ahol a természetet a legsejtelmesebb pillanataiban közelíti meg: naplemente, hajnal, holdfény, vihar — nyujt maradéktalan élvezetet. Alakjai fantomokká libbennek s aki maga is gátlások nélkül képes követni a művészt, kimondhatatlan szeretetet érez az ember iránt, akit gúny és megnemértés üldöztek a kórházi ágyon bekövetkezett haláláig.

A. Tóth Sándor

SILVESTER RT.
BUDAPEST, XIV.,
HERMINA-UT 37. SZ.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
APRILY LAJOS

TÁRSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

WELLMANN IMRE: A megszabadított Buda.

SZABÓ IMRE: Baltazár Dezső.

MAKKAI SANDOR: Az egyház missziói munkája.

HALASI-NAGY JÓZSEF: Aristoteles.

MERÉNYI OSZKÁR Dr: Berzsenyi Dániel néma barátja.

MÁTRAI LÁSZLÓ: A harmadik Thomas Mann.

SZEGEDI ISTVÁN: Sirató. (Vers.)

OLÁH GÁBOR: Vágta vaktában. (Vers.)

R. BERDE MÁRIA: Bölcsen. (Vers.)

KRITIKAI SZEMLE.

XLV. évf. 7—9. sz.

1936. július—szeptember.

Ára 2 pengő.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,

Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

RÉVÉSZ IMRE DR.: A legújabb francia Kálvin-irodalomból: 1. Clavier, Henri: Études sur le Calvinisme. — 2. Pannier, Jacques: Les origines de la Confession de foi et la Discipline des Églises Réformées de France — — — — —	341
RÉVÉSZ IMRE DR.: Szent-Iványi Béla: A pietizmus Magyarországon	344
TUROCZY ZOLTAN: Gedat G. A.: „A bumerang visszaröppen...” —	346
WELLMANN IMRE; Szekfü Gyula: A mai Széchenyi — — — —	347
TÖRÖK ISTVÁN: Viszkok Lajos: A hit által való megigazulás elve egy-szerű evang. hívek lelki világában — — — — —	349
TRÓCSANYI DEZSÓ: Dr. Dékány István: Pedagógiai elvek — — —	350
HAMVAS BÉLA: Baktay Ervin: Szánátana dharma. Az örök törvény	351
BODOR ALADAR: Molnár Akos: A császár dajkája — — — —	352
HAMVAS BÉLA: Marconnay Tibor: Világtükör — — — — —	355
RÉVÉSZ IMRE DR.: Barta István: Egyház és állam viszonya Magyar-oroszországon a középkor végén — — — — —	357
A. TÓTH SANDOR: Képzőművészeti Szemle — — — — —	359

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat a következő címre kell küldeni: Áprily Lajos szerkesztő, Budapest, II., Lorántffy Zsuzsánna-utca 3. (Baár—Madas ref. leánynevelő-intézet.) Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

A Protestáns Szemle megjelenik havonta. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Ráday-utca 28.) — Felelős kiadó: Török Pál.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Póstatakarékpenztári számla száma: 4170.

A megszabadított Buda

Szeptember 2-án egész Magyarország fényes külsőségek között üli meg annak a nagyjelentőségű, egész Európa sorsára kiható eseménynek 250. évfordulóját, hogy Buda, a magyar királyok fővárosa, a művelt Nyugat szélső délkeleti végvára, 145 évi török uralom után újra keresztény kézre került. Két és fél évszázaddal ezelőtt, amikor még a török háborúk kimenetele, a fenyegető oszmán hatalom sorsa nagyon is közlelől érdekelte a nyugati kultúrvilágot, úgyszólván egész Európa kivette részét az 1686-i dicsőséges visszafoglalás megünnepléséből. Budán, a hosszú ostrom alatt teljesen összelőtt, rombadöntött városban szinte még nem is ért véget a győzelemittas katonák zsákmányolása, talán még mindig szállt a kifosztott házak, üszkös tetők füstje az ég felé, midőn Bécsen és Rómán át már futótűzként terjedt a hír egész Európában: Magyarország székhelyét, „Konstantinápoly és Jeruzsálem kulcsát“ 75 napi véres küzdelem árán sikerült visszahódítani a keresztényiség évszázados ellenségétől. Hálaadó istentiszteletek, harangok ünnepi zúgása, diadalmas ágyúlövéssek, fényes tűzijátékok, hangos népünnepelemek végeleáthatatlan sora hirdette mindenfelé az egyesült keresztény seregek korszakalkotó győzelmét; egymásután készültek a díszes emlékérmek, hogy az ostromlott város s a résztvevő vezérek képmásával megpecsételjék az emlékezetes hadisírkert; a könyvárusok bódéit az érdekesnél érdekesebb krónikák, színesnél színesebb ostromleírások, alkalmi röpiratok, dicsőítő költemények és egyéb nyomtatványok egész serege lepte el, hogy a legkülönbözőbb nyelveken száz és száz kéz között forogva, széles körökben elterjesszék a nagy küzdelem híret s lefolyását, megörökítsék a harcban kitünt s a hősi halált halt vitézek nevét.

Ez a roppant érdeklődés, a művelt Nyugat akkori nagy lelkesedése, csak a mai ember számára jelenthet meglepetést: kétszázötven évvel ezelőtt csak nyilvánvaló jele volt annak, hogy Európában még mindig él a keresztény szolidaritás gondolata, katolikusokban és protestánsokban egyaránt. Ez az egyetemes keresztény eszme elemi erővel lobbant lángra a nyugati kultúrnépek körében, amikor 154 esztendő után, 1683-ban újra török hadak szorongatták Bécsét, a német császár fényes székvárosát. Már-már úgy látszott, hogy a roppant török sereg úrrá lesz a nyugati műveltség egyik fő középpontján, a város a bukás szélén állt, amikor Lotharingiai Károly, Szobieszki és a szász fejedelem egyesült esapatainak sikerült fényes győzelmet kivívni Kara Musztafa hadai felett. A nagy diadal, majd a lotharingiai herceg párkányi újabb győzelme nyomán egyszerre világhossá vált, hogy a hanyatló

oszmán hatalom erején felüli feladatra vállalkozott Bécs ostromával; nem kell más, mint az erők összefogása s akkor talán újra a Boszporusz lesz a meggyengült török birodalom határa. A lelkes és áldozatkész XI. Ince pápa buzgólkodására 1684. elején Lipót császár, Szobieszki és Velence megköti a szent ligát s a felszabadító háború nagy lelkesedéssel folyik tovább. A diadalmármor magával ragadja a vezetőket s már 1684-ben megpróbálkoznak Buda ostromával, melyre — négyszeres balsiker után — nyolc évtized óta gondolni sem mert császári sereg. De csakhamar kiderül, hogy a keresztyén hadak igen nagy feladatra vállalkoztak, mely a csekély számú, rosszul felszerelt sereg erejét nagyon is meghaladja: három és félhónapi kínos tusakodás után, szégyenszemre fel kell hagyni az ostrommal, miután a védők és a felmentő török seregek keresztültüzeiben 23.000 katona vérzett el hiába.

De Buda vára, a török magyarországi hatalmának közép-pontja, sokkal jobban vonzotta magához a keresztyén seregeket, semhogy ez a súlyos kudarc elvehetné volna a felszabadító háború vezetőinek kedvét az ostrom megismétlésétől. Csak a határozatlan, gyenge Lipót császár habozott, túlságosan hallgatva azok tanácsára, akik XIV. Lajos fenyegető hatalma ellen akarták összpontosítani a Németbirodalom erejét. Lotharingiai Károlynak, Buonvisi bécsi nunciussnak és Cornaronak, Velence bécsi követének csak erejük teljes megfeszítésével sikerült keresztülvinniök, hogy a pénzügyi bajokkal küzdő császár békekötés helyett 1686-ban fokozott erővel forduljon a török ellen. Megindultak a tárgyalások a Németbirodalom rendeivel, hogy adjanak segítséget az 1686-i hadjáratra, de a megszavazott 2.7 millió forintból alig negyedrészt folyt be s így amit Magyarország és — kis részben — az örökös tartományok hadi adója nem fedezett, csak a pápa áldozatkészségéből sikerült előteremteni. Több sikerre vezettek a hatalmasabb birodalmi fejedelmekkel folytatott külön tárgyalások: Frigyes Vilmos, a brandenburgi nagy választófejedelem 8000, János György szász választó 4000, Miksa Emmánuel bajor fejedelem 5000, a sváb és frank kerület 4000, illetőleg 3000 emberrel támogatta a jól felszerelt, mintegy 22000 főnyi császári és legalább 14—15000 főnyi magyar hadakat.

Rajtuk kívül spanyol, olasz, francia és angol önkéntesek, előkelő és egyszerű emberek százai siettek Magyarország felé, hogy vérüket hullassák, életüket áldozzák Buda felszabadításáért, amit Lotharingiai Károly tűzött célként a szövetséges hadak elé.

Nyugateurópának csaknem valamennyi nemzete képviselve volt az ostromló seregben, a nagy felbuzdulásban szinte az egész nyugati művelt világ összefogott most, hogy végre leszámoljon a török veszedelem négy évszázada fenyegető rémével. A feladat, Mátyás király fényes rezidenciájának, Magyarország fővárosának

visszahódítása méltó volt arra, hogy az akkori idők első hadvezérei, legjobb sorkatonasága, legvitézebb, leglelkesebb önkéntesei szálljanak érte síkra. Méltó volt az ellenfél, Abdurrahman, az utolsó budai basa is, aki 14.000-nyi fegyverfogható ember élén a legnagyobb hősiességgel és hozzáértéssel, körömszakadtáig védte a várat s mikor ütött az utolsó óra, karddal a kezében esett el a benyomuló keresztény csapatok rohamában. És méltó volt a keresztény világ érdeklődésére s az esemény világtörténeti jelentőségéhez maga a küzdelem is, mely mindkét részről az akkori haditechnika minden felhasználható eszközével folyt. A dombtetőről ágyúk éretorka küldte szakadatlanul a golyókat a vár nem éppen modernül épült, de mégis erős falaira, a völgyekből mozsarak szórták bombáikat a vár házáira s az ostromárkok egész rendszere hatolt a várfalak aljába, hogy rajtuk keresztül a résekbe nyomuljanak az ostromlók. De a török sem maradt adós a válasszal: ágyúi, mozsarai, aknáai ugyancsak nagy pusztítást vittek végbe a keresztények soraiban, vakmerő kirohanásokkal veszélyeztette Lotharingiai Károly észak felől és Miksa Emmánuel délről támadó csapatait s ha azok rohamra indultak a falak ellen, kövek, kézigránátok, lőporzsákok, égő szurokkoszorúk özönével fogadta a vakmerőket. Pest és a Viziváros bevétele után öt hétre, július 27-én intézte a két vezér az első általános rohamot s óriási veszteségek árán sikerült északon a külső falat, délen a királyi palotát oltalmazó előretolt rondellát elfoglalni, de egy hét múlva a megismételt roham megtörtött a védők bámulatosan makacs ellenállásán. A kudarc nyomán meglehetősen elhalványult az ostromlók reménysége, mert most már kifelé is védekezniök kellett: megjelent a török nagyvezér 60.000 főnyi felmentő seregével, anélkül azonban, hogy segítségnyújtási kísérleteken túl csatára mert volna kiállni s így a döntést csak késleltetni tudta, megakadályozni nem. Szeptember 2-án, éppen 145 évvel azután, hogy Mátyás király temploma török mecsetté alakult át, Lotharingiai Károly csapatai — császáriak, brandenburgiak és magyar hajduk — a Vár északnyugati rondelláján át véres roham árán benyomultak Budavárába s elfoglalták; a bajorok csak órákkal később vették birtokukba Mátyás király rommá lőtt palotáját, a belső várat, szinte a felmentő török sereg szemelättára.

Nem hiába vonzotta maga felé Buda mágikus erővel az ostromló seregeket: visszahódításával szinte az egész magyar föld felszabadult, újra egygyéforrt másfélszázadon át háromfelé szabdalt teste. A Németbirodalom végre leróttá becsületbeli adóságát, mellyel Magyarországnak, a Nyugat védőbástyájának tartozott: segített visszavívni a sokat szenvedett dunaparti fővárost s ezzel megtörni a török fenyegető hatalmát. De szinte erején felül kivette részét a dicsőséges küzdelemben a magyarság is, mely már

századokon át vérzett a keresztyénség közös ügyéért, leróttá érte adóját pénzben és vérben egyaránt, viselte a császári seregek el-tartása terhének nagyobb részét, Thököly volt kurucei ott küz-döttek hősieen a vár falai alatt csakúgy, mint a királyi megyék hadinépe. Kétszázötven év távolából bizvást elmondhatjuk, hogy Budának s Magyarországnak a török járom alól való felszabadi-tásához maga a magyarság járult hozzá legtöbbel.

Wellmann Imre

Sirató

*Nem úgy zuhant a nyögő völgy ölébe,
nem dörgő garral, mint a görgeteg,
a pusztulás nem hajbókolt elébe,
hullását nem előzte fergeteg,
aggódó orvosarc hajolt fölébe
s párnák közt, ágyban halt meg a beteg.*

*De szikla volt és hős nagy életében
és őrtorony volt, ami most ledül,
sírjunk a gyász nagy önkívületében,
amely fölénk az égre feketül:
sokan maradtunk a magyar, az ében
sötét nagy éjszakában egyedül.*

*A kálvinista templom nagy hajója
rémülten ébred: jaj, mi ez a csend?!
Üres a szószék, az egyházi rója
magányos útját némán odabent;
egy hang, egy hang, csak Isten a tudója,
egy dördülő hang fel a mennybe ment.*

*A dördülő hang és a harsanó szív,
a széles, fujtató és hív kebel
nem döbben immár, ünnepelni nem hív,
már örök ünnepnapot ünnepel,
őt ölelik, mert igaz volt és mert hív
és nincs már, aki minket megölel.*

*S míg franciás nevét a föld, a puszta
magyarra gyúrja, s szökken, mint a szár,
magyar neve, magyar hite, a tiszta
Jézushit, amit a szívébe zár...
Magyar: mondjuk majd s mondjuk: kálvinista,
ha emlékezve mondjuk: Baltazár!*

Szegedi István

Baltazár Dezső

*„Jajgass te ciprus, mert esik a cédrus,
hangzik a pásztorok jajja, mert elpusztult
az ő büszkeségük.“ (Zak. 11:2–3.)*

A debreceni kollégium oratoriumában koporsójánál megállva ez az ezredéves sirató ének suhant át lelkünkön — míg a kollégiumi kántus szívszaggató jajjai átjárták a széles folyosókat, kiáradtak a négyszögletes nagy udvarra, búcsúztatva századokra visszanezve a papi nemzedékeken, legnagyobb fiát — Baltazár Dezsőt. Ott növekedett a diákok ezreitől zsbongó kollégium nagy udvarán, melynek ablakaiból kilátni a Hortobágyra s amelynek magaslatairól kitekintettek az egyházkormányzó atyák le a Bánátig, el a Tiszáig, fel a máramarosi havasokig, s külföldet járt fiai el Genfig és Skóciáig. Szabad hajdu fiak hetyke akcentusa zengett az utcákon, a templomok mély öblében Kossuth detronizációs országgyűlésének viharos hangjai hallgatnak, s a kollégium folyosóin Csokonai és Arany János ihlete suhan néha-néha át.

Már ott van a XIX-ik század végén a diákok ezreitől zsbongó kollégium nagy udvarán, mint tógátus diák, még senkitől észre nem véve, de a többi közül már egy fejfel kiemelkedve. A debreceni világhorizont akkor már nagyon összeszűkül, a szemek elálmosodtak, az ég alja köröskörül villámlott, de Debrecenben mintha megállt volna az idő — s nem tudott a XIX. századból a XX-ikba átlépni. Aztán már nem is akart, azt hitte, nem kell az idővel lépést tartani annak, aki konzervatív. Az egymillió tiszaháti tömbkálvinizmust így érte a világháború előszele. Az egyház vezetői mind öregek voltak — s akkor ennek az egész tiszaháti magyarságnak és a nagy, kilencven százalékban földműves reformátusság vezetésének minden terhe egyszerre — mind a 41 éves cédrusderekű Baltazár Dezső vállára ereszkedett reá. Huszonöt évig hordozta az egész ország szeme előtt ezt az óriási terhet.

A gondviselő Isten a lét és nemlét e zordon esztendeiben a magyar református egyháznak és Debrecennek Baltazár Dezső típusú vezetőt adott. Őt csak ezekkel a terhekkal a vállán lehet igazán meglátni és megismerni. Nagyobb feladatot egyházi téren ebben a nemzedékben a háború, az összeomlás, a diktatúrák felszámolásáig nem kapott senki. És magát egészen belefogta e nagy terhek hordozásának nagy igájába. Csak úgy bírta el, hogy kezdeményezései egész sorával még nagyobb terheket és gondokat vett magára. Vezérségre alkotta a Teremtő, testében, lelki alkatában. S a debreceni összeszűkülő horizont az ő nagy, barna kun

szeme látásától kezdett kitágulni. Lelkében derengett fel ifjúsága töretlen erejében a nagy látomás, a megosztott magyar református erők egységbe fogásáról. Sorsa és küldetése lett ez a látomás. Ki harcolt meg akkora harcokat ebben a nemzedékben, mint ő, abban a nemzedékben, amelyben a legnehezebben összeálló anyag egyházi és politikai téren a magyar kálvinistaság lett? Kinek volt gyűlöltebb neve — *kívül*, mint az ő neve, és még *belül* is, mert tábort akart? Örjárata mindig azon a keskeny ösvényen vezetett, ahol az egyház és az állam határai összeérnek, ahol minden nap elszántanak egy barázdát, azon a mesgyn, ahol minden talpalatnyi földet az egyenjogúságért vérrel szereztek meg. Ezt a 30 esztendőös harcot, ezt nem tudta volna végig harcolni még egy másik közülünk. Útja néha olyan tájakra sodorta, ahova nem kellett volna mennie, vagy ahol nem állt biztosan, — de akit egy látomás fogva tart, egy ilyen látomás: a magyar reformátusság egységbe fogása, — az megkísérli a lehetetlent is.

Baltazár Dezső nagy püspökünk képletén nem sikerült a magyar reformátusság belső lelki és külső szervezeti egysége, — de nélküle előlről kellene kezdeni mindent.

Ebben a korszakban a Gondviselés ezt a férfiút látta jónak ajándékozni az ő magyar egyházának és míg ő azt hitte, hogy életének nagy küldetése az volt, — hogy a viharban az „*ezüst hajót*“ állva tartotta és minden birtokállományát átmentette a békeőbb nemzedékeknek, — küzdelmei alatt végbe ment az a másik — talán még nagyobb — eredmény, hogy a debreceni egyetemmel, az ORLE-val, a Kálvineumokkal a tömbkálvinizmus átlépett a XIX. századból a XX-ikba.

*

A kollégium folyosói sóhajtottak, a nagy udvar öble még egyszer átölelte a koporsót, a debreceni Rákóczi-harang mintha bánatosabban búgott volna; búcsúztatta püspökét, kihez fogható Debrecenben Mélius óta nem volt.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság is, amelynek egy rövid ideig elnöke, és a Protestáns Szemle, amelynek rövid ideig főszerkesztője volt, kegyelettel ülteti el sirjára hálás emlékezése cipruságát.

Szabó Imre

Az egyház missziói munkája

Brunner Emil, a kiváló svájci teológus, „Die Kirche als Frage und Aufgabe der Gegenwart“ című előadásában,* melyben az egyház evangéliumi értelmét tisztázza, arra a következtetésre jut, hogy korunk tömeghitelensége, ez a sajátos szekulárizáció, az evangéliumi keresztyén egyház elé *missziói* feladatot állít. Ezt a feladatot még határozottabbá teszi magában az egyházban a belső bizonytalanság szekulárizációja.

Az egyház missziói feladatának szerinte az az alapfeltétele, hogy az egyház valóban *egyház* legyen, a maga sajátos rendeltetését ismerje fel és gyakorolja a világban. Ez a felismerés, mondja Brunner, az egyház *mozgósítását* jelenti. Nem elég többé a meglévő gyülekezetek gondozása, hanem ezen túl gyülekezet-alkitást kell végezni a Krisztust nem ismerő és nem követő lelkek között. Át kell alakulnia az egyházi munka *módjainak* is. A missziói egyház jelképe nem a helyben álló *templom* többé, hanem a hordozható *szent sátor*, mely maga megy el a lelkekhez. Felemlíti az egyház *világi* tagjainak mozgósítását, mint az egyetemes papság gyakorlását, sürgeti az *igehirdetés szabadabb formáit*, melyeket nem köt szigoruan meg a kultuszi rend, melyek nem a Bibliából indulnak, de oda vezetnek, nem gyülekezeti, hanem missziói jellegűek.

Mint ebből a néhány gondolatából látszik, Brunner az egyház missziói jellege és munkája alatt a kor parancsára való belső átalakulást ért a mozgó, tevékeny, a lelkeket megkereső és meghódító „ekklésia militans“ értelmében.

A *missziói* egyház jellege és sajátos feladatai a magyar evangéliumi keresztyén egyházakat is a legmélyebben érintik és érdeklik.

Az álló, intézményes egyház, amelyik várja, hogy a lelkek felkeressék, többé nem alkalmas a mai idők követelményeinek teljesítésére, nálunk sem. A mi egyházainknak is fel kell ismer-niök, hogy ők nem politikai, kulturális, szociális *eszközök*, hanem valóban *egyházak*, Krisztus egyházának részei, képviselői, megvalósulásai. Természetesen, épen ebből a jellegükből kifolyólag, vannak nagyon fontos nemzeti, kulturális és társadalmi feladatok is, melyeket az *evangélium lelkével* kell áthatniok és megoldaniok. De az értékelési sorrend radikálisan megfordult: az evangélium a törvényt és célt adó tényező s az emberi tevékenységek és közösségek az utak és módok, melyeken át megvalósul.

* E. Brunner: Um die Erneuerung der Kirche. 1934.

Ez a nagy, aktuális fordulat az evangéliumi keresztyénség egyházi életében mindenekeelőtt azt teszi szükségessé, hogy öntudatosan tisztázzuk és határozzuk meg az egyház missziói munkájának lényegét és határait.

Az egyháznak *minden* olyan tevékenységét, mely által *ö maga megy* a lelkekhez, *misszió*nak kell neveznünk. Az egyház azonban nem önkényesen megy oda, ahová akar. Csakis akkor mehet, ha *küldetése* van és csakis azokhoz, akikhez Urának *parancsa* küldi. Misszióról, missziói munkáról így kizárólag csak a szónak ebben az evangéliumi értelmében beszélhetünk. Az evangéliumban Krisztus Urunk *három*, meghatározott missziói területre és munkára vonatkozóan ad parancsot az egyháznak.

„Őrizd az én juhaimat! *Legeltesd* az én juhaimat!“ — így hangzik az *első* missziói parancs. (Ján. ev. 21. r. 15–17. vers.) Ez azoknak pásztorolására vonatkozik, akik Vele közösségben vannak s bár sokféle kísértés és veszély között élnek, mégis az ő testének, az egyháznak élő tagjai. A missziói munkának ez a része a *gyülekezeti lelki gondozás*. Régebben ezt a lelkipásztori munkát nem tekintették missziói munkának, épen azzal a megokolással, hogy az a hívő, valódi egyháztagnak személyes gondozása. A mai viszonyok azonban határozottan rávilágítanak arra, hogy a lelki gondozás eredeti, bibliai értelme, Krisztus parancsa szerint, misszió, küldetés. Ebben jut kifejezésre az az aktuális igazság, hogy az egyház nem azoknak pásztora csupán, akik a templomba járnak és az iskola padjaiban ülnek, akikhez nem kell elmennie, mert ők jönnek hozzá. Ebből a nem missziói gondolkozásból következett a templomok megürülése is s ezért vált kénszergyülekezetté az egyház iskolás ifjúsága. Ellenkezőleg: a pásztorok és az egyház minden pásztori tényezőjének az a küldetése, hogy *felkeresse* a gyülekezet tagjait és sajátos életviszonyaik, nehézségeik, küzdelmeik között őrizze és gondozza őket. A gyülekezet, lelki értelemben, nincs készen, a gyülekezetet folytonosan alakítani, építeni kell. Ez a missziói munka első formája.

„Menjetek Izrael házának *eltévelyedett* juhaihoz!“ — így szól a *második* missziói parancs. (Máté ev. 10. r. 6. v.) Azok, akikhez ezáltal küldi egyházát az Úr, szintén *tagjai* az egyháznak, a gyülekezetnek, de eltávolodott, tévedező, veszni indult tagjai. Ez a küldetési parancs tehát a *mentő, gyógyító szeretet* parancsa, a missziói munkának az a része, amelyet általában *belmisszió*nak neveznek, melynek lényege a szervezett egyháztársadalom intézményes gyülekezeti szeretetmunkája. Ennek körébe tartozik a gyermekmisszió (vasárnapi iskola), az ifjúsági munka, a gyülekezet felnőtt tagjainak szövetségi munkái, továbbá az intézményes szeretetmunka: biblia- és iratterjesztés, diakonia, árvaügy, szegénygondozás, betegápolás, lelki mentő munkák. Ez a misszió

nem *egyeseke*, hanem az *egész gyülekezeté*, nemcsak a lelkipásztor, vagy a presbiterek, hanem minden öntudatosan hívő egyháztag tevékenysége. Lényege szerint a *hítből fakadó szeretet* önkéntes, de belső köteleztetésből fakadó *hálaáldozata*. Ebben a misszióban való tevékeny, igazán szeretetből jövő részvétele teszi az egyháztagot valódi egyháztaggá, enélkül csak anyakönyvezett, névleges tag lehet.

A belmisszió hagyományos fogalma ellen lehet elméleti kifogásokat tenni, azonban, ha azt a krisztusi parancs értelmében vett küldetésnek vesszük, akkor fel kell ismernünk benne, épen a mai viszonyok között, az egyház valódi egyházvoltának szükségképeni útját és módját. Mert a belmisszióknak ez a bibliai értelme magát az életteljes *gyülekezeti munkát* jelenti, mely nélkül az egyházi élet üres formák halmaza. Mit érne akkor a Krisztus egyháza, ha benne nem folya a szeretet kemény harca a bűn ellen, s ha ebben a harcban nem éreznék önmagunkért és egymásért testvéri felelősséget, mely áldozatos szolgálatra kötelez?

„*Elmenvén*, tegyetek tanítványokká *minden* népeket“ — ez a Krisztus *harmadik* missziói parancsa (Máté ev. 28. r. 18—20. v.). Vagy amint máshol mondja: „*lesztek nékem tanúim... a földnek mind végső határáig*“ (Ap. Csel. 1. r. 8. v.). Ez a parancs, amelyet általában a tulajdonképeni missziói parancsoknak szoktak tartani, azokra vonatkozik, akik még *nem tagjai* az egyháznak. Az érettük folyó munka a *külmisszió*, mely *megisméltése* a többi misszióknak is, a nem keresztyén lelkek és népek között.

Ma már mindenütt, nálunk is, világossá vált, hogy ez a parancs is *magához az egyházhoz* szól, hogy minden egyháznak, a magyar evangéliumi keresztyén egyházaknak is *létparancsa*, sajátos életük *megisméltése, újratemtése* a külmisszióban. Ma már mi is kezdjük megérteni, hogy egyházunk *belső* életének eddig nem is sejtett megújulása, meggazdagodása, fellendülése származik a hívő szeretetnek abból a hősi áldozatából, amellyel Krisztus hódító harcában részt vesz önmagától térben távoli, emberi válaszfalak szerint idegen, de Krisztusban testvér lelkek és népek misszionálásában.

Az egyház missziói munkájának tehát három része, iránya van: a gyülekezeti lelkigondozás, a szervezett és intézményes szeretetmunka és ezeknek megisméltése önmagán kívüleső területen és lelkekben.

A jelenkor *döntő* egyházi problémája épen az, hogy miképen tudja az egyház *misszióvá* tenni, miképen teszi *saját* legfontosabb tevékenységévé ezeket a krisztusi parancsokon alapuló tevékenységeket.

Az egyház, mint *szervezet*, mint *kultuszközösség*, mint *iskola*, mint *társadalmi tényező*, mint *nemzeti erőforrás*, ter-

mészetiesen továbbra is egyike marad és kell is, hogy maradjon a legfontosabb alakulatoknak. De igazi *sajátosságát*, tehát valódi *létfogát* egyedül az adhatja meg, hogy ebben a világban, nem ettől a világtól kapott *missziója* van, hogy *Ura* van, aki parancsával *küldi őt* a lelkekhez és hogy az egyház ezt a küldetését *egyedül a parancsnak engedelmeskedve*, hűségesen, tevékenyen, minden tagja által szent egységben el is végzi a lelkek között.

Makkai Sándor

Vágta vaktában

*Gyeplőt íves nyakába vágтам
S rohan vakon lovam,
Üttalanul és zabolátlan
Rohan, rohan, rohan.*

*A tél fehér pora szikrát hány
Alatta, úgy dobol.
Belebujt tán a suta Sátán
S tüzei hét pokol.*

*Magyarok vadul kiabálnak:
Uram, hová rohan?
Rá tétován vonok én vállat:
Kérdezd meg a lovam.*

Oláh Gábor

Aristoteles

Dante úgy említi Aristotelest, mint vezérét mindazoknak, akik tudnak. S bölcseleink valóban a tiszta elméleti tudásnak, a világ rejtélyeit magáért a tudásért kutató életnek örök mintaképe. Benne ölt először testet az európai tudomány eszméje, mely teljes odaadással merül el a dolgok törvényszerűségeinek vizsgálatában. Aristoteles óta azonban a tudomány részekre bomlott: nincsen ma emberi elme, mely minden iránt egyformán érdeklődne. Neki, a tudományok atyjának azonban még semmi sem volt közömbös: kíváncsisága épp oly elevenséggel fordult a valóság legjelentéktelenebb formája felé, mint amilyennel az isteni lét mélységeit méregette. E görög filozófus az európai tudomány történetében az első, s talán egyúttal az utolsó enciklopédikus fő, aki kora egész tudásának birtokában volt. Utána ugyanis az ismeretnek olyan tömegével kellett már az embernek megküzdenie, hogy még egy Leibniz esodálatos sokoldalúsága sem vehette fel a versenyt Aristoteles tudásának egyetemességével.

A tudásnak ebben az Aristotelesnél látható felmagasztalásában van azonban valami fáradság. Az gondolkozik legvilágosabban, aki legkevesebbet cselekszik: akinél a tett megreked a gondolatban. A bölcsekedés leginkább öreg emberek szokása, akik jobban szeretik nézni, mint alakítani a világot. A tett, a változtatás vágyában égő fiataloknak csak addig kenyerük, míg önmaguk nem vehetik kezükbe a maguk és embertársaik sorsának vezetését. Így vagyunk a tiszta, gyakorlati szempontoktól mentes tudás eszméjét képviselő filozófiával a kultúrák történetében is. Hegel szerint ez a tudomány olyan, mint Minerva madara: a bagoly, — csak napszálltakor kezdi meg röpülését, azaz a kultúrák alkonyán és nem a reggelén vagy delén jelenik meg. A nagy filozófiai rendszerek szellemi válságok termékei, s kivirágzásuk egy-egy kultúra éltető lelkének ellankadásával esik egybe. S ezen nem is esodálkozhatunk, ha figyelembe vesszük, hogy a filozófia mindig azoknak a konfliktusoknak megoldása kíván lenni, amelyek egy-egy kor embereinek a lelkét marcangolják. Ilyen konfliktusok pedig csak annak a léleknek a mélyén vannak, melyben ellentétes erők küzdenek az irányításért, — ahol harcban állanak egymással az ösztön és az ész, a hit és a tudomány, az egyén jogai és a közösségnek járó áldozat, stb. A kultúrák történetében is azok a filozófikus korszakok, melyekben a régi hagyomány mellett már hangosan követeli érvényesülését az új szellem. Ahol a régi eszmék és értékek nem vonzzák többé a lelkeket, mert érzik az új idők szele, mely el akarja söpörni mindazt, ami a régi életformáknak irányt és értelmet adott.

Az a szabad és nagyszerű görög világ is, mely Athént a Krisztus előtt való történet csodájává tette, hanyatlóban volt már a negyedik században, mikor Platon és Aristoteles, a görögség legnagyobb filozófusai éltek és tanítottak. Éltetője az a demokrácia, mely diadalmasan szállt szembe a perzsa királyok mérhetetlen erejével, s politikában és művészetben soha nem remélt magasságokba emelte a hellén szellemet, azon az úton volt, hogy eltűnjön a világtörténet süllyesztőjében. A görög városok kapuinál ott állott immár a fenyegető makedon hódító, s a görögség maga benső viszályokban vonaglott. Ebben a tragikus helyzetben még egyszer felragyogott a filozófus Platon lelkében az igazi állam eszméje, de mindez már nem volt egyéb, mint menekülés a fájdalmas jelen elől egy szebb és jobb világba. A lélek annál jobban érezte földi környezetének tökéletlenségét és nyomorát, minél tökéletesebbnek és ragyogóbbnak látta azt a földöntúli világot, ahova vágyai szárnyán felrepült. Így váltak Platon törekvései és eszményei a görög kultúra dekadenciájának jeleivé, s a filozófus így idegenedett el attól a világtól, melyben sorsa szerint élnie kellett.

Ami azonban Platonnak, ennek az ízig-vérig athéni görögnek, országalapító királyok kései unokájának eleven élet és fájo valóság volt, az csupán érdekes látvány, nagyszerű emberi színjáték volt az ő legnagyobb tanítványának: Aristotelesnek a szemében. Neki Athén nem volt a hazája, melynek életével és halálával adós az ember, mert egy messze gyarmatvárosból, Stageirából, a thrákiai félszigetről jött a művészetek és tudományok városába. Otthon már megszokta azt a makedon rabságot, mely Athént még csak fenyegette, hiszen atyja a makedon királyok udvarában az orvos tisztét töltötte be. De a barbár vidék sötétjéből elvonzotta a város világossága: tudós elméknek az a gyülekezete, melyet Platon iskolájáigért neki Athénben. Szerette Athént, mert sehol sem volt módjában ennyit tanulni, ennyi böles és tanult emberrel társalogni, de a város sorsa nem izgatta képzeletét: vendégnek jött és évtizedek mulva is vendég maradt benne. Nem volt természetében a politika, mert szívesebben nézte a világ tarka változatosságát, mintsem kedve lett volna változtatni rajta. Ezért Perikles városa alig jelentett a szemében többet, mint iskolát, ahol előbb tanulhatott, azután meg taníthatott. De lélekben mindig távol maradt tőle. S éppen a környezetétől való ez a távol-ság tette őt alkalmassá arra az érdektelen látásra, mely a tudóst annyira jellemzi. Platon még megközelítően sem tudott ily hűvös tárgyilagossággal böleselkedni: neki a filozófia még az élet egyik eszelekvő mozdulata volt, tehát több, mint tudomány, noha böleselkedésének éppen az volt a célja, hogy észszerűvé tegye általa a maga és polgártársai életét. A tanítvány azonban kész volt a tu-

dományért odaadni a körülötte zajló életet, melynek csupán nézője, s nem cselekvő részese kívánt lenni.

E két bölcselőnek, mesternek és tanítványnak az athéni élethez való viszonyában az emberi természetnek két alapvető állásfoglalása mutatkozik meg a világgal szemben: a cselekvő és a szemlélő. Amazt nem hagyják nyugton azok a messze célok, melyek felragyognak előtte, s amelyek éppen azért nagyobbak és fontosabbak, mint a lábánál heverő és keze ügyébe eső valóságok, mert feladatok, leendő valóságok, amik sohasem szülehetnek meg, ha önmagunk, akik látjuk értéküket, nem vállaljuk a világra hozásukat. A cselekedni vágyó lélek szeme tehát ezt a feladatokból álló világot keresi, s benne érzi magát igazán otthonosan. Vele ellentétben a szemlélő a változtatás szándéka nélkül, szinte esztétikai módon elnézegeti azt, ami van, s megelégszik azzal, hogy ennek a rejtélyeit, a benső szerkezetét igyekszik feltárni. Ennélfogva a feladatokat se látja önmagukban magányos szigetek gyanánt felmerülni a valóság óceánjában, hanem úgy érti meg azokat, mint a változó valóság alakulásának végpontjait. A szemlélő nem szakítja szét a világot valóságokra és eszményekre, mert szemében az eszmények maguk is valóságokból nőnek ki, azokkal a legszorosabb összefüggésben, benső egységben állanak. A szemlélődő tudós kíváncsisága tehát rokon a gyermekével, aki szétzedi játékszerét, hogy meglássa, mi van benne és mi mozgatja.

Platon a cselekvő ideáлизmus embere, akinek szeme állandóan az Ég csillagait keresi, hogy lépteit feléjük igazítsa, — Aristoteles pedig a tudós szemlélődés szerelmese, aki akkor boldog, ha szétszedve a valóságot, megpillanthatja annak mozgató gépezetét. Temperamentumuk és világlátásuk különbözőségét akarja kifejezni Rafael is, mikor jól ismert freskóján, *Az athéni iskola* hatalmas vásznán megeleveníti a két filozófust. Odaállítja őket a kép közepére, mint ahogy valóban ők ketten állnak a görög gondolkodás középpontjában, s Platont ég felé, Aristotelest pedig a földi környezet felé mutató mozdulattal ábrázolja. Mintha most is arról vitatkoznának, hogy merre kell az igazságot kereső szemnek fordulnia. A mester mintegy odatereli figyelmünket, hova minden vágya vonja e földi világból, a tanítvány ellenben mintha azt mondaná: „Minek keressem egy földöntúli világban a valóság céljait, mikor itt körülöttem mindezt megtalálom!?”

Aristoteles a valóságnak ezt a megbecsülését már a szülői házból hozta magával. Atyja, Nikomachos, II. Amyntas makedon király orvosa és barátja volt. Családjában hagyományos volt az orvosi és természettudományi érdeklődés, mely főleg az élet titkainak kutatása felé fordult. Az apa maga vezette be a fiút a boncolásba és a sebek kezelésébe, s Aristotelesben annyira benngyökerezett ez a családi tradíció, hogy lelke mélyén biológus maradt

akkor is, mikor Platon indítására filozofálni kezdett. Semmi ér-
zéke nem volt a matematika iránt, melyet Platon alapvető fon-
tosságúnak tartott a filozófusok képzésében, ellenben állatkertet
rendezett be, hogy az állatok életét minél pontosabban megfigyel-
hesse. A bölcselőhez rendszerező hajlama és a végső elvek meg-
ismerésének vágya kötötte, de módszerében mindvégig biológus-
ként többre becsülte a lépésről-lépésre haladó óvatos tapaszta-
latot az elme mégoly fenséges magasröptű sejtelmeinél. A módsze-
resen kutató tudósnek megtestesülése. Míg Platon szívesebben be-
szélget és buzdít, addig ő inkább búvárkodik és tanít. Szemében
mindaz agyrém, aminek nincs a valósággal valami kapcsolata, de
filozófussá teszi az a vonása, hogy az érzékiben mindig meg tudja
pillantani az értelmi mozzanatot, mert hite szerint is „mens agitat
molem“, — az anyagi világot a szellem mozgatja. Mérséklet, a
szélsőségek kerülése és bizalmat keltő józanság jellemzik gondol-
kodását. Ő a józan ész filozófiai megmutatkozása által vált nagy-
gyá, aki így lehet csakugyan kétezer év óta vitathatatlanul „ve-
zére mindazoknak, akik tudnak“. Vetése csodálatosan gazdag ter-
mést adott: a szaktudományok az ő egyetemes tudományának
hajtásai, s ma sincs köztük egy sem, mely elveire és módszerére
nézve ne tanulhatna Aristotelestől. Éppen a tudomány elveinek
és módszereinek ebben az állandóságában rejlik bölcselőnk mara-
dandó nagysága: lerakta az európai tudomány fundamentumait
már akkor, amikor sejtelve sem lehetett róla, milyen fényes és
büszke palota fog ezeken az alapokon emelkedni. Hogy jó alapo-
kat vetett, az az ő igazi érdeme és dicsősége.

Hogyan volt erre képes? Úgy, hogy sikerült belelátania a
valóság legbenső mivoltába és a megismerő elme természetébe.

A valóság mivoltát az életbúvár szemével nézte, akinek az
élet a valóság tipikus létformája. Minden élet az időben lejátszódó
változás két határ: a kezdet és vég között. E kettőnek lendítő
erejű feszültsége, mely az élő lényt elindítja a csíra állapotából,
hogy a teljesen kialakult kész lényt fejlessze ki belőle, mely az-
tán végcéljához érve a halál, az elmúlás zsákmánya lesz. Élni te-
hát annyi, mint változni. De annyi is, mint fejlődni. Más szóval a
változások közben is azonosnak maradni azzal a lényvel, amelyik
elindult valami benső erőtől hajtva e változások útján, s nem tud
megpihenni addig, míg napfényre nem hozta, ki nem fejezte mind-
azt, ami lehetőség formájában benne rejlik.

Aristoteles a létnek ezt a vízióját vetítette rá a valóságra,
mikor a világmindenségen valami nagy, egyetemes vágyat látott
végigvonulni, mely a lények változásain keresztül ellenállhatatlan
erővel emelkedik a mindenség örök célja: az isteni tökéletesség
felé. Tanítása szerint két ellentétes, de egymástól nem idegen té-
nyezőből áll minden valóság: egy tétlen, tunya oldalból, s egy

másik elevenné tevő, mozgató részből. Amazt általában anyagnak, emezt pedig formának nevezte, s úgy fogta föl a kettő viszonyát, hogy az anyag a valóságnak formabefogadó, s a forma az anyagot alakító tényezője. Ellentétük oka minden változásnak, mert ebből az ellentétből olyan termékeny feszültség támad, amely fejlődés megindítójává lesz.

E gondolatlatl Aristoteles a fejlődést teszi világmagyarázó elvvé anélkül azonban, hogy magának a fejlődésnek számára valami más elméletet alkotott volna. Szemében az érzéki világ jelenségei számára ez a végső tény, mely minden változást megmagyaráz, de önmaga további magyarázatot nem igényel. Azt mondhatnók, hogy bölcselőnk e hipotézissel mintegy egyetemes formulát talált, amelynek segítségével próbálta aztán a dolgok rejtélyeit nyitogatni. Nem kellett hozzá neki egyéb, mint az egyes konkrét valóságokra nézve megállapítani azt a két mozzanatot, amelyek szembenállásából és feszültségéből keletkezettnek fogható fel az illető lény, s akkor valósága meg volt magyarázva. Ebből végeredményben a lények hierarchiája nőtt ki világmagyarázatában, mert hiszen mindig valami ú. n. magasabb rendű valóság mint cél az, amely a tökéletlenebb alacsonyabb rendű fejlődését irányítja. A gyermek pl. változásai rendjén a kifejlett ember felé törekszik, világos jeléül annak, hogy a felnőtt tökéletesebb, mert teljesebb egész lény, mint a hiányokban gazdag gyermek. A gyermek tehát Aristoteles nyelvén szólva az anyag, melyből a felnőttnek bennerejlő formája, mondhatnók benneélő eszméje formál teljes egész embert.

Bölcselőnknek ebben a fejlődésmagyarázatában nagyon fontos, hogy ő az ok működését nem valami lökő, hanem vonzó erőben látja. A cél tehát az igazi ok, mely felé egy lény fejlődése törekszik, s az okszerűség nála a célszerűséggel válik azonossá. A cél pedig mindig a tökéletességnek állapota, melyet az eszes lény a maga számára kívánatosnak tart, s éppen azért feléje törekszik.

Nagyjelentőségűvé válik ez a gondolat, ha magának a világ-egésznek változásaira alkalmazzuk. Kiténik ugyanis akkor, hogy a világ változásai sem lehetnek ok nélkül és össze-vissza valók, hanem valami nagy, rejtett értelem vonul rajtuk végig: a világ a rendtelenségből a rend felé halad, mert a rend tökéletesebb és magasabb értékű, mint a káosz. S ezen a gondolaton elindulva rá kell jönnünk, hogy a világ fejlődésének oka maga az Isten, aki maga az abszolút tökéletesség. Benne nincsen változás, nincsen hiány. Lénye a tiszta, világos öntudat. Istent ezért a gondolat gondolatának, mindentudó személynek látja Aristoteles. A világnak annyi értelme van, amennyit sikerült ellesnie, megvalósítania Isten gondolataiból. Ő tehát az a végső cél, mely felé vágyik e világban minden, s nincs a valóságban rend, amely ne az ő rendje

volna. A pogány bölcsek e részben bátran elmondhatta volna a zsoltáriróval: „Az eget beszélik és nyilván hirdetik az ő nagy dicsőségét“.

Mégis nagy különbség van Aristoteles Istensége és a mi keresztény hitünk Istene között. A pogány bölcsek szerint ugyanis Isten a világ végső formája, áhított célja, de nem teremtője. Nem, mert a világ, mint anyag, azaz formálható és alakítható valóság, épp oly régi, mint maga az istenség. Világ és Isten ennél fogva két örökké egymással szemben álló tényező, melyek örök feszültségben vannak, s ebből egy fejlődés sora keletkezik, s ezzel vége is a kapcsolatuknak. Isten a világ változásainak, rendeződésének mintája a maga értelmes gondolatai révén, de a minta önmagában közömbös a világ iránt. Aristotelesnél tehát nyoma sincs annak, hogy Isten a világot a semmiből teremtette, — hogy törődik vele, s hogy az embert annyira szereti, hogy áldozatra képes érte.

A pogány sokistenimádás közepette azonban óriási jelentősége van ennek a theológiának, hiszen benne ellenállhatatlan fényel ragyog fel az egyistenhívés, a monotheizmus igazsága. Innen már csak egy lépés kell, hogy ráeszméljen az ember a teremtő Isten fogalmára is. Annak a szerető mennyei édes atyának képe, akiről a Jézus Krisztus tanítványai szóltak, nehezebben véssődött volna bele az antik világ embereinek szívébe, ha Aristoteles és a hozzája hasonló filozófusok munkája elő nem készítette volna a lelkeket az egyistenhívés igazsága által az Ige befogadására.

Tökéletes egységet és benső harmóniát nem is lát Aristoteles másban, mint az istenségben. Egyedül ő elégséges önmagának, s minthogy hiányt nem érez, léte valóban boldog gyönyörűség. Milyen más az ember élete, aki arasznyi léte határai közé szorítva legfeljebb a tiszta tudás megszerzésének néhány pillanatában élvezheti azt a zavartalan örömet, mely az Istennek állandó osztályrésze! Van tehát életünknek mégis olyan lehetősége, mely az Isten közelébe emel bennünket, de mily sok aztán ezzel szemben a hiány, a szenvedés, a testi-lelki káosz, melyek mind megszese löknek az ő közeléből! Kettős lények vagyunk, akiknek életében az értelem és az értelmetlenség küzd az irányításért, s mily könnyű az értelem boldogító világosságából újra az értelmetlenség sötét, formátlan éjszakájába visszazuhannunk! Hogy életünkben minél hosszabb lehessen a nappal, s minél rövidebb az éjszaka, annak a célnak szolgálatában állnak Aristoteles ethikai gondolatai. Nem lett volna görög, ha nem azt vallotta volna az ember feladatának, hogy értelmével diadalmaskodjék lényé sötét zürzavarain.

Szerelmes volt az észbe, s ezt akarta úrrá tenni az élet egész

területén. Hitte, hogy a világon minden ok és cél szerint történik, tehát csak az a rossz, ami értelmetlen. Ezért az ember természetes valóját úgy fogta föl, mint lehetőséget, melyből az ész segítségével erkölcsi valóságot vagyunk hivatva formálni. Csak az az élet mondható boldognak, melyben eszes tevékenységünk nem ütközik leküzdhetetlen akadályokba. Hiszen az ember azért magasabb rendű lény, mint az állat, mert tud gondolkodni. Boldogságának sem lehet tehát más forrása, mint a gondolkodás.

E szemlélődő tudós távol van attól, hogy a hősi cselekvés eszményeit ragyogtassa oda az élet célja gyanánt, ő inkább az okosság szavát hallatja. Látja azt a sok diszharmóniát, mellyel terhes a lélek, s ezért semmit sem becsül annyira, mint a harmóniát. A böles középszerűség az eszményképe, s ellensége a végletesnek és kizárólagosnak. A bátorságot a gyávaság és vakmerőség között keresi. s a fukarság és pazarlás túlzásaitól mentes az, aki bőkezű szeretne lenni. A böles mértéktartásnak erényét ajánlja, s ezzel mutatja meg igazi görög lelkületét, mert a görögség semmitől sem irtózott jobban, mint a túlzástól. Azonban tisztában van azzal, hogy erényesség nem az elméletek, hanem a helyes élet gyakorlata teszi az embert. Az erényeket a cselekvés fejleszti ki az emberben: „ami jó az emberben, az a léleknek a derékség útján való munkálkodása egy életen át. Mert ahogyan egy fecske vagy szép nap nem csinál nyarat, az embert sem teheti áldottá vagy boldoggá egy nap, vagy egy rövid idő.“

Aristoteles nem gazdagította eszményeinket új színekkel, de etikájának éppen az ad maradandó jelleget, hogy az emberi jellemnek és a cselekvési módoknak valami nagy és fölényes ismerete rejlik benne. Mindennek mondható ez a könyv, csak egyoldalúnak nem. Ha lapozunk benne, lépten-nyomon olyan tételekre találunk, melyeket a magunk erkölcsi tapasztalatával is megerősíthetünk, s mint bizalmas barátunktól, böles tanácsadónktól veszünk búcsút a szerzőjétől.

Ugyanez a valóságközelség és realitásérzék tünteti ki politikai értekezéseit is, melyek olvasását kötelezővé tenném mindazok számára, akik a társadalom vezetésével akarnak foglalkozni. Itt sem egy irány kizárólagos szolgálatát vallja feladatának, hanem feltárja a politikus ember természetrajzát és a társadalom szerkezetét. Ő maga konzervatív és arisztokratikus lelkületű, mint ahogy illik is ez egy király nevelőjéhez (Aristoteles volt ugyanis Nagy Sándor nevelője), s olyan emberhez, aki a meglévő jót nem hajlandó odaadni az ígéretek felhőjében lebegő jobbnak reményéért. Mily lehiggadt politikai bölcsesség van az ilyen tételekben, mint „Káros szokás a törvények könnyű megváltoztatása, s ha a változtatás csekély előnyt jelent, inkább viseljük el filozófusi türelemmel a törvénynek vagy az uralkodónak egyes hibáit.

A polgár ugyanis kevesebbet nyer a változással, mint amennyit veszít azzal, ha rászokik az engedetlenségre.“ Vagy mennyire mintha csak nekünk írta volna bölcslőnk a következő szavakat: „Az emberek szívesen hajlanak az utópiákra, s könnyen elhiszik, hogy egyszer csak valami csodálatos módon mindenki mindenkinek barátja lesz. Különösen, ha azt hallják, hogy a mostani bajok mind a magántulajdonból származnak. Ezeknek a bajoknak azonban egészen más a forrása, t. i. az emberi természet gonosz-sága.“

Sok mindent lehet mondani bölcslőnkre, ha tudományát bírálgatni akarja valaki. Fel lehet emlegetni sok dologban való tévedését, ami nem csoda, mert hiszen kétezer évvel ezelőtt még igazán gyermekecipőkben sem igen járt a természettudomány. De egy tagadhatatlan: Aristoteles nagyon jól ismerte az emberi lelket és a társadalom életét. S jól meg tudta látni azokat az elveket, melyek segítségével tudásunkat tételekbe foglalhatjuk és rendszerezhetjük. Ezért az idők támadásával legtovább dacolt logikája, melyet csak a mult század tudott lényegesen kibővíteni. Bacon hiába szórta ellene nyilait. Legfeljebb az derült ki, hogy e logika nem teljes, de az nem, hogy hibás.

Aristoteles tehát ama ritka elmék sorába tartozik, akiknek évezredek távlatából is van számunkra mondanivalójuk. Ezért a tudomány erjesztő kovászaként hatottak eszméi a legkülönbözőbb kultúrákban. A hellén tudomány elnémulása után Keleten az arabok és zsidók körében éltek gondolatai, hogy onnan a XII. és XIII. században érintkezésbe jutva a mi középkori kultúránkkal, mélyreható módon befolyásolják ennek alakulását. Aquinoi Szent Tamás hódította meg e pogány bölcs tudományát a keresztyénség számára: a thomizmus a Szentírás és Aristoteles harmonikus ihletésének gyermeke. S azóta bölcsesége többé-kevésbé láthatóan ott él műveltségünk legbiztosabb fundamentumaiban. Él, mert az idők változásai ellenére is mindig arra a nagy értékre figyelmeztet bennünket, melyet sohasem tagadhatunk meg egészen, ha csak önmagunkat nem akarjuk megtagadni, t. i. a józan ész egyszerű nagyságára és rendet teremtő erejére. Már pedig mi lenne az emberből, aki ész és rend nélkül akarna élni?

Halasi-Nagy József

Berzsenyi Dániel néma barátja*

Berzsenyi életeszmenye a plutarchosi hősieség. Hősnek lenni, tudás, nagyság és derékség által kiemelkedni a többiek közül: erre törekedett. Apjához intézett legelementárisabb viszonyait érintő leveleiben is vissza-visszatér a dicsőség és a nagyság gondolata. Örült Kazinczy tömjénének. Lángbaborult lélekkel hallgatta Kiss János dicséretét. Büszke volt, amikor Teleki Sándor gróf kitüntette. Atézerte annak jelentőségét, amikor Sárközy István a magyar nemesség és különösen a somogyi nemesség pó-tájává fogadta őt. Boldog volt, ha Festetich György gróf Somogy Kazinczyjának nevezte. „Édesen mosolygott“, mikor Dukai Takách Judit őt utánzó költeményeit hallgatta.

De azért nemes hypochondriája, amelynek hatása költészetének megértéséhez is szükséges, tartózkodóvá tette az emberek iránt. Így, mikor Pesten járt 1810-ben, fáradtan és kedvetlenül, különködön és húzódozva, mikor kiszakítva érezte magát egyszerű vidéki életformái közül, nem csoda, hogy csalódást okozott Kazinczy barátainak, a pesti íróknak és irodalmi embereknek. Nem is melegedett fel különösebben, s csak közvetlen eltávozása előtt csókolta meg hirtelen támadt baráti elhatározással és melegséggel két író-barátját: az egyik Kölcey, a másik Szemere Pál volt.

Nevezetes ez a kettős baráti csókváltás. Az egyik barát 7 év múlva súlyos sebet ejt majd rajta. Szemere Pál mindvégig hű maradt hozzá; de Berzsenyi életének tragikumához tartozik, hogy ennek a barátságának esetleges áldásos hatásait nem érezhette.

1817-ben Szemere Pál, Kölcey bírálatának elolvasása után írásnak lát és lázas hevességgel, baráti elragadtatással és az esztéta lelkesedésével megírja eddig ismeretlen és kiadatlanul maradt Válaszát Kölcey recenziójára. Ez a válasz, Szemere Pál egyik legjobb írása, mind a mai napig rejtve maradt kutatóink előtt.**

Engem itt, tanulmányomban főleg Berzsenyi tragikus sorsa érdekel. Milyen öröm lett volna a költő számára, ha olvassa ezt az írást, a legérdekesebb *Rettungok*, költői védelmek egyikét irodalmunkban! Szemere e műve visszaadta volna hitét az életben, a költészetben és az emberekben. Ilyen szeretettel még nem kelt

* Részlet egy hosszabb Berzsenyi-tanulmányból.

** Berzsenyi-kutatásaim közben Waldapfel József úr, az 1810—30-as évek irodalmának kitűnő és akadémiai pályanyertes ismerője tett figyelmessé Szemere kéziratban lappangó munkájára.

magyar író irótársa védelmére. Ilyen őszinte és forró vallomást nem ismerünk a magyar irodalomnak még ebből az idejéből sem. Ez Szemerének, a néma barátinak az írása.

Magyarázat, védelem, lelkesedés, tudósság, napló, rajongás és szomorúság együttvéve. Az író szinte egyfolytában, néhány nap alatt írja művét, mintegy 100 oldalnyi kézírást. Leginkább Herder valamelyik fiatal, forró kritikájára emlékeztet, legalább szándékaiban. Sokszor belefárad az író a szeretetbe és az írásba, de azért folytatja művét, úgyhogy majdnem befejezett egésznek lehet tekinteni, terjedelmét illetőleg. Természetesen tartalma nem mindig tart lépést a lélek szárnyalásával. Az író nem bírja a magas étert és le-leszáll, műve el-ellaposodik. Hosszú oldalakon keresztül nem nyújt egyebet a türelmetlen olvasónak, mint Berzsenyi-költevények tartalmát. De ezek a tartalmak is a Berzsenyi iránti szeretet jelei. Az író Berzsenyi költészetének tartalmasságát igyekszik velük bizonyítani. Szerető gonddal követi a versek belső gondolatmenetét is. Meg-meglep bennünket képzeletének és tudásának egy-egy váratlan villanásával. Merész párhuzamokba fogja össze irodalmi tájékozottságát. Mint a bűvár, le-leszáll a mélységekbe, elszánt merészséggel, mint aki bízik a mélység kin-cseiben.

És ez az írás nem jelent meg sohasem. Sem Berzsenyi, sem a későbbi kor nem olvasta. Úgy látszik, nem tartotta senki érdekesnek, hogy a lázas izgalomnak e rút írású, kusza és sokszor olvashatatlan kifejezését átnézze. Mert csupa láz és izgalom ez a Berzsenyi-védelem, majdnem olyan, mint egy felriadt lélek magával sodró mozdulata.

Egy író, egy kritikus sem látta akkor oly tisztán Berzsenyi költészetének romantikus jellemét, mint Szemere Pál. Biztos szemmel ismerte fel Berzsenyi költészetének rúgóit és fejlődésének irányát. „Rettung“-jában minden szertekalandozás ellenére is, amely művét a romantikus magyar irodalmi kritika egyik legjellemzőbb alkotásává teszi, van nagyszabású terv, amelyhez mindig vissza-visszatér.

Elsősorban Kélcsey támadását tartja szem előtt s a kritikus érveit cáfolja pontról-pontra. Legfőképp azzal vádolja ellenfelét, hogy nem méltányolja Berzsenyi költészetének alapelemét: a kelem és a fenség ritka és szokatlan vegyületét, amely sokat megmagyaráz esztétikailag a költő műveiben. Senki sem látta akkor oly tökéletesen, mint Szemere, hogy Berzsenyi külön világban él s ha ezt a világot nem tudjuk meglátni, nem láthatjuk a költőt sem. Szemere a legtökéletesebben átalakult modern hellént ünnepli Berzsenyiben. Szerinte egy magyar költő sem él oly ideális világban, mint a nagy ódaköltő. Ennek az ideális világnak látható jelei azok az antik képek és vonatkozások, amelyek a költő mű-

veiben vannak. Nem velőtlen lárvák ezek az antik vonatkozások, hanem egy költői világ részei, amelybe minden csak megnagyítva és megszépítve, szellemmé és szépséggé átalakulva lebeghet át. Ebben a világban minden tökéletes harmóniában van egymással. Sajátságja ennek a Berzsenyi-világnak, hogy föld és ég vegyül el benne, s így a költő mind a valóság, mind a szellem körét kiterjeszti. Minden versének reális és tartalmas jelentése van azáltal, hogy nem rímelés, szép szavak egymásutánja, érzelmes pillanatok hosszas elhárfázása, hanem minden igazi Berzsenyi-vers: *teremtés*.

Szemere Berzsenyiben az ösztönösen teremtő költői lángelmét látja és gondolatmenete kitűnően egyezik Berzsenyi egyik leghűbb írói vallomásával, a Helmezy Mihályhoz 1815 májusában írt levelében, amelyben a költő az első kiadáshoz képest teendő változtatások közben világosan kifejti költészetének főbb tulajdonságait. Úgy érzi, hogy minden költeményét, amelyet igazán magáénak nevezhet, az *energia* és a *tónus* jellemzi. Mindig erre a kettőre hivatkozik változtatás közben.

Ebből az esztétikai öntudatossággal átértzett két tulajdonságból érti meg Szemere Pál is a Berzsenyi költészetének két csodáját: tárgyainak fenségét és nyelvének egyéni szépségét, amelyen egy szebb, plátói világ csillogása érzik.

Ebből következik, hogy Szemere (már 1817-ben!) mintegy különös felhívást intéz ebben a *Rettungban* kora költőihez és kritikusaikhoz: tiszteljétek az egyéniséget, a játékká átalakult világot, a képzeletet, a lélek merész és tündéri lebegését, a geniet, a regulák legyőzését, az ideális képeket, amelyek egy poétai religió vallomásai! Vagyis az érdekes esztétikus forró vallomást tesz a romantika mellett, amelynek elveit néha oly szerencsésen tudja alkalmazni, különösen a gr. Török Sophiehoz írt költemény, azután a Remete és a Közelítő tél magyarázatában.

E három költemény-magyarázat Szemere e művének legjobb helyei közé tartozik. Úgy érezzük, hogy a *néma barát*nak sikerült magát beleélnie Berzsenyi világába. Pl. midőn a Remetére azt mondja, hogy e vers mértékét csak úgy tudjuk megérteni, ha értjük, hogy a romantikus világ poézisének technikája is inkább játékos. A költő romantikus tárgyának méltóságot görög mértékkel akart adni. A Remete poétává alakul át, amikor a szerelmesek szenvedését mondja el. Az Ajánlás és a Török Sophiehoz írt versek magyarázatában nyíltan kimondja, hogy aki a Berzsenyi-féle *költői pásztorélet* gyönyöreit nem érzi, az előtt Berzsenyi képeinek tömege s az ezeket átható érzés üres. Előtte, úgy érzi, megnyílik ez a tündérvilág s táncoló Hórák, nevető Napaeák, tegzes istenkék veszik őt körül s a költő Muzsája vezeti kézen. A Közelítő téiben szerinte oly dolgok szólnak hozzánk, amik már volta-

kép nincsenek s a költő is alig említi őket. A költő merengő léptekkel halad át az élet és a halál útján. Ellebegnek előttünk az élet változó formái, s mélyen érezzük, hogy amik nincsenek többé, szemlélés és a költészet csodája által mégis újra élnek.

Ez utóbbi költeményben emelkedik legmagasabbra a költő dicsérete. Romlás, éghajlat, korszak elferdíthetik bennünk az Embert, de mindig lesznek lelkek, amelyek magukban rejtik a Ragyogást, a Szépséget: ilyen lelket lát a *néma barát* Berzsenyiben is.

Berzsenyi valósággal újraéledt volna ettől a gyógyító írástól. Miért nem jelent meg Szemere Pál műve? Az írás eltűnését és Szemere hallgatását több körülmény magyarázza. Az egyik, hogy Szemere bálványa, Kazinczy, pártolta Kölcsey bírálatát. Így azután e mű nem jelenhetett volna meg, mert Szemere semmit sem tett közzé, ami Kazinczyval ellenkezett volna. A másik körülmény, hogy az irodalom akkori vezérei nem akarták elmérgesíteni a Kölcsey-Berzsenyi-vitát. Érezték-e hibájukat a Kölcsey-recenzió útrabocsátása miatt? Nem valószínű, de nem is lehetetlen. Végül Szemerének az 1817. év volt a legszerencsétlenebb ideje. Súlyos családi bajok, neje betegsége, gyermeke halála nagyon meggyötörte írónkat. Valóban, sem Apolló, sem Hymen nem volt kegyes hozzá.

Igy azután elmaradt a Felelet közlése, a kor irodalmának egyik legérdekesebb dokumentuma. Örök kár, különösen Berzsenyi szempontjából. Azokat az érveket, amelyeket Berzsenyi az ő világának és költészetének védelme érdekében annyi lelki vajudás és annyi lelki kín után felsorakoztatott: a költő készen találta volna Szemere Pál lelkes írásában.

Megérdemli ez a mű, hogy legérdekesebb részei megjelenjenek az Akadémia most készülõ Berzsenyi-kiadásában. Szorosan hozzátartozik Berzsenyihez és a kor lélekrajzához. Három lélekre világít rá egyszerre. Berzsenyi költői világát idézi fel. Szemere szép lelkét ismerteti meg velünk. De Kölcsey lelkének mélyébe is belevilágít. Két szembenálló esztétikai világ összeütközésének tanúi vagyunk. Az író felfedezi Kölcsey bírálatának lelki rúgóját, az ízlés ellentétéből eredõ indignációt és az így elõálló belsõ harcot, amelyben a lelkesedés gúnyba és ellenszenvbe csap át.

S amíg Kölcsey szabadon kifejtette véleményét, a néma barát elhallgatott. Vele hallgatott el a niklai Remete is, akinek az élete nem játékos romantika volt, hanem ihletett Ikarus-élet: merész fennlebegés és fájdalmas alázuhanás, amelyből sajnos, már nem lehetett felemelkedni.

Berzsenyinek ezt a tragikus sorsát talán akkor érezzük át legjobban, ha Hölderlin szavaira gondolunk: „Den Guten verlässt das Schicksal nicht, so lange er sich nicht selbst verlässt... Der

R. Berde Mária: *Bölcsen*

Genius, der von ihm gewichen schien, kehrt zu rechter Zeit zurück und mit ihm neue Tätigkeit, Glück und Freude... Oft ist ein Freund ein solcher Genius.“

Berzsenyi fájdalmasan kérdő és kiáltó haragjában Kazinczyhoz fordul. De az irodalmi vezér hiú önelégültsége nem érthette meg Berzsenyi nemes kételkedését és lelkének romboló kínjait. Szemere Pál barátsága most Géliusszá nőhetett volna, de elnémulva semmivé vált a hideg messzeségben...

Merényi Oszkár dr.

Bölcsen

*Gondold magad kivette
Lakatlan vad-szigetre,
Hol nem vársz semmi jót,
Sem társat, sem hajót.*

*Gondold: szelíd kolostor
Bezárt mind éj-napostól;
Világ mézét-sarát
Kint hagyta: szűz barát.*

*Gondold: korod kietlen.
Elmultál jó-kilencven,
S a vak szív, torha test
Már emlékezni rest.*

*Gondolj tünt életedre
Mint könyvről vélekedve:
Túl vagy a torz mesén,
Fanyarján, édesén.*

*Gondold: halott vagy régen,
Sorsatlan sírfenéken,
S ha visszajár, mi volt,
Csak álmat lát a holt.*

R. Berde Mária

▲ harmadik Thomas Mann

— Adalékok korunk nihil-élményéhez. —

„Ist etwa des Menschen Ich überhaupt ein handfest in sich geschlossen und streng in seine zeitlich-fleischlichen Grenzen abgedichtetes Ding?“

Individuum est ineffabile: „jövünk a végtelenből és eltűnünk a végtelenben“. Pár évet időzünk a véges világban s testi valónk önmagunkban is a megfoghatóság és kimondhatóság ábrándját kelti. Ez az ábránd a nagy egyéniségekben annyira élénk, hogy megkísérlik a lehetetlent: kimondani önmagukat. Így születnek az alkotások, melyek az időtlenség számára megrögzítik a százarú individuum egy-egy pillanatra egységesnek látszó portréját. Mondják, hogy az alkotás az egyéniség kiteljesedése. De ennek épen az ellenkezője igaz: az alkotás az individuum nagylelkű, pazarló divíziója. Ennek az önfeláldozásnak „démonikus imperativusza“ az a vakmerő ábránd, hogy a halandó egyént ki tudja oldani individualitása bilincseiből a halhatatalan alkotás. De józan és polgári pillanataiban mindenki tudja, hogy halandót halhatatlannal kifejezni lehetetlenség.

Az ábránd azonban kiirthatatlan épen a legjobbak lelkéből s ezért újra és újra megpróbálunk visszabotorkálni a múltól az emberhez, az alkotástól az individuumhoz. Nyilvánvaló, hogy hozzá eljutni soha nem fogunk, éppen mert ábránd vezet: Ki merné állítani, hogy ismeri Shakespeare-t? Igen, ismerünk sok-sok érdekesnél érdekesebb Shakespeare-t és fogunk is mindig és egyre „újabbakat“ felfedezni. De ez csak annyit jelent, hogy elérhetetlenre törve, egyre inkább felosztjuk a feloszthatatlant, az individuumot. Az irodalomtörténész, ez a pervertált művész, éppúgy ábrándképet kerget, mint maga az alkotó. De tudománya éppen ezért nemesebb és hősiesebb más tudós vállalkozásoknál: mert a művésszel együtt vállalja az elérhetetlen után való törekvés szükségképeni tragikumát.

De törekvésében mégis van egy racionális határvonal, amelyen belül az ábrándja valósággá lehet. Az alkotóknak egy csoportjára nézve ez a határ elég tág teret nyit az irodalomtörténészeknek. Ez a csoport az, melyet még ma is ezzel az egyre többet jelentő, tehát egyre kevesebbet mondó pszichiátriai műszóval jellemezhetünk: a schizoid alkotók. A schizoid egyéniségek „megismerésében“ teljességgel racionális és igazolható az, hogy, ha egyértelmű képet róluk rajzolni nem is tudunk — ami individuum-

kereső ábrándunk teljes megvalósulása lenne — a végtelen sok portrét három, azaz véges, tehát racionális és tudományképes típusban tudjuk összefoglalni. Ezek az alkotók a nagy küzdők, akik nemcsak megadással hordozzák az „alkotónak születni“ megtagadhatatlan fátumát, hanem akik tudatára is ébrednek paradox hivatásuknak s ezzel újabb végzetet idéznek fejükre. Ezek az alkotók a nagy újrakezdők, akik önmaguknak is ellentmondanak, hogy önmagukat kifejezhessék. S mivel az emberi életben „újrakezdeni“ csak kevésszer adatott meg, a nagy újrakezdők, az öntudat hősei szükségképen szétbontják egyéniségüket, életükben ezura támad. A másik, a ciklikus típusú alkotó, individuum, cezsura marad mindvégig, de éppen ezért megfoghatatlan marad örökre. Az „újrakezdőket“ azonban szétszaggatja determinációjuk s a hálás utókor elmondhatja magáról: az *egy* Petőfit soha nem fogom megismerni, de Arany Jánost ismerek — *hármát*. De ez is valami, s a tudósnak, ki lemondott az ábrándról, illik szerénynek lennie.

A dionysosi szétszaggattatás az, ami az alkotó számára sötét végzet, az irodalomtudós számára kapóra jövő heurisztikus principium. A beavatott már előre tudta, hogy a Tonio Kröger és a Zauberberg Thomas Mannjai után kell egy harmadiknak is jönnie. Az első még zavarba hozta a legszámítóbbr irodalomtudóst is. A Thomas Mann-történet első korszaka ugyanis az európai irodalomtörténet egyik legnagyobb szerűbb bemutatkozása, ahol senki sem érti még, hogy voltaképpen ki is mutatkozott be. Mert más a Tonio Kröger naturalizmussal kevert expresszionizmusa, más a Tod in Venedig pszichológiai cizelációja és más a Buddenbrooks angolszász polgári monumentalitása. Ez a bemutatkozás túl nagyszabású volt ahhoz, hogy tisztán meg lehessen érteni. Csak két dolog volt bizonyos: hogy Thomas Mann mind a három „műfajban“ biztosan mozog a tárgy- és a tudatművészet legtágabb határai között és hogy e három műben minden különbözőségük mellett van annyi közösség, hogy mind: kezdet. S a beavatottak várták a folytatást, várták, hogy a mester melyik úton halad tovább.

De a beavatottak ismét csalódtak. Thomas Mann nem folytatta egyiket sem. Thomas Mann — újrakezdett. S ekkor mutatkozott be igazán. Kiderült, hogy első bemutatkozását miért nem értettük: monumentális egyéniség, aki nem pillantható meg maradék nélkül legszebb műalkotásai egyikében sem. A második Thomas Mann több mint jó regényíró: européer a humanisták maholnap teljesen kipusztuló nemes fajtájából s a Zauberberg a XX. századi Európa legteljesebb öntudatra ébredése. Igazabb, sőt tudományosabb kultúrfilozófia ez, mint minden válsághirdetők hőleselkedése. Az a fölényes irónia, mellyel Thomas Mann a

buzgó kultúrhívőket, Settembrinit és Naphtát kezeli, beszédes bizonyítéka annak, hogy az első kornak minden mesterségbeli tökélye ellenére szükség volt az újrakezdésre. Mert éppen annak fog fájni legélesebben Európa minden baja, aki az önismerés kálváriáját is megalkuvás nélkül próbálja végigjárni. A nem-tudatos művész írhatott volna pompás realiztikus regényeket továbbra is ad notam Buddenbrooks. De akinek gyötrő víziója, hogy a félregurult Settembrinik és elvetemült Naphták között mikép foszlik semmivé a szellemi Európa jövője, annak már nem kielégítő cél egy jó regényt megírni. Kétségtelen, hogy a Zauberberg Thomas Mannja Európa legokosabb, legvilágosabban látó írója. Az út, melyen a „szimpla Hans Castorp“ akarata ellenére, a szellemi világ spontán vonzása alatt kultúreberré lesz és akarva-nemakarva eltörpülnek mellette egykori tanítómesterei: az egyetlen út, amely ma még — elvben — a „kultúrához“ vezet. Hogy a gyakorlatban, a valóságban hová vezet: ez a legszomorúbb kérdés. Az européer Thomas Mann igyekszik későn felvetni ezt a kérdést, mert előre érzi, hogy ennek a tudatossá tétele mindennél jobban fáj. Akinek van stílusérzéke, az észreveheti, hogy a Zauberberg hangja a legutolsó részekben egyre idegesebbé válik. A Peeperkorn idill regényi tökéletessége elodázza egyidőre a kérdés öntudatra jutását, hogy aztán annál gyorsabb ütemben, megvetve a művészi műgondnak ebben a viszonylatban kicsinyes fékező mozzanatait, idegesen peregjen le minden: az író menekül az állásfoglalás elől, annyira meggyötörte az okos tudatművészek végzete: a tisztánlátás. Thomas Mann csak valószínűnek tartja, hogy Hans Castorp kulturális pályafutását egy kóbor golyó fogja befejezni. Mi már tudjuk, hogy a „gondok gyermeke“ elpusztult, „elpusztult még akkor is, ha a puszkagolyók megkímélték“ s elpusztult akkor is, ha még oly nagyszerű regényt ír a nyugati frontról.

Ekkor következett a dermedt csend, a nagy hallgatás. Európa sorsa a Nihil csillagképében áll. A válságnak hangos trombitálása megtévesztheti a könnyenhívőket: úgy hiszik, már megtört a csend s Európa kezd ismét öntudatra ébredni. (Keyserling gróf, a nagy filozófiai utazó, „Spektrum Europas“-nak titulálja művét.) Látszólag élénk mozgás támad mindenütt, művészetben, irodalomban, tudományban egyaránt. Általános leszámolások a multtal, a háború előtti alexandrinizmussal s nyomukban, új, friss és lendületes programm alapján nagy felvirágzásnak — kellene jönnie. De ez a felvirágzás — ne áltassuk magunkat — nem jön, egyre késik. Ami ennek látszik, az csupán nekifohászkodás, programm, legjobb esetben érdekes kísérlet, de sohasem beteljesülés, eredmény, alkotás. Nem mintha a háború utáni ember tehetségtelenebb lenne, mint más „boldogabb“ korok

gyermekai. Nem is mintha körülményei mostohábbak lennének; válság és küzdelem inkább csak elősegítik a kultúra születését. A kiválók sorsa mindig küzdelem volt „ihnen ist nie besser gegangen“ (Nietzsche). Nincs oly rossz, vagy jó, válságos, vagy megnyugtató élmény, amely egy alkotó lelkén keresztül szűrődve ne lehetne evidens beteljesüléssé, műalkotássá. Azaz mégis van egy. Ritka és félelmetes s ezért nem akarjuk, nem merjük elhinni, hogy itt van. Ez az élmény, amely szükségképpen jelentkezik mindenkinél, akiben a mai Európa öntudatra jut, a nihil élménye. Kilatástalan és kétségbeejtő, mert kifejezhetetlen; nincs ellentéte és nincs fokozása, maga a róla való beszéd is már paradoxon, mert a Nihil az, aminek „semminemű határozománya nincs“. „Se nem rossz és se nem jó, mind csak hiábavaló.“ Próbálunk előle elmenekülni s megragadunk erre minden alkalmat. Menekülünk a lélek tudatalatti mélységeibe: Freud hallatlan sikere csak ezzel magyarázható. Menekülünk mindentől, ami tudat és öntudat, görcsös kézzel kapaszkodunk a valóságba: intuíció, egzisztencia, neovitalizmus bölcseségünk vezérszavai. Délamerikától Ázsiáig minden földrészt végigházelunk orvosságért és — rút iróniája a sorsnak — feledjük, hogy Európát semmi idegen medikámen nem gyógyíthatja meg.

Ebben a perspektívában Thomas Mann harmadik megszólalása sorsdöntő lehetett volna. Ha a Zaubenbergben megismert öntudatművész megszólal, akkor Európa ebben a reprezentánsában már kilábolt a nihil-élményből. Csakhogy nem ez történt: József és társai egy új, harmadik Thomas Mann vizitkártyái. Első szavai: „Tief ist der Brunnen der Vergangenheit. Sollte man ihn nicht unergründlich nennen?“ Az öntudat és szellemiség tipikusan európai varázshegyéről hirtelen fordulattal lefelé, a mélybe vezet az út. „Historiefrömmigkeit“ és „Zuviel vom Geschichtssinn“, a varázshegyen még meghaladott, hiányos kultúr-állapotok voltak. A második Thomas Mann Amsterdamban még az öntudat Európájára üríti poharát: „Europa ist ein romantisches Land; es kränkt an Vergangenheit, an einem lebensgefährlichen Zuviel von historischer Frömmigkeit, aristokratischer Todesverbundenheit.“

A harmadik stáció mindennek ellenkezője. Lehetne vitakozni arról, hogy ki mit talál „Jákob történeteiben“. De hogy a mű önértékétől eltekintve, pusztán a Thomas Mann-történet szempontjából, itt megcsuklott az européer hangja, az világos mindenki előtt, aki csak egy kicsit megérezte a nihil élményéből. Menekülés a Varázshegy tiszta levegőjéből és röntgen-látásából vissza az öntudat mélyére, ahol a mythosz jogot ad feloldani a határokat és megvált az éleslátás legthomasmannibb keresztjétől. Nem arról van szó, nyájas olvasó, hogy rossz regényt kapsz a

kezedbe; ilyet Thomas Manntól ne várj. Nem rossz a Buddenbrooks sem, a Tonio Kröger sem. Csak hogy ezek még a Varázshegy előtt voltak. Azóta kiderült, hogy írójuk öntudatművész, művész az írók legnagyobb és legszerencsétlenebb fajtájából, akinek látó szemeiben Európa öntudata ragyog. A harmadik Thomas Mann eltakarta e látó szemeket a nihil látványa elől s odafordult a mythoszhoz, ahol nem kötelező a tisztánlátás. Ne értessem félre: művészet ez is, amint művészet sok annyi más elmenekülés az öntudatot jelentő Európától. A szomorú csak az, hogy ma még Thomas Mannak sem adatott meg, hogy öntudatművész maradhasson: Európa még mindig a nihil jegyében áll. Hogy visszavezeti a regényt ősi forrásához, a mythoszhoz? — sívár vigasz annak, aki nem klasszikus filológus és csakugyan szereti a Zauberberget. Hogy irónikusan kezeli a mythoszt és kigúnyolja a jelenévesztett ember történetrajongását? — felületes és hivatlan prókátor, aki ezt mondja, látván egy készülő trilogia két hatalmas kötetét s tudván, hogy ilyen köteteket csak ironia senkivel sem irathat. Az irodalom ismerőjének ennél — sajnos — szkeptikusabbnak kell lennie. Mert újrakezdeni egy emberi életben csak kevésszer adatott meg. Más korok öntudatművészei harmadik bemutatkozásukkor nagyszerű szintézissel zárhatják le önmaguk kifejezésének heroikus küzdelmét. A harmadik Thomas Mann, akire a Zauberberg egész Európa öntudatának a terhét róttá, nem fejezte ki Európát és ez szóról-szóra annyit jelent, hogy nem tudta kifejezni — önmagát. És ő az, akitől ezt leginkább várhattuk volna.

De jöhet — bár jönne — egy szerencsésebb kor okosabb irodalomtörténésze, aki ki fogja deríteni, hogy a harmadik Thomas Mann az igazi s a Zauberberg csupán dilettáns, tudálékos átmenet.

Mátrai László

KRITIKAI SZEMLE

A legújabb francia Kálvin-irodalomból: 1. Clavier, Henri: *Études sur le Calvinisme*. Paris, 1936. 8-rét, 163 lap. — 2. Pannier, Jacques: *Les origines de la Confession de Foi et la Discipline des Églises Réformées de France*. Paris, 1936. 8-rét, 171 lap.

A genfi reformátor mindvégig különlegesen gyöngéd szeretettel csüngött szülőhazáján, ahová pedig, miután 1536 nyarán elhagyta, soha többé nem lehetett a lábát betennie. Az így félig önkéntes számkivetésben eltöltött 28 esztendő — a Kálvin életének nagyobbik fele — igen jelentékeny mértékben az európai reformáció hadmozdulatainak irányításával telt el, e hadmozdulatok közt viszont Kálvin egészen határozottan a hugenotta mozgalomnak, a francia reformált egyház megalakulásának és szervezkedésének tulajdonított központi jelentőséget. Sok csalódással és megaláztatással telt reformatori pályafutásának egyik nagy vígasztalásaként csakugyan meg is adatott neki — s ez pusztán *emberi* vígasztalásnak is gyönyörű volt, nemcsak keresztyéneinek! — hogy honfitársai egy hitvalló és vértanúi elszántságú válogatott kisebbségének kebelében a maga Isten ígéből meritett elveit sokkal nagyobb tisztaságban láthatta megvalósítva, mint amilyenek Genfben magában lehetővé válásáról valaha is álmodhatott. A reformáció tiszta kálvini típusának tanban is, de kivált egyházalkotmányban és szervezetben mondhatni az egész további Nyugat számára a hugenottizmus lett a közvetítőjévé.

Idők jártával a párjukat nem lelő üldöztetések után maroknyivá olvadt hugenottizmus is, csak úgy, mint a reformációnak többi genfi és általában helvét eredetű egyháza, letért a nagy Tanítójától, a francia nemzet egyik leghívebb fiától megmutatott tiszta és egyenes útról. Vagy százötven éven át, egészen jelen századunk elejéig, sőt azon is túl, a reformátor és tanítása iránt Franciaországban még a pusztán történeti érdeklődés is igen szerény méretű volt — alig valamivel nagyobb, mint ugyanazon idő alatt a magyar „kálvinisták“ között, és mindenesetre jóval kisebb annál, amit ezektől a legegyszerűbb vonalú Kálvin-utódoktól el lehetett volna várni. A nagy fordulatot a Doumergue Emil hét foliókötetes Kálvin-monográfiája indította el s az evangéliumi keresztyén gondolkozásnak a világháború után bekövetkezett 180 fokos krízises megfordulása — a „vallástól“, az „élménytől“ az Isten ígéhez fordulás — vitte teljességre. Ez az 1936-ik, jubiláris esztendő már a francia „protestánsok“ között is (ez az elnevezés szintén az említett százötven év alatt lett köztük általánossá!) egy, a Kálvin theológiájának tanulmányozásától megterméke-

nyült lelkű, idősebb, ifjabb és legifjabb évjáratokbeli táborot talált, amely a valódi egyházmegújodás útját és lehetőségeit nem egy XVI. századi „kálvinizmus“ szolgai és képtelen lemásolásában, de mindenesetre ott keresi, ahová a Kálvin ujja mutat: az Igének, csak az Igének és az egész Igének való engedelmisségben.

Ez az egészséges irányváltás természetesen az igehirdetésen és az egyházi munkán kívül megtermékenyítette a tudományos kutatást is. Ennek legszebb két terméke — az Institutio és egyéb Kálvin-művek új francia szövegkiadásain kívül — éppen a Clavier és a Pannier kötetei. Mindkét szerző hazája határain messze túl, jóformán az egész református világban ismert és tisztelt személyiség. Clavier a montpellier-i (azelőtt montauban-i) theologiai fakultás tudós professzora, aki bár még csak most jár élete delén, egy kis könyvtárnyi valláslélektani, vallásbölcseleti, dogmatikai és exegetikai tanulmánnyal gazdagította már a tudományos irodalmat s évek óta fáradhatatlanul és megbecsülten munkálkodik az ökümenikus mozgalmakban is, ahol a neve református részről már a legsúlyosabbak közt van nyilvántartva. Pannier pedig, a francia protestáns történelmi társulatnak hajlott korban is fiatalos tűzzel foglódó, páratlan munkabírású titkára és könyvtárnoka, a 92 éves nagyszerű aggastyán, Doumergue mellett a ma élő legkiválóbb francia protestáns egyháztörténész, már évtizedekre visszamenő gazdag tudományos termelését jóformán kizárólag Kálvinnak, az Institutióknak, s az ember és a könyv franciaországi hatásai minél teljesebb, behatóbb és részletesebb ábrázolásának szenteli. E legújabb köteteikbe mindketten szokatlanul nagy tudományos energiájuknak legjavát fektették bele s a Kálvin-kutatáshoz és Kálvin-értelmezéshez világviszonylatban is módfelett jelentős adalékot és szempontokat szolgáltatottak.

Clavier három tanulmányt foglalt könyvébe. Legterjedelmesebb az első: *Az Isten igéje és az Egyház egysége Kálvin szerint*. Ezt a szerző a Hit és Szervezet világmozgalmának theologiai szakosztálya számára készítette, mint református szempontból való egyik megvilágítását a mozgalom jelenlegi theologiai főproblémájának, az Egyház és az Ige viszonyának. A másik tanulmány: *Kálvin mint írásmagyarító*, tanévnyitó beszéd volt a montpellier-i fakultáson, a harmadik pedig: *A kálvinizmus megújodása*, a presbiteri világszövetség tavalyi podiebrad-i konferenciáján tartott egyik előadás volt (párhuzamban a mi Victor Jánosunk ugyane tárgyról szóló, s azóta már mind angol, mind magyar nyelven olvasható pompás referátumával). Mindhárom tanulmány dísze a francia protestáns theologiai elmélyedésnek. A kálvini gondolat ökümenikus jelentőségét, éppen az Igéről és az Egyházzal szemben, tehát legközpontibb kálvini tanok elemzése kapcsán, még így senki nem domborította ki. Sokat olvastunk már Kálvin nem-

felekezetes érzületének tényleges megnyilvánulásairól és soknál is többször van alkalmunk hallani, hogy a „kálvinizmus“ az igazi egyetemes vallás: de azt Clavier előtt senki ilyen mélyrehatóan, tömören és mégis igazi gall luciditással meg nem mutatta, miért alkalmas Kálvinnak éppen a theológiája, éppen a jelenlegi theologiai helyzetben, éppen a mostani ökuménikus vágyakozásokkal szemben arra, hogy a legkomolyabban figyelembe vételessék, hogy legértékesebb elemei mint szilárd, tűzálló téglák építtessenek bele az evangéliumi keresztény ökuménizmusnak a Penelope vásznánál is lassabban készülő épületébe (amelynek különben egyelőre még a körvonalai is oly kevéssé látszanak, hogy senki sem tudja, nagyszerű világdom lesz-e belőle, vagy Babel tornya). Az egész dolgozat a legkitűnőbb részlet-szemléltetés Ravasz Lászlónak egyetemesebb szempontból vizsgálódó, mert az egész kálvinizmus ökuménikus jellegét fejtegető, emlékezetes, ragyogó összefoglaló értékeléséhez (amely a Magyar Kálvinizmus 1935. évi folyamában jelent meg). — A másik két tanulmány egyen-egyen félakkora terjedelmű sincs, mint ez az első s bennük a szerző valamivel taposottabb ösvényeken halad: de mint összefoglaló tájékozás mindkettő szokatlanul értékes és az alkalmiságon messze felülemelkedik. Nem mindennapi szellemi élvezet a Clavier és a Victor megállapításait a kálvinizmus ébredéséről egymás mellé téve mérlegelni — és nem közönséges öröm annak a meglátása, hogy amit Clavier, a kiváló biblikus, összefoglalóan állapít meg Kálvinnak, mint bibliamagyarázónak korát messze meghaladó és négy század multán is hatalmasan időszerű érdemeiről, azt a részletekbe menően legújában éppen magyar református tudományos munka igazolta (l. a „Kálvin és a kálvinizmus“ c. kötetben Kállay, Tóth Lajos, Erdős és Pongrácz tanulmányait).

Amíg Clavier három tanulmánya a reformátor igetolmácsolásának és (ami nála tulajdonképpen ezzel azonos) theológiájának egyetemes jelentőségét világítja meg különféle oldalakról, Pannier műve a francia református egyház alapvetésében mutatja ki a Kálvin döntő hatását. A Pannier munkamódszerét annyira jellemző aprólékosan türelmes kutatások csaknem mozaikszerű adataiból megragadó kép emelkedik ki: az állam és az uralkodó egyház poroszlóinak éberségét kijátszva, jóformán a máglya fényében és a bitófa árnyékában gyűlnek össze a hugenotta atyák és vének legelső, 1559-i, nemzeti zsinatukra Párisba, hogy ott megtárgyalják és elfogadják a francia református egyház híres hitvallását (a később ú. n. La Rochelle-i konfessziót), és még híresebb rendtartását, a Discipline-t, melynek itt létrejött legősibb, mindössze 40 rövid szakaszból álló alakja az ősi mintája és méhe minden valódi (a magyar nem az!) zsinatpresbiteri alkotmánynak. Mindkét klasszikus irat, anélkül, hogy Kálvin közvetlen fogalmaz-

ványa volna, minden pontjában az ő leghitelesebb szellemét sugározza — távol attól, hogy a szavait szolgálólag ismételtetné. Mindkettő örök példája annak a Kálvinra-hallgatásnak, amely nem azért hallgat rá, hogy őt, hanem hogy az ő Urát és Mesterét kövesse. Pannier e monográfiájával a nagyon gazdag francia protestáns egyháztörténetírásban is elsőrendű hézagpótló munkát végzett. Egyben pedig más országbeli református egyházak historikusai számára szerfölött tanulságos szemléltetést adott arról, hogyan ment végbe egy *valóban* kálvini tanok alapján álló reformált egyház megalakulása — és mennyire elütött ettől, szervező és formáló elvekben s tényleges módozatokban egyként, az olyan reformált egyházalakulások menete és eredménye, amelyek, mint legkivált épp a magyar, nem állottak a Kálvin szellemének közvetlen, első kézből való és mindenoldalú hatása alatt!

Nem rekeszthetjük be a két nagyértékű kiadványról szóló ismertetésünket annak megemlítése nélkül, hogy mindakét kiváló szerző őszinte és nem mai keletű barátja magyar nemzetünknek, és mindakettőt Kálvin szelleme és a kálvinizmus történetével való foglalkozás tette azzá. Ha ennek ellenére Pannier még ma is úgy tudja s kötetében kétszer is (a 16. és 136. lapokon) úgy emlegeti, hogy a magyarok s kivált a magyar és erdélyi reformátusok *szlávok* — ebben, azt hisszük, nem ő a hibás. Ez egy kicsiny példány abból a konkolyvetésből, amelyet ellenségeink vetettek addig, amíg mi aludtunk (Máté 13:25). De ha egyáltalában valakiknek, úgy éppen a Pannier-szabású nemes és magasrendűen művelt keresztyén lelkeknek a talaja alkalmas arra, hogy megfogadjon benne az egyszerű és becsületes magyar igazság tiszta magvetése is. Csak hintonunk kell fáradságtalanul, látszólagos eredménytelenségek miatt nem csüggedve — főképpen pedig: *ébren*.

Révész Imre

A pietizmus Magyarországon. Irta: Szent-Iványi Béla. Budapest, 1936. 8-rét, 91 lap. Különlenyomat a Századok 1935. évi füzetéből.

A szerző — mint maga kijelenti bevezető szavaiban — római katolikus vallású. Ezzel a kifejezetten protestáns egyháztörténelmi kérdéssel való foglalkozásra főképpen az a cél vezette, hogy a német-magyar tudományos kapcsolatok feledhetetlen érdemű kutatójának és munkásának: Gragger Róbertnek az emlékét becsülje meg vele. Gragger a magyar pietizmus történetének megírását maga is tervezte, Francke és fia magyarokkal folytatott levelezését másolatban egybegyűjtötte és a halle-wittenbergi magyar könyvtárnak a pietizmussal kapcsolatos nagy részét megszerzte a berlini Magyar Intézet számára. Ez a dolgozat is, vagy

legalább a hozzá való anyag derekas részének egybegyűjtése, nyilván ebben az Intézetben jött létre.

A kegyelet nemes rúgójától mozgatott tudományos szándékot a szerző példás elfogulatlansággal valósította meg. Ezen a módszери érdemen felül komoly tárgyi érdeme, hogy a Felvidéken, a Dunántúl és Erdélyben kifejlődött pietista mozgalmaknak legelőször adja összefoglaló leírását, egybeállítva a vezetőikre és közkatonáikra vonatkozó legfontosabb adatokat, különös figyelmet fordítva irodalmi működésükre meg egyházközeleti tevékenységeikre és harcaikra, és kidomborítva a mozgalmaknak a három említett országrész szerint nagyban eltérő jellemét. E tekintetben a szerző elismerést érdemlő módon továbbfolytatta és kibővítette a Payr Sándor nagyérdemű kezdeményét (Magyar pietisták a XVIII. században. Budapest 1898. A Magyar Prot. Irodalmi Társaság egyháztörténelmi monografiái közt) s eképpen ő, akinek — legalább is vallásfelekezeti szempontból — erre kevésbé kellett magát indíttatva éreznie, a magyar protestáns egyháztörténetírás egy közel negyvenéves adósságát kezdte meg végre törleszteni. Vállalkozása már csak azért is dicséretreméltó, mert a Payr említett művén kívül rendszeresebb előmunkálatokra még csak Erdélyre vonatkozólag támaszkodhatott, egyébként fáradságos és sokoldalú könyv-, kézirat- és levéltári kutatásra volt a munkájában utalva. Az a benyomásunk, hogy ez úton egybegyűjtött anyaga alapján sokkal több mondanivalója lett volna, mint amennyit tényleg elmondott: talán tér, talán idő, vagy mindkettő szűke következében dolgozatának ez a legönállóbb és legbecesebb része túlságosan vázlatosra sikerült (ezt mutatja az is, hogy pl. a herrnhutizmus felvidéki és erdélyi hatásait egészen elhagyta belőle — a felvidéki szerepe ismertetését ígérete szerint más helyt fogja adni — pedig a herrnhutizmusban ugyancsak tömény pietizmussal van dolgunk). A szerző és az ő derék példaadását követő mások számára, továbbmenő munkálkodásukban mindenesetre hasznos és hézagpótló kalauz lesz a pietizmus magyarországi útjának ez az első átfogó, egyetemes nézőpontokra törekvő és gazdag ténytudáson épülő felvázolása.

Amit aztán a szerző ennek a nagy szorgalommal és tárgyszeretettel megoldani próbált tulajdonképpeni tudományos feladatának a bevezetése- és megalapozásaként a pietizmus egyháztörténeti és általános szellemtörténeti származtatására és jellemzésére elmond, az még, sajnos, nagyon is magán viseli a kezdő jelleget és lépten-nyomon elárulja azt, hogy a szerző a protestáns egyház és theologia történetében csak vendégszereplő. Idevágó fejtegetéseiben rendkívül sok a homály, a zavar, a tárgyi vagy értékelési tévedés: sokkal több, semhogy egy rövid ismertetés keretében akár csak a legfontosabbak felsorolására is vállalkozhat-

nánk. Már csak azért sem tesszük ezt, mert legkevésbé sincs szándékunk a szerzőt elkedvetleníteni (magánúton szívesen állunk konkrétumokkal, még aprólékosságokkal is rendelkezésére), sőt inkább buzdítani szeretnők, hogy a pietizmus vallási lényegébe és általános szellemtörténeti alkatába sokkal jobban mélyedjen el s többek között azt a kritikát se hagyja figyelmen kívül, amiben a pietizmust — szerintünk nagyon sok joggal — az ú. n. dialektika theologia manapság részesíti. Lankadatlan elmélyedéssel nemcsak maga sokkal jobban meg fogja érteni a pietizmus valódi mivoltát, lélektani és történeti eredetét s elágazásait, hanem másokkal is sokkal jobban képes lesz megértetni, mint ahogyan e dolgozatában és e dolgozata útján tehetette és teheti.

Mint írás, a tanulmány eléggé színtelen ugyan, de könnyen folyó s a tulajdonképeni történelmi előadásban jól olvasható. De a sietség bélyegét még külső formájában is magán viseli. A szerző önkényűleg kohol olyan műszavakat, mint: „szektenárius“, „chilializmus“, „augusztianizmus“, Buddeusnak és Kortholtnak a nevét egyszer sem írja jól, s más hasonló elírás és sajtóhiba is bőven kerül nála — ami a különben lelkiismeretes munkának a tudományos gyakorlatban leendő hasznavehetőségét nem kis mértékben fogja rontani.

Révész Imre

Gedat G. A.: „A bumerang visszaröppen“. Fordította Kutas Kálmán. 120 l.

A mindent skatulyázni szerető elme nem tudja hova tenni ezt a könyvet. Ha az utirajzokat veszi tekintetbe, melyek egy nagy intelligenciájú s nyitott szemmel járó világgörűli utazó megfigyeléseit írják le színes, eleven képekben, akkor az útleírások közé kell a könyvet soroznia.

Ha azok a megállapítások ragadják meg, melyekben a multból boncolja ki s a jövőbe vetíti ki a történelemalakító tényezőket, akkor okvetlenül a történelemfilozófiai könyvek közé teszi be könyvtárába.

A könyv azonban maga nem elég tárgyilagos ahhoz, hogy csupán történelemfilozófia legyen. Nem bizonyítani akarja az állításait. Úgy szól, mint a próféta, kinél megfelebbezhetetlen személysége a fő és sokszor az egyetlen bizonyíték. Ha ezt meggondolja az ember, akkor okvetlenül az újkor prófétái könyvei közé kell tenni ezt a könyvet.

A prófétai komorságon azonban állandóan áteszillan valami nagy életigenlés, rendíthetetlen optimizmus. Néha egészen úgy érzi az ember, mintha valami régebbi amerikai vagy német pedagógiai könyvet olvasna, mely az ethikai idealizmus talaján akar életerőt és kedvet önteni a megfáradt emberi lelkekbe.

Lehetetlen azonban észre nem venni azt is, hogy végül minden szál Krisztushoz vezet. Még az is, amelynek az elején fejlesztésül áll meg a hívő ember s nyugtalanul kérdi önmagától: Hová fog ez a gondolatsorozat vezetni? S ha az ember azt figyel meg, mint bizonyítja be a szerző, hogy korunk és a világ válságos kérdéseit csak Krisztuson keresztül lehet megérteni és megoldani, akkor ezt a könyvet okvetlenül az evangelizációs irodalom polcára kell tenni, dacára annak, hogy nincs benne semmiféle dörgegelmes térítő szándék s alig találni benne bibliai idézetet.

Már maga ez a sokoldalúság is érdemessé teszi a könyvet arra, hogy megszerezzük és elolvassuk. Amerikáról, Japánról, Kínáról és Indiáról ír Gedat ebben a könyvben. Néhol egészen megrázó módon festi meg, hogy repül Európa felé vissza a vén Európa által kidobott bumeráng, ez a harci eszköz, hogy katasztrófába sodorja. Nincs más megoldás a katasztrófa kikerülésére, csak Krisztus.

Gedat könyvének ismerete ma hozzátartozik a kultúrnívóhoz. Németországban százezer számra kapkodják el a könyvét s előadásain egymás hegyén-hátán tolong a tömeg, dacára a belepíti díjnak.

Gedat könyve újfajta igehirdetés. Igehirdetés ige nélkül. Vallásos estékre, világnézeti és külmisziói előadásokra kitűnő útmutató.

Mindenkinek melegen ajánljuk.

Túróczy Zoltán

Szekfű Gyula: A mai Széchenyi. Eredeti szövegek Széchenyi István munkáiból. Budapest 1935. 488 l. 8°.

Széchenyi alakjára és életére csak az utóbbi időben derült teljes világosság, Károlyi Árpádtól felfedezett s a Magyar Történelmi Társulat kiadásában közzétett írásaiból. A korábbi antológiák, köztük magának Szekfűnek kis összeállítása, eszerint már eleve nem adhatnak teljes és egységes képet a legnagyobb magyarról. Nemcsak teljesen indokolt, de egyenesen sürgősen szükséges volt tehát az a vállalkozás, mely az évforduló kapcsán olesó köntösben, szemelvények formájában, szélesebb rétegek számára teszi hozzáférhetővé Széchenyi időálló megfigyeléseit, gondolatait és tanításait.

A kiadó keresve sem találhatott volna alkalmasabb embert erre a feladatra Szekfűnél, aki egyik legkitűnőbb ismerője és megértője Széchenyinek. Nem volt könnyű feladat Széchenyi műveinek óriási kincseshányájából, sok maradandó lapjáról a legértékesebbet kiválogatni, különösen úgy nem, ahogyan Szekfű ezt a feladatot felfogta s ahogyan ezt a vállalkozását egészen újszerűvé

tette. Abból a meggyőződésből indul ki ugyanis, hogy a reformkor hőisének eszméi csak mint elvont jelszavak, „hús és vér nélküli frázisok“ forognak közkezen s ezért történeti összefüggésükből kiragadott s így színüket, melegüket vesztett gondolatainak egy újabb gyűjteménye megint az elretorizáló hajlammak esnék áldozatul. Ezért jelzi már a kötet címében is, hogy nem újabb antológiát akar adni, hanem válogatott, hosszabb léleketű, eredeti szövegeket a legszükségesebb bevezető és magyarázó jegyzetek kíséretében (melyekből helyenkint nem ártott volna több), mert ez a mód a legalkalmasabb azon történeti légkör érzékeltetésére, „melyben a ma már frázissá vékonyult Széchenyi-gondolatok valamikor a nemzet életét alakító, egészséges, merész és bátor kezdemények voltak“.

A közölt szövegrészletek tehát mind olyanok, hogy a látszólag legjelentéktelenebb is hozzájárul a történeti összefüggések érzékeltetéséhez, s ami a legfőbb: rendkívüli világossággal tárják az olvasó elé Széchenyi lázas tevékenységben felörlődő szellemének fejlődését 1814-től, 23 éves korától kezdve egészen a döblingi katasztróráig. Naplójegyzetei nyomán szinte lépésről-lépésre látjuk, hogyan ver gyökeret a bécsi fényes és felszínesebb életet élő „Steffertl“-ben a magyar érzés és magyar öntudat, hogy a magyar viszonyok megismerése, párosulva a javításnak ebből fakadó és vallásos érzéstől áthatott vágyával —, melyet utóbb maga nevez az emberi lélek legszebb tulajdonának — mint hajtja, ösztökéli a könnyelmű huszártisztet a cselekvés, az alkotó munka mezejére. A „Hitel“-ben már a higgadt reformer szólal meg, aki nem rest a magyarság hibáinak és hátramaradottságainak feltárásában, de egyben meg is jelöli a felemelkedés útját az ősiségen alapuló nemzeti birtokrendszer és a robot eltörlésében, a hitel nyugati formáinak bevezetésében s az ezeken alapuló növekvő belső fogyasztásban, fejlett kereskedelemben és általános művelődésben. Ellenfeleinek, elsősorban Dessewffy Józsefnek válaszol a „Világ“-ban, egyúttal részletesebben kifejtve programját s megjelölve azokat a módokat, melyek segítségével a széttagolt nemzettestet egyesíteni s azután a nemzetiség és közértelmesség kifejlesztésével felvirágoztatni lehet és kell. Radikális reformprogramját végérvényesen a „Stádium“-ban foglalja össze, éles támadást intéz egyszersmind a fennálló rendiség és kötöttségek ellen. Ide sorakozik még a maga idejében meg nem jelent „Két garas“ is. De már másikként, nyomtatásban szintén csak később megjelent munkája, a „Hunnia“ és a „Pesti por és sár“, szinte nyugvópont az elkövetkező, Kossuthal vivandó nagy párba előtt: ebben egészségesebb lakásviszonyok érdekében emel szót, amabban a magyar nyelv jogaiért száll síkra. Egyszerre tragikus fordulat áll be aztán működésében, amidőn Kossuth megindítja a Pesti Hírlapot: ennek szen-

vedélyes cikkei — úgy látta — nemcsak a bécsi kormányt ingerlik fel, de a hazai kisebbségeket és a birtokos osztályt is, s ezzel a tőle megindított reformok sikerét veszélyeztetik. Balsejtelmektől gyötörve, egymásután indítja nagy vitairatait Kossuth ellen. Az első, a „Kelet népe“, viszonylag még szelíden oktatja ki, hogy programja helyes ugyan, de modora és taktikája hibás, mert nem az ész, de a szív politikáját követi. De hogy szózata hatástalan marad, Kossuth népszerűsége pedig nőttön nő, egyre szenvedélyesebben fordul ellene. Míg a „Garat“, az akadémiai beszéd és a Vieuxtemps-cikkek főleg nemzetiségi politikáját kárhoztatják, a „Politikai programtörödékek“-ben összefoglalóan s kíméletlenül nyers és éles hangon fordul ellene, munkásságát népizgatásnak bélyegzi és nyíltan felszólítja, hogy hagyja ott a politikai pályát. Késő volt már! Egész Európában végigzúgott a 48-as forradalomnak szele, s Széchenyi mint az első független, felelős magyar minisztérium tagja is tehetetlenül és egyedül állt mérséklő irányával. Az egymásra torlódo események hatása alatt érzékeny, halálsejtelmektől eltöltött lelkében egyre fokozódott az önvád, hogy az ő fellépése nélkül a bizonyosnak látszó vég nem következne be. Megrázó naplójegyzeteiben szinte lépésről-lépésre követhető az út Döbling felé, ahol megkínzott agyáról csak évek múltán tisztult fel a köd. S ekkor az öreg Széchenyi még egyszer tollat ragad, s megírja utolsó nagy munkáját, melyet Károlyi Árpád méltán nevezett el a „Nagy magyar szatírá“-nak. Ez az abszolutizmus kegyetlenkedéseinek és rövidlátó kormányzásának hatása alatt keletkezett mű a legvéresebb, a legmaróbb gúny egész özönét szórja Ferenc Józsefre és mindenható belügyminiszterére, Bach Sándorra, s ez adta a gyilkos fegyvert a feldúlt lelkű Széchenyi kezébe, amikor kéziratát a rendőrség a házkutatás során megtalálta. Az utolsó naplójegyzetek pislákoló világánál még egyszer elkísérhetjük a meggyötört lelket végső útján, egészen a leggazdagabb, a legtanulmányosabb magyar élet tragikus kilobbanásáig.

Wellmann Imre

Viszkok Lajos: A hit által való megigazulás elve egyszerű evangélikus hívek lelki világában. Kísérleti valláslélektani tanulmány. Szolnok, 1935. Szerző kiadása. 114 l. 8-r.

A Girgensohn—Gruehn-féle kísérleti valláslélektani iskola nálunk már több jeles tanítványt nevelt. Viszkok Lajos jelen munkájával méltó módon sorakozik e tanítványokhoz. Könyve fő-érdemét abban látjuk, hogy nemcsak a kísérleti valláslélektani irány módszerével és eredményeivel ismerttet meg, hanem maga is gondos kísérleteket végez és saját kísérleti anyagán szemlélteti mind a kutatást, mind az eddig elért főbb eredményeket. De nem áll meg az ismertetésnél, hanem maga is önálló kutatásba kezd,

s módszeres munkával a hitélet központi tényét, a hit által való megigazulást igyekszik lélektanilag felfogni és tisztázni. A vállalkozás rendkívül merész; maguk a kísérleti módszer atyameszterei sem merték még módszerüket ilyen központi jelentőségű és igen bonyolult valláslélektani kérdés kikutatására alkalmazni. Nem csodálhatjuk hát, ha Viszkok Lajos eredményei kifogás alá eshetnek. Úgy látom, szerzőnk a kísérleti anyag feldolgozásában a lélektani és dogmatikai szempontokat keveri, s elmulasztja a kétféle szempont világos megkülönböztetését, ami kétségtelenül az emlegetett exaktság rovására megy. Hogyan viszonylik egyáltalán a kísérleti valláslélektan a dogmatikához? Csakugyan megalapozója, vagy igazolója előbbi az utóbbinak, mint ahogy szerzőnk egyik-másik ítéletéből következtetni lehet? Bármint is álljunk azonban ezekkel a kérdésekkel, érdekesek és figyelemreméltók a tanulmány gyakorlati szempontjai és következtetései. Egyszerű hittestvéreink tényleges vallásos életét igyekszik kísérleti úton kipuhatolni, s a kísérletekből világosan kitűnik, hogy az egyszerű és nem is iskolázatlan hívő többnyire nincs tisztában az igehirdetés közben használt közkeletű kifejezésekkel, az ú. n. szószéki nyelvvél. Megigazulás, üdvözülés, hit, kegyelem, kárhozat stb., ha nem is teljesen semmitmondó szavak, de valami egészen más jelentenek számára, mint a theologiaiilag iskolázott igehirdetőre nézve. Mi lesz igehirdetésünkkel és mi lesz a gyülekezeti közös-séggel, ha nem veszünk tudomást erről a különbségről?! Viszkok Lajos valláslélektani kísérletei meglehetősen negatív eredményel jártak: kísérleti személyei egyáltalán nem vallják, vagy csak nagyon kevéssé tudatosan képviselik a hit általi megigazulás elvét, pedig ő ezeket a kísérleti személyeket egy közismerten buzgó egyházközség közismerten buzgó tagjai közül válogatta ki. „Jogosan vethetjük fel a kérdést, ha köztük ez a helyzet, mit kell tartanunk az egyház közismerten templomkerülő, egyháziatlan tagjairól, különösen, ha azok hozzá egy közismerten elhanyagolt gyülekezetbe tartoznak.“ (111. l.)

Török István

Dr. Dékány István: Pedagógiai elvek. Bevezetés a nevelői gondolkodásba. Pedagógiai szakkönyvek, I. Budapest, 1936. 98. l

Az Országos Középiszk. Tanáregyesületben Dékány István vetette fel azt a nagyon életrevaló gondolatot, hogy a középiskolai tanárok számára módszertani szakkönyveket adjanak ki. A ma működő tanárnemzedéknek ugyanis csak kisebb fele részesült abban a szerencsében, hogy szaktárgyainak módszeres tanítására is előkészülhetett volna főiskolai éve alatt, s így osztályában nem egyszer tapogatózva, ösztönére támaszkodva és diákéveire emlékezve kereste ki, keresi az alkalmazkodó módszert, bizonyára nem nevelő és tanító munkája előnyére. Ezen a hiányon

akarnak segíteni a *Pedagógiai Szakkönyvek*, amelyekből kettő már előttünk is fekszik, több pedig készülöben van. A legelső kötet általános elvi alapvetést kíván nyújtani, s a kezdő tanárt be akarja vezetni a nevelői gondolkodásba. A nevelői gondolkodás alapvető sajáttsága egyfelől, hogy az örök emberi és isteni értékeket elismeri, érzületileg magáévá teszi; másfelől törekszik a valóság világát, az előttünk levő reális életet kapcsolatba hozni az értékekkel, amit a nevelő azzal végez, hogy a növendéket felemeli az értékek világába, azaz érzületébe plántálja azokat, hogy életét, munkásságát mint felnőtt majd azok szerint folytassa: így a nevelés nem egyéb, mint „a valóságos gyermekfejlődés értékes irányba való terelése.“ A bevezető általános rész után (7—21) az „uralkodó pedagógiai elvek“ ismertetésére tér a szerző. Itt mintha hiány volna. Szükségét érezzük egy értéktani vázlatnak, s ama valóság rövid rajzának, amelybe az értékeket bele kell vinni. Arról is szeretnénk hallani, miért viheti be az ember az értékeket magába és a valóságba. Amit a szerző a „köznevelés elvé“-ről, „az egyéni szabad fejlődés“, „a tekintély“ stb. elvéről elmond, abban sok elvi jellegű fejtegetés van, csak az a baj, hogy nem erdnek egy forrásból, egy elvből, s így valójában nem elviek. Kár, hogy a mű előadásmódja is nehézkes. Megemlítjük, hogy a sorozatból ugyancsak Dékány István tollából „A történelmi kultúra útja“ címmel a történelemtanítás módszertana is megjelent (128 l.). Ismertetése mint szakkönyvé, pedagógiai folyóiratba tartozik.

Trócsányi Dezső

Baktay Ervin: Szánátana dharma. Az örök törvény. Budapest, Révai. 1936. 280 l.

Baktay Ervin, a keleti utazó, a keleti irodalom és szellem ismerője, híve és népszerűsítője ma nálunk, új könyvében a hindu filozófia alapfogalatairól beszél. A kis mű előnye nem az, hogy röviden érinti nagybárra mindazt, amit vastag, többkötetes művek sem tudnak kimeríteni. Elvégre a hindu filozófia nem egyetemi tantárgy, hanem élő gyakorlat, mint a művészet, vagy a vallás, vagy a nyelv. Ami benne a legfontosabb, nem mondható el és nem tanulható meg. Kelet ebből a szempontból is szerencsésebb és mélyebb, mint Nyugat, mert egységesebb: a legmagasabb szellem életrendje nem szakadt el a közvetlen valóságtól. A filozófia nem vált el a mitológiától és a vallástól és a költészettől. Ami számunkra elérhetetlen vágy, az ott magától értetődik: az emberi lét a maga természetes átszövődöttségében, egybefonódó tropikus gazdagságában még a legreálisabb eseményeiben is transzcendens távlatban áll és fordítva, még a legföldöntülőbb átélésnek is reális levegője van. Gyakorlat és elmélet egy, morál és viselkedés, szellem és magatartás, szóval filozófia, tudomány, morál és vallás

ugyanaz. A szónak és tettnek, a gondolatnak és megvalósulásnak ez az egysége az, ami az európai számára a nagyszerű: a legkevesébbé realizálhatónak látszó gondolat is milyen közelivé válik ott, ahol látni és tudni, gondolkozni és élni ugyanazt jelenti. Bakhtay Ervin könyvecskéje jobban érezteti ezt a keleti életszellemet és szelleméletet, mint sok nagy német, vagy angol szakkönyv. És ez az, ami kiválósága a többi fölött. A szerző intuitíven megfogta azt, ami Keleten a csodától el nem választható prakszis. A mű legjobb részei ezért éppen nem a keleti filozófia doktrináinak ismeretése, — vagyis az a fejezetsor, ahol a filozófiát, mint doktrinát magyarázza és ismerteti, — hanem az az átélés, amely a lapokat átlengi és azok a megjegyzések, amelyek arról beszélnek, hogy a filozófia számára életté vált.

Hamvas Béla

Molnár Ákos: A császár dajkája. Regény. Budapest, Dante, 1935.

Megértetni, végigérezni és megmutatni a példázatos sorsú emberi lelket: ezt vállalja a maga eszközeivel a regényíró. Különösen érdekelheti őt az az emberlélek, amelyik előttünk csodálatosnak tetszik, amelyik az emberlélek ismeretlen, előttünk új útait járja, amelyik tehát a mi számunkra is új, talán értékes területet fedez fel, hátha egykor mi is arra az útra kerülhetünk s akkor üdvös lesz visszaemlékeznünk ittjárt embertestvérünk tapasztalataira, hátha az ő ariadne-fonala eltájékoztat valamenynyire az új szörnyű labirintusban?

A háború-előtt élt lélekboncolók leginkább magából a kiteljesedett, mindenben autonomnak látszó egyénből akarták megfejteni az emberlélek és az azt tükröző emberélet mindennemű jelenségeit, még legtávolabbi eltévelyedéseit is, az öntelt pszichoanalízis már-már azt ígérgette, hogy nem marad előtte csoda, rövidesen megfejti a lét és a szellem legmetafizikaibb őstitkait is.

A háború-utáni ember és írója megérezte, hogy milyen nagy része van életünkben a történeti hatalmaknak, hogy nagyrészt a történelem életrajzának függvényei vagyunk. Érdeklődésünk tehát azok felé az alakok felé fordult, akiken legpéldásabban megmutatkozott e történelmi erők minden vegyi hatása, azok az erők, amelyeket mimagunk is érzünk, imádunk és rettegünk ugyan, de mihozzánk csak közvetve érkeznek el parancsaik, eredményeik. Ebből az érdeklődésből született meg a háború után a történelmi regény és méginkább a történeti alakoknak lelkét megfejítő történeti életrajzok, az egyénnek és a történelem lelkének analitikai tudásával megfejtvé. Nem Jókai-féle történelmi tündérmesék lelkünk gyermeteg ábrándjainak elandalítására, hanem a magunk sorsát-titkait kereső, történeti erők közt mimagunkat

tájékoztató utikalauzok. Eleinte beértük a távoli emberekről, de nagyon-emberekről fejtegető Mereskovszkyval, de rögtön rávetettük magunkat a mieinkre, mihelyt a mimagunk írói is megjelentek. Jellemző irodalmunk íróinak meg olvasóinak érdeklődésére is az az érdeklődés, amellyel közönségünk ráveti magát Harsányi Zsoltnak kitűnő történelmi regényes életrajzaira s e páratlanul fölvirágozott műfaj többi termékeire.

Megérteni egy női emberlelket, aki tőlünk távolinak, igaztalan idegennek tetszik, és mégis ugyanolyan igaztalan úgy érezzük róla, hogy útjaira esetleg, váratlan történelmi erőktől meglökve mi is rátévedhetnénk, vagy legalábbis érdeklődéssel belepillanthatnánk, megfejthetetlennek látszó titkaikat megfejthetnők: eléggé csábító feladatnak látszhatott például az amugyis lelkész Makkai Sándor püspök számára, amikor Báthory Anna félelmetes és iszonytató, de érdeklődést kelteni tudó alakját regénytárgyul választotta. Az irgalmas pap elővette, kivallatta előttünk a legiszonytatóbb bűnöst, hogy kegyetlen korunkban a megismerve-megbocsátó érzületet nevelje magában és bennünk.

Molnár Ákos érdeklődését, emberkereső szívét megfogta a mi történelmünknek egy nem sokat emlegetett, régebbi magyarjaink előtt nehezen érthető alakja: a szabadságharcunk előtt szereplő Varga Katalin, az erdélyi Havasok Nagyasszonya. Varga Katalinnak, ennek a szegény kismemesi asszonynak forró részvétű szívét megfogta a szegény oláh bányász nép nyomorúsága, sok visszaélés miatt való szenvedése, szószólója lett ügyüknek mind magasabb fórumok előtt, föl a császárig, sok megértést és még több megnemértést talál, de törekvései végülis zátonyra jutnak a szerencsétlen nép tökéletlenségein, részint és méginkább a csökönyös megyei és állami hatalmi berendezésen, pörét elveszíti, bebörtönzik, érzékeny lelkét megtörik, emléke is elsodródik a nemsokára fölviharzó nagyobb történelmi események között.

Megérteni ezt a nőt, kihallgatni a szinte százados kriptakő és felejtés alól a szívverését, megérezni gyér emlékezetéből és felejtett pár régi írásból a szíve melegét, meglátni a szeme színét, megsejteni a csókja ízét, női lelke minden szövevényét, kiegészíteni a hiányzó adatokat és megfejteni az ellentmondásokat, közel hozni hozzánk, hogy mindenki megérezze benne a velünk rokont, a lelkünk javával azonost: im erre vállalkozott a költő. Újjáteremtésre, amiben kevesebb adat segítette, de kevesebb adat kötötte is, mint például Harsányi Zsoltot az ő regényes történelmi életrajzaiban.

Molnár Ákos forrásul, meg ihletgyűjtésül először is levetkőzött sok mai adatot, tudatot és elfogultságot, úgy merült bele tisztára vetkőzve a százados multba. Elutazott Erdélybe, ahol még sikerült találkoznia a Varga Katalinra való hálás emlékezé-

sekkel, aztán adatokkal: fölszívta a tájak lelkét, az emberek és nemváltozott munkájuk és nyomorúságuk sötétségeit, szagait és könnyeit, lehetőleg megismerte a havasi oláhot; aztán mindeme szálakkal bebábozta magát Varga Katalin emlékezetébe és vele álmódott mély elmerültséggel.

És mikor íme Varga Katalin megírott alakjával elénkjött: úgy érezzük, élő és mimagunkból érthető alakot mutat meg nekünk. Származtató módon első csíráitól, kisgyermek korától kezdve mutatja meg ez érzékeny és egészségesen erős léleknek kialakulását családjának, fájának és rendjének talajából, kora levegőjéből. Kikeresgéli, átvilágítja benne a nőt, megmutatja, hogy a szerelemnek a nőben annyira összetett folyama mint torlódik meg fájó kielégületlenségekkel, mint szívárog és ömlik vize más-nemű, a szerelemmel csak nőknél rokon medrekbe: részvétbe, emberszeretetbe, hősi elszántságokba. A nép pártfogója mint küzdöködik, mint csügged, bátorodik, mint adja oda életét mindinkább tőle eleinte idegennek tetsző ügyek számára, mint emelkedik, mint kénytelen meg-megalkudni, alkalmazkodni kisvilágú emberkéihez, gyarlóságaihoz, mint szövi az ő érdekükben maga köré a segítő legendát: hogy ő a császár dajkája volna, innen a hatalma. Van benne valami apostoli is, amint hitet igyekszik maga és az ügy iránt kelteni, amint csodákat tesz. De mindig emberi méretű marad, az író nem emeli Katalin hősiségét olyan epikus nagyítással fölénk, mint a legtöbb történeti regényíró, — sohase állít többet róla, mint amekkorát akár a férfi-, akár a női olvasó magáról el ne tudna jogosan képzelni. Azt hisszük, evvel önbecsülésünket, szívünk maga-megbecsülését is emeli. Nem kívülről csodálgatjuk Katalint: belülről emelkedünk hozzá, szeretjük meg.

Ma nagyon-nagyon szükséges és hiányzó lelki kincsek azok, amelyek megbecsüléséhez elvezet az író az ő alakjának megszerettetésével. Viszont seholsem ötlük ki belőle ennek célzatosága. Nem ítélkezük; nem ellenszenvesek, ugyanúgy magunkból érthetők a környező, sőt akadályozó mellékalakjai is: kisvilágú falusi református pap, jegyző, szolgabírák minden hibáikkal és erényeikkel, megyei urak, kolozsvári, bécsi politikai személyiségek, köztük Wesselényinek emberséges és görögtüzek nélkül is fenséges alakja. Ott van a császár is, emberien, valószerűen, ahogy a történelem tankönyveiből se iskolás korunkban, se azután meg nem értettük.

Varga Katalint a történelmi erők magasabbra, nagyobb feladatokra sodorták, mint amekkoráknak az ő kisebb ereje megfeleltethetett. Itt van az ő ábrázolásának igen sok drámai eleme is. Megbukik, legbelülig összetörik, még a fölemelő öntudata, emlékeinek szépsége se marad meg számára. És itt az olvasó is drámai katharsissal fejezi be az olvasmányt: Bármennyire is belát-

juk Katalin elhullásának kikerülhetetlen történelmi szükségképpeniségét: minden érdemével és szeretnivalóságával együtt sajnáljuk a hősnőt. És megmarad bennünk az ő drámájának katharzisa, úgy tesszük le e könyvet, mintha színházból, erőshatású drámai előadásról léptünk volna ki. Lelkiismereti kérdésekkel vagyunk tele utána, elítéljük ama kor — és egyben a mi korunk — kitetsző embertelenségeit, oktalanságait, hálával ígérjük a hősi lecke megtartását. Varga Katalin alakjára szükség van e mai világunkban. Az ő tiszta szemére, emberséges érzületére, belátó bölcseségére és hősi sorsvállalásaira. Úgy érezzük, nőttünk és javultunk az ő megismerése, barátunkká-fogadása révén. Ez a regényírónak, a költőnek legszebb föladata és dícsérete.

E jó könyvnek inkább csak az erkölcsi értékére óhajtottunk ezúttal rámutatni ezeken az elsősorban erre rendelt hasábocon. Sok jót mondhatnánk még a regény műfaji, stílusbeli és nyelvi értékeiről is, de ezeket elég sokan a hivatottak közül elmondották már megfelelő helyeken. E kétféle értékek között alighanem van belső kapcsolatosság is...

Bodor Aladár

Marconnay Tibor: Világtükör. Budapest. Nyugat. 1936. 80 l.

Ha valaki a jelenkor magyar irodalmában azt a költőt keresi, aki par excellence költő, csak az, vérmérséklete, gondolkozása, szíve szerint, sorsszerűen költő és semmi más, csak Marconnay Tiborban találja és találhatja meg. Vannak, akiknek kulturája nagyobb, műveltsége alaposabb, vannak, akik nagyobb művészei a nyelvnek, akik mélyebbről éreznek, emberibbek, simábbak, virtuózabbak, sőt vannak őszintébbek is, akik elkápráztatnak, meghatnak, ébresztenek, de valami egyébbel, nem azzal, amit költészetnek hívnak. Marconnaynak adott és veleszületett képessége, természetes és egyedüli kifejezésformája a vers. Szép verse a mai magyar irodalomnak sok van, meggyőző, „költői” költészete csak Marconnay Tibornak. Mert hiszen a költészet nem foglalkozás, nem hivatás, még kevésbé mesterség. A sors az, ami az élet menetében éppen úgy megnyilatkozik, mint a műben: végzet, amelynek jelenlétét és hatalmát mindig érezni, akkor is, ha az ember versét olvassa, akkor is, ha életügyeit nézi, akkor is, ha körülményeit látja, vagy ha vele beszél. A költő nem forradalmár, nem újító, nem apostol, nem politikus, nem moralista, azaz hogy ezekben a formákban nyilatkozik meg, de nem ez a lényeg benne, hanem az, hogy mindez lenni tud, de mindennél több. Mert alkotók teremtenek új társadalmi, politikai, gazdasági, szellemi valóságot. A legfontosabbat a költő teremti: a világ átélésének új módját, azt, amin politika, gazdaság, társadalom, szellem nyugszik. Nem látni tanít, hanem ő nyitja ki az

ember szemét, hogy egyáltalában láthasson. A költő nem megoldást tanít, hanem ennél többet: fölfedi a világ mérhetetlen gazdagságát és szépségét. Ez Marconnay költészetének is alapvető jellemvonása: az élet áradó gazdagságának és szépségének feltárása. Első jelentékeny verskötetétől (Kacagva tört ki a faun a pagonyból), a két évvel ezelőtt megjelent művéig (Az ember ellen) és most kiadott kötetéig (Világtükör) lépésről-lépésre tapasztalható az a kiszélesedés, amely a világból mindig többet vesz észre, mutat meg, mindig több dologban ért egyet a világteremtővel és tudja megcsodálni az egész valóságot. Az első kötetben főképpen a világ érzés-oldalának fölfedezése uralkodott. A második mű a szenvedélyek könyve. A harmadik a képeké. Először még elmosódó volt. Később felforr. Most kristályossá vált. Ezért kellett eleinte a formák között haboznia, aztán a szabad vers vad zenéjén beszélnie, végül megállnia a legképszerűbb formánál, a szonettnél. Ez a könyve csakugyan tükör, ez a világ tükörterme, ahol nincs is más, csak csillogó kép, úgy látszik a legegyszerűbb és legtöbb, amit az ember a világtól és a világról kaphat. Ezen a ponton találkoznia kellett a kép-költészet nagymestereivel, a nagy francia szonettírókkal, főképpen Hérédiával. Ennek a művészetnek egészen külön filozófiája van, aminek a kifejtésével az esztétika még adós. Ebben a filozófiában mindenekelőtt azt kellene kifejtenie, szemben nemcsak a közönség, hanem a legtöbb költő véleményével is, hogy a szonett a szabad versnél miért határtalanul tüzesebb műforma, — éppen annyival tüzesebb, amennyivel kötöttebb és tisztább, egyszerűbb és szabályosabb. Azt lehetne hinni, hogy a szonett csillogása az üvegé, — nem, a gyémánt csillogása ez. Azt lehetne hinni, hogy szabatos, mint egy geometriai test, — nem, a remek faragványok szabatossága ez. Hidegsége látszat, tulajdonképpen oly forró, hogy már féhéren izzik. A szonett filozófiáját mindenki átélheti, aki Marconnay verseit és Hérédia-fordításait olvassa, különösen néhány pompás darabot, mint amilyenek az egészen képszerűek: az „Elefánt“, „Lovak“, „Anya és gyermeke“, „Nizzai temető“, „Emlék“. — Ez a költészet és a költő utolsóelőtti lépése. Hogy mi a további fejlődés lehetősége? — mert kell, hogy legyen útja még feljebb is. Valószínű, hogy még a szonettnél is lángolóbb, szigorúbb és tüzesebb, képszerűbb és zeneibb: a klasszikus műforma. A műforma nem azt jelenti, hogy: lábak és ütemek sora, sorhosszsúság, szótagok, négy sor és három, rímes és ritmikus Nem, — a műfaj átélés és minden műforma a világot más intenzitású átélésben mutatja meg, — életi át. A legintenzívebb világátélés: a klasszikus. Az antik vers filozófiája a legmagasabb költői filozófia. Itt a ragyogás már nem gyémántos, hanem égi, — a tűz nem fehér, hanem színtelen, — a tisztaság nem emberi, hanem étheri. Ez a lehetőség Marconnay

előtt még nyitva áll ahhoz, hogy elérje azt, ami a költő számára a legtöbb.

Hamvas Béla

Barta István: Egyház és állam viszonya Magyarországon a középkor végén. (A Pázmány Péter Tudományegyetem történelmi szemináriumának kiadványai; 4. sz. Középkori magyar történelmi tanszék.) Budapest, 1935. 8-rét, 96 lap, német kivonattal.

A szerző maga elismeri műve bevezetésében, hogy munkája „jórészt a régi ismert, sőt néha közismert adatokat próbálja az új szempontok szerint csoportosítani“, ami azt jelenti, hogy túlnyomólag már kiadott, sőt fel is dolgozott kútfőkből merít, noha ezek mellett kis részben többféle kiadatlan okleveles anyagra is támaszkodik. Az új szempontok alkalmazása viszont abban a törekvésében nyilvánul meg, hogy egy legalábbis felében egyháztörténeti kérdést igyekszik a vallásfelekezeti történetírás hagyományos értékmérőitől függetlenül tárgyalni, beleillesztve az európai és a magyar történet egészébe s alkalmazva rá e történet szemlélésének és ábrázolásának modern módszereit. Törekvésének eredménye egy formás és eszméltető átnézet lett, mely nem mindennapi tanultságról és összefoglaló erőről tanuskodik s mely egy, a tudomány mai vagy holnapi színvonalán egykor megírandó nagy magyar középkori egyháztörténelemhez igen hasznos tájékozó előmunkálat. Súly- és egyben fénypontja a műnek — legönállóbb és legtermékenyítőbb része — a magyar király legfőbb kegyúri joga kialakulásának fejtegetése, amelyben a szerző tudta magát vallási tanoktól is, jogi elméletektől is függetleníteni s tisztán történeti módszerrel iparkodott megértetni e joggyakorlatnak s az arra utólagosan felépített elméletnek a keletkezését, szerintünk a lényegben sikeresen. Viszont aránylag legkevesebb önállóságot árul el a dolgozat V. és utolsó fejezete (Egyházi viszonyok a reformáció előestéjén), amely tartalmi vékonyságánál fogva és azért is bátran elmaradhatott volna, mert tulajdonképpen a tárgyára sem tartozik, de ettől eltekintve is, a reformációküszöb egyházi állapotainak bonyolult tény- és értékkérdéseit olyan kissé sommás ítéletekkel és megállapításokkal, amilyenekkel nála találkoztunk, nem lehet elintézni. Nem értünk vele egyet éppen ezért abban sem, hogy „Luther, akinek a neve össze van kapcsolva a nagy forradalommal, csak kifejezője annak a közszellemnek, amely évszázadok óta tartó forrongás és alakulás után abba a stádiumba ért, hogy a nagy kirobbanás már nem késhetett tovább“. (92. l.) Ha Luther semmi minőségi többletet nem hozott volna, hanem *csak* „kifejezője“ lett volna a sok évszázados forrongásnak, az ő és reformátortársai művének sem lett volna lényegesen különb végsorsa, mint a Wiklifének, Huszénak stb. Luther nem okozat, hanem ok — a szerző ked-

velt szavával: „ősok“ (Ur-Sache), — akit nem lehet sem úgy tekintenünk, mint egyszerű *facit*-ját egy megelőző, mindinkább forradalom felé sodródó fejlődésnek, sem úgy, mint egy rakoncátlan, gonosz óriásgyermeket, aki az egyházi életnek lassan már tisztulni kezdő vizeit újra és mostmár végzetesen fölzavarja. Szükség volt-e a reformációra vagy nem: ezt a kérdést pusztán történelmi vizsgálódással (mint a szerző, úgy látszik, hiszi) eldönteni sohasem lehet; ez végső elemzésben mindig azon dől el, milyen a személyes állásfoglalásunk — s *ha* van-e egyáltalán ilyen? — a Lutherre és társaira bízott üzenettel szemben.

A szerzőnek némely állításához (pl. hogy a búcsúüzlet csak a középkor legvégén válik pénzforrássá a pápa kezében, 89. l.) és felfogásához (pl. amikor a királyi kegyúri jog kialakításában a kiemelkedő uralkodók egyéniségének nagy szerepet tulajdonít 30. l.) kérdőjelt kell tennünk és barbárnak kell mondanunk az általa gyártott „hungarikánizmus“ műszót. Egyébként azonban művét határozottan sikerült kezdésnek látjuk, úgysis mint tudományos pályakezdetet, úgysis mint a középkori magyar történet egyházi vonatkozásainak és kapcsolatainak feldolgozására irányuló, modern tudományos módszerű próbatételt. — Sajtóhiba a műben, sajnos, sokkal több van, mint amennyit a szerző maga kijavít; köztük oly alaposak is, mint az „Unam sanctam“ bulla híres mondatából (9. lapon alul), a „*humanae*“ szó kimaradása.

Révész Imre

Képzőművészeti Szemle.

Fényképkiallítás a Fővárosi Képtárban. A fényképezés körünk technikai fejlődésével mind szélesebbkörű népszerűségnek örvend. Sport — mondhatnók — hiszen a kiállító egyesületek egy része sport-egyesület is. Az a több mint 600 nagyított felvétel, amivel a B. S. E., a Székesfővárosi idegenforgalmi hivatal, az Állatkert stb. a közönség elé lép, tanulságos képét adja foto amatőreink érdeklődési körének. Legtöbbjük kezében a gép a fauszti vágy megvalósításának eszköze: rögzíteni a tovatűnő kellemes percet. Így válik a fényképezőgép az utazó ember elválhatatlan társává s mint a kiállítás tanúsítja, ezek az uti emlékek képezik amatőrjeink munkásságának gerincét. Mit látnak az emberek útközben, vehetjük fel a kérdést — s a feleletnél kiválik a tömegből egy elit gárda, amelyik az érdekes miliőben meglátja az érdekes életet is s a tájkép zsánerképpé szélesül. Az élet, a mozgás könnyen háttérbe szorítja a keretet s önálló képtémává lesz egy utitárs, pár liba a hóban, egy bájos leány a hajókormányánál.

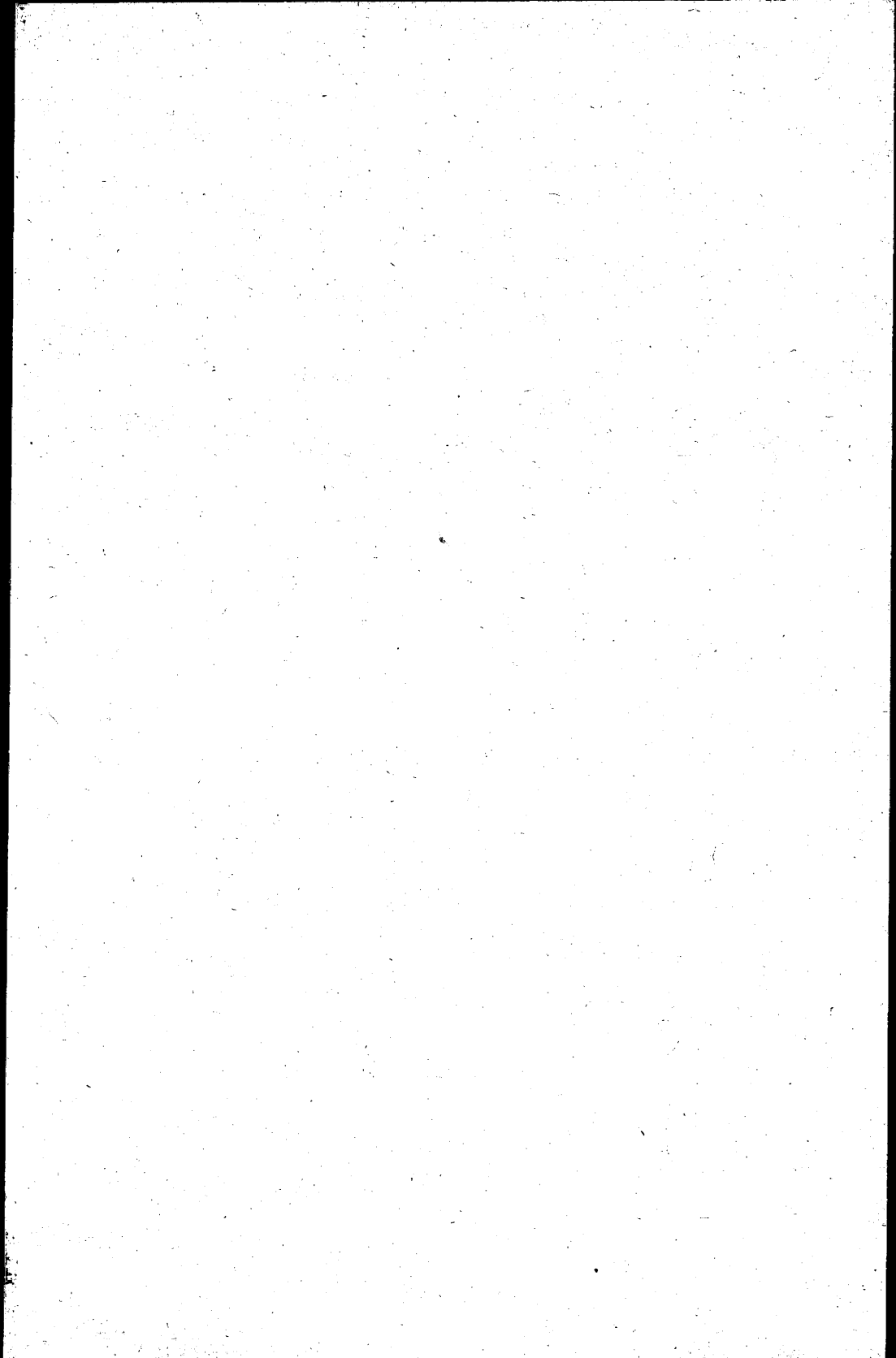
A gép lencséje emberi alkotás, elmarad a szem csodálatos szerkezete mögött. Más. Aki ezt felfedezte s megtanult a gép szemével látni — az első lépést tette a fényképezés önálló művészete felé. Ez a művészet már nem akarja a festészetet utánozni s olyan területeken mozog előszeretettel, amely sajátosan az övé: a természet bája (harmatecsepptől—villámig) fényvarázsos hangulatok, mozgó és múltó élet s „last but not least“ a dokumentáció (röntgenfelvételtől — csillagászati fotóig.)

„Gyöngyösbokréta népe“ kiállítása a Nemzeti Szalónban. A szalon termei ezúttal tágnak bizonyultak annak az anyagnak a befogadására, ami a Bokréta Szövetség feltalálásában mint élő népművészet összehozható az ország területéről. Elmúltak azok az idők, amikor a nép maga teremtette meg a hétköznapi és ünnepi életéhez szükséges használati tárgyakat s egy részben az uraktól ellesett, de gyökerében még ki nem fürkészett ornamentikával a maga képére és hasonlatosságára formálta. Mire a kifejlődött modern közlekedés felfedezte ezt a sajátos világot a városi szemek számára, ugyanez a közlekedés odahordta a város silány ipari termékeit is s a félszemmel az urak után igazodó nép kivetkőzött eredeti naív szépségéből. A gyöngyös bokréta mozgalom, amelyik a népi öltözködés, ének, tánc népszerűsítésével indult, most kísérletet tesz a népi kézművesség üzleti úton való feltámasztására. Szép, amit összehoztak, de bizony már csak maradéka nemrég még virágzó népművességünknek. Fájó szívvel látjuk, mint hervad a virág, amit oly buzgón öntöznek s magyar szívvel kívánjuk, hogy ha a hervadást már meg nem akadályozhatják, késleltessék azt, hogy friss hajtás fakadjon az ősi töből.

Csoportkiállítás Fränklinél. 11 festő 33 képe. Olyan festők, akik a háborút követő művészi konjunktúra idején biztosítottak

nevet maguknak és helyet az öregek közt — akik siettek velük lépést tartani s innen sem hiányoznak. Egységes csapat. Posztimpresszionisták. Vagyis az impresszionizmus könnyed és sokszor felületes modorában engednek utat a saját érzéseiknek és gondolataiknak — a természetre tekintve, de nem függő viszonyban tőle. Tompa színek, a tárgy szándékos homályossága s ahol legmodernebbek, vonalbeli egységre való törekvés jellemzi őket. Bizonyos bágyadtság üli meg a két termet. Míg odakünn világok sorsa forog kockán, ezek a festők idillikus békébe burkolódnak. Márpedig aki ezt teszi, az nem harcos, nem fiatal többé, (túl is vannak a negyvenen — sőt) tekintheti magát vezérkarnak, de mégis csak a front mögött ül már. Aba-Novák erős kivétel ez alól a megállapítás alól, őt magáénak tekinti az a fiatalság, amelyik ilyen helyen nem juthat szóhoz.

A. Tóth Sándor

SYLVESTER RT.
BUDAPEST, XIV.,
HERMINA-UT 87. SZ.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:

RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:

APRILY LAJOS

TARSSZERKESZTŐK:

PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

JOÓ TIBOR: A kétségbeesés bölcselete.

S. SZABÓ JÓZSEF: A reformációnak egy változatos küzdőtere.

DR. MIKLÓS ÖDÖN: Valóban két Sztáray Mihály élt-e?

REMÉNYI JÓZSEF: Stephen Vincent Benét.

JÉKELY ZOLTÁN: Álmatlanság (vers).

OLÁH GÁBOR: Rég elfeledtek (vers).

KRITIKAI SZEMLE.

XLV. évf. 10. sz.

1936. október.

Ara 2 pengő.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,

Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

RÉVÉSZ IMRE: Regnum. Egyháztörténeti évkönyv. Közzéteszi a magyar katolikus történetírók munkaközössége — — — —	392
DOMJÁN JÁNOS: C. F. D'Arcy: Isten a tudományban — — — —	399
GARDONYI ALBERT: Zoltai Lajos: Ismeretlen részletek Debrecen multjából — — — — — — — — — —	400
VANYI FERENC DR.: Cholnoky Jenő dr.: Égen, földön — — — —	402
MARCONNAY TIBOR: Juhász Vilmos: Az aranyföld hajósai — — — —	404
HAMVAS JÓZSEF: Barabás Gyula: Domáldi jegenyék — — — —	406
CSUKA ZOLTÁN: Kodolányi János: A vas fiai — — — — — — — —	408
BODOR ALADÁR: Török Sándor: Éjs mégsem forog a föld — — — —	411
VAJTHÓ LASZLÓ: Színházi Szemle — — — — — — — — — —	414

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat a következő címre kell küldeni: Aprily Lajos szerkesztő, Budapest, II., Lorántffy Zsuzsanna-utca 3. (Baár—Madas ref. leánynevelő-intézet.) Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

A Protestáns Szemle megjelenik havonta. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Ráday-utca 28.) — Felelős kiadó: Török Pál.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

A kétségbeesés bölcselete

Ahhoz, hogy filozófiáját megértsék, egy új nemzedékre van szükség, amely az erre való rátermettséggel születik. Így írt Spengler 1918-ban nagy műve első kiadásának előszavában. Ez a szokásos írói pesszimizmus ez egyszer nem nyert igazolást. „A Nyugat alkonya“ a legrövidebb idő alatt a legszélesebb körben ismertté vált és a tudományos szakkörökön kívül mindenféle rajongó híveket szerzett. Tudományos igényvel fellépő könyvnel hallatlan példányszámot ért el pár rövid év alatt. Ez az érdeklődés aztán egyszerre apadni kezdett, híveinek száma megcsappant: s ma, amikor, alig pár hónapja, — május 8-án, — Spengler elköltözött az élők sorából, a nem egészen két évtizede oly nagy hullámokat vert könyve immár alig több, mint azoknak az éveknek történeti dokumentuma. Sokkal ráillőbb előszavának az a másik nyilatkozata, hogy műve kora közhangulatának kifejezője.

Valóban, alig találunk még példát a filozófia történetében, hogy egy filozófus nyomban fellépésekor, első szavára ilyen hatalmas és széleskörű visszhangot keltsen. S ismerve az emberi tömegek erős konzervatívizmusát, az ily gyorsan népszerűvé váló tanok aligha lehetnek valami forradalmiak, valami új és idegen eszme hirdetői, mert akkor csak hosszú küzdelem vihetné őket győzelemre. Akkor valóban új generáció kellene elfogadásukhoz. Azok a gondolatok azonban, melyeket Spengler rendszerbe foglalt, ott éltek a világháborús összeomlás hangulatában; ő csupán a monumentális formát adta meg nekik és a tudományos igazolást kísérelte meg. Ez az igazolás nem sikerült. A szakkritika ízekre szedte könyve két kötetét és kimutatta érvelésének tarthatatlanságát, rámutatva ténybeli vagy következtetésbeli tévedéseire, s legfőként egész elvi alapvetésének ingatagságára. A tudomány pár év alatt végképen leszámolt a spenglerizmussal, a nagyközönség azonban ezzel, szokása szerint, nem törődve még egy ideig buzgón esküdött tanaira. Hatásához hozzájárult Spengler ragyogó írói készsége, zsúfolt mondatainak áradó lendülete, a meggyőződés szónoki heve, hatalmas alkotó ereje, mellyel óriási anyagát — az egész emberi kultúra adathalmazát — uralmában tartja és két vaskos kötetének valóban imponáló kompozícióját felépíti. Ezek az írói erények könyvét tagadhatatlanul maradandó értékű olvasmánnyá teszik. Mindamellet hatásának igazi forrása gondolatainak tökéletes egyezése azzal az egyetemes kétségbeeséssel, mely könyve megjelenésekor széltében uralkodott. Ennek a világháború pusztításai nyomán életrekelt kétségbeesésnek, amikor minden rombadőlni látszott, a szörnyű izgalmakat, ember-

feletti erőfeszítéseket követő kimerültségnek, ennek a hangulatnak adott lenyűgöző művészi erővel gondolati formát a müncheni filozófus. De vajjon üdvös dolog volt-e ez? Üdvös dolog volt-e, hogy éppen akkor, amikor a legnagyobb szükség lett volna az emberiség hitének, önmagában, jövőjében, regenerálódó képességébe vetett bizodalmanak felélesztésére, megerősítésére, ez a szuggesztív erejű személyiség megvesztegető művészi képességeivel és látszattudományosságának laikusokra meggyőző hatásával odaállt Európa népei elé és igyekezett elhittetni velük, hogy kétségbeesésük igazolt, hogy minden okuk megvan jövőjüket oly sötét színben látni, ahogy csak a halálraítélt láthatja, kitől a kegyelem utolsó reményét is elvették? Ez valóban az írástudó árulása volt.

Mert az a tétel, melyet Spengler olyan mélységes meggyőződéssel, annyi állhatatossággal, akkora felkészültséggel hirdetett és bizonyítgatott, nem volt egyéb, mint az európai kultúra halálának, a Nyugat alkonyának az állítása, s ezt a következtetést az emberi szellem, az emberi ész alárendeltségének feltevéséből vezette le. Spengler nem merőben elméleti feladatok megoldását tűzte gondolkodó tevékenysége elé. Maga vallja, hogy rendszere az első filozófia, amelynek célja a jövő megjósolása. Vizsgálatainak eredménye pedig az a sötét jóslás, hogy az európai kultúra rövid idő alatt semmivé válik, mert kiélte magát, teremtő életereje kimerült, a megmerevedés stádiumába lépett, friss alkotásra többé nem képes, át kell adnia helyét egy új, fiatal kultúrának. Hogy azonban ezt a szubjektív meggyőződést igazolhassa, egy logikai rendszert kellett felépítenie. Ennek a gondolatkörnek a középpontja pedig a szellemnek és az életnek bizonyos téves szembeállítás. S ez az a pont, amely szinte veszedelmesebb tanaiban, mint végző következtetésük, de egyben ez a pont az is, amelynél fogva az egész könnyen megdönthető.

A túlzott racionalizmus egyoldalúsága ellen már Spengler előtt megindult egy erős ellenáramlat. Ez a racionalizmus a szellemi élet gazdagságát valóban a pusztá értelemlre akarta korlátozni, az érzelmi világ fontos értékeit, nagyjelentőségű szerepét a teljes ember szellemi életében megtagadta és ezáltal gépiessé alacsonyította. Hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy az így nyert kép nem fedi az ember teljes valóságát, nem képes megértetni a szellem teremtő életét, a kultúra elevenségét, az egész bonyolult emberi életet. A legmélyebb aggodalmat pedig az kellette, hogy ebben a mechanikus felfogásban nem jut hely a szabadságnak, az egyéni kezdemény és a személyes döntés lehetőségének, s kizár minden újat teremtő lendületet. A meginduló ellenáramlat két irányba haladt. Az egyik eljutott a valódi humanizmushoz és harmónikus képet alkotott az emberi szellem életéről, a kultúra alkatáról. A másik azonban romantikus utakra té-

vedt és ahelyett, hogy a kérdést tisztázta volna, még jobban elködösítette, az embert pedig szabadság helyett új rabsággal lepte meg. Ennek az irányynak a felfogása az ésszel az életnek és természetnek homályos, zavaros képzetét állítja szembe. Nem fogalmát, mert fogalmakat ez a bölcsélet nem akar alkotni, az lévén a meggyőződése, hogy az élet lényegét csak egy titokzatos ösztönnel, nem pedig az ésszel érthetjük meg, mert az élet ebben az ösztönből lakozik. Ennek az ösztönnel a megérzését pedig nem is lehet fogalmakba és szavakba foglalni. Az ész az életnek, az ösztönnel, a természetnek csupán alárendelt eszköze, csak nyomában kullog és szolgálni hivatott azt a teremtő lendületet, amely az egész mindenségen áramlik a végtelenségbe, öntudatlanul, céltalanul, csupán élni vágyva és amely az emberben is létre ébred. A valódi tudás ezé az ösztöné. Valódi hivatásunkat akkor teljesítjük, igazi életet akkor élünk, ha az ösztön, az élet parancsoló nógatását szabadon hagyjuk érvényesülni, szavának engedünk, azt követjük, nem pedig az értelmet, az ésszt, amely holmi kötelességekkel, normákkal, eszmékkal, szellemi értékekkel igyekszik megkötni az élet teremtő ösztönének lendületét. Ez az ösztön pusztán arra vágyik, hogy kiélje magát. Maga a kultúra sem egyéb, mint az élet játékos túlaradásának terméke, merőben céltalan, önmagán túl nincs jelentése. Az élet célja és értéke önmagában van, nem abban, amire felhasználják, amit létrehoz vagy nem hoz létre. S ha az élet bennünk rejlő ösztönét követjük, bármi is annak következménye, jogosan, sőt egyedül helyesen jártunk el.

Könnyű belátni, hogy milyen kényelmes filozófia ez. Semmiféle erkölcsi igényt nem emel az emberrel szemben. Az életet csak az ösztön érti meg igazán, tehát fel vagyunk mentve a gondolkodás és kutatás fáradságos munkájától. Az élet igazi parancsa az ösztön, tehát nem kell megzaboláznunk erkölcsi törvényekkel. Ki-ki követheti a maga kényét. Minél inkább követjük, annál intenzívebben éljük az életet. A kultúra merőben túlaradó erőink céltalan kiélési módja, tehát semmi felelősséggel nem köt, szolgálata nem az ember legfőbb kötelessége.

Ez a bölcsélet egyszerű természeti lényé süllyeszti az embert, felszabadít benne minden indulatot, ösztönt és szenvedélyt, egész önzését, és az emberi szellemet kiszolgáltatja ezeknek a vak és romboló erőknek. Ilyenformán kiforgatják az emberi élet rendjét. A szellemet, amely az élet legfelsőbb formája és arra hivatott, hogy az alantasabb erők felett uralkodva, használja azokat alkotó tevékenységében, éppen ezeknek a kiszolgáló rabjává alakítja. Érzelmi hatása kétféle lehet. Vagy örömmel tölt el a minden nyűg és felelősség alóli felszabadulás, vagy pedig kétségbeesésbe süllyeszt az élet céltalansága, értelmetlensége, ideáljaink

illúzió volta, a szellem erőtelensége, semmisége. Attól függ, kinek milyen az erkölcsi érzéke.

Spengler filozófiája ennek az irányzatnak a hajtása. Az ő gondolatvilágának középpontjában is az élet misztikus képzete áll, anélkül, hogy pontosabb meghatározást adna róla, azzal térve ki ez elől, hogy lényegét ugyis csak megérezni lehet, s főlényes lenézéssel beszél az észszerű megismerés törekvéseiről. Az észnek csupán alárendelt szerep jut az élet taktikájában — amint írja; — a szellem értéktörekvéseiről, ideális célokról említést sem tesz. Az ember — amint egy másik munkájában kifejti — a nagy ragadozó állatok sorába tartozik, s egész életét a zsákmányolás ösztönéből vezeti le. Ennek a szolgálatában áll intelligenciája is. A szellem magasabbrendűsége voltaképpen kóros tünet; az intellektuális élet elhatalmasodása az emberiség elsatnyulásának a jele; az ész uralma a haldoklás stádiuma. Mindaz, amit magasabbrendű emberi vonásnak tartunk, — öntudatosság és felelősségérzet felettünk álló értékekkel szemben, — valójában természetellenes elfajzása az életnek és ezért menthetetlenül pusztulásra ítélt. Az élet ugyan szükségszerűen és mindig kinöveszti magából ezt a rákos hajtást, de az már eleve magában hordja a pusztulás csíráját. Ez az élet könyörtelen, örökös rendje. Az élet a levésben, a létesülésben, a növekedésben áll. Spengler szívesen hasonlít mindent a növényi élethez, azt tartja minden élet alaptípusának. Ami befejezte növekedését, kibontotta mindazt, ami csírájában rejtve volt, megáll a fejlődésben, a termő erő megszűnik benne, lassan elfásodik, elkorhad és megsemmisül. Olyan folyamat ez, amelynek minden élő alá van vetve és nincs egyetlen pont, ahol a szabadság, az akarat, a választás és a döntés közbeléphetne.

Ezen az alapon szerkeszti meg Spengler kultúrformológiáját, amint rendszerét nevezi. Morfológiának mondja, mert ezáltal is hangsúlyozza szemléletének naturalizmusát, azt, hogy a kultúrát is úgy tekinti, mint a természeti jelenségeket, mint a növényt, amely a földből kihajt, virágzik és elfonnyad. Azokat az általános alapformákat keresi, melyekben a kultúra élete szükségszerűen lefolyik.

Sőt Spenglernél nem is kultúráról, hanem kultúrákról van szó. Mert semmit sem vitat szenvedélyesebben, mint azt, hogy az emberiség egyetemes történetéről, vagy egy egyetemes emberi kultúráról beszélhetnénk, melyet ősidők óta egymást váltó népek és nemzetek, egyre táguló körben adnak kézzől kézre és fejlesztettek. Az emberiség fogalma, írja, pusztán zoológiai fogalom, mint bármely más állatfajé, vagy pedig üres szó. Ehelyett ő valódi, eleven formák hatalmas gazdagságát látja felmerülni, számtalan kultúrákat. Ősvilági erővel virágzanak ki ezek buján tényészve anyai tájak öléből, melyekhez létük egész folyama alatt szilár-

dan kötve vannak, s melyekből mindenik a maga sajátos, páratlan formáját, ideáját, szenvedélyeit, életét, törekvéseit, érzéseit, és halálát nyeri. Ebben az új történelmi képben, folytatja, olyan új színek, fények, mozgások ragyognak fel, aminőket még senki sem látott. Vannak virágzó és elöregedő kultúrák, népek, nyelvek, igazságok, istenek, vidékek, mint ahogy vannak fiatal és öreg tölgyek és piniák, virágok, ágak és levelek, de sehol sincsen az emberiség. Minden kultúrának megvannak a maga új kifejező módjai, melyek megjelennek, megérnek, elhervadnak és soha vissza nem térnek. Számos, legmélyebb lényegük szerint egymástól tökéletesen különböző plasztika, festészet, matematika, fizika van, valamennyi határozott élettartammal, önmagában lezártan, mint ahogy mindenik növényfajnak megvan a maga virágja és gyümölcse, növekedésének és hanyatlásának sajátos típusa. Ezek a kultúrák, a legmagasabb rendű élőlények, úgy nőnek fenséges céltalanságban, mint a virágok a réten. Épen úgy, mint a növények és állatok, az eleven természethez tartoznak. A világtörténelemben Spranger az örök alakulásnak és átalakulásnak képét látja, organikus formák csodálatos levésének és veszésének a képét. A történet és természet között nem ismer egyéb különbséget, mint amit a szemlélet kölcsönöz: a valóságot akkor fogom fel természetként, ha kész meglétében, mozdulatlanságában szemlélem, történetként pedig akkor, ha létesülésének folyamatában, mozgásában.

A kultúra mármost, Spengler elképzelése szerint, abban a pillanatban születik, amikor a kultúra lelke az emberiség gyermeki őállapotából, őslelkéből felébred, s így az alaktanból egy alak, a határtalanból és maradandóból egy meghatározott és múlandó válik ki. Ez a lélek virul ki aztán egy pontosan körülhatárolt táj talaján, melyhez növényként kötve marad. S akkor hal meg a kultúra, amikor ez a lélek az összes benne rejlő lehetőségeket megvalósította a népek, nyelvek, vallások, művészetek, államok, tudományok alakjaiban, s ezzel ismét visszatér az őslélekbe. Míg idáig ér, hatalmas életteljes küzdelmet folytat az anyaggal az eszme megvalósításáért, mint a művész a maga teremtő munkája folyamán. Amint azonban az idea, a benső lehetőségek egész teljessége kiteljesedett és kifele is megvalósult, egyszerre megdermed a kultúra, elhal, vére megalvad, erői megtörnek: civilizációvá válik. A civilizáció csak a formáit őrzi a kultúrának, lelke, teremtő, friss ereje elillant belőle. Az életnek csupán a külső keretei maradnak, a technikája. A civilizáció kikerülhetetlen sorsa minden kultúrának. Itt eléretett a legmagasabb csúcs. Ez a legszélső és legművészibb állapot, melyre a magasabb emberi fajok képesek. Ő a vég. Úgy következik a létesülésre, mint a létesültség, mint az életre a halál, a fejlődésre a megmerevedés, a gyermek-

ségre a vénség. Ő a vég; visszavonhatatlanul az, ámde a legbensőbb kényszerűséggel mindig újra elkövetkezik. Ez az állapot egy ideig mintegy a maga holsúlya által fenn tudja tartani magát; jár, mint a felhuzott óra, s régi fényében tündöklök, míg akadozása el nem árulja a valót. Akkor aztán pár szélfuvallat elég, hogy korhadt növényként összeomoljon, s visszásüllyedjen a multba, hogy legfeljebb csirázó, fiatal kultúrák televényének trágyázására szolgáljon.

Ezzel érkezik el Spengler ahhoz a problémához, amely egész filozófiájának ösztönzője volt. Schopenhauer írja, hogy a filozófia ösztönzője a halál. Spenglert az készítette hatalmas vállalkozására, hogy az európai kultúra halálát vélte megérezni. Arra a meggyőződésre jutott, hogy kultúránk elérkezett a civilizáció állapotába; megdermedt, kihalt belőle a friss teremtő erő, mert kiélte összes lehető formáit: napjai meg vannak számlálva. Számunkra, mai európaiak számára nincsen más hátra, mint a szép halál. Éljük ki most már civilizációink lehetőségeit is utolsó cseppig. Elvezzük tökéletes civilizációkat és hatalmunkat, az életnek azt a kényelmét, melyet csodálatos technikánk biztosít, s legfőként: nem áltatva magunkat, hanem eltelve a végső bölcseséggel, a szkepticizmussal, amely immár a tulsó partról nézi az életet, hit, törekvés, eszmény nélkül, megnyugodva a sors kikerülhetetlenségében.

Spengler hatalmas freskója — melynek itt csak vézna körvonalait idézhettük fel — a maga komor és festői romantikájával igen megragadó kép, s az a különös hősszerep, melyet a huszadik század európai embere számára írt, felette vonzó lehet érzékeny lelkek számára. Freskója azonban nem ad hű képet a valóságról és elképzelhetünk hősiesebb szerepet is.

A kultúrát egyszeri életet élő élőlénynek képzelem, melynek egyéni lelke van, s földrajzi környezetétől növényként elszakíthatatlan: még hasonlatnak is rossz. A kultúra nem természeti, hanem szellemi egység. Egysége alkotások végzetetlen tömegéből ötvöződik, melyeket egyenként hoz létre emberi egyének magános vagy társas tevékenysége. A kultúra keletkezése nem a magból kicsirázó plántáival közös, mely aztán bomlik ágakká, hanem egészen más útát követ. Az emberi szellemben bizonyos eszmék, értékek, észszerű formák élnek, s ezek arra készítetik parancsoló szükséggel az embert, hogy a természetet önmagában és önmaga körül szerintük átalakítsa, átszellemítse, rajta a szellemet és eszméit, értékeit, formáit megvalósítsa. Ez a munka tehát mindig egyénhez van kötve, vagy egyének egyetértő, közös tevékenységéhez. A kultúra létesülése mindig egyének akaratan, szabad vállalásán fordul meg, távolról sem valami egyéneken kívülálló, önmagában létező, még kevésbé természeti erő. Éppen így a szel-

lem szabad elhatározásán fordul meg a kultúra fennmaradása is. A kulturális alkotásokban megnyilvánuló eszmét, szándékot más emberi egyének is elfogadhatják, magukévá tehetik, tehát a kultúrát átvehetik és tovább fejleszthetik végtelenül. S az emberi nem története ezt is bizonyítja. A különböző kultúrák, ezek a nagy szellemi egységek, nincsenek szükségszerűen és örökre elszigetelve egymástól, nem állanak tökéletes idegenséggel egymással szemben, hanem, ha az őket életben tartó népek érintkezésbe kerülnek egymással, azonnal megindul közöttük a kölcsönhatás, sőt egészen össze is olvadhatnak egy átfogóbb új egységbe. S még abban az esetben is, ha egy-egy kultúreszményt nemzedékek hosszú sora elejt talán, jöhet bármikor egy új generáció vagy új nép, amelyik megismervén azokat a tárgyi alkotásokat, könyveket, szobrokat, festményeket, melyekbe egy régi kor eszményeit, kulturális törekvéseit belezárta, megérti ezeket az eszményeket, törekvéseket, a magáévá tévén őket, újjáéleszti és tovább fejleszti. Így keletkeznek a renaissance-ok. Így aztán nemesakhogyan elvilág elképzelhető egy egyetemes és örök emberi kultúra — ellentétben a Spengler-féle határolt életkorú és elkülönült kultúrákkal, — hanem a történetben bizonyítva is láthatjuk feltevésünket, és pedig éppen az európai kultúra példájával. Kultúránk hosszú életén át egyesítette magában szinte valamennyi eddigi nagy kultúra természetét, most pedig azon az úton van, hogy világszerte elterjedve az egyetemes emberi kultúra alapjává váljék.*

S hogy ez így legyen, mirajtunk fordul meg, embereken, a magunk akaratán, elszánásán, szellemi állásfoglalásán. Azon a valódi humanista hősiességen, hogy nem nyugszunk bele eszményeink látszólagos tévesztésébe, hanem annál buzgóbban szolgáljuk őket, és szolgáljuk minden eszmény és minden kultúra szülőanyját, a természet felett álló szellemet. Mert az európaiság lényege ez: a szabad szellemiség szolgálata. Nem pedig az a spengleri bölcsélet, amely a természet rabszolgájává süllyeszti a szellemet, az észet, és nem tud egyebet nyújtani, mint a halálba való kétségbeesett belenyugvást. Ha valóban fenyeget a halál: annál teljesebb akarattal kell akarnunk az életet. És Spengler jelentősége is az marad a gondolkozás történetében, hogy kihívta az ellentmondást és a kultúra nagy életkérdéseinek mélyebb átvizsgálására készített kritikát fontos és teljesen megnyugtató belátások felé irányította.

Joó Tibor

* Erről a kérdésről folyóiratunk 1932. évi folyamában (90. sk. II.) bővebben írtunk „Európa szerepe az emberiség történetében“.

A reformációnak egy változatos küzdőtere

Az elszakított Felvidék egy szép darabjáról lesz szó ezekben a sorokban, a magas hegyekkel koszorúzott, bővízű folyókkal öntözött és termékeny, sík völgyekkel megáldott Gömör-Kishont megyéről, melyről valamikor, a boldog időkben az volt a vélemény, hogy Magyarország kicsiben. A reformáció korában Gömör és az akkor még Nagyhonthoz tartozó Kishont megye egyházzilag az esztergomi érsekségnek kiegészítő részét alkotta egy főesperesség alatt. Régi följegyzések szerint 130 anyaegyházat gondozott itt filiáikkal az érsekség.¹ A mohácsi vész előtt e területen nem mutatkoznak a reformáció nyomai, de amikor 1526 után az érsek és a káptalan elhagyta Esztergomot és Nagyszombatba költözött, s az ország zavaros állapota, valamint a török hódítások miatt kevesebb gondot fordíthatott e vidék egyházaira, a belsőleg különben is meggyengült katholicizmus a reformációnak itt sem állhatott ellent. Egymásután szüntek meg a jánosi bencés és hárskúti cisztercita apátságok, nemkülönben a hangonyi pálosrendű kolostor. Egyedül a gombaszögi pálosok tartották még magukat és küzdöttek egyideig a terjeszkedő reformáció ellen. A megyékben lakó és birtokló főúri családok: Bebekek, Csetnekyek, Derencsényiek, Feledyek, Jákófyak, Jánokyak, Putnokyak és oszgyáni Bakosok állásfoglalása döntőleg hatott a reformációra. Már pedig, ha írott bizonyítékaink nincsenek is, a következőkben az azt látjuk, hogy e családok lassanként a reformációhoz pártoltak és annak lettek hatalmas támogatói. Ugyanezt tette a Gömör felsőrészén levő bányavárosok (Dobsina, Rozsnyó, Csetnek, Jolsva) német lakossága, valamint a megyei közép- és kismemesség is. A közművelődést szintén a reformációt előmozdító tényezők közé számíthatjuk. E vidék műveltség tekintetében akkor meglehetősen elől állott hazánkban, amit abból következtetünk, hogy elég szép számú tanulók mentek onnan a XVI-ik századig a bécsi (27), azután pedig a krakói egyetemre (15), s ami feltűnő, a bányavárosokat kivéve, mind magyarnyelvű községekből. Nagyobb műveltségi központok, a német városok mellett, a magyar Rimaszombat, Rimaszécs, Tomallya, Putnok, Sajógömör, Pelsőc. Rimaszombatról tudjuk, hogy ott már 1462-ben volt

¹ A pápai tizedjegyzékben 1379-ből 81 egyházat találunk, a többi később keletkezett. *Dr. Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Gömör-Kishont vármegye. 478. l.*

iskola.² Fontos különösen a krakói egyetem látogatása, hiszen tudjuk, hogy reformátoraink közül többen onnan kerültek ki, s talán e vidék magyar lakosainak első reformátorai is az ott tanult ifjak közül támadtak. Mindezeket tudva és előrebocsátva értjük meg a reformációnak Gömör és Kishont megyékben oly nagymérvű elterjedését, hogy a század végére csak két egyháza maradt ott a katholicizmusnak.

Kimagasló, nagy alakot nem találunk e vidék reformátorai között, sőt alig egy-kettőt említhetünk névszerint is azok közül, akik nagy buzgalommal és szívós kitartással végeztek itt a reformáció munkáját. Először *Fischer András* tűnik fel 1529-ben. Előbb Kőrmöcbányán, majd Lőcsén, Szomolnokon és Schwedléren tanított. A szepességi okmányok (*Matricula Moleriana*, Hain Gáspár krónikája, Wagner: *Annalecta Scepusiana*) egyértelműen anabaptistának mondják, egyik éppen *magister anabaptistarum*-nak nevezi. Utánuk az újabb történetírók is így vélekednek róla.³ Az tehát, amivel e Szemle 1894. évfolyamában (Egy vértanu reformátor) anabaptista voltát menteni próbáltam, ezek után már meg nem állhat. Bizonyos, hogy a Morvaországban, *Liechtensteini Lénárt* főúr birtokán élt német anabaptisták közül való volt,⁴ s a nem szélsőséges, nem forradalmár anabaptisták közé tartozott. A lőcseiék panaszára *Katzianer János*, felsőmagyarországi kapitány 1529-ben elfogatta és börtönbe záratta, de nemsokára szabadon bocsátotta, úgy, hogy még ez évben megjelent Gömörben, ahol a Csetneken és Dobsinán nagy bányabirtokos Csetnekycsalád oltalma alatt hirdette tanait.⁵ Ekkor pár évig tanított Gömörben; a nyomában keletkezett anabaptizmussal, — a jelek szerint — küzdenie kellett a terjeszkedő lutheri reformációnak. Az anabaptisták egyik ismert pártfogója, *bedegi Nyáry Ferenc*, nagy- és kishonti főispán (1535—47) bizonyára itt is oltalmába vette őket.

Jelentőségteljes és messzekiható Gömör reformációjára a

² *Samuel Kollár*: De origine, situ, privilegiis, religione etcet. oppidi Rimaszombath. Solemnia XII. memoriae anniversariae Bibliothecae Kishontanae publicae. Buda 1822. p. 44.

³ *Zoványi Jenő*: A reformáció története Magyarországon 1565-ig és Prot. Szemle 1916; *dr. Bruckner Győző*: A reformáció és ellenreformáció története a Szepességen; *dr. Pirhalla Márton*: A szepesi prépostság vázlatos története. Ez utóbbi azt írja róla, hogy a Krisztus ezeréves uralmát hirdette, melyben minden közös; minden felsőbbség megszűnik, s egyedül a Szentlélek igazgat mindeneket.

⁴ *Bunyitay—Karácsonyi—Rapaics*: Egyháztört. Emlékek a magyarországi hitújítás korából. II. 375. l.

⁵ *Telgárti Lipót*: A csetneki plébánia története. Magyar Sion. 1864. 204. l. és Századok. 1877. 397. l.

János király párti *Bebek Imre*, székesfehérvári prépostnak 1534-ben történt áttérése és házassága, mely országos feltűnést keltett. A kegyvesztett, apostata főpap, akinek saját öccse, a kegyetlenkedéseiről és a reformáció üldözéséről híressé vált *Bebek Ferenc*, gömöri örökös főispán is ellene fordult, egyelőre rokonainál, a Csetnekyeknél, később pedig a Szepességen vonta meg magát. *Bebek Imre* áttérése után a gombaszögi zárda priorja, *Bánffy Gergely Coelius* név alatt irodalmi harcot indított a reformáció ellen. Vele szemben *Bebek Imre* titkárja, előbb szintén gombaszögi pálosbarát, *Simontornyai (Musophilus) Gergely* vette fel a tollharcot, védte urát, magát és evangélikus hitüket s igyekezett ennek igazságáról meggyőzni és elfogadására bírni *Coeliust*. Ez az 1534-ben folyt hitvita, melynek emléke pár levélben maradt fel,⁶ megelőzi a *Dévay* és *Szegedy Gergely* közt 1535-ben történt polemiát s így e téren elsőnek tekinthető. *Bebek Imre* azután, ameddig hatalma ért, erőszakkal is föllépett a katholicizmus ellen. 1534-ben elfoglalta a Miskolc melletti tapolecai apátságot és papjait elűzte. 1541-ben *Ferdinánd*hoz pártolt, aki multját megbocsátván, visszahelyezte őt gömöri birtokaiba és a székesfehérvári prépostságba, sőt még a borsodi Csorbakő várával is megajándékozta.⁷ Ez, kétségkívül, sokat jelentett Gömör reformációjára. *Bebek Imre*, aki 1564-ben halt el, egyik nagy pártfogója volt *Dévay Biró Mátyás*nak is.

A főúri patrónusok és a szabad bányavárosok oltalma alatt időközben haladt előre Gömör és Kishont megyék reformációja, de még kialakulatlan formában. A német lutheri és a helvét Zwingli-féle irány mellett az anabaptizmus is talált híveket, mint fentebb láttuk, főként Csetneken és környékén. *Bebek Ferenc* 1532-ben fegyverrel támadt a *Fischert* pártoló Csetnekyekre, s miután várukat bevenni nem tudta, a várost dúlta fel, tornyának harangjait szétzúzatta, sőt a szomszéd vidéket is elpusztította. *Fischer* valószínűleg ezután távozott el Gömörből a Szepességre, majd Morvaországba, *Grosswisternitz*be, később pedig a felsőmagyarországi bányavárosokban (*Selmecen* és *Besztercén*) hirdette tanait. Innen 1538 után ismét Gömörbe ment, ezúttal már tanítványával, *Leudischer Györggyel*. Működésükkel annyira felingerelték a kegyetlen olygarchát, *Bebek Ferencet*, hogy *Fischert*, akit 1540-ben kézrekerített, a krasznahorkai vár meredek előfokáról ledobatta, minek következtében szörnyet halt. *Leudischer*nek azonban sikerült a Szepességre menekülnie, ahol azután nem csekély hatással működött.⁸

⁶ Egyháztört. Eml. II. 212. 1.

⁷ U. o. II. 234, III. 528. 1.

⁸ L. Dr. *Bruckner Gy.* idézett művét.

Idők folytán mind több prot. prédikátor támadt e vidéken,⁹ s általuk mind szélesebb körben terjedt a reformáció, de a római egyházzal való hierarchikus kapcsolat még azután sem szakadt meg az eklézsiákban, amikor azok papjai, tanítói és hívei lélekben már eltávolodtak tőle. Az esztergomi érsek a maga joghatóságát jóformán csaknem az egész XVI. században gyakorolta fellettük; beszedte tőlük a pactatát vagy census cathedraticust és vizitatorokat küldött hozzájuk. Azonban ezek jegyzőkönyvei tele vannak panaszokkal a papok házassága, az oltárok elhanyagolása, eretnekkönyvek olvasása, általán a régi egyháztól való elhajlás miatt. A papok és az egyházi élet irányítása hovatovább kisiklott az érsek kezéből s a szabad városok vezetőségének és a főuraknak kezébe került. Az 1561-iki vizitáció ezt jegyezte föl: „Itt a veszedelmes szektáskodók minden reményöket földesuraikban vetik“,¹⁰ ami természetesen a földesurak prot. voltára vall.

A reformáció nagy ellensége, Bebek Ferenc, az ötvenes években elhagyta Gömört s Erdélyben igyekezett a kormányt áhító terveit megvalósítani, mígnem ott 1558-ban kivégezték. Egyetlen fia, *György, Patócsy Zsófiát* vette feleségül (1551), akit, mint a helvét reformációnak, s ebben *Méliusz Péternek* nagy patrónáját ismerünk. Méliusz a Sámuel és Királyok könyvének fordítását neki, mint sacrorum evangelicorum fautorixnek ajánlotta. Patócsy Zsófia férjét is megnyerte az evangéliumi hitnek, aki aztán az olygarchák erőszakosságával lépett föl a katolicizmus ellen, úgy, mint atyja előbb a reformációval szemben. 1555-ben Gömör utolsó kolostorát, a gombaszögít bezáratta és a szerzeteseket onnan eltávolította. Ugyanígy Abaujban a mislyei prépostságot is elfoglalta és papjait elűzte (1578). Viszontagságos életét korán. 1567-ben fejezte be Erdélyben, hová Ferdinánd száműzte. Vele együtt felesége is eltávozott Gömörből s bennök a protestantizmus

⁹ Névszerint ismeretesek a század közepe tájág: Jolsván 1532 Holius Jakab, 1566 Medici Miklós, 1508 Fabricius György, Ochtinán 1545 Simon, Felsővályban 1550 Kis János, Pelsőcön 1551 Sebestyén és Körtvélyesi Péter, Rozsnyón 1556 Gilch Mátyás és Medvicher János, Dobsinán 1557 Gnisner Bálint, Csetneken 1562 Moller Bálint, Rimaszombatban 1562 Széchi György, Rostáron 1566 György, Rimaszécsen 1567 Hangonyi Benedek. L. idevonatkozólag: *Ladisl. Bartholomaeides*: Notitia Comitatus Gömöriensis és Memorabilia provinciae Csetneki; *S. Kollár*: i. m., *Mikulik József*: Magyar kisvárosi élet. *Lud. Némethy*: Series parochiarum et parochorum archi-dioecesis Strigoniensis. *Oraveczi Mihály*: Értesítő a rozsnyói ág. ev. főgymnasiumról az 1895—6. évben; *Zoványi J.*: i. m., *Bodon Abrahám*: A felsővályi reformált egyház története, végül Rozsnyó, Jolsva városok levéltári és *Szentpétery Sámuel*, volt pelsőci lelkész nálam levő jegyzeteiben.

¹⁰ *Lud. Némethy* i. m. 591. l.

itt hatalmas pártfogóját veszítette el. De akkor már e vidéken a katolikus egyház felbomlott, eklézsiái fokozatosan megszűntek, hívei elenyésztek. Wittenbergben is megjelennek Gömörből a tanulók, s ami ismét figyelemreméltó, leginkább a magyar községekéből.¹¹

A prot. egyházak szervezése és nagyobb egységekbe tömörülése a hatvanas években indulhatott meg. Az, amit Bartholomaeides ír, hogy t. i. itt már 1550-ben az ágostai- és helvét hitvallásúak elválása is megkezdődött, el nem fogadható. Ekkor még forrongott itt a reformáció s határozott, külön szervezettségről nem beszélhetünk. Az organizáció kezdetben nagyon laza, szűk körű és ingadozó lehetett úgy az egyes eklézsiákban, mint a nagyobb egyházi közösségekben. Az egyes eklézsiák patronusaik oltalma alatt jóideig függetlenül, szabadságban éltek papjaik és előljáróik vezetése alatt. A prot. egyházi közösségbe tömörülésnek e vidéken első nyomaira 1567-ben találunk, amikor *Kopácsi Istvánról* úgy emlékezik egy régi kézirat, mint aki esperesi minőségben látogatta meg a rimaszombati egyházat.¹² Milyen formájú és kiterjedésű lehetett ez a szervezet, nem tudjuk, valószínűleg a rimavölgyi magyar egyházakat foglalta magában. Hogy helvét irányú volt, azt a Kopácsi esperesi vizitációja bizonyítja. A következő 1568-ik évben, egy Göneről *Bézának* írt levél három felvidéki helvét irányú szeniorat nevez meg, ú. m. *Hevesi Mihályt*, *Károlyi Gáspárt* és *Szikszai Gergelyt*.¹³ A két elsőnek esperesi területét (Borsod, Abauj) ismerjük; Szikszairól azt tudjuk, hogy *Mágochyt Gáspár* tornai főispán udvarában élt egy ideig, mint kedvelt papja. Mágochyt feleségével, *Massay Euláliával* együtt Méliusz szintén legfőbb pártfogói között emlegeti.¹⁴ Valószínű, hogy az ő oltalma alatt szervezett szeniorátust Szikszai a tornai és némely szomszédos gömöri egyházközségekből. Később, mint pelsőci prédikátor (Szentpétery jegyzete szerint 1588-tól) még nagyobb tevékenységet fejthetett ki Gömörben a helvét reformáció megszilárdítása és szervezése körül.

¹¹ A Wittenbergben 1563-ig tanult gömöri ifjak: 1532: Gregorius Pelsőczy, 1540 Emericus Putnoki, 1544 Leonhard Crommerius (jolsvai), 1545 Nicolaus Eltscherinus (jolsvai), 1548 Michael Korlath nobilis, 1550 Blasius Szechinus, 1551 Emericus Szombatinus, 1557 Demetrius Rimaszechinus, 1559 Melchior Ablonczy, 1563 Philippus Labosch Muranensis.

¹² *Sám. Kollár* i. m. 92. l.

¹³ Lelkészegyesület 1911. évf. 37. sz. és *D. Dr. Loesche György*: Kálvin hatása a kálvinizmus Európa keleti országaiban. 163—64. l.

¹⁴ Mágochyról 1565-ben ezt írja az egi káptalan: ecclesiasticorum viro- rum oppressor, totius Catholicae Religionis adversarius et haereticorum ac sacramentarium omnium in partibus illis maximus et potentissimus fautor.

Az Egri Lukács által fölkeltett antitrinitarius mozgalom is elhatott Gömörbe. Az ellene összehívott 1568-iki kassai zsinaton részt vett *Szikszai Gergely* és *Fabricius György*, jolsvai lelkész. A néhány évvel később tartott murányi zsinat azon secták közül, melyek ellen állást foglalt, névszerint emeli ki az arianusokét, ami az ezek részéről fenyegető veszedelmet bizonyítja. Murány várát 1549-ben foglalta el János Zsigmond hívétől, *Bazsó Mátyástól* Ferdinánd vezére, gr. *Salm Miklós*, akit a reformáció patronusai között ismerünk. Ezzel megnyílt az út a protestantizmusnak Murány várába és uradalmaiba.¹⁵ Salm a vár provizorává egyelőre *Faygel Pétert* nevezte ki, mígnem a király 1550-ben *Dominitsch Gáspárt* tette meg kapitányává. Utána jött 1557-ben *Niederlaysi Maschko Menyhért*, előbb véglesi prefectus.¹⁶ Mindketten hívei a reformációnak, akik a német várórség lelki gondozására német prédikátorokat hoztak Murányba. A Maschko idejéből várlelkész, *Friedt Cyprián* szükségét érezte a lutheri reformációt követők szorosabb tömörülésének, s e végből 1574-ben a várkapitány védnöksége alatt zsinatot hívott össze Murányba.¹⁷ E zsinat idejére eddig eltértek a vélemények s 1560-tól 1590-ig különböző éveket vettek fel egyes történetíróink (Mikulik J., Zoványi J., Tóth F., Lad. Bartholomaeides, Thury E.), de a gömöri ág. ev. esperesség csetneki levéltárában lévő Rimanovi-féle protocolum az 1574-ik év mellett bizonyít. Ez okmány címében u. i. az áll, hogy az 1574-ik évtől kezdődik, s első lapjain a *Confessio Pentapolitana* olvasható, melyet a protocolum szerint „1574. suscepiit *Fraternitas Muranensis*“. E zsinat megalkotta az ú. n. *murányi fraternitást*, a hit alapjául a *Confessio Pentapolitanat* fogadta el, az egyházak kormányzására nézve pedig egy 25 fejezetből álló *Articuli Fratrum*-ot szerkesztett, melyet a történet *murányi, vagy Friedt Cyprián-féle kánonoknak* nevez.¹⁸ A fraternitás kánonait Maschko erősítette meg s az ő beleegyezésével választotta meg a társaság Friedtet superintendensévé. A fraternitás még kis területre terjedt ki, Friedten kívül mindössze 5 lelkész írt alá kánonainak, ezek között *Weidling Dániel*, csetneki lelkész, aki beval-

¹⁵ *Garády*: Türk Dániel naplója. Századok. 1871. 15. l.

¹⁶ Orsz. lvéltár. Benignae Resolutiones 1549 szept. 5, 1550 márc. 19. 1556 dec. 7, 1557 aug. 14.

¹⁷ Öszechívó levelében ezt írta: in Ecclesiis non parva morum et doctrinae ac ceremoniarum discrepantia est, ita, ut auditorum animi confusi sint, nescientes, cui assentiendum sint.

¹⁸ L. Protocolen Rimanovianum a csetneki levéltárban; *Lad. Bartholomaeides*: Memorabilia provinciae Csetnek p. 210. Magyar Prot. Egyháztört. Adattár II. évf. 15. l. Mikulik J. A gömöri ág. evang. esperesség története. Theol. Szaklap. 1913. 143. l.

lotta, hogy addig az ördögi kálvinista tévelygések tartották fogva (me haetenus habuisse diabolicos Calvinisticos errores). Az ő csatlakozása azt bizonyítja, hogy előbb aligha létezett, — mint azt Bartholomaeides állítja — ú. n. csetneki contubernium. A murányi fraternitas teljesen független alakulat volt a várkapitányok oltalma alatt. Szuperintendense széleskörű jog- és hatáskörrel rendelkezett. A Murány- és Csetnek-völgyén lakó német és tótajkú gyülekezeteket foglalta magában, magyarokat nem. Ezek sacramentariusok vagy a murányi articulások szerint egyenesen kálvinisták voltak. A zsinatot is kifejezetten „propter Calviniorum, Arianorum et varias sectas“ tartották.

Friedt 1581-ben Felkára ment lelkésznek, a várpapságban utóda Reinhardt Márton lett a fraternitas superintendense is. 1583-ban Maschko helyére új várkapitány jött: báró Herberstein Gyula, szintén Luther követője, aki 1585-ben (bizonyára egy újabb murányi zsinaton) a Friedt-féle kánonokat újból megerősítette. Ez idő tájt történt a kishonti fraternitas megalakulása lutheri alapon a tótnyelvű gyülekezetekből. A magyar Osgyán és Rimaszombat, mint már egy helvét irányú alakulat tagjai, nem csatlakoztak a kishonti fraternitashoz. Sokat nyert a murányi fraternitas azzal, hogy 1590-ben a gazdag és hatalmas Csetneky István aláírt kánonainak és megígérte a lutheránusok pártfogását. Az ő védnöksége alatt 1591-ben Csetneken újabb zsinatot tartottak, melyen a Csetnek- és Sajóvölgyi luth. lelkészek vettek csak részt, a murányvölgyiek nem,¹⁹ ami a lelkipásztorok közötti viszálykodásra mutat. A különvált csetneki fraternitas is csekély módosítással a murányi cikket fogadta el. Reinhardt a murányvári papságban és a superintendensi tisztségben 1594-ben Rimanóvi János követte, aki 1596-ban újabb zsinatot hívott össze Murányba, mely elé, a Friedt-féle articulásokat kibővítve, 64 kánonból álló törvénycikket terjesztett.²⁰ Ezt a zsinat elfogadta, báró Herberstein várkapitány pedig megerősítette. A zsinat kinyilvánította, hogy az úrvacsora felett a kálvinisták- és a zwinglianusoktól támasztott (a Calvinisticus et Zwinglianus orte) s a lelkeknek nagy háborgásával járó vitában egyhangúlag az ág. hitv. mellé áll, amiből világos, hogy Gömörben ekkor még heves harcok dúltak a lutheri és helvét reformáció hívei között. Weidling Dániel visszatért a helvét reformációhoz s emiatt Csetnekről eltávolítottván, Berzétére ment és ott református gyülekezetet alapított. Ennek a murányi zsinatnak sikerült a kishonti fraternitást is a murányihoz kapcsolni. Az egyesség azonban nem sokáig tar-

¹⁹ Lad. Bartholomaeides: Memorabilia Prov. Csetnek 210, 225—26. 1.

²⁰ Magyar Prot. Egyháztört. Adattár II. 55. skv. Mikulík J.: i. m. Theol. Szaklap 1913. 143. skv. 1

tott, mert a kishontiak a murányvölgyiek hatalmaskodásai miatt (regnandi iam vos, non oves pascendi aut sacra administrandi cupido invaserat — írták) 1596-ban elszakadtak s attól kezdve állandóan külön esperességet alkottak.²¹

A különvált két gömöri luth. fraternitas 1601-ben egyesült újra s mint ilyen 1604-ben a *rozsnyói zsinaton* újabb kánonokat szerkesztett és fogadott el.²² A Rozsnyón újra szervezett *gömöri contubernium* (így van a kánonok címében) már nem superintendens, hanem egy senior (főesperes) és két (murány- és csetnekvölgyi) consenior (alesperes) vezetése alatt állt; a zsolnai zsinaton nem vett részt, de 1610-ben kánonait benyújtotta *Thurzó György* nádornak, ki azokat megerősítette és kiváltságlevelet adott a testületnek, mely szerint az az 1608. évi országos törvények értelmében superintendens alatt külön kormányozhatja magát. Ily módon ez a testület lett a később kifejlődött tiszai ág. ev. egyházkerület magva.

Annak, hogy a gömöri reformátusok az ottani lutheránusokkal a XVI. század végén még egy testületet képeztek volna,²³ írott bizonyítékai nincsenek, sőt az eddig előadottakból az tűnik ki, hogy a helvét hitvallást követők a Rima- és a Sajóvölgyén jóval előbb igyekeztek valamelyes testületbe szervezkedni. Kezdeti szervezkedésüket közelebbről nem ismerjük, csak azt látjuk, hogy e vidék magyarnyelvű lakossága, mely a helvét reformációhoz csatlakozott, szervezetileg is hovatovább igyekezett a német és tótajkú lutheránus lakosságtól elkülönülni. A magyar vidékeken lakó és birtokló főurak, mint pl. a Lorántfyak, Putnokyak szintén a helvét reformációt pártolták uradalmaikban, viszont a tót földön birtokló Jánokyak és Jákófyak a lutheri reformációnak lettek ivadékaikban is buzgó patrónusai. A nagyszámú középnemes családok (Hanvay, Tornallyay, hanvai Darvas és Sándor, runyai Soldos, szkárosi Farkas, kövecsesi Danch, Ragályi, alsókálosai Korláth, Beretky, Giczey, Kerepeczy, Máriássy stb.) csaknem kivétel nélkül Kálvin tanításait követték, úgyszintén a kismemesi számos községek is. Mióta a török 1553-ban Fülek várát elfoglalta

²¹ Magyar Prot. Egyháztört. Adattár II. 78. skv. 1.

²² U. o. II. 109. skv. 1. A Protocolon Pecelianum az esperesség csetneki levéltárában e kánonokat restéri kánonoknak nevezi s utána *Mikulik* is így ír róla i. m. Theol. Szaklap 1914. 58. skv. 1. Mindkét helyen egyeznek e törvénycikkek. Ellenben egy variánsát közli *Thury Etele* e kánonoknak a Magy. Prot. Egyháztört. Adattár VII. évf. 107. skv. lapjain, mint 1603-ban egy murányi zsinaton hozott articulusokat, melyek jóval bővebbek és több tekintetben eltérnek a fentebbiektől. Mivel azonban ez magán följegyzés, vele szemben az előbbieket a hitelesek a zsinat idejére nézve is. Ez későbbi fejlődés eredményének látszik.

²³ *Zorányi J.*: Magyarországi superintendentiák a XVI. században 27. 1.

s majd Rimaszombat mellett a szabatkai erődöt megépítette (1556), a század végéig ki voltak téve dűlásainak a G6m6r als6 r6sz6n lak6 magyarok s ez egyh6zi szervezked6süket is megnehez6tette. M6sfel6l a magyar 6s t6t nyelvhat6rokon a k6t prot. ir6ny 6lland6 harcban 6llott egym6ssal s a gyűlekezetek színvall6sa a harc es6lyei szerint ingadozott. A reform6tus gyűlekezeteknek az eg6sz vid6kre kihat6, szorosabb egys6gbe, egy senioratusba val6 t6m6rit6se, val6színűleg, a m6r f6ntebb eml6tett *Szikszai K.(ozma) Gergely* érdeme, aki 1584-t6l Pels6c6n lelkip6sztorkodott s a szervezked6s k6rűbelűl ez id6ben t6rt6nhetett. A senioratus mag6ban foglalta G6m6rnek 6s Kishontnak majdnem 6sszes magyarnyelvű ekl6zsi6it. Ajn6csk6 6s Ged6v6r tartoz6kai maradtak meg csak kath. f6ldesuraik (f6k6nt a V6cseyek 6s Kubinyiak) hat6sa alatt az esztergomi 6rseki egyh6zmegy6ben. Az 6gy megszervezett eszteress6g azt6n Szikszai hal6la ut6n 1596-ban a nagykiterjed6sű borsodi egyh6zmegy6vel t6rsult s megalkotta 6s 200 6ven keresztűl fenntartotta a t6bb mint 120 anyaegyh6zb6l 6ll6, fűggetlen *borsod—g6m6r 6s kishonti senioratust*.²⁴

Az eszteress6g p6r 6vvvel az egyesűl6s ut6n, m6g a XVI. sz6zadban vezet6 norm6j6ul kűl6n k6nonokat szerkesztett, melyeket *borsod—g6m6r 6s kishonti articulások* n6v alatt ismerűnk.²⁵ Els6 seniora az eszteress6gnek *Tholnai Vince*, saj6szentp6teri lelk6sz volt.

A mindk6t r6sr6l t6rt6nt, hat6rozott szervezked6s ut6n is tov6bb folyt azonban m6g a XVII-ik sz6zadban G6m6rben a lutheri 6s k6lvini reform6ci6 kűzdelme. A Lor6ntfyakkal rokons kezdetben szint6n a helv6t reform6ci6hoz csatlakozott, *osgy6ni Bakos J6nos* 1596-ban al66rt a mur6nyi fraternitas articul6sainak s ett6l kezdve birtokain az 6g. hitv. k6vet6it p6rtolta. Ez egy p6r reform6tus egyh6zk6zss6g (Osgy6n, Deresk) elveszt6s6t vonta maga ut6n, s6t, mivel a XVII. sz6zad elej6n kihalt Csetnekyek vagyon6nak j6r6rsz6t is, rokons6g r6v6n, Bakos 6r6k6lte, a Csetnek k6rny6ki ref. k6zss6gek is meg6reztek hatalm6t. 1616-t6l 1625-ig a k6lvinist6k egyik f6hely6t, Pels6c6t is sikerűlt a mur6ny-csetnekv6lgyi fraternit6sba bekebelezni. M6s oldalr6l a Mur6ny v6r6t 6s tartoz6kait 1596. ut6n birtok6ba vev6 *gr. Rothal J6nos*, majd 6zvegye *bethlenfalvi Thurz6 M6ria*, nemkűl6nben 1608-t6l kezdve a mur6nyi 6s balogi v6r6khoz s ezek terjedelmes uradalm6ihoz

²⁴ L. az egyh6zmegye 6. sz. protocollum6t a tisz6ninni egyh6zkerűlet lev6lt6r6ban S6roszpat6kon, m6solatban A/2. sz. alatt a g6m6ri ref. egyh6zmegye lev6lt6r6ban Rozsny6n 6s *Rom6n Ern6*: Az als6borsodi s az 6sr6gi borsod-g6m6r-kishonti egyh6zmegye. Miskolc. 1926. 27. skv. 1.

²⁵ L. latinul *Lampe-Ember* pag. 294. et cet. magyarul *Kiss Ar6n*: A XVI. sz6zadban tartott magyar ref. zsinatok v6gz6s6i, 723. skv. 1.

jutó gr. Széchy-család és főleg Széchy György felesége *Homonai Drugeth Mária* buzgólkodott a lutherizmus terjesztése s híveinek pártolása körül. A birtokain lévő kálvini egyházak, Sajógömör, Beje, Balog, Otrokocs, Tamási-Uzapanyt, nem is maradhattak meg a ref. esperesség kebelében. Alsóbalogon hosszas tusa után 1659-ben lehetett újra a ref. egyházat visszaállítani, kevéssel előbb Bejében, Uzapanyton és Otrokocson. A két prot. felekezet közötti hosszas viszálykodással Gömör megye gyűlése is többször foglalkozott és mint jegyzőkönyvében olvasható, Balogon és Otrokocson a templomnak kétfelé osztásával döntötte el a vitát a perlekedő felek között. A felekezetek egymás közötti nyugalmi állapota csak akkor következett be, mikor a pozsonyi rendkívüli törvényszék megkezdte működését s legnagyobb számban és legborzalmasabban éppen a gömöri prot. papokat sujtotta. A gömöri és kishonti ág. hitv. esperességekhez csak egy pár magyar nyelvű egyházközség csatlakozott állandóan, a többi megmaradt a helvét hitvallás mellett a borsod-gömör-kishonti egyház-megyében. Néhány kezdetben református magyar egyházat (Püspöki, mely 1629-ben *Pázmány* érsek birtokába került, Abafalva, Csoltó stb.) a katholicizmus hódított vissza.

S. Szabó József

Álmatlanság

*Csendes a nagy ház, rég alszik anyám
s már régen alszanak testvéreim.
Csak én járok még ébren koponyám
hátrafutó, végesincs térein.*

*Mint ingó-bingó kislámpás, világít
elém a bóbiskoló féltudat
és itt is, ott is úttalan utak
nyiladoznak, talán egy más világig.*

*Fülem bűg, mint üveghangú sziréna,
testem termébe zárva dallama,
konokul int: csak én vagyok, csak én a
zenésze s egyben a publikuma.*

*Én, én vagyok, ki eddig sose voltam,
új valaki test és lélek szerint,
én, ki eddig éntelenül loholtam
s éntelenül loholok majd megint.*

Jékely Zoltán

Valóban két Sztáray Mihály élt-e?

Sztárai Mihálynak egyik életírója, Nagy Sándor, amikor közzétette azt a levelet, amelyet a hasonló nevű pápai prédikátor írt volt 1570-ben a soproni tanácsnak, kifejezte azt a gyanuját, hogy az utóbbi Sztárai nem lehetett azonos a reformátorral. A Sztárai Mihályra vonatkozó életrajzi és egyéb adatokban valóban vannak olyan szemetszűrő körülmények, amelyek ezt a feltevést alátámasztani alkalmasak lehetnek. Teljes mértékben meg vagyunk győződve arról, hogy ezeknek a történelmi hitelesség szempontjából nem egyforma értékű, de mégiscsak mozaikszerűleg sok aprólékos részletkérdésben tájékoztató adatoknak beható vizsgálata olyan problémák elé állíthatná még alkalmilag a kutatókat, amik a gyanú megerősödését előmozdítanák.

Valójában a magyar reformáció több fontos kérdésének helyes megítélése fordul meg annak mérlegelésén, lehetséges-e, hogy a Sztárai Mihályról eddig ismert adataink egy és ugyanazon vagy két különböző személyre vonatkoznak? Hiszen, ha az időben a reformátoron kívül nem volt más Sztárai Mihály, akkor végigélvén az egész magyar reformáció korát, — a kezdet tapogatózó kísérleteitől teljes megszilárdulásáig és berendezkedéséig, lehetetlen, hogy ez lelkiességén vissza ne tükröződjék! Vezetésre termett egyénisége, némely tekintetben különleges elvei és tanításai, propagandisztikus módszerei, egészen különálló pozíciót biztosítanak ez esetben számára abban a néhány évtizedet átfogó reformátori körben, amelyben Isten kegyelméből és fáradságtalan egyéniségének erejénél fogva neki munkálkodni adatott.

Az ország három különböző pontján, reformációtörténelmileg egészen elütrő feltételek mellett alakuló területeken fordult meg, mindenütt szemmel láthatólag vezetői szerepkört betöltve, aminek jelentőségét még behatóbban nem értékeltük. Már ebből az egyetlen szemszögből vizsgálva őt, sem lehet tehát közömbös, vajjon egy és ugyanazon személlyel állunk-e szemben, mondjuk Laskón, Sárospatakon és Pápán, mindenütt a reformáció fejlődésének jóformán döntő éveiben! Igaz, hogy Nagy Sándor óta irodalmilag kifejezett, komoly kétség nem merült fel a Sztárai-azonosságot illetőleg, de olyan újabb életírója sem akadt, aki őt és személyiségét nagyobb történelmi koncepcióban kívánta volna értékelni.

Mindezek megfontolása nyomán, úgy véljük, nem végeztünk felesleges munkát, amikor eldönteni kívántuk azt a kérdést, vajjon a ma rendelkezésre álló 16. századi hiteles adataink valóban egy vagy esetleg két Sztárai Mihályra vonatkoznak-e?

Akár mennyire bőséges, sok mindent eláruló egykorú adatokkal rendelkezünk is azonban a reformátor Sztárai Mihályról, — még sincs ezekben olyan élesen közös nevező vagy olyan feltétlenül ellentétes vonás, esetleg ténykörülmeny, amelyek alapján belső bizonyítékokkal a Sztárai-azonosság kérdése eldönthető lenne. Sem a theologus jellemvonásai, sem a szervező vezér adminisztratív szerepének és egyéniségének vizsgálata nem tudná végeredményben ezt az azonosítást vagy eltérést meggyőzően dokumentálni. Erre a célra csak egyetlen megbízható módszer látszott rendelkezésünkre állni, még pedig a paleográfiai, amely a róla felszínre került adatok szerencsés összetalálkozása folytán valóban perdöntőnek látszott. Abban a kedvező helyzetben vagyunk ugyanis, hogy Sztárai Mihálytól, — körülbelül húsz év különbséggel —, két sajátkezűleg írt s eredetiben fennmaradt levelet ismerünk. Az egyiket mint laskói püspök írta 1551-ben,¹ a másikat mint pápai prédikátor 1570-ben, amaz külföldön a zürichi Staatsarchivban, a Bullinger-féle levelek között, emez idehaza, Sopron város levéltárában őrzik.

Miért a paleográfiai vizsgálatot tartottuk e kérdésben döntésre a legalkalmasabbnak? Azért, mert a kézírás a renaissance után mindig jobban tükrözteti az egyéni jelleget, és valamennyire a rövidítések használatában, egyes írástípusok alkalmazásában olyan egyéni eltéréseket tár elénk, amelyek a személyazonosság megállapítására teljesen megbízhatóan felhasználhatók. Ez az itt facsimileben közölt két levél is mindenekfelett éles azonosságot árul el abban, hogy mindkettő írástípusa gót kurziv, amit, úgy látszik, más reformátoraink (pl. Méliusz) is előszeretettel használtak. Ez a körülmény magában véve jelentős kulturtörténeti adalék, — jele annak, hogy Sztáraitra az állítólagos olasz tanulmányút ebben a vonatkozásban hatást nem gyakorolt.

Egyebekben pedig a két levél egykétől származása felületes megtekintés után is annyira kézenfekvő, hogy külön bizonyításra szinte alig szorul. Jellegzetes a nagy betűk közül a C, Ch, E, G, H, K, P, a kis betűk közül a szót kezdő c, v, különösen pedig a p és h teljesen egységes vonalvezetése. Az egyes, mindkét levélben előforduló szavaknak pl. aeternum (1551, 1570), hoc (1551, 1570), pacem (1551, 1570), Patre (1551, 1570), Papae (1551), Pápae (1570) jellegében vagy a rövidítések pl. litteras (1551) — litteris (1570), charissime (1551) -charissimi (1570), fratres (1551,

¹ Ennek a levélnek címborítéka pontosan közölve még eddig nem volt. Azért, jöllehet a fényképen is olvasható, itt feloldva közreadom: Egregio domino Nicolae Teteni (Tétényi Miklós tehát és nem Tuknai vagy Tolnai, ahogy néha vélték), Notario Civitatis Keviensis domino et fratri in Christo charissimo— Episcopus de lasko.

Hinc et Karum à Deo Ceteris que Dominis nostrum
 fuisse dicitur que intelliguntur Capite p[ro]p[ri]o, sed
 p[ro]p[ri]o que p[ro]p[ri]etatem Verbi Dei Ceteris idem quasi
 à nostris etiam sub Dominis p[ro]p[ri]etate respicitur.
 Auct[orit]as h[ab]et etiam h[ab]et Nicolau[m], quibus non rogat
 ut de h[ab]itu Verbi Dei omnia atq[ue] p[ro]p[ri]etatem, sed
 domus p[ro]p[ri]etatis h[ab]et Antiochi, que Danieli atq[ue]
 Christoph[oro] Crociferis G[ra]tiis, non solum h[ab]et, sed etiam
 p[ro]p[ri]o Verbi et Verbi Verbum ag[er]et, ratio
 faceret, atq[ue] remanet gaudij p[ro]p[ri]etate reddidit.
 Epiph[an]ia verbi non caput, p[ro]p[ri]o p[ro]p[ri]a que p[ro]p[ri]o
 Verbi, sed tantum p[ro]p[ri]a p[ro]p[ri]a p[ro]p[ri]a verbum.
 Septimum rem est verbum p[ro]p[ri]a que est Dei, est
 Max. voluntate p[ro]p[ri]o Dominis p[ro]p[ri]etate in p[ro]p[ri]a
 Karum p[ro]p[ri]a atq[ue] plus in Ceteris L[ati]niana
 non nulli h[ab]ent Hungaros ad Ep[iscop]o d[omi]n[um] Verbum
 omnis antiochi est, et non solum et Verbi p[ro]p[ri]a
 atq[ue] Verbi rem reliquis p[ro]p[ri]a ad h[ab]itu[m]
 Domin[um] tam amplam atq[ue] rem p[ro]p[ri]etate albam.
 remanet regit Calypso h[ab]itu[m] que p[ro]p[ri]a
 et h[ab]itu[m], in quibus omnes Verbum Dei veranitate
 antiochi atq[ue] p[ro]p[ri]a, idem tanta p[ro]p[ri]a et
 mult[um] regit p[ro]p[ri]a Verbi. Calypso mult[um] p[ro]p[ri]a
 etiam apud illos apud quos Verbum Dei rem omnis
 plus minus h[ab]itu[m] antiochi. Nullum igit[ur] nobis
 h[ab]itu[m] et antiochi, sed hoc Verbi p[ro]p[ri]a Dei h[ab]itu[m]
 à Dominis rem factum est p[ro]p[ri]a, et est mirabile in
 omnis resp[ect]u, et Capite d[omi]n[um] non plus ab Hungaros
 p[ro]p[ri]a etiam ab omnibus alijs nationibus respicitur,
 p[ro]p[ri]a resp[ect]u Hungaros p[ro]p[ri]a p[ro]p[ri]a est
 atq[ue] omni ang[eli]s aliarum nationum respicitur. Quis
 igit[ur] gratia, qui h[ab]et nobis sub p[ro]p[ri]a h[ab]itu[m]
 sub ignobilitate nobilitate, sub h[ab]itu[m] h[ab]itu[m] d[omi]n[um]
 Verbi non nobis et infirmit. Quis rem indicant in
 hoc modo à Dominis p[ro]p[ri]a p[ro]p[ri]a, et non
 rem hoc modo dominum, quomodo etiam
 Domin[um] h[ab]et p[ro]p[ri]a. Quis igit[ur] quia h[ab]itu[m]
 rem, et d[omi]n[um] mandata h[ab]et.

Bevatum et pacem in Deo Patri, per filium eius
 virginis, et per unum atque consubstantialem, et
 Deum atque hominem, dominum nostrum Jesum Christum
 Rationabilem nostrum Verbum et

Magnam divini amoris testimonium, vobis per unum atque
 officarium in vestris partibus residere; Deum
 et Patrem honoram, fructusque in Christo regni,
 et vestris facile cognoscitis. qui prima atque
 propria munus vestri cura intelligitur,
 fraternamque obedientiam ardentem, per unum atque
 vobis subiectum verbo Dei passim, videlicet
 sapientia in Deo inspirata per vos Prædictos
 prae administrare curatis: atque in hoc ipso
 non solum inlytæ nationis vestre Germanicæ,
 sed etiam dispersæ nostræ nationis Hungaricæ
 curam habent, ad illorum inspirationem me-
 indigent. Deum nostrum Jesum Christum servulum
 et ipsos confimibus misericordiam Regni nostri
 evocatis. Ego vero pro vestro regni Deum
 fructusque vestros amove, etiam in absentia Principis
 nostri, atque in vestris omnibus hinc me detinere
 volent, paratus esse statim vobis obtemperare,
 et ad vos accedere, vobisque videre, nisi me-
 iturvis difficultas propter regnum nostrum satis
 maribus domini detinuerit.

Conabor tamen, quamprimum fieri poterit, vestris
 votis satisfacere; et vos atque Hungaros
 meos videre, quibus (si Deum visum fuerit)
 in absentia Dei verbo et ego imperium,

Act alium aliquo idemque cum voluntate
regra loco magis illis submissa.
Cyprianus Dominus vos cum supra Regibus. alij
omnibus Christianis per vos in ordine diffundis
in hoc novo anno quia felix confirmat.
Dat. Caff. 7 februarii. Anno Domini 1570

Mihály Sztáray
Reformator Christianus
ibidem.

Sztáray levele a soproni tanácshoz. (1570.)

térés azonban nem paleográfiai sajátosság, hanem nyilvánvalóan általa újabban követett gyakorlat, eltérésről paleográfiailag nem lehet szó. Magának a levélírásnak technikai külsőségeiben vehető csak észre egy kis különbség: 1551-ben az olvasónak üdvözlétet még „a Deo Patre per Dominum nostrum Jesum Christum“ küld, míg az 1570-ikiben az utóbbi kifejezést már jelentősen bővíti, („filium ejus unigenitum, coaeternum atque consubstantialium, verum deum atque hominem... mediatorem nostrum unicum“), mely úgy hangzik már, mint egy hitvallás. Valójában az is, — az orthodoxa et catholica ecclesia szabatos christológiai formulája az antitrinitarizmussal szemben, természetes magyarázatát találván a magyar reformációtörténet ama húsz évnyi távolságában, amely a két levél keltét egymástól elválasztja. Mintahogy az egy kéz azonossága mellett is észrevehető a későbbi levélen már a levélíró előhaladottabb kora. Az írás itt már kissé elnagyolt, szemmel láthatólag kiírt, a rövidítések gyakoribbak, egyszóval a betűvetésen meglátszik már az író kezének fáradtsága.

Mindezek alapján nem lehet kétség többé afelől, hogy csak egyetlen Sztáray Mihály nevű reformátorunk létezett. Ugyanaz a reformátor, aki fiatalos hévvel drámáiban az igaz papokat szembeszegezi a hamisaknak, késő vénségében ugyanezeket az „igaz predikátorokat“ emlegeti. Az a nyughatatlan vándorösztön, amely őt egyik helyről a másikra menni ösztökélte, bejárva a magyar reformáció fontos centrumait, illetve azzáteremtven a helyeket, ahol megfordult, nem maradt el tőle élete alkonyán sem.

Laskó, Tolna, Sárospatak, Pápa után még kész lett volna Sopronba is elmenni, — az örök fiatalság tettvágya, amely mindig új alkotásokra hevül, tüzelte még akkor is, amikor már napja alkonyatra hajlott. A jelek szerint nem adatott meg neki ez, hanem a hódoltság egykor kíméletlenül harcos reformátora a királyi területek egyik végvárában, Pápa városának temetőjében találhatta meg az örök nyugodalmat! *Dr. Miklós Ödön*

Rég elfeledtek

*Rég eltemettek,
Rég elfeledtek,
Nevem csak kongó
Betűzavar,
Mit a futó szél,
Vagy egy-egy diáklány
Vakon szaval.*

*A lángholó út,
Mit táltosommal
Vágtam az égre:
Kihunyt, lehullt.
Jövöm kipergett
Az idő rostáján,
S leszakadt rólam
Szárnyam, a mult.*

*Nagy mélybe zuhantam,
Vak éjtszakába
Borít a lehajló
Magyar közöny...
Lobog-e még hajnal,
Mikor a kígyúló
Tetőkön új sorsom
Mezét ragyogva majd
Felöltözöm?*

Oláh Gábor

Stephen Vincent Benét

Egy amerikai ismerősöm Goethe „Faust“-jának Mefisztófelesztét azért dicsérte előttem, mert az ördög lebecsüli a multat. Erre, hogy ezzel a kijelentéssel szembehelyezkedjem, Stephen Vincent Benét „John Brown's Body“ című hosszú elbeszélő költeményére hivatkoztam, amelyben a költő a mult amerikai atmoszférájának megbecsülésével költői értékű szépségeket fejez ki. Ismerősöm, Hübele Balázs ágáló mozdulatával érvemet azzal a megjegyzéssel próbálta elseperni, hogy a mult mint költői téma sem érdekli, s így természetesen minden további vitatkozásnak vége szakadt. Megjegyzendő, hogy Stephen Vincent Benét nemcsak az amerikai multba vezető költői alkotásával szolgált rá a figyelemre. Mindenestre tény, hogy ez a műve, amelyért 1929-ben kitüntették az irodalmi Pulitzer díjjal, helyezte az amerikai irodalom élvonalába. Ha mai amerikai költészetéről beszélünk, a „John Brown's Body“-t nem lehet félrelökni. A kátyúba ragadt és füstbe omlott életek környezetében, az elpredált erők világában Stephen Vincent Benét tehetsége olyan, amelyről alighanem a holnap is tudomást vesz, az a holnap, amelynek a többi között ez a költő teremtő értékeinél fogva érdeklődésére igényt tartó mult lesz.

Asztrológusok, akiknek bizonyos emberek szerint mindent kell tudniok, azt mondanák, hogy a Benét család az irodalom csillagának jegyében született, hasonlóan az angliai Sitwell családhoz. A Benét család három tagja szerepel a mai amerikai irodalomban. Stephen Vincenten kívül William Rose és Laura. A család úgy látszik házassági kötelékeiben sem tud meglenni irodalom nélkül, jóllehet az elődök katonatisztek voltak. William Rose Benét első felesége a Norris családból származott, azaz abból a családból, amely jó és rossz írókat és írónőket adott Amerikának; második felesége pedig Elinor Wylie, a kitűnő költőnő, aki 1928-ban halt meg. A három költő-testvér közül Stephen Vincent a legkülönb s a legfiatalabb. 1898-ban született Pennsylvania állam Bethlehem városában. F fiatal éveiben Kaliforniában tartózkodott; főiskolai tanulmányait a Yale egyetemen és a Sorbonneon végezte. Idestova hat esztendeje, hogy New Yorkban él.

Semmihez sem könnyebb avatatlan kézzel hozzányúlni, mint a költészethez. A mindentől megcsömörödöttek, akiket a fölényeskedés láthatatlan madzaga köt össze, röhögve lekicsinylik. A törtétek, akik beérik a felszínes sikerrel, összekuszálódott sorsukban nem is emlékeznek a költészetre. Az agyontiportak, akik pedig szükségét érzik a bátorításnak, olyan kisigényűek lesznek, hogy szinte hermetikusan elzárkóznak a vers szépségétől. S mit szól-

junk a megszeppentekhez, azokhoz, akik véleménynyilvánítás szempontjából moccanni sem mernek, a nyitott ajtókat döngetők-höz, vagy akik ténfergő életükben csak nyikorgó hangon tudnak megszólalni s a vers zenéjének harmóniáját meg sem érthetik? Túlsok a henyé lélek, a mindenre ráunt végzet, a makaos közöny: túlsok a mohóságnak és a pusztá létfenntartásnak kiszolgáltatott emberi sors. De a szépség nem sorvad el az aránytalanságok hazájában sem s a vers hangján itt is kibuggyan a lélek vágya s itt is, mint mindenütt, a költői Don Quichotteok valami átoknak tudják be, hogy az óriások szélalmokká varázslódtak s nem bánják, ha a képzelet Rosinante lován ülve a Sancho Pansák számaron követik őket. Ilyen költői Don Quichotte Stephen Vincent Benét; realizmusában is romantikus, regényességében is a valóságot érző és kifejező. Énekel, amikor a hangosak közül sokan meghatóan gügyögni sem tudnak. Lelki gyökereiben amerikai, de egyetemes is. Lelki gyökereiben annyira amerikai, hogy a groteszkség erősen uralkodik műveiben. Talán Amerika kultúrájának heterogén természetéből következik, hogy a nagyítás, a túlzás torz szelleme keresztül hat az amerikai humoron, még akkor is, amikor filozófiai vagy költői igyekszik lenni. Egyszer tanúja voltam annak, amint vaudeville-színpadon pásztordalt énekelt a színész; amit énekelt, inkább együgyű volt, mint idillikus, inkább lényegéből kiforgatott ekloga, mint valódi pásztordal. S ez a tapasztalat szimbolikusan hatott rám, mert ebben a vaudeville-költészetben, amely szándékában a gyöngédséget akarta kivégezni, ráébredtem az érzelgősséggel szemben védekező nevető félelemre, s az igazi érzés megismerésének tehetetlenségére. Stephen Vincent Benét persze sokkal különb a jellegzetes vaudeville-verselőnél, de amit versei egy részével kapcsolatban Louis Untermeyer „szeszélyes bizarrság“-nak nevez, az tulajdonképpen semmi más, mint a vaudeville-groteszkség költőileg kifejezve.

William Rose Benét „Man Possessed“ című kötetében, amely válogatott verseit tartalmazza, az előszóban azt írja, hogy „a költészet szárnyalás és feszültség“. Ha költő saját kötetéhez előszót ír s ebben meghatározza a költészetet, akkor magától értetődően önmagát igazolja az olvasó előtt. Vajjon William Rose Benét-nek ezt a meghatározását lehet-e alkalmazni öccsének műveire? Igen, a „John Brown's Body“-ra, s többi kötetének is egyik-másik versére, ámde ugyanakkor Stephen Vincent Benét-nek számos olyan versét olvastam, amely sem a szárnyalás, sem a feszültség képét nem valósította meg lelki szemeim előtt. A költő groteszk hajlaimain kívül sokszor a bőbeszédűség is érvényesül verseiben; az utóbbi hiba valószínűleg annak tudható be, hogy igen könnyen versel (első kötete tizenhét éves korában jelent meg s meglepő technikai felkészültségről tett tanúbizonyságot); s ez a bőbeszédű-

ség különösen akkor fogja el, amikor panaszkodik, amikor a fiatalság reménytelenségéről ír, vagy drámai monológjaiban felfedezi az életet. Az amerikai kritikusok szerint kezdetben Browning hatott Stephen Vincent Benétre; ha igen, akkor elsősorban Browning szóáradata, a lélek hőmpölygése, s nem zsenialitása. Jelzem, hogy a „John Brown's Body“-ban is, amelyre még rátérek ennek az ismertetésnek folyamán, a költő néha nem tudja fegyelmezni rohanó szavait. Ezt a jellemző hibáját, a drámai elemek erős kidomborítása ellenére, legismertebb verseiben is észlelhetjük; tesszem fel a georgiai románnak nevezett „The Mountain Whippoorwill“ című költeményében, amely emlékeztet Vachel Lindsay hangjára, vagy talán legamerikaibb balladájában, a „Ballad of William Sycamore“-ban. Viszont kétségtelen, hogy ezekben a balladákban nagyszerűen jut érvényre a költő jellemábrázoló képessége; a tizenkilenc strófából álló „Ballad of William Sycamore“ első két versszaka így hangzik:

„My father, he was a mountaineer,
His fist was a knotty hammer;
He was quick on his feet as a running deer,
And he spoke with a Yankee stammer.

My mother, she was merry and brave,
And so she came to her labor,
With a tall green fit for her doctor grave
And a stream for her comforting neighbor.“

A jellemábrázoló készségen kívül ez a két strófa a költő verselő készségéről is tanúskodik. De a könnyű verselés több — verselésnél; a szavak sejtetnek, zúgnak, harsognak, s érezzük, hogy a költő képzeletében és szenvedélyében gyökeredznek. Néha valószínűleg dőzsölnek a szavai, tombolnak és tivornyáznak, de amikor a költő nem vigyáz, akkor rethorikusak lesznek s akkor tudjuk, hogy a költő teremtő lelkiismerete elkábult a szavak áradatában. A szónoki hatású dallamosság kedvéért gyakran megismétli magát. Máskor „megihletett“-nek látszik; ilyenkor úgy hatnak versei, mintha trance-ban írta volna. Egyetlen alkotó. Túlsürgős neki a kifejezés. Siet, hogy el ne késsen. De hova siet? Vernon Louis Parrington az amerikai kritikai realizmussal foglalkozó művében a „Youth in revolt“ fejezetben említi Stephen Vincent Benét műveit. Ez valahogyan alábecsülése a költőnek, mert Parrington inkább a „Sturm und Drang“ Benétre gondol, mint arra, aki a költői érettség magaslatára emelkedett a „John Brown's Body“-ban; inkább a gesztikuláló, bohémkodó „irodalmár“-t látja meg benne, mint az alkotó szellemet. De az a Benét, aki a hektikus

amerikai írói nemzedékhez tartozik, aki F. Scott Fitzgerald, Floyd Dell, Ben Hecht hol cinikus, hol ügyeskedő, hol a szociális problémákat realizisztikusan kifejező, hol a teljes függetlenséget hangoztató írói világában magára vonta a figyelmet, kinőtt a fiatalság lázas és tülekedő légköréből, s éppen ezzel bizonyította be, hogy teremtő közlékenysége több a fiatalság szavakba foglalt öngazolásánál. „Five Men and Pompey“ című első verseskötete óta, a „Young Adventure“, „Heavens and Earth“, „Young People's Pride“, „Ballad of William Sycamore, 1790—1880“ és „Tiger Joy“ című verseskötetei megjelentetésével, fokozatos fejlődést mutatott. Nyugodtabb, biztosabb, öntudatosabb, esztétikailag megbízhatóbb lett. S amíg regényei, a „The Beginning of Wisdom“, a „Jean Huguenot“ és a „Spanish Bayonet“ nem igazolták az ön-maga regényírói tehetségébe vetett hitét, a „John Brown's Body“-val drámai elevenség, érdeklődéskeltés, a kifejezés biztonsága és a jellemzés erejének, valamint az atmoszféra életrekeltésének szempontjából beigazolta mindazokat a reményeket, amelyeket fiatal éveitől kezdve kiváltott azokból, akik alkotó működését figyelemmel kísérték. Amint említettem, ebben a kötetben is hébe-korba magával sodorja a szavak lavinája, ámde ez a hiba jelentéktelen a költői elbeszélés erényei mellett.

A „John Brown's Body“-val Benétnek tömegsikere is volt, ami meglepő, tekintettel arra, hogy értékes költői alkotásról van szó. T. S. Eliot írja egyik versében:

...such a vision of the street,
As the street hardly understands“.

Azaz: a költő úgy énekli meg az utcát, hogy maga az utca meg sem érti. Stephen Vincent Benét John Brown az amerikai köztudatba átment legendás alakját olyan formába öntötte, hogy a mű művészi értékének elismerése öntudatlanul elismerés azoknak az olvasóknak, akik ebben a munkában gyönyörködni tudtak. Valószínű, hogy a téma és a verselés könnyen élvezhető hangja hozzájárult a mű népszerűségéhez. Amerikában sokan verselnek, de aránylag kevesen olvasnak jó verset; így tehát kétszeresen figyelemreméltó az a tény, hogy egy jelentékeny költői alkotásban sok olvasónak öröme tellett. Amellett számolni kell azal, hogy az olyan demokratikus jellegű társadalomban, mint amilyen az amerikai, amely ugyan eszményi téren Thomas Jeffersont adta a világnak, de a valóságban hajlandó a csőselékfölényt igazolni a politikában s számos más tevékenységben is, a költő, szóval a gyakorlati céloktól távoleső ember gyakran idegenebb a külföldinél. George E. Gordon Carlin, az ismert angol politikai szakíró a „Propaganda as a function of democratic government“ című ta-

nulmányában hivatkozik Platonra, aki szerint a jó polgárnak azért kell részt vennie a politikai életben, hogy ilymód csökkentse a rossz polgárok hatását; bizony szép és ideális volna, ha a kulturáltabb lelkű embernek azt a tanácsot lehetne adni, hogy a költészet, általában a művészet iránt azért illenék érdeklődni, mert ilyképpen sikerülne elhallgattatni a fűzfaköltőket és a dilettáns művészeket. Az ilyen tanácsnak vajmi csekély eredménye volna; a modern élet feltételei olyanok, hogy az érdekek éktelen lármájában ezt a tanácsot illuzóriussá teszik. A szellemet ma már nem is fenyegetik, aunyira háttérbe szorult. Néha azonban csodák történnek, s ilyen csoda Stephen Vincent Benét „John Brown's Body”-jának népszerűsége.

A „John Brown's Body” nyolc „könyv”-re beosztott elbeszélő költemény. Atmoszférája az amerikai polgárháború, s központi gondolata a szabadság igazolása. Az invokációban a költő az Amerikai Muzsához fordul ihletért és áldásért, általában az amerikai nép szelleméhez. A prológus kerete egy rabszolgahajó, lelki alaphangja pedig John Brown emléke. Az amerikai kritika szerint John Brown azt a szerepet tölti be ebben az alkotásban, mint az istenek az Iliásban és az Odisseában, vagy pedig az Aeneisben. A címből arra lehetne következtetni, hogy a költő John Brownt énekli meg; ez azonban nem úgy van. Hogy a magyar olvasó John Brown szerepét megértse, hadd közöljem a következőket. John Brown a rabszolgafelszabadító mozgalom egyik legregényesebb hírnevű irányítója volt. Annak idején, szóval még a polgárháború előtt, „abolitionist”-nek lenni kockázatos vállalkozásszámba ment; ennek a vállalkozásnak John Brown meg is adta az árát, amennyiben 1859-ben, ötvenkilenc esztendőskorában, a west virginiai Charlestownban kivégezték. Ez a felakasztott hős amerikai jelképe a szabadságért minden áldozatra képes embernek. A „The Encyclopedia Americana” azt írja róla, hogy „if his action was mad, he himself was not”. Ellenségei örültnek mondták és veszedelmesnek; barátai rajongtak érte. Szemtanuk szerint a tárgyalás alkalmával „egyszerűen, nemesen és fenségesen viselkedett”. Halála mélyen hatott az északra. Énekben is megemlékeztek róla, amelynek legjellemzőbb sora a következő: „John Brown's body lies a-mouldering in the grave, but his soul goes marching on.” John Brown mintegy prófétája volt a polgárháborúnak, Abraham Lincoln létjogosultságának, s így érthető, hogy emlékét felidézve a költő a polgárháború jelentőségének emberi megismerésétől miért látja benne.

Már a prológusban megismerkedünk az észak és dél ellentétének valóságával. Az északot Jack Ellyat, a délt Clay Wingate képviseli. Minden egyes „könyv”, azaz rész az ellentétek fokozatos kiéleződését tünteti fel; ez az ellentét végül a polgárháborúra

vezet, amelyet a hetedik „könyv“-ben énekel meg a költő. Az elbeszélő költemény végső konkluziója az egység szükségessége, az amerikai erők egybeforrasztása, s ebben a felfogásban Stephen Vincent Benét Walt Whitman lelki testvérének látszik.

A „John Brown's Body“-hoz hasonló mű még nem jelent meg az amerikai irodalomban. Nem szabad azt hinni, hogy tökéletes alkotás, de megközelíti a tökéletességet. Akár a jellemeket tekintjük, Ellyat és Wingate alakjain kívül az ismert amerikai történelmi hősokeket, mint Lincoln vagy Leet, vagy a mellékszereplőket, akik a legtöbb esetben nők, akár a leírásokat, mint például a gettysburgi, richmondi, washingtoni jeleneteket vagy a börtön-epizódokat, akár a szerelmi bonyodalmat, amelynek legjellemzőbb fejezete a harmadik „könyv“, a tudatában vagyunk, hogy igazi költő művét olvassuk, aki éreztetni tudja a kort és a szereplőket. Benét ősei harcoltak az amerikai polgárháborúban s az amerikai kritika fején találta a szöveget, amikor megállapította, hogy a polgárháború eseményét a költő személyes ügynek tekintette. A műben sok a szereplő; s a fehérek épp úgy, mint a négerrek, a dél emberei épp úgy, mint az észak emberei húsból és vérből valók, akiknek indulatait, haragját, álmait, durvaságát és céltudatosságát, nemességét és nemtelenségét megértjük. A költő tárgyilagos, noha burkoltan időről-időre éreztetni, hogy rokonszenve a rabszolgákat felszabadító törekvések mellett van. Jóllehet az olvasó hatások szempontjából a kísértések nyilvánvalóak voltak (elvégre könnyen bombasztikus éposszá alakulhatott volna ez a mű), a költő mégis visszautasította az olvasó hatások csábítását. Amint említettem, a „John Brown's Body“ központi gondolata a szabadság igazolása; a szabadság eszméjét az észak képviselte, de mert Benét művész, tehát megtalálta a módját annak, hogy egy elvért síkra szálljon, didaktikus hangsúlyozás nélkül.

A költő hol a hagyományos blank verse-ben ír, a jambikus pentameterben, Shakespeare és Milton példáját követve, hol lazább, modernebb blank verse-ben, időről-időre beleolvadva a szabad versebe, vagy lírai intermezzokkal megszakítva a mű tempóját, esetleg Chaucerre és Masefieldre emlékeztetve az „octosyllables“ formáját használja. Rímes sorai rendszerint jobbák rímtelen sorainál. Ámbátor a költő célja az egység szükségességének szimbóluma, műve szerkezete széteső; az epizódokban sokszor elvész a cselekmény. Költői képei gazdagok és eredetiek. Tisztában van a szavak dinamikai erejével s azzal élni tud. Bárhol lapozzuk is fel, az ilyen sorok, mint az alábbi négy sor, gyakoriak:

„I hear no song, I only hear the roar
Of the Spring freshets, and the gushing voice

Of mountain-brooks that overflow their banks,
Swollen with melting ice and crumbled earth“.

Majd:

„That is my song,
It is made of water and wind. It marches on.“

De bármennyire ismeri a szavak dinamikáját, reális átütő erejét, ez a képessége, talán romantikus hajlamainál fogva, nem tudja megakadályozni az érzelgősségben. Ha érzéseit fegyelmezi, akkor az Erzsébet korabeli líra szépségének emlékét tudja feleleveníteni; s ha az érzés emberségesen olvad fel benne, akkor egy-egy strófája versenyzik a néger „spiritual“-ek gyöngédségével. Olykor a költő kommentárokat fűz az eseményekhez; ritkán, szerencsére, de mégis, s ekkor megszűnik objektív művész lenni s persze árt alkotása költői szeplőtlenségének.

Kár, hogy Benét többi műve kisebb jelentőségű a „John Brown's Body“-nál. Regényei határozottan gyengébbek verseinél. Mialatt ezt a tanulmányt írtam, kezembe került legújabb regénye, amelynek „James Shore's Daughter“ a címe. Az amerikai multban lejátszódó regényt, amely rutinírozott író műve, egy kevésbé fejlett Edith Wharton vagy Henry James is írhatta volna. Valósággal nehezemre esett a regény olvasását befejezni. Ezzel szemben a „John Brown's Body“-t mély érdeklődéssel olvastam, s a széthulló szerkezet ellenére mégsem éreztem az összpontosított figyelmet fárasztónak. Lincoln, Grant, Lee, Davis, Ellyat és Wingate alakját a költő ábrázolásában nem fogom elfelejteni; regényei alakjaira akkor is nehéz emlékezni, ha előtte való nap olvastuk a munkát. Benét nyilvánvalóan költő, erős elbeszélő képességgel, jellemteremtő erővel, nyelvbéli gazdagsággal, képzeletbőséggel, ritmusérzéssel megáldva, aki jobban teszi, ha a költői műfajokhoz ragaszkodik s a regényt mellőzi.

(Cleveland, Ohio.)

Reményi József

KRITIKAI SZEMLE

Regnum. Egyháztörténeti évkönyv. Közzéteszi a magyar katolikus történétírók munkaközössége. 1936. Budapest. 8-rét, 393 lap.

Katolikus történétírón — éppúgy, mint *mutatis mutandis* protestáns — kétféle historikust lehet érteni. Szorosabb értelemben olyat, aki a katolikus (szabatosan és a tényleges helyzetnek megfelelően: római katolikus) egyház történetét kutatja és dolgozza fel. Tágabb értelemben pedig olyat, aki bármiféle történelmi tárgy tudományos vizsgálatát római szemszögből végzi s ezt a vallási és világnézeti értékelő álláspontját tudományos vizsgálódásai eredményeinek levonásánál is nyíltan kifejezi. Világos, hogy a szorosabb értelemben vett csoport, az egyháztörténétíróké, a történettudomány nagy szervezetében teljesen nélkülözhetetlen föladatot tölt be: barbár illúzió volna az emberiség legutóbbi két ezredévének történelmi képét az akár római katolikusoktól, akár protestánsoktól csinált egyháztörténet és írt egyháztörténelem nélkül elképzelni. Viszont a tágabb értelemben vett csoportnak — nevezzük *ezeket* egyszerűen róm. katolikus történétíróknak — szintűgy megvan a maga jelentősége és jogosultsága a történétírás egyetemes munkaközösségében: hiszen minden épkezláb történésznek megvan a maga világnézete s ebben gyökerező legvégső értékmérői; történetkutatásában és történetlátásában, ha akarja, ha nem, végsőleg ezek sugalmazzák: — miért lenne akár a róm. katolikus, akár a protestáns világnézetű történész *pusztán e miatt* megbízhatatlanabb tudományos munkás, mint az olyan, akinek egy vallásilag meg nem határozott, idealista vagy materialista színezetű pozitívizmus, esetleg a nacionalizmus vagy a marxizmus a világnézete? Mindaddig, amíg rá nem bizonyítható, hogy tudománya csak áiare egy világnézeti, vallásfelekezeti vagy pártpropaganda leplezésére; mindaddig, amíg meg nem állapítható róla, hogy világnézeti állás pontjának minden áron kidomborítása érdekében tényeket vagy tényösszefüggéseket szántszándékkal megmásít, torzít, elhallgat vagy éppen költ — mindaddig a vallásosan meghatározott történetíró az emberi történet együttes szemléletének nagy és csak a történet legvégén elkészülő kollektív műalkotásához éppoly becses és mellözhetetlen adalékokat és szempontokat nyújthat, mint az, akinek ilyen meghatározottsága nincsen, de esetleg másféle annál inkább van.

Ennek a meggyőződésünknek alapján természetes, hogy a (szűkebb és tágabb értelemben vett) magyar róm. katolikus

történetírók évkönyvét, mint a magyar tudományművelés és tudományos ismeretbővülés egy új, a nehéz időkhöz mérten szűkre szabott, de mégis csak haladást jelentő lehetőségének ajtaját, örömmel és előítélet nélkül nyitottuk fel. A tanulságos előszót író Szekfű Gyulával — nyilván az egész munkaközösség szellemi fejével — mi is valljuk, hogy a róm. katolikus hazai egyháztörténetírásra, éppúgy, mint a protestánsra, a megoldatlan feladatok egész tömkelege várakozik, főként az egyházak belső, szellemi és erkölcsi életének modern módszerű, rendszeres búvárlása és feltárása terén. Ma olyan kérdésekkel kell megvallatnunk az egyháztörténeti anyagot, aminőket a régebbi stílusú egyháztörténetírás minden nagy érdemei mellett sem vetett még föl, eszébe sem igen jutott fölvetni: theologiai, liturgikus, irodalmi, népvallásossági kérdésekkel, a magyar nép vallásos lelkialkatának, ez alkat változó és maradandó vonásainak a kérdésével. Valóban, ezzel a nagyon szükséges célkitűzéssel már az előszó annyira fölesigázza érdeklődésünket a kötet tartalma iránt, hogy egészen rosszul esik, amikor ugyancsak már maga az előszó, a valódi komoly tudományt jellemző mérséklettel és önismerettel azt is kijelenti a szerzők nevében: „nem hisszük, hogy első fellépésünk valami közel vihetne célunkhoz“.

Csakugyan, a kötetben olvasható 14 dolgozat legkevesebbé éppen a tárgykör szempontjából elégíti ki várakozásunkat. Igaz, hogy módszer, felfogás és feldolgozás tekintetében sem adnak mind egyenlő értékűt: kiforrott vagy legalábbis a kiforráshoz közelálló tudományos munkások mellett bizony akadnak a szerzők közt olyanok is, akik többé-kevésbé értékes anyagukat még csak meglehetősen kezdetleges módon tudják elélnkbe tárni, néha még a stílus világossága, szabatosága és magyarossága tekintetében is igen elemi követelményeket hagyva figyelmen kívül. De az kétségtelen, hogy új, tanulságos és legtöbbször eddig feldolgozatlan, sőt nagyrészt kiadatlan anyagon alapuló mondanivalója valamennyinek van (talán csak „A magyar püspökségek helyzete a mohácsi véstől 1600-ig“ c. cikket kell kivételképp említenünk, mert ez, sajnos, mint sem anyagban, sem felfogásban és feldolgozásban semmi újat nem hozó vázlatos és elsietett kompiláció, feltűnően kirí a többi közül) — és így valamennyinek (az említett kivétellel) pozitív hasznot jelent a közlése a magyar történettudomány számára. Ideértjük a sorrendben első dolgozatot is: „A katolikus történetiszemlélet és egyháztörténetírásunk feladatai“ címmel Félegyházy Józseftől, aki ugyan nem egyszer az érthetlenségig nehezen birkózik történetbölcseleti és módszertani gondolataival, de egészben véve mégis hasznosan elmélkedik s eszméltet, és tanulságosan tükrözteti a témájáról szóló modern róm. katolikus nézeteket.

Hanem — ismételjük — a dolgozatok tárgykörével szemben igen nagyok a hiányérzeteink. Jóformán egy sincs közöttük, amelyik a magyar egyháztörténet legbensőbb problémái közé vezetne el. Még Clauser Mihály (Pázmány Péter írói műhelyéből) és Csapodi Csaba (Kinek tartották Szent Istvánt a 18. században?) dolgozatai húznának legjobban az egyház benső életére és szellemiségére vonatkozó kérdésfeltevések felé — ha nem volna mindakettő egyrészt kissé szűk körben mozgó, másrészt nagyon is vázlatos. Valamennyi többi vagy nem tulajdonképpen magyar tárgyú (így Nagy Tibornak a pannoniai ariánizmus kezdeteiről, meg Horányi Lukácsnak a márcsai görögkeleti püspökség kialakulásáról szóló, különben alapos dolgozatai), vagy egy egyházi alakulat külső történetével foglalkozik (Belitzky János: A csornai premontrei prépostság alapítása és birtokszerzeményei — tanulságos a nemzetiségi kegyuraság gyakorlására és hatásaira, következményeire nézve) — vagy pedig, s ez igen jellemző, az egyháztörténelem *perifériáján* mozognak, a magyarországi róm. katolikus egyház és az államhatalmak, a politikai tényezők közti kapcsolatok egy-egy részletét világítják meg nagyon érdekesen és sok elmélyedéssel, amivel még a más vallási meggyőződésen és történeteszemlélő állásponton levőkben is tiszteletet ébresztenek és őket új, kútfői anyagok feltárásával, eddig többé-kevésbé ismeretlen arcok és folyamatok ábrázolásával adósaikká teszik. Ebbe a legutóbbi csoportba sorozhatjuk a talán minden tekintetben legkiemelkedőbb dolgozatokat; Kárpáthy-Kravjánszky Mór Gromónak, János Zsigmond olasz testőrkapitányának egyháztörténelmi szempontból is figyelmet érdemlő szerepét ismerteti; Kelényi B. Ottó a szentéletű kapucinus Marco d'Aviano jelentős szerepét mutatja be hazánkban a török iga alóli felszabadításában (a dolgozat címében szereplő „barokk államhisztika“ kifejezés jogosultságáról ugyan nem tud bennünket meggyőzni s magáról az ezzel kifejezni akart dologról is keveset mond); Meszlényi Antal II. Rákóczi Ferenc valláspolitikájának a jezsuitákhoz való viszonyáról ad hézagpótló tanulmányt; Bónis György a XVIII. század elején keletkezett magyar házasságjogi törvényjavaslatokat ismerteti; Ember Győző a Mária Terézia Staatsrat-ja egy kiváló tagjának, báró Borié Egyednek, mint valláspolitikusnak arcképét rajzolja meg; Hermann Egyed pedig br. Andrássy Antal rozsnyói püspöknek a Ferenc uralkodása alatt, különösen a legelején még teljes erőben továbbfolytatódó jozefinizmussal való összeütközését adja elő, ami végül is a hajlíthatatlan exjezsuita főpap javainak zár alá vételére vezetett (mint történetirodalmi alkotásnak, valamennyi között ennek kell nyujtánunk a pálmát). Épp ilyen, csak periférikusan egyháztörténelmi természetű dolgozat Schoen Arnoldnak, a buda-tabáni Szent Katalin

plébánia-templomról szóló, igazában művészettörténeti értéke-
zése is.

Megértjük, sőt nem egy tekintetben természetesnek találjuk
ugyan, hogy a kötet dolgozatainak csaknem a fele — a tizennégy-
ből hat — az egyház és az állam, az egyház és a politika, az egy-
ház és a jog viszonyainak tárgykörében mozog. Róma egyháza
számára, lényegénél és igényeinél fogva, ezek a viszonyok mindig
elsődrendű fontossággal bírtak, a való életfolyamatban is, az arra
visszatekintő történelmi önszemléletben és tudományos reflexió-
ban is. Hogy pedig a mai széthulló és vajúdo világban Rómát és
Róma tudósait magyar és egyetemes vonatkozásban egyaránt kü-
lönösen is érdeklik ezek a periférikus kapcsolatok, ezeket törté-
neti multja s a multjukból a jelenre esetleg vonatkozó következteté-
sek: az kétszeresen is érthető. Mindamellett azt hisszük, ennek a
sok reményt nyújtó tudományos munkaközösségnek nem volna kí-
vánatos egyoldalúan ebben az irányban továbbfejlődnie s az egy-
háztörténelem határozottan centrálisabb problémáit kevesebb fi-
gyelemben részesítenie. Elsődleges egyháztörténelmi munkásságot
mégis csak akkor fognak végezni, ha a Szekfű Gyulától nagyon
haladón felidézett Brémond- és Grabmann-féle példaadás nyomán
találnak kérdésföltevéseikkel. E nélkül is lehetnek igen jeles róm.
kath. történetírók — de csak ezen a mesgyén haladva lesznek száz-
százalékos *egyháztörténetírókká*.

Ez a mi részünkről, megvalljuk, nem is egészen önzetlen kí-
vánság. A magyar róm. katolikus lelkiség, a centrális egyházi
életmozzanatok, a szellemi élet és munka, az erkölcsiség stb. kuta-
tásából remélünk mi, protestáns egyháztörténészek, legtöbb hasz-
not meríteni a magunk párhuzamos kutatásai számára is — olyan
hasznot, ami egyébként kölcsönbe megy, mert a kétféle keresz-
tyéni lelkiség és életforma még a legnagyobb ellentétek és ellen-
szenvet korában sem élt Magyarországon egymás mellett vízhat-
lan választófalak mögött, s teljes történelmi megismerésük és
megértésük lehetetlen, ha a kölcsönhatások vizsgálatát egyszerűen
kikapcsoljuk.

Ezzel szemben a Regnum ez első kötetének dolgozatai közt
alig van olyan — természetesen — amelynek közvetlenebb protes-
táns egyháztörténeti vonatkozásai is volnának. Csak kettő az, ame-
lyik ebből a szempontból is leköti figyelmünket: a Kárpáthyé és
a Meszlényié. Amaz a János Zsigmond korabeli Erdély drámailag
izgalmas vallási mozgalmi közé nyújt olyan bepillantást, amely-
nek egyes — viszonylag új — színei protestáns szempontból is ér-
tékesíthetők. Emez pedig a II. Rákóczi Ferenc szécsényi ország-
gyűlésének jezsuitaellenes határozatát — a jezsuiták részleges és
föltételes számkivetését — a fejedelem környezetében és kormá-
nyában érvényesülő protestáns befolyásnak tulajdonítja.

Mind Kárpáthy, mind Meszlényi nagyszámú eddig kiadatlan forrás alapján dolgozik (Kárpáthy az övéit függelékben közli is). Hogy ezen az alapon a tárgykörükre vonatkozó tudásunk kisebb-nagyobb részleteket illetően módosul, az természetes és egyben örövendetes is, mert a tudományt előbbreviszi. Másfelől mindakettejüknél megfigyelhető az az emberileg érthető, de a tudományos kiegyensúlyozottságot mégsem előmozdítani hivatott vonás, hogy most újonnan érvényesített — és természetesen róm. katolikus, Meszlényinél jezsuita eredetű — forrásaikat a régebben ismert kútfők rovására túlértékelik. Kárpáthy pl. csak a Gromo leveléből „értesül“ arról a „fontos dologról“, hogy János Zsigmond 1564 áprilisában lett nyíltan protestáns — holott, ha figyelmére méltatta volna Pokolynak e tárggyal foglalkozó előadását (Az erdélyi református egyház története I. 146. lap) és forrásközlését (Magyar Prot. Egyháztörténeti Adattár VIII. 1910. 154–155. lapok) —, akkor hitelesebb forrásból megtudhatta volna a való tényállást és megláthatta volna, hogy Gromo éppen egy esztendő tévedt, János Zsigmond e nyíltan hitvalló lépése már 1563 áprilisában megtörtént. Így aztán a jámbor Alesius Dénest, az ifjú fejedelem magyar lutheránus udvari lelkészét sem bérálta volna el Kárpáthy Gromo nyomán Dionisio *Alessionak* — s Pokolyt forgatva arról is meggyőződött volna, hogy a Gromo Compendio-ját már ezelőtt 32 esztendővel értékesítette a protestáns egyháztörténetírás (noha viszont Gromót meg Pokoly bérálta el egy kissé, Lajosnak írva a keresztnevét Gianandrea helyett!).

Meszlényi a maga, még kiadatlan jezsuita forrásai alapján erősen meg van győződve arról, hogy a szécsényi országgyűlés jezsuitaellenes magatartásának oka a protestánsok jezsuitagyűlöletében keresendő. Ezek a forrásai szörnyűségeket beszélnek a protestánsoknak a jezsuitákkal, általában a róm. katolikus vallással és egyházzal szemben a felkelés idején elkövetett durvaságairól. Ezeknek a leírását ő minden további vizsgálódás nélkül készpénznek veszi s bizonyítottnak látja, hogy a magyar protestánsok között Rómával és a jezsuitákkal szemben Rákóczi szabadságháborúja alatt oly óriási tömeggyűlölet uralkodott, amelynek a nagy fejedelem, jobb meggyőződése és a jezsuitákhoz való őszinte ragaszkodása ellenére is, politikai célszerűségből engedni volt kénytelen. Szerintünk ez módfelett egyoldalú szemlélet, az új források túlértékelése a régiekkel szemben — ami Meszlényinél azért lep meg, mert e különben igen beható tanulmányra valló dolgozata során ismételten is találkozunk olyan megállapításaival, amelyek határozott tárgyilagosságról, vagy legalább arra való komoly törekvésről tanuskodnak: elismeri, hogy az ellenreformációban éppen nemcsak lelki fegyverek hatottak és „győztek“, megengedi, hogy a jezsuiták egy része politikai szempontból sem lehetett ró-

konszenves a szabadságát kereső magyar nemzet előtt, Lipót uralmának test- és lélektipró voltára egyaránt jól rámutat. Vajjon nem lett volna következetes magatartás a szerző részéről, ha vallási meggyőződésének és papi jellegének minden sérelme nélkül azt a kérdést is fölteszi magának vizsgálódásai során: nem voltak-e indokoló előzményei a protestánsok részéről kitört gyűlöletnek — a másik oldalon? Ezt a kérdést mégsem lehet félretolni az- zal a kissé naív fordulattal, hogy rámutatunk, mennyire ellenségei voltak a jezsuiták a vallásgyűlöletnek — elvben! Itt nem elvi magaslatokról, hanem források tényállításairól, véres és szennyes gyakorlati valóságról van szó mindkét oldalon — s ha Meszlényi fenntartás nélkül hitelt ad a protestáns atrocitásokról beszámoló jezsuita forrásoknak, ellenben a megelőző, többé- kevésbé mindig jezsuita kezek irányította sok évtizedes ellenreformációs erőszakosságokról beszámoló protestáns forrásokat figyelmen kívül hagyja: akkor szerintünk ebben a pontban nem sikerül megmaradnia azon az előkelő magaslaton, amelyen egyik- másik kijelentése és megállapítása, és formailag egész dolgozata is mozog.

Meszlényi Márki Sándorral együtt azon a véleményen van, hogy a Rákóczi Ferencnek tulajdonított s a jezsuiták nagy bűnlajstromát magában foglaló Responsio (a fejedelem állítólagos felelete a 6 felső vármegyének a jezsuiták érdekében benyújtott supplicatiójára) apokrif, semmiesetre sem a fejedelem műve és jóval későbbi eredetű. A még alapos további vizsgálatot igénylő kérdést nem akarjuk ez alkalommal tüzetesen tárgyalni, csak ket- tőre figyelmeztetünk. Először is elkerülte a Meszlényi figyelmét, hogy a Responsiót Cserei Mihály már jól ismeri: 1712-ig vezetett *Históriájában* (Újabb Nemzeti Könyvtár, I. Pest 1852. 379—383. hasábokon) részletesen kivonatolja, sőt már ú. n. „történetbölcse- leti művében“ is, *melyet még a fölkelés alatt, 1709-ben írt*, hivat- kozik reá — engesztelhetetlen labanc s éppoly engesztelhetetlen re- formátus felfogása szerint az egyetlen olyan dologra, amit Rákó- czi Ferenc „dícséretesen s hasznosan“ cselekedett (Történelmi Tár 1906. 526—527. lap. Szádeczky Lajos közleménye). Nem áll tehát, amit Meszlényi oly nagy-biztosan állít: hogy a Responsio 1784(!) előtt ismeretlen volt. (Annál csodálatosabb ez az állítása, mert a 237. lapon olvasható idézetei szerint Cserei *Históriáját* épp az idé- zett lapokon ő is forgatta!). Másodszer pedig: lehet, hogy az 1705—6-i Rákóczi még nem éppen úgy gondolkozott a jezsuitákról, aho- gyan később a jansenista-evangéliumi hatás alá került, Confessióit író nagy Száműzött. De az a Rákóczi, aki 1708. október 18-i kelet- tel Nagykarolyból sajátkezü levelet ír Jablonski Dániel Ernőnek, I. Frigyes orosz király református udvari lelkészének (magyar for- dításban közölte Szalay László Századok 1870. 81. skk. lapok), már

szintén nem azonosítja magát a jezsuita szellemmel és valláspolitikával, sőt a legeléesebben elítéli azt és a legnemesebb tolerancia eszmekörében mozog, el egészen addig, hogy egyenesen „a névre, nem a lényegre nézve egymástól eltérő vallásokról“ beszél, tehát a felvilágosodás egyik úttörő eszméjének, a (puritán, pietista és egyéb protestáns) vallási *únió-gondolatnak* áll legalábbis közvetett hatása alatt.

Már ezeknek a meggondolása is tiltja azt, hogy Rákóczinak a szécsényi határozat hozatalában olyan merőben passzív szerepet tulajdonítsunk, minőt Meszlényi szánt neki. De természetesen kíváncsún volna itt a Rákóczi és környezete vallásos eszmevilágát még sokkal alaposabban megvizsgálni. E vizsgálat nélkül ugyanis soha megnyugtatóan pert nem oszthatunk abban a Szekfü Gyula és Mályusz Elemér közt egyre szélesedő mederben folyó érdekes és termékenynek ígérkező vitában, mely ama kérdés körül forog (egyéb, kevésbé egyháztörténeti vonatkozású kapcsolatos kérdéseket most nem fogva ide): vajjon mennyiben érvényesült a Rákóczi Ferenc valláspolitikájában egy, a barokktól eltérő, humánusan toleráns, sőt vallásgegyenlőségi szellem, a puritán-pietista protestantizmus hatásaként s a felvilágosodás előfutárjaként? Ebbe a vitába belésoz ebben a dolgozatában Meszlényi is, természetesen megint csak a protestáns erőszakosságok emlegetésével igyekezvén megdönteni Mályusznak azt a tételét, mely szerint a Rákóczi-kor valláspolitikájában már egy, a barokktól eltérő új szellem érvényesül... A kérdés azonban bonyolultabb, hogysem egy ilyen egyoldalú beállítással el lehetne intézni. További alapos és türelmes — a *vitában* is türelmes — vizsgálódásokra van szükség Rákóczi és politikusi vallásos eszmevilágát illetőleg.* A végén alighanem az fog kiderülni, hogy a barokk szellem és a tolerancia-gondolat úgy viaskodtak egymással a fejedelem és társai lelkében, mint a Rebeka méhében az ikrek (Gen. 25: 22) — s még messze volt az idő, amikor már kiderülhetett, melyiküké a jövő.

Ezekkel a megjegyzéseinkkel nem akartuk csökkenteni sem ennek a két tartalmas dolgozatnak, sem a többinek s az egész kiadványnak megbecsültetését, melyre a rendkívül sok szorgalomról, egészen véve derekas módszeres képzésről és önzetlen tudmány-szeretetről tanuskodó kötet protestáns részről is részszól. Részszól annál inkább, mert nyugodt és előkelő hangja a másvallású keresztyén olvasó érzékenységét sehol sem sérti. Csak jegyzetben esúszott bele egyetlenegy bántó és igazságtalan elszólás: „Érdekes Boriének az a megjegyzése, hogy a magyar protestánsok Porosz-

* Amikor e sorokat írjuk, Mályusz Elemérnek „*Magyar renaissance, magyar barokk*“ c. terjedelmes tanulmánya a Budapesti Szemlében még nem fejeződött be.

országért lelkesedtek. Tanulságos lenne ezt a rokonszenvet egész[!] napjaink Hitler-imádatáig követni“. (334. l.) Ez magyarul azt jelenti, hogy a hitlerizmus magyarországi tisztelői és rajongói közt a protestánsok vezérkednek. Azt hiszem, ezt roppant meglepéssel olvassa mindenki, aki a magyar protestánsok politikai elhelyezkedését valamivel alaposabban ismeri, mint az illető cikk írója — arról nem is szólva, hogy maga Hitler sem porosz protestáns, hanem osztrák-bajor róm. katolikus és hogy a Hitler-éra alatt az igazán komoly, hitvalló német protestantizmus annyit szenvedett és szenved, amennyit V. Károly óta még soha. A Mária Terézia-korszak magyar protestánsai pedig egyáltalában nem „Poroszországért lelkesedtek“ (ha lelkesedtek volna érte, nem ontották volna vitézül vérüket az ellene vívott harcokban), hanem hálásak voltak kétségbeejtő helyzetükben az iránt a nagy király iránt, akinek eszélyesen energikus fellépése meggátolta azt, hogy a XVIII. század közepén vidáman és csöndes uralkodói elnézéssel lehessen Magyarországon irodalmilag hirdetni és sürgetni a „Lutherani comburantur“-t.

Révész Imre

C. F. D'Arcy: Isten a tudományban. Ford. Halka Zoltán. 1934. 29 l. Lélek és természettudomány sorozat, 12. sz.

A vallás és tudomány örökre vitás kérdései szüntelen vizsgálódásra indítják a gondolkozó embert; a modern tudomány korszakos változásai, a fizika, biológia új felfedezései meg egyenesen kényszerítenek a múlt század tudományos állásfoglalásának revidíójára. Az angol-szász világ kutató elméi ezt a munkát mindig szívesen vállalták s *Jeans, Eddington, O. Lodge, Huxley* stb. munkája nyomán a régi, mechanisztikus szemlélet bilincseiből egy új világ csodái közé lépünk.

Az armaghi érsek a népszerű *Lambeth* sorozatban a vallás, tudomány és művészet viszonyát vetette vizsgálat alá. Eredményei szerint a természettudományok egyes ágai — csillagászat, fizika, geológia, anthropológia, archeológia — felfelé haladó fejlődést mutatnak s a fejlődés központjában olyan értékek is szerepelnek, melyek lényegükben véve szellemi valóságok. Az emberi művészetben a szépség az anyaghoz hozzáadott külsőség, míg a természet szépsége mindent betöltő, benső dolog s ha az ember a természet szépségét felfedezi, csak a teremtő erővel való szellemi közössége folytán teheti. A tudomány legújabb eredményei szerint az egész világmindenségnek szerves természetű egysége van, amely messze felülmúl bármely, eddig felismert egységet s ez az egység szellemi jelentkezésű. A kiterjedő világegyetem fogalma végül nem veszélyezteti a vallásos istenfogalmat, mert ha kimondhatatlanul kicsiny is a föld, a szellemi élet kibontakoztatásának lehetőségeit hordozza magában. Ez a szép, jó, igaz meg-

valósításában megnyilvánuló szellemi élet szabadakarat alapján, belső indításból a teremtés és történelem irányvonalain felfelé halad, ahol a theologia a maga teljes Krisztusát látja. A vallás történetében az ember is fokozatosan ébred rá a szellemi erők jelenlétére és hatásaira. Ilyen hatás a lélek vágyainak kielégítése, mely theologiai megfogalmazásban mint megbékéltetés a Szentháromságot involválja magában, bár Isten természetét még ebből sem ismerheti meg tökéletesen az ember.

Ez a theologia kétségkívül csak addig megy el, ameddig öszszeütközésbe nem kerül a természettudománnyal. Másrészt fogalmi teljesen theologiaiak s így a tudomány számára csak részben meggyőzőek. A theologia és tudomány bizonyos határterületén túl nem mehetünk, mert a theologia igazságait a természettudomány nyelvével és rendszerével kielégítően meg nem magyarázhatjuk s mindkettő önállóságának és sui generis voltának elismerésével többet használunk, mint bármelyiken elkövetett szelíd erőszakkal. Ez a rövid, de tudományos színvonalon mozgó értekezés mindenesetre alkalmas arra, hogy az egyre aktuálisabbá váló kérdésre reáirányítsa a figyelmet.

A mű fordítása nem volt könnyű feladat. Az angol nyelv tudományos szakkifejezései fejlettebbek és differenciáltabbak, mint a magyar nyelv s egy-egy kifejezésre, mint pl. *disorganisation* nehéz tökéletes aequivalenst találni. Ahhoz képest azonban, hogy a fiatal fordító első munkája, ambícióval készített, jó és gondos fordítást kapunk. Egy-két elkerülhető mellékmondattal terhelt résztől eltekintve uralkodik az anyagon s főtörekvése a szabatos hűség, legtöbbször sikerül is. A fordításhoz *Völgyesi Ferenc dr.* írt kissé sokat felölelő, zsúfoltnak ható előszót. A könyv csinos kiállításban jelent meg.

Domján János

Zoltai Lajos: Ismeretlen részletek Debrecen multjából. Debrecen, 1936. 230 l.

Zoltai Lajos neve nem ismeretlen azok előtt, akik Debrecen multja iránt érdeklődnek. 1900-tól kezdődően egész sereg kisebb-nagyobb értekezéssel gyarapította helytörténeti irodalmunkat, amely értekezések anyagát kizárólag Debrecen multjából merítette. Munkássága kezdettől fogva a gazdaságtörténet területére szorítkozott s innen vette azon tanulmányok tárgyát is, melyek legújabb kiadványában foglaltatnak. E tanulmányok első darabja „Debrecen élete a XVII. századeleji főbírói számadások alapján“, melyben az 1611., 1612., 1617. és 1618. évi városi számadások vannak feldolgozva. A Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 1903. és 1904. évfolyamában kiadott tanulmánya „Debrecen a török uralom végén“ ugyancsak városi számadások alapján készült s jóval bővebb a

jelen tanulmánynál, amelynek viszont az kölesönöz jelentőséget, hogy forrásanyaga korábbi időből való. Debrecen törökkori életére jellemző, hogy a város Bihar vármegye területén állott s Erdélyhez tartozott. A város fennhatósága alá jutott területek viszont Szabolcs és Szatmár vármegye területén feküdtek s a habsburgi Magyarországhoz tartoztak. Minthogy pedig Debrecen 1555-ben a töröknek is meghódolt, volt olyan időszak, amikor a város három felé adózott és közmunkákat is három úr számára végzett, amit csupán azért győzött meg, mert fontos kereskedelmi gócpont volt és ennek révén lakossága jó módban élt.

A tanulmányok második darabja „Debrecen határának kialakulása és birtokainak megszerzése“ különös figyelemre tarthat számot azért, mert a város határa 166.286 katasztrális holdnyi területet foglal magában, amihez hasonló területű város Magyarországon belül nem található. E nagy terjedelmű határ kialakulását szemlélteti Zoltai tanulmánya oly módon, hogy először a királyi adomány alapján bírt, aztán az örökjogon vásárolt s végül a zálogjogon szerzett birtokokat tárgyalja, amennyiben ezekre vonatkozóan okleveles adatokat találnia sikerült. Debrecen 1618-ig földesúri hatalom alatt álló mezőváros és uradalmi központ, melynek földesurai sorában a Hunyadiak és Szapolyaiak is szerepelnek. Ezek a földesurak természetszerűen állandóan gyarapították uradalmuk területét, amely gyarapítások közül sok utóbb Debrecen kezén maradt. A város területe a XIII. század végén még csupán a mai város közvetlen környékére szorítkozott, a Hunyadiak korában azonban már mintegy 90.000 katasztrális holdnyi terület tartozott Debrecenhez mint uradalmi központhoz. 6200—6500 katasztrális holdra becsüli Zoltai a vásárolt földek, 82.000 katasztrális holdra a zálogjogon szerzett földek területét, tehát Debrecen mai határának fele része zálogjogon jutott a város tulajdonába. A múlt század közepéig mintegy 60 olyan birtokot szerzett a város, melyek az újkor kezdetén még népes falvakként szerepeltek az összeírásokban s kőtemplomaik maradványai ma is kimutathatók. E falvak közül többet az 1594. évi tatárdulás pusztított el s utóbb nem épültek újjá. Általában megállapítja a tanulmány, hogy a Debrecen mellett virágzott falvak kivétel nélkül pusztákká lettek, területükön utóbb pusztai gazdálkodás indult meg és folyik még ma is. Ennek okát Zoltai abban véli megállapíthatónak, hogy a puszták nagy része zálogjogon került a városhoz s ha a város azokat betelepítette volna, akkor az a veszély fenyegeti, hogy a zálogbavetők leszármazottai kiváltják és Debrecen elesik a pusztai gazdálkodásból származó haszontól. Elfogadhatónak látszó okoskodás, mert Debrecen már századok előtt elég népes város volt ahhoz, hogy pusztáit betelepíthette volna s ha a török hódoltság tartama alatt nehéz is volt telepéseket kapni, a fel-

szabadító hadjáratok után ennek semmi akadálya nem volt többé. Ez a pusztai gazdálkodás utóbb magyar sajátossággá lett, amely nem vált nemzetgazdaságunk előnyére.

A pusztai gazdálkodás eredetének és fejlődésének a feltűntetésére elsősorban Debrecen látszik hivatva lenni, mert e város területén van a legtöbb puszta s levéltári forrásanyaga is ennek a leggazdagabb. Zoltai inkább helytörténeti szempontból tárgyalja a kérdést, melynek gazdaságtörténeti vonatkozásai jóval érdekesebbek s megérdemelnék a velük való foglalkozást. Nagy szolgálatot tenne Zoltai, ha sok évtizedes levéltári kutatómunkáját, széleskörű helyismeretét és józan tárgyilagosságát ennek a problémának szentelné s a pusztai gazdálkodás eredetét és fejlődését a debreceni forrásanyag alapján minden vonatkozásban megvilágítaná. Azért helyeznénk erre különös súlyt, mert az alföldi városok közül Debrecen levéltára a leggazdagabb s Debrecennek kellene példát adni a többi hasonló határral rendelkező alföldi városnak, hogy saját területük kialakulását feldolgozzák, amit aztán követhetne a magyarországi pusztai gazdálkodás összefoglaló történetének a megírása.

Az utolsó tanulmány „Debrecen határpererei a hortobágyi puszták történetével kapcsolatosan“ tulajdonképpen az előbbi tanulmány szerves kiegészítő része s nem látszik egészen szerencsés gondolatnak a különválasztása.

A gazdaságtörténelem jelenleg még mostoha gyermeke a magyar történettudománynak, de reméljük, hogy nem sokáig. A szellemi élet problémái mellett nem tanácsos elhanyagolni a testi élet problémáit, mert ez utóbbiakon épül fel a szellemi élet is. Zoltai az utóbbi problémáknak szentelte munkásságát, ami ily módon hézagpótlóvá vált s remélni merjük, hogy jelen munkája nem azt jelenti, hogy most már letette a tollat. A történettudós munkája kezdetben hálátlan, sok eredménytelen fáradozás zibbasztja erejét, mikor azonban egyszer megtalálta az utat az eredményes munkához, nem szabad megállania. Zoltai ezen az úton van s további kiadványait örömmel fogjuk üdvözölni.

Gárdonyi Albert

Cholnoky Jenő dr.: Égen, földön. Földrajzi értekezések. Budapest, év n. 199 lap. Franklin Társulat. A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára.

A szerző 14 értekezését foglalta össze ebben a kötetben, olyanokat, amelyek már máshol is megjelentek nyomtatásban. Célja az volt vele, hogy ezek a különböző helyen közölt népszerű, de így is tudományos értékű ismertetések és tanulmányok ne kallódjának el, illetve azok részére is hozzáférhetők legyenek, akik azok-

hoz a folyóiratokhoz, évkönyvekhez, stb., amelyekben először napvilágot láttak, nem juthattak hozzá.

A 14 értekezést a földrajznak a legkülönbözőbb területéről veszi. Van benne csillagászati, leíró földrajzi, geológiai, fizikai földrajzi, tájrajzi, emberföldrajzi értekezés, útleírás, stb., úgy, hogy mindegyikből kap az olvasó izelítőt.

Mindaz, amit elmond, voltaképen már egyéb művéből ismeretes. Nem új megállapítások teszik tehát érdekessé és értékessé művét, hanem élvezetes stílusú, zamatos előadású, szép magyarságú nyelve. Mint előszavában maga is mondja, népszerű tanulmányok ezek. Valójában a tudomány népszerűsítésének céljára szolgáló élvezetes ismertetések.

Amit az első fejezetében a földről elmond, tulajdonképen egy csomó szám, nagy adathalmaz a föld méreteiről. A száraz témából azonban az érdekfeszítő és vonzó leírásban Cholnoky tollán keresztül az egész könyvnek legmegkapóbb, legpoétikusabb értekezése lesz. Nemcsak a laikus olvashatja élvezettel és tanulhat belőle, de még a szakember részére is kedves és hasznos olvasmány ez. Hozzámérten a kontinensek leírásai száraz, rövid, összefogható ismertetések. De a könyv terjedelme sem engedi, hogy itt az általános, jellemző vonások felsorolásán túlmenjen. — „Miért külön kontinens Európa?” című értekezésben érdekes magyarázatát adja ennek a körülménynek abban a megállapításában, hogy Európát a közvetlen közelében levő Ázsiától és Afrikától voltaképen hatalmas sivatagos területek választják el, amelyek egymástól eltérő, önálló életre készítetik az azoktól különböző irányban lakó népeket. Úgy is mondhatnánk, hogy a fehér, sárga és a fekete fajnak az elkülönítettsége ez. Ezeknek egymásra hatását a köztük fekvő sivatagok nehezítették meg. (Éppen ezért nagyon érdekes, hogy a fehér fajnak a feketére gyakorolt hatása idegen, távoleső területen: Észak- és Közép-Amerikában a leg-erősebb.)

A Balaton körül tett útjaiból vett epizódok leírása kedves humorával és elevenségével Eötvös Károly balatoni útleírásai mellé állítható. Utána a Balaton és az Aggteleki-cseppkőbarlang története ismét értékes tanulmány hazánk e két világhíres szépségeinek a megismeréséhez és megértéséhez.

A sátoraljaújhelyi vulkánikus hegyecsoporthoz a Vesuvioval való összehasonlítása tudományos szempontból éppen olyan érdekes, mint a laikus ember előtt. Emberföldrajzi ismertetései a mi őstörténetünk szempontjából is érdekelnek bennünket, mert a vándorló népek története, vagy élete egy-egy mozzanatának adják okát és magyarázatát. — Velencéről szóló értekezésében a város keletkezésének adja földrajzi magyarázatát. Végül Teleki Sámuel grófról, a híres keletafrikai felfedezőről ad színes képet, ki-

emelve ennek az elszánt és bátor magyar kutatónak az érdemét és jelentőségét a föld legnehezebben elérhető területeinek a felfedezői közt.

„A természet titkainak még csak az előcsarnokában jár az emberi elme“ — írja az egyik fejezetében (27. l.). Sok tehát még a kutatni, megismerni való. És sokat kell még az embereket ösztönözni, biztatni a természet megismerésére. Ez a könyv is a természet szeretetére való nevelésnek egyik szerény eszköze.

Különben Cholnoky Jenőt nem kell a magyar olvasóközönségnek bemutatni. Előadásaiából, írásaiból ismeretes a neve, munkásságának az értéke. A földrajznak nemcsak egyik legkiválóbb tudományos művelője, de ennek a tudományágnak legügyesebb népszerűsítője is. A tudós alapossága mellett színes előadása, tiszta magyaros nyelve s minden mondatából kisugárzó tüzes magyar érzése a jellemzői. Ezek a vonások adják meg ennek a könyvnek az értékét is.

A könyv a Magyar Földrajzi Társaság Könyvtárának a szorozatában, a szokásos kiállításban, a Franklin Társulat kiadásában jelent meg. 63 fényképfelvétel és számos rajz élénkíti a szövegét.

Melegen ajánljuk az érdeklődőknek.

Ványi Ferenc dr.

Juhász Vilmos: Az aranyföld hajósai. Athenaeum r. t. kiadása, 275 old.

Nálunk Juhász Vilmos a történelemmel kapcsolatos földrajztudomány egyik legbuzgóbb népszerűsítője. Ez a könyve folyamatos és könnyed stílusban, de azért tudományos igényvel is készült: a tényeket határozott szemlélet szerint csoportosítja. Egy nagyobb munka első része. Tárgya az Antillák és Középamerika, valamint a mai Egyesült Államok egy déli részének (a Mississippitájának) meghódítása, de azért kitér pl. Amerigo Vespucci dél-amerikai útjaira is.

Az aranyföld elnevezés nem találó, mert itt inkább csak azokról a felfedezőkről esik szó, akik aranyat akartak találni. Pizarro vakmerő, kegyetlen és sikeres kalandját nyilván a második kötet fogja tárgyalni. Ebben a kötetben elsősorban Kolumbusz Kristóf vállalkozása kerül elének. Juhász Vilmos nagyon erősen bele tudja magát érezni a korba, amelyről ír, lehet, hogy sokan kissé túlságosan is megértőnek fogják találni. Észrevehetően nagyon rokonszenvez Kolumbuszal, mégis kitűnik (amit különben egyes tudósok már Juhász előtt is megállapítottak), hogy Kolumbusz babérait meg kell tépázni. Ennek a kitűnő és nyugtalan szellemnek eszében sem volt új földrészt fölfedezni, ő, hiányos földrajzi ismereteire támaszkodva, csak ahhoz ragaszkodott, hogy

megtalálja az Ázsia felé vezető rövidebb utat. Ebben az időben a haladottabb szellemek éppen megérték arra, hogy ne tekintsék immár dajkameséknek Marco Polo a mai Kína és Japán (a legendás Cipangu) pompázatos gazdagságáról, aranyhegyeiről szóló leírásait. Kolumbus fűszert és főképp aranyat akart Európába szállítani. Terve eretnekségen alapult, azon ugyanis, hogy a föld gömbölyű, tehát körülhajózható. Ezt a hitét alaposan véka alá kellett rejtenie. Másik akadály volt az akkori uralkodók kapzsisága, körülményessége és lassúsága. Így sok idő elmúlt, amíg a spanyol királyi ház segítségével gyatra karavellákat vásárolhatott és felszerelhetett. Juhász szerint Kolumbus emberséges, de kissé csökönyös volt, s mikor a Bahama szigeteket, Cubát, Porto Ricot felfedezte, akkor sem ötlött eszébe a merész gondolat, hogy új világ előtt áll. A szerencse sem kedvezett neki, többször közelítette meg a Közép- és Délamerikai szárazföldet, s ha Panamánál kiszállt volna, néhány kilométeres utat kellett volna csak megtennie, hogy megláthassa a túlsó óceánt.

A felfedezés, mint vállalkozás sokba került, a költségeket, az akkori erkölcsnek megfelelően, rabszolgakereskedésből és rabszolgai munkaerő igénybevételével akarták társai fedezni. Kolumbus egy ideig ellenállt, aztán engedett s a kegyetlenkedés és kizsákmányolás oly korszaka következett a szegény bennszülöttekre, amelyhez hasonlóra kevés példa van a történelemben. Juhász Kolumbust védelmébe veszi, mondva, hogy kora erkölcsének megfelelően járt el. De ezt az érvet nem lehet elfogadni. Az igazi nagy emberek azok voltak, akik még koruk erkölcsével szemben is tudtak ellenállást kifejteni. Ilyen volt Hernandó de Soto is, egyike a legemberségesebb és legbecsületesebb konkvistádoroknak, ilyen még Cortez is, aki harcos és hódító volt ugyan, de vérfürdőket csak akkor rendezett, mikor elkerülhetetlenül kényszerült rá. Különben mexikói hadjárata csupa bölcsesség és mérséklet volt, ami a mayákkal való bánásmódjából is kitűnik. S ha mégis rossz híre maradt fenn, az inkább csak babonán alapszik. Neki a legöntudatosabb és a legkegyetlenebb indián törzssel, az aztékekkel volt dolga. Ezek a tömeges véráldozatokban valósággal dúskáltak, ravaszok voltak, nem riadtak vissza semmi cselről. Talán az is hozzájárult rossz hírnevének terjesztéséhez, hogy kényszerült a fejlett azték kultúra, (amely különösen építészeti remekeket hozott létre), — egyrésznének elpusztítására. De még ez a vád sem helyes, mert a mexikói művészi csudákból több maradt fenn, mint a többiből. Az új történelmi kutatás épp arra való, hogy a régi följegyzéseket és véleményeket új megvilágításba helyezve revidálja. Cortez államférfi volt és bátor katona, életét százszor kockáztatta, nem aranyra áhítozott s nem is akart tüzeltel-vassal téríteni, hanem megszervezni az új földeket. Ő nem

pusztította ki a népet, mint Balboa és néhány helytartó, akik Panama és Nicaragua vidékén vérebeikkel úzték a rézbőrűeket, gyereket s asszonyt se kímélve. Juhász a haitii kannibálok emberévését is érdekesen magyarázza süllyedő kulturájukkal. Legvakmerőbb hódító mint katona Hojeda volt, ki a mai Kolumbia táján (melyet Kolumbus sohase látott) néha egyedül küzdött egész csapat adáz indián ellen s a mérges nyilaktól ejtett sebeket, önmaga iránt is kegyetlenül, pokoli fájdalmat tűrve égette ki, de életben maradt.

Sok érdekes és hősires kaland szereplőiről emlékezik Juhász, kikről Heredia is (ősei konkvistádorok voltak) írt mesteri szonettjeiben, mint pl. Juan Ponce de Leonról, ki az ifjúság forrását keresve Floridára bukkant és Hernando de Sotoról, aki iszonyú viszontagságok között tört előre a mai Luisiana táján s kit katonái, miután megölte a mocsárláz, 8 méter mélyre a Missisippi medre alá temettek el. E kor hősei közül tengerésznek nyilván Magelhán volt a legnagyobb s a legmakacsabb. Akadályt nem ismerve, megküzdve éhséggel, faggal és legénysége lázadásaival, áttört a ma róla elnevezett Magelhán szoroson, a Tűzföldnél s ő vágott neki először a Nagy (Csendes) Óceánnak, ő bizonyította be tettel, hogy a föld körülhajózható. Jóhiszeműségének áldozata lett a Filippini szigeteken, ahol a vadak hátbatámadva, megölték, de hajójának egyik tisztje befejezte a föld körülhajózását. Tudósnak pedig Amerigo Vespucci volt a legkülönb. Behajózta és térképezte Délamerika igen nagy részét, s útjáról könyvet is írt. Juhász megemlíti ugyan, hogy öndicsérettől csepegő szavakkal jellemezte saját vállalkozását, de ezt nehezen lehet lényegbevágó hibának tekinteni: a Renaissance olaszai általában nem takarékoskodtak a szavakkal, ha arról volt szó, hogy önmagukat magasztalják. S bár Juhász szubjektív véleménye észrevehetően Kolumbus mellett és Vespucci ellen szól, tárgyilagos történetéből kitűnik, hogy Vespucci érdeme nagyobb, mint általában hiszik, s Kolumbusé kritikára szorul. Utóbbi véletlen felfedező volt és nem tudatos kezdeményező. Érdeme így is nagy: első utat tett meg, amelyre akkor-tájt kevesen mertek volna vállalkozni.

Juhász érdekes és sok tekintetben tanulságos könyvét, számos, kivált a mexikói műemlékeket és tájképeket ábrázoló kitűnő kép illusztrálja.

Marconnay Tibor

Barabás Gyula: Domáldi jegenyék. Regény. Révai kiadás. 1936. 298 l.

A költő és tárgya között meg kell lenni a lelki rokonságnak, mert minden lelki megnyilatkozásban magát tárja föl az ember. Ime Szécsi Mária szerelmes történetének hármasszoros feldolgozásában

ott van a tudatosan művészkedő epikus Arany, Petőfi, a szerelem költője és a labancot gyűlölő Tompa.

Ma különösen érdeklődnek a két Bolyai sorsa iránt. Miklós Jenő darabjában szerelmes revüt akart írni róluk, de a két óriás rettentő tragikumuk nem fért ebbe az érzelmes keretbe.

Barabás Gyula évek során át hordozta magában a Bolyaiak életének tragikus akkordjait. Lelkének régi lakói lettek a Bolyaiak. Titáni küzdelmük megbűvölte. Az a rettentő szerencsétlenség, mikor az erő nem találja meg az anyagot, a szó a megértést, a lélek a maga társaságát, mindez a végzetszerűség misztikus ködében jelenik meg Barabás előtt.

A misztikumot Mikszáth is szerette a népi gondolkodás primitívtségének jellemzésére, de csak annyira hitt benne, hogy el tudja hitetni olvasóival a misztikum hangulatát. A mának középkorba visszahajló világában komoly hitté nőtt a misztikum, mint menekülés a világosságra törekvő realizmus okfejtő lelki rajza elől, sőt mint a nagy életpróbák köddel takart elaltatása.

Barabás a parallelák misztikumába burkolja a Bolyaiak sorát. Ezek a végtelenben találkozó vonalak sodorják ki ezt a két matematikai lángelmét a józan élet egészséges világából a mámorító ködvilágba, amelyben, útkeresés közben, belevillan lelkükből egy-egy fényderítő sugár, de aztán mégis végleg eltévednek benne. Mindig fáradtabban vándorolnak tovább, amíg teljesen meg nem emészti őket a kábító méreg.

Ez a misztikum, mint valami hazajáró kísértet, teszi tönkre mindig a Bolyaiak fel-felvillanó életét. Vannak környezetükben kiváló emberi mivoltukat megbecsülő jó lelkek: Keményék, a marosvásárhelyi tanárok, az egyszerű emberek, akiknek tanácsadója lett az öregebbik Bolyai, de azért ő is mindig jobban érzi egyedülvalóságát, titkos sejtelemként támad benne megkorhadásának érzése, mikor fia, János, 12 éves korában hamarább fejti meg a nehéz számtani tételt, mint az édesapja.

Kemény Miklós, a kolozsvári kollégium főgondnoka viszi ki Jánost a bécsi hadi mérnöki akadémiára, ahol első minősítéssel vizsgázik. Temesvárra kerül, mint várépítő mérnök. Megfejtí a parallelák problémáit, megírja a Tentament, de apja első olvasásra nem érti meg. Az apa és a fia ellentéte nő, karddal mennek egymásra, de aztán eldobják a kardot és a fiú elmegy apjától Domáldra. El akarja venni Orbán Rózáliát, de apja nem adja meg a kauciót. Tizennégy esztendő múlva küldi el csak az apa a kauciót fiának, hogy törvényesíthessék két gyermeküket. De kitör a forradalom, a császári katonai hatóságok nem működnek, a szabadságharc után pedig kimondják rá az ítéletet, hogy katonatiszt nem veheti el azt a nőt, akivel évekig együtt élt. Így omlik össze Bolyai János élete is. Már csak a halál és a temetés következik.

Ennek a két viharzó léleknek élettörténete viszi Barabást valami ellenállhatatlan erővel, melytől nem tud szabadulni az író, hogy felemelkedhessék a nyugodt tervelés magaslatáig. Ezért, bár írásának szaggatottságával éreztetni is a Bolyaiak pályájának lázát, nem látjuk bennük azt a hatalmas életerőt, mely a többi emberhez való kapcsolatban naggyá tette őket. Csak a mámort látjuk, mely fojtogatja ezt a két rendkívüli szellemet.

Ezen a ködön át látjuk a regény mellékalakjait is. Amikor a köd szétlebben, meglátszanak egy-egy pillanatra, aztán eltűnnek megint, mielőtt jól megnézhetjük volna őket. És megláttuk volna sorsuknak egyéni rúgóit. Mozaikdarabok abban a töredék keretben, mely a Bolyaiakat körülveszi.

Az eredetiség erős vonásai adják meg ennek a regénynek az értékét. A meg nem értett magyar tehetségek tragikuma fájdalmas utóhatásként marad az olvasóban.

Hamvas József

Kodolányi János: A vas fiai. Regény. Az Athenaeum kiadása, Budapest.

Nem véletlenség, hogy az utóbbi pár esztendő folyamán Kodolányi immár a harmadik magyar író, aki a magyar nemzet nagy történelmi sorsfordulatával, a tatárjárással foglalkozik. A magyar nemzet mostani tragikus mélybehullása sok analog vonást tüntet fel az akkori korról s mintha minden megpróbáltatásunk még nem is ért volna véget a világháború kavardásában. Kétségtelenül hatalmas és a maga népét egészséges féltékenységgel, hibáit sem kímélő szeretettel féltő író számára különösen nagy feladat a tatárjárás tragikus korát a korszerű regényírás lámpásával újra megvilágítani s Kodolányi előtt ezt ketten is megselekedték: Makkai Sándor a Sárga viharban és Tormai Cecil Az ősi küldöttben. Mind a ketten más és más oldalról igyekeztek a nagy kérdéstömeget megközelíteni. De a feladat nagyságára jellemző, hogy Kodolányi számára még sok és nagyon súlyos mondanivaló maradt, ennek bizonyítéka nemcsak a terjedelemre nézve is tiszteletreméltó alkotás (a két kötet több mint hétszáz oldal), hanem a meglátás és megírás módja is. Kodolányi a népheggyazza a regény felépítését, innen indul ki és ide tér vissza. Nemcsak a történelmi nemzetéről, az uralkodó osztályról ad teljes képet, hanem az ősi föld akkori lakóiról, a magyar és a kún népről is, de rajzot ad a többiről is (néha csak skiccet, de akkor élénken felvillanót), székelyről, szászról, németről és tótról.

Azt is mondhatnánk, hogy Kodolányi ebben a műben nem történelmi regényt írt, hanem új műfajt teremtett a kor legfontosabb és legjellemzőbb kérdéseire kiterjedő tanulmány és a regény között. A széles nagyközönség számára sokszor talán nem

érdekes lektúr ez a „regény“, amely messze áll a mai felületes városi magyar nyelvtől s bővelkedik eredeti kun és tatár szállóigékben, közmondásokban (tarka és friss virágjaikban oly jól esik gyönyörködni). Ennek a regénynek nincs is személy szerinti főhőse, a főhős maga a nép, sőt népek, amelyek mint gigantikus szereplők viszik előre roppant dinamikával az egyéni hősök esekelményeit. Három baranyai magyar legény kalandos leányrablásából indul ki ez a méreteiben szerteágazó regényes tanulmány. A Baranyában letelepedett, félig-meddig még nomád életet élő magyar nép köréből indul ki a történet, annak a népnek köréből, amely később is egy évezreden át szinte makulátlanul megőrizte legfőbb sajátságait. Ezeket a sajátságokat Kodolányi nem könyvekből ismerte meg, hanem még gyermekkorában szívta fel a véérébe, alakította saját lényévé s tárja most elénk regényének mondataiban mint történelmet, néprajzot és tájleírást. Az a magyar nép, amely a tizenharmadik században már megkeresztelten is őrizgette titokban a maga korhadt bálványait s amelynek szokásaiból ki-kilobbant az ősmagyar vallás forró tüze, a keresztyénségen és a reformáció kohóján túl is legbensőbb belsejében ősmagyar maradt s szokásaiban, kisebb-nagyobb babonáiban ma is tisztán őrzi ezeréves multját. Ezt a multat szívta fel véérébe Kodolányi. A regény két hőse, Ernye és Bene külön utakon jár, de ez a két út néha összehajlik, mintha egyazon test eltérő s néha összeérő vérárama lenne, forró és lüktető s az egész nép vérkeringését érezzük belőle. Ha a regénynek ezeket a hőseit nézzük, elkerülhetetlenül velük együtt látjuk az egész akkori Magyarországot a magyeri urakkal, német és kun jövevényekkel, királlyal, kun kánnal, papokkal s kámokkal együtt. Kodolányi megdöbbenő valósággal tudja érzékeltetni az idő végtelen s szinte mozdulatlan látszó tengerében a nép korszakokon áthullámzó, de belső sajátságaiban szinte teljesen változatlan vértengerét; midőn Ernye és Bene beszélnek, mintha az Ormánság mai embereit hallanánk beszélni. Kodolányi ezt a beszédet nem régi pergamentekről tanulta el s nem mesterségesen archaizálta, ő ezt a beszédet a ma is élő baranyai magyar paraszt ajkáról hallotta s ezekből a szavakból tisztán csendül vissza a tizenharmadik század ormánsági parasztjának beszéde. Ezért nem érzünk soha egyetlen pillanatra sem mesterkéeltséget ezekből a forrás erejével felbuggyanó mondatokból. De ott sem érzünk mesterkéeltséget, ahol Kodolányi kunos magyar nyelvjárással beszélteti szereplőit, az író tanulmányain keresztül tökéletesen bele tudott helyezkedni a kor és a nyelv szellemébe. Ugyanilyen kristálytisztasággal vetíti elénk a kun szokásokat, néprajzi leírásaiban korszerű eszközöket használ s a kun és mongol erkölcsöket, szokásokat, de magát a lelket is törés nélkül tárja elénk. Reális tárgyilagossággal írja le a mon-

goloikat, lefejtve róluk minden korabeli és későbbi előítéleteket és babonát. Batu kán, a kutyafejű tatár, a rettegett vérszomjas vadállat mint ember kerül elénk, aki a haditanácsban gyengéd érzellemmel hóvirágot szagoltat s aki megmondja a maga pusztai és egyenes igazságát Európa urairól és Európa erkölceiről is, amelyek nincsenek is nagyon sokkal előbbre a tatárok kegyetlen, de egyenes utakon járó erkölceinél.

Kodolányi ez alkalommal először nyult történelmi témához s megrázó az a megjelenítő erő, amellyel a tatárjárás korát elénk tudja állítani, nem is mint valami festményt, hanem mint valami remekbeparagott domborművet. Maga a nép él előttünk s csak háttér gyanánt kerül elénk IV. Béla alakja, háttér gyanánt a pápa és Velence, akik a maguk módján igyekeznek a tatárral megegyezni, az egyik a térítés, a másik az üzlet jelszavával. Ami azonban a „Nyugat védőbástyájára“ fontos: a pápa tényleges segítségét nem adhat a tatár ellen, legfeljebb imáiban ajánlja Istennek a királyt és Magyarországot, Fridericus a legnagyobb veszély idején kifosztja a védtelen és földönfutóvá zuhant magyar királyt, Velence pedig egyenesen Magyarország elpusztítására igyekszik szövetkezni a tatárral. Nem csoda, ha Batu kán megveti ezt a Nyugateurópát s nem érti meg a magyarokat, akik nem akarnak szövetkezni véle, hogy együttesen vonuljanak Nyugat ellen.

De sok mindenre mutat rá még ez a regény; jelenségekre, amelyekről megdöbben a mai olvasó. Okokra, amelyek előkészítették a tatárdulást, amelyek közvetlen következménye volt a szörnyű pusztulás. A szerencsétlen király tisztán látja, hogy az urak önzése és kevélysége hova sodorja az országot s ki is mondja, hogy amíg idebenn helytelenül vagy túlzottan felnagyítva, vagy ami ezzel rokon: lekicsinyelve látják a mongolokat, addig azok „többet tudnak rólunk, akár saját magunk. Mert mink nem látjuk nehéz hibáinkat s konok ostobaságunkat, de ők látják“. S míg a tatár veszedelem egyre közelgett „undorító perlekedés folyt a király és a pápa között s a tatárok dülása már Endre idejében megkezdődött“. A nemzet nagy tragikus sorsfordulata már sokkal, de sokkal előbb kezdődött s pecsételte meg az ország sorsát, semmint a tatárjárás bekövetkezett volna. A nagy tragédia csak logikus következménye volt az előzménynek, olyan következmény, amit már sem jóakarattal, sem hősiességgel nem lehetett elhárítani.

Lehetetlen, hogy az olvasó ne gondoljon Mohácsra s lehetetlen, hogy lélekezete meg ne akadjon, gondolataiban eljutván napjainkig...

De mikor legfojtóbb és legnyomasztóbb a regény levegője, akkor kergeti el a sűrű felhőket egyetlen gesztusával a regényíró

Kodolányi. S itt áll elénk a tragikus Ormánságot festő, a sötét és mély tónusokat kedvelő régi Kodolányi után az új Kodolányi: a reménykedő, bízó és optimista író. Mert a legszörnyűbb tragédián túl is rámutat az örök forrásra, a népre, rámutat ennek a nemzetnek ősi gyökereire, amelyek biztosan fogódnak a talajba s amelyeket nem ránthat ki onnan semmiféle vihar, mert egészségesek voltak s ma is azok. Bene, aki végigszenvedi a tatár rabságot is, a vihar elcsendesültével visszatér falujába új életet kezdeni. S ez az új élet tulajdonképen a régi, a változatlan, a nép kinnal és fájdalommal terhes, édesen reménykedő örök élete, a tenger, mely áthullámszik az idők végtelenjén. Ennek a földbegyökerező életnek örök és mély értelmét érzi Bene, aki annyit válaszol apja faggató kérdéseire, mikor az szeretné tudni, hogy mit is látott, mit tapasztalt a tatárok rémségei között és a kunok nomád életében: „Sömmit“. És ezt nagyon halkán mondja.

Vajjon mit látott a falujából előráncigált és egész világot bejárt magyar legény a világháború ezer rémségei között? Semmit, bizony semmit. És ennek a hallgatásnak van igaza, mert ez a hallgatás az életet ezerszer többre becsüli minden gyilkosságnál, az őszinteséget minden kegyes vagy kegyetlen halálos hazugságnál.

Kodolányi nagy regénye a tatárjárásról mellbemarkoló és igazságokat elénk táró, megdöbbenítő és egyben vigasztaló munka. Olyan, mint a halálraszánt gályarabok élete: minden mély fájdalommal és vigasztalan sötétsége mellett is telve van hittel és nagy emberi bizakodással.

Csuka Zoltán

Török Sándor: És mégsem forog a föld. Regény. Franklin kiadás.

Galilei szájából a hívő, optimista lélek jellegéül halljuk a Mégis mozog a föld! — jelszavát, aki még a vértanúság kényszerén túl is bizakodik hite és tudása győzelmében. Így hangoztatja a gyermetegül optimista Jókai is, aki a minden elmaradottságon diadalmas nemzeti irodalmi élet küzdelmét mutatja meg e cím alatt Kisfaludy Károly pályájában.

Török Sándor, a háború utáni kiábrándultsággal a magyar vidék megválthatatlan kisszerűségét és maradiságát írja meg ebben a regényében. A vidék — lehet falu, lehet kisváros is — társadalmát, meleg realizmussal, érezhetőn minden túlzástól tartózkodni kész igazsággal, egyébként kedves, sőt szeretetreméltó típusaival. A józan, cinikusan csak a maga érdekét néző jegyzőt, aki kiverte állásából kommunista váddal elődjét, azt, aki valamennyiüknél gondolkozóbb, messzelátóbb és emberségesebb volt, és éppen ezért kellett, hogy a falu élete őt kivesse magából. A

vidéki „előkelő” földbirtokos családot, amelynek küzdelemre erőtlenné degenerálódott asszonya például már nem tudná magába fogadni fiának haretéren történt halálát: mai napig is élőknek veszik őt, nem szabad halálát kimondani és hinni, még mindig olvasgatják a haretéri leveleit. Aztán a Mokány Berci utódja is ott él bizarrá vénülten, de az ugyanígy idejétmúlt falu természetesen találja őt. És fölvonulnak sorra a falu többi, mai típusai, egészen az örültté torzult földtalálóiig, aki a föld nemforgásának elméletét hirdeti, de a falu vele is egészen jól megfér, a maga hozzátartozójának érzi; ez az alak valójában csak a fővárosban számítana örültnek, a falunak szinte szimbóluma a makacs, világgal nem számoló rögeszméjével. És fölvonul előttünk a jellegzetes vidéki műkedvelői-előadásos, szavalatos „művészt”, minden vidékies hozzátartozójával, igazán sokkal kevésbé torzítva, mint ahogy annakidején divatozó népszínműveink szépítőszerekek-sallangokkal kicégézték.

A látó szem, amelyben ez a fájdalmasan furesza világ tükröződik: egy fővárosi festő, aki egy kis pihenésre véletlenül leruccan a faluba. Mindegy, akármelyikbe, hiszen mindenütt egyforma a magyar vidék. Lemegy, beköltözik egy ma már idejétmúlt szélmalomba. Nem is valami kiválóság ez a festő, maga is legfőljebb átlagos fővárosi ember, kissé talán cinikusabb, élesebb szemű az átlagnál, fonnyadtabb és léhább. Meglátja a vasúti állomásról leszállva az első leányt, akit a véletlen elébe vet. Ez a leány, az állásvesztésre ítélt jegyző leánya: a falu lelkének a bája, romlatlansága, akit csábít a város ismeretlensége, vélt titokzatossága, a festő személyén keresztül sejtett nagyszerűsége. Szegényke nem rendelkezik a városi nők rutinjával, cinizmusával, gyermeteg és jó, félénk és tiszta, minden túlzás nélkül megrajzolva persze. Aztán mikor a bájos és színes falusi nyár elröppen, mikor a sűrű ősz beköszönt, a festő minden aggályoskodás nélkül faképnél hagyja, odébbáll, a leány nem is mer arra gondolni, hogy ez a valódi fővárosi őt talán feleségül is vehetné, hiszen nagyobb közöttük a különbség, mint az európai hódító-faj és a középafrikai dzsungellakó-faj között.

Érezhetőn ennek a festőnek szemén és szaván keresztül fejezi ki a maga szemszögét és megítélését maga az író. Úgy érezzük, itt mégis igen fanyar, túlságosan kiábrándító a megítélése a magyar vidékről. Ady lírai kifejezésmódján még inkább igaznak fogadható el „a magyar ugar” mindent lehúzó és megfojtó, minden jóakaratot „legyilkoló” tehetetlensége és bűne, elvégre a lírikus nem köteles tárgyilagos lenni, ki is zárja ezt, de a regényíró ítélete kötelezve van bizonyos tárgyilagosságra. Az olvasó úgy érzi, tartozik vele a falunak, hogy elítélje a festő szemszögét, amely csak megállapítani akar, tehát nem is akar türelmetlenné tenni,

ostorozni, javítani. A város valójában nem ilyen cinikus a faluval szemben és a falu nem ilyen mucsa, nem ilyen naív és nem ilyen tehetetlen a várossal szemben. Tendenciózus regényben nagyobb elstilizálások, torzítások is elfogadhatók, ámde világkép objektív rajzában fanyarnak, cinizmusban bűnrészesnek vádoljuk meg a regényíró-t magát is, amért maga is túlságosan városi szemmel nézi a világát.

Magának a világábrázolásnak művészete mesteri. Apró vonásokból rövidesen, szinte észrevétlenül összeáll az egész világkép. Ábrázolásmódja a pointilisták apró színfoltokkal dolgozó s harmóniába-foglaló módszerére emlékeztet. Alakjai, beszéltetései, jellemzései teljes életszerűségűek. Egészen elfelejtjük, hogy regényt olvasunk. Úgy tesszük le a könyvet, hogy szinte a regényíró ellenére: megszerettük ezt a fájdalmasan elmaradott, de így is szerethető, bájos és nagyon magyar falut. Bármilyenek is, de a mieink, mi magunk variációja. Hogy ez lett a regény olvasásának véghatása, még ha netalán nem is számolt vele a regényíró, ez neki mégiscsak igazi érdeme, ha nem is a moralistáé, de a művészé.

Bodor Aladár

Színházi Szemle.

Magyar darab a Nemzeti Színház első újdonsága, Szántó Györgynek, a népszerű erdélyi regényírónak történelmi drámája: *Sátoros király*. Régi téma, új köntösben: a magyar kettős lélek tragédiája. Ezt a két lelket az is aláfesti itten, hogy Kun Lászlóban magyar és kun vér folyik s a nyugathoz immár közelebb eső magyarok s a még keleti műveltségű kunok közt hánykolódva, így kétszeresen megtestesíthetné a magyarság dilemmáját. Kun Lászlót már régebben is feldolgozták nálunk, de csak a szokványos történelmi dráma stílusában. Szántó Györgyöt több becsvágy fűtötte, ő magyar tragédiát akart írni. Kun Lászlón keresztül ez egyike a legnehezebb színpadi feladatoknak s rendkívüli alakító erőt kíván. Szántó költői lendülettel s nagyrészt szép, friss nyelven megírt darabjában éppen az egy tőből fakasztás szelleme bátorosan. Regényt kapunk, mozgalmas jelenetekre tördelve, mozaik művet, sok színes képet a kunok természetéről, szokásairól. Mind az összeférhetelenséget illusztrálják, kifogyhatatlanul. S mégis az, amit kihangsúlyoznának, nem domborodik drámai létté, nincs meg az a nagy jelenet, melyben az ellentét a legmagasabb fokra hágna s az egész drámát megremegtetné. A szerző, regényírói kedvét követve a rajzokban, kellemes illúzióban van, a dráma haladását érzi, holott e villódzó, fegyverzajos levegőben csak a lírai hévtől fűtött szavak fényes kardjai csattognak. Az első felvonás kifogástalan, már a többi Vörösmarty-féle témamegkerüléssel lankasztja a dráma belsőbb életét. A két lélek tovább viaskodik, az energia, mely tragédiává sűrűsíthetné az előzményeket, az állandó surlódásban kevés feszültségű harcokra hull szét. Ez azért is kár, mert Szántó, bár a történelmet elég hiven szem előtt tartja, mint vérbeli író elég függetlenül is dolgozik. Ennyi önállósággal azt a nagy jelenetet is megformálhatta volna, melyet minden drámaírónak bele kell álmodnia darabjába. Minden igazi történelmi drámaíró korigálja is a történelmet, új, teljesebb alakot alkot a meglevőből, mintegy irodalmilag hitelesítve. Szántónál a sok szép hozzáköltés ellenére csak a régi, ismert Kun László áll előttünk, de az is hiányosan, egyéniségében megokolatlanul. Mégis dicséret illeti Szántó Györgyöt, előkelő szelleméért, mely a darab gyöngeségeit is nemes monogrammal ékesíti.

A rendezés sokat javított a hiányokon, *Németh Antal*, *Nagy Adorján* játékmesterrel, társszerzőként állt Szántó mellé, legalább a másodrendű motívumokat szervezesebb összefüggésbe hozták. *Tóth Dénes* zenéje is — néhol ugyan terjengősen — igyekszik kitölteni a hézagokat, sejtetve, ami élő szóban töredékesen jutott kifejezésre. A szereposztás is végtelenül gondos. Még így is messzire kiemelkedik a játékból *Timár József* alakítása a sátoros király

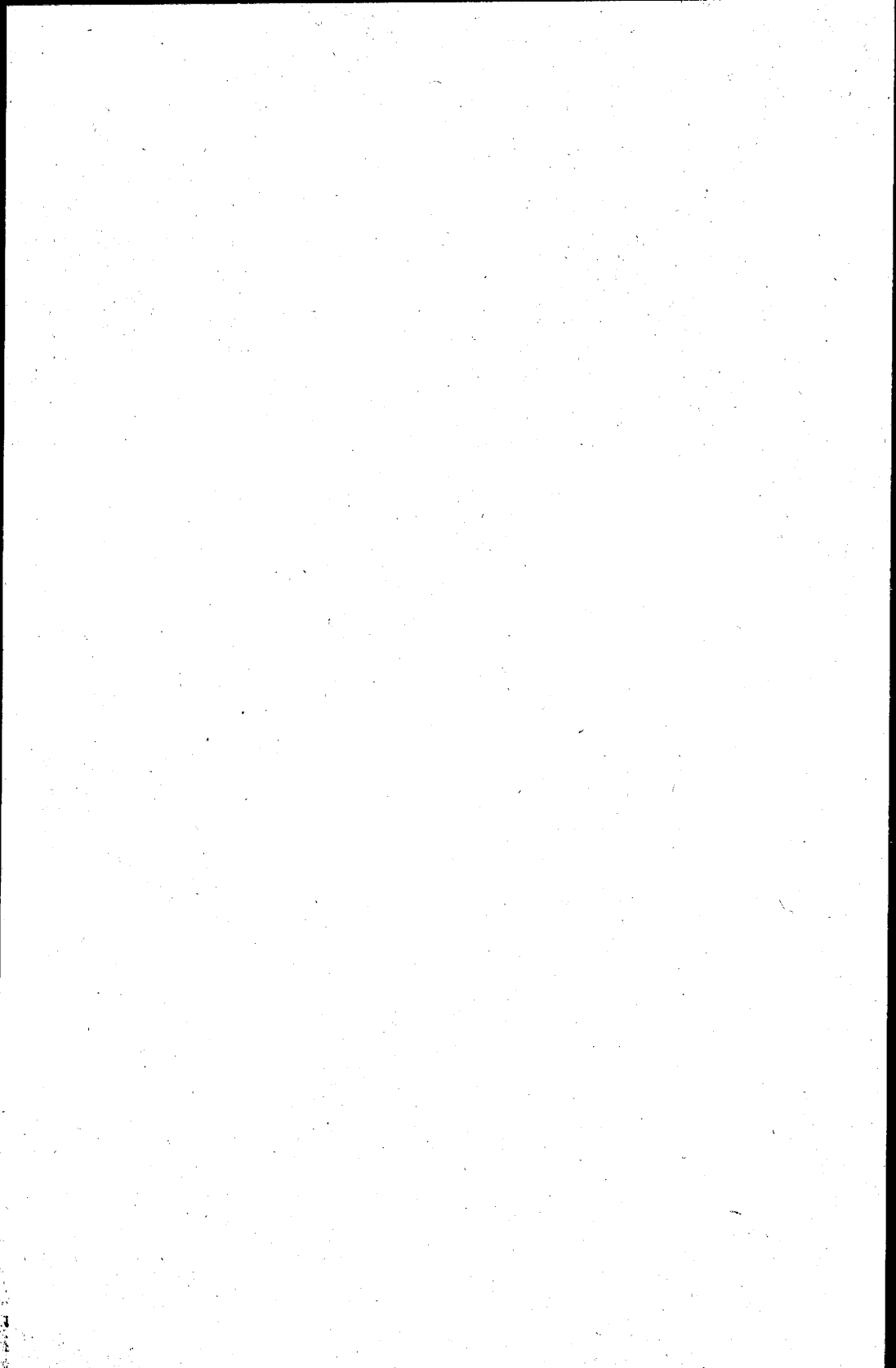
regényes szerepében. Szavai mögött nem egyszer érezhettük az író igazibb elgondolását. Már *Eszenyi* Olga mint Izabella királyné meglehetősen vértelen; aligha lehetett volna más, legfeljebb elevenebben ábrázolhatta volna a halvány visszhangként csengő, kibékítő akaratot egy esendő király sorsában. *Kürti* József, *Táray* Ferenc, *Lehotay* Árpád markáns epizódfigurák, de szinte minden szereplő nyújt valami érdekeset, egy-egy értékes színt a dráma tekintélyes, nemes drapériáján. *Varga* Mátyás díszleteit is méltán tapsolta meg a közönség.

A Belvárosi Színház ez évben is könnyű, de finom csemegével kezdi bemutatóinak sorát. Az *Udvari páholy*, J. M. Crawford zenés vígjátéka, kabarén túl, színházon innen, aféle gyögyházkeretbe foglalt álomjátékoeska, talpraesett ötleten épül. Király és királyné nincsenek jóban, a nép pedig trónörököst vár. A rendőrfőnök megtalálja a király hasonmását, egy öngyilkosjelöltet; a fiatalember királynak öltözik, egy napra, beleszeret a királynéba, nem viszonzatlanul, részvesz az Aida előadásán, cerele-t tart, aztán szerepét betöltve boldogan távozik a polgári életbe, a királynénak — hasonmásával, akit meg a király földerítésére csempészték az udvarba. Amilyen ügyeske a keret, épolyanok a fordulatok, egy-két kabaré-betétet nem számítva, melyek elütnek a játék választékosabb hangnemétől. *Emőd* Tamás poétikusan dolgozta át a darabot, *Pünkösti* Andor rendezése, *Gara* Zoltán díszletei teljesen eltalálták a játék stílusát. Minden szerep a színészekre van szabva, *Páger* Antal elemében van, s a többiek, *Komár* Júlia, *Mihályfi* Béla, *Mezey* Mária, *Boray* Lajos, *Feleky* Kamill legjava tudásukkal érvényesülnek.

A Vigszínház ujdonsága, *Fiam, a kegyelmes úr*, a jobbfejta évadkezdő darabok közül való. A szegény, becsületes minisztériumi altiszt, akit nagyravágyó felesége egykor egy gazdag úrért faképnél hagyott s fia stréberségét fűti; a mindössze harminchárom esztendő miniszter, aki karrierje delelőjén kénytelen a bohókás altisztben tulajdon apjára ismerni; a nagyralátó anya, aki tüstént volt férjéhez pártol át, mihelyt az, fia megleckéztetése és megbuktatása után, altiszt névtelenségéből — hála a kor demokratikus irányának — egyenesen a miniszteri székre csöppen — már magában biztosítja a vígjátéki bonyodalmat. *André Birabeau*, a könnyebb fajsúlyú francia vígjátéknak egyik nem tehetségtelen örököse, inkább csak ceruzavégből vázolja az egész komédiát, érzelmes és blazirt elemeket keverve; több benne az adomázó rutin, mint a vígjátéki humor. Aféle ártatlanul rakoncátlan játékot hevenyészett s rábízta a színészekre, hogy a maguk kedvére alakítsanak. *Dénes* György, *Kabos* Gyula, *Fedák* Sári s a többiek is mind nem csekély leleménnyel aknázzák ki a helyzeteket a Vigszínház gondos előadásában.

Vaszary János, nyilván a *Házasság* zajos sikerén felbuzdulva, egy nagy lépéssel ment előre az erkölcsi vetkeztetésben. A *Hölgyek és urak* társadalombírálata valószínűtlenségig túlozza a szatírárt. Pedig Vaszarynak van reális leleménye s tehetsége a nemesebb vígjátékforma iránt; becsületes szándéka ezúttal is nyilvánvaló, de megalkuszik a hatásvadászat nyers eszközeivel. Többre van ő hivatva, ahogy egy-két régebbi darabjából következtetjük. A Magyar Színház parádés szereposztásban hozta színre a darabot; a színészek mind jók, a csupa hálás szerep közül egy újságíró figurája emlékezetes alakításként válik ki a mindig új és friss *Törzs Jenő* kezeügyében.

Vajthó László

SYLVESTER RT.
BUDAPEST, XIV.,
HERMINA-UT 37. SZ.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
APRILY LAJOS

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

NAGY MIKLÓS: A budapesti református egyházközség főgondnokai.

DR. TATAY ZOLTÁN: Az egyke-probléma, annak okai és orvosszerei.

DÓCZY JENŐ: Arany János vándorszínész korából.

VAJTHÓ LÁSZLÓ: Reviczky és a fiatal Ady.

JANKOVICH FERENC: Sárréti alkony (vers).

DE HEREDIA—MARCONNAY TIBOR: A hajótörött (vers).

KRITIKAI SZEMLE.

XLV. évf. 11. sz.

1936. november.

Ara 2 pengő.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,

Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

SZABÓ RICHARD: C. A. Macartney: Magyarország — — — —	457
SZILADY ZOLTAN: Spiess O.: Basel Anno 1760. — — — —	460
HAMVAS JÓZSEF: Móra Ferenc: Napok, holdak, elmúlt csillagok — —	460
JÓÓ TIBOR: Lotz János: A történelmi világkép — — — —	462
DR. G. VARGHA ZOLTAN: Nagybákay (Rickl) Antal: Simonffy Sámuel élete, munkássága, családja és kora — — — —	463
S. SZABÓ JÓZSEF: Dr. Révész Imre újabb művei: 1. A Debrecen-- Egervölgyi Hitvallás és a Tridentinum. — 2. Méliusz és Kálvin. — 3. Debrecen lelki válsága, 1561—1571. — — — —	464
VAJTHÓ LASZLÓ: Színházi Szemle — — — —	468
A. TÓTH SANDOR: Képzőművészeti Szemle — — — —	471

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat a következő címre kell küldeni: Áprily Lajos szerkesztő, Budapest, II., Lorántffy Zsuzsanna-utca 3. (Baár—Madas ref. leánynevelő-intézet.) Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

A Protestáns Szemle megjelenik havonta. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Ráday-utca 28.) — Felelős kiadó: Török Pál

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

A budapesti református egyházközség főgondnokai

Mikor a reformátorok a nép nyelvére fordított bibliát a hívők kezébe adták és Kálvin kimondta az egyetemes papság elvét, aligha gondolták, hogy olyan fejlődés alapjait rakják le, melynél jelentősebb csak egy volt az emberiség történetében: Krisztus felépése.

Ahhoz ugyanis, hogy a bibliát olvashassák, iskolára volt szükség, viszont az iskolázás magasabb műveltséget fejlesztett. Az egyetemes papság elve pedig a világi elem bevonását jelentette az egyházi életbe, minek következményeként fokozottabb felelősségérzet és erősebb önkormányzati szellem épült ki. A magasabb műveltség és az élénk önkormányzati érzék maga után vonta a régi, kötött életberendezési elvekkel és formákkal való szakítást, de egyúttal, hogy az új templomok, iskolák és különböző emberbaráti intézmények felépíthetők legyenek, a hívők nagyobb áldozatkészségét is. Az áldozatkészség meg ismét nem csupán önmegtagadást kívánt, hanem bőségesebb anyagi javakat is, melyeket csak a szélesebbkörű gazdasági tevékenység s a több és jobb munka teremthetett elő.

Így indul el az isteni gondviseléstől kijelölt útjára a protestantizmus és amerre halad, ahol gyökeret ver, ott szárnyakat kap a nemzeti szellem, nyelv és irodalom, a társadalmi és gazdasági élet. A nagyobb műveltség és vagyon megadják a lehetőséget a tudományoknak szélesebb alapon való műveléséhez s előkészítik a technikai újítások és feltalálások egyre növekvő, immár szinte szédületes eredményeit. Az önkormányzati szellem pedig az egyházi életben módot nyújt arra, hogy a világiak közül a hitben, erkölcsben, tudásban és kötelességtudásban legkiválóbb egyének vállaljanak vezető szerepet, olyanok, akikre az adott helyen és körülmények közt legnagyobb a szükség.

Így volt ez hazai kálvinista egyházunkban és így volt a budapesti egyházközségnél is, melynek főgondnokai megérdemlik, hogy nevüket megőrizzük a feledéstől, hogy legalább röviden vázoljuk életüket és méltassuk egyházépítő munkásságukat az első szervezkedéstől a budapesti református egyházmegye megalakulásáig (1798. márc. 25.–1932. jan. 6.).

Az első, aki gondnoki tisztet töltött be, Ráday Gedeon gróf volt. Vele kell kezdenünk a díszes névsort, bár őt még nem a hívők bizalma emelte e méltóságra. 1745. május 30-án született az ősi Ráday-családból. Unokája volt Ráday Pálnak, II. Rákóczi Fe-

renc belső titkárjának, aki Rákóczi híres „Recrudescunt inelytae gentis Hungariae vulnera“ kezdetű, ma is megrázó erejű kiáltványát fogalmazta s aki mint jeles szónok Rákóczi diplomatája, egyúttal neves író és a Ráday-könyvtár megalapítója volt. Atyja, Gedeon, a költő és Pest megye országgyűlési követe kitűnő nevelésben részesítette. II József uralkodása alatt lépett állami szolgálatba. 1792-ben belső titkos tanácsos lett, majd nemsokára grófi rangot kapott. 1799-ben az országgyűlés koronaórré választotta. Gyors emelkedését egyháza javára igyekezett felhasználni. Ő gondolt először arra, hogy a Pesten és Budán akkoriban élt 200—250 református hívőt egyházba tömörítse. Az ő felhívására választották meg 1798. március 25-én, a gyűlésen jelen volt Szemere Ferenc, Dálnoki Nagy Dávid, a lelkész, a pénztárnok és a jegyző állandó főgondnökká nagyréthi Darvas Ferenc helytartósági tanácsost. Ráday a magvetés munkája után három évvel, 1801. július 10-én hunyt el.

Darvas Ferencről, az első választott főgondnokról, aki 1798-tól 1804-ig töltötte be e méltóságát, kevés adatunk van. 1773-tól 1800-ig éven át Nógrád megye alispánja, utóbb helytartósági tanácsos, a szent István-rend vitéze és arany sarkantyus vitéze.

Lemondása után, 1804. december havában választotta meg a gyülekezet új főgondnokává Teleki László grófot, a dunamelléki egyházkerület akkori főgondnokát. Született 1764-ben, Szirákon, Nógrád megyében. Atyja József gróf, a tudós könyvgyűjtő és koronaőr, anyja királyfalvi Róth Janka. Gondos nevelésben részesült. Az ügyvédi vizsga letétele után István testvérével együtt a jeles tudós Cornides Dániel társaságában hosszabb külföldi tanulmányútát tett. Másfél éven át a göttingeni egyetemnek volt hallgatója, majd beutazta Németországot, Hollandiát, Angliát, Franciaországot és Svájcot. 1787-ben az erdélyi kormányzéknel, mint tiszteletbeli titkár, kezdte meg közéleti szereplését. 1790-ben Máramaros megye egyik országgyűlési követe és a kolozsvári református kollégium egyik gondnoka. 1799-ben állandóan Pesten telepedett meg. Három év múlva a dunamelléki egyházkerület őt választja főgondnokává. 1819-ben a király hétszemélynökké nevezte ki.

Mint a pesti egyház főgondnoka, legfőbb kötelességének tartotta a pesti templom felépítését. 1805. februárius havában tanácskozássra hívja össze az előkelőbb pesti reformátusokat. Lelkes munkássága elé azonban leküzdhetetlen akadályokat gördítenek a napoleoni háborúk, majd a nyomukban fellépett drágaság és a papírpénznek 1811-ben bekövetkezett egyötöd értékére való leszállítása. Őt újabb esztendőnek kellett eltelnie, míg 1816. június 12-én megtörténhetett a templom alapkövének ünnepélyes letétele. De a felépítést már éppúgy nem érthette meg, amint nem érte meg

a Magyar Tudományos Akadémia felállítását sem, melynek ő volt egyik leglelkesebb és legáldozatosabb sürgetője. 1821. március 21-én Pesten húnyt el.

A négy hónappal utóbb tartott presbiteri ülés Szilassy Józsefet választotta meg utódául. Mint két elődje, Szilassy is Nógrád megyének szülőtte. Losoncon, 1755. március 8-án született. 1790-ben szülőmegyéje főszolgabíróvá, majd főjegyzőjévé választotta. 1805-ben ülnök lett a királyi táblán, aztán évek múlva sorban személynöki, országbírói, végül nádori ítélőmester, 1819-ben pedig a hétszemélyes tábla bírása és belső titkos tanácsos. Az 1832/36. évi országgyűlés koronaórré választotta. 82 éves korában, 1836. július 2-án halt meg. A főgondnoki méltóságot 1829-ben bekövetkezett lemondásáig tartotta meg, de továbbra is hűségesen szolgált az egyház érdekeit.

Helyébe a fentebb említett Teleki László gróf harmadik fiát, Sámuelt választotta meg az egyházközség, aki mint atyja, egyúttal a dunamelléki egyházkerületnek is főgondnoka volt. Míg ez utóbbi méltóságát azonban haláláig megtartotta, a pesti főgondnokságról már két év múlva leköszönt. Rövid működését emlékezetessé teszi az a körülmény, hogy az ő főgondnoksága idején, 1830. június havában tartották az új, bár még nem kész templomban az első istentiszteletet.

Teleki Sámuel gróf 1792. november 7-én született. Testvéreccse volt a nagy tudós történetíró Józsefnek, a Magyar Tudományos Akadémia első elnökének. Ifjabb korában szolgált Pest megyét és irodalmilag is működött. Résztvett az 1846. évi erdélyi és az 1848. évi pesti országgyűlésen. 1857. februárius 9-én halt meg.

Ügyszólván semmi adatunk nincs közvetlen utódáról, Szabó Józsefről, aki 1831-től 1841-ig ült a főgondnoki székben. Egyik följegyzés szerint a sárói, másik szerint a szántói Szabó-családból származott. Neve egyetlen egykorú hivatalos címtárban nem fordul elő és így csak gyanítjuk, hogy ügyvéd volt. Tekintélyes ember lehetett, különben nem juthatott volna a Teleki grófok és a többi kitűnő közéleti férfiú örökébe.

Annál gazdagabb anyag áll rendelkezésünkre az utána következő Fáy Andrásról, aki 1841. december 5-től 1847. november elejéig volt az egyházközség főgondnoka. Született 1786. május 30-án Kohányban, Zemplén megyében. Édesanyja Szemere Krisztina volt s e révén élte gyermekkorának első fogékony éveit a Szemere-család gálszécsi (Zemplén m.) és gombai (Pest m.) udvarházaiban. 7 éves korában szülei a sárospataki kollégiumba írtatták be. Ott is fejezte be iskoláit, a német nyelv elsajátítása végett Pozsonyban töltött 3 év leszámításával és ott hallgatott jogot is. Bár hajlandósága tanuló kora óta a költészet felé vonzotta,

kitűnő eredménnyel letette az ügyvédi vizsgát és 1810-ben mint szolgabíró Pest megye szolgálatába lépett. 8 év múlva azonban leköszönt állásáról s noha Pest megye táblabírájaként a megyei életből is kivette részét, egyre nagyobb érdeklődéssel fordult az irodalom felé. 1823-tól kezdve pesti lakásában gyűltek össze a fővárosban élő írók. Sokat tanult és olvasott. Megismerte a klaszszikus írók mellett a német, angol és francia irodalom jelesebb termékeit is. Első kötetét még 21 éves korában Kazinczy Ferenc buzdítására adta ki 1807-ben *Bokréta* cím alatt, melyet 1818-ban követett a *Friss bokréta* című munkája, — szintén dalok, mesék, epigrammok gyűjteménye. 1820-ban jelent meg meséinek és aforizmáinak gyűjteménye, mely országosan ismertté tette nevét. Ő írta az első magyar vigjátékot (*Régi pénzek*) és az első magyar társadalmi regényt (*A Bélteky-ház*). Ezeken kívül számos más vigjáték, dráma, regény, novella, nevelésügyi, politikai, gazdasági és egyéb vonatkozású cikk, tanulmány került ki tolla alól, melyekben élénk gyakorlati érzékkel a reformeszmék egész sorát vetette fel. Az ő lelkes fáradozása teremtette meg az 1840-ben megalakult és ma is virágzó Pesti Hazai Első Takarékpénztárt. Ugyanez évben tette közzé *Javaslat-át egy Pesten állítandó református főiskola tárgyában*, amely mellett a *Pesti Hirlap* 1841. évi folyamában is számos cikket írt. Meleg szószólója volt a magyarországi protestánsok egyesülésének s egyik harcosa volt a protestáns egyházi és nevelési reformoknak. Mint Pest megyének 1835-ben megválasztott követe, tevékeny részt vett az ellenzék élén az országgyűlési tárgyalásokban is. Sokat dolgozott és áldozott a magyar színművészet érdekében, sőt minden közügy javára is. A Magyar Tudományos Akadémia már első nagygyűlésén (1831) tiszteleti tagjává, 1845-ben az igazgató tanács tagjává választotta. 1847-ben helyettes elnöke is volt. A Kisfaludy Társaság első alakuló gyűlésén (1837. febr. 6.) őt választotta három évre igazgatónak. A magyar reformkorszak irodalmi, társadalmi, egyházi és gazdasági mozgalmainak ez a vezéralakja, a derűsen hőles, zamatos magyarságú író, 78 éves korában 1864. július 26-án, Pesten, fejezte be munkás, eredményekben gazdag életét.

Még a Fáy András főgondnoksága alatt vezető szerephez jut az egyházközség életében 1841-től 1844-ig mint algondnok, 1844-től 1847-ig mint felügyelő, Hubay József, akit 1839-ben választ meg a gyülekezet először a presbiterek sorába. 1800—1805 körül született a gömörmegyei hubói Hubay-családból. Kétségkívül a megyei közigazgatásnál kezdte hivatali pályafutását. 1829-ben a kir. ügyek igazgatóságához (causarum regalium directoratus) kapott kinevezést. Ennek bírójaként (ma királyi ügyésznek neveznök) szerepel az 1830. évi hivatalos címtárban. Mint kir. ügyésznek, neki jutott 1839. februárius 9-én az a szomorú köteles-

ség,* hogy a fogságra ítélt Wesselényi Miklós bárót, a kitünő hazafit Benyovszky ügyvéddel együtt a Duna jégtorlaszain át gyalog kísérje Budára, a Bécsikapu-utcában akkor még fennállott József-kaszárnya egyik földalatti börtönhelyiségébe. 1842-ben a kir. ügyek igazgatói közt találjuk. 1843-ban számfeletti előadó bíró lett a kir. táblán. A következő évben a király személynöki ítélmesterré (ma kúriai bírónak megfelelő méltóság volna) nevezte ki. Ez állásából folyólag a többi ítélmesterrel együtt jegyzői tisztet töltött be az 1847/48-iki országgyűlésen. A szabadságharc leveretése után a pesti cs. kir. főtörvényszék ülnöke volt. 1847 novembertől 1860 márciusáig ült a főgondnoki székben. Hüségese munkatársa volt Török Pálnak, a nagynevű püspöknek, különösen a templomépítésből fennmaradt adósságok törlesztésében. 1856-ban utolsó tartozását is kiegyenlíthette az egyház. Az ő idejére esik, bár az oroszlátrész ebben is a Török Pálé, a főgimnázium megnyitása. Az 1859/60-ik tanévben alakult át református főgimnáziummá a Gönczy Pál magán finevelő intézete. Az új főgimnázium jötevői közt Hubay is nagyobb alapítvánnyal szerepel. Végül alatta élte át a pesti egyház a Bach-korszakot és a Thun-pátens küzdelmeit. 1860 március havában lemondott a főgondnokságról. A következő években nevével sem találkozunk.

1860 közepén helyreállván az egyház régi autonómiája, a közgyűlés újra megszervezte a presbitériumot s főgondnokká megválasztotta Degenfeld Imre Kristóf gróft, akit azidőben választott a tiszántúli egyházkerület is főgondnokává. 1810. október 29-én született. Atyja Degenfeld Miksa gróf, anyja Teleki Anna grófnő volt, akik igen kemény magyar emberré nevelték. A felsőszabolcsi egyházmegye már 36 éves korában gondnokává választotta. 1848/49-ben Szabolcs megye főispánja volt. Világos után halálra ítéltetett, 1850. július 31-én azonban kegyelmet kapott. Egyéniségére jellemző, hogy a felsőszabolcsi egyházmegye kormányzatától 1851—1854. években távoltartotta magát. Mikor azonban 1854-ben az egyházi gyűlések megtartása lehetővé vált, újból tevékeny részt vett az egyházi életben. Erdemeinek elismeréséül 1860. március 12-én őt választotta elnökévé a szabolcsmegyei gazdasági egyesület és mint említettük, kevéssel utóbb ő lett a tiszántúli egyházkerület főgondnoka is. E méltóságait a pesti egyházközség főgondnokságával együtt haláláig (1883. februárius 19.) megtartotta. Apósa volt Tisza Kálmánnak és nagyatya Tisza István grófnak, a XX. század legnagyobb magyar államférfiának. Ő ült leghosszabb ideig a főgondnoki székben.

Utódául 1884. februárius 17-én a leányágon szintén Teleki

* Pest, 1839. febr. 9-én kelt titkos rendőri jelentés. Másolata az Országgyűlési levéltárban.

grófi családból származott, utóbb grófi rangra emelt Tisza Lajost, 1885 márciusától a dunamelléki egyházkerület főgondnokát választotta a pesti egyházközség. 1832. szeptember 12-én született Geszten. Szülei Tisza Lajos és Teleki Júlia grófnő kitűnő nevelésben részesítették László és Kálmán bátyjaival és a korán elhunyt költői lelkű Domokos öccsével együtt. Házi nevelője Szőnyi Pál, a híres pedagógus és akadémiai tag volt, kit az apa, Bihar megye híres, erőskezű főispán helytartója két éven át saját költségén külföldi egyetemeken képeztetett, mielőtt fiainak nevelését rábízta. 1847-ben vizsgázott a 15 éves ifjú a bölcseletből a debreceni kollégiumban, majd jogot tanult. A szabadságharc leveretése után bátyjaival a berlini egyetemet látogatta. Hazajövén, a családjánál hagyományos szeretettel egyházi és iskolai ügyekkel foglalkozott, amiért a nagyszalontai egyházmegye segédgondnokává választotta. 1861-ben az ugrai kerület választotta képviselőjévé. Két bátyjával együtt a határozati párthoz tartozott. De az 1865. évi választásokon Kálmán bátyjával ellentétben a Deák-párt programjával vállalt mandátumot, amelyről 1867-ben lemondván, elfogadta Bihar megye főispáni székét, majd 3 év múlva a fővárosi közmunkatanács alelnökségét. Még ez év nyarán (1870. június 21.) Andrassy Gyula gróf kérésére elvállalta a kereskedelmi miniszteri (akkor közmunka- és közlekedésügyi) tárcát, melyet Lónyay Menyhért kormányában is megtartott. A Szilágy József minisztériumból azonban 1873. dec. 19-én Kerkápoly Károly pénzügyminiszterrel együtt kilépett s az ő társaságában hosszabb tanulmányutat tett Olaszországban és a Keleten. 1874-ben a dicsőszentmártoni kerületnek lett képviselője. Az 1879. évi szegedi árvíz-katasztrófa alkalmából a kormány őt küldte ki királyi biztosul a mentési munkálatoknak és a város újjraépítésének vezetésére. Feladatát nagy tudással, körültekintéssel és eréllyel látta el. Ez időtől neve összeforrott Szegedével, mely utcát nevezett el róla, díszpolgárának választotta, holta után szobrot állított emlékének, a király pedig 1883. dec. 22-én grófi rangra emelte, „szegedi“ előnevet csatolván a régi „borosjenői“ prédikátumhoz. 1884-től haláláig a szeged-városi I. kerületet képviselte az országgyűlésen. Nagy érdemei vannak a jelenlegi Országház építése körül is. Ő volt az építési végrehajtó-bizottság elnöke. E méltósága és a már említett kettős főgondnoksága mellett elnöke volt a Deák-szobor-bizottságnak, ismételt elnöke volt a magyar delegációnak, elnöke a magyar közművelődési egyesületek budapesti országos kongresszusának és az országos erdészeti egyesületnek. 1892. november 19-től 1894. június 9-ig Wekerle első kormányában ő töltötte be a király személye körüli miniszteri székét. Önzetlen munkásságban telt életét 1898. jan. 26-án fejezte be. Az egyház a

budapesti Kálvin-téri templomban 1898. márc. 6-án tartott gyász-ünnepen róttá le íránta a hála és kegyelet adóját.

Az árván maradt egyházközség még az 1898. évben Hegedüs Sándort választotta főgondnokául, kinek életpályája megérdemli, hogy részletesebben is vizsgáljuk. 1847. április 22-én született Kolozsvárt. Elemi és középiskoláit szülővárosa híres, ősi református kollégiumában végezte. Kitűnő tanára, Sámi László korán felismerte nagy tehetségét és mint diáknak rendelkezésére bocsátotta a maga válogatott könyvtárát. Mikor pedig szárnyaira engedte, két palack bort adott át neki saját terméséből azzal a megjegyzéssel, hogy akkor igya meg, ha majd egyszer miniszter lesz.* Erre a biztatásra annál nagyobb szüksége volt, mert éppen pályaválasztása küszöbén elvesztette édesatyját és ott maradt édesanyjával meg öt kisebb testvérével. Mint legidősebb fiú ettől kezdve teljesen a saját erejére volt utalva. Házitanítói állásokat vállalt és szerény jövedelméből nemcsak magáról gondoskodott, hanem családját is támogatta. Így fejezte be közben a budapesti egyetemen tanulmányait, melyek közül különösen a nemzetgazdaságtant és pénzügytant szerette. Ezután egy ideig nevelő volt Csengery Antalnak, a kitűnő politikusnak, politikai, nemzetgazdasági és történettudományi írónak, szerkesztőnek és utóbb az Akadémia másodelnökének házánál. 1868. júliusában Csernátony Lajos ajánlatára belépett a Jókai Mór által szerkesztett *Hon c.* politikai napilap szerkesztőségébe, ahol csakhamar ő lett a legszorgalmasabb munkatárs, majd vezércikkíró. 1871-ben nőül vette Jókai unokahugát, Jolánt. 1875-ben az abrudbányai kerület választotta meg képviselőjévé. 1884-től haláláig a kolozsvári I. kerületet képviselte. 1878-tól 24 éven át előadója volt a pénzügyi bizottságnak, de ezen kívül is a fontosabb pénzügyi javaslatok egész sorát képviselte a ház előtt. Pénzügyi tanulmányai alapján 1885-ben levelező, 1893-ban pedig rendes tagja lett az Akadémiának. Egyidejűleg több közgazdasági vállalat igazgatósági tagjává választotta. Nem felejtkezett meg az egyházi ügyekről sem. Nagyobb összeggel járult a pesti ref. főgimnázium építési költségeihez és szép alapítványokat tett a kolozsvári kollégium és theologia javára. A Protestáns Irodalmi Társaság megalakulásakor pénzügyi bizottsága elnökévé, 1899-ben pedig világi elnökévé választotta. Ugyanez év febr. 26-án a Széll Kálmán kormányában elvállalta a kereskedelmi miniszteri tárcát. Mint miniszter, sokat tett a hazai ipar föllendítése érdekében. Több nagy ipartelep alapítása fűződik az ő nevéhez. Szívén viselte az ipari munkások sorsát is. Ez okból gondoskodott az iparfelügyelők számának szá-

* Néhai édesatyámnak, ki szintén kedvelt tanítványa volt Sáminak, közlése.

porításáról. 1902. márc. 4-én, a szabadelvű pártnak és a nemzeti pártnak fúziója alkalmából leköszönt a miniszterségről. Ettől kezdve fokozottabb mértékben szolgálta az egyházat. 1902-ben a dunamelléki kerület is főgondnokává választotta. E minőségében 1906-ban tagja lett a főrendiháznak. Ezt a méltóságát azonban már csak rövid ideig viselhette. Még ugyanez év december 28-án meghalt. Vézna, törékeny testű ember volt, kiben azonban csodálatos szorgalomnak és munkakedvnek lángja lobogott. 11 önálló művén és kisebb dolgozatain kívül 4700 vezércikket írt. Küzdelmekben és sikerekben gazdag élete szép példája a székely szívósságnak és életrevalóságnak.

Erdély szülötte volt utóda is, a két miniszter után 1907-ben megválasztott Kovácsy Sándor. 1844-ben született Alsófehérmegye Kisakna nevű községében. Tanulmányait a zilahi és a kolozsvári kollégiumokban elvégezvén, a kolozsvári jogakadémián, majd a pesti egyetemen jogot hallgatott. Utóbbi helyen szerezte meg 1867-ben a jogtudori és az ügyvédi oklevelet. Még ebben az évben mint segédfogalmazó a mai kereskedelmi (akkor közmunka- és közlekedésügyi) minisztérium szolgálatába lépett. 1873–74-ben, mint titkár tagja volt a kereskedelmi törvény előkészítésére kiküldött bizottságnak s ő dolgozta ki a fuvarozási és szállítmányozási ügyletekről szóló fejezeteket. 1882-ben osztálytanácsosi minőségben részt vett a vízjogi törvény szerkesztésében és ő készítette el a törvény életbeléptetéséről szóló rendeleteket. 1889-ben a földművelési minisztériumba helyeztetett át, ahol 1891. óta az állategészségügyi, majd a közgazdasági főosztályt vezette. 1896-ban szabadelvűpárti programmal Szilágy-megye tasnádi kerülete választotta képviselővé. Ez alkalommal mint címzetes miniszteri tanácsos nyugalomba vonult. A politika azonban nem volt kenyere. A képviselőházban mindössze kétszer szólalt fel. Annál nagyobb kedvvel és melegebb szívvel állott az egyház szolgálatába. 1884. óta presbiter volt már és tagja annak a bizottságnak, mely ritka áldozatkészséggel és lelkes munkával összegejtötte az új gimnáziumi épület felépítéséhez szükséges összegeket. Kitűnő érdemeit jutalmazta a protestáns országos árvaház, midőn 1892-ben elnökévé választotta. A budapesti egyházközség pedig akként róttá le vele szemben háláját, hogy 1902. febr. 6-án gondnokává, majd Hegedüs Sándor halála után főgondnokává választotta. Meleg szívét, szorgalmát, kitűnő szervező képességét magával vitte e méltóságába is. Vezetése alatt újabb lendületet kap az alkotó munka. Felépül a fasori templom, megnyílik a Baár-Madas-leányközépiskola, a tanonc-otthon, új élet indul a hat parochiális körben és új tartalmat nyer a belmissziói munka. Áldásos tevékenységének a világháború majd az összeomlás szabnak határt és vetnek véget. Nemcsak szép tervei,

reményei omlottak össze, hanem meg kellett érnie szűkebb hazájának, Erdélynek oláh uralom alá jutását is. 1922. szept. 9-én hunyt el. Emlékének hozzátartozó szavakban áldozott 1923. jan. 23-án, főgondnoki beiktatásának ünnepén, utóda, az 1922. jan. 23-án megválasztott Némethy Károly és az azóta megboldogult nemeslelkű, áldott emlékű munkatársa, Szilassy Aladár.

Utolsó a sorban Némethy Károly, aki egyben első gondnoka volt az önálló egyházmegyévé átalakult budapesti egyházmegyének. 1862. augusztus 2-án, Berettyóújfaluban született apai és anyai ágon régi nemes, papi családból. Édesatyja, Némethy Lajos, előbb Berettyóújfalunak, majd Debrecennek volt egyik kiváló lelkésze, egyúttal egyházkerületi és egyházmegyei tanácsbíró. Középiskolai és jogi tanulmányait a debreceni kollégiumban végezte, míg a jogi doktorátust a budapesti egyetemen szerezte meg. 1884-ben a belügyminisztérium szolgálatába lépett, melynek élén akkor Tisza Kálmán állott, aki nagy politikai elfoglaltsága mellett ráért személyesen érdeklődni a kezdő segédfogalmazó munkássága iránt. Kitűnő képességei és szorgalma révén gyorsan emelkedett hivatali pályáján. 1899-ben soron kívül lett osztálytanácsos, 1904-ben szintén soron kívül miniszteri tanácsos és 1910-ben már adminisztratív államtitkár. 1899. óta egyszersmind az akkor felállított törvény előkészítő osztály vezetője, de az ő kezében futottak össze a városi és községi ügyek irányításának szálai is. Valamennyi minisztere különös bizalmával jutalmazta meg odaadó munkásságáért. Ez években utazta be közigazgatási tanulmányainak kiegészítése céljából Nyugateurópát és az Amerikai Egyesült Államokat is.

Törvényelőkészítő munkásságából kiemelendők a közigazgatási bíróságról, a községi közigazgatási tanfolyamokról, a betegápolásról, a gyermekvédelemről, a közigazgatási eljárás egyszerűsítéséről, s vármegyei alkalmazottak, a községi jegyzők és a községi orvosok illetményeinek rendezéséről, a városok fejlesztéséről, a választójogról és a választó kerületek beosztásáról szóló törvények s a vármegyei reformjavaslatok, melyek mindenikének előkészítésében és életbeléptetésében súlyos, felelősséggel teljes szerep jutott osztályrészéül. Emellett nagy és sokoldalú irodalmi tevékenységet is fejtett ki. Törvényelőkészítő és irodalmi munkásságát finom jogász elmeél, világosság, szaktudás, az elvi szempontoknak és a gyakorlati élet követelményeinek szerencsés összhangba hozása jellemzik.

34 évi szakadatlan munkában telt közszolgálat után, mely alatt egész sereg kitüntetésben részesült, a Károlyi Mihály gyászos forradalmának kitörésekor nyomban szabadságra, majd nyugomba ment.

Hivatali elfoglaltsága mellett a közélet számos más terén is

sokoldalú munkát végzett. Valamennyi munkakörét szinte lehetetlen számon tartani és felsorolni. 1904—5. években a Fővárosi közmunkák Tanácsának alelnöki, majd 1914-ben és 1918-ban elnöki teendőit látta el. Elnöke volt az Országos Levéltár építési-bizottságának, az 1911. évben tartott orsz. jogászgyűlés közigazgatási szakosztályának, az 1917. évi népegészségügyi orsz. nagygyűlés városok és faluk egészségügyével foglalkozó szakosztályának, 1923. óta elnöke az Orsz. Közművelődési Szövetségnek, 1925-ben elnöke volt a székesfőváros üzemvizsgáló bizottságának és elnöke a Magyar Idegenforgalmi Érdekeltségek Szövetségének, végül alelnöke a Zsófia Orsz. Gyermekszanatórium Egyesületnek. 1927 óta a kormányzó kinevezése alapján tagja a felsőháznak.

Társadalmi tevékenységének legszébb, legmaradandóbb része azonban az egyházi életre esik. Ebben emelkedik csúcspontjára atyai és anyai ágon egyaránt papi őseitől öröklött kálvinista buzgósága, tettekéssége, jó cselekedetekre való elhivatottsága. 1900-ban tagja a budai egyház helyi bizottságának, 1903-ban budapesti presbiter, 1909-ben a budai egyházrész gondnoka, 1916-tól lemondásáig (1924) a heves-nagykúnsági egyházmegye gondnoka, azóta tb. gondnoka, az 1917-ben megnyílt zsinat rendes tagja, 1921—22-ben budapesti központi gondnok, 1923. óta budapesti főgondok, 1924. óta a dunamelléki egyházkerület tanácsbírája, azonfelül a berettyóújfalusi egyház tb. főgondnoka, Nagypénteki Református Társaság tb. elnöke, a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság és a Kálvinszövetség választmányának tagjai.

Mint főgondnok, hűséges, megértő munkatársa Ravasz Lászlónak, aki mint a dunamelléki kerület püspöke és a budapest-kálvintéri egyházközség első lelkésze a tudós, költő, bölcselő, pap és emberbarát bámulatosan gazdag lelki kincseit csodálatos szónoki tehetséggel szórja 1921. szeptember óta Isten dicsőségére, a hívek és az egyház épülésére, de az egész magyar nemzet és haza díszére és javára.

Némethy Károly készítette elő és vitte keresztül Budapestnek, az Óbudával együtt immár 121.902 ref. lelket számláló fővárosnak önálló egyházmegyeként való megszervezését, 10 egyházközséggel, melyek mindenike lelkészválasztási és adószedési, egy szóval teljes önkormányzati jogot élvez, szemben az előző 6 egyházrészszel és 4 missziói egyházzal. Ezek az önálló egyházközségek azért szoros egységben vannak egymással a közös ügyek intézésében, minők a közös adókules megállapítása, a vallásoktatás, a kórházi lelkészet ügye, a Lónyai-utcai főgimnázium és végül az egyházkerülettel együttesen a Baár-Madas-leányközepiskola fenntartása. Második terve még megvalósításra vár: a Kálvin-téri nagy református központ kiépítése, ahol elhelyezést nyernek a püspöki lakás és iroda, az egyházmegye és egyházkerület minden

szervezete, az összes egyházi jótékonyági, szociális és művelődési ügyek hivatali helyiségei és egy új nagy imaterem. Ez a központi szervezet kifelé is megvalósítja az egységben az erő elvét, viszont az egészséges decentralizáció újabb templomok építésével erősíti a hitéletet, fokozza a hívek szeretetét és áldozatkészségét az egyház iránt.

Egyházi életünk ujjászületése, melynek gyönyörű bizonyítékai az új templomok és a Baár-Madas-intézet elragadóan szép új otthona, már ennek az új szellemnek, Ravasz László és Némethy Károly harmónikus munkájának gyümölcsei.

*

Végigtekintve a budapesti egyházközség főgondnokainak díszes során — kik között van alföldi, felvidéki, tiszántúli és erdélyi, de fővárosi és dunántúli egy sincs — lelkünk megdöbbentő hálaival telik el a Mindenható iránt, kinek kegyelméből annyi megpróbáltatás és üldöztetés után Budapest, melyből a Pestre és a budai Tabánba gör. kel. szerbeket telepítő bécsi politika s a két városnak a magyarokat és protestánsokat gyűlölő, német polgárokból alakult tanácsa az I. Lipót 1703. okt. 20-iki okleveléhez híven (mely szerint „senki, aki az igaz, orthodox róm. katolikus vallásnak nem híve, semmi szín alatt polgárul fel ne vétessék s meg ne türessék“) egykor gyökerestül kiirtotta a kálvinizmust, a legnagyobb magyar református várossá és nem utolsó sorban a beköltöző reformátusok közreműködésével valóságos magyar fővárossá vált.

Hálával telik el a Mindenható iránt, kinek kegyelme lehetővé tette, hogy oly férfiak legyenek a budapesti reformátusok világi vezetői, akikre az adott időpontban a legnagyobb szükség volt. Így hívta el a Gondviselés a hívek választása által az alig 200 lélek gyülekezetté alakítására a Ráday és Teleki grófokat, kik nevükkel, hitbuzgóságukkal és áldozatkészségükkel, mint a harangzengő nyelve gyűjtötték össze a kicsiny sereget. És így hívott el a hétköznapi munkára magasrangú, de előbb az élet iskoláját ki járt bírakat, tisztviselőket, sőt minisztereket, kik a szervezést, a továbbépítést végezték jeles püspökök oldalán, nagy tudással, előrelátással és tapintattal úgy, hogy a fővárosi református egyház méltóképpen illeszkedik be a világváros életébe templomaival és egyházi intézményeivel.

De vannak egyházunk arculatán hiányok és árnyképek is, melyek részben a gyorsíramú fejlődésnek következményei, másfelől azonban együttjárnak az anyagiassabb életfelfogással, a közönyösséggel és az egyre ijesztőbb elszegényedéssel. E bajokon csak a mélyebb hit, a melegebb szeretet, a nagyobb összetartás s

az anyagi erők és terhek arányosabb megosztása segíthet, a helyi körzetek, gyülekezeti központok kellő szaporításával.

A hazai kálvinizmus dicsőséges multja, az egyházunk önkormányzatában rejlő erő: folytonos megújulásunknak ez az állandó ősforrása biztos zálogai annak a reményünknek, hogy kitűnő püspökünknek és jelenlegi gondnokunknak feladataikkal növekvő tetteje, bibliás, de a kor szellemével együtt haladó lelke meg fogja találni a jövőben is az utakat és eszközöket ahhoz, hogy tovább építse a fővárosi református egyház szervezetét és hatásosabbá, bensőségebbé tegye az egyház munkáját Isten dicsőségére s hazánk és nemzetünk boldogságára.

Nagy Miklós

*

E cikkben használt művek jegyzéke:

Schematismus inelyti regni Hungariae, Partiumque eidem adnexarum. 1806—1847.

Nagy Iván: Magyarország családai. 1857—1868.

Sturm-féle Országgyűlési almanach. 1888—1927.

Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. 1891—1914.

Pallas nagy lexikona. 1893—1900.

Farkas József: A pesti református egyház 101. éves története. 1898.

Magyarország vármegyéi és városai, Szabolcs-vármegye. 1900.

Deák Imre-féle Országgyűlési almanach 1927—1932. évre 1927.

Sárreíi alkony

*Nádisast kiált a zombékok bibice,
búg a bölömbika, fut a vízicsibe,
sikongat a rigó, menti már életét
elbukó vadkacsa, síró nádiveréb.*

*Céloz a vízicsész, rozsdáspuska durran,
csattan a náderdő, ezer madár surran,
messze kémlel a csész — véresek a habok —
elrepült a sas, de lelőtte a napot.*

Jankovich Ferenc

Az egyke probléma, annak okai és orvosszerei

Korunk problémái között első helyre került a gyermekvédelem problémája annak szociális és nemzeti vonatkozásaiban. Mint mondják, „a gyermek századát“ éljük.

Tudatossá vált, hogy egy nemzet igazi jövője, sorsának alakulása és mikénti boldogulása nagy mértékben attól függ, miként védi, ápolja és oltalmazza a nemzet terebélyes fájának legfrissebb, leggyengébb gyümölcseit: a gyermekeket.

A népesedési politika feladata: 1. minél több gyermek megszületésének lehetővé tétele, 2. a megszületett gyermek életbenmaradásának biztosítása.

Előbbinek legnagyobb akadálya az „egyke“, vagy az „egyse“. Ezzel keli tehát elsősorban a küzdelmet felvenni.

Mielőtt azonban az „egyke“ problémával foglalkoznánk, beszéljünk előbb általánosságban a születések szabályozásának (a birth control) sokat vitatott kérdéséről.

A XVIII. század *individualizmusa* az egyéni szabadság eszméjét hirdette, amely szerint az egyének akarata és tevékenysége szabadjára hagyva, mintegy mechanikai erő magától hozza létre a dolgok rendjét.

Minden egyénnek természettől fogva egyenlő és sérthetetlen joga van az életre, szabadságra, tulajdonjogra. Hogyne ellemezne hát az individualizmus minden beavatkozást a születések szabályozásába, mikor úgy a fogamzást, mint a születést teljesen magánügynek minősíti.

A szabadgondolkozók több országban eltöröltették a magzatelhajtás ellen hozott törvényeket.

Ha a XVIII. század íróinak a népesedésre vonatkozó elveit olvassuk, a szapora népesség egész dicshimnuszát halljuk. És e tekintetben ezek az írók gyakran semmi mértéket sem ismernek. Így p. o. a XVIII. század egyik német írója, Justi, megdönthetetlennek hiszi azt a tételt, hogy egy államnak sohasem lehet túlságos sok lakója. A nagy porosz király, Nagy Frigyes pedig az ország lakosságát egy nagy úr vadaskertjében levő szarvasordához hasonlítja, melynek nincsen egyéb feladata, mint minél nagyobb mértékben szaporodni. Ily túlzásba estek a népszaporodás jelentőségének megítélése tekintetében a gyakorlat és az elmélet férfiai egyaránt.

A XVIII. század írói a magas lakosság iránti lelkesedésükben észre sem vették, hogy nézeteik és a tényleg uralkodó viszo-

nyok közt lassanként egyre erősödő ellentét fejlődik ki. A XVII. század második felében egymást követték a nagy, az egész gazdasági életet átalakító felfedezések és találmányok, és nyomukban óriási ipari fellendülés járt. A gazdasági felvirágzás a születések számának növekedésével járt. A középkori megkötöttség, a régi korlátok ledőlése is nem kis mértékben segítette elő a születések emelkedését, mert a középkori intézmények, pld. a jobbágy földhöz kötöttsége stb., nem egy tekintetben korlátoztak széles néptömegeket a család alapításában. Amidőn a kötöttség megszűnésével a nép szabad lett és mindenütt az emberi jogokat hangoztatták, ez a házasságok számának emelkedésére és a születések számának növekedésére sem maradhatott hatás nélkül. Mindennek hatása alatt Európa lakossága a XVIII. század második fele óta hirtelen gyarapodásnak indult.

Már régebben is akadtak kiváló olasz és angol írók, akik a népesség feltétlen szaporodásának előnyeit nem akarták elismerni. Hatásuk azonban nem volt.

Pedig ha valahol, úgy Angliában kellett a közvéleménynek megváltoznia, mert a talaj erre seholsem volt oly alkalmas, mint itt. Az ipari fellendülés hatása természetesen seholsem volt oly nagy, mint itt, az ipari találmányok hazájában. Anglia a világ kereskedelmi és ipari vezetését magához ragadva rendkívül virágzó gazdasági életnek lett színhelye. Ennek folytán rohamosan népesedett: a XVII. század elején még csak 5 millió, a XIX. század közepén pedig már majdnem 20 millió lakosa volt. A nagy ipari fellendülésnek árnyoldalai is itt jelentkeztek legerősebben a XVIII. század végén. A gép terjedése leszorította a munkabéreket és a munkások egyrészét egyenesen kenyerétől fosztotta meg. A gépek kezeléséhez nem sok erő lévén szükséges, a vállalkozók tömegesen kezdik a gyermekeket és nőket, természetesen rendkívül alacsony bérek mellett, alkalmazni. A munkások nyomora egyre növekszik ezeknek a körülményeknek a hatása alatt, s ezzel együtt jár a születések növekedése. Így tehát egyrésztől a lakosság, kivált a munkásosztály rendkívüli gyors szaporodása, másrésztől a munkások óriási nyomora álltak egymással szemben, míg az Európaszerte uralkodó irodalom a nagyszámú népesség áldásainak dicsőítésével nem tudott betelni. A vázolt ellentétek egyrészt az élet egyes jelenségei, másrészt pedig az élet és az irodalom között voltak azok, melyek Malthusra, erre a nagy gondolkodóra hatottak, kinek neve a népesedési problémával ma már összeforrt. A leírt körülmények hatása alatt helyezkedett Malthus Róbert az akkor uralkodó felfogással ellentétbe és vetette fel a népesedési problémát a maga teljes egészében. Az eddig a kérdés tárgyalásánál előtérben álló ama szempont helyett, hogy a népszaporodás erőszaporulatot jelent az egyes országokra nézve, a pro-

bléma gazdasági oldala felé fordította a figyelmet (Heller Farkas). Malthus főműve a „Tanulmány a népesedés törvényeiről“ (On essay on the principle of population), melyben az azóta annyit vitatott malthusianizmust fejti ki. E tan szerint a népesség gyorsabban szaporodik, mint az élelmiszerek. Ennek következtében a népesség egy részének el kell pusztulnia. A népesség és az élelmiszerek közti egyensúlyt csupán az állíthatja helyre, hogy a népesség szaporodásának akadályai vannak, pozitívek, mint háborúk, betegségek stb. és preventívek, azaz a túlságos számú gyermekek nemzésétől való tartózkodás. Malthus az erkölcsös önmegtartóztatásban látja a tömegnyomor egyetlen ellenszerét. Elméletének sok híve akadt, azonban csakhamar minden irányból kezdtek támadni is, különösen azt vitatva, hogy az élelmiszerek kimutathatólag mindenütt gyorsabban szaporodtak az utóbbi száz év alatt, mint a népesség. Maga Malthus is kénytelen volt belátni, hogy az ember és az egyéb szerves lények viszonyainak azonosításában túlságosan messze ment, midőn figyelmen kívül hagyta azt a körülményt, hogy az ember felett az ösztönök nem gyakorolhatnak feltétlen uralmat és hogy éppen az teszi az ember erkölcsi természetének a lényegét, hogy ösztönein uralkodni képes. Eppen azért a fajfenntartási ösztön, mely a többi szerves lényeken feltétlenül uralkodik, az embernél az ész és az erkölcs hatalma alatt áll és pedig annál inkább, minél nagyobb erkölcsi magaslaton áll az ember.

Malthus aggályai tehát nem bizonyultak alaposaknak, mert míg a termelés új területek felfedezése és lakhatóvá tétele, új erőforrások felkutatása, s a termelés belterjesebbé tétele által lényegesen emelkedett, addig a szaporodási arányszám világszerte rohamosan csökkent.

„A termelés technóbékája utólérte a népességnek szabadjárá eresztett nyulát“.

Különösen érezhető ez a csökkenés hazánkban, hol a szaporodási arány néhány évtizeddel ezelőtt egyike volt Európában a legjobbaknak: 1000 lakosra évente 43 élve születés esett. Ez a szám 1933-ban lecsökkent 21.5‰-re.

Ha ez a szám egy nemzetnél 19‰-ig csökken, úgy az annak a lassú kihalásához vezet, mert a szülések száma már nem tudja pótolni a halálozásokét.

Franciaország három évtizeddel ezelőtt már elérte a 19-es születési arányszámot, de idejében felismerte az ebben rejlő nemzeti veszedelmet és különböző törvényekkel, megkönnyített bevándorlással stb. sikeresen küzdött ellene.

Nemzetünk születési arányszámának nagyfokú csökkenése tehát a legnagyobb aggodalomra kell, hogy okot adjon: noha „némi optimizmussal hinnünk kell, hogy nálunk ez a csökkenés

nem biológiai gyengülés jele, hanem csupán átmeneti automatikus korrekció a jelenlegi rendkívüli súlyos társadalmi és gazdasági viszonyokkal szemben“ (dr. Kovács F.).

Ezért e nemzetbiológiai és népesedéspolitikai szempontból veszélyes jelenségek ellen küzdeni erkölcsi kötelessége mindenkinek, aki ezt a nemzeti veszedelmet felismeri.

E küzdelem annál indokoltabb, mert világszerte egy olyan mozgalom kapott lábra, mely kihatásaiban igen veszedelmessé válhat.

E nemzetközi mozgalom a „Sexuális reform világszövetsége“, melynek programja vázlatosan a következő:

Sem isteni, sem emberi törvény nem tiltja a fogamzás szabályozását. A sok gyermek sokszor tönkreteszi a nő egészségét és a család anyagi egyensúlyát. A házassági közösségen kívül élő, kenyérkereső nők — akiknek száma a gazdasági helyzet és az életviszonyok eltolódása folytán mindegyre növekszik, a fogamzás meggátálása nélkül vagy meg vannak fosztva legelembb joguktól, vagy pedig azzal élve, a fogamzás következményei miatt tönkremegy erkölcsi és társadalmi egzisztenciájuk, sőt keresetképtelenné válnak.

A munkanélküliek nagy számát, s a munkabérek alacsony voltát is a túlnépesedésre viszik vissza. Ennek tulajdonítják a mostani gazdasági válság súlyosságát, s ettől várják annak orvoslását is.

A mozgalom intenciója az, hogy a nőorvosok feladata lenne megfelelő ártalmatlan fogamzás elleni eljárások használatára az állam erkölcsi és hatalmi protekciójával kioktatni a legszélesebb alapon a nagy néptömegeket is, illetve a vetelés legalizálásával nyújtani módot a szaporodás észszerű korlátozására.

Különben elkerülhetetlen lesz idővel az alacsonyabb társadalmi osztályok, tömegek túlszaporodása a szaporodásukat önként korlátozó műveltebb rétegek felett. Ennek következménye lesz a túlszaporodással járó nyomor, a nyomor fűtötte expanzív törekvések, végül az emberiség magasabb civilizációjának hanyatlása, bukása.

E sötét képet festő, tetszetős és meggyőző érveket hangoztató propagandával komolyan szembe kell néznünk és érveit bonczés alá vennünk.

Elfogulatlan kritikával megállapítható, hogy a gazdasági válságnak az emberiség túlszaporodásához semmi köze sincs. Erre a történelem folyamán számos példát találunk. Legutóbb az amerikai Egyesült Államokban a szülés száma az 1921—30. év között mutatja a legnagyobb zuhanást, holott tudjuk, hogy ez az időszak volt ott gazdaságilag a legvirágzóbb. Továbbá a gazda-

sági jólét igen nagy volt Franciaországban is, úgy a háború előtt, mint elég nagy ma is és a lakosság még sem szapora.

Hogy a gazdasági válság és a túlszaporodás közt semmi összefüggés nincs, mutatja az, hogy a válság egyik tünete éppen úgy a gazdasági, mint az ipari termelvényekben való relatív felesleg, bőség, melyet a meglévő emberiség az elosztás és a vásárlóképesség tökéletlensége folytán nem tud felhasználni. Ezért fűtik a mozdonyokat kukoricával, dobják a tengerbe a kávé, gyujtják fel a gyapotbálokat és öntik a sertések elé a búzát.

Nem vitatható, hogy a fennálló súlyos gazdasági viszonyok között óriási áldozattöbbletet kíván az egyes egyének részéről az, ha a természetes szaporodási arány érvényesül. E téren az egyesek érdeke kétségtelenül összeütközik a közösség érdekével. De az a közösség csak akkor lehet erős a többivel való versenyben, ha minél több egyénből áll, s a népek közötti létért való küzdelemben nem az értelmesebb, vagy gazdaságilag erősebb fog végeredményben győzni, hanem a szaporább fajta.

Sokan fölényes és gúnyos reflexiókkal kísérik azt a törekvést, midőn valaki ma a születések számának szaporítását propagálja, holott a mai súlyos gazdasági válság korában a meglévők megélhetése sincs biztosítva s a nyomor az életrehozott nemzedékből is tömegestől szedi áldozatait.

Mint már fentebb láttuk, a túlszaporodás és nyomor közt nincs összefüggés, s másutt kell az okot keresni.

Továbbá nem szabad elfelejteni, hogy a mult évszázadok legvirágzóbb évtizedeiben rosszabb dolga volt a tömegeknek, mint a mai válság mélypontján s az akkori társadalom legfelső szerencsés kiválasztottjainak az életszínvonala alacsonyabb volt, mint ma egy kistisztviselőé, vagy jobb gyári munkásé.

Az élet erősebb kiélvezésének igénye az, ami lényegesen fokozódott, s amelyet a gyermekáldás sokszor zavar.

Ami nálunk szeszeraltra, báli ruhákra, autókra, színházakra, cukrászdára, pipereszerekre, dohányra stb. évente elmegy, abból sok tízezer gyermeket lehetne tisztességesen felnevelni. Van, aki nagyúri módon él, szórja a pénzt, s akkor előáll a mentséggel, hogy lehetetlen több gyermeket eltartania.

Az átmeneti válság pánikhatásának nem szabad meghamisítani történelmi és politikai tisztánlátásunkat. S mint dr. Kovács Ferenc, a debreceni tudományegyetem szülész-professzora szépen mondja:

„Pillanatnyi éhségünk kínzó hatása alatt Ézsau módjára egy tál lencséért ne adjuk el az élethez való jogunkat a történelem színpadán“.

Hogy a népesség szaporodása és a gazdasági válság közt oki-kapcsolat tényleg nincs, mutatja az is, hogy az egyke a gaz-

dag vidékek betegsége s a statisztika szerint a munkások gazdasági helyzetének javulásával a vetélések száma nő. Vagyis nem az anyagi jólét romlása, hanem annak gyarapodása az, ami a szülési szám korlátozásához vezet.

Az elmondottakból tehát nyilvánvaló, hogy sem a fogamzásgátlás propagálása, sem a művi vetelés felszabadítása nem orvosolná a bajokat, amelyeket ezúttal kiküszöbölni akarnánk: ellenben katasztrófális következményekkel járna a nemzet jövője szempontjából.

Nemzetvédelmi szempontból tehát fenn kell tartanunk a megfogamzott élet büntető szankciókkal való védelmét, és tiltakozunk kell a fogamzásgátlás társadalmi, vagy orvosi propagandája ellen.

Pozitív állami és társadalmi intézkedésekre van szükség, amelyekkel a közönség az egyeseket a nagyobb gyermekáldás terheitől különféle kedvezményekkel igyekszik mentesíteni, mert az állam legértékesebb birtokállománya mégiscsak az államot alkotó polgárok számában, testi-lelki épségében van.

A helyes népesedési politika költségvetése nem kiadás, hanem kamatozó befektetés, és jaj annak a nemzetnek, melynek vezetői ezt nem ismerik fel. Az a nép, amely úgy akar takarékoskodni, és pénzügyi egyensúlyt teremteni, hogy szaporodásának korlátozásával csökkenti kenyérfogyasztóit, maga alatt vágja a fát. Mert — Herczeg Ferenc szavait idézve — csak az a nép pusztul el, amelyik saját magának ássa meg a sírját. (Dr. Kovács F.)

*

Áttekintettük nagy vonásokban a születések szabályozásának nagyfontosságú kérdését s láttuk az ellene és mellette felhozott érveket.

Megállapíthatjuk, hogy a születések csökkenése az egyéneken és a családban élő fajfenntartási ösztön ernyedésének kiütkezése, amely ellen a kollektív akarat nem képes kibontakozni.

A szülés szabályozásának gyakorlati megnyilvánulása és szomorú következménye az „egyke“, vagy „egyse“ mozgalom, mely tömegmerénylet a születendő gyermek ellen, s mely különösen hazánk egyes vidékein katasztrófális arányokban terjed.

Lássuk azért, mit értünk az „egyke“ fogalma alatt, mik annak okai, és mik az ellenszerei.

Az „egyke“, vagyis egy-gyermek rendszer az a vidékenkint elterjedt sajnálatos szokás, mely szerint a szülők, ha már egy gyermekük van, különösen ha fiuk született, házasságuk további szaporaságát mesterségesen meggátolják. Az egyke-rendszer eredményében a népszaporodást csökkenti, sőt a népesség fogyásához vezet, s ezért súlyos társadalmi baj.

Dr. Tatay Zoltán: Az egyke-probléma, annak okai és orvosszerei

Általában egyke tünetnek azt fogadják el, ha a 6 éven aluli gyermekek száma a felnőttek számának 16%-át meg nem haladja.

Magyarországon a XIX. században ezer lélekre évenként 42 születés, a XX. század elején 35 születés, míg az utóbbi években már csak 21.5 születés esett.

Ha ezt összehasonlítjuk más államok születési arányszámával, az tűnik ki, hogy

Romániában	a születés	32 %
Jugoszláviában	„	30 %
Bulgáriában	„	28 %
Spanyolországban	„	27.6%
Lengyelországban	„	26.5%
Olaszországban	„	23.5%
Franciaországban	„	16.3%
Angliában	„	14.9%
Németországban	„	14.7%
Ausztriában	„	14.3%

Ha tehát látjuk, hogy az európai születési skálának a második felén állunk, s az utódállamokban a születési arányszám lényegesen kedvezőbb, megérthetjük, hogy az egyke-problémának nemzeti szempontból is rendkívül nagy jelentősége van.

Mint már fentebb láttuk, nem lehet egyedül a gazdasági nehézségekben keresni annak okát, hogy ma a társadalomnak csaknem minden rétege igyekszik elhárítani magától a gyermekáldás örömeit és felelősségét. Ennek gyökere csaknem ugyanolyan mértékben az erkölcsi érzék megingásában, a család szétzüllésében és a mindkét nembeli emberiség önzőbbé, igényesebbé válásában kereshető.

Az egyke általában inkább városokban, s különösen a hivatalnokok, az ipari és forgalmi segéd munkások és a házi cselédek közt, falvakban a kisbirtokosok közt van elterjedve. Az ország egyes vidékein, így különösen Baranya, Tolna és Somogy megyékben nagyobb mértékben hódít.

Az egykés feledi, hogy mikor családja jólétét akarja biztosítani, családjának fennmaradását teszi kockára, s a nemzet jövő sorsát, sőt létét veszélyezteti. Feledi, hogy minden meddőség tulajdonképpen tagadása az életnek, s az egygyermekes család félig-meddig szintén tagadója a létezés, a fennmaradás gondolatának.

Az egyke okait kutatva, azt látjuk, hogy az okok részint világnézeti és erkölcsi, részint gazdaságiak és társadalmiak. A katolikus világszemlélet az egykét feltétlenül elveti, kárhoztatja, Isten ellen való bűnnek, s a nemzet sírásójának tartja. A házassá-

got felbonthatatlan szentségnek tekinti, melynek célja új tagokat adni a társadalomnak.

Sajátságos jelenség, hogy az egyke főként az ország protestáns lakosságát pusztítja. Ennek a jelenségnek okát egyes katolikus írók a protestáns egyházaknak a házasságról vallott liberálisabb felfogásában, s abban vélik feltalálni, hogy a protestáns papságnak nem áll rendelkezésére a hívők lelki vezetésénél a gyónatatószék és feloldozás hatalmas fegyvere, így a legjobb szándékú igehirdetés is csak akadémikus marad, s a küzdelem szélmalomharc. Ez azonban teljesen egyoldalú, elfogult álláspont.

Az egyke további okai: egyfelől a külsőséges civilizáció terjedése, másfelől a morális kultúra hanyatlása.

A külsőséges civilizáció önzésre, hiúságra, fényűzésre, kényelemszeretetre nevel, s ezzel együtt csökken az áldozatkészség, az önmagtartóztatás, a kötelességtudás és a gyermek utáni vágyak akkora ereje, amely a gyermekszaporodással járó bajoktól való félelmet leküzdni képes. Ez alapokok keletkezését egyes foglalkozási ágakban különleges körülmények magyarázzák. Így a hivatalnokoknál az a kényelmesebb életmód, amely szellemi foglalkozás mellett szükségesnek érezhető, de az egész keresetet felémészti, úgyhogy emiatt azt az életmódot több utód részére nehéz biztosítani; ipari és forgalmi segéd munkásoknál a létbizonytalanság és az ügyis szűkös kereset növelésének nehézsége; házi cselédeknel a szolgálat olyan természete, amely az önálló családi életet kizárja; végül kisbirtokosoknál a birtokelaprózástól és az utódok társadalmi helyzetének süllyedésétől való félelem.

A független otthon alapításának, s a lakásszerzésnek nehézségei minden foglalkozási ágban közrehatnak.

Az egykének bizonyos vidékeken való nagyobb elterjedését a tömeglélek megbetegedésének, fertőzésnek tartják (dr. Tunyogi Szücs K.). Oka, hogy a születések korlátozása a munkáskínálat csökkenését, s ez az életszínvonal emelkedését vonja maga után.

Végül a műveltebb társadalmi osztályok öncélú életélvezési törekvése mesterségesen beavatkozik az élet biológiai folyamatába.

Megismerve az egyke okait, keressük meg azokat az orvosszereket, melyeket az egyke elleni küzdelemben felhasználhatunk.

E téren meglehetősen gazdag irodalom áll rendelkezésünkre, mert a magyar szakírók igyekeztek e kérdést minden szempontból megvilágítani.

Az első kérdés, mi vezet inkább eredményre: a törvényhozási intézkedés, vagy a kormányzati és társadalmi tevékenység?

Én azt hiszem, hogy a cél érdekében mind a háromra sürgősen szükség van.

Nem lehet tétlenül bevárni a gazdasági javulás idejét, hogy

ez a nemzetet létében fenyegető kór magától meggyógyuljon, hanem aktív rendszabályokhoz kell nyúlni.

Fokozott propagandára, nevelésre, tanításra van szükség és küzdelemre a nőiességnek a terméketlenség felé sodródó túlkapásai ellen. Meg kell bélyegezni a fiatal házasoknak nyíltan vallott azt a törekvését, hogy a gyermekáldástól tartózkodni kívánnak, s tudatossá kell tenni bennük e törekvés nemzetellenes és erkölcstelen voltát.

E téren a lelkészekre és orvosokra vár igen szép és fontos feladat.

Dr. Tunyogi Szücs Kálmán „Védekezés az egyke ellen“ című dolgozatában a következőket mondja.

A bajon egyesek megtorlással gondolnak segíthetni, így azt ajánlják, hogy az egykés gazda a földbirtokrendezés során mellőztessék, továbbá fosztassék meg választó jogától: az egykés birtokos különleges, vagy nagyobb adókkal sújtassék, s a háromnál kevesebb gyermekkel bíró szülők hagyatékából egy rész az államot illesse.

E rendszabály természetesen nem alkalmaztatnék azon szülők ellen, akik a gyermektelenség, vagy az egyke okait elhárítani nem képesek.

Általánosabb az a felfogás, hogy az egyke alapokai igen mélyen gyökerezvén, e bajon csak igen sok irányú, rendszeres és céltudatos munka segíthet. Ezért az egykés elleni rendszabályok helyett jobb eszközöknek találják a nevelést és a több gyermekek rendszeres kedvezményezését.

Az újabb népesedési politika jelszava: „minél több gyermek, annál több előny“. Az egyke ellen az alábbi eszközök ajánlatnak.

Szorgalmasabb és bensőbb lélek gondozás. A nevelésben munkára, gondoskodásra, ápolásra, kötelességteljesítésre, áldozatkésziségre, családszeretetre és az otthon megbecsülésére szoktatás. Nyilvános oktatás a magzatkerülés és gyermekelhajtás veszedelméről. Védekezés a nemi betegségek, a tuberkulózis és alkoholizmus ellen. A bábák szigorú ellenőrzése. Az orvosok művi beavatkozásának klinikai szakvéleményhez kötése. Csecsemőgondozók, tejkonyhák, bölcsődék és napközi otthonok szaporítása. A gyermekágyi segély általánosabbá tétele. A családi pótlék kötelező bevezetése magánalkalmazottaknál is. A közalkalmazottak családi pótlékának emelése. A sokgyermekeseknek minden gyermek után nevelési járulék. A baba jutalmazása, ha magas sorszámú gyermek születésénél és életbenmaradásánál segítkezik. A sokgyermekes családoknak nyilvános ünnepséggel egybekötött kitüntetése és jutalmazása. A gyermekszám emelkedésével az adókulcs csökkentése. Az elemi szükségleti cikkek fogyasztási adójának csökkentése, az állások betöltésénél a többgyermekesek előnyben részesítése. A

katonai mentesség megváltoztatása oly módon, hogy az egyetlen gyermek mentessége megszűnjék, ellenben a magasabb számú gyermek mentesíttessék a szolgálat alól. Kötelező biztosítás munkaképtelenség és öregség esetére. A lakások szaporításának intézményes biztosítása. Belterjesebb és jövedelmezőbb gazdálkodási módok bevezetése. A háziipar felkarolása. A birtokfelaprózás megakadályozása, s a kisbirtokok szerzésének rendszeres lehetővé tétele. A gyermek és magzatölés szigorúbb büntetése.

Dr. Schneller Károly „Az egyke javaslat előtt“ című tanulmányában a segítésnek preventív és represszív eszközeit jelöli meg. Preventív eszközök:

1. A föld belterjesebb kihasználása, mely a földet, valamint a községi, városi telket jelentőségének megfelelően kihasználó tevékenységre készítő általános *értékadótól* várható.

2. Az örökösödési jog szabályozása olyként, hogy a gyermektelen, egy gyermekes, sőt kis mértékben a két gyermekes gazda földje felett ne rendelkezessék szabadon, hanem csak bizonyos hányadrészek erejéig. A szabad rendelkezés alól elvont birtokrészek a többgyermekes családok birtokállományának növelésére, belső telepítés fogantatására fordíthatnának.

Represszív eszközök:

1. a jövedelem- és vagyoadónál a gyermeklétszámmal fordított arányban való szigorú progresszió;

2. az ingó vagyon örökségi adójának a gyermeklétszám szerinti szigorú progressziója;

3. fenti állambevételnek, valamint a gyermektelenül elhaltak hagyatékának gyermeknevelési segélyek céljára felhasználása;

4. az anyasági biztosítás.

Az angol felfogás, az állami beavatkozást ma is helyteleníti, s szerinte az állam csak a közfelfogás befolyásolására szorítkozhatik.

E felfogás szerint az egyikét három tényező ellenzi: az egyház, mely az uralkodó erkölcsi felfogást képviseli, a hadviselésre gondoló államférfi, s a kapitalista érdekeltség.

A jelenlegi magyar kormány programjába vette azokat az intézkedéseket, melyek a népesség megfelelő szaporodása érdekében az ezt akadályozó káros irányzatok leküzdésére, továbbá a gyermekegészségügy és nevelés fejlesztésére szükségesek és ma megvalósíthatók. Első helyen áll ezek közt az a törvényjavaslat, mely lehetővé kívánja tenni a kisbirtok-hitbizományok létesítését, hogy a kisbirtokosoknak ne kelljen félniök további gyermekáldás esetén földük felaprózásától, viszont a többi gyermek, aki nem örököl földet, elhelyezkedhessék akár más pályán, amely hajlamainak, vagy tanulmányainak megfelelő, akár a közép- és nagybirtok mezőgazdasági üzemeiben.

Gondoskodni kíván arról, hogy nemesak az államnak és közttestületnek, hanem a magánosoknak is kötelessége legyen, hogy egyenlő alkalmasság esetében annak adjanak munkát, és azt alkalmazzák, akinek nagyobb családja van. Végül gondoskodni kíván a házasságkötések megkönnyítéséről, a gyermekágyas anyák megsegítéséről és a válások megnehezítéséről.

Csonka-Magyarországnak egyikével legjobban fertőzött vidéke Baranya, Somogy és Tolna vármegye, hol a fentebb felsorolt eszközök alkalmazásán kívül külön embervédelmi propagandára van szükség.

A Baranya-vármegyei állapotokat dr. Buday Dezső írja le „Az egyke Baranyában” című tanulmányában.

„Ha a 6 évnél fiatalabb gyermeklétszámot vesszük az egy gyermek rendszer jellemzőjéül, megdöbbentő jelenség tárul elénk, ha a baranyai falvakat sorra vizsgáljuk.

Az Ormánság, ez a virágzó gazdasági földdarab, Baranyának gyöngye-virága, akar elsőnek megindulni az elnéptelenedés lejtőjén a Drávamenti gazdag televényű földszalagon 58 magyar község közül nemcsak hogy valamennyinek természetes szaporodása áll mélyen alatta az országos átlagnak, de a harmad részében a lakosság is megfogyott.

Ezer lakosú virágzó falvakban például 60–70 gyermek van, természetesen ennek arányában sokkal rosszabbul állanak a kisebb falvak, ahol sokszor alig van számbavehető generáció egy-egy esztendőben. Van olyan ötszáz lakosságú falu nem egy, ahol 4–5 születés esik egy évre. „Évről-évre több a koporsó, mint a bölcső”.

Baranya vármegye a népesség létét fenyegető veszedelem elhárítása céljából az egy gyermek rendszer okainak kiderítésére és leküzdésére már régen bizottságot alakított, mely a községi előljáróságok véleményeit beszerezte.

E jelentések az egyke okaiul alábbiakat jelölik meg: a nép gazdagodási vágya; a nehéz megélhetési viszonyok, a birtok elforgácsolásától való félelem, a tulságba vitt fényűzés, az örökösödési törvény, a korai házasságkötés, megrögzött szokás, erkölcsi süllyedés stb.

A somogy megyei állapotokat Gönczi Ferenc írja le: „Az egyke a somogyi nép szokásaiban s lelkivilágában” c. tanulmányában.

Somogy vármegye már 1891-ben bizottságot küldött ki az egyke mibenlétének megvizsgálására. Ez a bizottság szomorú kutatásainak eredményeként megállapította, hogy a kedvezőtlen szaporulati arányok a népnek a nemzéssel való visszaélése, a termékenyülés erőszakos meggátlása és a magzat-elhajtások tényében gyökereznek. E bűnre pedig a népet főleg amaz anyagi érdek ösztönzi, hogy az atyai birtok felosztását lehetőleg meggátolja, s mi-

nél csekélyebb számú maradéknak minél előnyösebb anyagi helyzetet biztosítson. Megállapítja továbbá, hogy a legmélyrehatóbbnak látszó intézkedések is teljesen hiábavalóknak bizonyultak az egyke terjedésének megállítására.

A népnek az egykéről megvan a maga kialakult véleménye, melyet megváltoztatni alig lehet. Meghallgatja az egyke veszélyes, szomorú következményeit fejtegető egyéneket, hallgatagon tűri az ellene dörgő, kárhóztató véleményeket, sőt mintha helyeslőleg is bölintgatna rá, de hogy azokat meg is szívlelje s a gyakorlatban kövesse, arról szó sem lehet.

Hajmeresztő az a cinizmus, ahogy az egykés somogyi nép a gyerekekről beszél, ami egész lelkivilágára jellemző.

Az említett tanulmányban le van írva, hogy a másodsorú is „állapotossá” váló fiatal asszonyt némely helyen el is zavarták a háztól, ha nem akarta magzatát elhajtatni. A harmadik gyermek mutatkozásáról ne is szóljunk: ezt már egyenesen szégyenlik, s ennél már valóságos háborúság tör ki a családban.

Ilyen elveket hangoztatnak: „Zsidónak (t. i. a falusi boltosnak), béresnek, cigánynak lehet több gyermeke, mert nincs birtoka”. „Egy-két gyermek Isten áldása, de már három Isten átka”. „Kis gyermek kis gond, nagy gyermek nagy gond”. „Kevesebb a gyermek, kevesebb tanító kell”.

Ezek a megdöbbentő nyilatkozatok éles világot vetnek a népnek a gyermekáldásról való gondolkodására.

Ez a sötét rendszer gazdasági tekintetben is a legsúlyosabb következményekkel jár. Az egykés községekben többtermelés meghonosításáról szó sem lehet. Az egyke mellett nincs a családoknak elég munkaerejük a föld megmunkálására. Sok család kihal. A gyermektelen öregek pedig késő öregkorig a legkeményebb testi munkát kénytelenek maguk végezni.

Csak a vagyonos embernek van súlya, csak annak a szavára adnak. A szegény, többgyermekes családapa lesajnált, lenézett, kigúnyolt alak. Somogy egykézű falvaiban látunk feltűnő cifraságú palatetős házakat, díszes, vasrácsos kerítéseket, palotaszerű istállókat, a lakásban drága, modern bútorokat, zongorát, jólétet, vagyont, selyemben-bársonyban járó asszonyokat, uras viseletű házaspárokat, de gyermekből, a család legdrágább kincséből *csak egyet, legföllebb kettőt*... Az utcákon nem látunk futkosó kedves kisgyermeket, nem hallunk édes gyermekkacajt. Megdöbbentően csendes minden... Az a sápadt, vézna „egyki” ott ógyeleg az udvarban, vagy ott gubbaszt a szobában — egyedül. Sivár a gyermeké! Még játszótárs is alig akad. Hogyan is akadna, mikor mint a nép néhol mondja: „Több gyermek van elásva a kertekben, mint ahány halott eltemetve a temetőben”.

Áttekintettük futólag az „egyke” problémát, annak összes

káros kihatásaival együtt. Kerestük annak okait, s igyekeztünk ellenszereit felkutatni. Most foglalkozunk még az egykével, az egyetlen gyermekkel a *saját szempontjából*.

A tapasztalat szerint az első szülöttek, tehát az egykék fizikum dolgában általában silányabbak, több már köztük a halvaszülött is, de több az egy éven belül elhalt is, s morálisan, szellemileg is alighanem értéktelenebbek. Elkényeztetettebbek, felelőtlenségre hajlamos zsarnokjelöltek, kisebb szociális érzésűek, hiszen az alkalmazkodás a környezetben, a családban kezdődik, s itt testvér hiján az egykének az alkalmazkodásra való alkalmával sokkal fogyatékosabb.

Az is tapasztalható, hogy aránytalanul több kiváló és jobban érvényesülő ember termelődik ki az alacsonyabb társadalmi osztályok sokgyermekes családjainak nehéz életkörülmények között, az élet nehézségeivel szemben folytatott küzdelemben felnőtt gyermekei közül, mint a jólétben élő egy-két gyermekes családok fiai közül.

Az egyke születése, gondozása, táplálása, nevelése is már rendszeren más, mint a többi gyermekeké.

A somogyi egyke születését így írják le:

„Az anya divatos párnás ágyban szüli gyermekét. A csipkés inget, a szép fejkötőt, s egyéb mindent jó előre elkészítik a gyermeknek; duzzadt vánkosban, paplanban csipkés gyolestakaróval viszik a keresztelőre. Ruhája, akár fiú, akár leány, uras mindenben, cipőt már mint ölbeli kap, mihelyt jární tud, készen várja a bugyogó. Szépen, módosan járatják. Féltik a meghűléstől, hidegtől, szélről, nehogy megbetegedjék. Nem is igen jár kűn. Az udvaron túl nem megy. Szobában a helye. Ott senyved. Az időhöz, a levegőhöz nem edződik eléggé. A munkánál kímélik. Már kiskorában az asztalnál ő a legnagyobb hatalom. Ő lévén a család egyetlen szemefénye, az asztalnál ráfigyel mindenki. Ami jó, finom az asztalra kerül, dúskálhat benne. Dehogya is utasítanak rendre, ha illetlenséget követ el. Minden megjegyzésében az okosság jelét látják. Minden kényét-kedvét megadják. Megverésről, büntetésről alig lehet szó. Az egyke sekitől sem érezve magát függőnek a háznál, már korán megnyilvánul benne az önkényeskedésre való hajlam, a tiszteletlenség, főleg a családbeliek, a szülők iránt“. Ez nagyjából legtöbb helyen az egyetlen gyermek hű fotográfija.

Igy rendszeren az egy gyermek — rossz gyermek.

Miután az egyke testileg rendszeren satnyább és kevésbé ellenálló, nagyobb a halandósági arányszáma is. S az ezáltal okozott bánat rendszerint — késő bánat, mert a szülőket az egyetlen gyermek elvesztése feletti fájdalom mellett a lelkiismeretfurdalás

is bánthatja, amiért a megszületni akaró testvérekét nem engedték a világra jönni.

Az egyke-probléma fontosságának felismerése vezette a kormányt, midőn munkatervének egyik sarkalatos pontjává a magyar gyermek védelmét, s a legveszedelmesebb népbetegség: az egyke elleni küzdelmet tette.

Ezt a célt szolgálják a kormány földbirtokpolitikai elgondolásai, amelyek a hitbizományok reformjával, a telepítéssel, a paraszt hitbizományok létesítésével szaporítani akarják az önálló és boldogulásra képes magyar földmives családok számát.

Ezt a célt szolgálja a kormány szociálpolitikája, amely igazságosabbá akarja tenni a nemzeti jövedelem elosztását, könnyíteni kíván a dolgozó kisemberek terhén s biztosítani óhajtja a legszegényebb családok megélhetését.

Mélyen átérzi a magyar gyermek jóvendőjének sorsát Magyarország Kormányzója is, aki legutóbb a baranyai anyák napján áldozott a sokgyermekes anyáknak, azoknak a magyar asszonyoknak, akik a legtöbb gyermekkel, a szebb jóvendő legtöbb zálogával ajándékozták meg a hazát.

Nem fejezhetnénk be méltóbban tanulmányunkat, mintha idézünk Kormányzó Urunknak Baranyában elmondott fenti beszédéből, melynek minden sora márványba vésní való.

A történelmi jelentőségű beszéd a többek közt az alábbiakat tartalmazza:

„Szomorúság tölt el, ha arra gondolok, hogy az országban sok helyen és különösen ezen vidéken egész községekben mintegy járványszerűen pusztít egy erkölcsi betegség. E romboló irányzat hatása alatt vannak, akik azt képzelik, hogy elég, ha egy gyermekük van, az majd tovább folytatja fajtájukat. Elfelejtik, hogy az emberi élet sorsa Isten kezében van s igen sokszor megesik, hogy az egyetlen gyermek elhal s a szülőket öregségükre nem veszi körül a gyermekek és unokák szeretete és gondozása, s nem marad egyebük egy pusztá fakeresztnél a temetőben, házuk és földjük pedig idegen kézre jut haláluk után, mert nincs, aki nevüket fenntartaná és családjukat továbbvinné. Mindenkinél meg kell tennie kötelességét fajával szemben, ha nem akarja, hogy ősei templomának tornyában elnémuljanak a harangok, hogy apáinak házában idegen jövevények üssenek tanyát és hogy a föld, amelyet nemzedékeken át az ő családjának verejtéke öntözött, a jövőben másnak hozza a gyümölcsöt.

Az egész társadalom életének alapja a házasság s annak gyümölcse a gyerek. A család az a sejt, amelyen keresztül a nemzet továbbfejlődik és ha a sejt beteg, a nemzet is elsovrad.

Ha mi magunk ritkítjuk sorainkat önzésből, vagy erkölessel ellenes, káros irányzatnak hódolva, könnyen támadhat az a ve-

Marczonnay Tibor: A hajótörött

szély, hogy a pusztulásnak kitett helyeken csupán történelmi emlékké válik a magyar név, amelynek pedig fajunk belső értékei, katonai erénye és politikai tehetsége nagy megbecsülést szereztek világszerte.

Aki elbukik a küzdelemben, az hős, de aki önmaga ítéli pusztulásra saját fajtáját és engedi át másnak ősei örökét, az sem szájalomra, sem megbecsülésre nem tarthat számot“.

Dr. Tatay Zoltán

A hajótörött

— José-Maria de Heredia. —

*Az ég derűs volt és Phárosz tűzoszlopát
az árbocok között eltűnni látta gyorsan,
Egyiptomból indult. Látta, a hajnal lobban,
s ércbordájú hajón kevélyen tovaszállt.*

*Sohsem lát már mólót és Alexandriát,
hol egyetlen gida sem lel füvet: homokban
vihar vájta sírját és ő azóta ott van,
honnan a szél sovány mohát sodor tovább.*

*Legmélyebb zátonyán a mozgalmas homoknak,
éjben, hová nap, hold, csillag le nem ragyognak,
a hajós végül bús honára ott akadt.*

*Ó föld! S tenger! Te szánd, ha árnya száll szorongva,
s a hellén parton, hol megérkezett a csontja
légy könnyű néki Föld s Tenger, légy hallgatag.*

Fordította: *Marczonnay Tibor*

Arany János vándorszínész korából

Kora reggeltől dolgozott a csizmadia-céh jó hűvös színjében. A rongyos kurtinát varrogatta, foldozgatta s azt a már majdnem teljesen elmosódott képet, mely a kifakult színházi függöny közepén Hungária asszonyt, a haza mentőjét ábrázolta volna ékes díszruhában, megpróbálta minden mesterkedéssel újra láthatóvá, szemnek tetszővé tenni: szénnel meghuzogatta, kirajzolgatta az alak és a drapéria kopott körvonalát, aztán előszedte festékes bödönét, meg azt a négy-öt pemzlit, ami még használható volt. Az arcot rózsaszínnel akarta kifesteni, a drapériát meg zölddel és barnával. Ehhez éppen elég festéke volt még. Evvel hát nem lett volna semmi baj. De mit csináljon a koronával, mely Hungária asszony homlokán díszleg. Aranyos festéke nem volt hozzá. Ugyan honnan is lett volna. Ilyet nem árultak Máramarossziget egyetlen boltjában sem. De még ha árultak volna is, ki tudná azt megfizetni. Hiszen Hubay direktor már úgy is sokalta azt a rengeteg költséget, amibe az ócska kulisszák, díszletek javíthatásához szükséges maradékvásznak, meg a festékek kerültek. Aztán különben is az új darab, amire már erősen készültek s amit már napok óta hirdettek a plakátokon, hogy közkívánatra színre kerül Argirus és Tündér Ilona fényes, látványos kiállításban, ez az új darab, ha csak szégyent nem akarnak vallani vele, bizony elég sokba fog kerülni. A pénztár pedig, annak a törött lábú asztalnak a fiókjá, melyben a belépti jegyeket tartják, a pénztár pedig üres. Nincs abban egy veszekedett garas se. Ami kevés pénz befolyik egy-egy előadás alkalmával, az rögtön elsüllyed a direktor zsebében s legfőleg a kolompos színészek kapnak belőle, meg Csabainé, a primadonna. A többinek: várhass! Mindent megkaptok, ha kasszasikerünk lesz! Kasszasiker!?! Már mindenki nevei, ha hallja. Hiszen az egész nemes csizmadia-céh minden pereputtyos-tul ingyen hallgatja a komédiát minden áldott este, mert a csizmadia-színt odaadta nekik, sőt még az oldalát be is deszkáztatta. A temetkezési egyesület emberei, asszonyai, gyerekei és komái szintén ingyen járnak a színházba, a kölesönadott székek fejében. Hát még a fogadós, Kerekes uram, akinek konyháján az egész társulat hitelbe kosztolt. Azon a címen, hogy ő maga nem ér rá beülni a teátrumba, boldog, boldogtalant a nyakukra küldöz. S próbálnák csak őket be nem eresztetni.

Igy volt az bizony. Így ment ez már hetek óta, mióta Máramarosszigeten lehorgonyzott a kóbor társulat. S így ment ez

Károlyban is. Szatmáron is, mióta Debrecenből eljöttek. Kopplásból, nélkülözésből, reménykedésből állott az életük. A sok éhkopra csak néha, nagy ritkán jött egy-egy hopp. Mikor valamelyik vagyonosabb háznál névnap, keresztelő vagy lakodalom adódott, ahova meg voltak híva Thália papjai és papnői is. Ilyenkor aztán torkig itták-ették magukat, jóllaktak egy hétre. Jánost, ha valami nagy temetés volt, a szigeti kántor még bevette a kántusba is. Mert hogy szép hangja volt. Ilyenkor aztán kijárt neki egy-néhány huszas is. Ami nagyon jól jött bizony, mert a huszonöt forintból, amit Hubay direktor megígért neki, eddig nem kapott egy garast se. De annál több dicséretet, elismerést. — „János fiam, te vagy a társulat lelke. De jól is tettem, hogy szerződtettelek. Nem boldogulnék nélküled. Látod, az a sok semmiházi csak lopja a napot. Még a szerepüket se tanulják meg. Lusta kutyák. Nem él bennük a hivatás magasztos tudata. Bennem igen. Te igazi színész-vér vagy. Nagyra fogod még vinni, fiam. Én mondom neked. Nekem elhahagytad. Nem tudom, hallottad-e: épül ám már Pesten az új magyar színház. Jövő esztendőre, harminchétre bizonyosan kész lesz. Ott leszünk, fiam. Nem csak én, de te is. Ott aztán majd játszhatod Shakespeare-t. Hallom, Döbrentei uram már javában készül rá. Fordíttatja Shakespeare remekeit. Mintha csak rád gondolna. Mintha ismerne, tudná, mennyire bolondulsz utána. Hej, fiam, de szép is lesz az. Pesti aktornak lenni a nemzet színházában. Együtt játszani Megyerivel, Lendvayval, Kántornéval... Nodehát csak addig is élni kell valahogy, csak ki kell böjtölni. Hát csak csináld azt a kortinát, fiam, meg a díszleteket a Tündér Ilonához. El kell kápráztatnunk ennek a sok csiszliknek a szemét. Hadd legyenek oda a gyönyörűségtől. Majd csak megnyitják akkor a bukszájukat is talán, ha kinyílik a szívük...

És hát János csinálta is lelkes buzgósággal. Most is már deket harangoztak, és ő már reggel óta egyfolytában dolgozott, ott állott a létrán, kezében a pemzli, a kortina Hungária asszonyát festegette. öltöztette új tetszetős ruhába. Úgy elmerült a munkájában, hogy alig hallotta meg: kopogtak, majd dörömbölni kezdtek az ajtón. Kelletlenül mászott le a létráról és ajtót nyitott. Két megtermett suhanc ugrott be rajta és egy-kettőre kapkodni kezdtek a sorba rakott székeket.

— Mit akartok velük? — ripakodott rájuk.

— Visszük.

— Hova?

— Hát csak elvisszük.

És már hordták is kifelé a zártszékeket, támlásszékeket s pakolták föl egyre-másra a csizmadia-szín előtt álló kocsira.

Arany Jánosban, a fiatal színészben meghült a vér. Mi lesz itt, Úristen? Úgy látszik: a temetkezési egyület elviteti a köl-

csönadott székeket. Talán annyi temetés lesz egyszerre, hogy szükségük van mindenre! De hát akkor mi lesz a színházzal, az előadással? Egy pár percig mustrálta a két legényt, de látva, hogy úgysem bírna velük, kapta magát, usgyé, nekieredt egyenesen a vendégfogadónak, biztosra véve, hogy ilyenkor ott találja a színházdirektort a többiekkel együtt.

Csakugyan jól is számított. Ott ültek a kolompos színészek a hűvös ivóban. Jól esett nekik a frissen csapolt potya ser a rekkenő nyári melegben. Még a primadonna is ott volt köztük. A fitos orrú, tornyos frizurájú Csabayné, sőt ott ült a szóke Boriska is, lángpiros arcával. Szikszay Miska, a hős szerelmes nagyban csapta körülötte a szelet s Boriska kéket-zöldet játszó tengerszemeit hol rá vetegette, hol meg rajta felejtette a jobbján ülő fiatal, jóképű szolgabírón, aki úgy látszik, vendégül látta egy-két pohár sörre az egész társaságot, de aki mégis a drámai szende szép szeme kedvéért poharazgatott itt a kóboriakkal. Az egész trupp helyeselte a szolgabírónak ezt a meleg érdeklődését, sőt talán Szikszay Miska is csak azért kurizált olyan hevesen Boriskának, hogy segítsen a szolgabírót még nagyobb lángra lobbantani. Ami elég könnyen sikerült is neki.

Igy állott a helyzet, mikor a pelyhesszájú, cingár kis kellékes, izgalomtól és a nagy melegtől kihevülve berontott az ivóba, sarkig tárva ki annak ajtaját.

— „Mely vészes esemény, vagy pokoli gatzett zavará meg ennyire szíved, ó fiam?“ — szavalá Hubay direktor, kitért karokkal, meglátva a feldult arcú fiatal színészt, akinek amúgyis halavány arca most még sápadtabbnak látszott. De János felelet helyett csak állott, állott az ajtóban, mintha gyökeret vert volna lába s ajka megnémult volna. Szeme odatapadt a látványra: Boriskára s a mellette ülő két fiatalemberre s nem bírta a tekintetét levenni róluk. Balkezével a kilincset szorongatta, jobbával meg csapzott, dús hajában turkált.

— „No ecsém, tevődjék be az ajtó, mert bedől a meleg. Vagy gyere be vagy maradj odaki“ — reesegett rá nyers torokhangjával a természetes Szákfy, az egyik kolompos színész, akinek amúgyis mindig vörös feje a sok seritaltól most egészen cinóberszínű lett. — De a többi is mind kiabálni kezdett: „Mi bajod? Mi lelt? Rosszul vagy? Adjatok neki egy pohár sert...“

Hubay direktor lassan fölkelt az asztaltól s odaringatódzott a fiúhoz.

— Iszol, fiam, vagy inkább ennél valamit? Bajod van?

De János csak rázta a fejét. Rá se nézett az igazgatóra, csak Boriskát nézte egész lebüvölten, kimeredt szemekkel. Csak azt látta, hogy az a lány... az a lány önfeledten belekapcsolja a tekintetét a szolgabíróéba, mintha senkise volna körülöttük. Nem

beszélnek, nem szólnak, csak nem is suttognak. Csak nézik, nézik egymást. Olyan közel van az arcuk egymáshoz, hogy majdnem összeér az ajkuk. És Boriska vékony, kis, fehér kacsója ott piheg a fiatalember nagy, barna kezében, mint egy meleg fészekben.

Jánossal fölfordult a világ. Erős vérhullám öntötte el a fejét, egész teste belemeregett s majdnem sarkából rántotta ki az ajtót, amint kirohant a szobából.

Rohant, mintha kergették volna. Maga se tudta, hova, merre. Mint a tébolyodott száguldott végig az utcákon, majd felborította, aki útjába akadt. Kövér, aranyos főkötős zsidóasszonyok bámulva néztek utána a boltok ajtajából s csóváltgatták a fejüket. De János csak rohant, kalapáló szívvel, kapkodva, fujtatva szedve a lélekzetet. A Várhegyre vezető úton megbotlott egy kőbe, lerokkadt a földre. Sokáig úgy ült ott bambán, kábán nézve maga elé, megütött, fájós lábát tapogatva. Mikor egy kicsit enyhült a fájdalom, a szíve kezdett el fájni. Nagyon, nagyon fáj, mintha csak sebet kapott volna, szívébe tört volna a nyílvevő és az sajgott, az vérzett volna. — „Boriska, Boriska!“ suttogta s tépdetni kezdte a fűszálakat, margarétákat az útszélről. — „Hogy lehet valaki ennyire kegyetlen, szívtelen!“ S látta megint, ahogy ott ülnek az asztal mellett, kéz a kézbe, szem a szembe. S megint belefacsarodott a szíve.

Felállott a földről s odatámaszkodott egy fiatal nyárfa oldalához. Lent a völgyben a Tisza kanyargott. Sokáig elnézte a folyó szürke hullámain. Három tutaj úszott lefelé a vizen, fenyőfával megrakodva. Bocskoros oláhok heverésztek rajta. — Ez a három tutaj, bármily lassan hálad, nemsokára lent lesz az Alföldön, ahonnan ő olyan messziről elszakadt. S elszakadt mindentől, iskolai pályájától, tanáraitól, Debrecentől, Szalontától, öreg szüleitől, akik azt se tudják hónapok óta róla: él-e még és merre járja a világot. Óh, ha tudnák, hogy mi lett belőle! Kóbor vándorszínész, hajléktalan csavargó, aki sohse tudja, holnap hol hajtja le fejét. De jobb is, hogy nem tudják. Úgyse értenék meg. Hisz ő maga se érti... Miért is tette, miért is tette... Vonzotta a csillogó pálya s megbabonázta, elvette az eszét az a ragyogó szempár, a Boriska két szeme... Jaj Boriska, Boriska!... Még most is tisztán látja, amint ott állnak a tavaszi szélben, a debreceni színház kapujában... Fáncsy színtársulata fölsozlott s mindenki mehetett, amerre látott. Hubay egy truppot verbuvált össze, amelyikkel neki vágjon a Nyírségnek s bekalandozza a színészetre éhes vidéki városokat. Neki is szólt, de ő még habozott. Maga se tudta, mit csináljon. Menjen vagy maradjon. Akkor találkozott Boriskával... Erős tavaszi szél fujt s a nagy szélben úgy lobogott a lány elszabadult, szőke haja, mint egy diadalmi zászló. — „Maga is jön velünk Károlyba, úgye? — kérdezte a lány tőle. — „Nem tu-

dom, még nem határoztam.“ — „Ugyan. Sose teketóriázzék. Pakoljon és jöjjön. Estére indulunk. Egy kocsin megyünk. Majd szölok a dirinek. Meglássá csak, milyen jó lesz.“ — S zöldes kék szemével erősen a szemébe nézett. Szinte fölgyújtotta a tekintetével.

S aznap este csakugyan együtt indultak. Együtt rázta őket az ekhós szekér a poros nyírségi úton, együtt perzselte őket a korán forróra izzott nyári nap. Esténként együtt hallgatták szénakazlak tövében a békák kuruttyolását s bámulták a tele holdat. — Semmi se történt köztük, amit az emberek szerelemnek neveznek, de azért csak szerelem volt az, csak a lány nem akarta észrevenni és kimondani, János meg nem merte. A fiú buzgón tanította a lányt sok mindenre, amit tudott és a lány eltűrte, bár meglehetősen únta. Érezte, hogy nem igen lesz neki efféle fölösleges tudnivalókra sohase szüksége; ügyessége, leleménye, szépsége, érett, fejlett bájai úgyis átlendítik minden akadályon. De azért csak hallgatta, amiket magyarázott. És Jánosnak jól esett, hogy nem kellett tovább mennie a regényekből és színdarabokból jól ismert úton s a lány megmaradhatott neki ideálnak.

Károlyban és Szatmáron, mikor még együtt kinlódták és reménykedték végig a vándorkomédiások keserves, kalandos életét, még igazi jó barátok voltak, nem tudtak volna ellenni egymás nélkül. De itt Szigeten a lány már valahogy megváltozott. Egyszerre kinyílt, mint egy bimbóból reggelre kipattant rózsa, mindenkinek megakadt a szeme rajta. S ő ezt nagyon jól tudta. Neki is kinyílt a szeme s más szemmel kezdett szétnézegetni a világban. A többi aztán jött magától...

— Haj! Boriska, Boriska! Az a lány, az a lány! Hogy minek is akadt életútja vele össze!

Az a hely, ahol állott, egy nyárfaliget volt, a Várhegy lejtőjén, köröskörül buja fűvü tisztás, leheveredett a magas fűbe s álomszerű zsibbadságba merült. De nem aludt. Gondolatai riadozva szanaszét ugráltak, mint a tücskök, kabócák körülte. Hiába akarta azokat egy irányba terelni, nem ment. Pedig érezte, tudta, most jól meg kellene gondolni, hányni vetni, merre menjen, mit csináljon, mert így nem maradhat tovább. De azt is érezte, úgyse tudna határozni most, bárhogy is forgatná az esze kerekét. Olyan kátyuba jutott, amiből nem bír kivergődni a maga erejéből. Amint forgolódott, észrevette, hogy valami nyomja az oldalát. Odanyúlt és elmosolyodott. Egy könyv volt a belső zsebében, Shakespeare Hamletje, Kazinczy Ferenc fordítása. Még Debrecenben kapta egykori tanárától, az öreg Sárváry Páltól. Ez volt azóta Jánosnak a legkedvesebb könyve. Mindig magával hordta. S bár könyv nélkül tudta az egészszet, azért, ha csak egy kis ráérő ideje került, mindjárt elővette, hogy olvassa. a szemével szede-

gesse fel a szép nyomású betűket. Úgy megörült neki most is, mint egy régi jóbarátnak.

Amint kinyitotta, egy mondatra esett a tekintete: „Állhatatlanság: asszony a neved.“ — Rögtön a keserűség kezdte volna már lojtotgatni a tolkát, de mégis volt annyi ereje, hogy eltolta agyában a Boriska felbukkanó képét. Nem. Elég volt. Nem kínozza magát vele. Nem érdemli meg az a lány, hogy annyit gyöt-rődjék miatta... Gyorsan tovább lapozott a könyvben és szinte mohón kapott a szavakon, melyek mintha csak őhozzá szóltak volna: „Letörölöm emlékezetem tábláiról mindazt a semmirevaló jegyzést, amit az ifjúság firkált rá...“ Úgy, úgy, letörölni minden, minden léhaságot, újra kezdeni, új életet kezdeni... Ha lehetne... Miért ne lehetne?

...De miért is van csak tovább? Hogy is mondja csak Hamlet? Igen. „Letörölöm a sck hiábavaló jegyzést mind s csak a te parancsolatod álljon agyam tábláján...“ „Csak a te parancsolatod...“ — Hamlet atyja szellemének tett így fogadalmat, mikor a szellem megjelent neki... Hm. Mennyi szellemjelenés van Shakespeareban. Machethnek is megjelenik a szellem, Hamletnek is... Vajjon csak káprázatok volnának ezek, vagy talán a megmarkolható, fontra, rőfre mérhető világon kívül van egy másik is, melynek kárpítja olykor-olykor lebben föl csak előttünk!? Milyen különös, az ő életében sohse fordult még elő ehhez hasonló jelenség.

A Tiszáról lanyha szellő kerekedett s dalfoszlányokat hozott magával. Eleinte próbált odafigyelni, de mind jobban elálmosodott. Majd szépen elaludt. De alvása nem volt nyugodt, rossz álmokképek cikáztak át agyán, ide-oda hányta magát a fűben, homlokát kiverte a veríték s néha nyöszörgött. De azért órákig eltartott ez a kimerült, nyugtalan alvása. Majd egyszerre, mintha kígyó csípte volna meg, hirtelen fölugrott s tántorogva tett egy pár lépést. Feje zúgott, kalapált, mint a vizi malom.

A nyári nap már ép alkonyodóban volt, maradék sugarait bőkezűen osztogatta szét a Tisza völgyében és a körülvevő hegyek magaslatait aranyos párába vonta. Ebben a csöndes alkonyatban ébredt föl a fiú. Az az álmokkép, mely fölébresztette, még most is ott reszketett előtte, kimeredt szemével olyan tisztán látta, mint a valóságot, szinte a kezével érinthette volna. Látta édesanyját fekete ruhában, virágos nyoszolyán, s az ágyra borulva öreg édesapja. Nézte, nézte a sápadt, halavány arcot, a lezárt pillákat s megeredt a könnye, leborult a földre.

— „Anyám, édesanyám, édesanyám.“

De az arc nem mozdult, pillája se rezdült, csak mind halaványabb lett s mint egy ködkép szétfoszlott.

János fölegyenesedett, megdörzsölte a homlokát s káprázó

szemekkel belenézett az alkonyodó nap sárga képébe. A hetek, hónapok óta tartó bizonytalanságot, erélytelenséget egyszerre valami kemény elszántság, határozottság váltotta föl benne. A kétség utolsó csöppje is elillant. Most már tudta, hogy mit kell tennie. Azonnal megy haza. Még ma rögtön indul. Hívja az édesanyja. Csak még életben találná. Ha jó az Isten, akkor életben találja. De hát mért is gondol erre? Hiszen csak izent neki az anyja az álom nyelvén, a szellemek szavával: Fiam, gyere haza. És ő engedelmeskedik az anyai szónak. Kitép szívéből minden csábos képet, nem búcsúzik senkitől, még ma este elindul, csak az édesanyja halovány orcája világít előtte s mutatja az utat hazafelé, az új élet felé.

Dóczy Jenő

Reviczky és a fiatal Ady

Reviczky hatása alól kevés modern költőnk vonhatta ki magát. Mintha a sors halála után akarta volna kárpótolni a sokat szenvedett s a maga idejében eléggé el nem ismert költőt. Az *Ifjúságom* kötet kevés visszhangot keltett, s lám, Reviczky halála után mindjárt szétkapkodták; a *Magány* c. verseskönyv, mely halála esztendejében jelenik meg, már megragyogtatja hírnevét. Egyszerre divat lesz, az ifjúság eszménye. Rövid élete, az ártatlanul, apja bűnéért bűnhődés mártírsága, szenvedései, zseniöntudata, keresztyéni vallásossága, sértődöttsége mindennel szemben, ami hétköznapi, filiszter, világot átölelő részvéte, örökké ábrándos diáklelke, nagy műgondja, európai szelleme és előkelő magyar életszemlélete: mindez érthetően magával ragadta a századforduló fiatalságát. Valóban beigazolódott jóslata: „kedves lányok“ merengtek dalain, de ifjú költők is, akik a három nagy pesszimistától, Vajdától, tőle és Komjáthytól számították az új magyar lírát. Vajda sebzett orozzlánként élt a köztudatban, mint „Montblanc-ember“, s néhány remek versén kívül csak egyéniségének rendkívüliségét ismerték, irodalmi hatást már jóval kevésbé gyakorolt. Komjáthy sokkal fényködösebb volt, hogyszem tanítványai akadhattak volna, halála után is inkább egy kisebb körnek volt bálványa. Műve jórészt ma is talány: a filozófiai elem túlsága is akadályozta, hogy lírikusainkat befolyásolja: a csapás, melyet tört, nagy sziklákon át vezetett parttalan vizekhez, a végtelenségbe.

Reviczky annál közelebb jutott a fiatalsághoz, már élete végén. A három nagy csonka-költő közül ő hagyta rajta szellemének nyomait legjobban az új idők új dalosainak munkáján. Hatását Ady sem kerülte el, első köteteiben. Ady ekkor még nagyon kevert hatást mutat, melyet igen nehéz elemeire bontanunk. Arany, Petőfi, Makai Emil, Szabolcska, Heine s mások arculata meg-megesillan az akkor még a saját arcát hasztalan kereső Ady verseiben. Komjáthy nyomait csak ifjúkori dagályában kereshetnők. Komjáthynak egyik gyakori szava a „fény“. Ady is fölösen használja, „fény-embernek“ nevezi magát s a lángoszlop, lángfolyó, vulkánhegy stb. kifejezések Komjáthyra emlékeztetnek. Ady ekkoriban olyan verseket ír, minőket az akkor divatos poéták gyöngébb versei közt bőven találunk. Mint mondtam, kevert hang ez s a reminiscenciák külön-külön szinte egyforma arányban oszlanak meg az említett költők közt. Reviczky kivétel: az ő hatása könnyebben kitapintható, többször jelentkezik. Adyra ez a hatás azért is jellemző, mert ime, a kezdő úttörő

nem az elismert költők gárdája, hanem egyik szellemi elődje, egykor szintén úttörő költő hatása alá kerül leginkább. Ha van a kezdő Adyban valami eredeti vonás, elsősorban ez az.

Mielőtt erről szólnánk, említsük meg Reviczky és Ady egyik rokon karaktervonását. Reviczky szenvedélyes önelemző, önjellemző. A század végén talán egyedüli ebben minálunk. Vajda is sokat marcangolja magát, zseni-önteltségének tüntető hangsúlyozása mellett. De Reviczky nagy nevelője is önmagának. Az *Apai örökség* egészen az ő természetének s főként gyarlóságainak kíméletlenül őszinte leleplezése. Aféle wertheri öngyógyítás, gyónás formájában. Még túlságba is ment ezzel, a másik végletben: elesett embert rajzol, de rendkívülit. Versei s más prózai munkái is tele vannak önelemzéssel, önjellemzéssel, átlátszó inkognitóban. Mélységesen érezte végzetes természetének törvényeit, állhatatlanságát, lágyságát, kapkodását stb. s nem győzte magát vizsgálni. A modernnek közt ebben Ady talán a legtipikusabb mása. Az önvádnak mindkettőjükénél nagy szerepe van.

Ady első kötetére (*Versek*, Debrecen, 1899) Reviczky szerelmes versei hatnak inkább, az „Első szerelem” s az „Emma”-ciklus akkordjai. Szóval Reviczky merengő, lány egyénisége. A második kötetben (*Még egyszer*, Nagyvárad, 1903) inkább a keményebb, a társadalmi reformátor Reviczky szelleme érzik. Ady aztán elkarnyarodik attól az úttól, melyen kedves poétája zivatarosabb hangulataiban is eléggé megmaradt. Ő egész költő lett, minden magyar problémának felvetője, harcos költő. Kinőtt Reviczky világából, de e rövid találkozásnak foszlányai — mert hiszen nem többek azok — mégis érdekesek, figyelemreméltók.

Ady két első kötetében mindenekelőtt a hang melegsége nagyon rokon Reviczky két szerelmi ciklusának moll hangnemével. Ez a költészet tele van szívvel, édességgel, muzsikával. A szerelmes Reviczky édes-szájú költő. Egyik leggyakoribb szava: *édes*. Felesleges volna itt összeszámlálnunk, hányszor előfordul nála. A kezdő Adynál is gyakori kifejezés, sokféle kapcsolatban: szerelmünk *édes* reggelén, bús őszi szél *édes* zenéje, *édes*, balga álom, *édes* emlék, *édes*-kedves *kis* lány, *édes*-kínos pillanat stb. stb. Egy-egy ilyen, gyakran ismétlődő szó adja Reviczky szerelmi lírájának egyhangúságát, egyhangulatúságát, Adynál is. Csak-hogy Reviczky ebben mester volt, mint első klasszikus bakfisch-költőnk, s néhány remekbekészült édes-verse van: Adynak csak zsenge dalai, Reviczky-kifejezések átvételével. Az átvett díszek, szép sallangok sokaságára a költő egyénisége még nem nyom határozott karaktert ezekben a versekben. Reviczky lírai sodrából, gyakran egész sorok ritmusának önkénytelen utánzatával átömlenek Ady fejlődő formáiba az efféle szavak: üdv, bűbáj, elmúlás, kéj, visszasírni, stb. s egy kis erőt adnak neki. A fiatal

Ady olvasója gyakran révedezik itt: honnét valók e szavak? Nagyon sok jel vall rá, hogy jórészt Reviczkyből. Más is használta őket, de együtt, gyakran ismétlődve, Reviczkyből valónak látszanak. Itt együtt találta őket. Bizonyos izületi egyezésekre tapintathatunk rá. Nemesak magányosan fordulnak elő ezek a kedvenc Reviczky-szavak. Párosával is gyakran árulkodnak, sőt többedmagukkal, bizonyos ritmus- és szerkezeti azonossággal. Pl. Reviczkynek egyik kedvenc szava: meglegyint. Szeretői a lélek pillanatnyi változásának érzékitését, mint a legtöbb nem érzéki, hanem pusztán merengő költő. Innét a sok zizzenés, rezzenés, rebbenés stb. Meg-meglegyint szellője tünt napoknak — mondja egyik versében. Ady: Meglegyint késő fuvalma a lezajlott ifjú vihar-nak. Van itt más egyezés is: a birtokos jelző, az inversio következtében, a mondat végére tolódott ki, lendületet fokozóan, s ragosan szerepel mindkét helyen. — Nem dalt hoz a szellő fuvalma — mondja Ady. Reviczky: Zeneszót hoz a kőszá szellő. Állítmány és alany egyezik. Az „emlékezet“ Reviczkynek egyik kedvenc kifejezése. Rendszerint más, rokon fogalommal kapcsolódik: Egy álom, egy emlékezet. Ady: A mult és az emlékezet. Reviczky a pillanat költője, az impresszióé. A „pillanat“ szó Adynál is előfordul, még pedig a sorkezdő szó egyezésével. Reviczky: Egy boldogító pillanat. Ady: Egy álmodt nyújtó pillanat. Közbul igei jelző, azonos véggel. A „zokogni“, „felzokogni“ Reviczkynek gyakori igéje. Elfojtja, ami bántja, aztán zokogásba tör ki, de hamar megvisszatalálódik, szívárványos természet. Zokogni kezdek hangosan, mondja egyik dalában. Ady: Zokognék, sírnék hangosan. Ezek a kész sor-formák, a kezdő és záró szó egyezésével, gyakoriak. Reviczky: Ha már szeretni nem fogok. Ady: ha majd zokogni sem tudok. Egy-egy szó a vers magvát jelenti. Pl. „megigézni“. Reviczky: Járása, hangja még a régi, csakhogy már nem tud megigézni. Ady: Gyönyörű vagy most is, de meg nem igézel. — A „lemondás“, „lemondani“ is elemi kifejezés Reviczkyknél. S a szív, mely lemondásra készül, úgy mezzokog: Ne még, ne még! — Ady: S bár érzi jól az elmúlás keservét, Lemondani még nem bír, nem akar.

A „bearanyozni“ ige többször előfordul Reviczkyknél, megvan az Első szerelem ciklusban is.

Mint napsugár a könnyű felhőt,
Bearanyoztad vágyamat.

Adynál:

Bearanyoz mindent
Legelső szerelmem.

Másutt is többször előfordul nála az „első szerelem“. Pl. „Szerelmem első hajnalán“. A „hajnalán“, „reggelén“, birtokosjelzővel, szintén gyakori Reviczky-kifejezés.

A „május elseje“ is a Reviczky ciklusából kerül bele a kezdő Ady versébe. Pán a második kötetében bukkan fel, néhány szót felhasználva Reviczky híres költeményéből. Reviczky szerelem-és természetpárhuzama is ismétlődik a fiatal Adynál, drámai mozgalmasságban. Reviczky: Virágos rét fölött repültek A sárga cserebogarak. Ady: Szerelemről suttogott minden, Csiripeltek a verebek.

Reviczky szerelme: tárgyitalan merengés. Ő a gyümölcstelen, szelíd álmodozás modern poétája. A kedves: ideál, mint földi nő szinte mellékes, magának a szerelemnek állandó érzése, „üdvé“ a fontos. Reviczky annyira egy ezzel az érzéssel, ezzel az eszményi, önmagába merült szerelmességgel, hogy gyakran meg is szólítja, vagy az ideálhoz szólva, „szerelmünk“-ről beszél. Ez a szó: szerelmünk, nagyon jellemző Reviczkyre. Adynál is gyakori, reviczkyes familiáris alakjában. S ő is megszólítja a „szerelmet“.

Piros volt lágyan feshő szirma,
Jelképed, ógő szerelem!

Reviczkynél:

S ne papiron, de kebleden
Lelném meg rímed, szerelem!

Itt: rímed... szerelem. Ott: jelképed... szerelem. Szinte érezni az azonos ritmusmedret, melyen más és más érzés hullámai átfutnak.

Reviczky regényessé teszi s dramatizálja szerelmét. Még a természet is eleven akkor itt s mesesik, hogy a virágok, lombok, a rég nem látott költőt, régi ismerősüket megpillantva, megszólalnak, összesúgnak: Ismerem! Két ciklusa tele van monológgal, magázással, tegezéssel. Többnyire persze a költő beszél, kedvese helyett is, vagy mindkettőjük nevében. Bizonyos felkiáltások, fontolgtatások, a szerelem hagyományos fordulatai, válságai közben, megvannak Adynál is. Reviczky: Óh, szánj meg engem, ő ne csábíts! — Ady: Ne hívj, ne csalj!... Reviczky: Isten veled hát... Ady: Elválunk most már... Reviczky: Ne okozz, ne vádolj szüntelen. Ady: Ne vádoljunk senkit... Ezek a szavak egyúttal rendszerint strófa- vagy sor-indítók.

Reviczky egyik kedves szava: semmiség, semmiségek. Propria laus e. önmagát jellemző versében is használja. Ellentmondás van dalaiban, majd ragyogók, majd éjsötétek, poklot, üdvöt gyor-

sabban, teljesebben érez. Olyan, mint a művészi mérleg: a por-szemtől is félrebillen.

Megvérez gyöngé tüsszúrás is;
Kis szikrától is lánggal égek,
És örömemnek, bánatomnak
Okai gyakran semmiségek.

Ez a strófa, módosulva, átköltözik a fiatal Ady költészetébe is, persze öntudatlanul; maga a forma a Reviczkyé, a rímek is; még a szótagszám is egyezik.

Világrontó nyilatkozásnak
Égből lopott lángjától égek!...
...S miket leírok, elpanaszlok —
Csak szóba omló semmiségek!...

Ady két felkiáltójele, sűrűn alkalmazott pontjai és nyugvójele sem tudják eltéríteni figyelmünket ettől az egyezéstől. Ady itt már mélyebben süpped el Reviczky szó- és ritmushatásában.

De érdekesebb hatást is látunk még. A Még egyszer kötetben találjuk ezt is. Ady nyilván Reviczky Perdita-ciklusából kapja első ihletét a nő védelmére. Van Reviczkynek egy szép verse, Magdolna, mely a cikluson kívül jelent meg. A krisztusi megbocsájtás szelleméből indul ki, midőn azon kesereg, hogy Jézus óta nincs férfi, aki a tévedt nőnek megbocsásson. S a két végső sorban meghatóan, reménytelenül siratja a kitaszítottat. A fiatal Adynál ennek a Magdolna-versnek két utolsó szava mindjárt előre kerül, a Fantom c. költemény legelső sorába, tüntetve. Ó ott kezdi, ahol a lány, a reménytelen, meghasonlott Reviczky egy fájdalmas kiáltással abbahagyta. S magasra emeli, magához, a magárahagyott nőt, mint egy kincset, mely méltatlanul hevert a porban.

Bármilyen ellentétes természetek is, egy hangulatvilágban mégis találkoztak. Mindketten tipikusan kívül esnek a szerelmen: annyira analizálják, boncolják, vizsgálják, mindegyikük a maga módján, hogy csak az ideáltól távol boldogok igazán. Reviczky-nél a esók megöli a vágyat, gyakori vallomása ez; Adynál is „a mindent megszépítő messzeség“ teszi aránylag boldoggá a szerelem érzését. De ezzel már messze elkanyarodnánk közvetlen cé-lunktól.

Egy pillanatig sem filologiai szembesítésre törekedtünk. Egyébként is múltó jelenségről van itt szó: egy jelentékeny költő meghat egy kezdő nagyságot, befolyással van első verseire, melyek ma már legnagyobbbrészt csak fejlődési tekintetben számí-

tanak. Sokféle példát idéztünk, egészen jelentékteleneket is, nem biztosakat, legfeljebb valószínűket. Többnyire apró foszlányokat. A forma-ritmus, bizonyos állandó fordulatok, hogy úgymondjam: patronok, sor-medrek gyakoribb azonossága mégis, e példák megrostálása után is arra vall, hogy Reviczky versei megfordultak a fiatal Ady szívében s ébredő ifjúságában, edződő lírájának kezdetén hatással voltak rá. Ezt maga sem tudta bizonyára, hiszen a kezdő költő verseiben konvencionális szóanyag kollektív hatásban keveredik, s együtt bizonyos önállóság látszatát mutatja. Már Reviczky hangoztatja, s nem először, hogy nem az anyag a fő, hanem a forma. S idézi is valamelyik kedves írójából, hogy Salamon templomához több helyről hordták az anyagot, mint Diogenes hordójához. Az anyag ősrégi, a forma mindig újjá teheti. S mikor nagy szellemek találkozásáról beszél, Sainte-Beuve-öt idézi: a vér beszél itt, a lelki rokonság. Talán egy kis lelki rokonság is okozta ezeket a találkozásokat a fiatal Adynál. De Ond vezér unokája még ekkor mélyen alatta állt kedves költőjének, ezért is olyan feltűnően jelentkezik nála Reviczkynek túlnyomóan külső szóhatása, néhány mélyebb egyezéssel kívül. Azt hiszem, a futó áttekintés, mellyel csak felhívtam a figyelmet egy érdekes jelenségre, nem lehet ellenszenves. Olyan eset ez, mint mikor valakinek a kabátján otffelejtődik egy klubnak a ruhatári száma. Nem sokat jelent, de azért néha világnézetre is következtethetünk belőle. Adyra, úgy látszik, Reviczky hatott leginkább, mikor útnak indult, s ez a befolyás eltart egy-két esztendeig. Aztán más világ köszönt Adyra, harcosabb, teljesebb. Mert Ady előbb-utóbb minden hatás alól szabadulni tud.

Vajthó László

KRITIKAI SZEMLE

C. A. Macartney: Magyarország. — Fordították Dr. Fest Sándor és Kállay Miklós. Világkönyvtár. Révai kiadás. 255 l.

Magyarország az összeomlásig annyira el volt zárva a világtól, annyira *terra incognita* volt a legközelebbi külföld számára is, hogy helyzete, történelmi fejlődése ritkán került a külföldi közvélemény tükrébe. Ennek tulajdonítható, hogy a hazánkra vonatkozó határon túli megnyilatkozásokkal szemben a magyarság nem tudott kellően tárgyilagos lelki stabilitással rendelkezni, azokra különös érzékenységgel reagált. A kritika gyakran csak a felháborodás és visszautasítás hangját váltotta ki belőle, a hízelgő nyilatkozat ellenben — mint manapság is, sajnos, egyre tapasztalhatjuk — felnagyítva került a közönség elé, hogy az „extra Hungariam non est vita“ tévtanát szolgálja.

Újabban növekvő idegenforgalmunk egyre jobban hozza nagy áradatában a komoly érdeklődőket is. Meg kell szoknunk, hogy ezek egymás közt is, magyar ismerőseiknek is megmondják kifogásaikat. Jóindulatú kritikára nem haragudhatunk; ha nem igaz: nyugodtan megcáfolhatjuk vagy napirendre térhetünk felette.

Evvel a nyugodt érzéssel vesszük kezünkbe *Macartney* könyvét. Egy angol úr eljut Magyarországra, érdekli a nép, az ország, megtanul magyarul, hogy közvetlen tapasztalatokat szerezzon, tanulmányozza történelmünket; multunkat és jelenünket s ír róluk egy könyvet. Angol közönség számára írja, olyanoknak, akik a magyarokról semmit vagy csak igen keveset tudnak.

Művében igyekszik behatóan ismertetni az ország földrajzi adottságait, társadalmi struktúráját, alkotmányát, egyházait, a közelmúlt eseményeit, a jelen külpolitikáját s pillantást vet a jövő lehetőségeire. Beható tanulmányok, alapos utánjárás érzik ki munkájából, ezt különösen akkor értékelhetjük, ha meggondoljuk, hogy sok olyan dolgot újonnan kellett a maga számára felfedeznie, aminek ismeretével mi együtt nővünk fel.

Alapos tudáskészsége eredményeképpen sikerült is hazánkról részletes, érdekes és *meglehetősen* hű képet adnia. Akadnak azonban könyvében tévedések, melyek a teljes hűség rovására esnek. Ezeket két csoportra oszthatjuk: tárgyi tévedésekre és a megítélés tévedéseire.

Ezek közül a tárgyi tévedéseket tartjuk a kevésbé jelentősnek. Jellemzésül megemlítünk közülük néhányat:

Azt írja például a hunokról, hogy Attila halála után, mikor a hún birodalom széthomlott, továbbra is a Duna-Tisza közén laktak. A honfoglalás kora előtt fönnállt Morva állam szerinte Cseh- és Morvaországot valamint a mai Szlovákiát foglalta magában.

Tudjuk, hogy ez a rövid életű államalakulat kelet felé csak a Garamig terjesztette ki hatalmát. Még különösebb azonban az az állítása, hogy Szent István korában Róma mentette meg Magyarország függetlenségét (238. l.). A történelmet nem ismerő azt következtethetné ebből az odavetett mondatból, hogy a pápa talán fegyveres erővel segítette hazánkat idegen elnyomó hatalom ellen, holott ezt, ha akarta volna, vagy szükség lett is volna rá, nem tehetné volna meg. Szent István maga is meg tudta védeni országát II. Konrád ellen, utódai pedig azt a hatalmas III. Henriket verték vissza, aki Rómának is parancsolt.

A Habsburgok örökösödési jogával foglalkozva megállapítja, hogy „a magyar törvény bizonyos pontokban eltért az osztráktól, sőt magától a *pragmatica sancti*ótól is (sic!)“. Azt várják ez után, hogy a nőági örökösödés korlátozásairól fog beszélni, de csak ennyit mond: Magyarországon a trónöröklés korlátozva volt a katolikus főhercegekre és főhercegnőkre. Látjuk, hogy nincs tisztában az 1722/23: I., II., III. t.-c.-kel s talán azért írja, hogy „a Habsburgoknak helyzetét igen bonyolulttá tették olyan törvényes és politikai bizonytalanságok, melyekhez hasonló még a magyar alkotmány történetében is nehezen találhatunk“.

A Carolina Resolutoról megjegyzi, hogy a protestánsokat kizárta a közhivatalokból. Megelőzőleg a linzi békéről beszél, tehát a vallásszabadság tulajdonképpen esését jelentő soproni és pozsonyi cikkekről nem emlékezik meg. A közhivatalokból való kizárára csak közvetve, a *dekretális eskü* elrendelése útján történt kísérlet. Érdekes, hogy ennek a *test act*-hez való hasonlósága, melyre mi mindig felhívjuk a figyelmet, Macartney-nek nem tűnt föl. A Türelmi Rendelet kiadásának helytelenül megadott évszáma is (1782 — 1781 helyett) mutatja, hogy adatai sokszor pontatlanok.

Ez a néhány, a terjedelmes munkában bizonyára csak a bíráló szemnek feltűnő tévedés nem zavarná meg az olvasót egy olyan mű tanulmányozásában, mely gyakran emeli ki a magyarok kiváló tulajdonságait, úgyhogy néha az lehet az érzésünk, csak azért nem dícsér jobban, hogy objektív maradjon.

Mert az objektivitásra való dícséretes törekvés látszik a munka minden fejezetén s talán éppen ezért — nem tudott igazán objektív lenni. Talán túlságosan sok meghallgatást engedett olyan informátoroknak, akik pártállásuknál vagy helyzetüknél fogva maguk sem lehettek eléggé tárgyilagosak.

Az egyik mozzanat, melyből ezt következtetjük, a magyar történelmi osztályok megítélése. Néhol nyílt fejtegetésekben, néhol csak a sorok között, többször megjelenik a túlságos konzervatívizmus, a maradás, sőt elmaradottság vádjai a birtokos osztályok ellen. Ezt természetesen a sokat emlegetett nagybirtokra

alapítja. Nem célunk ezen a helyen sem a vita, sem a védelem. De úgy gondoljuk, az az író, aki jól tudja, hogy a magyar iparosodás miatt nem jelentkezett a jelen századig, tudja, hogy magyar polgári osztályról a múltban alig beszélhetünk: feljegyezhetné munkájában, hogy a 48-as mélyreható törvényeket, melyek a francia *polgári* forradalomban gyökereznek, nálunk igen nagy áldozatkészséggel a birtokos osztályok reprezentánsai harcolták ki. Ennek figyelembe vételével az egész kérdés más megvilágítást nyerhet, bár sokkal bonyolultabb kérdés, mint a könyv írója látja s bonyolultabb, mintsem egy rövid bírálatban kifejezhető.

Feltűnő a magyarországi zsidóságról való véleménye: „Hajlamuk és nevelésük bizonyos tágabb szemhatárú és kozmopolita szemléletet ad nekik, ami a magyarokból sokszor hiányzik és ha ezeknek a tulajdonságaiknak szabad folyást engedhetnek, egyéniségük sokszor valami különleges varázssal és finomsággal hat“. Nyilván ez a varázs fogta meg az író, mikor a kereskedőkről szóló fejezetben a zsidók szerepéről ír nagy melegséggel. Úgy tudja, hogy a „közhiedelemmel ellentétben a zsidóság egészében véve szegény“. Fejtegeti a zsidók politikai szereplését s rátér a forradalmakban való részvételükre. Dícsérettel emeli ki Jászi politikai egyéniségét (173. l.). Véleménye szerint „kevés kivétellel tevékeny, sőt lángoló hazafiak voltak a zsidók“. A vörös terror működését éppen csak érinti, annál melegebben ír a „fehér terror“ általán áldozatairól.

Külön fejezetben foglalkozik a revízió kérdésével. Ez legkülönösebb része művének, mert mikor már-már úgy látszik, hogy a magyar álláspontnak ad igazat, becsúsztat egy-egy megjegyzést, amely egyszerre igazunk ellen fordul. Ilyen állítása, hogy a sok panasz, amellyel Magyarország védői előhozakodtak, nélkülöz minden alapot. Bár saját szemével győződött meg arról, hogy Sátorajújhely mellett kis patak van s nem hajózható folyó, mint a békekonferencián állították, mégsem vonja kétségbe, hogy terjedelmes és pontos(!) anyaggal volt az angol és amerikai delegáció felszerelve s a nemzetiségi kérdésnél Magyarország hivatalos adatait használták fel. A kisebbségi pontokra s azok megszegésére vonatkozólag azt írja, hogy a magyarok által felhozott vádaknak nem volt mindig alapjuk s különösen Csehország némely tekintetben messzebbre ment, mint amire a békeszerződés kötelezte. Kár, hogy nem mondja meg, miben.

Ezektől eltekintve sok megértéssel és jóindulattal szól a trianoni problémáról. Magyarország múltjának és jelenének tanulmányozása közben a tények és tapasztalatok nem maradtak rá hatástalanok. Avval a biztatással zárja művét, hogy a magyarok „régente is szembeszálltak balsorsukkal és győzedelmeskedtek rajta. Győzedelmeskedni fognak most is“.

Szabó Richárd

Spiess O.: Basel Anno 1760. Basel, Birkhäuser, 1936. 1—179. Képmellékletekkel.

A tudományoknak is lehet divatja. A 18. század szalonjában úri játéktárgy volt a vitrum pulicarium, a nagyítólenese és a szellemesek sportja, a matematika. Mivel pedig Erdély mágnessai ebben sem akartak elmaradni, semmi szokatlan sem volt abban, hogy 1760 körül a Teleki grófi családnak három ifjú tagja indult majdnem egyidejűleg a nyugati országokba művelődni és számtant tanulni. A három közül kettő, József és Sámuel grófok naplót is vezettek. Ezek a naplók ugyan kissé tudományos szárazsággal, komolysággal, de mindenesetre matematikai hűséggel íródtak meg. Idehaza senki sem tudott ezekről a naplókról, amíg egy kiváló kutatónk, dr. Jelitai (Woyciechowski) József föl nem fedezte őket. Számtan- és művelődéstörténeti jelentőségüket fölismerte és átadta szövegüket a szerzőnek, aki aztán olyan díszes formában jelentette meg, aminő páratlan értéküket megilleti.

A német egyetemi városok kulturális életét nagynevű írók örökítették meg. Bázeli multjáról azonban eddig nem voltak ilyen közvetlen följegyzések. A könyv érdekességét fokozza az, hogy a bázeli egyetemnek az időtájt szerepelt két matematikusa, a két Bernoulli, európai hírű tanár volt. János mint tudós is neves, Daniel, a fizikus mint az előadás nagy mestere vonzott.

Nem érték ugyan el atyjuknak, az első Bernoulli Jánosnak kiválóságát, de mint tanítóművészek majdnem egyedül állottak az akkori tudós világban. Az ő szereplésük a Telekiek tanulmányai során nem maradt hatástalan. A Két Bolyai és Sipos Pál világraszóló működésében gyümölcsöt érlelt a drága mag, amelyet ők akkor Bázeliől hazahoztak.

A régies ízlésű pompás kötet nemcsak a schweizi, hanem a magyar erdélyi művelődéstörténetnek is igen tanulságos és becses dokumentuma.

Szilády Zoltán

Móra Ferenc: Napok, holdak, elmúlt csillagok. Budapest, 1936. Révai kiadás. 317 l.

Arany János nem akart úgy meghalni, mint a koldus, aki semmit sem hagyott. Móra Ferenc után is szép örökség maradt. Értékes darabjait sorjában osztják ki a közönségnek. A hagyatéka minden egyes darabján ott az aranypróba, az európaivá emelkedett magyar lélek nemes csillogása.

Van abban valami mély, jóságos vigasztalás, hogy minél európaibbá emelkedik a magyar, annál erősebben fejlődik ki benne a nemzeti érzés. Mikor a reformáció, ez a nagy, egyetemes kultúrforrás, megöntözte a magyar ugart, a nemzeti irodalom

gazdag virágzása nyílt belőle, majd pedig a nemzeti öntudat erő-
södött meg tőle és száz évnél tovább tudta védeni a magyarságot
a politikai és kulturális elnyomás ellen. A napkirály ragyogó
kulturája szolgálta utánzásra csábította az angol, spanyol, olasz és
német irodalmakat, a magyar Bessenyei, mikor idegen környe-
zetben megismerkedik a francia irodalommal, hatása alatt meg-
indítja az új magyar irodalmat.

Jól esik erre visszagondolni, mikor válságos idők árja foj-
togatja életünket. Jól esik megállni Móra Ferencnél, aki a köz-
élet szemléletében is túl tudott nőni a hangos jelszavak áfiumá-
tól elkábított tömeghangulaton.

„Napok, holdak, elmúlt csillagok“, új kötetének címe. Azok-
ról szól, akik másszor voltak és fényességükkel világítottak a ma-
gyar égen. A jó öreg Dugonicsról, akinek összegyűjtött példa-
beszédeiről és jeles mondásairól beszél szeretettel, meg szegedi
lelkéről, amelyben nagy gyönyörűségét lelte Móra. Katona Jó-
zsefben a kecskeméti tekintetes urat látja. Nem a hétszilvafás ne-
mest, aki elbohémkodik a hét szilvafát is, hanem az alföldi ci-
vist, aki szőlőt vesz és eperfát ültet a présház elé. Ami meg Bánk
bánt illeti, azt a kecskeméti civisek adományából nyomatta ki
Katona és hogy Bánk bánunk van, abban ezeknek a parlagi civi-
seknek több érdemük van, mint Katona kora egész hivatalos iro-
dalmának, mondja Móra, aki mindig többre becsülte a nép egy-
szerű emberét a hivatalból feljebb való rangbélinél.

Aztán az „egyetlen halhatatlan magyar huszárcapitányról“,
Széchenyiről emlékezik. Megírja józan pontossággal az Akadémia
megalapításának jelenetét. Petőfiről azt mondja, hogy a népek
kultúréletében ő a mi reklámtáblánk, a süllyedő magyar szigeten
ő az égisz érő csúcs, amelyet a vízözön soha el nem boríthat.

Kertbeny Károly meghatóan torz élete, Jámbor Pál, a mo-
doros líra korának divatos költője, Táncsics Mihály, a pályájáról
kielendült különös fényű csillag következik ezután.

Klauzál Gáborról, az emberről is akart írni, de amint végig-
kutatta a róla szóló megemlékezéseket, mindenütt ez a frázis fo-
gadta: „a megyei élet emlőin nevelkedett“. A frázisban kielégülő
történetírás gyilkos szatírja ez. Ebből a hangból szól, bár de-
rültebb, a vidéki kultúrélet szelleméről a kis cikk arról, hogy
Nógrádban hogyan gondolták, ki írta az Ember tragédiáját. Mert
hogy Madách, ez a rendes úri ember nem írhatta, az bizonyos.
Inkább szerzője a részeges, bohém Bory László, a gyarmati
ügyvéd.

Aranyról karlsbadi, Jókairól szegedi emlékeket ír meg.
Meghatott szeretettel szól Gárdonyiról, de különösen Pósa Lajos-
ról, akiben érzelmes realizmussal a „költőt“ látja, mert Pósa is
egészen ennek érezte magát és ez látszott meg minden mozdula-

tán. Kuruc naivitását így parentálja el: Mink kurucok vagyunk és demokraták minden március tizenötödikén, de más napok is vannak ám a polgári kalendáriumban.

Amit Tömörkényről ír, az jellemzi legjobban Móra kötetét. Hivatali elődjében saját sorsát látja, de éppen ez a közelség nem tudja kialakítani a tárgyilagos, öntudatos művészetet. Epikájában vagy a líra fojtja el az eseményt, vagy az újságíró tolja háttérbe az érdekes eseménnyel a szerkesztő művészt.

A kötetet kedves megemlékezések fejezik be Kerkápolyról, a legokosabb magyar emberről, akinek vétke nem volt, csak végzete, Rákosi Jenőről, Jakab Ödönről, Divald Kornélról és Gaál Gastonról, a várúrról.

Móra Ferenc a legértékesebb magyar újságírók közé tartozik; élénk szelleme, gazdag tudása és a néppel rokon gondolkozása maradandó értékévé emeli.

Hamvas József

Lotz János: A történelmi világkép. Az ember az időben. 1936. 67 l.

E dolgozatban az utóbbi évek egyik legjobb doktori disszertációja fekszik előttünk, vállalkozásban és ígéletben pedig messze kimagasló. A füzet, amint „az egész munka terve“ az utolsó oldalon elárulja, csak töredéket tartalmaz, az első rész első három fejezetét. A címnek csak az egész munka fog megfelelni teljesen. A cím után ugyanis azt várnók, hogy a történelmi világkép bölcséletét kapjuk, ehelyett azonban csak a történelmi világkép fejlődését szemlélhetjük végig a felvilágosodás koráig; a történelmi rész befejezése és az egész szisztematikus második rész egyelőre ígélet marad. Bizton hisszük azonban, hogy beváltásra kerülő ígélet. S máris jegyezzük meg, hogy ha ez a terv, melyet Lotz János maga elé tűzött, megvalósul, tudományos irodalmunk igen fontos, hiányt betöltő művel gyarapodik. A tárgyalt korok történetpszemléletére nézve így is tájékozódást nyújt, s ezzel máris hozzájárul a hiány csökkentéséhez.

A mű végleges formájában nyilván sokkal bővebben tárgyalja majd a történetpszemlélet fejlődését, az egyes történetbölcsélok és historikusok állásfoglalását, — mindenesetre kívánatos, hogy így legyen, s reméljük, hogy a kiadási lehetőségek módot nyújtanak erre a szerzőnek, — de a szerző és a munka értékelését e négy ívnyi füzet alapján is megengedhetjük magunknak. Mindenekelőtt az anyag, az irodalom bőséges, bátran mondhatjuk, hogy nagyjából teljes forrásszerű ismerete tűnik szemünkbe, Anyaga felett azonban kitűnően tud uralkodni a szerző, kompozíciós készsége, arányérzéke, előadásmódja sokkal fejlettebb, mint doktori dolgozatokban szokott lenni, hasonlóképen kritikája is. Sok

helye természetesen nincsen a vitára, de néhány helyen, egy-egy rövid megjegyzésben olyan érett elvi álláspontot, tág látókört és lényeglátást tanúsít, amely meglepő kritikai eredményekkel ajándékozta meg őt is, olvasóit is. Elvi megállapításai között kevés van, amelyet nem fogadhatnánk el, — a fortuna gondolatát nem a barokk veti fel, csak van egy barokk változata is; a renaissance-barokk-felvilágosodás fejlődési viszonya is nyilván más, mint Lotz szemléletében; a történelem „részegységei“ között nagyonis heterogén fogalmakat sorol fel, — csak éppen filozófiai alapvetését, konstrukcióját nem tehetjük magunkévá. Ennek bizony nincsen meggyőző ereje. Kidolgozása is a legsoványabb; alig nyolc oldalon próbálja megoldani a történet szemlélet fogalmának és fejlődésének filozófiáját. Ezen a ponton nem hiányzik a romantika. De ez a romantika a racionalizmusé: megnyilatkozása a szélsőséges skematizálás. S ez az egy, amitől Lotz Jánost teljes jóakarattal óvnunk kell: aki a történetfilozófiára adja magát, annak rugalmas szemlélettel kell rendelkezni. Itt étellel állunk szemben. S ma még bizonyára azt hiszi, hogy egész művében ez az alap, ez a konstrukció, ez a skematizmus a legfontosabb, ez az „övé“; de majd rá fog jönni, hogy éppen mert az „övé“, ez fog még érni, fejlődni benne.

Ha megjegyezzük, hogy néhány könyvcímnél apró elírások fordulnak elő, csak szörszálhasogatás, s nem változtat azon a meggyőződésünkön, hogy tudományunk jelentékeny művelőjével volt itt első találkozásunk.

Joó Tibor

Nagybákay (Rickl) Antal: Simonffy Sámuel élete, munkássága, családja és kora. (1754—1821.). Debrecen, 1936. 8°, 71 lap.

Ez az érdekes munka a Debreceni Tisza István Tudományos Társaság kiadványainak sorában jelent meg. Ösztönzést adott hozzá Takáts Sándornak, a kitűnő történetírónak, elismerő bírálata, melyet Zoltai Lajos egyik munkájáról írt. Szerző is, művelt kereskedő, Debrecen jeles monográfusának nyomán indult s műve bepillantást nyújt a város gazdaságtörténetének egyik fejezetébe. Rendkívül érdekes Zoltai kutatásainak — mit Nagybákay is sok adattal támogat — ama megállapítása, hogy e legmagyarabb város lakosságának zöme nem mezőgazdasággal, hanem iparral és kereskedelemmel foglalkozott s e jövedelmező foglalkozás révén jutott olyan jelentőséghez. Simonffy Sámuel is posztókereskedő, egyúttal városi főbíró, ref. egyházi főgondnok, a felkelő sereg ezredese, követ, táblabíró, egyike volt azoknak az ízig-vérig magyar, hithű református, áldozatkész embereknek, kik Debrecent nagyvárossá, gazdaggá és műveltté tették. Ha a magyar nemes családokból (Simonffyé is az volt, családja Zalából ered s a 16. szá-

zad végén kapta nemességét), nem veszett volna ki az üzleti szellem, ami Takáts Sándor kutatásai szerint a 16—17. század magyar úri tőzséreiben megvolt s ami Debrecen legnagyobbbrészt szintén nemes származású civiseinek is sajátja: magyar fajtánk előbbre volna s vagyona nem csúszott volna át idegen kezekre. Láám a boldog Anglia úri társadalma nem egy fiát kereskedőnek neveli ki, aztán öt világrészben kötött üzleteivel nem koptatja, sőt ellenkezőleg megaranyozza az ősi címert. Simonffy sem szégyelte mesterségét. Nemesak maga szolgálta végig a négy esztendei inas-ságot, három évi legénységet, hogy aztán a Nemes Kalmártársaságba lépjen, hanem hat fia közül kettőt szintén kereskedőnek nevelt. A debreceni kereskedő szellemet mi sem mutatja jobban, mint hogy Simonffy egyik sógora, nemes Németh István, már nős ügyvéd korában szegődött be kalmárinasnak apósához, Simonffy Istvánhoz annak üzletébe. Simonffy Sámuelnek mind a hat fia, noha közülök kettő ügyvéd, egy huszártiszt s egy rendőrkapitány volt s csak kettő kereskedő, végig szolgálta az öt esztendeig tartó kalmárinasságot. Simonffy Sámuel házában szigorú vallásos és dolgos házinevelésben volt a tizenegy gyermeknek része. Tekintélyes jövedelméből nem szerzett nagy vagyont, inkább gyermekei nevelésére fordította pénzt s áldozatos munkásságot fejtett ki a közügyek terén. Egyház, iskola, város, tudomány, irodalom, kórház, színészet főfő támogatóját tisztelte benne. A debreceni nagytemplom szélvitorlája nevének kezdőbetűit ma is őrzi.

A gondos, képekkel díszített munka nemcsak az idevonatkozó irodalmat aknázza ki, hanem igen sok eredeti forrást is feldolgozott, mit jegyzetben szóról-szóra is közöl. Sok beces adatot találunk benne nemcsak a Simonffy, hanem a rokon Szeremley, Bélyey, Borbély, Sassy, Ercsey, Teghze, Vecsey, Veresmarthy, Koss, Hunyady, Sárvári rokon családokra vonatkozólag is. A mű nemcsak a művelődéstörténetnek, hanem genealógiai irodalmunknak is határozott nyeresége.

Dr. G. Vargha Zoltán

Dr. Révész Imre újabb művei: 1. **A Debrecen—Egervölgyi Hitvallás és a Tridentinum.** Budapest, 1934. Kiadja a Magyar Prot. Irodalmi Társaság. 8. r. 45. l. — 2. **Méliusz és Kálvin.** Első része: Kálvin és a Kálvinizmus. Debrecen, 1936. 295—340. l. Második része: Erdélyi Tudományos Füzetek. 85. sz. Az Erdélyi Múzeum Egyesület kiadása. Cluj, 1936. 8. r. 48 l. — 3. **Debrecen lelki válsága. 1561—1571.** A M. Tud. Akadémiában tartott székfoglaló. Értekezések a történeti tudományok köréből, XXV. k. 6. sz. Budapest, 1936. 8. r. 93 l.)

E három műnek, — mint címükből is kitűnik, — Méliusz és

Debrecen áll a középpontjában. A főszemély mindenütt Méliusz. Az ő nevéhez és munkásságához fűződik elsőrenden a Debrecen—Egervölgyi Hitvallás és ő viszi a főszerepet abban a válságos lelki állapotban, melyben Debrecen egy évtizeden keresztül ingadozott és forrongott. Az ő alakja s vele Debrecen reformációja olyan principium, methodus és szempontok szerint van e művekben tárgyalva, aminőket eddig egyházhistorikusainknál nem látunk, de éppen olyan szokatlan és rendkívüli az a nagy tudományos felkészültség is, mellyel a szerző feladatát végzi. Így képes új oldalakról megvilágítani az eddigi ismeretanyagot, kiterjeszteni a történeti szűk látóhatárt és meglepő eredményeket érni el. Altalában az, amit Révész Imre az egyháztörténeti irodalomban megindított e történetnek olyan területeket éles szemmel meglátó és átfogó művelésével, melyekre eddig alig gondoltunk, epochális jelentőségűnek mondható. A művelt külföldi protestantizmus ad ugyan követendő példát e tekintetben, ám Révész az ő nagy tudásával és mélyenjáró elméjével még ezen felül is tud új lelki meglátásokat és színeket vinni be a magyar egyházhistóriába.

De az ész és tudás mellett a bámulatos szorgalmat és fáradtságot is méltányolnunk kell nála. A valódi történetírás *ex fontibus* alapelvehez híven mindenütt és mindenben beható forrástanulmányt végez. A tárgyára vonatkozó bel- és külföldi irodalmat szinte maradéktalanul ismeri és használja. Hogy Méliusznak gyökeres tanulmányozása milyen fárasztó munka, csak az tudja igazán, aki az ő lázas gyorsasággal fogalmazott műveinek laza és kuszált mondat szerkezetét, rendkívül pongyola s latin írásaiban még kínosan is barbár stílusát ismeri. Révész nem hisz még Méliusz olyan jónevű fordítójának sem, mint *Kiss Aron*, akinek fordítását eddig forrásszámba menőleg gyanútlanul használták a történetírók, hanem eredetiben újra átdolgozza az egész Méliuszt és rájön, hogy éppen abban, ami az ő tárgyára tartozik, t. i. a theologiai szakkifejezések visszaadásában sokszor nem pontos, nem hű, sőt téved is a nemes fordító. Ilyen lelkiismeretes kritikai apparátussal veszi bonckés alá Méliusz műveit és mutatja ki egyfelől a Debrecen—Egervölgyi Hitvallásnak a trienti zsinat végzéseivel, a Tridentinummal való kapcsolatát, s világítja meg másfelől theologiai összehasonlítás alapján Méliusznak és Kálvinnak hitelvilég egymáshoz való viszonyát. Művei ilymódon nemcsak Méliusz theologiai felfogására és értékelésére, hanem a helvét irányú magyar reformáció theologiai álláspontjára és fejlődésére is nagyjelentőségűek. Az eddigi, jórésztben külső jelenség- és eseménytörténeten túlmenőleg a vallásos élet és hit belső, szellemi megnyilvánulásainak Révésznél látható feltüntetése új útra vezeti a történetírást és új világításban mutatja be a magyar reformációt. Ez az ő műveinek, általán egész katedrai és egyház-

történetírói munkásságának, — mint már feljebb jeleztem, — kiváló fontossága.

Részletes és beható tanulmányozása alapján leszűrt megálapításai amilyen meglepő érdekességűek, éppen olyan becsek is. Ilyen az, hogy amint *Szegedi Kis István* lefoglalja műveiben a reformáció számára a középkori misztikát, épp úgy Méliusz a Debrecen—Egervölgyi Hitvallásban (latinul *Confessio Catholica* címmel) a Tridentinumot, tehát ezek a reformátorok még benne vannak a catholicum eszmekörében, aminthogy Méliusz magát katolikusnak is nevezi, s hittételeinek bizonyítására a Biblia mellett lépten-nyomon hivatkozik az ó- és középkori egyház tanhagyományaira, zsinati végzéseire, az egyházatyák irataira, sőt, — mint láttuk, — még a Tridentinumra is és bár az Ige alapján áll, ezeket azzal szinte egyvonalra helyezi. Ez a túlzásba vitt *tradicionalizmus* Méliusz egyéniségének és írásainak általánosan jellemző sajátsága, ami nincs meg Kálvinnál, aki pl. a Tridentinumnak Méliusztól idézett és helyeselt hittételeit elítéli, mert Kálvin alaposan ismeri az eredeti szöveget, Méliusz pedig csak másod-harmadkézből. Az eredeti forrásoknak ilyen elhanyagolása, a laza, pontatlan idézés azért látható Méliusznál, mert rövid életében óriási szervező munkássága, szóval és írással való szünetlen polémiái s magában Debrecenben is örökös, belső harcai a mélyebb theologiai tanulmányozást nem engedték neki. Ezért, bár alapelveihez szigorúan ragaszkodik, theologijának logikus következetességét és rendszerességét nem tudja irataiban keresztülvinni. Általában véve eklektikus és nem annyira elméleti, mint inkább gyakorlati theologus. Epigon, de sok tekintetben eredeti felfogással és önálló gondolkozással, amely olyan erőteljes kifejezésre is ragadja, hogy ha Kálvin vagy Bullinger mást mond, mint aminek t. i. ő kifejezést adott, akkor hazudik. Sokat tanult két tanítómesterétől: *Melanchtontól* és *Szegedi Kistől* s leginkább őket követi. Kálvinnal való szellemrokonsága látszik ugyan műveiben, de theologiján, főleg szerkezet tekintetében nem mutatkozik az ő közvetlen és elhatározó befolyása. Kétséges, hogy ismerte-e Kálvinnak egyetlen munkáját is. Egyszer ugyan hivatkozik az Institutióra (több Kálvin-citátum nincs műveiben), de akkor sem mint kiemelkedő tekintélyre és észrevehetőleg nem autopsia útján, hanem közvetett forrás után. Sokkal konzervatívabb s a patrisztikai és skolasztikai formákhoz sokkal jobban ragaszkodik, mint Kálvin. A bibliai kánont illető álláspontja is fölöttébb különbözik a Kálvintól. A hozzátapadt „*magyar Kálvin*“ elnevezés tehát pusztán a magyar prot. egyházhistoria eufonikus sovíniszta kifejezőmódja és nem lényeg szerinti. Révész ebben foglalja össze a róla, mint theologusról alkotott véleményét: „Méliusz Péter a szó történeti és theologiai értelmében még

nem „kálvinista“ theologus egyes közvetlen, vagy inkább közvetve hozzászívárgott kálvini hatások ellenére sem, de erős-keményen református theologus, akiben a nagy Kálvin-utód, Béza szívesen és méltán látta a maga szellemrokonát és fegyvertársát. Bizonyára ugyanezzel az érzéssel nézett volna reá, — ha egyáltalában a szemhatárába kerül vala, aminek eddig nyoma sincs, — maga Kálvin is.“

Méliusznak Debrecenben való helyzetét is más világításban tüntetik fel Révész tanulmányai, mint ahogy azt eddig láttuk. Ha észrevettük is, de okát eddig nem kutattuk annak, hogy Debrecen város jegyzőkönyve milyen szűkszavúlag emlékezik meg Méliuszról, akiről azt hittük, hogy az egész város az ő szuggesztív erejének és hatalmas egyéniségének hatása alatt állott. *Féltégházi Tamást* és *Gönczi Györgyöt* pl. halálukkor jóval melegebb hangon parentálja el a város notariususa, mint Méliuszt. Révész rávilágít ennek az okára, arra t. i., hogy az anabaptista tanok együttesen az antitrinitarizmussal Méliusz minden törekvése és erélye ellenére annyira beszívárogtak a városba, hogy emiatt nem egyszer forgott veszélyben tekintélye, sőt talán még állása is. Hiszen pl. 1567-ben egy őt szidalmazó Katalin nevű vakleány ügyében hozott tanácshatározat fejvesztéssel fenyegeti meg. Ilyen végzés nem jöhetett volna létre, ha a tanács előtt Méliusz érintetlen tekintélyben áll vala. Révész rendkívül eszméltető és tanulmányos módon adja elő, hogy — amint ő nevezi, — a nem reformátori túlzó protestantizmus (reformátori a Luther-, Zwingli- és Kálvin-féle) mennyire szorongatta s milyen lázas izgalomban tartotta egy évtizeden (1561—1571.) át egész Debrecent, ahol számos követőre talált. Ez az a lelki válság, melyről nagyérdekű és értékű akadémiai székfoglalóját tartotta, mely után most már más szemmel nézzük Debrecen reformációját. De Méliusz alakja is még jobban kimagasodik előttünk, amikor azt látjuk, hogy nemcsak Debrecenen kívül, hanem annak kerítésein belől is évtizedes küzdelemben kellett helytállania, hogy a józan reformációt fenyegető szélsőséges tanítások ellen megvédje és megszervezze a református egyházat. Szinte megdöbbenő drámai elevenséggel adja elő Révész Imre ezt a nagy harcot az anabaptizmussal kevert antitrinitarizmussal szemben *Arany Tamástól* kezdve *Somogyi Máté* és *Tót Miklós* veszedelmes agitátorokon keresztül a „*feleketember*“ (Karácsony György) által vezetett rajongók aggasztó tömegmozgalmáig. Mindez ott kavargott akkor Debrecenben és Debrecen körül, hogy a helvét reformációnak ezt az erős várát hatalmába kerítse. Bepillantást nyerünk Révész műveiben szélesen kiterjedt irodalmi ismeretek alapján a magyarországi anabaptizmus külföldi kapcsolataira, érintkező tanaira és az antitrinitarizmussal való közösségére s így fejti ő ki a priori és a stirpe

fölvett tárgyát, amivel a magyar egyházhistóriának nagybecsű szolgálatot tesz.

Révész művei egészben véve alapvető fontosságúak irodalmunkban. Nagyvonalú történet szemlélete, mélyreható kritikája egyben-másban talán túlszigorúnak látszik, de ezzel is intést ad arra nézve, hogy a történelemhez sohasem felületesen, hanem mindenkor a legteljesebb akribéiával kell nyúlni. Hisszük, hogy az ifjú nemzedékben olyan iskolát nevel, amely hozzá hasonló tudománnyal, pontos, rendszeres és mindenre kiterjedő munkássággal műveli tovább egyháztörténetünket. Az is példaadó jelentőségű, amit „Méliusz és Debrecen“ c. művében Révész kinyilvánít, hogy t. i. művei határozott és nem titkolt református theologiai álláspontról vannak ugyan írva, de ez nem teszi számára lehetetlenné és sikertelenné a helyes és józan értelemben felfogott, tárgyilagos előadásra és ítélkezésre törekvést. Aki elfogulatlanul olvassa munkáit, bármely irányt és felekezetet képvisel, látja, hogy Révész ezt a célt meg is valósítja.

E rövid összefoglaló ismertetés befejezéséül önként tolu tolu lunkra az a kívánság, hogy amint theologailag immár tisztán állította szemünk elé a kiváló író Méliuszt, úgy rajzoljon róla hű és igaz képet liturgiális, valamint egyházszerkezeti- és alkotmányi szempontból is s így folytassa tovább a magyar reformáció történetének írásában azt az új korszakot, amelyet sikeresen megkezdett.

S. Szabó József

Színházi Szemle.

S. I. Hsiung kínai író mesejátékát, mely *Kosztolányi* Dezső poétikus fordításában a *Gyémántpatak kisasszony* címet kapta, meglehetősen mostohán fogadta a sajtó. Ezt megértjük: ma a színház is kénytelen szenzációra dolgozni, igazi értéknek ritkán jut közönségsiker. A londoni kínai követség sajtóattaséjának darabja nem jelentős érték, de van annyi érdeme, hogy kedvezőbb fogadtatásban részesülhetett volna. Már az szerencsés gondolat volt, hogy a szerző nemzetközi motívumot dolgozott fel; így aztán világosabban ábrázolhatta célját: hogyan, milyen keretek közt, milyen gesztusokkal játszanak a kínai színpadon. A kínai dráma korántsem ment át akkora fejlődésen, mint a japán; itt, bár a játéknak csupán egyik elemeként, ma is a gyermekével rokon hangon beszélnek, a dekoráció jórészt jelképes, s a cselekmény tárgya is szinte egészen az. Ezt mutatta be Hsiung érzelmes története, a szegény kertészen, az előkelő, szép leányon s a többi mese-alakon keresztül, európaiak számára megfogalmazva, finom metszésű görbetükörben. Természetesen a néző zavarban van: nem tudja pontosan,

mennyi itt a tréfa s hogy való és költészet, egzotikum és tájékoztató gesztus közt hol kell megvonnia a határt. Pedig amit látunk, így is elég egységes benyomást kelt, csak kár, hogy ebben az egész estére szánt mesejátékban nincs elég drámai élet. *Németh Antal*, *Millos* Aurél játékmesterrel, minden lehető megtett a különös darabért; a mesteri beállításban, néhány jó színész alakításában örömről telt, s ha kísérletet kaptunk is, nem távoztunk a színházból élmény nélkül. Elsősorban *Somogyi Erzs*i tökéletes játékát kell kiemelni: maga volt a megtettesült fiatalosság, kellem és édes rakoncátlanság kettős ragyogásában. *Bajor Gizi* is egyik legjobb alakítását nyújtotta, kivált a komoly és gyermeki hirtelen változó ellentétének érzetében. *Uray Tivadarnak* jutott talán a legnehezebb szerep; átélte, anélkül, hogy egy pillanatra visszaélt volna vele, finom, szellemes s amellett fölségesen naív volt. *Gózon Gyula*, *Berky Lili*, *Lehotay*, *Abonyi*, *Lánczy Margit*, *Aghy Erzs*i s a nagyon tehetséges *Várkonyi Zoltán* mind értékei az előadásnak. *Ránky György* kísérő zenéje is figyelmet érdemelt.

Török Sándor ez évben is beköszöntött egy új darabbal a Nemzetiben, melynek immár egyik legtehetségesebb, legszorgalmasabb szerzője. *Birja* szellemmel, ötlettel, most van végleges kiforrásban, sokat várunk tőle. Új darabja, *A komédiás*, méltán kapott sok tapsot: aki írta, a tehetség hajnali harmatában fürdött. De ezúttal túlságosan nehéz feladat elé állította magát. Nincs elég biztos meséje, cselekménye, ahhoz pedig, hogy költői gondolatokkal kárpótoljon a töredékes drámáért, még az ő bő és friss fantáziája sem elég. Csak tessék elgondolni: egy faluban a nép kivétel között a mese világából, betoppan egy komédiás és visszaadja az embereknek a lélek fényességét, a játék illuzióját. Színpadon ezt már sokszor láttuk, reális, vagy félig reális miliőben. *Török Sándor* érdekes alakokat teremt, de felemás világot. Egyes jelenetei sugárzóan szépek, üdék, de mintha éppen ezek a mozzanatok nem volnának szerves részei a darabnak. Néha csodálatosan költői megnyilatkozást kapunk, egy-egy szóban, fordulatban, aztán *Török*, érezve, hogy szilárdabb talajt kellene maga alatt teremtenie, egyre magyarózkodóbb lesz. Általában a realitás és a képletesség nem szerencsésen olvad egybe, vagy ríktó ellentétben van egymással. *Török* egy darabig művészien, lassú fokozással ringat egyik hangulatból a másikba, aztán egyszerre szimbólummá légiessedik a színpad, a reflektor szenvedélyesen működni kezd s az alakok holmi népi misztérium változatába csapnak át, tétova gesztusokkal. Az előadás általában jó, s mindvégig rajta van a kivételes téma előkelősége s a léleké is, melyből e törékeny portéka kikerült. *Rajnay* bravurral érzékíti a komédiást s ebben tévedését is megjelöltük. Nagyon is hamar, programmszerűen vág bele a falusiak életébe, mintha valami kedélygyógyító intézmény kiküldött-

jeként jönne — hipp-hopp — visszaadni a népnek az elveszett mesét. A játék fénypontja *Bartos Gyula*; ahogy egy öreg hegyipásztor alakját megjátssza, a legritkább színházi események közé tartozik s magában elég, hogy telt ház nézze végig még sokáig *Török Sándor* színjátékát. De a többiek, *Hosszu Zoltán*, *Lehotay*, *Ignác Rózsa*, *Halmy Margit* is becsülettel szolgálják a szerző ügyét.

Louis Napoleon Parker színjátéka, *Disraeli*, világgörútja után nálunk is elég kedvező fogadtatásban részesült (Magyar Színház). Ez talán inkább *Hevesi Sándor* gondos és előkelő rendezésének köszönhető. A darab maga az állagos színvonalú, biztos kézzel épített regényes történelmi színművek közül való, hálás helyzetekkel, sok epizódfigurával, s egy rokonszenvesen beállított főalakkal. *Disraeli*, Anglia miniszterelnöke, két nagy cselekedetét keltik életre e színes, hatásos jelenetek: hogyan vásárolja meg a Szuezi csatornát s hogyan teszi meg Anglia királynőjét India császárnőjévé. A bonyodalom elég régi machinációval van megcsinálva, s a kémkedési hadjárat, mely egy gyönyörű nő trükkjein keresztül indul *Disraeli* ellen s megtörik a zsenialitásán, színpadra vetítve eléggé naívnak hat. A főhős nagyságát kissé mondvacsináltan emeli a súlytalan környezet, hívek és ellenfelek tarka sokasága. *Parker* azonban mértéktartó is, s a jellemkép, melyet a nagy államférfiről fest, a szerencsésebbek közé tartozik. *Pompás* szerep, kivált egy *Törzs Jenő*nek: nemcsak benne él ebben az alakban, hanem meg is nemesíti, értékesebb figurát formál belőle, egy fejjel magasabbra emeli. Igen jó *Aczél Ilona*, *Disraeli* feleségének szerepében, *Péchy Blanka* egy hercegnőt alakít festői hűséggel, *Lázár Máriának* inkább szépségét, mint játékát említhetjük, *Földényi*, *Szakáts* és *Sennyei Vera* eleven alakítást nyújtanak.

Az egyre szaporodó *Erzsébet*-drámák sorában különös helyet foglal el *André Jossset*, egy fiatal francia orvos műve, mely *Erzsébet, az elérhetetlen asszony* címen a Vígszínházban került színre. E nagy királynő alakjában mindig kísértett valami patológiai vonás, *Jossset* erre építi az egész darabot s tetszetős ötlettel napnál fényesebben szándékozik földeríteni a homályt. A darab első felében; szívós és tekintélyt parancsoló logikával olyannak rajzolja *Erzsébetet*, mint aki halálosan szerelmes *Ißsexbe*, de a kellő pillanatban, nem tudni, miért, riadtan távol tartja magától. Ennek a többször ismétlődő hevülésnek és tiltakozásnak rajza valóban mesteri, s ha a fiatal szerző ehhez méltó befejezést tudott volna költeni, talán alkotásnak nevezhetnők művét. Ám amit az orvos higgadtabb szemlélete művészi érettséggel állított be, azt a rosszabbik, mondjuk: vadromantikus énje, ultramodern lelkisége ugyancsak elrontotta. A darab végső jelenetében megtudjuk, hogy *Erzsébet* ellen, tizenöt esztendő korában, erkölcstelen merényle-

tet követtek el, s innét származik rejtélyes irtózata. Ezzel aztán vége is a dráma hitelének, nem több az, holmi orvosi sátánkodásnál. Csak patológiai kalkulációt kapunk, sivár szavakba foglalva, ráadásul magának a hősnőnek szájába adva. Olyan ez a darab, mint egy szép sellő, melynek teste undok szörnyetegen végződik. Egy zseniális író kezdte s kontár végezte be, egy személyben. Melyik Josset igazibb énje, majd kitetszik legközelebbi darabjából: ez a kérdés van olyan fogas, mint az általa kiesztelt Erzsébet-probléma. *Darvas* Lili nagyszerű, ezer árnyalatú játéka egyúttal jó bírálata magának a drámának is. Egész szerepét hozza élénk, de csak a három első jelenetben hódolunk rendkívüli művészetének. *Góth*, *Ajtay* méltó partnerei, már *Perényi* Essexe igen súlytalan, s *Tolnay* Klári is nem neki való szerepet kapott. A rendezés elsőrangú.

Vajthó László

Képzőművészeti Szemle.

Iványi Grünwald Béla — meghazudtolva magas korát — lendületesen friss vásznakkal és pasztellekkel lép a Fränkel szalonban a nyilvánosság elé. Zsíros színei, melyeket azelőtt kiállított, sőt a házaló műkereskedelembé jutott képeim már rég megszoktunk — egyszerűben felfrissültek s hamvas érett gyümölcsként gyönyörködtetik szemünket. Csak néhány cselekményes képén s virágcsendéletein kísért a múlt. Érett búzamezőkről, s a Balaton partról hozott új impressziók derűs, élénk színekben pompáznak. Hosszú úton, sok állomáson jutott ide a mester — Bastien Lepage-tól Monet-ig. Mert vele tart rokonságot ma, noha művészete problémáktól mentes s nem egy kereső fiatalnak, de egy kiforrott öregnek derűs életörömet sugárzó fölényes megnyilatkozása.

Gulácsy Lajos és *Liebl Ervin* festőművészek hagyatéki kiállítását a Nemzeti Szalon falaira egy-egy szokatlan álomvilág vízióit vetíti. Gulácsy hivatásos festő volt és különös mesékkel átítatott különös képeket hagyott ránk. Finom, kicsi, néha apró, sokszor az illusztráció területén járó munkái egy téboly felé hajló lélek vallomásai. Liebl vele szemben dilettáns. Egeket ostromló kép-, szobor- és épülettervei a formahalmazás és túlzás fortissimóiban kifulladásra s néhány kivétellel inkább kuriózumokká, mint műalkotásokká válnak. Mielőtt önmagát s a művészi tanulás komoly útját meglettel volna, meghalt.

Az Ernst Múzeum csoportkiállításán egy művészházaspáré a vezető szólam.

Amos Imre és *Anna Margit* a franciás piktúra szerelmesei, csöndes — kicsit fáradt — álmodozók. Távol Páristól — ahova csak álmaikban jutottak el eddig, egy tőlük idegen környetegen csendes idillikus élet eseménytelen, színtelen, halk szavú meséit

szövik maguk köré, mintegy oltatul a rideg valótól. Szürke fátyolos színezésük is rokon és mégis amennyire férfias Ámos, olyan nőiesen törékeny Anna. A mában élnek és idegenek a jelentől. Borongó nosztalgiával vágnak álmaik zajtalan világába.

Gertler Tibor egy sor fölényes vonalbiztonságú figurális rajzot mutat be brüsszeli munkáiból. Szükszavúan beszédes és játsszian komoly lapok ezek, ahol egy franciásan finom női száj mozdulata, vagy egy öreg bányász ruharedője egy egész világot jelent. Az örök vonalnak minden művészetben uralkodó megéjtő világát. Kár, hogy kiadóink még nem adtak módot a művészeknek, hogy mint illusztrátor ismertté tegye nevét.

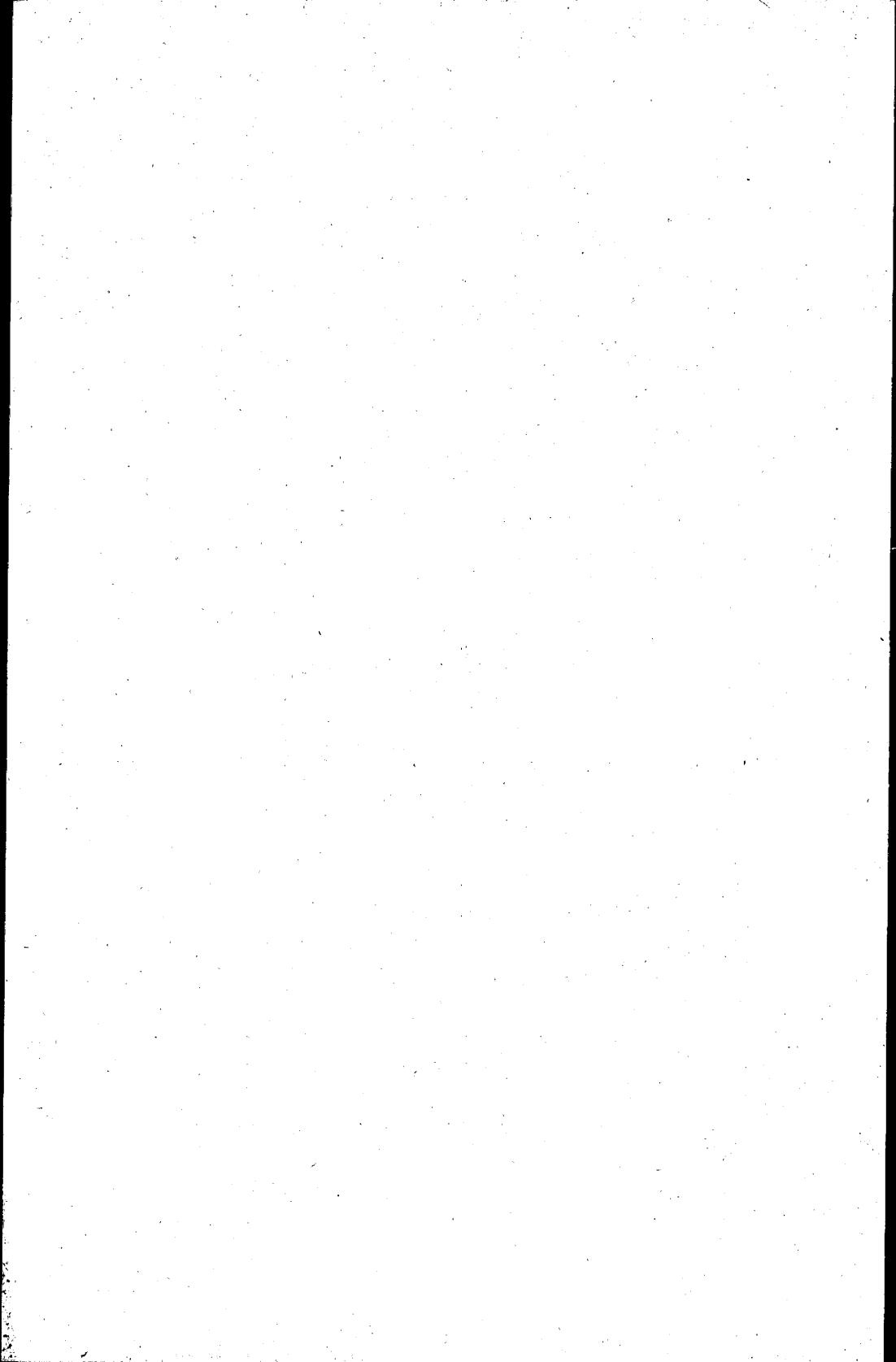
Th. Heine, az ismert német karikaturista — bármennyire is kitűnő rajzoló, vaskos satírikus képeivel sehogy sem illik bele ebbe az együttesbe.

A magyar nép hetének kiállítása, amit a Turul Szövetség az Iparcsarnokban rendezett, nem hagyhatja hidegen a képzőművészeti figyelőt sem, aki az ábrázolt szépet nemcsak képkiállításokon keresi, hanem az élet minden megnyilatkozásában is. A kiállítás összbenyomása levegős, áttekinthető, amiben annak is része lehet, hogy nem mindenki vállal közösséget a Turul Szövetséggel. A középpontban az a szellemes, artisztikus épület áll (Kunszt János és ifj. Szabó István terve), aminek falain a nép, a föld, az egészség problémáit tárják elénk szemléltető kompozíciókban a Turul fiatal művészei (Bajó, Jóny, Gádor, Lampert, Németh, Buzy és ifj. Szabó). Noha valamennyien beleolvadnak az egységes tervbe, egyéni stílusuk mégis megkülönbözteti őket. Érdekes megfigyelni, hogy a szemléltetés ott a legmegkapóbb s a hatása ott a legközvetlenebb, ahol a művész egész primitívnek látszó, de valójában raffináltan modern eszközökkel dolgozik. Mihelyt naturalizmusba fordul, hogy csak egy példát említsünk, a nyoszolyán sorvadó beteg ízléstelenné válik — s a közlendő lényeg szembeötlő ténye helyett, az ábrázolás részleteit látjuk. A kiállítás java azonban megérdemelné, hogy miután a képeket a lebontáskor átadták az enyészetnek, képeskönyv formájában feltámadjanak a közönség számára — gyönyörködtetésül és okulásul.

A Külkereskedelmi Hivatal tágas pavillonja érdemel még különös említést. Névtelen művésziük — akiben Basilidest sejtjük — a gyümölcsexport prózai, naturalista ábráit a spriccelt technika párás színeivel valósággal költői szintre emeli. Az egész pavillonban csak ezek s a másik falon végigfutó egyéb export hasonló finom megoldású szemléltetései láthatók, s a szó szoros értelmében megtöltik a nagyméretű csarnokot a jól megválasztott művészi interpretációt igazolva.

A többi kiállító is megértette a kor szavát, hogy aki a mai siető emberhez szólni akar, a mai művészet nyelvén szóljon.

A. Tóth Sándor

SYLVESTER RT.
BUDAPEST, XIV.,
HERMINA-UT 37. 22.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
APRILY LAJOS

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KAROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

JOÓ TIBOR: Régi kérdések az új világban.

REMENYIK SANDOR: Egy tőről (vers).

VAJTHÓ LÁSZLÓ: Kosztolányi Dezső.

Ifj. GYÖKÖSSY ENDRE: A halál verse (vers).

Dr. HORKAY LÁSZLÓ: A háromszázéves Öreg Graduái.

SCHULEK TIBOR: Újabb adatok Balassa Bálint életéhez.

DRASKÓCZY ISTVÁN: Valláspedagógiai feladatok.

GULYÁS PÁL: Ecsedi István után (vers).

KRITIKAI SZEMLE.

XLV. évf. 12. sz.

1936. december.

Ara 2 pengő.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása.

Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

SZLAVIK MATYÁS Dr.: Die Martin Luther-Universität Halle—Wittenberg — — — — —	504
HAMVAS JÓZSEF: Pomarius Sámuel naplója Eperjes deformációjáról 1673-ból — — — — —	506
INCZE GABOR: Pápa megyei város multja, jelene és környéke — —	508
TÖRÖK PÁL: Russel, Bertrand: Egy évszázad élettörténete, 1814—1914	509
KERECSENYI DEZSŐ: Szabó Richárd: Kozma Andor költészete — —	511
SZEGEDI ISTVAN: ifj. Gyökössy Endre: Tavaszról akartam írni — —	512
ALBRECHT FERENC: Kemenczy Gábor: Vissza az ősi alkotmányhoz	514
HAMVAS JÓZSEF: Egyed Aladár: Küzdő, szenvedő, építő ember — —	517
MATRAI LASZLÓ: Baránszky-Jób László: Bevezetés az esztétikába —	518
HAMVAS BÉLA: Schlumberger Jean: A családfő — — — — —	519
VAJTHÓ LASZLÓ: Színházi Szemle — — — — —	520
GAÁL ENDRE Dr.: Zenei Szemle — — — — —	522
A. TÓTH SANDOR: Képzőművészeti Szemle — — — — —	525

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat a következő címre kell küldeni: Aprily Lajos szerkesztő, Budapest, II., Lorántffy Zsuzsánna-utca 3. (Baár—Madas ref. leánynevelő-intézet.) Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

A Protestáns Szemle megjelenik havonta. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Ráday-utca 28.) — Felelős kiadó: Török Pál.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénytár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

Régi kérdések az új világban

Amint a háború lezajlott és pár év alatt az utóhullámok is elcsendesedtek, — legalábbis azt hittük pillanatnyilag, — varázsos csengése volt ennek a két szónak: új világ...! Éppen tíz évvel ezelőtt, előtte és utána két-három esztendeig, az emberiség a nagy rémület után még egyszer átadta magát a háború előtti évtizedek mámoros optimizmusának, s már-már elhitette önmagával, hogy a négy pusztító év és következményei szörnyű intermezzója után ismét ott folytathatja életét, ahol abbahagyta, sőt még fokozottabb lendülettel szárnyalhat tovább a haladás útján a gazdagság, béke és boldogság felé. Voltak ugyan gyanakvó szemű megfigyelők, akik az ünneprontók hálátlan szerepére vállalkoztak, s azt hangoztatták, hogy vigyázzunk, mindez a láz élénksége, amely mögött a hirtelen összeroppanás leselkedik, sőt még sötétebb intelmeket is hangoztattak. Azt, hogy az igazi betegség nem is az, amit annak láttak, s aminek gyógyulását ünneplik most, hanem sokkal mélyebb szövetekben rág a kór észrevétlen és gyógyíthatlan. De ki törődött velük?

S az Új Világ diadalkapuján a szó betűszerinti értelmében egyetlen napon valóban kihunytak a ragyogó transzparenszek, s e név máról holnapra elvesztette az eljövendő aranykorral kecsegtető varázsát és megtelt a legsötétebb szorongással. Az Új Világ ma egyet jelent mindannak a pusztulásával, érvényét-vesztésével és tagadásával, sőt erőszakos kiirtásával, amit valaha is az emberiség jobbjai tiszteltek és áhítoztak, s amitől a tömegek is várták boldogságukat. Az emberiség egyszerre tudatára ébredt annak, hogy olyasmi történik vele, ami fenyegető jelentőségében még a háború méreteit is felülhaladja. Hiszen többek közt egy még sokkal szörnyűbb háborút is táplál méhében! Az emberiség valóban a régi úton rohan tovább...

Mert ez a válság — hogy az untilig emlegett szóval éljünk mi is — távolról sem újkeletű. S ha nem is nyúlunk olyan általános magyarázathoz, hogy ez is, mint minden történeti jelenség, az emberiség egész eddigi életének következménye, — holott az igazság tényleg ez, — hanem megelégszünk közelebbi forrásokkal, be kell látnunk, hogy hiába írjuk hivatalosan a XX. század évtizedeit, a valóságban a XIX. század végső kifejlését éljük. Életünkben körültekintve közvetlenül tapasztalhatjuk, hogy történeti korszakokat nem lehet századfordulók évszámai közé határolni, sem harminchárom éves nemzedékszakaszok mértékére kiszabni. A mai válság a XIX. század válsága és távolról sem pusztán a háború következménye. Maga a háború is egyik mozzanata volt a fejlő-

désnek. Hogy az Új Világnak a kapuján áthaladunk-e, az attól függ, milyenné fogjuk alakítani. Mert ha különb lesz, emberhez méltóbb, mint a régi, akkor még messze vagyunk tőle. Vagy azoknak lenne igaza, akik kétségbeesve hajtogatják, hogy ez az egyre sötétedő és kopáruló táj itt köröttünk, ez már az Új Világ, s ilyen is marad?

Nem szabad igazságtalannak lennünk és azt hinnünk, hogy a történetben valami gyakran jut komoly, hatásos szerephez és ér el sikert a merő rosszakarat. Sőt annyival sem érhetjük be, hogy még a legrosszabb hírű szereplők is akarták valakinek a javát, hanem barátkozzunk meg egyenesen azzal a belátással, hogy mindenkit, aki valaha komoly tényezőjévé vált az emberi nem életének, a legideálisabb törekvés vezérelt, mind a legnemesebb, legigazabb, legszentebb eszméket akarták szolgálni, s meg voltak győződve róla, hogy az emberi élet felemelésén munkálkodnak. S valóban igazuk is volt. De a történeti élet természetében rejlik, hogy egyszer a legszentebb törekvés is megszüli a maga végzetes következményeit, a legnemesebb és legigazabb eszme is visszajára fordul. Széchenyi Istvánt ez a tapasztalat vitte Döblingbe. Háborúk mindig voltak. De ezt az 1914-es háborút és a mai világpolitikai helyzetet — amely, úgy látszik, oda készül vezetni, hogy a világ népei végre mégis csak hozzálátnak egymás kiirtásához, — nagyrészt a nacionalizmus elfajzása idézte elő. A szelíd és romantikus nacionalizmus, amely kezdetben népdalok gyűjtésében és a nemzeti nyelv jogainak vitatásában ismerte tennivalóját, démonná érett és hisztériás imperiálizmussá változott, s a nemzeti kizárólagosság gyilkos özönével állítja szemközt a legközelebbi testvérnépeket is. Közhely ez már. De mindjárt friss elképedést kelthet, ha arra gondolunk, mit szólna hozzá a német Herder, aki a szláv nemzeti öntudat és ezzel a pánszlávizmus atyja lett, ha elébe tárnánk, hogy voltaképpen ő is felelőssé tehető azért, hogy orosz seregek rontottak hazájára és fenyegetik ma is. Amikor az uralkodói nagyravágyás szabad hódító akcióinak útját állta az abszolutizmust felváltó parlamentáris demokrácia, akkor maga a nemzet vette át az imperiálizmus szenvedélyét. A parlamentáris demokráciának mai bünlajstromán persze egyéb pontok is szerepelnek. Utig ismerjük őket. Csak éppen azt ne hagyjuk említetlenül, hogy az az államforma, amelyet szívesen tekintenek az Új Világ államformájának, a párt-diktatúra, voltaképpen csak végső, immár paradoxonba hajló konzekvenciája a parlamentáris demokráciának. Nélküle sohasem jöhetett volna létre. S noha egészen kétségtelen, hogy ezt a fordulatot mindenütt a legteljesebb jóakarát és felelősségérzet valósította meg és vállalta, máris nyilvánvaló, hogy a gyakorlatban együtt jár egy csomó érték pusztulásával és következményei még fenyegetőbbek.

Ez a két példa jól mutatja, hogy függenek össze korunk jelenségei a múlt fejlődéssel, s azt is, mit rejt magában az eszme kikerülhetetlenül, amint történeti valósággá válik.

Nincsen másként az emberiség életének egyéb területein sem. Civilizációnk fejlődésében olyan fordulat történt, amely csak a fémek emberi célokra való felhasználhatóságának felfedezéséhez hasonlítható. A technika uralmába hajtott olyan természeti erőket, melyek teljesen megváltoztatják civilizációnk képét. Ezzel karöltve járnak a termelés, gazdálkodás, ipar, közlekedés, kereskedelem olyan átalakulásai, melyeket lelkes előkészítőik az emberiség áldásainak szántak, s mi ma katasztrófális következményeiket szenvedjük. Társa ezeknek a vívmányoknak a kapitalizmus mai formája, amely elviselhetetlen nyűg az emberiség testén, s többek közt a lezajlott és készülő háború felelősségében is részes, pedig nemrégiben még a haladás csodálatos virágának tartották — s valóban az is! — és eredete, tudjuk, egyenesen vallásos érzésekben és gondolatokban gyökerezik. A társadalom anyagi alapjainak átalakulásával nem maradhatott el magának a társadalomnak az átrendeződése, — vgy jobb lesz egyelőre felbomlásáról beszélni. Mindenki útban van valamerre, mintha senki sem volna a maga helyén. S talán valóban így is van. De ez a teljes felfordulás nagyrészt a közelmúlt szabadság-testvériség-egyenlőség elvének a természetes következménye, még ha úgy látszik is, hogy az Új Világban ez a jelszó elveszti uralmát, s másiknak ad helyet, miután kiderült, hogy ez a régi elv gyakorlatilag tarthatatlan. A liberalizmus fogalma egyenesen ördögi csengést kapott és az ellene folyó hadjárat ütközeteinek naponta tanúi lehetünk. A testvériség és egyenlőség hipotézisét pedig fajelmélet, nacionalizmus és osztályérvzés döngetik. A kritikának kétségtelenül vannak bizonyos reális alapjai, — ha nem is ezek. Az új jelszavak azonban csak teljesebbé teszik az emberi társadalom szétbomlását, tömörítési kísérleteik csak keményebbé, sebzőbbé élezik a szétszakadt elemeket, s így még veszélyesebbé válnak egymásra és egyben az emberiség egységének eszméjére nézve. És beszéljünk-e a család, a házasság vagy a nő szociális helyzetének változások állapotáról, beszéljünk-e a nemi erkölcs átalakulásáról, általában korunk erkölcsi képéről és társaséletének formáiról? Szabadosság, anyagiasság, érzékiség, önzés, nyersesség, modortalanság, általában — enyhén szólva — a felelősségérzés, önkritika, magatartás és életvitel lazasága: mindennek az oka nemcsak alacsony ösztönű és zabolátlan tömegek felszínre kerülése, hanem útcsinálói közt ott vannak a múlt század nemes lelkesedéssel vallott emancipációs eszméi is, melyek egyébiránt a tömegek térhódításának is előidézői voltak. Itt minden mindennel összefügg, és

végeérhetetlen fáradozás volna az ide-oda futó összekötő szálakat rendre kiszálazni.

Csak a szellemi műveltség, a szorosan vett kultúra helyzetére vessünk egy pillantást még. Ugyanaz a differenciálódás, specializálódás, végletes szakszerűség, amely a modern tudományok hallatlan haladásának részben velejárója volt, részben feltétele, a tudás és műveltség egységét végképen szétrobbantotta. A tudomány zárt világában ugyan megindult már az egység helyreállításának a munkája, de a laikus tudás még e pillanatban inkább rendezetlen lomtárhoz hasonlítható, mint szerves világismerethez. Az iskola is folytatta fejlődését és ma már szakszerűségével és megemészthetetlen tömegű ismereti anyagával semmiképpen sem teljesíti feladatát, a növendéknek az élő kultúrába való beleszövését, éppen mert túlságosan jól akarja teljesíteni. Emellett mindenki műveltnek és tudósnak hiszi magát és ítéletre, önálló vélemény alkotására hivatottnak, mert hiszen az általános iskolázás, s az a rengeteg híradás, amely a fürge és fecsegő újságok, a rádió és a mozgófénykép révén mindenkire eljut a világ eseményeiről, s a kutatás és gondolkodás eredményeiről, hogyne keltené szűkebb és sekélyebb agyvelőkben a bölcsesség és tájékozottság érzetét. A demokrácia kiterjedt a kritika is. De hogy a kritika még bizonytalanabb és zavarosabb legyen, hozzájárult az a körülmény is, hogy a kultúra alkotói — tudósok, művészek, írók egyaránt — a nyilvánosság mai korlátlan uralma idején kénytelenek tárt ajtók és ablakok mellett kísérletezni, tapogatózni; elkerülhetetlen kudarcaikat kandi szemek lesik meg és fecsegő szájak kürtölik világgá, s mindez olyan látvány, ami még növeli a zavaros fejek zavarát. S a legnagyobb baj, hogy a társadalom mai állapota, a gazdasági viszonyok és a technika módot ad arra is, hogy akár a legzavarosabb fejek is irányítólag szólhassanak társaikhoz.

Mi történt tehát? Egy fejlődési folyamat végére értünk. Az alkotás fölébe nőtt alkotójának és oly hatalmassá vált, hogy egy pillanatra — hisszük, hogy csak pillanatra — elvesztette felette uralmát. A lendület szétfeszítette azokat a kötelekeket, amelyek az emberalkotta világot egy nyalábba fogták össze, egyetemes rendjének alapjául szolgáltak és harmóniáját biztosították. Az emberi világ egysége felbomlott, a közös célok és irányok homályba tűntek; a részek az egységes közös életben való részvételt megtagadják, s mindenik a maga önálló és öncélú életét éli, nem törődve sem egymással, sem egységükkel. Sőt úgy tetszik, hogy egyenesen egymás ellenére törnek, s a racionális célok hasztalan küzdenek elismerésért, a merő ösztönök váltak úrrá. Az ösztönök pedig vakon szárnyalnak, a kusza csapongásuk keltette szörnyű össze-

viasszaságban egyre fokozódó rémületben, s e rémület vergődésével növelve a bomlott kavargást.

S e vihar közepette áll az ember, az alkotó és gondolkodó, s elszörnyedve eszmél rá, hogy mindezt éppen az a fejlődés idézte fel, amelyet maga munkált annyi szent indulattal, az aranykor reményében. Nem láthatta előre, hogy a folyamat végső kifejlésben, mit hoz létre, s most itt áll a föléje nőtt hatalmak és tusájuk előtt és nem tud mit kezdeni. Úgy érzi, sohasem fogja megtalálni a varázsszót, mellyel ismét engedelmességre, békére és szolgálatra kényszerítheti őket. És ez a rémület az emberi lélek válsága.

Dehát csúfolódní akarok-e én, amikor felidézem, mint fordult átokká az emberi szellem fennkölt gondolata és az emberi kéz áldott munkája? Vagy a reakciót akarom hirdetni tehát? azt, hogy semmisítsük meg mind a vívmányokat, melyek ilyen végzetes gyümölcsöket hoztak, fordítsuk vissza a fejlődést, vonjuk meg magunkat szerény falak között? azt-e, hogy csukjuk be az iskolákat és a könyveket, romboljuk össze a gépeket és zárjuk le a hátrókat s kemény parancsokkal és rendőrrel őrködjünk a társadalom harmóniája felett? Távolról sem. Még ha nem tudnánk is, hogy a belső fejlődést külső eszközökkel csak homályba lehet taszítani egy időre, de megállítani soha, akkor is vissza kellene riadnunk ilyen gondolatoktól, mert semmi sem világosabb, mint annak az igazsága, hogy a szellem válságát szellem-ellenességgel, a műveltség válságát műveletlenséggel, a civilizáció válságát barbársággal megoldani nem lehet.

Dehát hol a megoldás? S van-e egyáltalában? Mindenesetre kell lenni, mert azon a módon, ahogy idejutottunk, a történeti fejlődés útján, bizonyára ki is menekülhetünk belőle. De azt sugallja-e ez a meggyőződés, hogy ölbetett kezekkel várjuk a kibontakozást? Ez nemcsak emberhez méltatlan lenne, de belátás híján való is. Láttuk, hogy a mai helyzetet is az emberi tevékenység hozta létre, — ha szándéktalanul is. A történet és a kultúra az emberi szellem alkotása. S bármilyen nagy hatalom is a már meglevő történeti és kulturális állapot, — hiszen tapasztaljuk keservesen! — megfelelő erőfeszítéssel le lehet küzdeni holt-súlyát és irányt adhat neki az emberi akarat. A történet jövője — mondja Spranger — az ethosztól függ, nem a fátumtól. De a kivezető út aligha ott nyílik, ahol széltében keresik. Kapkodó világunk tele van az időszerűség, az aktualitás, a korszerűség meg a gyakorlatiasság hirdetésével és sürgetésével. Ez maga is bizonytalanság egyik tünete a válságnak, a felbomlásnak: részlegesség, az elszigetelődés ösztönétől sugallva. Behúzóds az idő egy zúgába és visszautasítása az elmélet egyetemességének. Voltak bölcs korok, melyek az örökkévalót és általánost keresték; ma pe-

dig széltében elterjedt meggyőződés, hogy „aktuális“ kérdésekkel állunk szemben, melyeket „időszerű és gyakorlati“ módon lehet csak megoldani. Minden egyes tünethez külön nyúlnak, megelégszenek a legközvetlenebb okok felderítésével, s pillanatnyilag segíteni látszó gyógyszerekkel. Politikai, gazdasági, szociális bajokat és problémákat látnak csupán az egyetemes válság szociális, gazdasági és politikai tüneteiben és politikai, gazdasági, szociális megoldásokkal kísérleteznek. Pedig ezek a bajok és problémák mind az egyetemes bomlás pusztá tüneteinek és csak akkor hegednek be, ha a szervezet középpontjában helyreáll az egészség. Örök és egyetemes erők végezték itt bomlasztó munkájukat és csakis örök és egyetemes erők segíthetnek. A mai válság az emberi történet örök és egyetemes jelenségeinek és kérdéseinek pusztá változata és ezért nem is várható a kibontakozás mástól, mint örök és egyetemes elvek belátásától. Igazán „aktuális“ csak az lehet, ami örök és egyetemes, mert csak annak van mindenkor érvénye.

Hiszen az egész válság végső forrását és általános természetét éppen abban ismertük fel, hogy az emberi világ egyetemes egysége bomlott szét és azok az eszmék, célok, értékek vesztették érvényüket, amelyek ezt az egységet biztosították. Az emberiségben elernyed a univerzalizmus ereje, akarata, elernyed a világ rendjének akarata. Mert — és ettől a belátástól függ alighanem egész jövőnk — a világ rendje az ember számára tulajdon szellemében és akaratában él. Ha ő nem ismeri el és nem akarja, számára nincsen világrend, nincs kozmosz, csak kaosz van. Az ember világát önmaga teremti meg, önmagában. Hasztalanul kutatja ki a csillagok járását és a hegyek mélyét, hasztalan hálózza be a földet vasúttal és országhatárokkal, melyek összekötnek és szétválasztanak, hasztalan osztja fel a társadalomban a jogokat és kötelességeket, hasztalan szabja paragrafusokba az életet, hasztalan rajzolja térképekre és szedi rendszerbe az egész teremtett világot: nem az övé az és csak kavargó és zúgó kaosz körülötte mindaddig, míg önmagában fel nem építette, alapjaiban; míg fel nem ismerte a végső elveket, melyek létét biztosítják és szabályozzák, s még inkább, amíg ki nem bontotta szellemében a céloknak, értékeknek, ideáknak azt a csodálatos rendszerét, amely megszabja az emberi élet és alkotás rendjét és megadja azt a nagy, mindent összefoglaló és örök egységet, amely harmóniát teremt kint és bent, s melynek pusztulását keseregjük és szenvedjük mai életünkben. Emberi feladatunkat kell tehát teljesítenünk: kozmoszt kell teremtenünk újra a kaosszá omlott régi helyére. S ennek semmi más módja nincs, mint magának az egység tudatának az átélése, világunk kitágítása és összefogása szellemünkben, elutasítása minden részleges és időhöz tapadó kísértésnek, s csak az örökkévaló és univerzális egység akarata. Csakis

ebben a kitágulásban és kristályiá tömörülésben, amikor szellemünk kellős közepéig hatolunk és feltárjuk a legvégső ajtót, csakis ebben az élményben lesz mienk a világ, leszünk úrrá felette — mindegy, a természet teremtette-e, vagy a magunk keze alkotása, — mert ekkor válunk eggyé vele, szellemben és akaratban. Ez az élmény pedig: a vallásos élmény. Megváltást csakis tőle várhatunk.

Ezt a feladatot nem merőben a mai válság diktálja. Ősi és örök feladatunk ez. És nem „új világot“ teremtünk ezzel, hanem az örökkévaló emberi világot állítjuk helyre. Hasztalan kísérleteznek tehát az aktuális kérdések időszerű, gyakorlati és kollektív intézményes megoldásával. Minden tétova mozdulat csak a zűrzavart növeli, csak a szálakat kuszálja tovább. A megoldás csak ez az egyetemesre irányuló benső megújulás lehet, s mindenkinék személyesen önmagában kell megélnie. Akik ezt megérik, azok majd rendbe kötik lassan a külső világot is, mert kezükben lesz a szilárd forma és biztos mérték.

Joó Tibor

Egy töről

Irta: Reményik Sándor.

Sokáig semmi.

Hetekig, hónapokig semmi.

A bánatnak árnyéka sem.

Miatta nem.

Kis ügyeim, betegség, házi gondok —

Szerkesztőség — barátok: mindig má s o k.

Hol maradtak, hol hamvadnak

Az égis ható, égő sikoltások

Utána?

Aztán — mint orvul belém döfött dárda,

Cikázik rajtam át a fájdalom.

Léleketem állítja el —

Úgy, mintha mellemen bemenne

És kijönne a hátamon

A fájdalom.

Mert heverek a hegytetőn

Magas fűben, jó társak közepette.

Vidáman, estebéd után.

Ő pedig fekszik messze, fű alatt,

Lélek sincs körülötte,

*Alszik, s talán nem is lát álmokat
A bús élet után.*

En elengedtem...

*„Nem, mégsem engedem el a kezét!”
Írta, mikor már szinte haldokoltam.
S megértették egysoros levelét
Akkor az égben s a pokolban.
Sikoltása forró szélvész gyanánt
Becsapta menny és pokol ajtaját.
Pedig kettő közül valamelyik
Engem akkor már tárva-nyitva várt.
„Nem, mégsem engedem el a kezét!”
Pedig messziről írta egysoros,
Kétségbeesett és akaratos,
Gyógyörű levelét.*

*Nem telt belé egy év:
En álltam ágya mellett.
De nem tudtam úgy ostromolni mennyet.
És fogtam szinte végig a kezét.
És elengedtem mégis a kezét.*

Mutató ujját ajkára téve.

*Ezernyi lábnyom közt az erdőn,
Mit eltakart avar s idő —
Ha megtalálnám azt a halk nyomot,
Mit kiformált egy kis cipő — —!
Még símogatnám és megkérdeném:
Kis nyom: te nem tudod, hogy merre ment?
S bekóborolnám zajtalan nyomán
Zajtalanul én is a végtelent.*

*Finom mosollyal úgy járt itt közöttünk,
Mutató ujját az ajkára téve —
Mintha a lármás világot lezárná —
S mindünknek szólna figyelmeztetése.*

*Ó, a lármától annyit szenvedett —
Most legalább mély, titkos csendbe van.
Kis cipőtálpnyi arany-nyomokat
Lombon át csak a napfény hagyogat.*

Ő nyomtalan.

Kosztolányi Dezső

(1885—1936.)

Valahányszor láttam, mindig megfeledkeztem a halálról. Maga volt a megtestesült élet. Arcának lőtükör símaságát egy idő óta az elmúlás szellői borzolgatták, de még mindig gyermeki tudott lenni ez az arc, egy jópihenésű éjszaka, egy sikerült cikk vagy fordítás boldog önérzetében. Elkerülte azokat a gátlásokat, melyek társadalmi, irodalmi tülekedésben annyira vénítenek. Mások — szükös ifjúság és férfikori jólét fordulójánál — ellustulnak, elköpcösödnek, multjukból, nevükből élnek: ő mindig a jelenben élt s mindig a legutóbbi munkájából. Egyik legszorgalmasabb írónk volt: impresszionizmus és vasszorgalom benne harmonizált a legtökéletesebben; aktatáskájával hóna alatt úgy száguldott végig az utcákon, akár az eleven Kötelességtudás, mint aki örökké halaszthatatlan irodalmi ügyben jár. Azt sem tudtuk, mennyit keres, sokat-e, keveset-e, de mindig az élet örökifjú fejedelmének tekintettük, aki szegénységében is anyagi gondok nélkül él s mindenféle társadalmi emelkedés ambíciójától idegen. Pedig felséges hiúság forrt egyéniségében s kényessége, becsvágya százszorosan túltett azokon, akik boldogulásuk árfolyamát napról-napra jegyzik s ott viselik józan homlokuk árulkodó lapján. Mindig törekedett, tervezett, alkotott, formált, tele ötlettel, állandó élet- és művészetérzettel, s egyenes vonalban folytatta, mindig előre, a művelt, szabad, balítéletektől ment örökdiák útját, melyen előtte Csokonai, Reviczky, Tóth Árpád jártak.

Sokan tartották a felület klasszikus mesterének, aki a mélységeknek, meghatottságoknak csak illuzióját éli s élteti bennünk. Az volt a gyanúnk, hogy a könnyek, lázak, víziók állandó egzaltáltságú költője nem volt elég őszinte ihletű. Mégis, munkáiból jogot találunk impasszibilitásának, az étellel szemben érzett felsőbbrendű nihilizmusának óvatosabb hangsúlyozására. Ne feledjük, hogy Kosztolányi már első ifjúságától fogva átélte, még pedig a Kazinczyak szomjas kíváncsiságával, szinte az egész világirodalmat, s minden valamire való nyelven beszélt. Ami másnak, kevés nyelven értőnek, pláne egynyelvűnek: teher, neki izgalmas gyönyörűség volt: megérteni, megérezni mindenfajta ember szívedobbanását, eszejárását. Mindig az egyénit kereste s ugyanakkor a mindenki lelke mélyén fészkelő közös emberi sort. Tökéletesen impresszionista lélek volt, érzékei fokozottan, szakadatlanul érintkeztek a külső világ jelenségeivel, mindig más és más benyomások foglalkoztatták, ez tette állandóan meghatottá, csodálkozó gyermeki tekintetét nedvessé, s ez mosta szét szemei-

ben a tragikusabb könnyeket. Ember és művész tökéletesen egybeolvadt benne, ez adta sokszor hidegnek tetsző felsőges biztonságérzetét, parnassien-attitűdejét. Számára az élet és irodalom a higgadt, leszűrt eszménység mindent kibékítő verőfényében sugárzott, s nem volt egyetlen sebe, melyet, legalább költészetében, be nem hegesztett volna.

A szó nemesebb értelmében: nagyon sok konzervatív vonás volt benne. Érdeklődési köre a nagy világ, alkotásának alapja, legfőbb eszköze a hagyomány, a régi magyar nyelv. Sokan csak modernségét látták s feledték, hogy művészete klasszikusainkból nőtt ki, néhány jelesebb írónkéval. Ezt néhány évtized múltán világosabban látjuk majd, mint ahogy Arany teljes költői nagysága is csak később, a századfordulónál világosodott meg. Arany még maga sem tudta, hogy nemcsak népi, nemzeti költő, hanem európai jelenség is s ez csak azért nem ismerős odakünt, mert a külföld nem ért magyarul, mi pedig buzgó hazafiságunkban megelégedtünk Toldi költője hazai vonatkozásainak elmélyítésével s az egyre terjedő kozmopolitizációtól való idegenkedésünkben feledtük általános emberi nagyságát. Nacionalizmus és internacionalizmus fogalma a 20. század elején kezd tisztázódni, miután Vajda, Reviczky, Komjáthy már elvéreztek bele. Arany annyira benne él még az „általános emberi“ merev értelmezésében (pedig a magyarság és Európa közt tapogatózó Reviczkyék szívében nem jelentett az nemzetietlenséget, sőt inkább a magyar szellem továbbterjedésének, világművészetének álmát), hogy magában sem értékeli vagy meg se látja európai, Goethével, Shakespearerel rokon világsszellemét. Pedig benne már csírázott egy új világ, a városi költészet. S ha a „kozmpolita“ szó bizonytalan, kétes értelmű, nyugtalanító mivolta miatt tiltakozik is költészetének egyetemesebb vonatkozásai ellen, ez a szellem épűgy alkotó eleme volt művészetének, mint tiszta magyarsága és vallásossága. *Bolond Istók*, s lírájának általános emberi motívumai vezetnek át a három nagy „pesszimistán“ keresztül a Kosztolányiék világába. Ők folytatják ezt a szellemet, oly korban, melynek már nem az eposz, az óda a műfaja, hanem a líra, a regény, a novella, s a drámában nem a tragédia, hanem a színmű, a vígjáték. Ma, a legtragikusabb korban, már nincsenek tragédiák, mindent meg tudunk érteni s ki tudunk egyenlíteni ellentéteket, melyekbe régebben belepusztultak. Ma már világosabban tudjuk, hogy európai szellem, ízlés, stílus még nem hazafiatlanság s jó hazafiak lehetünk túlhangos, túlsok hazafias hang nélkül is. Ma már az a jelszó, hogy ne különöndűnünk el, hanem az emberiséggel rokon szellemiségünket mutassuk Európának, idegen nyelven minél többször ragyogtassuk meg a magyar értékeket, s hogy társadalmi, irodalmi dolgokban ítélkező csak az nevezheti magát konzervatív magyarnak, aki leg-

alább egy-két idegen nyelvet is beszél s ismeri a Lajtán túli szellemi életet is. Ma már nagyot fordult a világ, repülőgépek berregnek fölöttünk, a film vetélytársa lett Shakespearenek, a Rádió antennái ölelkeznek a világgal, s bizony, Arany János írása is nagyon hasonlítana a Kosztolányiékéhoz, ha ma élne s aligha eposzait írná meg. Pedig ez a kor nem lett hozzá hűtelen, csak kitágította az ő nemes irodalomszemléletét. Minden valamirevaló modernünknek Arany volt a magyar mestere, Kosztolányinak is: sohasem volt túlzó, művészi önfegyelméről minden sora tanúskodik, s jórészt az az esztetika modernizálódott műveiben, melyről Arany halhatatlan ars poétikáját megalkotta. Még szabadverseiben is a régi fegyelmezetszerű író volt, aki csak a rímek ékszereit dobta el magától, egyébként nem bírt szertelen lenni soha. Modernségében, társaival együtt, nem lett idegenebb, mint a régiek, csak messzibbre kiáltotta el a magyar szót. Egyébként röghöz kötött magyar volt ő is, s négy fal közül úgy szállt ki szabadkai vagy pesti otthonából, a Logody-utcából, akár Arany egykor Nagykőrösről vagy az Akadémia ablakain át a Toldik, a hun-magyar mondák, az Aristophanesek, Shakespearek világába. Külföldön mint ujságíró, kíváncsi gyermek járt, mint költő, alkotóművész nem időzött künn soha, csak a szellem vonattalan útjain, lelke gépmadarán, tehetsége, fantáziája fényes szárnyain. Azt mondhatni, a klasszikus és a modern szellem minden jelentős megnyilvánulására figyelt, s hogy csupán egyet említsek: Shakespeare-fordításaiban is azt a hagyományt egyeztetette modernségével, mely Vörösmarty—Petőfi—Arany munkásságából öröklődött ránk, egy ideig a méltó folytatás lehetőségének lidérenyomásával.

Amilyen sokoldalú az irodalmi pályája, olyan egyszerű, puritán volt az élete. Nagy úr tátongott társadalmi méltóságtalansága s szellemi értékei között. Ez volt talán az egyetlen hiúsága, ennek az aránytalanságnak tekintélyét élvezte szemmeláthatón. Tagja volt a Kisfaludy Társaságnak, de csak halálakor derült ki igazán, hogy hivatalos megválasztások, kinevezések nélkül is ott ragyogott szerény munkakabátján a magyar irodalomnak, társadalomnak minden rendjele.

Alig mult ötvenéves s mennyi mindent elvégzett már! Volt férj, családapa, publicista, esztetikus, nyelvész, irodalomtörténet-író, sémák nélkül is, színházi kritikus, regény-, novellaíró, költő, műfordító. Az ihlet örök forrásából dolgozott, Isten kegyelméből, s mindig a szellem előkelősége beszélt írásaiból. Ő volt az első modern költőnk, aki eredeti munkásságán kívül egy egyetemes vérkeringésnek, a lírának világirodalmi lelkét is közelebb hozta hozzánk. A magyar nyelvnek egyik legforróbb szerelmese, akiben a kifejezés tökéletes erejénél, spontaneitásánál fogva műfajok vi-

rágzottak egymás mellett, szinte egy színvonalon. Mindent széppé varázsolt, amibe fogott s még egyetlen robotját, az újságírás világát is művészetté emelte. Pedig benne élt a lapok mindennapi életében s mégsem esett bele a riport-alkalmak kelepcéjébe soha. A szerkesztőségi asztalt, mely fölé annyian görnyedtek már robotos háttal, fásult tollal, íróasztallá varázsolta, mintha tulajdon otthonában lett volna. Az újságírásnak néhány fejezetét, melyhez kenyérkeresete kötötte, tisztult műfajjá emelte s megmutatta, hogy a terminus könyörtelen szellemének is lehet virággal ékes, becses szavak pillanatszüllötteivel kedveskedni. Az új magyar stílusban ő mutatta meg a közvetlenségnek olyan útjait, melyeken sokáig nem lesz megbízhatóbb s lebilincselőbb kalauzunk.

Vajthó László

A halál verse

*Mosoly pereg a fákról, mosoly szalad az égen,
mégis halottat látok s tudom, hogy úgy is végem.
Halott a perc az órán, halott az óra nappal,
halott a nap is éjjel s motozok holt szavakkal.
Vak minden hosszú percem, vak minden pernyi órám,
tengődöm éjbe verten.*

*Fölöttem hűz sok élet, nagy V-ben, mint a darvak,
ők tudják merre szállnak, holtomban nem zavarnak.
Hanyatt fekszem a sorson, meredten nézem Istent,
felhőkön át is látom, ahogy a szárnya libben.
Tudom, hogy hova száll ma, galamb- és vércse-szárnyon.
Fölöttem reng a válla.*

*Vak minden tiszta percem és csak az Istent látom
s világos nap szeméből: merre jár a halálom.
Lompos léptekkel kószál, ma erre, holnap arra,
ma háborúra ül fel, holnap egy zivatarra.
Hozzám is elnéz olykor, a hőmérőmön hintál
s úgy átjár, mint az ó bor.*

*Tengődöm éjbe verten, hályogos, vak szemekkel,
előttem és mögöttem óriás fal mered fel.
Alattam föld és semmi, fölöttem semmi s Isten,
bennem a semmi-semmi. Hogy jutok el majd innen?
Mikor fogok meghalni? Minnek e csapzott vers is?
Úgy is csak meg kell halni.*

ifj. Gyökössy Endre

A háromszáz éves Öreg Graduál

A reformáció az istentisztelet elvévé tette, hogy inkább egy szó értelemmel, mint száz szó értelem nélkül. Így követte a nemzeti nyelven való imádkozást és igehirdetést a nemzeti nyelven való éneklés is. Csakhát a magyar nyelven való énekléshez magyar nyelvű énekek is kellettek. Kérdezhetjük, honnan vették ezeket az első időkben?

Részben a latin himnuszokat, valamint a mise alkatrészeit: az invocatiokat, responsoriumokat, antiphonákat, benedictiokat fordították le magyar nyelvre. Mint az Öreg Graduál ajánló levele is mondja: „Az mi boldog eleink, az Pápastaságból való kijöveteleik után, az mint egy elsőben olyan hirtelenséggel, az Euan-géliumi vallásnak együgyü szelidségéhez képest, az *Reformationnak* első üszögében lehetett, az Deákból Magyarra elég illendőkép-pen fordítottanak“ énekeket. Természetesen csak azokat a régi szép énekeket fordították, melyek az evangélium tanításával megegyeztek.

Másrészt kielégítették a szükségletet németből vett énekefor-dításokkal, továbbá eredeti isteni dicséretekkel s bő lére eresztett verses zsoltárfordításokkal. Ezek képezték a tartalmát a nyomta-tott énekeskönyveknek, az ú. n. Cationaleknak.¹

Tartalmilag a kétfajta énekeskönyv, az írott Graduál és a nyomtatott Cationale között teljes volt a különbség, úgyannira, hogy az első ismert Graduálnak, a Batthyányi kódexnek (való-színűleg 1556—1563 között keletkezett) és a Szegedi Gergely 1569-es Cationalejének mindössze egyetlenegy éneke közös, „Az Urnak végvacsorájára“ kezdetű úrvacsorai ének.

Egy kísérletről tudunk csupán, mely a XVI. században a kétfajta énekeskönyv tartalmát egyesíteni próbálta, ez volt a Huszár Gál 1574-i énekese, melynek tartalmát részint a Batthyá-nyai kódex, részint Szegedi énekesének darabjai képezik. De ez kö-vetőkre nem talált s a későbbi Cationalek mind mellőzik a Gra-duálok darabjait egészen az Öreg Graduál megjelenéséig.

Az Öreg Graduál az egyetlen nyomtatott igazi Graduál.²

Keletkezésére nézve kellő felvilágosítást nyújt a Geleji Ka-tona Istvántól írt „Ajánló levél“.

¹ L. e. kérdést bővebben „Énekeskönyvünk régi darabjai“ c. cikkemben. Megjelent a Magyar Kálvinizmus II. évf. 4—6. sz.

² Ha ugyan nem Graduál volt Kálmáncsehi Márton énekese, melynek em-lékét Szilvásujfalvi Imre tartotta fenn a Gönczi-féle énekes 1602-i kiadáshoz írt előszavában.

Még udvari pap korában nagyon bosszantották őt azok a „fogyatkozások és illetlenségek“, melyek főként az „eggyik exemplárból másokban való sokszori által s meg által irattatások miatt“ estenek. Addig „szurdalta“ hát ujjal ezeket a helyeket Keserői Dajka János, a püspök előtt, míg végre az ráadta a fejét a „reformálásra“, kívánva a Geleji Katona segítségét is. A javításnál nagy gonddal jártak el. Nemcsak Erdélyországból, hanem még Magyarországból is bekérették a Graduálokat, hogy ezek alapján állapítsák meg a helyes szöveget és a helyes tartalmat. A gondos munka azután annyira megtetszett Bethlen Gábor fejedelemnek, hogy „a maga öregbik Cancelláriáján levő jó kezű Deákkal, régál papyrosra, nagy öreg bötükkel le iratá és igen szép aranyosan bé kötteté, tábláit az szegeleteken ezüstel kazdagon meg boglároztatván, eleit, avagy az felnyiló felét, meg kaptosztatván, az oldala közepire két felől az maga tzimerét szegeztetvén“. Csak sajnálnunk lehet, hogy ez a szép, de „képtelen nagy és potrohos“ írott Graduál, amelyet — „az nagysága mellett az terhe is meg lévén, — egy embernek nagy baj egy helyből más helyben emelni, s nehéz is penig, avagy ugyan lehetetlen is jól ki nyitni“, nem maradt fenn korunkra.

Ezt a nagy írott Graduált látta meg Rákóczi György fejedelemmé választása után a gyulafejérvári templomban s „elméjét ottan annak ki nyomattatására birta“. Az akkori nyomdatéchnikai viszonyok között óriási feladat volt egy ilyen nagy köttás könyvnek a kinyomtatása, amely közel 4 esztendeig tartott. Nem hiába panaszkodik miatta Geleji Katona, akire a nyomtatás ellenőrzése hárult Keserői Dajka 1633-ban bekövetkezett halála után. „Isten mondhatná meg, mennyit bajlottam légyen véle, három esztendőktől fogva“ — panaszolja. „Óh mennyi bajom volt az köttáknak igazgattatásokkal.“

De a nagy munka végre is sikerült. Boldogan tehetta a fejedelem kezébe, ki a nyomtatás költségét fedezte s a 200 példányból³ egyet-egyet ingyen ajándékképpen küldött meg a nagyobb gyülekezeteknek. Büszkén hivatkozik rá a fejedelem előszavában, hogy a nyomtatott 200 exemplárból egyet is pénzen el nem adott.

³ A 200 példányból bizony ma már csak 11 ismeretes: M. Nemzeti Múzeum, M. Tud. Akadémia, Debreceni ref. Kollégium, Hajdunánási ref. gimn., Kolozsvári ref. Kollégium, Nagykőrösi ref. gimn., Sárospataki ref. Főiskola, Felsőbányvai, Hajduböszörményi, Marosvásárhelyi és Óbudai ref. egyház. Ezek is többek között megrongálódtak. Különösen az elején: a Rákóczi György előszavánál és Geleji Katona ajánló levelénél. E két utóbbit nem ártana esetleg újra kinyomtatni, ezáltal egyfelől az envészettől megmenteni, másfelől közkinccsé tenni, mert történelmi szempontból nagyon fontos utalások vannak bennük. Pl. a Bethlen Gábor halála utáni időkre amilyen szellemes, olyan szemléletes és mestert a korrajz.

Arról nem szól az írás, de elsősorban bizonyosan azoknak a gyülekezeteknek küldték meg, amelyektől Graduálokat kértek a javításhoz a püspökök.

A fejedelem előszava végén saját kezével írta alá a példányokat s ellátta jelmondatával is. Végül azt jegyezte rá, hogy melyik gyülekezetnek küldi. A hajdunánási ref. gimnázium tulajdonában levő példányon pl. így áll: „Nánási ecclesiae“.

A fejedelem előszava után Geleji Katona István hatalmas ajánló levele következik „Az Tiszteletes Fejedelmi Méltósággal tündöklő és igazgatói felsőséghoz illendő Ditséretes Külső Belső Jóságokkal Fenyekedő Rakoci⁴ Györgynek“. Hosszú fejtegetésben értekezik ebben Istennek dicsőítéséről. Isten dicsőítésére csak az olyan énekek valók, melyek „a Szent Lélek ihlésének tisztaságos *venájából* folyamnak, idvösséges lelki jókról vagynak s kegyes, szent és tisztességes szókból állanak és az Isten ditsőségére s az hallgatóknak az Isteni félelemben és szeretethen való gyarapodásokra szolgálnak“. Ennek szem előtt tartásával így fogalmazza meg a ref. gyülekezetekben való éneklés szabályát: „Az Szent Próphéták Soltárit és azok mellett az Isten beszédéből az Szent Írásból, formáltatott és az közönséges keresztyéni hitnek ágazatihoz alkalmaztatott, *hymnusokat*, lelki ditséreteket énekljük szívünkéből, az Urnak, az minnen nyelvünkön, egymásnak tanuságára és intettetésére, az Istennek az ő velünk való jó tétéményiért való hálá-adásra.“

Ennek megfelelőleg dörög a latin nyelven, vagy több számon való éneklés ellen, amennyiben szerinte az istentisztelet célja nem lehet a gyönyörködtetés, egyedül Istennek értelmes, a hallgatókat is építő, magasztalása. Kissé nyers, de szellemes megállapítása szerint „az mint hogy az könyörgés buzgóság nélkül tsak olyan, mint az disznóknak röhögések, azonképpen az éneklés is, az Istenhez való kegyesség nélkül, szintén tsak olyan, mint az ökröknek bógések.“

S ő, a puritánok nagy ellensége, az istentisztelet egyszerségének követelésében annyira puritán, hogy nem tűri meg még az orgonát sem a templomban, sőt még onnan is kihányatná, ahol megvan.

A virágénekekre nézve, melyekről egy helyen így emlékezik, nem minden gúny nélkül: „Virág, avagy szüzességnek virágát elhullató, énekek“, szintén nincs egy jó szava sem. Azok szerinte mind „fertelmes testi indulatokból származnak és buja kívánságoknak büdös seppedékéből fakadnak“ s azután úgy dörög ellenük, mint a legkeményebb középkori barát, úgy hogy az idézést folytatni sem lehet.

⁴ Az ajánló levél következetesen mindig így közli a fejedelem nevét.

Ajánló leveléből azt is megtudjuk, hogy szándéka volt „az Graduál mellett levő kisebb *Cantionale*t is megjóbbitatni“, erre azonban a puritánokkal való kemény harc nem hagyott időt.

Nyelvészeti szempontból értékes s több figyelmet érdemelne a „Kegyes Olvasokhoz És Éneklőkhoz Tétetett Rövid Intése“, melyben az egységes orthográfia bevezetését is sürgeti. Ennek főakadályát a vidékek és egyének különböző szokásában látja, amely szerint mindenki makacsul ragaszkodik a maga felfogásához. Ezért veti fel a gondolatot, hogy talán jobb is volna „az minnen saját régi ős bötüinkel élnünk, az mellyekben mindegre kiváltképpen való bötük vagynak, és azok szerént az írásban egymástól nem különbözhetnék, melly bötük még nálunk jelen vagynak, de félő hogy el temetődjenek lassan lassan, melly bizony kár s szégyen lészen minékünk, ha az mi eleinknek bötük az mi gondviseletlenségünk miatt vesznek el“.

Lássuk ezután az Öreg Graduál tartalmi összetételét.

Az énekek között első helyen 2 adjutorium, fennálló ének áll: Uram Isten, siess minket és a Könyörülj rajtunk Ur Isten kezdetű. Mindkettő benne volt még előző énekeskönyvünkben is.

Majd a himnuszok jönnek ünnepkörönként csoportosítva, mindig megfelelő számú antiphonák, responsoriumok, versiculások és benedictiok kíséretében.

Ezek jórésze a legrégebb ismert Graduálból, a gyulafejérvári Batthyányi-kódexből van véve. Érthető is, hogy Erdély püspöke az Erdélyben használatos Graduált vette alapul s azt pótolta ki a többi Graduálból. 77 himnusza közül 65 való a Batthyányi-kódexből, viszont a Batthyányi-kódexnek csak 3 himnuszt nem találjuk meg itten (Örvendezzen már e világ, Jövel Szent Lélek Ur Isten, Szállj, és Világnak nemes teremője).

A 10 adventi himnusból csak egy nincs meg a Batthyányi-kódexben (Mindnyájan kik egybegyültünk). A 8 karácsonyi, a vízkereszi és vízkereszt utáni himnusz mind onnan való. A 6 bőjti énekből 3 új⁵ (Szent igéjét az Istennek, Jézus Krisztus mi megváltónk, Hallgass meg minket Ur Isten). Nincs meg a Batthyányiban az itt felvett virágvasárnap ének sem (Dicséret és dicsőség tenéked). Az 5 nagyheti ének mind azonos. A 7 husvétiből 2 új (Örüljünk most mindnyájan, Dicséretet mondjunk jer az Urnak), a Chorus novae Jerusalem pedig itt 2 változatban is

⁵ Ezek az énekek természetesen csak a Batthyányi kódexhez viszonyítva újak s más Graduálban előfordulnak. Így pl. a Hallgass meg minket Ur Isten kezdetű bőjti, valamint a Dicséret és dicsőség kezdetű virágvasárnap ének a Patay-kódexben is megvan. Aminthogy az Ajánló leveléből világos is, hogy a himnuszok közt igazán új nincsen, hanem azokat úgy válogatták össze a különböző Graduálkból.

megvan (Keresztyéneknek serege). A 2 áldozócütörtöki, a 3 pünkösdi s a 4 Szentháromság napjára való, továbbá a 7 teremtséről szóló ének mind azonos. A 18 reggeli himnuszból is csak 3 új (Mennei nagy Ur Isten, Jézus Krisztus Istennek egy fia, Könyörögjünk az Istennek). Azonos a 2 esti ének. Végül a 4 úrvacsorai énekből új egy (Az nap eljő nagy haraggal).

A 77 himnusz közül 41-nek mi is ismerjük a latin eredetijét.

Ezeket a himnusokat Keserüi Dajka igazította meg „a Deák *exemplárok* szerint, az mellyek pedig Deákul nem találtathattak, azokat az keresztyéni hitnek és vallásnak rámajára szabá“. Vagy 8—10 himnuszt összehasonlítottam a Batthyányi-kódexszel s úgy találtam, hogy ez az igazítás nem volt nagymérvű, legtöbbször csak szókiecsérlésből vagy verssorok rendjének megváltoztatásából áll.

A himnuszos után lamentációk és passiók következnek, melyeket Geleji javíttatott. Különösen „sok rut vétségeket“ hányt ki a Máté szerint való passióból, amelynek csak a titulusa volt Máté szerint, „de sok vólt közzé elegyítette az több Euangelistákból is, úgy hogy sem egygyik, sem másik szerint nem vólt igazán, hanem egészen le kellett irnom igéről igére az Szent Máthéból s úgy kellett ujjonnan meg kótáltatnom“. Ehhez kapcsolódik egy újabb Passio, egybeszerkesztve a 4 ev. alapján, majd vasárnapi antiphonák és prózai zsoltárdallamok fejezik be az első részt.

Az Öreg Graduál második része prózai zsoltárfordításokkal kezdődik. Megvan benne mind a 150 zsoltár. A zsoltárok a régi Károli fordítással majdnem azonos szövegezésben jelentkeznek. Keserüi Dajka átdolgozó munkássága azokat a zsoltárfordításokat is közelebb vitte a Károli szöveghez, melyek már a Batthyányi-kódexben is megvoltak. A zsoltárok közül a hosszabbak 2 vagy 3 részre vannak osztva, hogy ne kelljen az egészet egyszerre végig énekelni. A zsoltárok után van téve a Mária, Zakariás és a Simeon éneke, valamint Athanasiusnak hitvallása.

A Geleji által írt minden vasárnapi szóló responsoriumok, versiculusok és benedictiok előtt van egy canticum, az egyetlen ének, amelyben a hazafiúi érzés, az ország romlása felett való fájdalom is szóhoz jut. Ez az ének a Hatalmas Ur Isten, kiből semmi változás nincsen kezdetű, amelynek sorait a szükséghez képest lehetett az éneklésnél cserélgetni, ilyenformán:

Vegyed el mi rólunk az te nagy haragodat,
ne nézzed háládatlanságunkat.

Avagy:

Vegyed el már rólunk ez nagy sok inséget,
vegýd el az pogány ellenséget.

Érdekesek azok a közönséges vasárnapra szerkesztett benedictiók vagyis az egész istentiszteletet bezáró áldások, amelyeket Geleji írt az év minden közönséges vasárnapjára. Ezekben jó útravalóval látja el a templomból távozó híveket, adván rendesen az evangélium summáját. Szinte mintapéldái lehetnének ezek a jó katechizáló éneknek.

Ha az evangéliumi példázat lényegét e szavakkal véste be a záró éneklés a hívek szívébe:

Ne vonnyon el téged ember az menyországtól az major,
Sem egy néhány iga barom, sem penig az meny asszony,

ezt nem felejtették el biztosan odahaza sem.

Minden erkölcs-prédikációnál jobban megragadt a hívek lelkében az evangélium tanítása, így fűszerezve az aesopusi mesével:

Az ki mást feddeni akarsz, magad czirkáld meg elsőben,
Hogy az mit te másban feddesz, más ne fedgye te benned.
Az hátulsó táskában tegyd a más vétkét, s az magadét
Az elsőben, hogy azt nézzed, s nem penigen a másét.

Más helyen a cicoma ellen ad útravalót ilyenképpen:

Az kazdagsággal jól éllünk, minden nap józanon legyünk,
Az buja öltözetekben felettébb el ne mennyünk.

Úgy látszik, minden időben szükség volt figyelmeztetni a divat túltengése ellen.

De arra is jók voltak ezek a benedictiók, hogy az erkölcsi tanítások mellett hitbeli oktatást is adjanak, amint ezt látjuk a kánai menyegzővel kapcsolatban:

Kemény szóval megriasztá szent Annyát tanuságunkra,
Hogy ő helyette ne tennők azt mi közben járónká.

A benedictiókat követi még néhány záró ének, valamint kezdő ének is, nyilvánvalóan azzal a szándékkal, hogy az a pár lap üresen ne maradjon. Ezek között van a Batthyányi-kódexből való ma is használatos 2 kezdő ének: Ez esztendőt meg áldgyad, Ez pünkösöd üdnepében, amelyek tehát nem lehetnek a Geleji szerzeményei.

Az Öreg Graduál, valamint a XVI. és XVII. század írott Graduáljai amellettt bizonyosságok, hogy a reformáció kezdetben, éppenúgy mint sok más téren, az énekügy terén sem szakított ha-

zánkban gyökeresen a r. kath. istentiszteleti renddel és az ősi énekekkel. A kereteket megtartotta, csak éppen a tartalomból zárta ki azokat az énekeket, amelyek az evangéliumi tannal ellenkeztek, így főképpen a Mária-énekeket. Megtartotta a ref. egyház még a felelgető énekeket, a responsoriumokat is.

A keresztyénség közös örökségével, a latin himnuszokkal való szakítás csak a későbbi idők eredménye s az ellenreformáció harcainak következménye, amikor a ref. keresztyénség megszakított minden összeköttetést az üldözőkkel, mégha értékekről, mint pl. a régi szép latin himnuszokról kellett is lemondania.

Az Öreg Graduál úgy tekinthető, mint egy utolsó nagy kísérlet ezeknek a latinból fordított himnuszoknak, valamint az éneklés változatosságában is megnyilatkozó gazdagabb liturgiának a megtartására. Nem véletlen, hogy ez a kísérlet éppen Erdélyből indult ki, ahol nem volt annyira életszükséglet a katolicizmussal való merev szembehelyezkedés, mint az állandó harcban álló magyarországi részekben.

A kísérlet azonban nem sikerült. Az egyházban működő erőket a katolikus liturgiával való gyökeres szakításra feltartóztatni már nem tudta. Himnuszait átvették ugyan a Cationalek 1654-től kezdve, de lassacskán elkoptak azokból újra, mert éneklésük kiment a szokásból, nemcsak magyar földön, hanem még Erdélyben is.

Szathmáry József „A ref. templomi énekeskönyv története“ c. tanulmányában az Öreg Graduálnak korszakalkotó jelentőséget tulajdonít a ref. énekeskönyvek történetében s központi szerepet a ref. énekügy terén. Ilyenformán korfelosztásában a Graduálon fordul meg nála minden.⁶ Az Öreg Graduálnak, bármilyen nagyszabású vállalkozás volt is, nincs ilyen nagy jelentősége ref. énekügyünk történetében. Korszakalkotó lett volna, ha célját s kerül elérnie, ha a nyomtatás és a szélesebb körben való elterjesztés által meg tudja tartani a katolikus liturgia maradványait s az ősi himnuszokat a ref. egyház kultuszában. Bizonyos mértékben sajnálhatjuk, hogy nem így történt. Mai szemmel nézve kár volt egyházunknak lemondani a régi szép énekekről, s azok dallamairól, hiszen az a keresztyén egyházak közös öröksége. A régi harcos református élet rohanó folyama azonban elment a Graduálok énekei mellett. Győzött a Cationale s vele az egyszerűség. Így lett az Öreg Graduál is jóformán nem több énekügyünk fejlődését tekintve, mint egy nagy áldozatokkal létrehozott nagyszerű és hatalmas emlék a multból.

Dr. Horkay László

⁶ L. Prot. Szemle IV. évf. 448. o.

Újabb adatok Balassa Bálint életéhez

Balassa Bálintnak legalaposabb életírója Dézsi Lajos (B. B. minden munkái, 1923.). — Az alábbiakban a költő életének néhány olyan részletéről adhatok hírt, amelyet Dézsi még nem ismert vagy pedig tévesen tudott. Valamennyit Bornemisza Péterre, a költő édesapja udvari papjára vonatkozó kutatásaim közben találtam.

1. Bálint születési évét („1550—51“) már esztendőök óta helyesbítendőnek véltem, mert Balassa Zsigmond, Jánosnak gyermekeken testvérbátyja 1553-ban kelt végrendeletében (l. Balassa lt. 1580-as csomó) annak gyermekeiként csak *Farkast* és *Lászlót* említi. Már pedig nem tétélezhető fel, hogy az örökbehagyó 2—3 év alatt ne szerzett volna tudomást öccse harmadik fiának születéséről. — A kérdést azóta kétséget kizáróan eldöntötte *Zákonyi Mihálynak* becses felfedezése: Balassa András, Bálint 17 évvel idősebb unokatestvére latin családi bibliájának geneologiai bejegyzése (l. Esztergom Evlappjai 1934, 16. l.). *Eszerint Bálint 1554. október 20-án, szombaton délelőtt 9 órakor született Zólyom várában.*

2. Tizenegy esztendőskorában Bálintot Nürnbergben találjuk, ahová apja egy Zsiga nevű társával tanulni küldte. Erről Kötzler W. kereskedőnek 1565. október 26-án Balasy János báróhoz Zólyomba intézett levele tesz bizonyosságot, amelyben azt írja, hogy „Nagyságod fia ide Nürnbergbe békességesen és szerencsésen megérkezett. Neki és Zsigának idevaló praceptornt kommentáltam, akinél idejüket nem fogják haszon nélkül eltölteni.“ (Balassa lt. 1565. évi csomó.)

Farkas és László, Balassa Jánosnak két idősebbik fia ez időtt már nincsen életben, mert a családi levéltárnak egy 1564. évi oklevelében (birtokvásárlás Balassa János és Eberszky Miklós között, kiállító Czobor Imre, Bal. lt. fasc. 2306, 1564-es boríték) már nincsenek felemlítve B. János fiai között. — Bálintnak e korai németországi tanulmányútja rendkívül jellemző fényt vet a Balassák művelődési készségére. Balassa Imréről, a volt erdélyi vajdáról is tudjuk, hogy legidősebb fiát, Ferencet külföldi egyetemekre járatta s épen 12 esztendővel ezelőtt történt, hogy Svájból jövet Baden területén utonállók megölték. Az unokatestvérét már serdületlen gyerekkorában küldik tanulni, világot látni! (Zsiga kilétét még nem sikerült kiderítenem.)

3. Tudjuk, hogy Balassa Jánost az 1569. évi országgyűlés utolsó napján egy Kenderesi nevű horvát származású szélhámós

papnak hamisított levelére elfogják és az ország törvényei megsértésével, a rendek tiltakozása, sőt óvadék ajánlása ellenére börtönbe vetik. Innen csak 1570. márciusában sikerül szökéssel szabadulnia.

Az alábbi Benigna Resolutioból kitűnik, hogy az apával együtt fia is börtönbe került, sőt utóbbi még 1570. augusztusának közepén is bilincsek közt volt. — Tekintettel arra, hogy a két idősebb fiú akkor már régen nem él, Ferenc pedig mindössze 7 éves volt (Zákonyi i. m.), nyilvánvaló, hogy ez csak Bálint lehetett, akiről tudjuk, hogy jelenvolt az országgyűlésen, hiszen azon az ifjú Nádasdy Ferenenek agarat ajándékozott.

1570. augusztus 16-án rendeli el Károly főherceg, hogy Balassa János, felesége és gyermekei bizott emberükkel elszállíthatják Újvárt maradt ruhaneműiket, csak vigyázzon a vár német kapitánya, Holzschuech Lázár, hogy mást is el ne vigyen. „*Azonkívül elrendeljük, hogy Balassának az a fia, aki annak fogságból való szökése után Pozsonyban maradt és bilincsek közt őriztetik, szabadon bocsáttassék.*“

Balassáék egyébként már szeptember havában engedélyt kapnak arra, hogy Pozsonyban maradt holmijukat elvitethessék, októberben meg újabb benigna resolutio arról rendelkezik, hogy minden Újvárt maradt ingóságukat birtokba vehessék. Karácsonyra pedig visszakapja Balassa János maradék ingóságát, sőt négy török foglyát is, függőben tartva azt a 3000 forintot, amit nemrég a selmeci kamarának kölcsönadott. (Orsz. Lt. Ben. Res. 1570, fol. 157, 180, 220.)

Mindebből kitűnik, hogy maga a dinasztia is az általa elkövetett méltatlanságot enyhíteni akarta és pedig jóval az 1572. júniusában kiadott menlevél előtt.

4. Bálint anyjának halálát Dézsi 1577—78. telére teszi. Nyilván elkerülte figyelmét, hogy Bornemisza Péter Postillája I. kötetének előszavában (1573. október 1-én) már *néhai* Balassa Jánosné néhai Sulyok Annáról emlékezik. Tekintve, hogy 1573. bőjt első hétfőjéről (február 9.) való az alábbi levele (Nemz. Múz. Balassa lt. 1573.), amely művelődés- és gazdaságtörténeti szempontból is figyelmet érdemel, — a nagyasszony halála helyesen 1573. tavasza-ősze közti időre teendő.

5. Balassa János 1577. május 6-án halt meg Beszterce városában (Zákonyi M. i. h.). A hybbei templom sírboltjába temették.

6. A teljesség kedvéért Zákonyi Mihály felfedezését: Bálint halála leírását is közreadjuk itt az Esztergomban lévő családi Biblia szerint: „Anno 1594 die 19 maii Esztergom vára viásakor, midőn ostromnak mentenek az Vízvárasnak, lötték meg Balassa Bálint urat az ostromon. Minden két combján által ment az gólbis, de csontot és ízet nem sértett. Vesztette az barbély Mátyás

hercegé, nem akarván szót fogadni az magyar barbélyoknak és holt meg hertelen die 30. eiusdem. — Interim Ferenc úr Hatvan alatt az törökkel való harcon sebesedett meg, ki miatt bátyját sem jöhetett látni; és azután az tatárok, hogy Husztra ki jöttek vala Debrecen táján, midőn az urak küldték volna meg látni, hol legyen az tatár és mi készülettel, környül fogták szegént, még az hatvani sebekből sem gyógyult volt meg, — és ott ölték meg“. (Esztergom Évlapjai i. h.).

I. Kötler kereskedő levele Nürnbergből, 1565. október 26.

(Nemzeti Múzeum, Balassa lt. 1565.)

Wohlgeborener, gnädiger Herr.

Gnad und Fried von Gott dem Allmächtigen und unsrem Herrn Jesu Christo, mit uns allen jeder Zeit. Amen. Euer Gnaden sei mein gehorsam willig Dienst untertänigst Fleiss demütigst bevoraus.

Gnädiger Herr, Eur Gnaden an mich getan Schreiben von Dato alten Jahres den 5. Octobris ist mir auf 22. bemeldtes Monats allhier in Nürnberg geantwurt, den Inhalt untertänigst verlesen und gerne vernommen; Eur H. mein Schreiben aus Pressburg auch presentieret worden, der nemblichen Hoffnung mein folgend Schreiben aus Breslau und Nürnberg werden Eur H. vondiesem auch geantwurt und daraus erindert sein, Eurn Gnaden Sohnes hierher zu Nürnberg friedlich und glücklich Ankonft. Und ferners, wie ich ihm sampt dem Siga allhier einen Preceptoren commendiert, bei dem sie mit Hülf des Allmächtigen ihre Zeit nicht vergebens werden anlegen. Ohne vonnöten soliches diesmal zum andern zu erholen und fürchten zu schreiben, dann wann mir Gott wieder gen Wien und zu Eure H. verhülft, will ich den selben allen guten erforderlichen Bericht mündlichen anzeigen.

Dann das Eur H. begehren, ich mich nach Verrichtung meiner Geschäften nach Wien zu ziehen nicht säumen allda ich vollführen werde, was zu tun sein werde. Bin also ich innerhalb 6 oder 7 Tagen entlichen entschlossen von hinnen nach Wien. Das verhoffens auf 9. oder 10. November ich gewiss zu Wien zu sein, da mir nun Eur H. auf dieselbige Zeit was von Gelt hätt zugesandt, würde ich zu näch(s)ter Gelegenheit und guten statten kommen, dann auf 19. dito Elisabeth in den Markt zu Presslau und dass vonwendens Commodität vorhanden würd sein, da nun soliches nicht vor diesem wird geschehen und Eur H. was bei handen, wollen dieselben damit nicht staunen, dass ichs auf 11. November in Wien gehen möcht, so zweifelt mir nicht, ich wölle es mit ehister verwenden, demnach sich Eurn H. zu richten haben.

Eure Gnaden klein Uhrlein hab ich zu Wien richten lassen,

hat aber nicht recht tun wöllen, derwegen ichs mit mir hero genommen und dem Maister geben, der es restlich gemacht; der richtet es zu, dass von sich es soll recht gehen, wills mit mir hinab nehmen und Eur H. mit ehister Gelegenheit zusenden.

Der kleinen Faust Püchsen, die ich alhier kaufte, hab ich schon bei einem Maister angedingt. Verhoff, sollen von guten Zeug gemacht werden. Wills Eur H. auch mit den furderlichsten hinein ordnen.

Weiss Eur Gnaden dieser Zeit sunderliches nichts zu schreiben, den angezeigten Zeitungen tue ich mich sampt meinen Gefreundten zum untertänigsten bedanken. Der ewige, gütige Gott verleie, was seiner Göttlichen Majstät zu Lob und Ehr und der-Christenheit zugute gereichen tut.

Hiermit Eur H. in den Schutz und Schirm des allmächtigen Gottes und mich denselben zum untertänigsten und gehorsamsten empfehl und etc.

Datum Nurmberg den 26. Octobris Anno 1565.

Eur He. untertänigster gehorsamer Diener

W(?) Kötzler m. pria.

Oim: Dem Wohlgeborenen Freiherrn

Johan Balasy von Gyarmath.

Se. Kai. Mjt. Span und Hauptmann auf Altensol.

Meinen Herren

Altensol.

II. Benigna Resolutio 1570, fol. 148.

Carolus dei gratia Archidux Austriae, dux Burgundiae, comes Thiroli, Reverendi, Magnifici et Egregii nobis dilecti. Annui-mus clementer ut Joannes Balassa, sua, uxoris et liberorum suorum vestimenta ex Wywar, per hominem quempiam suum auferre possit, quod vobis significantes clementer mandamus, ut praenominatum (?) Balassam id facere velle intelligetis certum hominem Vestrum illuc expeditatis, qui simulcum Capitaneo Castelli eius Germanico Lazaro Holczschuech ibi omnia vestimenta auferenda difficiat et annotet, nene smul quid harum aliarum rerum suscipiatur et auferatur, sedulo caveat. Caeteroquin puerum illum ipsius Balassae, qui post ipsius ex custodia fugam istii Posonii remansisse et in vinculis asservari dicitur, liberum dimitti jubemus. Satis fiet sic benignae nostrae voluntati.

Datum ex Civitate nova in Austria die XVI. Augusti Anno Domini MDLXX. Carolus.

III. Benigna Resolutio 1570., fol. 220.

Carolus ect. Sacra Romanorum Caesarea Majestas dominus et frater noster charissimus clementer concessit ut Joanni Balassa hae res, quas sibi ille iuxta praesentem annotationem ex Arce Wywar restitui petet, reddantur. Itaque nobis nomine (?) suae Majestatis benigne praecipimus ut eas res quarum Catalogum hic videtis, una cum quattuor Turcis captivis, si adhuc ibidem retinentur per praefectum arcis ei impositum extradari, et ipsi Johanni Balassa ad requisitionem ipsius vel servitiorum suorum assignari certo et sine defecto curetis.

Restitutionem vero trium millium florenum, quos ipse ad Cameram Schemnitzensem Suae Caesarea Majestati mutuo dedit, sua Majestas pro nunc suspendi iussit.

Etc. in Nova Civitate Austriae die 12. Dec. 1570.

Carolus.

IV. Sulyok Anna levele 1573. február 9.

Nemzeti Múzeum, Balassa lt. 1573.

Éltig való szolgálatomat ajánlom kegyelmednek szerelmes én édes uram. Dicsértessék az Úr Isten az ő jó voltájért örökké való hála adással, hogy kigyelmedet békével és jó egészséggel tartotta és vitte be. Ezutánis az örökké való Isten az ű Szent Fiához való nagy szerelméjért, kijért fogadta, hogy meg hallgat az ű kigyelmes ígéreti szerint, mivelje ezt én velem, hogy mind az én teljes életembe tartsa meg kigyelmedet jó egészségbe és békeségbe az ű atyai szent áldomásába és az utánis, az míg neki tetszik, szent nevének örökké való dicséretire. Amen.

Mi-es az Úr Isten kegyelmességéből mind egészségbe vagyunk, legyen hála az Istennek. Az fogas mellett való cédulát im el küldtem, de én az másikkal ösze nem olvashatom, mert talám k(igyelme)d el feledte vót, hogy dejákül vannak. Hanem im azokatis oda küldtem, az kik az ű f(elsége?) parancsolatjába voltak. Egyebetis, azmint k(igyelme)d parancsolt, mindent el küldtem. Az szakácsot ha kigyelmed nem írta volna, el küldtem volna, mert tudom, hogy k(igyelmedne)k szükség; én kedig itt be érem szintén Halváthyval és az inással. Az arany fonalat és az selymet meg szolgálom k(igyelmedne)k. Bizony Bécsbe ilyen jót és ennyi pénzen meg nem vettek volna. Bolondság én vélem, hogy akit ez előtt ott fenn vetettem, hogy azt onnat belől nem hozattam. Ez után az mire értökünk (=pénzünk) leszen, ne küldjök azért Bécsbe. Egy török vagyon Makovicán, igen könyörög, hogy k(igyelme)d el vitetné. Ű most még meg változhatnék (=ki váltathatná magát) míg az atyja él. Azzal, vagy mással jó volna az

Schulek Tibor: Újabb adatok Balassa Bálint életéhez

gyermekeknek efélet hozatnunk; mert ha az ÚrIsten élteti, ezek majd fel nőnek, s addig had készítgetnek nekik egyet mást. Mert hirtelen nem lehet. Oztán igenis nehéznek tetszik az egyszersmind való sok költség, de így lassan lassan egyszeris, másszoris eszébe sem veszi ember. Az én oda való menésem nem lehet, miért hogy k(igyelmed) sem leszen otthon s az gyermekeket nem tudom ki-nek hadni. Heringet két tonnánál és olajt három tonnánál többet nem hoztak. Azt mondja az ember, hogy vehetett volna, de nem tudta mint el hozni, mert az szekér bér igen drága volt. Az ű maga szánán magának hozott s haza sem jütt addig, míg azt Rozonberken (Rózsahegyén) mind el adta. Én ugyan Hybbén (Liptó vm.) vetettem volt egy tonna heringet az vámra. Mégis két vagy három száz hering nyereségünk lett rajta. Ott, az mint az vámos mondja, mind el kelne az, akit most hoztak s még többis, ha volna. Bizony az gonosz ember nem jól mívelte, hogy többet nem hozott. Az gránát dolmánt im elküldtem, de az leveleket ki szedtem és más levélbe be kötve oda küldtem Markosnéhoz, mert talán ki hullottak volna az zsebből. Az tiz szán innét el indul szerdán s azt mondják, hogy Plesőcre (Tótpelsőc, Zólyom vm.) el érkeznek csütörtökre. Ide kedig jobb búzát küldeni, hogy nem árpát, mert árpa annyi vagyon, hogy az ház szükségét mind vetni s mind ser főzni be érzük vele, az mint Miklós deják mondja. Azért, ha búzát hoznak, jól el kel Hybbén az vámháznális. Ha im kenyeret süt-tetünk, el adni azt nem szükség. Deli István(t) im haza bocsátám. Az kegyelmes ÚrIsten az ű Szent Fiának érdeméjért tartsa meg kigyelmedet minden jóval és óalmazza k(igyelmede)t minden go-nosztúl. Amen.

Böjtbe első hetfün (febr. 9.) irtam Ujvárbán 1573.

Az kigyelmed szolgáló
lejánja S(ulyok) A(nna) m. p.

Én tigitem (tudatom?), hogy az sok leveleket által küldtem; az lajstromotis el küldtem, kibe Bálint deják fel írta az mit én ke-zembe adott s el feledtem volt akkor k(igyelmedne)k irni felőle s talán az több levél között eszébe sem vette k(egyelme)d.

Cím:

Nagyságos gyarmati Balasi
Jánosnak az én szer(elmes)
urammak adas(sék e)
levél tulajdon (kezébe).

Schulek Tibor

Valláspedagógiai feladatok

Elméleti pedagógiai szakkönyvek igen gyakran, de a gyakorlati tanítás elég ritkán hangsúlyozza azt, hogy a pedagógus sohasem tantárgyat, hanem mindig gyermekeket tanít. Tudomány, művészet, gyakorlati képesség sohasem volt és nem is lesz öncélú érték. Akárminek a jelentőségét az adja meg, hogy milyen mértékben lehet azt az emberi fejlődés, továbbhaladás szolgálatába beállítani. A modern pedagógia is azt tartja állandóan szem előtt, hogy a középiskolákban úgy kell kiválogatni a megismerendő tananyagot, hogy az minél inkább célravezető legyen a növendék lelki, szellemi, erkölcsi és testi előhaladásához és teljes kifejlődéséhez. Ugyanez áll az anyagközlés módszerére is. Minden típusú tananyag közlésének megvan a maga sajátos módszertana, de ebben a módszerben az anyag természete csak annyiban jut szerephez, amennyiben beleszól abba, hogy a növendékek szellemi és lelki alkatához mérten hogyan lehet az elérendő cél érdekében azt a bizonyos tantárgyat a legsikeresebben közölni. A hangsúly tehát nem a tananyagban van, hanem a gyermekben, mert a cél nem a tudomány vagy művészet tökéletesítése, hanem az ember fejlődése. Ha a szociálpedagógia az egyén helyébe a közösséget, az individuumban helyébe a szocietást teszi is, abban az alap gondolatban egyetért az individuálpedagógiával, hogy minden tananyag csak eszköz, a tanítás és nevelés egy kiszélesített módszer a nagy cél érdekében: az ember vagy emberiség fejlődése, tökéletesedése érdekében.

A középiskolában egyetlen tantárgynak sincs olyan fontos szerepe ennek a célnak az érdekében, mint a vallásnak. Míg a többi nevelői hatása közvetett (talán az egy testgyakorlást kivéve), addig a vallás közvetlen. Tehát nevelői értékben különböznek egymástól. Nagyobb különbség van azonban *tartalom* tekintetében. Vegyük ki az emberiség tudatából teljesen a latint, vagy a matematikát, igaz, hogy ezáltal megmérhetetlenül szegényebb lenne az egész világ és évezredekre visszavettednek, de maga az „ember” lényegében nem változna meg. Szegényebb lenne, kezdené talán ismét a kőkorszakban, de megmaradna embernek. De vegyük ki az emberi tudatból a vallás fogalmát s megszorítottuk az ember fogalmát. Az emberiség előhaladása mindenkor hite növekedésével állott egyenes arányban, mert az ember tökéletesedése a hit és — ennek következménye — az erkölcs síkjában van. Nem udvariassági gesztus volt tehát, amikor eleink a vallástant a tantárgyak között első helyre tették, hanem értékmegállapítás.

A pedagógustól általában sok mindent kívánnak. Otthonos-

nak kell lennie abban a szaktárgyban, amelyet közölni akar. Tudnia kell bizonyos pedagógiai fogásokat, melyekkel megkönnyítheti az átadást és növendékeihez közel hozza a legtávolabb eső anyagot is. Járatosnak kell lennie a logikus gondolkodásban, mert különben alkalmatlan a rendszeres nevelésre. Ismernie kell a szociológiát, hogy eredményes legyen a különböző társadalmi osztályokból való növendékek között végzendő munkája stb. De legfőképpen járatosnak kell lennie a gyermek lelki világában. Minden követelmény igen fontos az eredményes neveléshez, de legnélkülözhetetlenebb ez a legutóbbi, mert, ismét hangsúlyozom, nem tantárgyat, hanem gyermekeket tanítunk.

Ha most már a pedagógusnál ennyire fontos a gyermek gondolkodásának ismerete, mennyivel fontosabb ez a valláspedagógusnál. E nélkül el sem tud indulni, mert bármennyire legyen is számára a hite realitás, ha nem ismeri a gyermeket, örökre holt anyag marad a kezén a „hittan“. A bibliai történetekkel, a hit- és erkölestannal, az egyháztörténettel, vagy az apologetikával nemcsak és nem első sorban ezen tantárgyak tárgyi ismeretébe akarjuk bevezetni a növendékeket, hanem ezeken keresztül egy magasabb cél érdekében Isten kijelentését, az Ő akaratát, a megújító Igét, a keresztyén élet nagy tényeit kívánjuk közel hozni tanítványaink lelkéhez. A valláspedagógus munkája nem anyagközlés, hanem léleképítés. Hogy építhessen, ismernie kell a gyermek lelkét.

Tegyük azonban hozzá — nem általában a gyermek lelkét, hanem a mai gyermek lelkét s a vallásról s azzal összefüggő kérdésekről való gondolkodását. Nem kell bizonygatni azt, hogy az idő egyszerű múlása folytán is milyen nagy változásokon megy át ez a gondolkodás, mert újabb szellemi áramlatok és a társadalomban beálló változások befolyásolják azt. Mennyivel különbözik azonban a mai gyermek vallásos gondolkodása az előbbi kor gyermekétől akkor, ha egész vallásos életünk olyan átalakuláson megy át, mint amilyent egyházaink lelki ébredése hozott az elmúlt évtizedekben. A mi növendékeink más vallásos gondolkodásban nőnek fel, mint amilyenben a háború előtti gyermekek. Más egyházi életet, hitet és vallásos megnyilatkozásokat látnak maguk körül, mint azok. Nem elégedhetünk meg tehát általában a gyermeki lélek ismeretével, hanem rajta kell lennünk, hogy minél kimerítőbb tudomást szerezzünk a mai gyermek és ifjú lelki világáról. Ha ezt nem tesszük meg — Isten akkor is felhasználhat bennünket munkásnak, de a szó legszorosabb értelmében „méltatlan“ munkásnak és nem csodálkozhatunk rajta, ha 20 esztendő múlva, amikor a mai fiatalok felnőttek lesznek, kitévnik minden eredménytelenségünk.

A mai ifjúság vallásos gondolkodásának megismerésében

minden valláspedagógusnak úttörő munkát kell folytatni. Talán nem is volna jó, ha kézikönyvek állanának rendelkezésünkre ebben, mert az igazi megismerést mindenki saját növendékei között végezheti el. Inkább arra volnának jók a meg nem lévő segédkönyvek, hogy útmutatást nyújtanának a megismerés módjára vonatkozólag. Igen nagy szolgálatot tenne egy könyv, amely a gyermeki és ifjúi vallásos lélek megismerésének a módszertanát foglalja magában s ösztönzést adna arra, hogyan fogjon a valláspedagógus saját növendékei megismeréséhez.

Bizonyára nagyon hasznos volna felsőbb osztályos növendékeink valágnézeti kérdésekben való álláspontjáról tájékozódást szerezni; vagy pedig beletekinteni abba, hogy milyen célkitűzéssel készülnek az életre és ezeken a pontokon segítségükre jönni észrevétlen, de tervszerű neveléssel. Ezek azonban és még sok egyéb hasznos kérdés, általános ismeretet nyújtanak csak és lelkületük vallásosságába következtetések útján adnak betekintést. Jobban érdeklik a valláspedagógust a konkrétumok, amelyek alapjait adják a vallásos lelkületnek.

Egyik fiú-középiskola VIII. osztályában kérdőíves módszerrel megkíséreltem egy bizonyos ponton ismeretet szerezni a növendékek gondolkodásáról. A kérdőívek tárgya az imádság volt. Mindenki egyéni meggyőződésének adhatott kifejezést névtelenül írott feleleteivel.

Mielőtt a csoportosított kérdések és az arra adott feleletek rövid ismertetését adnám, szeretném elmondani, hogy mi volt az általános benyomásom azokról.

Sokkal komolyabban vették a kérdéseket, mint gondoltam volna. Egyetlenegy növendék felelete volt használhatatlan a komolytalansága miatt. Túlnyomó többség imádságában nyilatkozik meg félreérthetetlenül a vallásos realizmus, amelyet ebbe, az ima lényegét félreértő mondatba foglalhatok össze: erőtlenné, lanyhákká és elhanyagoltakká válnak az imádságok, mert nem jár nyomukban a konkrét kérések teljesítése. Máskor nyilván látszik, hogy az ima megett vallásos utilizmus húzódik meg, mert az imádságot csak mint kérést ismerik. Legjellemzőbb felelet a következő volt: „A multkor egy nagyon jó ismerősöm utazott el nagyon messzire. Este szükségét éreztem, hogy arra kérjem az Istent, szerezzen nekem vigasztalást. Ezt a kérést éreztem életemben először imának“. Némelyikben azonban meglepő készség nyilatkozik meg az imádság lényegének felismerésében. Ha a legtöbben azt a feleletet adták is, hogy az imádság az Istennel való közösség, vele való társalgás — a többi feleletük tartalma megcáfolja ezt az állítást. Némelyikük azonban következetes marad ehhez a felelethez. Jelentős százalék számára az imádság tusakodás, harctér — de mégis imádkozik.

Itt-ott egyik-másik felelet kérdezetlenül is kitér a közös templomi imádkozásokra. Meglepő, de megszívlelendő vallomással szolgál: „Templomban is szoktam imádkozni, de rendszerint a paptól függetlenül, mert őrült nehéz a papot követni“. Feleletei minden téren igen komolyak.

Legáltalánosabban azt mondhatnám az áttanulmányozott feleletek alapján, hogy szélmalom-harcot folytatunk, ha a nem-imádkozó diáktípussal szállunk perbe. Meghallgatnak minket s azt mondják: ez nem nekünk szól. Inkább a nem-jól-imádkozó növendéket igyekezzünk a helyes imádság felé vezetni. Hogy ezt megtehessük és valóban ne „hittant tanítsunk“, hanem „gyermeket neveljünk“, szűségünk van nemcsak általános vallásos, hanem konkrét kérdéseket illetően növendékeink vallásos lelkületének ismeretére, amihez szerény kísérlet volt csupán e néhány sor.

Megkísértem statisztikába foglalva feldolgozni a nyert feleleteket, de a tárgy természeténél fogva szinte lehetetlennek bizonyult. Amennyiben mégis sikerült a skatulyázás, hadd álljon itt röviden először a feltett kérdések csoportosított tartalma, azután az adott feleletekből összeállított statisztikai adat hol számokban, hol rövid ismertetésekben.

A kérdések tartalma csoportokban:

- I. Mit értek imádság alatt s mi az imádságom tartalma?
- II. Szoktam-e imádkozni? Ha szoktam, hogyan? (Saját szavaimmal, betanult imádságot, imakönyv vezetésével stb.)
- III. Milyen indító-okai vannak az imádságomnak, vagy milyen gátló körülményei? (Külső és belső indítás, vagy gátlás.)
- IV. Mi a véleményem a mások imádságára vonatkozólag?

A kérdésekre beadott felelet összesen 54 volt. Ezekből egyet kellett komolytalansága miatt figyelmen kívül hagynom.

I. Az imádságot fogalmára és tartalmára nézve:
fohásznak 5,
kérsnek 5,
kérsnek és hálaadásnak 10,
Istennel való beszélgetésnek és lelki közösségnek 33 felelet tekinti.

II. Szokott imádkozni 31,
ritkán imádkozik 18,
nem szokott imádkozni 4.

Aki imádkozni szokott, az saját szavaival teszi, 4 betanult imát is mond, 2 használ imádságos könyvet is.

III. Erre a kérdésesoratra vonatkozó feleletek a leghiánysabbak. Némelyik válasza olyan általánosságban mozog, hogy arra enged következtetni, hogy az illető vagy nem értette a kérdés

lényegét, vagy soha nem foglalkozott imádságának indító okai-
val és gátló körülményeivel.

16 lelki szükségből imádkozik, 16-ot valamilyen kérés indít,
7 hálából, 4 nyomorúság miatt, 4 bűnei miatt, 2 öröm, 2 félelem
miatt, 1—1-et Isten jósága, a kísértés leküzdése és a számadás
indít imára.

Legtöbb figyelmen kívül hagyja a gátló körülmények meg-
említését. 5 felhossa a fáradságot, 2 nem akar vallásos lenni,
2-nél hiányzik a hit, 1—1 lustaságát és bűneit említi.

IV. A mások imádságára nézve érdekesen oszlanak meg a
vélemények:

13 általánosságban bölcsekedik a kérdés felett.

12 megállapítja, hogy akkor lehetne véleményt mondani a
mások imádságairól, ha azok indító okát és a mögöttük levő lel-
kületet is láthatnók, ennek hiányában azonban nem.

10 „irigyli“ a mások imádságát. Ezek között van 3 olyan,
aki maga soha nem szokott imádkozni.

9 nem mond semilyen véleményt.

6 gyanakodva fogadja a mások imádságát, mert mögötte
képmutatást tud, vagy sejt.

Ismétlem, az itt elmondottak csak szerény, az úttörés min-
den gyarlóságát magánviselő kísérlet abban az irányban, melybe
a valláspedagógusnak el kell indulnia növendékei lelkipvilágá-
nak megismerése felé. Ma, amikor minden világnézeti, lelki és
szellemi irányzat nyílt utat talál már az ifjúság felé, nem állha-
tunk tehetetlenül nézve azt a szakadékot, amely a „hittan“ és a
növendék között van. Legalább addig el kell jutnunk, hogy is-
merjük meg azokat, akiket nevelni akarunk. Tág tere nyílik min-
den munkának.

Draskóczy István

Ecsedi István után

*Még egyszer feléd kiáltok
doktor hortobágyi Pásztor,
ki elindultál világgá
a hortobágyi határból.*

*Vastag talpad nem dübög már,
mint a délibáb szalad.
Mostmár járd körül a földet
úttalan, a föld alatt!*

*Vastag torkod nem dörög már,
hallgat mint földben az érc.
Ó mondd, Debrecen milyen lesz,
mire ismét, visszatérsz?*

*

*Kulcsold át holt karjaiddal
a Sötétség térdeit,
hogy ne döntse még árkába
a Nagytemplom tornyait!*

*Hintse még soká Vitéznek
lantja élő illatát,
hagyja még soká lebegni
húrjain az éjszakát.*

*S ha vándorútda magánya
útitársra vágyna lent:
menj, keresd a sír ködében
az elsüllyedt Debrecent!*

Gulyás Pál

KRITIKAI SZEMLE

Die Martin Luther-Universität Halle—Wittenberg. Kiadta az egyetem barátainak szövetsége. Nyomatta a hallei árvaház nyomdája 1936. Írták többen. 169 lap.

Az egyetem régebbi wittenbergi, majd 1817. óta a halleivel való egyesült fennállásában is nagy szerepet játszik a magyar protestáns egyház közművelődési életében. Csaknem összes reformátoraink az európai hírre emelkedett wittenbergi egyetemen tanultak. Így többi között *Sylvester, Dévai, Fáber, Stöckel, Ozorai, Gálszécsi, Batizi, Mélius, Heltai*, később *Bél Mátyás, Tessedik S., Székács J., Gyurácz F.*, a 2 *Gregus, Böhm K., Zsilinszky M., Kerkápoly K., Molnár A.* és mások.

A képekkel díszített remek kiállítású könyv a gazdag történeti mult alapján szellemtörténetileg mutatja be az ősi wittenbergi, az 1694-ben alapított hallei, s az 1817. óta egyesített hallei—wittenbergi egyetem fakultásainak, intézményeinek, egyesületeinek és könyvtárainak életteljes munkásságát, amelyből kitűnik, hogy az egyetem úgy a német szellemi élet általános fejlődésében, mint különösen a középnémet kultúréletben elsőrangú szerepet játszott. Máig is hű őrizője Luther és Melancthon: a teremtő szellem és a tudós ingenium tanszékének és a reformáció gazdag szellemi áldásainak, úgy hogy ebből a szempontból a világ-protestantizmusra nézve is szimbólikus jelentősége van. Ma a nemzeti szocializmus jegyében és uralma alatt az egyetem kiváló tanáraival, s gazdag intézeteivel és intézményeivel, nemkülönben régebbi és újabb alapítványaival az akadémikus képzés, a népélet, a tudomány és az élet régi ellentéteinek kiegyenlítésére törekszik az egész vonalon. Közelebbről érdekel bennünket, budapesti egyetemünkkel való kapcsolata mellett, a *Hungaricumok*ban és régebbi írott forrásokban is gazdag *bibliotheca hungarica* és a *Kassai Kubinyi—Temlin-féle*, magyar theologusoknak szóló nagy ösztöndíj-alapítvány.

Ottó K. szép bevezetője, *Woermann* az egyetem kutató és nevelő feladatát és *Weidemann* a német egyetemek kultúrpolitikai jelentőségét ismertető tájékoztatója után *Holtzmann* tanár a hallei egyetemet a német szellemtörténet távlatába állítja be és annak megalapításában a jogász *Thomasius*, s a mélységes theologus és árvaház-alapító *Francke*, majd későbbi fejlődésében a két *Wolf*, a filozófus és a modern filológus, nemkülönben *Schleiermacher* és a természettudós *Steffens* működését és szinte korszakalkotó hatását ismerteti. A szabadságharcok korával végződik a hallei egyetem első korszaka, míg a másikat a reformáció 300

éves fordulóján a wittenbergivel való egyesítés nyitja meg. Rationalizmus, kritikai idealizmus és romantika azok a szellemi mozgalmak, melyek a XIX. században a halle-wittenbergi egyetem élet- és világfelfogását és bölcseleti szemlélődését döntőleg befolyásolták. A theologus *Tholuck* és a filozófus *Erdmann* voltak e korszak szellemi vezérei. „*Porosz és protestáns*“ volt az életirány még *Maercker* és *Kühn* gazdasági intézetében is, amellyel az egyetem nemzetközi jelentőségre és nevezetességre is eljutott.

Nagyon tanulságos *Ficker* történettanár és író: „A halle-wittenbergi egyetem evangélikus jellege“ c. értekezése, mely főleg *Luther*, *Melanchton*, *Francke*, *Schleiermacher* és *Niemeyer* tudományos munkásságának van szentelve. *Luther* nagyságának, a jelenre és a jövőre vonatkozó jelentőségének felkutatásában rejlik az egyetem eredeti reformátori szelleme. „Lényege és feladata a mai *Luther*-egyetemnek *Luther* a próféta, tanár és reformátor szellemének teljes elsajátítása és a vallásos népeletben való mély meggyökerezése“.

A jog- és államtud. fakultás szellemi munkásságát *Schwinge* és *Muhs*, az orvosit *Abderhalden* ismerteti. Az előbbinek kiváló kutatói és tanárai *Hinschius*, *Stammler*, *Huber*, *Liszt*, *Rümelin*, *Schmoller* és *Conrad*, az utóbbinak *Hoffmann*, *Reils* s főleg *Olshausen* és *Volkman* voltak gazdagon felszerelt klinikáikon. Képeik méltán díszítik az ismertetést.

A filozófiai fakultás területén a 2 *Wolf* tűnik ki. Utódaik a német irodalomkutató és tanár *Grimm*, *Droysen*, *Haym* és a hegelianus nagy bölcselelő és történetíró *Erdmann*, míg a természettudományi fakultáson *Kirchhoff*, *Vollhard*, *Vorländer* és *Fritsch* a legkiválóbb szakemberek. Volt idő, amikor Hallét „a kémia egyetemének“ nevezték.

A gazdasági intézetek és intézmények kutató szellemi életének gazdag eredménye *Kühn* Gy. nevéhez fűződik. Jelszava máig is: „*Dienst am Volk und für das Volk*“. Az egyetemnek a földdel és a gazdasággal való szerves kapcsolata a *Luther*-egyetem különös karizmatikus sajátossága. Laboratóriumai világhírré jutottak.

Weigelt a középnémet földtörténet gazdag múzeumát ismereti több képpel. Munkaprogramja a tudás és a munka, a tudomány és a nép, s a kutatás és a honi föld szintézise. Méltó követője nálunk a sárospataki diák munkásmozgalom. A német őstörténet terén eddig is eredményes ásatásokat végzett. *Luther* mansfeldi bányászai, akik Dobsináig is eljutottak, voltak a földtörténeti kutatás megindítói.

„A természettudósok német akadémiaját“ *Abderhalden*, s „a népismeret (*Volkheitskunde*) országos intézetét“ *Schulz* ismer-

teti. Kimerítően tárgyalják elméleti és gyakorlati kutatásaik gazdag eredményét. Mai kiváló művelőjük *Hahne* tanár.

Gazdag története van „a hallei egyetemi könyvtár“-nak is, amelynek állománya a múlt század végéig 228 ezer, ma 465 ezer kötet. A „*Natio Hungarica*“ könyvtára is itt van. A nagy porosz összkatalógus nagyon megkönnyíti a könyvtár használatát.

A *diákszövetségek* munkásságának ismertetése fejezi be könyvünk gazdag egyetemi tájékoztatóját. Egyik legkiválóbb alkotásuk „a tulipánhoz címzett hallei bursa“, mely munkás és szórakoztató jellegű egyaránt. A reformáció is ismer ilyet a wittenbergi egyetemen.

Függetlenül közli *Rudolph* és *Weissenborn* a wittenbergi, majd hallei, később egyesített halle-wittenbergi egyetem kiválóbb tanárainak és hallgatóinak jegyzékét. A szövegben már említettek kívül a tanárok között a wittenbergin szerepel: *Karlstadt*, *Amsdorf*, *Jonas*, *Bugenhagen*, *Hunnius*, a későbbi eperjesi igazgató *Pomarius*, *Hutter*, *Meister*, *Calov*, *Loescher*, *Nitsch* theologus, a magyar *Jeszenszky* orvos, *Major*, *Bél Mátyás* unokája: *Schröckh* és *Gruber* filozófus, a hallein, s az egyesített halle-wittenbergin *Lange*, *Baumgarten*, *Semler*, *Wegscheider*, *Genesius*, *Müller*, *Beyschlag*, *Köhler*, *Kautzsch*, *Wellhausen*, *Haupt* és *Fieker* theologus, *Mihaelis*, *Pott*, *Keil*, *Dittenberger*, *Vaihinger*, *Erdmann B.*, *Riehl Robert*, *Meyer* filozófus stb. stb.

Nagy hírnévre jutott diákok a wittenbergi egyetemen *Gerhardt*, *Lessing*, *Novalis* és *Günther* s a hallein és halle-wittenbergin: *Bürger*, *Gleim*, *Ramler*, *Arnim*, *Brentano*, *Tieck*, *Eichendoff*, *Immermann*, *Händel*, *Winkelman*, *Weber*, *Basedow*, *Reil*, *Sven Hedin*, *Schleiermacher*, *Frommel*, *Stöcker*, *Dryander*, *Mackensen* és mások, — megannyi elsőrangú német kultúrhős és szellemi nagyság — az egyetem nagy dicsőségére.

Dr. Szlávik Mátyás

Pomarius Sámuel naplója *Eperjes deformációjáról 1673-ból*. — *Acta tragica deformationis Eperiesiensis 1673*. — Sajtó alá rendezte, az életrajzot írta, tartalmi ismertetéssel és magyarázatokkal ellátta *Frenyó Lajos*. — A tiszai ág. h. ev. egyházkerület miskolci jogakadémiájának arcképcsarnoka. — Miskolc, 1936.

Az eperjesi kollégium körül virágzott magyar kultúrélet ott maradt őrsége, *Frenyó Lajos*, a mult történetéből gyűjtögeti *Eperjesnek* és a kollégiumnak régi nagyságáról az adatokat. Így állt meg *Pomarius* (*Baumgarten*) *Sámuel*nél, az eperjesi evangélikus kollégium első rektoránál, aki ezt a háromszáz éves nagyértékű kultúrintézményt tudományos színvonalra emelte.

Pomarius élete a harmincéves háború által felkavart Európa erkölcsében lezüllött, tudományában elfogult és vakbuzgó kultúra-

pusztításában értékromboló korából a lelkileg kiegyensúlyozott, nyugodt humanista bölcseségnek és az evangéliumi munkás szerénységnek megható példája. Ha életrajza történelmi regényírói ihletne meg, a tizenhetedik század második felének felélesztésében az alvilági erők borzalmas tombolását mutathatná be.

Frenyó nagy szeretettel dolgozta föl nagy szorgalommal összegyűjtött anyagát. Az eperjesi kollégium lelkéhez nőtt, a viruló intézet megsemmisítésében korához hasonló szerenésatlenséget látott. Szinte szimbólumot érez Pomariusban, egy magasabb kultúra szimbólumát.

Ez a Sziléziában németnek született tudós meg is érdemli ezt. Szegény molnár szülők gyermeke, akinek iskolázását ismételtén megszakítják az anyagi gondok, de törhetetlen akarata erejére tovább viszi iskoláról-iskolára, a wittenbergi egyetemig.

Rabló katonák és lelkes jóltevők között hányódik élete. Kitűnő vitatkozóvá fejlődik. Pappá lesz Cöllnben, Salzwedelben, Magdeburgban, innen hívják meg az eperjesiek iskolájuk igazgatójának.

Amikor a magyar határra ér, egész útja csupa ünneplés, Csacán, Kisutcaujhelyen elébe mennek a papok és üdvözlik. Zsolnán a 78 éves Ladivér szénior fogadja a városi és vidéki papsággal. Lőcsén volt tanítványa, Hain Gáspár, viszi be ünnepléssel a városba. Eperjestől félmérföldnyire előkelő nemesek, kollégiumi tanárok várják, azután négy bárófiú lovagol eléje és a tanulóknak nevében üdvözlí. Hatfogatú kocsin viszik be diadalmenetben.

Pomarius meg akarja érdemelni ezt a kitüntetést. Kívülről fenyegető veszedelmek és belső torzszalkodás ellenére lankadatlanul dolgozik iskolája színvonalának emelésén és olyan intézetet teremt, ahová beadják Thököly Imrét, de jönnek hozzá tanulók messze földről, az ország minden részéből. Később, a felekezeti üldözések idején, ez a munka váddá lesz ellene. I. Lipótot felszólítják, hogy büntesse meg az evangélikusokat, mert akadémiát mertek állítani Eperjesen.

1671-ben Spankau Páris császári generális és Bársony György szepesi prépost elvették a kollégium épületét az evangélikusoktól és Pomarius kénytelen volt a szűk, régi iskolába vonulni. Kisfia meghalt, és csak a kertjében temetheti el, mert a jezsuiták akkor már a temetőt is elvették az evangélikusoktól. Az evangélikus bírót és tanácsot leteszik, elveszik a templomokat és iskolákat. Pomarius kitart, dolgozik minden talpalattnyi kultúrterület védelmében. Át akarják téríteni, hogy vezetése alatt katolikus érdekeket szolgáljon az eperjesi akadémia. Mikor ezt az ajánlatot visszautasítja, lázadással vádolják és el kell hagynia Eperjest.

Azon az úton megy vissza, amerre jött. Egykor diadalme-

netben tette meg az utat, de azóta minden megváltozott. Az evangélikus lelkészek elűzve helyükről. Árván maradt, megfélemlített gyülekezetek. Még az öreg Ladivér Illést is kikergették Zsolnárról a császári biztosok.

Németországban előbb Wittenbergában él, majd Lübeck papja lesz és fáradhatatlanul tevékeny szép életét 59 éves korában fejezi be.

A kötetben kiadott latin nyelvű napló kis fejezet az ellenreformációnak, vagy Pomarius szerint: deformációnak történetéből, de elfogulatlan közlésével hű tükre egy szerencsétlen, nemzetromboló korszaknak.

Hamvas József

Pápa megyei város multja, jelene és környéke. (Pápa ismertető leírása). — Szerkesztette: *Dr. Tóth Lajos*. Irták: *Horváth Elek* és *Dr. Tóth Endre*. Pápa, 1936. 178 lap.

Kevés városunk dicsekedhetik annyi leírással, etimológiai közleménnyel, történetéről írt disszertációval, földrajzi tájékoztatóval, plébániájának, gyönyörű barokktemplomainak, ref. főiskolájának, nyomdájának, az Esterházy családnak monográfiájával, útikönyvvel, mint az egykori magyar végvár, dunántúli főkapitánysági székhely: Pápa. És most mégis a pontos Baedekernek kimerítő igényét eggyéötvözve a forró localpatriotismus lendületével, szép képmelléletekben bővülködve megjelent a százéves főiskola kiadásában egy újabb monográfia.

Az avar sírmezőkön talált leletektől a dohány-, szövet- és festőgyárakig hosszú évszázadok gazdagították itt az emlékeket. A fogságából ide érkező Zsigmond császártól a Garák és Pápaiak korán át Mátyás király vadászkastélyáig, a Zápolyák, Enyingi Törökök, Nyáryak birtoklásától a kiváló egri püspökig, Esterházy Károlyig, majd Petőfi és Jókai tanulóéveiig mennyi szépség és legenda rétegződött Pápára. Ahogy a várkastély falaiból nem lehet tudni, hogy köveit melyik emberöltő faragta, épp így a város lelkében is vannak megfejthetetlen titkok és meglepetések. Talán egy város sem volt reformátusabb, mint Pápa a 17. században; egy város sem volt inkább a barokk korszak rabja, az ellenreformáció iskolapéldája, mint Pápa a 18. században, amikor ref. theol. főiskolája a szomszédos községbe volt kénytelen menekülni. Egyik város sem volt liberálisabb, mint a 19. század és a 20. század eleje Pápája, ahol ma is az ország legnagyobb talmudiskolája áll fenn és ahol a világháború alatt a református kollégium hadbavonult tanárait a kölesönként benedekrendi szerzetesek helyettesítették.

A magyar mágnás exkluzív lelkületét sem fejezi ki jobban talán sehol kastély és többszáz holdnyi park (amely csaknem ak-

kora, mint az egész város), mint Pápán, ahol szomorúan állapítják meg a tudós szerzők, hogy „minthogy a kastély a kutatás elől zárva van, annak leírását csak *vázlatosan* adhatjuk“, úgyszintén azt is, hogy „a belső várkert jelenleg a hitbizományi birtokos, gróf Esterházy Tamás tilalma miatt le van zárva“. — Kár, hogy a könyvben nem látjuk a kastély senki elől el nem zárható, vagy be nem deszkázható kovácsolt vasból készült remekművű kapuját, amelyet Párisból hoztak el a Tuilerákból. A kath. templom pompás falfestményei Maulbertsch alkotásai. Az áttört falú, csipkefinomságú vonalakban magasra emelkedő tornyok alatt rengeteg sok apró ház hirdeti és tartja fenn a barokk emlékét. Mintha a torony nélküli, udvarban elrejtett református templom hullámos vakolatú árkádjaiból is valami erre a szellemre emlékeztetne, nem is szólva a mostanában emelt református püspöki otthonról és a most épülő, szintén barokkstilusú, kéttornyos református templomról.

Jól eső érzést kelt ebben a könyvben, hogy míg idegenforgalmat szolgáló képeink, kiadványaink, ismertetéseink, bélyegjeink túlnyomó részben és csaknem kizárólagosan a magyar lélek róm. kath. oldalát (templomait, könyvtárait, romjait, búzaszentelését, körmeneteit, nagyságait stb.) mutatják be, addig itt, a református nyomda kiadványában, egyformán tér jut mind a két léleknek (a róm. kath. mellett az evangéliumi keresztyénnek) bemutatására. Oltárok, szentképek, szemináriumok, keresztfolyosók, breváriumozó szerzetesek cikkekben, képekben bőséggel jelennek meg az Ókollégium, diákközlék, kollégiumi emlékművek bemutatása és megszerettetése mellett.

A csinos kiállítású zsebkönyv híven és tetszetős módon adja Pápa város lelkét.

Incze Gábor

Russell, Bertrand: Egy évszázad élettörténete, 1814—1914. Fordította Wertheimsteinné Feiler Anna dr. A fordítást átnézte Szász Zsombor. I. k. 290 l. II. k. 306 l. Világkönyvtár, Révai kiadás.

Egy boldog korszak szülöttje mintegy száműzetésből tekint vissza az elmúlt jobb időkre, a szabadkereskedelem korára, amelyben az elfogadott legfőbb gazdasági elv a társadalom minden osztályát kielégítette. Hosszú időn át azt remélhette az emberiség, hogy a gazdasági szabadság a világbékét hozza meg. Emelkedett a munkabér, a jólét, — s a boldog korszak embere feledni látszik, hogy a munkabér-emelkedés kora egybeesik a nagy háborúkéval, hogy az amerikai kivándorlás lehetősége a XX. század küszöbéig ugyanolyan könnyebbséget szerzett a fehér fajnak, mint az ókor görögjeinek a Földközi tenger partvidékein a Kr. e. V. századig szabadon terjeszkedő gyarmatosítás. Az bizonyos, hogy roppant

válságot jelent a kivándorlás elakadása, amint roppant válságot idézett elő a görög világban több mint kétezer éve, Russell azonban nem ezt a válságot, hanem a túltermelés veszélyét látja, ebből sejti borzalmas pusztulás közeledtét, melyhez viszonyítva a világháborút is jelentéktelen csetepatének nevezi. Jövendölésének hitelét csökkenti azzal, hogy többször rámutat kiváló elmék jóslatainak csődjére. Cobden helyesen jóslta meg száz éve, hogy Angliának igazi vetélytársa Amerika lesz, de korával együtt ő is tévedett abban, hogy hitt a szabadkereskedelem kibékítő hatalmában; Malthus pedig tökéletesen tévedett, mikor azt hitte, hogy a termelés nem bírja a versenyt az emberiség szaporodásával. Ezeket a tévedéseket, és a nemzetek bálványainak ifjúkori csínytevéseit az idős ember pajkos humorával írja le Russell. Elégültséggel élezi ki a történelmi paradoxonokat: a politikai szabadság érdekében tiltakoztak a rabszolgatartók a rabszolgaság eltörlése ellen, az ő anyagi romlásuk ugyanis megsemmisítette volna függetlenségüket a kormányhatalommal szemben, — a vasútak államosítását Németországban a konzervatív, a nyugati államokban a kommunizmushoz közelálló pártok követelték. Talán humorának tulajdoníthatjuk be azt a mondását, hogy az ember gondolkozása nem természetes jelenség, hanem betegség. Ez az eléggé ismert materialisztikus ötlet azért különös nála, mert nehezen képzelhető materialistának az, aki a történelemben fontosnak a szellemi jelenségeket tartja, ő pedig a XIX. sz. első harmadából csaknem kizárólag szellemi mozgalmakról számol be. Melegen ír a determinizmusról, teljes rokonszenve Bentham felé fordul, aki Széchenyre is nagy hatást gyakorolt, ami persze kívül esik Russell érdeklődési körén. Bentham tanítása lett a liberálizmus és a radikálizmus elvi alapja, de elvi alapja lett saját bukásának is. A szabadversenyben az erősebb vagy ravaszabb versenyző győzött mindaddig, amíg összes vetélytársainak megsemmisítésével el nem érte a monopóliumot, a szabad verseny lehetőségének kizárását. Russell a liberális ember mély meggyőződésével támadja a monopóliumos rendszert, a trösztöket, gyűlöletes képet rajzol a trösztalapítók: Rockefeller, Vanderbilt és társaik csalásairól, erőszakoskodásairól, vesztegetéseiről. Ezek bűnéül rója föl a háborús úszítást: üzleti érdekből hajszolják egymás ellen az emberiségnek államokba tömörített csoportjait, technikai eszközök, amint Russell mondja, megafonnak használják Hitlert, és a többi politikust. Korunk legnagyobb veszedelmének a túlzott nacionalizmust tartja, zshiványnak nevezi Bismarckot III. Napoleonnal együtt és szenvedéllyel idézi Treitschke fölüeny bírálását Malthusról: Malthus nem ismerte az emberek butaságát és bűnösségét. Munkájának nagy része Angliáról és az Egy. Államokról szól, ezt érthetővé teszi az, hogy Russell angol ember, de még

inkább az, hogy a XIX. században planétáris jelentőségre vergődött három birodalom közül legszilárdabbnak ez a kettő látszik napjainkban. Előadását mindvégig érdekessé teszi az, hogy a jelentéktelennek vélték mellőzésével mindíg a lényeg éles megvilágítására törekszik, ezért élvezzük ott is, ahol nem tudunk egyet-értetni vele, az élvezetben leginkább a fordítás hibái zavarnak.

Török Pál

Szabó Richárd: Kozma Andor költészete. (Budapest, 1936.)

Szabó Richárd tanulmánya három fejezetben ismerteti Kozma Andor költészetét. Az elsőben a költői fejlődés vonalát keresi. Megtudjuk ebből, hogy Kozma Andor költészete mindvégig megtartotta azt az aktuálisan tárgyias jelleget, mely első, még hírlapi használatra szánt verseinek sajátja volt. Valami igazi fejlődésről tehát alig beszélhetünk. Változott természetesen stílus és tárgy egyaránt az idő folyamán, de a költői magatartás minősége nem. Kozma „nem tudott nagy és örök érzelmeknek igazi kifejezést adni” — olvassuk ugyane fejezetben (23. l.). A szerző ezzel a mondattal e költészet mélységét és magasságát is láthatóvá teszi.

A tanulmány második része abból a szempontból elemzi Kozma költészetét, hogy miképpen érvényesültek benne azok a már említett külső tárgyi indítékek. Az egész tanulmányban ez a legterjedelmesebb rész. Az itt kiemelt költői világkép igen sokrétű és az egész magyar századforduló színei felvillannak benne. Igaz, e színek nem valami felemelő hatásúak s a századfordulói magyar társadalom ezt a képet nem teszi ablakába. E képhez azonban maga a költő is elválaszthatatlanul hozzátartozik. Ő az, aki ezt a képet szemléli és a józan, magyar úri erkölcs alapján állva megszólal hol a tréfa, a gúny, az ironia, hol pedig az erős felháborodás hangján. Szemléleti pontját meglehetősen messze helyezi a képtől. Amint Szabó Richárd igen pontosan megállapítja, Kozma „sohasem vállal közösséget sem osztállyal, sem társadalommal, sem politikával, mikor ezek bűneiről ír..., távol tartja magától mindazt, amit betegségnek, bajnak, bűnnek ismert fel.” (57. l.) Ez a magatartás biztosította szinte példaszerűen egyensúlyozott életét, költészetének a végtelentől való óvakodását, de nagyban hozzájárult ahhoz is, hogy lírájában ma már a halványító elemek is fel-feltűnedeznek. Kissé könyvednek tartjuk a költő világszemléletének rajzában kálvinizmus elemzését. Sajnáljuk az elszalasztott alkalmat, melyet Kozma költészete a századvég és a századforduló magyar kálvinizmusának valamelyest részletesebb bemutatásában adhatott volna.

A harmadik fejezet az elbeszélő költeményekkel foglalkozik. Részletesen megismerhetjük tartalmukat, szerkezetüket, alakjai-

kat és azt a korszerű hangulatot, mely a legnagyobbakat (Turán, Honfoglalás, Petőfi) létrehozta. Az utóbbiak kifejezői az értelmetlenné vált időből időszerűtlen formákba menekülő léleknek. Az elmúló erő hiábavalóan, de egyben majdnem tragikusan hősi mozgatai ezek.

Szabó Richárd igen jó megfigyelő. Különösen biztosan tapint rá a líra tárgyi és formai elemeire. Ez itt, midőn olyan költő a megfigyelés tárgya, kinek alapvonása a fogható tárgyiasság és a nagy elődöktől örökölt, szinte az írótól függetlenül is zenélő forma, igen szerencsés képesség. E képességnek azonban hátrányos oldala is van. A szerző önmaga stílusát is állandóan, majdnem „précieux“ gonddal figyeli. Figyelme főként előadása logicitására irányul. Ez okozza stílusának nem egy ponton megmutatózó merevségét. Pontosan, hidegen kategorizáló ösztöne még fokozza ezt a hatást. Az eszményi logicitás érdekében gyakran ismétli rávezető és összefoglaló fordulatait, általában azokat a stílelemeket, melyek láthatóan arra vannak hivatva, hogy a közlendő tartalmat több mondaton át összetartsák. Pontosságra és világosságra törekvésében túlságosan tiszteli az irodalomtörténeti és kritikai nyelv néhány fétis-szavát, közöttük elsősorban az idegeneket.

Gondossága és rendszeressége tanulmánya minden lapján meglátszik. A munka, melyet elvégzett, szükséges és hasznos. A századforduló táji magyar költészet megismeréséhez ismét van egy pontunk, honnan messzebb tekinthetünk.

Kerecsényi Dezső

Ifj. Gyökössy Endre: Tavaszról akartam írni. Versek. Budapest, 1936. „Magyar Ut“ kiadása.

Nem nehéz ellentállni a csábításnak, hogy az ifjabbik Gyökössy Endréről írván, ne felhőzze látásunkat az öregebbiknek felkomorló alakja. A költő-fiaknak — és most azt a szerencsésebbik esetet veszem, hogy ők maguk is tehetségesek, sőt ők maguk is költők, — nagy súlyhátrányuk az országoshírű, az érett-kiforrott, a játszva-alkotó költő-apa. Nem elég, hogy huszonkét évesek amúgy is, hogy a legjobb esetben jóindulatú — s mennyire elviselhetetlen! — vállveregetés fogadja őket, még a herbertség eleve megfogant vádjá is feszül ellenük. Vigyázat, költőfi! — sustorog a gyanakvás és az indulás harmatát dérré fagyasztja a cinikus közöny.

Az ifjabbik Gyökössy Endre magának köszönheti, ha mindezek a veszélyek már első két sorának olvasásakor leolvadnak róla. Pedig nem tér ki előlük, sőt, bátran, szinte vakmerően kihívja maga ellen mindezt a bajt: „Édesapámnak“ virít a kötet élén az ajánlás. „Édesapámnak“ idézi az öregebbik Gyökössyt az

első oldalon, de azután egyetlen oldalon s egyetlen sorban sem idézi többet.

Igy indul ez a két első sor:

„Mi lesz itt, ha egyszer tüzet zihál fel friss agyunk,
s életünket akarjuk élni, ha már itt vagyunk.“

Figyeljünk! Itt kő csobbant a tó síma tükörébe és a szét-
áradó körök elkezdették a maguk játékát. Itt valakinek mondani-
valója akad, várjunk csak, mi lehet még ebből.

Eszeágában sincs kitaposott ösvényen haladni. Egy pillana-
tig sem esik kísértésbe, hogy atyai dalokat másoljon későbbi év-
tizedek nyelvére. De nem is eshetik. Annyira elfoglalja a maga
mondanivalója, annyira szigorúan körülzárt a maga érzelem- és
gondolatvilága, hogy egyszerűen nem ér rá elmúlt korok danáin
rágódni; nincs rá hatással egyéb, mint a környező világ, amelyik
pedig olyan gyökeresen különbözik Édesapa letűnt világától.

Tiszteletet parancsol ez a huszonnégy éves művész fellépésének
határozottságával. Az egyetlen atyai örökségével: tiszta morali-
tásával, amelyik a zengő muzikalitású rímek s ritmusok útvész-
tőiben sem síklik ki egyetlen pillanatra sem arról az egyenes vo-
náról, amelyik láthatatlanul, de valami kényszerítő erővel vo-
nul végig a puritán kötet első sorától az utolsóig. Mi sem áll tő-
lem távolabb, mint hogy az ifjú költőt a magunk felekezetének
sajátítsam ki, de annyi bizonyos, hogy ily ifjú korban ily töretlen
művészi egyenest csak az tud felmutatni, aki az abszolút predesz-
tináltságot már az anyatejjel szívta magába.

Határozottság és művésziesség az ifjabbik Gyökössy Endré-
nek jellemzői. Hol az egyik, hol a másik kerekedik felül; néha e
kettő egyensúlyba lendül, ezek persze legsikerültebb darabjai.
Ilyenek a többi között: a „Farkaskutya balladája“, a „Táltos“,
a „Keresem a lelkem“. Ebben van a legszebb képe: „...lelkem...
ott volt, mikor Krisztussá ölelte Jézust egy korhadt fakereszt“.

De van úgy is, hogy elengedi magát teljesen. Ilyenkor nincs
költői program, tudatosság, érezni, hogy a vers parancsolt, a
költő csak engedett. Mindig ezek az igazi versek. Ha első kötet-
ben ilyet találunk, — s ez nagy ritkaság! — ez bizonyítja, hogy
költő jelentkezett, kétségtelenül. Nem egyet, kettőt találtam ilyet.
Az egyik: „Vázlat egy várkastély előtt“. A másikat, a magam
igazolására is, ideírom:

Éji útitársak.

Valaki követ, valaki jön utánam,
régén bolyongunk már így az éjszakában;

dermedten húzom a lábam előre,
dőre erővel, mintha másé volna a testem
s újat kellene most keresnem.

Messziről egy lámpa jön felém,
tudom, hogy most kerül eléem a rém,
aztán hosszúira nő előttem,

hogy megint megkerüljön, ha jó a fény.

Igy kergetjük egymást már régen az éjben,
én meg az árnyam,
aztán hárman megyünk tovább:
mi ketten és egy költemény“.

A testnek és árnyékának zsongó kavargatása, s a végén az árnyéknek s a költeménynek kettős perszonalifikációja s a költő személyével három-egy társaságba olvasztása olyan sikerült művészi produkció, amelyet a szigorúbb kritika is magasra kell, hogy értékeljen.

A kötethez *Előszó* címen és ürügyével nagy esztétánk, Oláh Gábor, az apa Bokrétás öreg bajtársa, írt remekbeszabott esszét. Az olvasónak a szíve fáj, hogy a harmadik oldalon már abbamarad. Hát persze, ifjabb Gyökössy Endrének volt szüksége a többi helyre. Ismerjük el: kitöltötte.

Szegedi István

Kemenczy Gábor: Vissza az ősi alkotmányhoz. — Nádori kormányzat — titkos választójog — nagymagyar politika. — Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest, 1936. 158 l.

Napjainkban előtérbe került alkotmányjogi kérdések kapcsán egy érdekes politikai tanulmány látott napvilágot a fenti címmel. A tanulmány mindvégig rendkívül éles, álláspontját bátran védő és képviselő, alaposságából és tárgyismeretéből arra kell következtetnünk, hogy nem új és ismeretlen szerzővel állunk szemben.

Tétele az, hogy 1848-ban a nemzet addigi alkotmányos jogfejlődésével ellentétben vezetett be váratlanul és előkészület nélkül a parlamentáris kormányzati rendszer, ezt megtartotta a nemzet — szerinte indokolatlanul — 1867 után és fenntartotta a trianoni katasztrófa után is, jóllehet éppen e miatt a kormányzati rendszer miatt nem tudott a nemzet a kiegyezési korszakban megerősödni és most is ezért nem tudja a nagymagyar politika utjára lépve, egészséges fejlődésének előfeltételeit megtalálni.

Éppen ezért azt javasolja, hogy a most folyamatban levő alkotmányjogi reformok kapcsán vissza kell menni az ősi nádori kormányzat alapelveihez és az 1848-as törvények hatályon kívül helyezésével a régi alapokon kell felépíteni a kormányzati rend-

szert. Ezért: 1. a képviselőház és a felsőház hatáskörét csakis a törvényhozásban való részvételre, a költségvetési és zárszámadási jogra, a törvény kezdeményezésre, a miniszterek jogi felelősségrevonására és a nádorválasztásra kell korlátozni; 2. a végrehajtó hatalom birtokosa a király (most a kormányzó), aki ezt a nádori kormány útján gyakorolja; 3. a nádort háromévenként az országgyűlés általános szótöbbséggel választja; 4. a szakminisztereket a nádor javaslatára az államfő nevezi ki és menti fel; 5. a nádor csak jogi felelősséggel tartozik, jogi felelősségének megállapítása nélkül, megválasztásának tartama alatt, el nem mozdítható; 6. a szakminiszterek az államfővel szemben politikai felelősséggel tartoznak, az országgyűléssel szemben csak jogi felelősséggel és az országgyűlés tagjai nem lehetnek; 7. a miniszterek jogi felelőssége úgy az ország törvényeinek alkalmazása, mint pénzének és vagyonának kezelése tekintetében, valamint a jogi felelősségrevonásuknak módja és az eljáró bírói fórum szigorúan körülírandók; 8. az államtanács a törvényelőkészítésre az 1848. III. t. c. által rendelt hatáskörben felállítandó.

Ezzel egyidejűleg a becsületes titkos választójog megalkotandó azzal, hogy az egynél több képviselőt választó törvényhatósági városokban a szavazás titkos lajstromos, egyébként egyéni és titkos a vidéki kerületekben, végül angol mintára bevezetendő az egyetemek képviselőküldési joga, ahol minden egyetem végzettjei egy választóközösséget alkotnak és nyíltan szavaznak s e címen az egyetemek 20 képviselőt küldenek be.

A kormányzói jogkör a királyival azonosítandó, főleg a törvényszentesítés joga tekintetében és a felsőház egyenjogúsága is helyreállítandó.

Könyve erős kritikája a parlamentáris rendszernek, szerinte 1848-ban a nemzetiségek és utóbb Ausztria e rendszer bevezetése miatt fordultak ellenünk, utóbb a kiegyezési korszakban ezért nem tudtunk megerősödni, fejlődésünk is csak viszonylagos volt, a nagy mű, a 67-es kiegyezés is a parlamentáris rendszer hírnájába került, a magyar „nyílt és titkos“ harcában elfecsérel a nemzet rengeteg energiát és most a trianoni korban a kis-magyar politika útvesztői között bolyongunk — ahelyett, hogy rálépnénk a nagy-magyar politika útjára.

Kemenczy Gábor álláspontját rendkívüli erővel, mondhatni belső hévvel képviseli s a bíráló, amikor tisztelettel hajlik meg a meggyőződésnek magyar publicisztikánkban egyre ritkuló jelensége előtt, mégis kénytelen e nagyérdékű művel szemben néhány megjegyzést tenni.

Kemenczy álláspontjának lényegbeli tévedése abban van, hogy a politikai élet jelenségei egyetlenegy hatóokra, jelen esetben egy közjogi intézményre visszavezethetők és abból magyaráz-

hatók. A politika, mint az élet összes jelenségeinek az állammal való vonatkozása, éppúgy mint maga az élet végtelenül komplex s egy jelenségből nem magyarázható. Ha megszüntetnők a parlamentáris kormányzati rendszert s visszatérnénk a Kemenczy ajánlotta módon a kir. helytartótanács modernizált alakjához, a nádori kormányzathoz, semmi, de semmi se változna a magyar nap alatt, éppúgy mintha egyik napról a másikra, kellő organikus fejlődés követelte eredmény nélkül, bármilyen külföldön divatozó modern kormányzati rendszert vezetnénk be. Miért? Mert a nemzeti élet végtelen összetettségéből ered és a külső formáit megszabó közjogi intézmény, már csak derivatív jelenség lehet. A nemzeti lélek, a közvélemény, társadalmi és vagyoni osztálymegoszlásunk, néprajzi elhelyezkedésünk, faji erőink; ime ezek azok az organikus erők, amelyekből természetszerűen fakadnia kell azon közjogi intézményeknek, amelyek a nemzeti élet külső kereteit szabályozzák. Ha van a „kornak szelleme“, aminthogy van, úgy a fejlődés útja nem 1608 és az azt követő törvényekben lefektetett kormányzati elvek újjáélesztése felé vezet, hanem a nemzeti élet organikus erőinek rendszerbe foglalására, a magyar szuverenitás gyakorlásában ezen erők érvényesítése, fejlesztése és megvédése felé.

Ósi alkotmányunk legnagyobb kincsünk, egyetlen lehetséges politikai életforma számunkra, államalapító műveltségünk csodás bizonyítéka, — de lényege, mindig a fejlődés, a nemzet adott korszükségeleteinek megvalósítása volt.

Ennélfogva pesszimizisztikusan ítéljük meg egy nádori kormányrendszer sikerét is, amiképpen nem vagyunk elragadtatva a parlamentáris kormányrendszer sikereitől. De a kormányrendszerek múltó formák és a politikában is érvényes a régi principium: ...sunt certi denique fines.

Parlamentáris rendszerünk bírálatánál ne feledjük, amit Kemenczy nem méltányol, hogy sajátos viszonyaink, a 67-es korszakban a kiegyezés politikai jelentőségének megnem értése, a trianoni korszakban társadalmi fejlődésünk zavarai miatt — igazi angol értelemben való parlamentárizmus nem is volt. A parlamentáris rendszernek egy sajátos magyar fajával állunk szemben s vállalkoznánk talán annak bizonyítására is, hogy parlamenti felelős kormányzatunk mindig csak formai volt, de jogi felelőssége sohasem érvényesült. Tisza István volt egyedül az, aki 1905-ben a parlamentáris kormányrendszer konzekvenciáit levonta.

Kemenczy könyve másik részében azonban mélyen és komolyan megszívlelendő tanúságokat rejt magában, ott, ahol a nagy-magyar politika és a parlamentáris rendszer feltétlen bekövetkezendő konfliktusára mutat rá. Ebben igaza van, de közvé-

leményünk még egyelőre nem készül a nagy-magyar politika alapjainak megvetésére, hanem egyre jobban merülünk el a kis-magyar politika hullámaiban.

Mindent összefoglalva: Kemenczy Gábor könyve éles és bátor szó volt, igaz magyar hazafi figyelmeztetője, korunk törpeségét és nemzetünk politikai exisztenciája iránti érzéketlenségét jelenti, ha e könyv mellett szóltanul elhaladunk. Egyet azonban vitatunk, azt, hogy nem ez az elsődleges kérdés, hanem az, hogy és miképpen tudjuk társadalmi organizmusunkat a politikai nemzet organizmusával egyenlővé tenni.

Albrecht Ferenc

Küzdő, szenvedő, építő ember. — Szemelvények **Egyed Aladár** írásaiból. — Kiadja az Egyetemi Luther Szövetség. — Szeged, 1936. — 108 l.

Tanítványok hálás szeretete állította össze ezt a kötetet. Az előszó Egyed Aladárt azzal jellemzi, hogy evangélikus lelkész és magyar. Mindkét jellemvonás gazdag tartalmával. A magyarságért és magyar evangélikusságért a legélesebb harcot, mint sajtógömöri lelkész vívja a megszállás beálltával. Ír, szónokol, agitál, meggyőz és lelkes magyar munkatársai segítségével megalkotja és szervezi a Szlovenszkói Evangélikus Lapot és a Magyar Evangélikus Szövetséget, a felvidéki magyar evangélikusság társadalmi szervezetét. Majd pedig vállalja a Magyar Nemzeti Párt országos kulturreferensi tisztségét.

A cseh hatóság három hónapi börtönre ítéli és amíg a rimaszombati börtönben ül, betöltik lelkészi állását. Így kellett elhagyni a harcot, hogy Szegeden folytassa építő munkáját.

Egyed Aladárnak e könyvben között írásai kiforrott evangéliumi világnézetnek mélyen átértett vallomásai. Így amikor felvidéki lapjában a szlovák evangélikussághoz fordul és a kiengesztelés hangján fejtegeti a nemzetiségi eszmét, vagy Jánoska püspökhöz írt nyílt levelében azt hangoztatja, hogy a nemzeti érzés és az evangélikusság együttélő fogalmak és ha ez a szlovákoknál természetes, a magyaroknak sem szabad bűnül felróni. Egyéb cikkeiben is komoly meggyőző érveléssel, az igazság erejével küzd a felvidéki magyar evangélikusság elnyomása ellen. Végre mikor el kell hagynia ezt a működési területet, így jelöli ki a felvidéki megbékülés útját: a felvidéki hivatalos egyházpolitika irányítói törekedjenek olyan nacionalizmusra, mely nem a megtorlás vágyából fakad, hanem megengedi az evangélikus testvériség kifejlődését nemcsak az itteni, hanem a határon túli magyar evangélikusokkal is.

A szenvedések tüzeiben megtisztult és megedzett ember munkája kezdődik Szegeden. Prédikációiban, naplójegyzeteiben,

kis cikkeiben költői lelkű evangéliumi lélek beszél. Ezt a könyvet a kegyelet adta ki, de tartalmával, megkapó hatásával túlmegy azon a körön, amelyből elindult. Jelenünk problémáinak az evangélium fényessége által való megvilágítását olvassuk benne és azért minden keresztyén ember számára útmutató, vigasztaló, fel-emelő olvasmány.

Hamvas József

Baránszky-Jób László: Bevezetés az esztétikába. Budapest, 1935. Eggenberger. 111 l. 8°.

A nem éppen életerős magyar esztétikai irodalom különösen szegény olyan művekben, melyek célul tűzik ki, hogy lépést tartsanak a külföld legújabb esztétikai kutatásaival. E szempontból örömmel kell üdvözlönnünk Baránszky-Jób László művét, mely valóban a „legjelenebb jelen“ esztétikai problematikáját igyekszik feltárni. Irodalmi tájékozottsága igen alapos, és dícséretre méltó az invenció, mellyel idegent és magyart szervesen, erőltetés nélkül egybeolvasztani tud. Helyes kritikáról tanuskodik, hogy mesterének R. Odebrechtet, napjaink kétségkívül legnagyobb esztétikusát tartja. Éppen ezért nem szabad megütköznünk azon, hogy könyvének súlypontját Odebrecht fenomenológiai vizsgálatainak magyarázata és ismertetése alkotja: tudománytalan eljárás lenne újat konstruálni ott, ahol mások kritikán felül állót alkottak,

Baránszky-Jób művének tárgyi része így természetszerűleg osztozik abban a bírálatban, mely Odebrecht esztétikájával szemben indokolt. Ez az esztétika „alulról nézve“ kétségkívül messze kimagaslik mult és jelen minden teóriája fölé: az őt érő kritika valóban csak hyperkritika lehet, mely könnyen az akadémikuskodás jellegét öltheti. Mégis — éppen a „legjelenebb jelen“ szempontjából — meg kell említenünk, hogy az esztétikának annyira öncélú művelése, mint az Odebrecht-féle, szükségképen kizárja az esztétikát a többi tudományok köréből és teljes elszigetelődésre vezet. Az esztétikának nem csak az a feladata, hogy az egyes műalkotások igazibb élményéhez segítsen, — ami különben már maga is pedagógiailag átszínezett célkítűzés, — hanem az is, hogy a művészetet értelmezze is: az esztétika kikapcsolódik a jelen problematikájából, ha nem kultúrfilozófia is egyúttal. Épígy káros a féltékeny gond, mellyel szerzőnk a pszichológiai vonatkozásokat kikapcsolni törekszik: pedig nyilván tudja, hogy mivé lesz a művészetpszichológia, ha nem esztétikai műveltségű fők foglalatossága. Véleményünk szerint Odebrecht elméletének több homályos pontját éppen lélektani alapról elindulva lehetne csak teljes világosságu esztétikai tételekké fejleszteni (jelentésváltozás, ritmus, zónatudat stb.), amire a magyar esztétikai irodalomban is talá-

lunk elszórt kísérleteket már 1931-ben is. (Érdekes, hogy az egyébként bőven idéző szerzőnek erről nincs tudomása.) Akár örvendetes, akár szomorú jelenség, számolnunk kell vele: a ma érdeklődésének előterében a művészet pszichológiai és történetfilozófiai problematikája áll. Az esztétikának kaput kell tárnia ezen irányokban is, annál inkább, mert korunk szintetikus látásmódjában az egyes tudományok együttműködése mindezideig hasznosnak mutatkozott. Hogy a teljes öncélúság a gyakorlatban lehetetlen, azt épp Baránszky-Jób könyvének legjobb része mutatja: az esztéticizmusról szóló fejezet éppen azért sikerült legjobban, mert itt szerzőnk az esztétikát körülhatárolni törekedvén, bőven foglalozik a határokon kívül eső, „esztetikátlan“ jelenségekkel is.

Mátrai László

Schlumberger Jean: A családfő. Regény. Fordította: Hevesi András. Bp. Franklin. 1935.

Jean Schlumberger a legutóbbi években tünt fel ama szünet után, amely a francia teremtő irodalmi alkotásban egy időre beállott, most az újabb fellendülés egyik ígérete. Magyarra fordított könyvének címe eredetileg: Saint-Saturmin. Vidéki kastély és birtok rajza, — tulajdonképen táj. És ez az egész könyvre jellegzetes. A magyar cím határozottan hibás, mert nemcsak hogy nem érezteti, de ferde, sőt hamis szót tesz a mű elé. Éppen nem az ember a fontos ebben a könyvben. Úgy tünteti fel, mintha hősről, vagyis emberről szólna. A Saint-Saturmin a megtévesztésig olyan, mint egy Hardy-regény. A főszereplő a vidék. Mint egy flamand festő tája: az ember nem is tud szabadulni ettől a képtől, a távlatoknak, színeknek, az egész táj természetének ugyanaz a karaktere, amit egy sötét tónusú, borongós, felhős egű flamand képeken látni, ahol olyan uralkodó vonás a párás nedvesség, szürkeség és melankólia. Az emberek, akik a regényben szerepelnek, ebből a világból valók. Mindegyik XVII. századbéli portrének látszik. A modernség csak felszín, amit olvasás közben sem vesz az ember nagyon szigorúan, olvasás után pedig a leghamarább ezt felejtí el. Ami megmarad: az a nagy északi festők sötétszínű és intím művészete. A hangulat, az élmény, amire az ember emlékszik: a táj borús, nehéz, otthonos melegsége. A fák úgy élnek itt, mint az emberek; a park éppen olyan személy, mint a kastély lakója. A főszereplő Saint-Saturmin, a hely.

Különös művészet az, amivel Schlumberger a tájat a regény főtémájává teszi. Látszólag úgynevezett nemzedékregény, olyan könyv, amely egy családon belül a generációk egymásutánját rajzolja meg. Sok szereplő, — a család tagjai egész közleről, — kicsiny és nagyobb sorsok, — a gyermekek, amint felnőnek, sok emlék, tradíció. De távolról sem az a nyüzsgő sokadalom, ami általá-

ban az ilyen családi regényekben szokásos. Van a regény egész vezetésében valami elemi és természetes: a nemzedékek hullámváza olyan, mint a felhők vonulása. Természeti tünemény, jelenség. Felvonulnak, változtatják alakjukat, anélkül, hogy megszűnnének azok lenni, amik. És lassan eloszlanak, de valahogyan mégis ott maradnak az atmoszférában, ahogy az ember ott marad műveiben és gyermekeiben, szerzeményeiben és a róla szóló emlékekben. A nemzedékek elvonulnak, a táj az, ami megmarad, ott marad, ahogy a felhők elvonulnak, csak fölötté az ég marad örök.

Ehben a regényben a szerző a családi regénynek teljesen új színt, jelleget és távlatot adott. Ahogy a cím nem Ez, vagy Az a család, hanem a Birtok, ahogy az egész beállítás tájképszerű, — ahogy az emberek olyanok, mint a XVII. századbeli portrék, — ahogy a nemzedékek egymásutánja olyan, mint egy természeti tünemény: az egész mű sohasem emlékeztet arra a stereotíp generációs műre, amilyennel Mann, Galsworthy, Du Gard, Hergesheimer és a többiek az embert torkig jóllakatták. A nemzedék problémájáról csak a kiadói jelentésben van szó, a könyv maga élvezetes és szép tájregény, nagyon jó fordításban.

Hamvas Béla

Színházi Szemle.

Zágon István vígjátéka, a *Feltételes megállóhely*, azon átlagértékű darabok közé tartozik, melyek legalább mindvégig szórakoztatni tudnak. A legegésőbb kritikus is, akárhogy gáncsolja, együtt kacag a közönséggel. Zágonban van egy csipetnyi a nagy vígjátékírók ösztönösségéből: rendkívül közvetlen, nem sokat teketóriázik, fő, hogy a jelenetek gyökerében legyen meg a komikum magva. Valami magyar úriasság tétováz a hangjában, ártatlan hamvassága a jókedélynek, egy adag kabarésvádával. Kidolgozásában elég lompos, pestiesen henye játék ez, a rokonszenves szerző flegmával bonyolítja, s csakugyan, a hatás kellő pillanatait mindig eltalálja. Pompás színházi ökonómus, csakúgy változza a helyzeteket, mintegy kényelmes teret hagyva annak a hangulatartalomnak, mellyel a laza formákat rendező és színész be fogja tölteni s be is tölti könnyen. Ösztövé vígjátéka, tele jelzéssel, alkalmi lehetőségek megadásával így melegszik lépésről-lépésre színpadi életté, színészek, közönség észrevétlenül közelebb jutnak egymáshoz, s ha nem csalódom, az első előadáson egy-két színészen még látni lehetett, hogy bizalmas otthonba csöppentek itten s feltörő nevetésüket fékezve, majd nem kiestek a szerepükből. Egy sereg kölesönzést felsorolhatnánk, Zágon a francia vígjátékból is áthoz egyet-mást, de be is tudja olvasztani, s a sokfelől való egésznek épkezláb karaktert s különös jóízt ad. Egy

idő óta talán ez az első mai vígjáték a Nemzetiben, mely a magánszínházaknak komoly konkurrenciát tud csinálni. Zágon finom keze lehántott róla minden nyersebb vonást s mégis szabad levegőben mozgatja alakjait, a „fehér“ vígjátékra való törekvés kényszerű szándéka nélkül. Ha az irodalomtörténetíró nem nyúl is ceruzája után, hogy a Feltételes megállóhely-et feljegyezze, szezonunkban valószínűleg sokszor adják még, s külföldre is hamarosan eljut. Zágon testhezálló szerepeit könnyű volt szétosztani. *Tőkés Anna*, *Berky Lili*, *Szörényi Éva*, *Lánczy Margit*, *Uray*, *Vizvári Mariska*, *Jávor*, *Nagy Adorján*, *Gózon*, *Gabányi* úgy játszottak, mintha nem is színpadon, hanem a valóság kellős közepében lettek volna. *Góth* Sándor játékmester eleven keretbe foglalta ezt a kedves zsbongást, *Varga Mátyás* díszletei nagyon szépek, a rendezés *Németh* Antal elgondolásában, sok ötlettel kedveskedett s nagyban fokozta a játék tempóját.

Z. N. *Krasinsky* lengyel gróf százegynéhány évvel ezelőtt írt drámája bemutatásának a lengyel-magyar barátság időnként könnyen fel-felújuló alkalmá adott ünnepi díszet. Bár a sajtó kedvezőtlenül fogadta, nem volt érdektelen látvány. Ime, ilyen a lengyel romantikus dráma a mi Czakó Zsigmondjaink, Obernyik Károlyaink idejében. Érdekes, hogyan dolgozta fel ezt az általános emberi témát egy lengyel mágnás, aki elsősorban költő volt, nagy álmodó, tragikus sorsú. Darabjának azok a részei érnek legtöbbit, melyek nem színpadra valók, elsősorban nemes, tiszta lírája. Különben a fausti vergődés, lengyel változatban, a kapitalizmus és a proletárság összezsapása legfeljebb annak a tanulságaképp érdekelheti a mai nézőt, hogy azóta e nemben sokkal tökéletesebbet látott. *Krasinsky*nak kevés érzéke van a kompozícióhoz, viszont nem egyszer annyira légüres térben tartja a színt, hogy itt csak a kegyelet érzete, a rendező boszorkányos keze s néhány jó színész ambíciója segíthetett át a nagyobb veszedelmeken. A dráma roppant aránytalan, hol unalomig részletező, hol mérföldes esizmával száguldó, a szabadjára eresztett fantázia ködfényes, még inkább éjsötét, borzongató világában. A Csokor-féle átdolgozás alapján került színre, *Szabó Lőrinc* szép fordításában, aki a *Pokoli színjáték* címet adta neki. Nem olvastuk az eredetit, de így is érezzük, hogy az átdolgozás javára szolgált, legfeljebb a szimbólikus részek, párhuzamos mozzanatok fogytak meg s ezáltal az amúgy is nyomasztó hatás elviselhetőbbé vált. *Táray* Ferenc és *Kiss* Ferenc kivált abban a jelenetben ragyogtatták meg *Krasinsky* dilemmatikus szellemét, mikor — egy előkelő gróf és egy népvészér alakjában — mint a hagyományos rend és a forradalom lelke csapnak össze. *Rápolthy* Anna, aki az „örök nőiség“ fogalmát ábrázolta, rengeteget fejlődött egy-két év alatt, szeretnék őt minél több méltó szerepben látni. *Bartos*, *Kovács* Károly,

Major Tamás s a kis *Dévény* Laci játszanak még fontosabb szerepeket, a sokat ígérőn bemutatkozott *Szelezky* Zitával. *Németh* Antal hősiiesen küzd a széthulló anyag összefogásáért, a technika minden eszközét mozgósítja, hogy a konv. ürességeket áthidalja, s helyenként valóban magával tud ragadni.

Rövid ideig volt műsoron Erik *Soya* dán író *Ki vagyok én?* c. bábjátéka. A finom ízléssel megírt, de keveset mondó, sokféle reminiscenciából szűrt képsorozat két helyen is játszik; a nézők soraiból felmegy egy férfi a bábjáték rendezőjéhez s onnét szemléli végig a játékot, melynek tanulsága révén a maga hibás életét rendbe fogja hozni. A függöny előtti beszélgetés az említett férfi és a bábjáték tulajdonos bűvész között tölti ki a rövid jelenetek közeit, de mindez, a rendezés szellemes trükkjeivel együtt, nem képes komolyabb benyomást tenni a közönségen. A rendezés, *Both* Béla munkája, mint mondtuk, igen talpraesett s eleven ötletességű. A színészek, *Kürthy* György, *Várkonyi* Zoltán, *Vizvári* Mariska, *Rápolthy* Anna, *Gózon*, *Juhász* József, *Maklár* Zoltán, élőkön *Odry* Árpáddal, artisztikusan alkalmazkodnak a bábjátékstílushoz, kár, hogy nem érvényesülhetnek eléggé a darab határozatlan karaktere miatt. Külön megemlítiük egy tanító szerepében *Major* Tamást, aki végre egészen magára talált, s igazi szerepkörére is.

Vajthó László

Zenei Szemle.

Jelen hangversenyévad kezdetén ért véget a *Liszt-émlékév* a zeneköltő születésének 125. évfordulóján. Ebből az alkalomból *Gui* Vittorio vezényletével a *Budapesti Hangversenyzenekar* és a *Székesfővárosi Énekkar* Liszt élete főművét, a *Krisztus* oratóriumot adta elő. Ebben a gigászi műben Liszt Krisztuson keresztül a keresztyénség szellemét a romantikus művészet „minden földi jelenséget magába ölelő színességével“ a tudatosan stilizált architektúra előkelő nagyvonalúságában fejezi ki. A roppant műalkotásban, ma, amikor ismételtén előhozzák és mesterkedésekkel felszínen tartják Liszt magyarságának kérdését, jól esik hallanunk a Három Királyok indulóia magyar levegőt árasztó, pattogó ritmusú muzsikáját. Ez a kifejezés mód nem ötletszerű magyarokodás, aminek itt nem is lenne értelme, hanem Liszt magyarságának öntudatlan kifejezése. A remekmű hatalmas feladatot ró úgy a karmesterre, mint az előadókra, hiszen a kórus és a zenekar uralkodik benne. A *Gui* természetes muzikalitásában rejlő költőiség üdítő közvetlenséggel bontakozott ki az óriási, csaknem minden formát felölelő mű előadásában. Biztos kézzel foglalta egységbe a mű tartalmi, kifejezési és hangulati elemeinek sok-

feleségét. Sikerében osztoznak a közreműködők: Réthy Eszter, Tutsek Piroska, Rösler Endre, Tibor Zoltán, Schmidthauer Lajos és a kiváló fővárosi énekkar betanítójával, Karvaly Viktorral együtt. A Liszt emlékévé záróünnepségével kapcsolatosan ki kell emelnünk a Zeneművészeti Főiskola szokásos Liszt-emlékhangversenyének hatásos zárószámát, a XIII. zsoltár előadását. Székelyhidy Ferenc tenorszólójának méltó keretet adott a növendék-énekkar a maga szárnyaló és páratlan hangú női kórusával és az ifjúsági zenekar lelkes lendületével. A kifogástalan előadással a vezénylő és betanító Adám Jenő valóban olyan elismerésre méltó és művészi szempontból magasrendű munkát végzett, ami méltó a Főiskolához.

Az évad kezdetén látogatott el hozzánk a nürnbergi *Esche Kórus*. Az együttest külső megjelenésében is rendkívüli — magáért a fegyelemért való — fegyelem, az egyéninek teljes háttérbeszorítása, bizonyos kulturált letompítottság jellemzi. Az egyénnek ez a végtetekig való alárendeltsége, a sok fogott, fojtott és felpréselt hang, a szűk dinamikai lehetőségek, a teljes személytelenség érdektelenséget jelentett. Közönségunktől, amely megszokta a meleg magyar hangokat és a közösségben is az egyéniség varázsát keresi, élvezi és Budapesten ragyogó kórus-kulturában él, távol áll ez az új német stílus. A vezénylő *Esche Willy* jól képzett muzsikus, kulturált egyéniség.

Scherchen Hermann, a modern művek ísmert propagálója, vállalkozott arra, hogy *Bach* zeneelméleti munkának tekintett „*Das musikalische Opfer*“ művét először adja elő a maga egészében. Ismeretes, hogy a Nagy Frigyes témájára készült műben, mely az ellenpontozó művészet káprázatos remeke, a nagy protestáns mester, elképzeléseit csak nagyjából jelezte. Az egyes hangszerek alkalmazásának reitvényét *Voataz Roger* igyekezett megfejteni s az ő kidolgozásában került a mű bemutatásra. *Scherchen* nemes és tisztaszándékú muzsikus, aki mindent elkövetett, hogy a rendkívüli muzikalitást kívánó mű a maga szépségében érvényesüljön.

A Hangversenyzenekar élén a 13 éves *Décsi Péter* mutatkozott be. Műsorán olyan művek szerepelnek, mint a *Haffner* és *Eroica* szimfónia meg a *Tannhäuser* nyitány s ezenkívül ellátta édesanyja, *Ringler Lili* kíséretét is, aki a zenekar szempontjából rendkívül kényes Liszt Esz-dur versenyt játszott. Ennek a zenei játékosztónnek a kielégítését már a túlzott hírverés veszélye miatt sem tartjuk szerencsésnek, éppen azért, mert mérlegeljük és értékeljük a feladat nagyságát. Ki tudja, mi égett el most füstté válva, aminek később izzóan kellene világítani. A zenekar szólistái közül meg kell említenünk *Zimbalist* Efreml hegedű- és *Cherkasky* Shura zongora-művészt. Az előbbi Brahms verseny-

művét adta elő s nemes és választékos játékában nem az édes hegedűhang, hanem a nagy elmélyedés és komoly tudás a vonzó. Cherkasky Sosztakovics zongoraversenyét játszotta. Kitűnő képzettségű pianista, aki különböző stílusú ráadásában olyan művészeget mutatott, akire érdemes felfigyelnünk.

A zongorajáték csodálatos poétája, *Dohnányi* Ernő önálló hangversenyén, a hatalmas műsor első felében Beethoven op. 110. A-dur és Schubert G-dur fantázia szonáta szerepelt saját félelmetes nehézségű Passacagliája mellett. Sokszor méltatott művészetében új szint jelentenek a műsor második felében szereplő Chopin-művek. Ez a Chopin-romantika Dohnányi művészetének új árnyalatát mutatja. Egészen egyéni, különös zongorahang az ő Chopin tolmácsolása: az általános asszonyosan puha interpretációktól elütő, nemesen egyszerű, tiszta, mélyen költői és gerinces férfihang ez. Benne izzik a Chopinra oly jellemző komoly férfi-szemérem, a legtisztább és legelőkelőbb zongora-poézis.

A *filharmónikusok első hangversenyén* Bartók Béla Bach A-dur zongoraversenyét és Mozart zongorára és zenekarra írt rondóját játszotta. Bartók művészetéhez közelebb áll Bach realitása, mint Mozart látszólagos egyszerűségével leplezett raffináltsága. Acélos billentése és játékának rendkívüli belső feszültsége mesterien fejezi ki Bach lelkiségét, de a harc embere: Bartók nem fejezhette ki maradéktalanul a végső győzelem emberét: Mozartot. Mozart művét a társaság most mutatta be. Ennek oka az, hogy eddig csak egy zongoraátirata volt ismeretes, a partitúra lapjai szétkallódtak. *Einstein* Alfréd rekonstruálta az összegyűjtött kézirat-töredékek alapján a művet, amivel megajándékozta az örök szép után sóvárgókat. A műsor második felében *Basilides* Mária és *Rösler* Endre tolmácsolásában *Mahler* régi kínai költők költeményére írott megrendítő muzsikája, „*Das Lied von der Erde*“ került előadásra. Hatalmas és bölcs vallomás e mű az átszellemült előadásban az életről, a természetről, az ifjúságról és a múlandóságról s hatásában mélyen emberi. A *második filharmóniai hangverseny* jelentős bemutató volt, először került előadásra Bartók „*Cantata profana*“-ja. A mű szövege régi oláh népballada, melynek anyagát maga Bartók formálta. A szerzőt a népi érdeklődés és természetrajongás vonzotta a balladához: „csak tiszta forrásból“ akar meríteni. Feldolgozásában a mű három részre: epikai, drámai és lírai részekre tagozódik és felépítésében (kórus—szólók—kórus) megfelel a régi kantata-hagyományoknak. Meg is találjuk benne az összes kantata formaelemeket; úgylátszik, Bartók Bach építkezésre gondolt műve felépítésekor. Azonban a kantata csak formájában régi, kidolgozásában teljesen modern, de Bartók, hasonlatosan Bachhoz, az emberi hangra nincs tekintettel, szeme az egészre irányul, szólamai rendkívül

Kritikai Szemle.

merészek, kemény intonálási feladatok, alig énekelhetők tisztán. A zenekar a kórus helyzetét nemhogy megkönnyítene, de sokszor megnehezíti s Bartók a legmerészebb hangzásokat veti papírra. Mindjárt a mű kezdetén szinte legyőzhetetlen nehézségeket jelent a kettős kar merész hullámvásáru disszonancia-halmaza. Nehezen indul a mű, hogy aztán a vadász fuga barbár hevületén át a kórus négy ütemnyi drámai fordulata után a szarvassá lett fiút jelképező tenor szóló és az apai szeretet melegét sugárzó bariton szóló rendkívüli feszültségében érezzük a drámai történet csúcspontját. A két szóló duetté fonódása után a dráma lezajlik és az indulatok vulkán-kitörését tökéletes tematikus és kompozíciós egységbe sűrítve szűri a szerző egyéni lírává. A kivételes alkotás rendkívül megrázó hatást gyakorolt a hallgatóságra. Ennek a hatásnak elérésében nagy része volt a vezénylő Dohnányi Ernőnek, aki a legnagyobb megértéssel, kitűnő előadásban tolmácsolta a kantátát. Külön ki kell emelnünk *Palló Imre*, *Rösler Endre* és a *Vaszy Viktor* által betanított *Palestrina-kórus* nagyértékű művészi munkáját. A műsoron *Respighi* hangulatos „Madarak” suite-je mellett még egy súlyos mű: *Bruckner* ötödik szimfóniája szerepelt eredeti formájában.

Dr. Gaál Endre

Képzőművészeti Szemle.

„*A nő a művészetben*“, ezt a sokatmondó címet adta a Képzőművészeti Társulat őszi kiállításának. Kétségtelen, hogy olyan témakört ragadott ki ezzel a művészi termelés gazdag skálájából, mely ősidők óta napjainkig művészt és műbarátot lankadatlanul foglalkoztatott. Előrelátható volt, hogy bizonyos körre kell korlátozódnia, ha ebből az anyagból kimarkol s ha hivatást kívánt volna betölteni, úgy a nőt, a ma művészetében mutatta volna be. E helyett, sajnos, könnyebb utat választott s bemutatta a nőt — a mindenkori műcsarnok művészetében. Mindjárt az első terem retrospektív múzeális anyagával megadja ezt az állásfoglalást, A 19. sz. utolsó negyedének külföldi festői uralják az anyagot, amit maga a tulajdonos Szépművészeti Múzeum is csak raktáron tart, mert más képeket vél kiállításra fontosabbnak. A Képzőművészeti Társulat viszont ezt a művészetet kolportálta s makacsul kitart programja mellett, ma is csak olyanokat enged szóhoz, akik ilyen szemüvegen át nézik a világot, illetve jelen esetben a nőt. Ezek számára a nő elsősorban tanulmány, naturalisztikus stúdium. Hogy számuk ma is jelentős, az kelendőségükből magyarázható, hogy számuk dacára jelentéktelenek, annak idejét mult szemléletük az oka. Ebben a fajta piktúrában, ahol a nő többnyire fontosabb, mint a művészet, legalább is olyan fokát

kell mutatnia a festőnek a tetszetős, síma, hatásvadászó előadásnak, mint azt Szánthó Máriánál látjuk, aki kollekcijával típusát adja ennek a zsánernek. A kollekción felvonultatása különben a kiállítás egyetlen szerencsés rendezői ötlete s ahol egy teremben csupa Csók vagy Glatz kép vesz körül — feledjük az általános nívó gyengeségét. Hatvany, Márffy s két Vaszary próbál még kárpótolni, de hol marad a nő mai magyar festőinek gárdája, hol van Szőnyi, Molnár C. Pál, Félegyházy László, hol vannak a római, párisi iskolák, hol vannak a magyar képírók? — Ezek nem bírták volna el ezt a szomszédságot.

Fényes Adolffal találkozunk Fränkl novemberi kiállításán. Változatos festői multjából — melyben határozott periódusai vannak az akadémikus zsánerfestésen kezdve a naturalizmusnak, impresszionizmusnak, itt az 1912—1930 közé eső ú. n. romantikus korszak képterméséből kapunk egy 38 vászontól álló kollekción. Nyomon követhetjük a képeken, mint adja át magát mindjobban a festő a szabad, bőbeszédű mesélésnek — mindjobban eltávolodva a természet világos színeitől egy barnába ágyazott „Galerie Ton“ felé. Témái azonban biblikusak, sötét színezés dacára is derűsek s még ahol drámaibb igyekszik is lenni, mint pl. „Lesben“ c. képen, ott is beéri egy színpadi drámaisággal — ahol viszont ki-világosodnak színei, mint éppen legutolsó képein, úgy érezzük, felhígul s elveszti régies báját.

Les Artistes Musicalistes Nemzetközi összetételű párisi művészesoport adta a hónap művészi csemegéjét, a Nemzeti Szalonban rendezett kiállításával.

Mint elméleti fejtegetéseikben is hirdetik, azt a művészetet képviselik, amely a lehetőség függetlenítette magát az anyagtól s elvont szín, vonal s forma kompozícióival, a zenével tart rokonságot. Törekvésük közel 30 éves multa tekint vissza s mintegy esszenciája annak, amit futurizmus, kubizmus, expresszionizmus s a többi elvont művészeti irányok mint problémát felszínre vetettek: színek és formák, ritmus és harmónia elégségesek ahhoz, hogy a művész képet, szobrot, épületet alkosson, tekintet nélkül arra, hogy közölni valóját természethez hasonlítható formákba önti, vagy sem. Témaválasztásukban ezért gyakran találunk megfoghatatlan elemeket, mint „Idegesség“, „Honvág“, vagy ilyen meghatározásokat: „Zöld szimfónia“, „Motívum egy szívről“, vagy egyszerűen „Opus V.“, „Motívum“ — hasonlóan a zenéhez. És mégis vizuális ez a művészet s kicsendül belőle a mai ember kiszélesedett látása (mikroszkóp-teleszkóp bizarr képei) — a film hatása (különösen a színes rajzolt filmé) a kábítószerek felkeltette víziók s az örök mesélés — amint azt középkori legendáknak egy képen való sűrítéséről ismerjük. Henry Valensi, a csoport feje, tudatos theoretikus, vásznai mint az évszakok szim-

fóniái vagy „Bikaviadal“ centiméterre kiszámított beosztású színpompás alkotások. Vele szemben a gyakorlati célra dolgozó magyar Klausz Ernő — aki a párisi Nagyopera káprázatos vetített díszleteinek mestere — teljesen ösztönös művész, teoriái követik és nem megelőzik műveit. Szobrászuk is magyar — Beóthy István — akinek „Felsőbbrendű ember“-éről sugárzik a lélek. Építészeik a ma építészei. Itt senkit sem ér meglepetés, hiszen a „megfagyott zene“ arányok és formák művészete volt mindig s nem a természet utánzása. Érdekes figyelmeztetés ez a kiállítás azok számára, akik — mert néhány művész, többnyire a kenyérgondtól üzve, visszatért a naturalisztikusabb ábrázoláshoz — meghúzták a lélekharangot az absztraktabb, szellemi törekvésű művészet felett.

A IV. Nemzetközi Fénykéпкиállítás megerősített bennünket abban a jó véleményben, amit a modern fotográfia eredményei alapján ennek a mechanikus művészetnek a hivatásáról formáltunk. A látható, múlt világ megörökítése ez, úgy amint azt a gép lencsésén keresztül érzékeljük; 28 nemzet 340 kiállítójának 536 fényképéről olvassuk le ezt a törekvést s a látogatók sűrű sorai mutatták, milyen közönsége van ennek a törekvésnek. Két eltérő típusát figyelhettük meg a fényképésznek itt is. Az egyik vadássza a témákat, a másik beállítja. Jellemző eredmény az előbbinél a zsánerkép, utóbbinál a csendélet. Előadásban a lágy szürke hatású felvételektől (jellemző képviselőik az angolok) az erőteljes fehér-fekete kontrasztig (jellemző képviselői a magyarok) mindenre találunk példát, mégis úgy véljük, hogy a realiztikus, fényes felületű képeké a vezérszólam. Ahogy azonban az előadómód eltávolodott a piktúrától, úgy kell, hogy a témában is a legmaibb korúakra legjellemzőbb és a legröpkébb pillanatok domináljanak az örök vizuális örömök mellett. Arra célozok, hogy kevés sport-fotót láttunk s a szociofotonak is csak nyomait. Annál értékesebb aztán egy olyan eredmény, mint Balogh Rudolf „Kisszakasz“-a, ahol szinte sűrítve látjuk a fenti hármast követelményre a feleletet egy művészi szociofotóban.

A. Tóth Sándor

Pótlás a budapesti ref. egyházközség főgondnokai c. cikkhez.

Legyen szabad Nagy Miklósnak a Protestáns Szemle legutóbbi számában megjelent tartalmas cikkéhez néhány genealógiai adattal járulnom.

Szerzőnek Nagyréti Darvas Ferencről, az első választott főgondnokról, kevés adata van. Csoma Józsefnek, Abaújtorna vármegye nemes családjairól szóló művében azt olvashatjuk, hogy

nevezett 1740-ben született, fia volt id. Darvas Ferencnek, Nógrád vm. alispánjának (ki kir. tanácsos és orsz. gyűlési követ is volt), valamint feleségének, Szirmabesenyői Szirmay Zsuzsannának. Egyházunk főgondnoka irodalmi téren is működött s „Magyar világ“, „A jó magyarhoz“, „Egy jó hazafiútól származó intés“, „Post nubila Phoebus“ stb. c. műveket írta. Meghalt 1810-ben.

Az 1831—1841-ig főgondnok Szabó Józsefről Nagy Miklós még kevesebbet mond. Kétségesnek mondja még azt is, hogy a *Sárói*, vagy *Szántai* Szabó családból származott-e? A kérdés eldöntésénél én is csak közvetett adatokra támaszkodhatom. A Szabó családnak a Sárói nem előneve, hanem vezetékneve, amit ritkán hagytak el; míg a Szántói nemesi előnév, többször elmaradt a használatban. Szabó József főgondnoksága idején 1835-ben, *Szántói* Szabó József neveztetett ki Pest vm. táblabírájává. (Közszeghi: Nemes családok Pest vm.-ben, 356. l.). A Szántai Szabó családra vonatkozólag többfelé vannak genealógiai adatok; szerepel a családfákon több József is. Egyik közülök a Nógrád vm.-i Kozárdon lakott, a vármegye táblabírája volt s Nagy Iván szerint 1849-ben halt meg. Tudjuk róla, hogy apja János volt, anyja pedig Fáy Erzsébet. Ez az adat vezet nyomra bennünket. Mert Fáy Erzsébet özvegyen maradván, Nagyréti Darvas Ferencnek, egyházunk egykori főgondnokának, nyújtotta kezét. Vagyis Darvas Szántai Szabó Józsefnek mostohaatyja volt, Szilassy Józsefnek, a koronaőr főgondnoknak pedig anyja, Szántói Szabó Mária révén, elsőfokú unokatestvére. Ez a családi összeköttetés magyarázza, hogy miként emelkedett Szabó József a főgondnoki méltóságra. Neki is, mint hivatali elődjének, bizonyára vidéki birtokán volt állandó tartózkodási helye, de egy-két hónapot Pesten töltött.

Dr. G. Vargha Zoltán

A Szerkesztő közlése:

S. Szabó Józsefnek folyóiratunk 1936. novemberi számában „Dr. Révész Imre újabb művei“ címen megjelent ismertetésével kapcsolatban dr. Zoványi Jenő a következő értelmű helyreigazítást küldte be szerkesztőségünknek: Annak megállapításában, hogy Kiss Aron fordítása (A 16. századbeli zsinatok végzései) nem csalatkozhatatlan, sőt kijavítva használandó, ő megelőzte Révész. (L. A reformáció Magyarországon 1565-ig c. munkáját a 299. lapon.)

SYLVESTER RT.
BUDAPEST, XIV.
HERMINA-UT ST. SZ.